

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLERDE TEORİ VE ARAŞTIRMALAR II

CİLT 4

EDİTÖR: PROF. DR. SERDAR ÖZTÜRK

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel
Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı
Editör / Editor • Prof. Dr. Serdar Öztürk
Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2020
ISBN • 978-625-7319-29-4

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin
almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.
Citation can not be shown without the source, reproduced in any way
without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak
Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR
Telefon / Phone: +90 312 384 80 40
web: www.gecekitapligi.com
e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume
Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II

Cilt 4

Editör

PROF. DR. SERDAR ÖZTÜRK

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 81

MÜLKİYETİN TOPLUM TİPLERİYLE MÜNASEBETİ

Etem ÇALIK 1

BÖLÜM 82

LOZAN ANTLAŞMASI ONAYLANMADAN ÖNCE İNGİLTERE LORDLAR KAMARASI'NDA ANTLAŞMA HAKKINDA YAPILAN OTURUM ÜZERİNE BİR İNCELEME

Çağdaş YÜKSEL 19

BÖLÜM 83

PANDEMİ DÖNEMİNDE SAĞLIK ÇALIŞANLARININ KARŞILAŞTIKLARI AŞIRI İŞ YÜKÜ VE COVID-19 KORKULARININ İŞTEN AYRILMA NİYETİNE VE ÖRGÜT DEPRESYONUNA ETKİSİ

Bedirhan ELDEN 37

BÖLÜM 84

TOPLUMSAL HAREKETLERE MÜDAHALEDE ÇAĞDAŞ YÖNETİM YAKLAŞIMLARININ ÖNEMİ

Sadegül DURGUN 49

BÖLÜM 85

1926-1929 YILLARINDA HAVACILIK HABERLERİNİN BASINA YANSIMASI:TÜRK HAVA MECMUASI

Yücel ÖZTÜRK 81

BÖLÜM 86

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA BİR SOSYAL DEVLET POLİTİKASI: TOPRAK REFORMU

Bahattin DEMİRTAŞ 107

BÖLÜM 87

DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA GÖÇ, İSKÂN VE NÜFUS POLİTİKALARI (1923-1938)

Bahattin DEMİRTAŞ 125

BÖLÜM 88

JOSEPH STALİN DÖNEMİNDE KOMÜNİZM İDEOLOJİSİ ALTINDA KADINLARIN ÇALIŞMA HAYATINDAKİ TEMSİLİ

Mehmet Ali GAZİ..... 143

BÖLÜM 89

ÖRGÜTDE NEGATİF KARMA: ÖĞRENCİ ALGILARI ÜZERİNDEN ÖRGÜTSEL MUHALEFET VE SİNİZM İLİŞKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Nesrin ŞALVARCI TÜRELİ & Umut Can ÖZTÜRK..... 163

BÖLÜM 90

GÜNÜMÜZDE İŞLETMELER İÇİN GİRİŞİMCİLİĞİN ÖNEMİ

Sertaç ARI..... 187

BÖLÜM 91

PERAKENDE SEKTÖRÜNDE TÜKETİCİLERİN ÖZEL MARKALAR HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Selim BEKÇİOĞLU & Ahu YAZICI AYYILDIZ..... 207

BÖLÜM 92

İŞLETMELERDE KURUMSALLAŞMA VE MARKALAŞMA

Naim Çağlar DİRİ235

BÖLÜM 93

ÇALIŞANLARIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİNE GÖRE TOPLUMSALLAŞMA SÜREÇLERİNİ YAŞAMA DURUMLARI

Bahattin RIZAOĞLU & Tuğrul AYYILDIZ 253

BÖLÜM 94

BİR EDEBİYATÇI OLARAK İBN ARABŞÂH

Ahmet GEMİ 285

BÖLÜM 95

İŞÇİLERİN SENDİKAL ÖRGÜTLENME DENEYİMİ: DÜZCE'DEN BİR VAKA ANALİZİ

Çetin YILMAZ 307

BÖLÜM 96

ÜÇ TARZ-I SİYASET ESERİ BAĞLAMINDA AKÇURAOĞLU YUSUF BEY

Enver Emre Öcal.....337

BÖLÜM 97

TÜRKÇEDEKİ KALIP SÖZLERDE TOPLUMSAL CİNSİYET VE BEDEN ALGISI

Betül B. OĞUZ357

Bölüm 81

MÜLKİYETİN TOPLUM TİPLERİYLE MÜNASEBETİ

Etem ÇALIK¹

¹ İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Bu çalışmada çeşitli toplum tiplerine göre, mülkiyet anlayışında meydana gelen değişimler incelenmeye çalışılmıştır. Esas olarak da gayrimenkul mülkiyeti ele alınmıştır. Zira sanayi çağı evveli toplumlarda birinci derece zenginlik kaynağı toprak sahipliği idi. Toprak mülkiyetinin bulunmadığı iptidâî toplulukları ise konu dışında bıraktık. Mülkiyet meselesini, İlk Çağ'da meydana gelmiş olan medeni toplumlarla (tarım toplumlarıyla) başlattık. Orta Çağ Batı Avrupa mülkiyet anlayışını “feodal mülkiyet” başlığı altında inceledik. Bunun sebebi, Orta Çağ'da mülkiyet yapısının iktisat dışı faktörlerin neticesi olarak şekillenmesiydi. Sonraki toplum tiplerini, sanayi inkılâbının neticesinde kurulan “liberal-kapitalist toplumlar” başlığı altında inceledik. Son olarak, kapitalizmin zulümlerine karşı bir reaksiyon olarak ortaya çıkan “Marksist-komünist toplumlar”ı incelemeye çalıştık.

D) İLKÇAĞ TOPLUMLARINDA MÜLKİYET

Mülkiyet, insanlığın üretim ekonomisine geçtiği tarım devriminden itibaren, toplumların sosyal yapılarını belirleyen en ehemmiyetli faktör olmuştur. Zenginliğin esas olarak toprak sahipliğine dayandığı bu toplumlarda sınıf yapısı da yine bu unsura göre belirleniyordu. Dolayısıyla, din adamları sınıfından sonraki en üst ve prestijli sınıf büyük topraklara sahip aristokrat sınıfı.

Üretim ekonomisine bağlı olarak özel mülkiyetin ortaya çıkması, sosyal sahada sınıf gerçeğine yol açarken, hukukî sahada “mala karşı suç” denen bir hukuka aykırılık türüne yol açmıştı.

Tarım toplumları çağında sosyal sınıfların mülkiyet yoluyla belirlenmediği istisnaî toplumlar da vardı. Bunlardan birisi Hint toplumuydu ki, orada herhangi bir sınıfa mensup olmak doğumla mümkün olabiliyordu. Arsal”ın da ifade ettiği gibi, “kastlar kapalı zümrelerdir. Muayyen bir kasta intisap irsîdir, mecburidir ve zevali mümkün olmayan bir haldir” (Arsal, 1948: 37-38).

Bütün tarım toplumlarında yukarı sınıf mensubu sayılan din adamları, Hint toplumunda da bu mevkilerini koruyorlardı. Bunun sebebini Störig şöyle izah etmektedir:

“Savaşçı fatihlerden tarıma ve zanaata dayalı barışçıl ve düzenli bir toplum düzenine yavaş yavaş geçişle birlikte, halkın gözünde doğaüstü güçlere dualar ve kurbanlar aracılığıyla etki etme imkânı gittikçe artan bir önem kazandı. Hasatlarda verimin artışı ve buna bağlı olarak halkın refahının tanrıların iradesine bağlı olduğuna inanılıyordu. Oysa tanrısal güçlerle nasıl doğru bağlantılar kurulacağına dair bilgiler yalnızca Brahmanlarda vardı ve onlar da bu bilgiyi özenle koruyor, etrafını bir gizem örtüsü ile

sarıyorlardı” (Störig, 2013: 35).

Din adamlarının (Brahmanların) memleketin dinî, kültürel ve iktisadî hayatındaki bu imtiyazlı mevkii, onlara iktisadî vaziyetleriyle paralel olmayan üstün bir statü kazandırmıştı. Yine onlar, bütün tarımsal toplumlarda olduğu gibi, siyasî iktidarın meşruluğunu sağlıyorlardı. Nüfuz ve prestijlerinin bir sebebi de buydu.

Hint toplumunda mülkiyet varislik, satın alma, taksim, haciz gibi yollarla kazanılabilir. Yine Arsal’ın ifade ettiği gibi, “mülkiyet on sene bilfiil tasarruf, yani zilyetlik ile dahi iktisap edilebilir. Fakat bu fiili tasarruf, mülkün hakiki sahibinin gözü önünde vaki olmalıdır. Ve hakiki sahip küçük yahut mecnun olmamalıdır” (Arsal, 1948: 48).

Hint toplumunda mülkiyetin kazanılma yolları, zilyetlikle kazanma dışında aşağı yukarı medeni hukuktaki gibidir, yalnız zilyetlikle mal kazanma hususunda Hint hukukunun kriterleri modern hukuktakinden oldukça farklıdır.

Burada bir gayrimenkule sahibinin gözü önünde on sene tasarruf etmenin mülkiyet hakkını doğurması, maliki arazisini bizzat işlemeye zorlamak gibi pratik bir endişeden kaynaklanıyor olabilir. Onun için de toprağını bizzat işlemeyen malik âdeta cezalandırılmaktadır. Bunun sebebini de o devrin şartlarında aramalıdır. Tarım toplumlarında üretimin organik enerjiye dayanması sebebiyle ziraî verim düşüktür. Bu ürünle hem köylü hem de ziraî üretimde bulunmayan şehirli nüfus beslenecektir. Bundan dolayı da çiftçinin köyünde kalmasına ve şehirli için üretim yapmasına titizlik gösteriliyordu.

Bu endişe Yeni çağlarda da devam etmiştir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğunda da, toprağını terk edenlerden “çift bozan akçası” adı altında bir nakdî ceza alınıyordu (Ortaylı, 2007: 137).

“Mülkiyet”in sosyal sınıfları belirlemediği bir başka toplum da Antik Çağ’daki Yunan sitelerinden Atina idi. Atina’da başlıca; vatandaşlar, metekler (yabancılar) ve köleler olmak üzere üç sınıf vardı. Bunlardan, şehrin siyasî hayatına katılma hakkı olanlar yalnız vatandaşlardı ve bu hak doğuştan kazanılıyordu. Bu hak Şehir Kurulu toplantılarına katılmaktan jürilik görevine seçilebilmeye kadar birçok sahayı kapsıyordu. “Vatandaşlar”ın hepsi zengin değildi, tabii. Zaten “vatandaş” sayılabilmek için bu şart olmadığı gibi mümkün de değildi. Sabin’in de belirttiği gibi, “Atina vatandaşlarının büyük çoğunluğunun, hayatlarını meslekleriyle kazanan esnaf, zanaatkâr ya da çiftçi olmuş olmaları gerekir” (Sabine, 1969: 2-3).

Bir şehir devleti olan Atina’nın bu istisnaî vaziyeti, yüzölçümü bakımından küçüklüğü^{1*} ve nüfusunun da buna paralel olarak azlığından

1 * 2500 km²

başka, M.Ö. 5. asrın başlarından itibaren bir demokrasi geleneğine sahip bulunmasından ileri gelmiş olmalıydı. Ancak Atina demokrasisi bir köleci demokrasydi ve köleler kent nüfusunun yüzde 40'ını meydana getiriyordu (Sabine, 1969: 256). Dolayısıyla demokratik haklar sadece “vatandaşlar” için bahis mevzuuydu. Bu sebeple de bu rejimi günümüz demokrasisiyle bağdaştırmak mümkün değildir.

Güriz’e göre, M.Ö. altıncı yüzyıldan başlayarak, toprak mülkiyetinin “kutsal”lığını kaybetmeye başladığı ve aile mülkiyeti zararına ferdi mülkiyet alanının büyüdüğü göze çarpmaktadır (Güriz, 2018: 13).

Antik Yunan’da filozoflar arasında mülkiyet meselesi ile alakalı olarak görüş ileri süren ilk filozof Platon oldu. Platon’a göre, sitenin adil muhafız ve yöneticilere kavuşabilmesi için, eğitimin yanı sıra iki önemli kurum düzenlemek, daha doğrusu ortadan kaldırmak gerek; özel mülkiyet ve aile (Sarica, 2017: 32). Ancak Platon aile ve mülk sahibi olma yasağını sadece idareciler ve muhafızlar için düşünür ve “koruyucuların gerçekten birer bekçi olabilmeleri için; kendi evleri toprakları, malları, mülkleri olmayacak” (Eflatun, 1980: 153) der.

Platon, Yunan toplumunu korumak için, bir başka mülkiyet konusunun, “kölelik” müessesinin de düzenlenmesi gerektiği kanaatindedir. “Bir Yunanlının başka bir Yunanlıyı köle etmesi doğru olur mu?” diye sorduktan sonra görüşünü “Yunanlı köle tutmayacağız” (Eflatun, 1980: 153) diye belirtir.

Yaşadığı devrede meydana gelen felâketler göz önüne alınırsa, Platon’un kurulu düzene ve mevcut müesseselere niçin toptan muhalif olduğu daha iyi anlaşılır. Isparta’yla M.Ö. 431 yılında başlayıp 404 yılına kadar 27 yıl süren ve Atina’nın mağlûbiyetiyle biten Peloponnesos Savaşı ve yine bu savaştan kısa bir müddet sonra ortaya çıkan ve Atina’yı kasıp kavuran veba salgını Atina’da tam bir kaos hali meydana getirmişti. Platon’un gençlik yıllarını kapsayan bu kaotik hal, onu mevcut siyasî müesseseler hakkında şüpheye düşürmüştü. Bu sebeple, çareyi toplumu oldukça katı, totaliter bir rejimle kontrol altında tutarak yönlendirmede bulmuştur.

Platon’un talebesi Aristo zamanında Atina’nın kaotik vaziyeti düzelmişti. Umumî olarak Yunanistan’da bir iyileşme hali görülüyordu. Cline ve Graham’ın belirttiklerine göre;

“Son araştırmalar, Yunanlıların çoğunun maddî açıdan eskisinden daha iyi durumda olduğunu gösteriyor. Bu dönemde Yunanistan’da nüfus da arttı. Bu arada Yunanistan sınırındaki devletler güney komşularından taktik, maliye, politik ve askerî yönetim alanlarında çok şey öğrenmişlerdi ve kısa sürede güneydeki kentlerden daha başarılı oldular” (Cline ve Graham, 2017: 190).

Tabii olarak, iktisadî ve sosyal şartlardaki iyileşme, zihniyet dünyasında da kendisini göstermekte gecikmedi. Bu sebeple de, devrindeki iyileşmeye bağlı olarak, Aristo hocasından daha makul düşünür. Ortak mülkiyetin mahzurlarına temas ederken;

“Sahiplerin sayısı çoğaldıkça mülkiyete saygı azalır. İnsanlar, kendilerinin olan şeylere ortaklaşa sahip olunan şeylerden daha çok özen gösterirler. Kamu mülkiyetini ancak kişisel olarak etkilendikleri (ondan bir şeyler bekledikleri) ölçüde kollarlar” (Aristoteles, 1975: 34) der.

Hint ve Antik Yunan dışındaki İlk Çağ toplumlarında, mülkiyet (tabii gene din adamlığıyla beraber) sosyal sınıfları belirleyen bir faktör olmuştur. Bunlardan en ehemmiyetlileri, Mezopotamya’da kurulan Sümer ve Babil toplumlarıydı.

Sümer ve Babil toplumları medeniyetin ilk olarak ortaya çıktığı toplumlardı. Matematik ve astronominin beşiği Babil’di. Yine Diakov ve Kovalev’in belirttikleri gibi “modern astronomi biliminin çıkış noktası Babil astronomisidir” (Diakov ve Kovalev, 2017: 113).

İlmî gelişmenin de temelindeki saik, gelişmiş bir ziraat hayat ve bunun sağladığı ürün bolluğu idi ki, bu da ilim, teknik ve zanaatin ihtiyaç duyduğu “boş zaman”ı sağlıyordu. Diakov ve Kovalev’in de ifade ettikleri gibi;

“Babil İmparatorluğu’nun nüfusu temelde tarımcılık yapıyordu (...). Tarımda en önemli yeri buğday, arpa ve susam tutuyordu. En çok rastlanan meyve ağacı hurmaydı. Tarlalar olağan durumlarda, halkın gereksinimlerini karşılayacak kadar bol ürün veriyor ve hatta elde edilen bol hasat halkın gereksinimlerini aşıyordu. Ürün fazlasının bir bölümü mal vergisi biçiminde kral ve tapınakların ambarlarını dolduruyor, geri kalan bölüm ise pazarda satılıyordu” (Diakov ve Kovalev, 2017: 97).

Belli bir ölçüde gelişmiş ve özel mülkiyetin ortaya çıkmasına paralel olarak farklılaşmış olan Babil toplumunda sosyal sınıflar da belirgin bir biçimde ortaya çıkmış ve farklılaşmıştı.

Hammurabi yasaları özgür insanları iki kesime ayırıyordu. Muşkinu (önemsiz kimse, bayağı adam) ve amelu ya da mar amelu (insan ya da insanoğlu)... Bu iki kesim de köle ve mülk sahibiydiler (Diakov ve Kovalev, 2017: 99).

Diğer tarım toplumlarında olduğu gibi, Mezopotamya toplumlarında da insan mülkiyetin konusu olabiliyordu, ki bu da “kölelik” müessesesini ortaya çıkarıyordu. Sümerlerde esirlik, köle olarak doğanlar yani babaları köle olanlar ile muharebelerde esir edilmiş bulunanlardan teşekkül ediyordu (Günaltay, 1987: 364).

Mezopotamya toplumlarının böyle mülkiyet ekseninde sınıflara ayrılmış olmasının hukukî sahadaki yansıması ise mülkiyet hakkına tecavüzün

şiddetle cezalandırılması oldu. Bunun sebebi Sümer hukukunun, mülkiyet hakkının kutsiyetini kabul etmesi idi. Bu esası aynen benimseyen Hammurabi Mecellesinde;

“Bir mabette veya bir hükümdar sarayında mahfuz bir hazineden edilen sirkatin cezası idamdır. Yataklık eden de bu cezaya uğrar” (Günaltay, 1987: 381).

Sosyal sınıfların mülk sahipliğine göre belirlenmesinin hukuk düzenine yansımaları ise; mala veya şahsa karşı işlenen suçlarda mağdurun mensup olduğu sınıfa göre tatbik edilecek müeyyidenin de farklı olmasıydı. Meselâ bir hayvanın çalınması durumunda ameluya ödenecek tazminat çalınan malın otuz katı olmasına karşın, muşkinuya ödenecek tazminat ancak on katıydı. Bir amelunun gözünü kör eden ya da bir kemiğini kıran kişiye kısasa kısas uygulanmasına karşın, aynı zarara uğrayan kişinin bir muşkinu olması halinde, suçlu, durumu bir para cezasıyla atlatabiliyordu (Diakov ve Kovalev, 2017: 99).

İlk Çağ toplumlarında Mısır, İlk Çağ’ın erken devrelerinde belli bir gelişmişlik seviyesine ulaşmış, İ.Ö. 3100’lerde yazı ortaya çıkmıştı (Freeman, 2005: 28).

Mısır’da İ.Ö. 2600’lü yıllarda Eski Krallık dönemi başlar. Eski Krallık’a, tarihin en büyük idari başarılarından biri olan piramitlerin inşası hakimdir (Freeman, 2005: 34). Pratik zaruretlerin sevkıyla, ilimler de gelişmeye başlamıştı. Vergi alınacak tarlaların ölçülmesi için, yüzölçümü hesaplamasının bilinmesi gerekiyordu. Bu nedenle hesaplama işleri Mısır’da son derece gelişmişti (...). Geometri de ileri gitmişti. Dörtgenlerin alanından başka, 3,16 (pi) sayısına dayanarak, kürenin hacmini de hesaplıyorlardı (Diakov ve Kovalev, 2017: 152).

M.Ö. 4. binin sonlarında bir takım teknik yenilikler meydana gelmiş, bunlar da ekonomide belli bir gelişmeye yol açmıştı. Karasaban kullanımı, tarım çalışmalarının verimini yükseltti. M.Ö. 3000 yıllarına doğru çarıkın bulunması, çömlekçiliğin başlı başına bir meslek durumuna geldiğini doğruluyor. Öteki profesyonel meslekler (hırdavatçılık taş yontuculuğu) büyük bir olasılıkla aynı dönemde ortaya çıktı (Diakov ve Kovalev, 2017: 119).

Bir yandan üretim ekonomisine geçilmesi, diğer yandan bunun imkân verdiği tarım dışı faaliyetler (ticaret, zanaat, sanat, bilim, din vs.) fertler arasında güç, kabiliyet ve zekâ farklılıklarının belirmesine yol açtı. Bunun neticesi olarak, topluluk mülkiyetinin yanı sıra özel mülkiyetin ortaya çıktığı görülür (Diakov ve Kovalev, 2017: 119). Ancak Mısır’da özel toprak mülkiyeti sınırlıydı. Daha ziyade yukarı sınıf mensubu sayılan soylular ve din adamları mülk sahibiydiler. Diakov ve Kovalev’in ifade ettikleri gibi;

“Birbirinden ayrı köyleri içine alan geniş toprakları vardı, senyörlerin (...). Malların bir bölümü miras yoluyla geçiyordu, ama soylular hizmetlerinin karşılığı olarak, kraldan topraklar da alıyorlardı. Yüksek rahip sınıfı da egemen sınıfın içinde yer alıyordu” (Diakov ve Kovalev, 2017: 124).

Senyörlere ve din adamlarına verilmeyen topraklarda halk, bir yerde kiracı durumunda idi.

“Mısır’da kral, arzun hakiki sahibidir. Ve ahaliye ziraat etmek hakkı verilmiştir ki, bunun mukabilinde toprağı işleyen adam, arzun mahsûlünün muayyen bir miktarını kral hazinesine vermeye mecburdur” (Özer, 1987: 147).

Toprak mülkiyetinin sınırlı ellerde toplanması, aslında bütün İlk Çağ toplumlarında ortak olan bir özelliktir. Zira üretim araçlarının iptidaiîliği ve üretimde organik enerjinin kullanılması dolayısıyla verim düşük oluyor, bu da belli bir fazlayı üretebilmek için toprağın belli ellerde toplanmasını ve kalabalık bir köle istihdamını zarurî kılıyordu.

Mısır’daki bu siyasî, sosyal, iktisadî ve dinî yapının hukuk düzenine yansması ise, devlet aleyhine işlenen suçlar hakkında takdir edilen cezaların son derece ağırlaştırılması oldu. Bunun yanında, hür vatandaşlara karşı işlenen suçların cezası da ağırdı. Meselâ kalpazanların, kamu yazılarını bozanların iki eli de kesilirdi. Hür bir kadına tecavüz tenasül aletlerinin kesilmesini gerektirirdi. Casusların dili koparılırdı (İnan, 1987: 23).

Burada bilhassa devlet aleyhine işlenen suçların bu derece ağır müeyyidelenendirilmesinin sebebi, kralın dinî ve dünyevî bakımdan en yüksek merci olarak kabul edilmesi ve bu tip suçların bu iki mercii birden rencide etmesiydi.

İlk Çağ tarım toplumlarının hemen hepsinde görülen bir diğer özellik de, kölelerle hür insanlara karşı işlenen suçlara takdir edilen cezalarda, köleler aleyhine ciddi bir adaletsizliğin ortaya çıkmasıdır. Bu da, kölelerin şiddetli ve ölçüsüz cezalarla sindirilmek istenmesinden kaynaklanıyordu. Bu sebeptendir ki, hür bir kadına tecavüzü bu derece ağır bir şekilde cezalandıran Mısır hukuk sistemi, aynı fiilin bir köleye karşı işlenmesi hususunda sessiz kalmaktadır.

İlk Çağ toplumlarından Roma’da ferdî mülkiyet On İki Levha kanunlarından sonra belirgin hale gelmiş ve daha sonraki on yüz yıl boyunca, yöneticiler, hakimler ve hukukçular mülkiyetle ilgili kuralları işleyerek geliştirmişlerdir (Güriz, 2018: 28).

Roma’da ilk yazılı kanun olarak görülen ve M.Ö. 451-449 tarihleri arasında hazırlandığı genellikle kabul edilen On İki Levha Kanunu Roma örf ve âdet hukukunun yazılı hale getirilmiş şeklidir (Karadeniz-Çelebican, 1982: 38).

Toplumlarda hukukî gerçekliğin ortaya çıkması iktisadî, sosyal ve siyasî gerçekliklerden daha sonraki bir zamanda gerçekleşir. Roma'da da böyle olmuş ve toplumda güç ve servet farklılığına dayalı olarak “sınıf” gerçeği ortaya çıkmıştı. Toplumdaki kompleksleşme siyasî gerçekliği ortaya çıkarmış ve siyasî gerçeklik toplumdaki ayrışmıştı.

Cline-Graham'ın belirttiklerine göre;

“Roma toplumu önceleri resmî olarak iki tabakaya ayrılmış haldeydi. Patrisiler (soylular) ile plebler (alt tabaka) ya da hamiler ile tabiler... Cumhuriyetin kurulmasıyla (belki daha da önceden) belli bir servete, mala ve politik konuma sahip olanlar (patrisiler) ile onların altındakiler (plebler) arasında kesin bir ayırım oluştu” (Cline-Graham, 2017: 247).

Bu keskin sınıf yapısının yazılı hukukun ortaya çıkmasına nasıl yol açtığı hususunda Karadeniz-Çelebican şunları söyler;

“Bu kanun, Cumhuriyet dönemi başında güçleri alabildiğine artan patriciuslar (soylular sınıfı) ile plebler (avam sınıfı) arasındaki toplumsal ve siyasal çatışmanın ve bunun yol açtığı sınıf kavgalarının pleblerce kazanılmış sonuçlarından biridir. Bu çatışma ve kavgalar, avam sınıfı olan pleblerin toplumsal, ekonomik, siyasal ve hukukî alanlarda patriciuslarla eş durumu gelme istem ve çabalarından doğmuştur (Karadiniz-Çelebican, 1982: 61).

Pleblerin fiilî durumlarını resmîleştirme arzularının bir neticesi olarak görülen On İki Levha kanunlarını zaruri kılan başka bir faktör de, Roma'nın cumhuriyet döneminden sonra çok genişlemesiydi. Cumhuriyetin kurulduğu M.Ö. 509 yılında Roma yaklaşık 800 kilometrekarelik bir alanı, Latiumun üçte birini kontrol ediyordu. Nüfusu da 20.000 ile 25.000 arasında idi (Freeman, 2005: 364). Yani neredeyse, bugünkü orta halli bir ilçe büyüklüğünde bir ülkeydi. Halbuki M.Ö. 500 ile 275 yılları arasında Roma cumhuriyeti, vatandaşlardan kurulu ordusu ile gerek savaş gerekse diplomasi yoluyla yavaş yavaş, önce Latium'u sonra da İtalyan yarımadasının kalanını denetim altına aldı (Baker, 2017: 40).

Toplum genişleyip “devlet”ten “imparatorluk”a geçince, hukukî hayatta belirlilik sağlanması kaçınılmaz oldu. Dolayısıyla, On İki Levha Kanununu sadece pleblerin baskısıyla izah etmek, eksik olacaktır. Bu bir taraftan toplumda hukukî birlik ve belirlilik sağlama, diğer taraftan da keskinleşen sınıf farklılıklarını ve yukarı sınıfların mülkiyet hakkını teminat altına alma hedefine yönelikti. Arsal'ın da belirttiği gibi; “XII Levha devrinde Roma'da hususi mülkiyet tamamen teessüs etmiştir. Mülkiyet hakkı hem göçer (menkul) hem göçmez (gayrimenkul) şeylere şamildir” (Arsal, 1948: 288).

Roma İmparatorluğu coğrafi olarak genişlerken, bunun toplumun sosyal yapısında meydana getirdiği değişiklik, “vatandaş” sayılan avam

halkın (pleblerin) haklarını genişletmek, buna karşılık, kölelerin sayısını arttırmak olmuştur. Cline-Graham'ın belirttiklerine göre;

“Beşinci yüzyılın ilk yarısında plebler, belki de cumhuriyeti kurtaracak olan önemli bazı haklar kazanmayı başardılar. Bunlardan ilki ‘Pleb Tribünü’ kurumu oldu. Bu kurumdaki temsilcilerin kutsal varlığı sayesinde pleblerin yargıçlar tarafından istismar edilmesi önendi. Bir plebin fiziksel saldırıya uğraması korkunç sonuçlara yol açabilirdi. Zaman içinde bu tribünler senatonun herhangi bir kararını veto etme hakkını kazandılar” (Cline-Graham, 2017: 248).

Savaşların boyutunun giderek büyümesi, fethedilen toprakların artması ve bu toprakların patrici mülkiyetine geçmesi, tarımsal işletmelerin ölçeğini başlangıç dönemine göre büyük boyutlara ulaştırmıştır (Kılıçbay, 2010: 9).

Latifundia adı verilen bu işletmelerde kapitalist yöntemlerle pazara dönük, kârlı bir tarımsal üretim yapıyordu. Bu bir yandan sınıf çatışmalarına yol açarken (...) diğer taraftan Roma, Atina'dan çok daha büyük çapta köle emeğine dayanan bir toplum oldu (Şenel, 1982: 237).

Latifundiaların kalabalık bir köle topluluğunu gerektirmesi, aynı zamanda bu işletmelerin pazara yönelik üretim yapması, oldukça kalabalık bir köle istihdamını zaruri kılmıştı. İşte bu zaruretin hukuk düzenine yansımaları, kölelerin hukukun dışına atılıp, hukukî korumadan mahrum bırakılmaları suretiyle, her türlü baskı ve istismara açık hale getirilmeleridir. Kölelerin hukukî statüsüyle alâkalı olarak Karadeniz-Çelebican'ın ifade ettiğine göre;

“Köleler hukuken şahıs (kişi) sayılmadıklarından, haklardan yararlanamazlardı. Hak sahibi olamazlar, borç altına giremezlerdi. Hakların süjesi (öznesi) değildiler, hakların ancak konusu olabilirlerdi. Nitekim köleler gerek eşya hukukunda gerek borçlar hukukunda bir mal gibi işlem görürlerdi” (Karadeniz-Çelebican, 1982: 135).

Kölelerin hukukun dışına atılması, onları vücut bütünlüğü ve can emniyeti bakımından da müdafaasız durumda bırakıyordu. Nitekim bir efendinin, kölesi üzerinde, onu öldürmeye kadar varan sınırsız bir yetkisi vardı (Karadeniz-Çelebican, 1982: 140).

II) FEODAL MÜLKİYET

Kılıçbay'ın ifadesine göre feodalite 3. ve 9. yüzyıllar arasında oluşmuştur (Kılıçbay, 2010: 160). Başlangıcı 3. asra kadar gitmekle beraber, feodalitenin kristalize olması, asıl X. asırdan sonra vukubulmuştur. Zira, bu tarihten sonra Roma toplumunda büyük nüfus azalışları yaşanmış ve toprağa nisbeten kıt olan emek, rant konusu olmaya başlamıştır (Kılıçbay, 2010: 160). Yani bu asırda feodalitenin maddî alt yapısı meydana gelmişti.

Feodalizmin en gelişmiş şeklinin başlıca özellikleri, vassallık ve fief kurumlarıdır (Güriz, 2018: 76). Bu iki müessesenin ortaya çıkış seyri şöyle cereyan ediyordu:

“Kendi toprağını senyöre vermek suretiyle senyörün himayesine kavuşmak isteyen kimse, sadakat yemininden sonra senyörden bir avuç toprak veya altın bir halka almak suretiyle tabilik mukavelesini tamamlıyor ve böylece elinde bulundurduğu toprağı fief şeklinde tekrar geri alıyordu” (Güriz, 2018: 76).

Senyör ve vassali arasındaki bu tabilik-metbuluk münasebetinden karşılıklı bir takım hak ve borçlar doğuyordu. Vassal, senyöre sadakat ve gerekli hallerde yardım borcu altında idi. Maddî niteliği olan bu yardım borcu genellikle askerî bir karakter taşıyordu. Buna karşılık da senyör, vassali devlet mahkemelerinin bulunduğu yerlerde hukukî bakımdan korumak, öldüğü zaman yetim kalan çocuklarını yetiştirmek ve nihayet vassali belli bir toprak vererek bu sayede geçimini sağlamak veya kendi malikânesinde yedirmek ve barındırmak mükellefiyeti altında bulunuyordu (Güriz, 2018: 76).

Vassaller de elde ettikleri toprak (fief) üzerinde başkalarına fief tanıyabiliyorlar ve böylece aynı toprak, fief yoluyla muhtelif vassallere bağlanabiliyordu.

Feodalizmin ekonomik yapısında senyörden, vassalden ve ikinci derecedeki vassallerden sonra en alt kademede bulunan serfler toprakta çalışmak, üretim işini gerçekleştirmek ve toprak el değiştirdiği zaman, toprakla beraber sahip değiştirmek durumundaydılar (Güriz, 2018: 77). Yani şahıs köleliğinin yerini toprak köleliği almıştı. Serfler toprağın bir parçası haline getirilmiş ve toprak sahibinin kim olduğuna bakılmaksızın, kaderleri toprağa bağımlı kılınmıştır.

Feodal mülkiyetin teşekkülü hususunda Bloch'un söyledikleri de yukarıdaki görüşü desteklemektedir.

“Bütün fieflerin başlangıcında senyörün vassale gerçek bir hak devrinde bulunduğunu ileri sürmek, feodal ilişkilerin çoğalmasında tamamen yanlış bir görüntüyü gerçekmiş gibi göstermek olur. Bunun tamamen tersine, ne kadar paradoksal gözükmüşse gözüksün, fief’ler aslında vassal tarafından senyöre yapılan bağışlardan doğmuştur. Bir koruyucu arayan kimse, çoğunlukla bu korumayı satın almak zorundaydı (...). Böylece aşağı düzeydekiler kendileriyle beraber, topraklarını da şefe sunuyorlardı. Bu durum bir kez sözleşmeyle saptanınca ve bağımlılık ilişkisi doğunca şef yeni bendesine onun kendine geçici olarak devrettiği malları geri veriyordu” (Bloch, 1983: 215).

Yukarıda verdiğimiz izahattan da anlaşılacağı gibi feodalizmde mülkiyet gücün değil, güç mülkiyetin doğumuna sebep olmuştur. Bu, güce

sığınma merkezi otoritenin kaybolmasından sonra, insanların hayat ve mallarının emniyetini sağlamak için, himaye arama ihtiyacının neticesi idi.

Güriz'in ifade ettiği gibi;

“Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra devletin iflâsı, önemli bir etken olarak ortaya çıkmıştır (...). İnsanlar uzak bir hükümdardan himaye beklemek alışkanlığını kaybetmiş bulunuyorlardı. Bununla beraber, düzen ve onun sağladığı himaye ihtiyacı devam ediyordu. İnsanlar bu himayeyi kendilerine sağlayacak yakın kişileri buldukları ölçüde, onlara bağlanmakta tereddüt etmediler” (Güriz, 2018: 75).

Le Gof'un ifade ettiği gibi;

X. yüzyılın sonunda hızla işler değişir ve feodalite yerleşir (...). Şato ekonomik, hukuksal ve siyasal tüm yetkileri yavaş yavaş eline geçiren bir senyörlük merkezine dönüşür. 971'de şövalyelik unvanı ve 986'da ilk özel mahkeme olan Cluny Manastırının mahkemesi ortaya çıkar. 988'de ilk kez bir senyör, Chalon kontu, hem özgür hem de köle köylülerden haraç alır (Le Gof, 199: 69).

Merkezî otoritenin zayıflayıp yaygın bir mal, can ve namus emniyetsizliğinin ortaya çıktığı devrelerde, bu otorite boşluğunun yerli unsurlarla doldurulup, meşruiyet kazanıldığı sosyolojik bir vakiydir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme çağlarında da böyle olmuştur. Ortaylı'nın belirttiği gibi; “temelde yerli aristokrasi her zaman için taşranın hakimi olmuştur. Demek ki, böyle bir ayanlaşma ve feodalleşme süreci gibi bir olay 18. yüzyıla özgü değildir” (Ortaylı, 2007: 35). Modern çağlardan evvel, ulaştırma ve haberleşme vasıtalarının geriliği göz önüne alınacak olursa, taşrada bazı nüfuz gruplarının bulunmasını tabii karşılamak gerekir. Ancak, merkezî otoritenin zayıfladığı devrelerde yeni olan şey taşranın, merkezin yetkilerinin bir kısmını da üzerine almasıdır. Nitekim gene Ortaylı'nın belirttiğine göre;

“Aslolan, şimdi tarımsal fazlayı kontrol edebilen bu ayanların emirlerinde birer küçük ordu ve palanga gibi savunma sistemleriyle yerel otoritelerini arttırmalarıdır. O kadar ki, yeniçeriliğin kaldırıldığı, merkezî hükümet teşkilâtının yıkıntıya uğrayıp yeniden kurulduğu 19. yüzyıl başında, bir buhran ve bu buhranın yarattığı otorite boşluğu (ki aynı zamanda hizmet boşluğu demektir) ortaya çıktı. Ayanlar ise ticaret, tarım, asayiş ve savunmada bu boşluğu doldurdular” (Ortaylı, 2007: 358).

III) LİBERAL-KAPİTALİST MÜLKİYET ANLAYIŞI

Liberalizmin fikrî temeli, İngiliz deneyci filozof John Locke (1632-1704)'a kadar geri gider. Locke, insanların tabii yaşama halinden çıkıp toplum haline gelmelerinin sebebinin mülkiyet hakkının korunması gayesine bağlar. Ona göre;

Doğal yaşamının ilk sakıncalarından biri, insanı hem davalı hem de yargıç durumunda bırakması oluyor. İkinci bir sakınca da, siyasal toplum kurulmadan önce de var olan mülkiyet hakkının yeterince güvence altına alınmamasıdır (Akin, 1990: 131).

Locke'un mülkiyetin edinilmesiyle alâkalı anlayışı, Orta Çağ'ın feodal anlayışından tamamen farklıdır. Zira artık mülk sahipliğini tayin eden şey, güç ve nüfuz değildir. "Mal edinmede, çalışma dışında herhangi bir sözleşmenin, yasanın ya da otoritenin sözü geçemez. Mülkiyetin gerçek kaynağı insanoğlunun çabasıdır" diyen Locke, toprağı insanoğluna veren Tanrı olduğuna göre, mülkiyet hakkının kutsal olduğu düşüncesindedir (Akin, 1990: 131).

Tanrının insanlara dünyayı ortaklaşa verdiğini belirten Locke, buradan özel mülkiyetin nasıl ortaya çıktığını da izah eder. Ona göre;

"Her ne kadar dünya ve bütün geri yaratıklar bütün insanların ortak malıysa da her insanın kendine ait bir mülkü vardır. Bunun üzerinde kendisinden başka kimsenin hakkı yoktur. Bedenin emeğinin ve ellerin çalışmasının hakkıyla onun olduğunu söyleyebiliriz (...). İnsanın "emeğini karıştırdığı" her şey, emeği aracılığıyla doğal durumu ortadan kaldırır ya da değiştirir. Emeğini kattığı her şey onun mülkü olur ve diğer insanların hakkını dışlar. Özel mülkiyet, ortak mülkiyetten böyle doğar (Wood, 2016: 297).

Locke, emeği mülkiyetin tek kaynağı olarak kabul etmekle, liberalizmin öncülerinden Adam Smith ve David Ricardo'yu müjdeler. Nitekim Smith'e göre;

Bir malı elde etmek veya üretmek için kullanılan emek miktarı, bu malın satın alabileceği veya mübadele edilebileceği veya elde edebileceği emek miktarını ayarlayan tek şarttır (Kazgan, 1989: 70).

Adam Smith mülkiyetin muhafazasını devlette görür ve "devletin amacı kapitale sahip bulunanları korumaktır. Mülkiyet ortaya çıkmadan devlet de mevcut değildi. Devletin amacı, serveti korumak ve zenginleri yoksullara karşı savunmaktır" (Güriz, 2018: 149) der.

Burada Adam Smith'in devletin gayesi ile alâkalı görüşleri tam da 19. asrın "vahşi kapitalizmi"nin anlayışını ifade etmektedir. Bu anlayışta yoksulların durumunu düzeltmek, toplumdaki gelir adaletsizliğini azaltmak gibi endişeler mevcut değildir. Bilâkis, esas olan varolan servet ve gelir dengesizliğini korumak ve bu işte devlet gücünü kullanmaktır.

Bu hususta David Ricardo da çoğaltılabilen malların içerdiği emek miktarının hem mübadele değerini belirlediğini hem de mutlak anlamda değeri ölçtüğünü ifade eder (Kazgan, 1989: 72).

Locke'un öncülük ettiği Aydınlanma Felsefesinin bir diğer temsilcisi olan Voltaire (1699-1778)'in mülkiyet anlayışı da burjuvaların mülkiyet anlayışına sıkı sıkıya bağlı. Sosyal sınıflar arasında hiyerarşi bulunmasının yararlı olduğuna inanıyor (Sarica, 2017: 148).

Liberal kapitalizmin ortaya çıkmasına yol açan ve 18. asrın ikinci yarısında başlayıp, 19. asırda hızlanan sanayi inkılâbı, menkul mülkiyeti gayrimenkul mülkiyetten daha değerli hale getirmişti. Toprak asıl zenginlik kaynağı olmaktan çıkmış, onun yerini sermaye malları sahipliği almıştı. Organik enerjinin yerini inorganik enerjinin alması, sınaî üretimde aşırı bir üretim bolluğu meydana getirmiş, makine kullanımını sayesinde ziraî hayatta da büyük bir ürün artışına yol açmıştı.

Ziraî hayatta meydana gelen makineleşme bir kısım ziraat işçisini işsiz bırakırken, şehirdeki sanayi tesislerinin artışı, köyden şehre büyük bir göç hareketine sebep olmuştu. Bu durumda şehirler büyük sayıdaki işsiz kitleleriyle dolmuş ve bu da sermayedarların düşük ücretli işçi ihtiyacı için müsait bir kaynak teşkil etmişti. Böylece işçilerin çok düşük ücretlerle uzun saatler çalışan ve hiçbir sosyal güvenlik, sağlık ve iş garantisi olmayan proleterler haline gelmeleri, kapitalizme aleyhtar bir cereyan olarak Marksizmi ortaya çıkarmıştı. Yani Marksizm, kapitalizmin zulümlerinin neticesi olarak ortaya çıkmış, ne var ki, aslında sanayi çağının ortaya çıkmasına yol açan düşünce hürriyeti, teşebbüs hürriyeti gibi unsurları kapitalizmin günahı gibi görmüş ve bunlara muhalefet etmişti.

IV) MARKSİST-KOMÜNİST MÜLKİYET ANLAYIŞI

Kapitalizmin, 19. asır boyunca kârını azamiye çıkarmak için işçi haklarını gözetmeyen ve zulme varan tatbikatları bir takım reaksiyoner hareketler doğurmakta gecikmedi. Bu hareketler içinde en güçlü, yaygın ve kalıcı olanı Marksist-komünist hareketti. Öyle ki, ortaya çıkışından itibaren evvelâ Avrupa'da, takip eden asırda da dünyanın tamamında taraftar bulmuş, bazı Asya ülkelerinde iktidar olmuş ve uzun yıllar toplumlara hükmetmiştir.

Marksizmin yanlışı, sanayi çağının ortaya çıkmasında rol oynayan düşünce hürriyeti, teşebbüs hürriyeti gibi hususları ve yine medeni toplum çağlarına geçilmesinden itibaren toplumların yapısını belirlemede birinci derecede tesirli olan mülkiyet hakkını kapitalizmin günahı olarak görmesi ve sistemin dışına atmasıydı.

Marksizmin kurucusu olan Marks (Karl Marks) özel mülkiyete, haksız bir müessese olduğu gerekçesiyle karşı çıkar. Onun bu husustaki tahlilinin hareket noktası "artık değer" kavramı idi. Ona göre;

Ortalama olarak ücretler, Malthus'un ileri sürdüğü gibi nüfus baskısından dolayı değil, fakat özel mülkiyet düzeninden dolayı, hayatı devam

ettirmeye ancak yetecek asgari bir düzeye yakın olacaktır. Kapitalistin düzen içindeki tekelleri durumu da, bu artışı kâr ve kira biçimi altında gasbetmesini mümkün kılacaktır (Sabine, 1969: 173).

Yani özel mülkiyetin temelde bir istismardan doğduğu iddiasındadır. Bu sebeple, özel mülkiyetin kaldırılması, bütün bu istismarlara son verecektir. Nitekim Marks; üretim araçlarının kamu mülkiyetine geçişi, kendiliğinden artık değer alınmasını önleyecek ve işçilere ürettikleri şeyin tam değerini vermek yolundaki burjuvaların sözde kalan imanlarını gerçekleştirecektir (Sabine, 1969: 180) demektedir.

Marks, özel mülkiyeti, bir uğursuzluk gibi değerlendirdiği iktidar gerçeğinin de sebebi görür.

Sınıflar arasındaki farklılaşmanın temel nedeni, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyettir. Böyle bir çerçevede içerisinde sınıfsal iktidar farkları, bir toplumdaki temel siyasal güçlerin bu mülkiyet türüne bağlı olmasından, ona göre tanımlanmasından ileri gelmektedir (Tolan, 1993: 263).

Marksistler, mülkiyet-siyaset münasebetini temellendirirken kriter olarak “eşitlik” vakıasından hareket etmektedirler.

Tabiatın insanlara sağladığı üretim araçları bol bulunduğu zaman, üretici emek şekli kolektif bir nitelik taşımakta, gens’e veya kabileye ait bulunmaktadır. Bu dönemde sömürden söz edilemez, çünkü insanlar arasında bir hakimiyet durumu bulunmamakta, hem fiilî hem de hukukî olarak eşitlik göze çarpmaktadır (Güriz, 2018: 289).

Marksizm, özel mülkiyeti bütün kötülüklerin kaynağı olarak gösterirken, bunu tarihî olarak da temellendirmeye çalışır. İnsanlık tarihinin evriminde 5 safha ayırt eder. İlk safha üretim araçları mülkiyetinin toplumsal olduğu ilkel toplumlar safhasıdır. İlkel toplumlar safhasıyla, henüz gerçekleşmemiş olan sosyalist toplum safhası arasındaki safhaların hepsinde özel mülkiyetin var olduğunu, bunlardan ikinci safha toplumlarının esirliğe dayanan toplumlar olduklarını ve bunlarda “esir”in, diğer üretim araçlarıyla beraber özel mülkiyet konusu olduğunu; üçüncü safha olan feodal toplumlarda feodal lordun kısmen üretim araçlarının ve serflerin de bir miktar üretim aracının sahibi bulunduğunu; dördüncü safha olan kapitalist toplumda üretim araçları mülkiyetinin tümüne kapitalistlerin sahip olduğunu iddia eder (Kazgan, 1989: 360).

Marks’ın ve dolayısıyla Marksizmin mülkiyet ve toplum tipi arasındaki münasebetle alakalı bu anlayışları, aslında özel mülkiyetin bulunmadığı bir toplum hayatının mümkün olmadığı ve olmayacağına itirafı gibidir. Henüz üretim ekonomisine geçilmediği için toprağa yerleşme imkânının bulunmadığı, topluluğun hayatının tabiatın istismarına dayandığı ve insanların sürü halinde yaşayıp sadece sefalette eşit oldukları iptidaî topluluk hayatı âdeta yüceltilmektedir.

NETİCE

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki, mülkiyet anlayışı ve yapısı, toplum tipleriyle yakın bir münasebet halindedir. Üretim organik enerjiye dayandığı ve verimin düşük olduğu modern çağ öncesi toplumlarda asıl zenginlik, toprak sahipliğine dayanıyordu. Toprağın veriminin düşük oluşu ucuz iş gücü olarak köle kullanımını zaruri kılmış, bu da “insan”ı menkul ve gayrimenkul mallarla beraber mülkiyetin konusu haline getirmişti.

Gayrimenkul mülkiyetinin belli ellerde toplandığı İlk Çağ toplumlarında, toprak sahipleri, din adamlarıyla beraber yukarı sınıfı meydana getiriyordu. Bu statüsünü korumak için de bir taraftan siyasî iktidarla dayanışma içine giriyor, diğer taraftan mülkiyet hakkını hukukî korumaya aldırıyordu.

Batı Avrupada Orta Çağ’ın başlamasından evvel merkezî otoritenin zayıflamasının neticesi olarak ortaya çıkan feodal toplumlarda mülkiyet yapısı farklı bir biçim almış, emniyet ve asayişin yokluğu dolayısıyla, feodal beyler bölgelerindeki halkın emniyetini toprak karşılığı sağlama yoluna gitmişler, bu da yeni bir toprak mülkiyeti ve kölelik türünü ortaya çıkarmıştır.

18. asrın ikinci yarısında başlayan sınıflaşma hareketi ise, toprağı asıl zenginlik kaynağı olmaktan çıkmış, buna karşılık, sermaye malı sahipliğini birinci sıraya geçirmişti.

Mülkiyet hakkını kutsal olarak kabul eden liberal kapitalist toplumlarda sermaye sahipleri, kârlarını azamileştirmek için işçileri düşük ücretlerle ve uzun saatler boyunca çalıştırarak, yaygın bir sefalet meydana getirmişler, bu da liberal kapitalizmin bütün müesseseleriyle beraber, getirdiği mülkiyet anlayışına ve bizatihî mülkiyete karşı bir tavır doğurmuş ve böylece Marksizm-komünizmin, mülkiyeti haksız bir müessese olarak görmesine yol açmıştı.

BİBLİYOGRAFYA

- AKIN, İ. F. (1990), *Kamu Hukuku*, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- ARİSTOTELES. (1975), *Politika*, Çev. Mete Tuncay, İstanbul, Remzi Kitabevi Yayınları.
- ARSAL, S. M. (1948), *Umumi Hukuk Tarihi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- BAKER, S. (2017), *Eski Roma- Bir İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü-İngilizceden* Çev. Elçin Duru, İstanbul, Say Yayınları.
- BLONCH, M. (1983), *Feodal Toplum*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, Savaş Yayınları.
- CLINE, E. H., GRAHAM, M. W. (2017), *Antikçağ İmparatorlukları-Mezopotamya'dan İslamiyetin Doğuşuna* – Çev. Ekin Duru, İstanbul, Say Yayınları.
- DIAKOV, V., KOVALEV, S. (2019), *İlkçağ Tarihi*, Fransızcadan Çev. Özdemir İnce, İstanbul, Yordam Kitap Basım ve Yayın Tic. Ltd. Şti.
- EFLATUN. (1980), *Devlet*, Çev. Sabahattin Eyyüboğlu - M. Ali Cimcoz, İstanbul, Remzi Kitabevi Yayınları.
- FREEMAN, C. (1996), *Mısır, Yunan ve Roma - Antik Akdeniz Uygarlıkları - İngilizceden* Çev. Suat Kemal Angı, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları.
- GÜNALTAY, Ş. (1987), *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden YAKIN ŞARK ELAM ve MEZOPOTAMYA*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- GÜRİZ, A. (2018), *Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu*, Ankara, Siyasal Kitabevi Yayınları.
- İNAN, A. (1987), *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÇELEBİCAN, K. Ö. (1982), *Roma Hukuku*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- KAZGAN, G. (1989), *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul, Remzi Kitabevi Yayınları.
- KILIÇBAY, M. A. (2010), *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı*, Ankara, Efil Yayınevi.
- Le GOF. (1982), *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, Çev. Hanife Güven- Uğur Güven, İzmir, Dokuz Eylül Yayınları.
- ORTAYLI, İ. (2007), *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Ankara, Cedit Neşriyat.
- ÖZER, Y. Z. (1987), *Mısır Tarihi*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- SABİNE, G. (1969), *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Çev. Alp Öktem, Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını.
- SARICA, M. (2017), *100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi*, İstanbul, Milenyum Yayınları.
- STORIG, H. J. (2013), *Vedalaradan Tractatus'a - Dünya Felsefe Tarihi*, Almancadan Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul, Say Yayınları.
- ŞENEL, A. (1982), *Siyasal Düşünceler Tarihi Tarih Öncesinde İlk Çağ'da Orta Çağ'da ve Yeni Çağ'da Toplum ve Siyasal Düşünüş*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- TOLAN, B. (1993), *Sosyoloji*, Ankara, Adım Yayıncılık.
- WOOD, E. M. (2012), *Özgürlük ve Mülkiyet -Rönesans'tan Aydınlanmaya Batı Siyasal Düşüncesinin Toplumsal Tarihi-*, İngilizceden Çev. Oya Köymen, İstanbul, Yordam Kitap Yayınları.

Bölüm 82

**LOZAN ANTLAŞMASI ONAYLANMADAN
ÖNCE İNGİLTERE LORDLAR
KAMARASI'NDA ANTLAŞMA HAKKINDA
YAPILAN OTURUM ÜZERİNE
BİR İNCELEME**

Çağdaş YÜKSEL¹

¹ Arş. Gör. Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü 5393995011
cagdasyuksel8@gmail.com ORCID: 0000-0002-2230-3702

Giriş

19. yüzyılda Avrupa devletleri güçlerinin doruğuna ulaşmışlardır. Bu durum dünyanın kalanı için ciddi bir tehdit yaratmıştır. Hammadde ve pazar arayışında olan emperyalist devletler Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına da göz dikmişlerdir. İngiltere ve Fransa Osmanlı İmparatorluğu ile yaptıkları ticaret antlaşmaları vasıtasıyla büyük ekonomik kazançlar elde etmişlerdir. Bundan ötürü 19. yüzyılın büyük kısmında bu iki devlet Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü savunmuşlardır. Rusya'nın güç kazanmasından duydukları endişe de bu tarz bir politika izlemelerinde önemli bir etken olmuştur. Fakat İngiltere ve Fransa'nın bu politikası Osmanlı İmparatorluğu'nun mali iflası ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında değişmeye başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun artık varlığını sürdürmeyeceği kanaatine varan İngiltere Kıbrıs, Mısır, Kuveyt gibi stratejik öneme sahip bölgeleri işgal etmiştir. Bu sayede Osmanlı İmparatorluğu yıkılsa bile Hindistan yolunun güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır. Rusya ise Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak için fırsat kollamaya devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile ittifak yaparak Birinci Dünya Savaşı'na dahil olması İngiltere, Fransa ve Rusya için Osmanlı topraklarını paylaşma konusunda önemli bir fırsat olmuştur. Bu devletler daha savaş sırasında yaptıkları gizli antlaşmalarla savaş sonrası ele geçirmeyi umdukları ganimeti aralarında paylaşmışlardır. İtilaf Devletleri'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kazanmaları bu paylaşım planlarının uygulamaya konmasına yol açmıştır. İtilaf Devletleri ateşkes sonrasında barış antlaşmasını beklemeden Osmanlı topraklarını işgal etmeye başlamışlardır. Gerçekleştirdikleri işgalleri Sevr Antlaşması ile Osmanlı Hükümeti'ne kabul ettirmişlerdir. Fakat Anadolu'da başlayan Milli Mücadele'nin Sevr Antlaşması'nı tanımadığını açıklaması antlaşmanın uygulanabilmesini imkansız hale getirmiştir. İstiklal Harbi'nin zaferle sonuçlanması sonrasında İtilaf Devletleri yeni bir barış yapabilmek için Ankara Hükümeti'ni barış konferansına davet etmek zorunda kalmışlardır. Lozan'da başlayan konferans oldukça çetin geçmiş ve görüşmeler kesintiye uğramıştır. Fakat yeniden başlayan ve oldukça uzun süren görüşmeler sonucunda Lozan Antlaşması imzalanmıştır.

Lozan Antlaşması, imzalandığı andan itibaren, İngiltere'de çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Mevcut şartlarda daha fazlasını elde edemeyeceğini kabul ederek gerçekçi davranan İngiltere Hükümeti parlamentodan antlaşmanın onaylanması istemiştir. Ancak değişen şartlardan haberdar olmayan ve hala eski günlerin devam ettiğini düşünen bazı zümreler Türklere çok fazla taviz verildiğini ileri sürerek antlaşmaya karşı çıkmışlardır. Bu şartlar altında 28 Şubat 1924 günü antlaşma hakkında Lordlar Kamarası'nda bir oturum yapılmıştır.

İngiltere Parlamentosu'nda asıl karar merci Avam Kamarası'dır. Lordlar Kamarası parlamentonun üst kanadı olarak hükümete tavsiye sayılabilecek kararlar almaktadır. Üyelerinin uzun bir siyaset geleneğine sahip soylulardan oluştuğu dikkate alındığında buradaki tartışmaların incelenmesinin İngiliz siyasetini anlamakta büyük önem taşıdığı şüphe götürmez. Bu çalışmada Lozan Antlaşması hakkında Lordlar Kamarası'nda düzenlenen oturum analiz edilmiştir. Antlaşmaya karşı çıkanların hangi konularda eleştiride buldukları incelenmiştir. Bunun yanı sıra İngiliz Hükümeti'nin antlaşmayı hangi argümanları öne sürerek savunduğu değerlendirilmiştir. Böylece İngiltere'de Lozan Antlaşması'na bakışın daha iyi anlaşılması umulmaktadır.

1.Tarihsel Arka Plan

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında katılmak zorunda kalmış ve savaşı mağlubiyetle noktalamıştır(Gülen, 2013: 78). Bunu fırsat bilen İtilaf Devletleri Mondros Mütarekesi gibi çok ağır şartlar içeren bir ateşkesi Osmanlı Hükümeti'ne kabul ettirmişlerdir(-Kodaman, 1989: 6). Mondros Mütarekesi daha sonra gerçekleşecek olan Anadolu işgaline hukuki zemin hazırlaması bakımından büyük önem taşımaktadır(Akşin, 2008: 118).

Mondros'tan hemen sonra İtilaf Devletleri Anadolu'nun çeşitli bölgelerini işgal etmeye başlamışlardır. İzmir'e asker çıkartarak Yunanistan'ın da işgallere katılması, Türk halkının Milli Mücadele'ye katılımını arttırmıştır. Çünkü halk İtilaf Devletleri'nin gerçekleştirdiği işgallere geçici gözüyle bakarken, Yunanlıların bir daha geri dönmeyeceklerini anlamıştır(Çelebi, 2013: 1). İşgallere karşı başlamış olan direniş Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gelmesi sonrasında büyük ivme kazanmış ve hızla merkezileşmiştir(Ertan, 2013: 62). Ortaya çıkan direniş hareketleri İtilaf Devletleri'ni endişelendirerek Osmanlı İmparatorluğu ile yapılacak barış antlaşmasının daha hızlı hazırlanmasına yol açmıştır. İtilaf Devletleri Osmanlı topraklarını paylaşım konusunda anlaşarak Sevr Antlaşması'nı hazırlamışlardır. Başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri bu antlaşma ile savaşın uzamasından sorumlu tuttıkları Osmanlı İmparatorluğu'nu cezalandırdıklarını düşünmüşlerdir. Bunun yanı sıra İngiltere, çıkarlarını korumak için harekete geçen Yunanistan'ı ödüllendirmeyi arzu etmiştir. Ayrıca Ermenilere bir ülke kurulması da tasarlanmıştır(Çelebi, 2013: 1).

İtilaf Devletleri'nin baskıları, Birinci Dünya Savaşı'nda alınan ağır mağlubiyet ve Anadolu'da ilerleyen Yunan kuvvetlerinin doğurduğu endişe neticesinde Osmanlı yönetimi Sevr Antlaşması'nı kabul etmek zorunda kalmıştır. Sevr Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğunun tasfiyesi tamamlanmıştır. Ayrıca Türkler çoğunlukta oldukları Anadolu'nun büyük kısmını da kaybetmişlerdir(Akşin, 2008: 154). Bu antlaşma ile İtilaf Dev-

letleri, Türklerin hem devletlerini hem de vatanlarını kaybetmelerini planlamışlardır(Kodaman, 1989: 6-7). Ancak Anadolu'da güç kazanan Milli Mücadele Sevr projesinin hayata geçirilmesine engel olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi antlaşmayı tanımadığı gibi imzalanmasına da büyük bir tepki göstermiştir(Küçük, 2009: 4). Bu olay karşısında İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması'nı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne kabul ettirebilmek amacıyla Yunanistan'ı kullanmaya çalışmışlardır(Ertan, 2013: 64). Fakat Türk Ordusu Yunan kuvvetlerini mağlup etmiştir. Milli Mücadele'nin zaferi karşısında, İtilaf Devletleri ateşkes istemek zorunda kalmışlardır. Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır(Erslan, 2005: 357). Mudanya Mütarekesi sonrasında İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması'ndan vazgeçmek zorunda kalmışlar ve yeni bir barış yapılması için Türkiye'yi konferansa davet etmeye karar vermişlerdir(Turan, 2003: 214). Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti 27 Ekim 1922 günü İtilaf Devletleri tarafından Lozan'da toplanacak barış konferansına davet edilmiştir(Tuncer, 2008: 67). Ankara Hükümeti ile İstanbul Hükümeti arasındaki itilaftan yararlanarak kendileri için daha iyi şartlar elde edebileceklerini düşünen İtilaf Devletleri konferansa İstanbul Hükümeti'ni de çağırılmışlardır. Bu girişim Ankara Hükümeti'ni oldukça kızdırmıştır. Karşı hamle olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi saltanat ile hilafeti ayırmış ve saltanatı kaldırmıştır(Kodal, 2006: 216). Konferans Türkiye ile Yunanistan arasındaki savaşa son vermenin yanı sıra aslında Türkiye ile İtilaf Devletleri arasındaki sorunları çözme ve barışı sağlama amacı gütmüştür(Eroğlu, 1985: 805).

İsmet (İnönü) Paşa, Rıza Nur ve Hasan Saka'dan oluşan heyetin Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi temsil etmesine karar verilmiştir. İsmet Paşa'nın başkan olarak belirlendiği bu heyete, konferans sırasında kalabalık bir danışman grubu hizmet etmiştir(Altuğ, 1988: 418). Hükümet Türk heyetine verdiği talimatta Ermeni meselesi ve kapitülasyonlar konusunda kesinlikle taviz verilmemesini istemiştir(Uzun, 2013: 331-332). Lozan Konferansı'nda Türk Heyeti'nin hedefi Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmeye çalışmak olmuştur(Demirci, 2011: 60).

Lozan Konferansı'nın gecikmesi üzerine İsmet Paşa Fransızlarla bazı temaslarda bulunmuştur. Bu temaslarda İsmet Paşa Fransızların kapitülasyonların devamını arzu ettiklerini fark etmiştir. Konferans öncesinde gerçekleştirdiği temaslardan sonucunda İsmet Paşa İtilaf Devletleri'nin Türkiye'nin yeni durumunu hala fark edemediklerini anlamıştır(İnönü, 1987: 55). Böylece Lozan Konferansı'nın çok çetin geçeceği açıkça bellidir. İsmet Paşa İtilaf Devletleri'nin Türkiye'ye bakışını değiştirebilmek için konferans boyunca çok uğraşmıştır(Ateş, 2004: 156).

Lozan Konferansı gecikme sonrasında, 20 Kasım 1922 tarihinde başlamıştır. Konferans Türk Heyeti'nin beklediği gibi oldukça zor gelişmiştir.

Konferansın ilk döneminde Türk heyeti ile İngiliz heyeti arasında büyük bir mücadele yaşanmıştır. İngiltere konferansa pek çok konuda teknik hazırlık yaparak gelmiştir. İngiliz gizli servisi de konferans boyunca Türk heyetinin Ankara Hükümeti ile yazışmalarını ele geçirmek için faaliyet yürütmüştür. İngiltere'nin Yunan Ordusu'nu yeniden düzene sokarak Türkiye karşısına çıkartma girişimleri de Türk heyeti üzerinde önemli bir baskı oluşturmuştur (Sonyel, 2014: 40). Türk heyetinin Misak-ı Milli'yi kabul ettirmeye çalışması karşısında İngiliz taleplerinin Misak-ı Milli'ye oldukça zıt olması konferansın tıkanmasına yol açmıştır (Şimşir, 2012: 111). Bu nedenle 4 Şubat 1923 günü konferans kesintiye uğramıştır (Eroğlu, 1985: 805).

Konferansın ikinci dönemi 23 Nisan 1923 tarihinde başlamıştır. Lozan Konferansı'nın ikinci dönemi de çetin müzakerelerle geçmiştir. Ancak sonunda taraflar arasında uzlaşmaya varılmıştır (Kodal, 2006: 221). Böylece Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923 günü imzalanmış ve kalıcı bir barış sağlanmıştır. Lozan Antlaşması Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan diğer barış antlaşmalarının aksine kalıcı olmuştur. Çünkü antlaşma karşılıklı görüşmeler ve tavizler sonucunda ortaya çıkmıştır. Yani antlaşma uzun görüşmeler neticesinde ve bütün paydaşların fikirleri dikkate alınarak yapılmıştır (Eroğlu, 1985: 806). Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan barış antlaşmalarından farklı olarak Lozan Antlaşması'nda askeri kısıtlamalara, yüklü tazminatlara ve devlet egemenliğine aykırı hükümlere yer verilmemiştir. Fakat İngiltere Lozan Antlaşması sonrasında ortaya çıkan düzenden tam olarak memnun olmamıştır. Daha konferans devam ederken Lord Curzon oturumlardan birinde İsmet Paşa'ya şunları söylemiştir: *"Konferansta bir sonuca varacağız ama memnun ayrılmayacağız. Hiçbir konuda bizi memnun etmiyorsunuz. Hiçbir dediğimizin makul olduğuna haklı olduğuna bakmaksızın kabul etmiyor, hepsini red ediyorsunuz. En sonunda şu kaniya vardık ki, neyi red ediyorsanız hepsini cebimize koyuyoruz. Ülkeniz haraptır, imar etmeyecek misiniz? Bunun için paraya ihtiyacınız olacaktır. Parayı nereden bulabileceksiniz? Bugün para dünyada bir bende bir de yanımdakinde. Unutmayın, ne red ederseniz hepsi cebimdedir. İhtiyaç sebebi ile yarın para istemek için karşımıza gelip diz çöktüğümüz zaman, bugün reddettiklerinizi birer birer çıkartıp size göstereceğiz"* (Akbiyık, 2009: 391). Bu konuşmadan İngiltere'nin yeni ve kararlı Türkiye'den rahatsız olduğu açıkça anlaşılmalıdır.

Lozan Antlaşması Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, iktisadi ve hukuki bağımsızlığını tescil eden son derece önemli bir antlaşma olmuştur (Demirci, 2017: 249). Bu antlaşma ile yıllardır devam eden yıkıcı savaşlar dönemi son bulmuş ve Türk Milleti barışa kavuşmuştur. Ayrıca Duyun-u Umumiye ve kapitülasyonlar gibi Türk Milleti'ni uzun yıllardır baskı altında tutan kurum ve düzenlemeler Lozan Barış Antlaşması ile tamamen ortadan kalkmıştır (Akin, 2002: 314).

2. İngiltere Avam Kamarası'nda Yapılan Oturum

İngiltere Lordlar Kamarası'nda Lozan Antlaşması hakkında düzenlenen oturum 28 Şubat 1924 tarihinde yapılmıştır. Oturum Lord Parmoor'un konuşması ile açılmıştır. Lord Parmoor Türkiye ile yapılacak barış hakkında Lordlar Kamarası'nda bir oturum yapılmasından çok memnun olduğunu ifade ederek konuşmasına başlamıştır. Lord Curzon antlaşma hakkında daha detaylı açıklamalar yapacağı için kendisinin kısa bir konuşma yapacağını dile getirmiştir. Lord Parmoor antlaşma kararı vermenin ve imzalamanın hükümet sorumluluğunda olduğunu belirtmiştir. Ancak Lozan Antlaşması ve sonrasında imzalanan protokollerin uygulanabilmesi için İngiltere'de bir yasa tasarısına ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle yapılan oturumun antlaşmanın onaylanmasından ziyade antlaşma hakkında hazırlanan yasa tasarısı hakkında olduğunu ifade etmiştir. Tasarıda on bir protokol hakkında düzenlemeler olduğunu bu nedenle her bir protokol hakkında konuşmanın gereksiz olacağını savunmuştur. Lord Parmoor bazı başlıklar hakkında konuşmanın yeterli olacağını ileri sürmüştür. Boğazlar rejimi konusunda yapılan düzenlemeyi İngiltere'nin tek başına mı yoksa diğer devletlerle birlikte mi uygulayacağı hakkında Avam Kamarası'nda tartışma yaşandığını hatırlatmıştır. Basında mali konularla ilgili pek çok tartışma yaşandığını belirtmiştir. Lord Parmoor Lozan Antlaşması'nda İngilizlerin zararını karşılayacak kadar bir tazminat olmadığını söylemiştir. Ancak mevcut şartlarda daha iyisinin yapılamayacağını da kabul etmiştir. Lord Parmoor Lozan Antlaşması sonrasında Türkiye'nin Osmanlı borçlarının bir kısmından kurtulduğunu da ilave etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ödemesini yaptığı ve İngiltere'nin el koyduğu iki savaş gemisi meselesinin yine mali sorunlar içinde yer aldığını vurgulamıştır. Pek çok sorunun 23 Kasım 1923 tarihinde Paris'te imzalanan ek protokol ile çözüldüğünü hatırlatmıştır. Antlaşmanın detayları ile ilgili soruları Lord Curzon'un yanıtlayacağını umduğunu söylemiştir. Oturumda bulunanlar için meselenin politik bir tartışma veya parti çekişmesi olmadığını belirtmiştir. Lord Parmoor herkesin sorunların adil şekilde ele alındığını görmek ve antlaşmanın onaylanması için yapılan düzenlemeler hakkında yeterli bilgi edinmek istediğini özellikle vurgulamıştır (İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 427-434).

İngiltere Birinci Dünya Savaşı sonrasında Boğazların serbestliğini güvence altına almak istemiştir. Sevr Antlaşması ile Boğazlar uluslararası bir komisyonun yönetimine verilmiştir. Lozan Antlaşması ile bu komisyonun yapısı değişse de Boğazlar Türk askerlerinden arındırılmıştır. Bu durumda Boğazların güvenliğinin sağlanması Milletler Cemiyeti'ne bırakılmıştır. Konuşmada görüldüğü üzere bazı politikacılar Boğazlar rejimi nedeniyle İngiltere'nin uluslararası sorumluluklara girmesinden rahatsız olmuşlardır. Ayrıca mali meselelerle ilgili bazı endişeler mevcuttur. Lozan Antlaşma-

sı'nda tazminat olmaması İngiltere'de bazı tartışmalar yaratmıştır. Bazı politikacılar bu durum nedeniyle hükümeti hedef almışlardır. Yine Osmanlı borçları meselesi de Lozan Antlaşması'na bazı eleştiriler yöneltmesine yol açmıştır.

Lord Parmoor'un konuşması sonrasında Lord Curzon bir konuşma yapmıştır. Mali konularda yapılan açıklamalar için Lord Parmoor'a teşekkür etmiş ve kendisinin bu konuda konuşmasına ihtiyaç kalmadığını belirtmiştir. Antlaşmanın onaylanması meselesinin hükümeti ilgilendiren bir konu olduğunu savunan Lord Curzon, kanun tasarısının Lozan Barış Antlaşması'ndan doğan belirli sonuçları ve hükümleri yürürlüğe koymak için hazırlandığını ifade etmiştir. Barış antlaşmasının onaylanmasının hükümetin üzerinde durduğu önemli bir konu olduğunu belirtmiştir. Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında uzun, feci ve yıkıcı bir savaş sonrasında barış sağlandığını, bu nedenle barış yapılmasının son derece kritik olduğunu vurgulamıştır. Lord Curzon yalnızca mali sonuçlara değil, barış antlaşmasının ne olduğuna, nasıl bir süreç sonunda ortaya çıktığına ve neler içerdiğine dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca antlaşma ile İngiltere'nin çıkarlarının gerektiği gibi korunduğunu ve dünya barışına önemli bir katkı yapıldığını iddia etmiştir (İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 435-436).

İngiliz Hükümeti Lozan Konferansı'nda varılan uzlaşmadan memnun kalmıştır. İngiltere mevcut durumda Lozan Antlaşması'nda elde ettiklerinden fazlasını alamayacağını kolayca anlamıştır. Ayrıca ekonomik yıkım nedeniyle İngiliz kamuoyu yeni bir savaşa sıcak bakmamıştır. Bu nedenle muhalefetin çeşitli konulardaki eleştirilerine rağmen hükümet Lozan Antlaşması'nı savunmuştur. Fakat muhalefetin eleştirileri ve bazı diğer nedenlerden ötürü Lozan Antlaşması'nın İngiliz Parlamentosu'nda onaylanması imza tarihinden bir yıl sonrayı bulacaktır. İngiliz Hükümeti'nin ısrarlı politikası antlaşmanın parlamentoda onaylanmasını sağlayacaktır.

Lord Curzon konuşmasının devamında Lozan Konferansı sırasında Türkiye'nin karşısında İngiltere'nin yanı sıra Fransa, İtalya ve Japonya gibi pek çok ülkenin olduğunu hatırlatmıştır. Konferansın iki devre halinde gerçekleştiğini ve ilk devrede gerçekleşen görüşmelerden kendisinin sorumlu olduğunu dile getirmiştir. Konferansın ilk devresinde pek çok siyasi ve bölgesel sorunun çözüldüğünü ifade etmiştir. Ancak mali konulardaki anlaşmazlıklar yüzünden konferansın kesintiye uğradığını belirtmiştir. Lord Curzon kendisinin katılmadığı ikinci devrede uzun uğraşlar neticesinde mali sorunların çözüldüğünü ve temmuz ayında antlaşmanın imzalandığını ifade etmiştir. Antlaşmanın imzalandığı tarihten oturuma kadar geçen süre zarfında parlamentonun iki kanadında da antlaşma ile ilgili bir tartışma yaşanmadığını hatırlatmıştır. Antlaşma ile İngiliz prestijinin düşüğünü ve İngiliz çıkarlarının feda edildiğini iddia edenleri tezlerini açık-

lamaya davet etmiştir. Lord Curzon Lozan Konferansı başlamadan önceki durumu hatırlatmıştır. Türklerin Yunanlıları yendiklerini ve Boğazlardaki İngiliz kuvvetlerine karşı harekete geçtiklerini anımsatmıştır. İki tarafın aylar boyunca savaşın kıyısında yaşadıklarını söylemiştir. Rusya'nın Türkleri Batıya karşı kışkırttığını iddia etmiştir. Kendisinin Lozan Konferansı'nda Türklerin düşmanca duygularını ortadan kaldırmaya çalıştığını ileri sürmüştür. Bunu yaparken müttefik ülkeler ile ortak hareket etmek zorunda kaldığını ifade etmiştir. Farklı çıkarlara sahip Balkan devletlerini bir arada tutabilmek için büyük mesai harcadığını dile getirmiştir. Lozan Konferansı boyunca Rusya'nın fesat çıkardığını ve bu durumun antlaşma yapılmasını zorlaştırdığını savunmuştur(İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 436-439).

İtilaf Devletleri Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi Birinci Dünya Savaşı'nın mağlup devleti olarak değerlendirmişler ve Türkiye'ye kendi şartlarını dikte etmek istemişlerdir. Buna karşın Türkiye İstiklal Harbi galibi olarak eşit şartlarda müzakere etmekte ısrar etmiştir. Bu durum Lozan Konferansı'nın oldukça zorlu geçmesine yol açmıştır. Lord Curzon konuşmasının bu bölümünde Lozan Konferansı sırasında Türkiye'nin durumunu İngiliz politikacılara anlatmaya çalışmıştır. Batı kamuoyunun beklentisinin aksine Türkiye Lozan Konferansı'nda son derece kararlı davranarak müzakerelerin eşit şartlarda yürütmesini sağlamıştır. Bunu yakından gören Lord Curzon Lordlar Kamarası üyelerine Lozan'daki durumu anlatarak antlaşmanın hangi şartlarda imzalandığını açıklamak istemiştir. Lord Curzon İtilaf Devletleri'ni ve Balkan devletlerini bir arada tutarak Türkiye karşısında birleşik bir cephe yaratmak için gösterdiği çabayı vurgulamıştır. Bu politika gerçekten de Türk heyeti üzerinde büyük bir baskı oluşturmuştur. Lord Curzon o dönemki İngiliz politikasını yansıtacak şekilde Rusya'yı Türkiye'yi Batıya karşı kışkırtan politikalar izlemekle suçlamaktan çekinmemiştir.

Lord Curzon Türklerin Lozan'da kendilerini muzaffer olarak gördüklerini belirtmiştir. Bu nedenle Türklerin tamamen eşit şartlarda müzakere etmek istediklerini anımsatmıştır. Bu şartlar altında barışın sağlanmasının önemli olduğunu vurgulamıştır. Antlaşma ile Türkiye ve Yunanistan arasındaki yıkıcı savaşa son verildiğini belirtmiştir. Lozan Antlaşması sayesinde Türkiye ile İtilaf Devletleri arasındaki uzun süre sonra barış sağlandığını ve Boğazlardaki tehlikeli durumun ortadan kaldırıldığını ifade etmiştir. Antlaşma ile Türk toplumuna dayanan homojen bir Türkiye'nin ortaya çıktığını ve pek çok sınır sorununun çözüldüğünü dile getirmiştir. Aynı zamanda Suriye ve Mezopotamya gibi Arapların çoğunlukta olduğu bölgelerin bağımsızlığa kavuştuğunu söylemiştir(İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 439-442).

İtilaf Devletleri Lozan Konferansı öncesinde Türkiye'ye yönelik baskılarını değiştirmedikleri için konferansta oldukça şaşırılmışlardır. Türk heyeti kazanılan büyük zafer nedeniyle konferansa büyük bir özgüven ve kararlılıkla gelmiştir. Böylece konferansta eşit muamele için son derece kararlı hareket edebilmiştir. Bu durum İtilaf Devletleri'nin temsilcilerini şaşkına çevirmiştir. Antlaşma yapılamaması durumunda Boğazlar civarında bir çatışma yaşanması iki tarafı da tedirgin etmiştir. Hem Türkiye'nin hem de İngiltere'nin yeni bir savaşa istekli olmaması müzakerelerin başarı ile sonuçlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Konuşmasında Lord Curzon savaşın getirdiği yıkımdan bahsederek barış yapılmasının önemini vurgulamıştır. Lozan Antlaşması ile iki tarafında bazı konularda tavizler vererek uzlaşma sağladıklarının altını çizmiştir. İngiltere'nin Orta Doğu'yu özgürlüğüne kavuşturduğunu iddia ederek antlaşmaya artı puan kazandırmayı hedeflemiştir.

Lord Curzon, İngiltere için Boğazların serbestliği konusunun hayati önem taşıdığını hatırlatarak, Lozan Antlaşması ile bu hedefe ulaşıldığını ifade etmiştir. Bu konuyu Türklere kabul ettirmenin bir zafer olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca bunu başarmak için Rusya'nın muhalefetinin üstesinden geldiğini hatırlatmıştır. Yapılan düzenlemenin tam olarak işleyebilmesi için Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin de ikna edildiklerini belirtmiştir. Daha önceki düzende Karadeniz'in anahtarının Türklerin elinde olduğunu ve Rusya'nın da Türkler üzerinde nüfuz kurabilmek için büyük çaba harcadığını ifade etmiştir. Antlaşmada Türkiye'nin toprak bütünlüğünü garanti eden bir madde olmadığını sadece Boğazların savunmasının garanti edildiğini açıklamıştır. Bu garantinin de sadece İngiltere tarafından verildiğini uluslararası bir mesele olduğunu söylemiştir. Boğazlara yönelik bir tehdit karşısında Milletler Cemiyeti'nin karar vereceğini ve somut bir tehdit olmadıkça cemiyetin ciddi önlemler almayacağını söylemiştir. Bu garantinin bütün Avrupa devletleri lehine olduğunu ileri sürmüştür. Boğazların güvenliğini garanti etmeden Türkiye'yi yeni Boğazlar rejimine ikna etmenin imkansız olacağını dile getirmiştir (İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 442-445).

İngiltere için, Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşananlardan dolayı, Boğazların geleceği büyük önem taşımıştır. Boğazların serbestliğinin garanti altına alınması durumunda İngiltere düşmanı olan Rusya üzerinde baskı kurabileceğini hesaplamıştır. Boğazlar konusunda uzlaşmaya varılmadıkça barışın sağlanamayacağını gören Türk heyeti Lozan Konferansı'nda İngiliz heyetinin tezini kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece Lozan Antlaşması'nda İngiltere'nin istediği şekilde bir Boğazlar rejimi tesis edilmiştir. Boğazların yönetimi bir komisyona verilmiş ve Türk askerlerinin bölgede bulunması yasaklanmıştır. Boğazlara yönelik bir tehdit olması durumunda Milletler Cemiyeti'nin Boğazları savunmasına karar

verilmiştir. Bu çözüm bazı İngiliz politikacıları endişelendirmiştir. Bu nedenle Lord Curzon konuşmasının bu bölümünde İngiltere'nin gereksiz yere Türkiye'ye garanti verdiği eleştirisini yapanlara cevap verme ihtiyacı hissetmiştir. Boğazların savunulması görevini Milletler Cemiyeti'nin üstlendiğini, İngiltere'nin tek başına bir sorumluluk altına girmediğini vurgulamıştır. Lozan Antlaşması ile İngiltere'nin Boğazlarda istediğini aldığının altını çizmiştir.

Lord Curzon konuşmasının devamında Ege adaları meselesine açıklama getirmiştir. Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmemek için Türk kıyılarına yakın adaların silahlı hale getirildiğini belirtmiştir. Türkiye-Yunanistan ve Türkiye-Bulgaristan sınırlarının çizildiğini ve çatışmalara engel olmak için askerden arındırılmış bölgeler oluşturulduğunu söylemiştir. Azınlıklara güvence sağlamak için büyük çaba harcadığını ancak Türk heyetinin uzlaşmaya yanaşmadığını ileri sürmüştür. Musul konusunun büyük tartışmalara yol açtığını ve çözülemediğini söyleyerek konunun sonraya bırakıldığını belirtmiştir. Türkiye'nin Rumları ve Ermenileri topraklarından attığını ve bunun yanlış bir tercih olduğunu ileri sürmüştür. Türkiye'nin Avrupa desteği olmadan ekonomik olarak ayakta kalamayacağını savunmuştur. Lord Curzon yabancılar olmadan Türkiye'de ticari hayatın devam edemeyeceğini iddia etmiştir. Türkiye'nin politika değiştirmesi durumunda Avrupa'nın Türkiye'ye iyi niyetle yaklaşması gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye'nin kalkınmasına yardım edilmesi durumunda Türk-İngiliz ilişkilerinin eskisi gibi iyi hale geleceğini ifade etmiştir. Lord Curzon Lozan antlaşması ile ilgili son olarak antlaşmanın iki tarafı da tam olarak tatmin etmediğini söylemiştir. Ancak barışın iki tarafı da rahatlatacağını belirtmiştir (İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 445-448).

Lozan Antlaşması ile Yunanistan'ın elinde olup Türkiye'ye yakın adalar askerden arındırılmıştır. Yunanistan'ın daha sonra bu adalara asker yerleştirmesi Türkiye ile Yunanistan arasında sorun yaratacaktır. Konuşması sırasında Lord Curzon Türkiye'ye yönelik bazı asılsız iddialarda bulunmaktan çekinmemiştir. Türklerin Ermeni ve Rumları Türkiye'den attıklarını ve azınlık karşıtı bir politika izlediklerini öne sürmüştür. Türkiye'yi yabancı düşmanlığı ile suçlamış ve Türk ekonomisinin yabancı desteği olmadan ayakta kalamayacağını iddia etmiştir. Lord Curzon İngiltere'nin daha iyi bir antlaşma elde edemeyeceğine kani olduğu için parlamentodan antlaşmanın onaylanmasını istemiştir. Bunu sağlamak için iki tarafında bazı tavizler verdiğini fakat sonunda bir antlaşma yapmayı başardıklarını vurgulamıştır. Barışın herkes için iyi sonuçlar doğuracağını savunmuştur.

Lord Curzon sonrasında York Başpiskoposu söz almıştır. Anadolu'daki Hıristiyan nüfus için Lozan Antlaşması'nda çok az şey elde edilmesini eleştirmiştir. İngiltere'nin verdiği bütün vaatlere rağmen bu azınlıkların büyük bir hayal kırıklığı yaşadıklarını ifade etmiştir. Lozan Antlaşması'n-

da daha fazlasının elde edilemeyeceğini kabul etmekle beraber, hükümetinden ve Milletler Cemiyeti'nden gelecekte bu azınlıklar ilgili daha fazla girişimde bulunmalarını istemiştir. Türkiye'den de bu talihsiz insanların korunması için verdiği vaatleri yerine getirmesini rica etmiştir(İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 449-450).

York Başpiskoposu pek çok Hıristiyan gibi, Türkleri azınlıklara karşı kötü politikalar izlemekle suçlamaktadır. Bu nedenle Lozan Antlaşması'nda azınlıklarla ilgili olan güvenceleri yetersiz bulmaktadır. York Başpiskoposu beliki de Osmanlı İmparatorluğu'nun son önemindeki gibi Hıristiyanlara büyük olanaklar sağlayan imtiyazları özlemektedir. Ayrıca İngiltere'nin Hıristiyan azınlıklara verdiği vaatleri yerine getirmediğini savunmaktadır. Burada akla Ermenilere bir ülke vaat edildiği halde Ermenistan kurulamaması gelmektedir. Lozan Antlaşması'nda diğer ülkelerde Müslümanlara verilen güvencelerin aynısı Hıristiyan azınlıklara verilmiştir. Başpiskoposun Milletler Cemiyeti ve İngiliz Hükümeti'nden azınlıkları korumalarını istemesi ise Türklere ön yargı ile yaklaştığının açık bir göstergesidir.

Sonraki konuşmacı Lord Newton olmuştur. Konuşmasının başında Lord Curzon'un müzakereler sırasında elinden geleni yaptığına ikna olduğunu belirtmiştir. İngiltere'nin Lozan Konferansı sırasında en dezavantajlı ülke olmadığını dile getirmiştir. Sevr Antlaşması'nın yarattığı sonucun Lozan Antlaşması'nı ortaya çıkarttığını savunmuştur. Beş yıl önce Türkiye'nin Edirne ve Karsa sahip olacağını, Avrupa'da sağlam şekilde tutacağını söyleyen birisinin deli muamelesi göreceğini hatırlatmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda hiçbir ülkenin bu kadar parçalanmadığını ve zarar görmediğini ifade etmiştir. O noktadan sonra Çanak Krizi'ne gelinmesini şaşkınlıkla karşıladığını itiraf etmiştir. 1922 yılında muzaffer Türk Ordusu'nun Boğazlara ilerlediğini, Fransız ve İtalyan kuvvetlerinin İngilizleri Türk Ordusu karşısında yalnız bıraktıklarını anımsatmıştır. İngilizler bölgeden çekilse Türklerin İstanbul'a gireceklerini ve büyük bir katliam yaşanacağını iddia etmiştir. Bu durumda Birinci Dünya Savaşı sırasında bölgede ölen 100.000 İngilizin boşuna kaybedilmiş olacağını söylemiştir. Bu şartlar altında tatmin edici olmasa da bir barış antlaşması yapılmasının doğru olduğunu savunmuştur. Milli Mücadele döneminde Fransız ve İtalyanların Türkleri desteklediklerini ve barış görüşmeleri sırasında İngiltere'yi yalnız bıraktıklarını ileri sürmüştür. Bütün bunlar dikkate alındığında Lozan Antlaşması daha kötü olmadığı için İngilizlerin şükretmeleri gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca barış sayesinde İngiliz prestijinin Türkiye ve Orta Doğu'da son derece yükseldiğini savunmuştur(İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 450-452).

Lord Curzon Lozan Konferansı sırasında Türklerin kendilerini galip evlet olarak addettiklerini ve son derece kararlı davrandıklarını söylemiş-

tir. Konferans boyunca Türklerin Batı karşısı bir politika izlediklerini ileri sürmüştür. Lord Curzon Fransa ve İtalya'nın kendilerini yalnız bıraktığını bu nedenle İngiltere'nin Lozan Konferansı'nda büyük sıkıntılar yaşadığını savunmuştur. Ancak Lord Newton konuşmasının başında bu teze inanmadığını ifade etmektedir. Lord Newton isabetli bir şekilde Sevr Antlaşması'nın ortaya çıkarttığı sorunların Lozan Antlaşması'na giden yolu hazırladığını fark etmiştir. Lord Newton İstiklal Harbi sırasında Fransız ve İtalyanların İngiltere'yi yalnız bıraktıklarını ve hatta Milli Mücadele'yi desteklediklerini ifade etmiştir. Bu şartlar altında bir Türk-İngiliz savaşının korkunç sonuçları olacağını savunmuştur. Barış yapılmasının bu ihtimali ortadan kaldırdığını belirtmiştir. Antlaşma sayesinde İngiltere'nin Orta Doğu'daki konumunun güçlendiğini dile getirerek antlaşmayı olumlu karşıladığını açıklamıştır. Lord Newton'un konuşması İngiliz Hükümeti'nin Lozan Antlaşması'na bakışı ile örtüşmektedir. İngiliz Hükümeti de mevcut şartlarda daha iyi bir antlaşma yapamayacağına kanaat getirdiği için Lozan Antlaşması'nı imzalamış ve bütün eleştirilere rağmen parlamentoda onaylanmasını sağlamıştır.

Lord Newton sonrasında Lord Pentland bir konuşma yapmıştır. Antlaşmanın ortaya çıktığı ortamdaki zorlukları kabul ettiğini söyleyerek konuşmasına başlamıştır. İngiltere'nin Orta Doğu'daki ve Arap dünyasındaki prestiji için en önemli konunun Musul meselesi olduğunu savunmuştur. Hiç kimsenin Lord Curzon'un Lozan Konferansı sırasında gösterdiği çabayı küçümsemeyeceğini söylemiştir. Lord Pentland antlaşma ve sonrasında imzalanan protokollerin onaylanması için çok fazla vakit geçirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak bazı konular hakkında konuşmak gerektiğini belirtmiştir. Boğazlar, Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkışı ve azınlıkların korunması için alınan güvenceler meselelerinin parlamentoda daha fazla tartışılmasını istemiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın bazı bölgelerinde büyük sıkıntılar yaşandığını ve ekonomik açıdan çöküş gerçekleştiğini dile getirmiştir. Bu sorunlara çözüm üretmek için zaman ayrılmasını talep etmiştir (İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 453-455).

Lord Pentland'ın bazı konularda daha detaylı tartışmalar talep etmekle beraber asıl Musul meselesi ile ilgilendiği açıkça görülmektedir. Bu konuşma pek çok İngiliz politikacının Musul meselesini bir prestij konusu haline getirdiklerine dair iyi bir örnektir. Tabi İngiliz Hükümeti için asıl mesele Musul petrolleridir.

Lord Pentland sonrasında Lord Riddell söz alarak bazı sorular sormuştur. Lord Riddell Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında savaş durumu olmadığını ve bu nedenle Amerika'nın Lozan Barış Antlaşması'nı imzalamadığını hatırlatmıştır. Mevcut durumda Türkiye ile Amerika arasında kapitülasyonların ve diğer eski imtiyazların devam edip etmediğini

öğrenmek istemiştir. Lord Curzon'dan bu konuda bir açıklama yapmasını rica etmiştir(İngiltere Parlamento Arşivi, 1924: 455).

İngiltere'de pek çok kişi kapitülasyonların kaldırılmasını hoş karşılamamıştır. Amerika Birleşik Devletleri için kapitülasyonların devam ettiği iddiası ortaya atılınca bazı İngiliz politikacılar derhal konunun peşine düşmüşlerdir. Ancak Türkiye, Lozan Antlaşması'nın imzacısı olsun olmasın hiçbir ülke için bir ayrıcalık tanımamıştır.

Lord Curzon bir ay önce Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrıldığını bu nedenle son durumdan haberdar olmadığını dile getirmiştir. Lozan Konferansı'nda Amerika Birleşik Devletleri'nin bir gözlemci bulundurduğunu ve antlaşmayı imzalamadığını belirtmiştir. Ancak Amerikan temsilcisinin diğer devletlerin kabul ettiği statüyü onayladığını hatırlatmıştır. Bununla beraber Türk heyeti ile Amerikan temsilcisi arasında bir antlaşma imzalandığını açıklamıştır. Fakat görevinden ayrıldığı için antlaşmanın son durumundan haberdar olmadığını ifade etmiştir(İngiltere Parlamento Arşivi, 1924: 455).

Amerika Birleşik Devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı sırasında birbirlerine savaş ilan etmemişlerdir. Bu nedenle Amerikan temsilcisinin Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında yapılan Lozan Barış Antlaşması'nı imzalaması gerekmemiştir. Ancak barış görüşmelerinden haberdar olmak isteyen Amerika Lozan Konferansı'na bir gözlemci göndermeyi de ihmal etmemiştir. Bu gözlemci Türk heyeti ile yaptığı görüşmeler sonucunda bir de antlaşma imzalamıştır.

Lord Buckmaster İngiltere kapitülasyonlardan vazgeçtiği halde Türkiye Amerika Birleşik Devletleri'ne bazı imtiyazlar verdiyse bu durumun İngiltere için büyük bir kayıp olacağını savunmuştur. Bu nedenle Lozan Antlaşması ve ek protokoller onaylanmadan önce Türk-Amerikan ilişkileri hakkında daha detaylı bilgiye sahip olunması gerektiğini ifade etmiştir(İngiltere Parlamento Arşivi. 1924: 456).

Burada bir kez daha kapitülasyonlar konusunda yaşanan kıskançlık göze çarpmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri için kapitülasyonların devam ettiği iddiası bazı İngiliz politikacıları son derece endişelendirmiştir. Hatta Lord Buckmaster gibi bazıları Lozan Antlaşması ve ek protokoller parlamentoda onaylanmadan önce bu konunun detaylı bir şekilde araştırılmasını talep edecek kadar ileri gitmişlerdir.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı İmparatorluğu'nun ömrünü tamamladığına inandıkları için onunla ittifak yapmaya yanaşmamışlardır. Bir savaş çıkması durumunda devletin varlığını devam ettiremeyeceğini düşünen İttihat ve Terakki Hükümeti de Al-

manya ile ittifak yapmak zorunda kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa Almanya'nın yanında dahil olması üzerine İtilaf Devletleri yaptıkları gizli antlaşmalarla Osmanlı topraklarını aralarında paylaşmışlardır. Birinci Dünya Savaşı'nı Almanya ve müttefiklerinin kaybetmesi İtilaf Devletleri'ne paylaşım planlarını hayata geçirme fırsatı vermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'nda yaşadığı yenilgi sonrasında Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır. Bu ateşkes son derece ağır şartlar içermiştir. Mütareke sonrasında İtilaf Devletleri çeşitli şehirleri işgal etmişlerdir. Bunun üzerine Türk halkı işgalcilere karşı bir direniş başlatmıştır. Paris Barış Konferansı'nda yapılan düzenlemeler sonucunda işgallere Yunanistan da katılmıştır. Yunan kuvvetleri İzmir ve çevresini işgal etmişlerdir. İzmir'in işgali halkın Milli Mücadele'ye katılımını arttırmıştır. Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa Samsun'a gelmiş ve zaman içinde Milli Mücadele'nin başına geçmiştir. Onun liderliğinde direniş hızlı şekilde örgütlenmiş ve güç kazanmıştır.

Milli Mücadele'nin güç kazanması sonrasında İtilaf Devletleri barış antlaşmasının hazırlanmasını hızlandırmışlardır. Ortaya çıkan Sevr Antlaşması ile yapılan paylaşımlar Osmanlı yönetimine kabul ettirilmmiştir. Ancak Anadolu'daki Milli Mücadele Sevr Antlaşması'nın uygulanma şansını ortadan kaldırmıştır. İngiltere Sevr Antlaşması'nı Ankara Hükümeti'ne kabul ettirmek için Yunanistan'ı kullanmıştır. Fakat Yunan kuvvetleri bu görevde başarılı olamamışlardır. Milli Mücadele'nin zaferi üzerine Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında barışı tesis etmek için Lozan'da bir barış konferansı düzenlenmiştir. İtilaf Devletleri'nin yeni Türkiye'yi anlamakta güçlük çekmeleri nedeniyle konferans oldukça uzun sürmüştür. Sonunda taraflar arasında varılan uzlaşma neticesinde ortaya Lozan Barış Antlaşması çıkmıştır.

Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra imzalayan tarafların kamuoyunda antlaşma ile ilgili tartışmalar başlamıştır. Antlaşma onaylanmadan önce İngiliz Parlamentosu'nda Lozan Antlaşması üzerine bazı tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalar sırasında Lordlar Kamarası'nda yapılan oturumda Boğazlar rejimi ve mali konular hakkında bazı tartışmalar yaşanmıştır. Yeni Boğazlar rejiminin İngiltere'yi sorumluluk altına soktuğunu iddia edenler hükümeti eleştirmişlerdir. Yine kapitülasyonların kaldırılması ve Lozan Antlaşması'nda tazminat olmaması eleştirilere neden olmuştur. Bazı konuşmacılar Osmanlı borçları için yapılan düzenlemeden memnun olmadıklarını ifade etmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri için kapitülasyonların devam ettiği iddiası da bazı çevrelerde endişe yaratmıştır. Hıristiyan din adamları ise antlaşmada azınlıklar hakkında yeterince güvence olmadığını ileri sürmüşlerdir. Eleştiride bulunanların pek çoğu mevcut şartlarda elde edilebilecek en iyi antlaşma olduğunu da kabul etmişlerdir. Lozan Konferansı'nda İngiliz heyetinin başında olan Lord Cur-

zon bu eleştirilere cevap vermiştir. Boğazlar rejiminin Milletler Cemiyeti'nin sorumluluğunda olduğunu, İngiltere'ye ek bir yük getirmediğini ifade etmiştir. Kapitülasyonlar konusunda Türklerin kesin kararlı olduklarını ve bunların devam etmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Osmanlı borçlarının Osmanlı İmparatorluğu'nda kopan devletler arasında paylaştırıldığını, Türkiye'nin kendisine düşen payı ödemeyi kabul ettiğini dile getirmiştir. Türklerin davranışları nedeniyle azınlıklar konusunda daha fazla taviz alınamayacağını ifade etmiştir. Milli Mücadele ve Lozan Konferansı döneminde Fransız ve İtalyanların İngiltere'ye ihanet ettiklerini ve Türkleri desteklediklerini ileri sürmüştür. Bu nedenle konferansta İngiltere'nin çok zor durumda kaldığını savunmuştur. Lozan Antlaşması'nın karşılıklı tavizler ve uzlaşmalar sonucunda ortaya çıktığını, mevcut durumda İngiltere için daha iyi bir antlaşma elde etmenin mümkün olmadığını vurgulamıştır. Barışın uzun yıllardır devam eden feci bir savaşa son vereceğini ve herkes için iyi sonuçlar doğuracağını söylemiştir. İngiliz Hükümeti de mevcut şartlarda daha iyi bir antlaşma yapılamayacağını kabul ettiği için Lozan Antlaşması'nı savunmuş ve antlaşmanın parlamentoda tasdik edilmesini istemiştir. Hükümetin kararlı politikası karşısında İngiltere Parlamentosu imza tarihinden yaklaşık bir yıl sonra Lozan Barış Antlaşması'nı onaylayacaktır. Bu sayede savaşın bitiminden yıllar sonra Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında barış yeniden sağlanacaktır. Lozan Antlaşması karşılıklı müzakereler sonucunda ortaya çıkan bir uzlaşmaya dayandığı için günümüze kadar varlığını sürdürecektir.

Kaynakça

- AKBIYIK, Y. (2009), “Zaferin Tescili: Lozan Antlaşması”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. 1, Ankara; Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 371-392.
- AKIN, V. (2002), “Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923)”, *Türkler*, (C. 16, s. 306-318), Ankara; Yeni Türkiye Yayınları.
- AKŞİN, S. (2008), *Kısa Türkiye Tarihi*, Cilt 5, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ALTUĞ, Y. (1988), “Atatürk ve Lozan Konferansı'nın İlk Devresi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 4(11), 417-436.
- ATEŞ, T. (2004), *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- BERBER, Ş. (2006), “Lozan Antlaşması Perspektifinden Türk Boğazları Meselesine Bakış”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(2), 617-628.
- BİLGİN, M. (2005), “Lozan Konferansı'nda Ermeni Meselesi: İtilaf Devletleri'nin Diplomatik Manevraları ve Türkiye'nin Karşı Siyaseti”, 69(254), 315-332.
- BURAK, M. (2005), “Lozan'da Ermeni Meselesi Tartışmaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21(62), 545-568.
- ÇELEBİ, M. (2013), “90. Yılında Lozan Barış Antlaşması”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 28(1), 1-4.
- CENGİZ, N. (2019), “Rus Kaynaklarına Göre Lozan Konferansı'nda Boğazlar Meselesi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 0(36), 179-198.
- CEVİZLİLER, E. ve AKBULUT, S. (2019), “Lozan Barış Konferansı'nda Kapitülasyonlar Meselesi ve İsmet Paşa”, *Atatürk Dergisi*, 8(2), 161-193.
- DİLEK, M. (2011), “Lozan Konferansı'nda İtilaf Devletleri'nin Ermenilere Yönelik Toprak Talepleri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 0(19-20), 1-27.
- DEMİRCİ, H. (2017), “24 Temmuz 1923 Tarihli Lozan Barış Antlaşması'nın Türk ve Dünya Tarihi Açısından Önemi”, *Anasay*, 0(2), 247-263.
- DEMİRCİ, S. (2011), *Belgelerle Lozan*, Çeviren Mehmet Morali, İstanbul; Alfa Yayınları.
- ERASLAN, C. (2005), “Mudanya Mütarekesi”, *İslam Ansiklopedisi*, (C. 30, s. 356-358), İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ERTAN, T. (2013), “Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi Temsil Sorunu”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 14(53), 61-76.
- ERTAN, T. (2016), “Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 15(58), 21-37.

- EROĞLU, H. (1985), “Şerefli Bir Tarih: Lozan”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(3), 805-812.
- GÜLEN, A. (2013), “Demokrat Parti Döneminde Lozan Algısı”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 14(53), 77-100.
- İNÖNÜ, İ. (1987), *Hatıralar*, Cilt 2, Ankara; Bilgi Yayınevi.
- KARACAN, A., (2018), *Lozan*, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KODAL, T. (2006), “Lozan Barış Antlaşması ve Türk Kamuoyu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 22(64-65-66), 215-244.
- KODAMAN, B. (1989), “Lozan Antlaşması Hakkında Bir Değerlendirme”, *Öndokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 6-12.
- KÜÇÜK, C. (2009), “Sevr Antlaşması”, *İslam Ansiklopedisi*, (C. 37, s. 1-5), İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ÖKE, M. (1991), *Ermeni Sorunu*, Ankara; Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SONYEL, S. (2014), *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, Ankara; Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ŞİMŞİR, B. (2012), *Lozan Günlüğü*, Ankara; Bilgi Yayınevi.
- ŞİMŞİR, B. (1990), *Lozan Telgrafları I*, Ankara; Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TUNCER, H. (2008), *Atatürkçü Dış Politika*, İstanbul; Kaynak Yayınları.
- TURAN, Ş. (2003), “Lozan Antlaşması”, *İslam Ansiklopedisi*, (C. 27, s. 214-217), İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. *İngiltere Parlamento Tutanakları*, Lordlar Kamarası, “Treaty of Peace (Turkey) Bill”, 28 Şubat 1924, Erişim Adresi; <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1924/feb/28/treaty-of-peace-turkey-bill-hl> Erişim Tarihi; 01.09.2020.
- UZUN, H. (2013), “Türk Heyeti'nin Lozan'a Gidişi ve Lozan Konferansı Öncesinde Avrupa'daki Faaliyetleri (5 Kasım 1922-20 Kasım 1922)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 14(53), 329-350.

Bölüm 83

**PANDEMİ DÖNEMİNDE SAĞLIK
ÇALIŞANLARININ KARŞILAŞTIKLARI
AŞIRI İŞ YÜKÜ VE COVID-19
KORKULARININ İŞTEN AYRILMA
NİYETİNE VE ÖRGÜT
DEPRESYONUNA ETKİSİ**

Bedirhan ELDEN¹

¹ Öğretim Görevlisi Bedirhan ELDEN, Kayseri Üniversitesi PMYO

1. GİRİŞ

Tümör, bakteri, mantar veya virüs gibi patojen olarak adlandırılan organizmaların sebep olduğu hastalıklar, insanlık tarihi boyunca ölümcül hastalıkların ana nedeni olarak kabul edilmiştir (Öztürk vd., 2019). Hemen hepsi konakları için zararlı ve insanlar için ölümcül hastalıklara neden olabildiği için virüsler özellikle dikkati çekmektedir.

Virüsler, grip, soğuk algınlığı, su çiçeği ve uçuk gibi yaygın insan hastalıklarının ana nedenidir. Günümüzde, insanlarda hastalıklara neden olduğu ifade edilen 21 virüs ailesi bulunmaktadır. Bu hastalıklardan bazıları AIDS, Hepatit, Herpes Simplex, Kızamık, kuş gribi, SARS ve SARS- veya MERS benzeri koronavirüs gibi çok ciddi bulaşıcı hastalıklardır (Daşbaşı, 2020). Özellikle SARS-CoV-2 (Şiddetli Akut Solunum Sendromu-Koronavirus-2) virüsünün sebep olduğu ve koronavirüs (Covid-19) olarak isimlendirilen hastalık aralık 2019 yılından itibaren tüm dünyayı etkilemiştir. Koronavirüs bir akut solunum yolu hastalığıdır. Bu hastalık insanlarda öksürük, ateş, yorgunluk, burun tıkanması gibi belirtiler göstermektedir. Virüsün yüzeyinde taç benzeri uzantılar bulunmaktadır. Bu yüzden hastalığa koronavirüs “taçlı virüs” adı verilmiştir (Doğan ve Düznel, 2020).

Dünya Sağlık Örgütü, Çin’in Wuhan kentinden başlayıp bütün dünyaya hızla yayılan Covid-19 salgını için çeşitli önlemler almıştır. Bu önlemler için 30.01.2020 tarihinde Uluslararası Boyutta Halk Sağlığı Acil Durumu ilan edilmiştir. Daha sonra 11.03.2020 tarihinde Küresel Salgın “Pandemi” ilan edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, 2020). Pandemi ilan edilebilmesi için bazı şartlar bulunmaktadır. Bu şartlar; hastalığın yeni bir virüs olması, hızlı ve kolay bir şekilde toplum içerisinde yayılıyor olması gerekmektedir (TÜBA, 2020).

Koronavirüs salgını toplumsal ve ekonomik sistemde çeşitli problemler oluşturmuş, güven duygusunun kaybolduğu, korku ve belirsizliğin hakim olduğu küresel bir kriz meydana getirmiştir. Koronavirüs karşısında özellikle sağlık çalışanları ve toplumun bütün kesiminin risk altında olması ve virüsün gözle fark edilemeyecek durumda olması salgını travmaya çevirmiştir. Bu travma nedeniyle insanlarda korku, çaresizlik gibi negatif örgütsel davranışlar meydana gelmiştir (Aşkın vd., 2020). Toplum içerisinde koronavirüs ile en çok karşılaşan meslek grubu sağlık çalışanlarıdır. Sağlık çalışanları pandemi döneminde ağır iş yükü ile karşılaştıklarından dolayı çeşitli tepkiler gösterebilirler.

Gerek fen gerekse sosyal bilimlerin birçok alanında matematiksel ve istatistiksel analiz yöntemlerinin kullanımı literatürde gittikçe artmaktadır (Daşbaşı vd., 2017). Özellikle, sosyal bilimlerdeki deney ve gözlemlerden birçok veri elde edilmektedir (Daşbaşı vd., 2019). Elde edilen bu verilerin anlamlı bir şekilde ifade edilmesi gerekir. İşte bu tür bilimsel araştırmalar-

da elde edilen verilerin çözümlenmesinde ve bulguların yorumlanmasında çeşitli istatistik yöntemler yoğun olarak kullanılmaktadır (Köksoy ve Daşbaşı, 2005).

Bu amaç çerçevesinde araştırmada öncelikle, hastalık korkusu kavramı, aşırı iş yükü, işten ayrılma niyeti ve örgüt depresyonu kavramları incelenmiş olup, Covid-19 salgını hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir. Çalışma koronavirüs salgını ve aşırı iş yükü ile karşı karşıya kalan sağlık çalışanlarının işten ayrılma niyetini ve örgüt depresyonun ölçülmesine dair bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

2. COVID-19, HASTALIK KORKUSU, AŞIRI İŞ YÜKÜ, İŞTEN AYRILMA NİYETİ VE ÖRGÜT DEPRESYONU

Günümüzde her geçen yıl yeni salgınlarla karşılaşmaktayız. Bu salgınlar yüksek can kaybına neden olmaktadır. Salgınlar nedeniyle bireysel düzeyde yaşanan korku toplumsal hale gelmektedir. Salgınlarla alakalı belirsizlik durumu toplumda meydana gelen kaygı ve korkunun temelini oluşturmaktadır (Bauman, 2003).

Korku insanın beklenmedik veya öngöremediği durumlarda zihninin korkuya yoğunlaşmasını sağlayan bir mekanizmadır. Birey beklenmedik olumsuz durumlarda refleks olarak korku yaşayabilir (Furedi ve Yıldırım, 2001).

Salgınlar insanların gündelik yaşam koşullarını değiştirebilmektedir. Salgının yayılmasını engellemek veya yavaşlatmak için bazı tedbirler alınabilmektedir. Ayrıca bu süreçte sağlık hizmetlerine ihtiyaç duyan insan sayısında artış meydana gelmektedir. Bu yüzden salgınlar kriz veya afet olarak da nitelendirilirler (Dizer ve Demirpek, 2009: 30). Dünyada pandemi olarak ilan edilen Covid-19 salgını insanların hayatlarının kendi kontrollerinde olduğuna dair güven duygusunu zayıflatmıştır. Ortaya çıkan belirsizlik durumu insanlarda tehdit algısı ve kaygılarını artıran bir kriz olarak düşünülebilir (Doğan ve Düzel, 2020).

11 Mart 2020’de Türkiye’de ilk Covid-19 vakası tespit edilmiştir. Fakat koronavirüs salgını Türkiye’ye gelmeden önce 10 Ocak 2020 tarihinde çeşitli çalışmalara başlanılmıştır. Bilimsel Danışma Kurulu kurulmuş ve bu kurulun önerileri doğrultusunda tedbirler alınmaya başlanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, 2020). T.C. Cumhurbaşkanlığı tarafından genelgeler yayınlanıp kamu ve özel sektör kurumlarında esnek çalışma modellerine geçilmiştir. Kişilerin mümkün olduğunca evden çalışması dönüşümlü mesai gibi imkanlar ve eğitim kurumlarının uzaktan eğitime geçilmesi sağlandı. Ülke genelinde toplantı, kongre gibi faaliyetler ertelendi (TÜBA, 2020).

Dünya genelinde Covid-19 ile alakalı esas olarak enfeksiyonun kontrolüne ve etkili aşının bulunup dağıtılmasına odaklanılmıştır (Dong vd.,

2020). Psikolojik ve sosyolojik boyutu henüz tam olarak incelenememiştir. Koronavirüsün yüksek enfeksiyon hızı ve yüksek ölüm oranı yüzünden insanlarda, enfekte olmuş kişilerle temasa geçme korkusu bulunmaktadır. Dolayısıyla insanların Covid-19 ile alakalı korkularıyla ilgili çalışmalar da yapılmalıdır (Lin, 2020).

Aşırı iş yükü, işgören sayısı ve çalışma süresine göre tamamlanması gereken iş miktarının fazla olması durumudur (Greenberg vd., 1995). Aşırı iş yüküne maruz kalan işgörende stres ve gerginlik gibi olumsuzluklar görülebilir (Gümüştekin ve Öztemiz, 2005). Özdemir'in (2019) çalışması da bu durumu destekler niteliktedir. Ayrıca işgörenin aşırı iş yükü karşısında performansının azalması beklenen bir durumdur. Çalışan kendisini psikolojik açıdan yorgun hissedebilir (Schaubroeck ve Merritt, 1997).

İşten ayrılma niyeti, bireyin çalıştığı işletmeden ayrılıp başka işletmede işe başlama isteğidir. İşgörenler genellikle iş ile alakalı şartlarda memnuniyetsiz ve tatminsiz olduklarında bu davranışı tercih ederler. Araştırmacılar işten ayrılma niyetinin örgütsel faaliyetleri etkilediğini düşünmektedirler. Yöneticiler işgörenlerde işten ayrılma niyetini fark ettiklerinde, ayrılma davranışı gerçekleşmeden çeşitli önlemler alarak müdahale etmelidirler (Elden, 2017; Özdemir ve İsmailçebi, 2020).

Bilchik (2000) örgüt depresyonunu; "*örgütte yayılmış bir hareketsizlik, saplanıp kalmış olma hali, genellikle geleceği planlayamama, örgütte çalışan bireylerin gelecekte ne yapacakları hakkında bir vizyonlarının olmayışı ve denemekten vazgeçmiş olmalarıdır*" şeklinde tanımlamıştır (Akt. Sezer, 2011). Örgütsel depresyonun gerçekleştiği işletmelerde, genel olarak umutsuzluk vardır. İşgörenler arasında birbirini suçlama eğilimi yüksektir. İşgörenlerin geleceğe dair pozitif beklentileri yoktur ve sağlıksız kararlar alınmaktadır (Dökmen, 2004).

3. YÖNTEM

Çalışmanın örnekleme Kayseri, Kırşehir, Niğde İllerindeki devlet ve özel sektör hastanelerinde çalışan ve kolayda örnekleme yöntemiyle ulaşılan 374 sağlık çalışanı oluşturmaktadır. Çalışmanın verileri anket tekniği ile toplanmıştır.

Çalışanların Covid-19 korkusunu ölçmek için Bakioğlu ve arkadaşlarının (2020) geliştirdiği Koronavirüs (Covid-19) Korkusu Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek tek boyut ve 7 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınan yüksek puan yüksek düzeyde Koronavirüs korkusu yaşamak anlamına gelmektedir (Bakioğlu vd., 2020). Ölçeğin güvenilirlik çalışması sonucu (Cronbach Alpha) 0,843 olarak tespit edilmiştir.

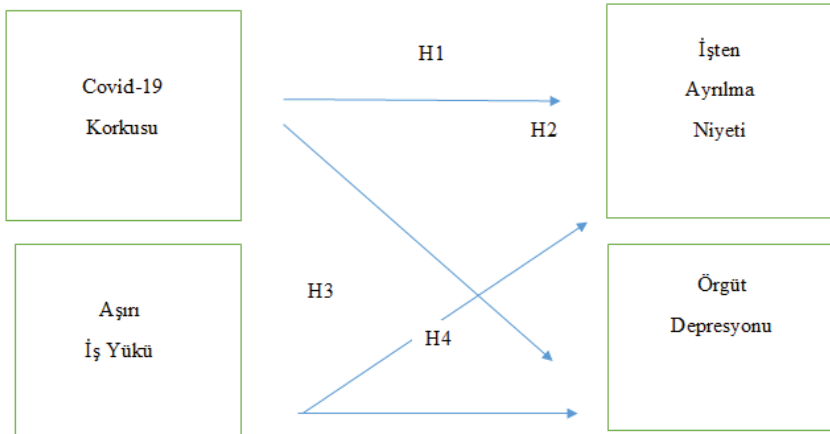
Katılımcıların aşırı iş yükü düzeyini ölçmek için; Peterson ve arkadaşlarının (1995) geliştirdiği, Türkçe'ye Derya (2008) tarafından uyarlanan,

“Aşırı İş Yükü Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek tek boyut 11 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin güvenirlik çalışması sonucu (Cronbach Alpha) 0,794 olarak tespit edilmiştir.

Katılımcıların işten ayrılma niyetlerini ölçmek için Cammann ve arkadaşlarının (1983) geliştirdiği, Mimaroglu’nun (2008) Türkçeye çevirdiği üç maddeden oluşan işten ayrılma niyeti ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin güvenirlik çalışması sonucu (Cronbach Alpha) 0,901 olarak tespit edilmiştir.

Katılımcıların örgüt depresyonunu ölçmek için Sezer’in (2011) geliştirdiği örgüt depresyonu ölçeği kullanılmıştır. Ölçek tek boyut ve 42 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin güvenirlik çalışması sonucu (Cronbach Alpha) 0,846 olarak tespit edilmiştir.

Araştırmanın modeli Şekil 1’deki gibidir;

Şekil 1: Araştırma Modeli

Hipotez 1: Sağlık çalışanlarının Covid-19 korkusu işten ayrılma niyetini istatistiksel açıdan anlamlı pozitif yönde etkilemektedir.

Hipotez 2: Sağlık çalışanlarının Covid-19 korkusu örgüt depresyonunu istatistiksel açıdan anlamlı pozitif yönde etkilemektedir.

Hipotez 3: Sağlık çalışanlarının aşırı iş yükü işten ayrılma niyetini istatistiksel açıdan anlamlı pozitif yönde etkilemektedir.

Hipotez 4: Sağlık çalışanlarının aşırı iş yükü örgüt depresyonunu istatistiksel açıdan anlamlı pozitif yönde etkilemektedir.

4. BULGULAR

Araştırmaya katılanların %57,4’ü kadın, %42,6’sı erkekler oluşturmaktadır. 34 ve altı yaş grubu %56,4’dür. Lisans mezunları %57,5 ile büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. Çalışanlar çoğunlukla %49,3 ile 10 yıl

ve altında buldukları hastanede çalışmaktadırlar. Çalışmaya katılanların %37,4'ünü sağlık teknisyenleri oluşturmaktadır.

Araştırmada yer alan değişkenlere ait Pearson Korelasyon katsayıları Tablo 1'de yer almaktadır. Tabloda görüldüğü gibi, Covid-19 korkusu ve işten ayrılma niyeti ve örgüt depresyonu arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler vardır. Ayrıca ağır iş yükü ile işten ayrılma niyeti ve örgüt depresyonu arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.

Tablo 1: Temel Değişkenlere İlişkin Korelasyon Tablosu

Değişkenler	Ortalama	S.S.	1.	2.	3	4
Covid-19 Korkusu	3,74	,909	1			
Ağır İş Yükü	3,85	,893	,294*	1		
İşten Ayrılma Niyeti	4,01	1,21	,647**	,703**	1	
Örgüt Depresyonu	3,77	1,08	,432*	,384*	,288*	1

n= 374; * p< 0,05; ** p< 0,01

Sağlık çalışanlarının Covid-19 korkularının ve ağır iş yükünün işten ayrılma niyeti üzerindeki etkilerini (Hipotez 1 ve Hipotez 3) incelemek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Analize ilişkin tablo aşağıda verilmiştir;

Tablo 2: İşten Ayrılma Niyeti bağımlı değişkenli regresyon analizi

Model (Bağımsız Değişkenler)	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Beta	Anlam Düzeyi	İç İlişki İstatistikleri	
	B	Standart Hata			Tolerans Değeri	VIF Değeri
Covid-19 Korkusu	,543**	,084	,416**	,000	1,000	1,000
Ağır İş Yükü	,354**	,057	,351**	,000		
R ²	,514**					
F	174,688**					
Düzeltilmiş R ²	,508**					
Durbin-Watson	1,945					

Bağımlı değişken: İşten Ayrılma Niyeti

* p<0.05 düzeyinde anlamlıdır.

** p<0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 2’de görüldüğü üzere Covid-19 korkusunun çalışanların işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini inceleyen model anlamlı bulunmuştur ($\beta = ,416$, $p<0.01$; $R2 = 0.514$, $p<0.001$). Dolayısıyla 1. Hipotez kabul edilmiştir. Çalışanlarının ağır iş yükü işten ayrılma niyetini pozitif yönde anlamlı olarak etkilemektedir ($\beta = ,351$, $p<0.01$; $R2 = 0.514$, $p<0.001$). Dolayısıyla 3. Hipotez kabul edilmiştir.

Sağlık çalışanlarının Covid-19 korkularının ve ağır iş yükünün örgüt üzerindeki etkilerini (Hipotez 2 ve Hipotez 4) incelemek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Analize ilişkin tablo aşağıda verilmiştir;

Tablo 3: Örgüt Depresyonu bağımlı değişkenli regresyon analizi

Model (Bağımsız Değişkenler)	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Beta	Anlam Düzeyi	İç İlişki İstatistikleri	
	B	Standart Hata			Tolerans Değeri	VIF Değeri
Ağır İş Yükü	,143	,094	,110	,127		
R ²	,354**					
F	64,329**					
Düzeltilmiş R ²	,325**					
Durbin-Watson	1,987					

Bağımlı değişken: Örgüt Depresyonu

* $p<0.05$ düzeyinde anlamlıdır.

** $p<0.01$ düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 3’de görüldüğü üzere Covid-19 korkusunun çalışanların örgüt depresyonu üzerindeki etkisini inceleyen model anlamlı bulunmuştur ($\beta = ,241$, $p<0.05$; $R2 = 0.325$, $p<0.001$). Dolayısıyla 2. Hipotez kabul edilmiştir. Çalışanlarının ağır iş yükü işten ayrılma niyetini pozitif yönde anlamlı bulunmamıştır ($\beta = ,351$, $p>0.05$; $R2 = 0.325$, $p<0.001$). Dolayısıyla 4. Hipotez reddedilmiştir.

Tablo 4: *Hipotez sonuçları*

HİPOTEZLER	SONUÇ
Hipotez 1: Sağlık çalışanlarının Covid-19 korkusu işten ayrılma niyetini istatistiksel açıdan anlamlı pozitif yönde etkilemektedir.	KABUL
Hipotez 2: Sağlık çalışanlarının Covid-19 korkusu örgüt depresyonunu istatistiksel açıdan anlamlı pozitif yönde etkilemektedir.	KABUL
Hipotez 3: Sağlık çalışanlarının aşırı iş yükü işten ayrılma niyetini istatistiksel açıdan anlamlı pozitif yönde etkilemektedir.	KABUL
Hipotez 4: Sağlık çalışanlarının aşırı iş yükü örgüt depresyonunu istatistiksel açıdan anlamlı pozitif yönde etkilemektedir.	RED

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, koronavirüsten en fazla etkilenen meslek olan sağlık çalışanlarını incelemiştir. Sağlık çalışanlarının Covid-19 korkularının ve aşırı iş yükünün işten ayrılma niyeti ve örgüt depresyonuna etkisi araştırılmıştır.

Sonuçlar;

- Sağlık çalışanlarının Covid-19 korkusu işten ayrılma niyetini istatistiksel açıdan anlamlı pozitif yönde etkilemektedir.
- Sağlık çalışanlarının Covid-19 korkusu örgüt depresyonunu istatistiksel açıdan anlamlı pozitif yönde etkilemektedir.
- Sağlık çalışanlarının aşırı iş yükü işten ayrılma niyetini istatistiksel açıdan anlamlı pozitif yönde etkilemektedir.

Fakat Sağlık çalışanlarının aşırı iş yükü örgüt depresyonunu ilişkisi istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır.

Koronavirüs döneminde örgütler çeşitli insan kaynakları sorunlarıyla karşılaşmıştır. Dünya genelinde böyle sonuçlar doğuran salgın sağlık çalışanlarının aşırı iş yükü ile karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. Koronavirüsün bu olumsuz etkisi ile karşılaşan sağlık çalışanlarının işten ayrılma düşüncesi oluşabilir.

Bu çalışmada sağlık çalışanları incelenmiştir. Sonraki çalışmalarda diğer işletme ve örgüt modellerinin de katılımcı havuzuna eklenmesi faydalı olabilir. İşgörenden salgın döneminde ve aşırı iş yükü karşısında sadık kalmasını bekleyen işletmeler, onların beklentilerine cevap verecek, korkularını giderecek, hassasiyetlerini dikkate alan bir yönetim tarzı benimsemelidir.

KAYNAKÇA

- Bakioğlu, F., Korkmaz, O., & Ercan, H. (2020). Fear of COVID-19 and positivity: Mediating role of intolerance of uncertainty, depression, anxiety, and stress. *International Journal of Mental Health and Addiction*. doi: 10.1007/s11469-020-00331-y
- Bauman, Zygmunt (2003). *Modernlik ve müphemlik*, çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bozkurt, Y., Zeybek, Z., & Aşkın, R. (2020). Covid-19 pandemisi: psikolojik etkileri ve terapötik müdahaleler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 304-318.
- Cammann C, Fichman M, Jenkins D, Klesh JR (1983) Assessing the attitudes and perceptions of organizational members, *Assessing organizational change: A guide to methods, measures, and practices*: 71- 138.
- Daşbaşı, B. (2020). Stability analysis of the hiv model through incommensurate fractional-order nonlinear system. *Chaos, Solitons & Fractals*, 109870.
- Daşbaşı, B., Barak, D., & Çelik, T. (2019). Türkiye İçin Makroekonomik Performans Endeksinin Analizi (1990-2017): Yapay Sinir Ağı Yaklaşımı. *Bingöl Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 93-112.
- Daşbaşı, B., Boztosun, D., & Aksoylu, S. (2017) Bir İşletmenin Üretim Durumunun Kısıtlayıcı Koşullar Altında Matematiksel Analizi Öz. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 48, Haziran 2017, s. 124-143.
- Derya, S. (2008). *Crossover of work-family conflict: Antecedent and consequences of crossover process in dual-earner couples (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Koç Üniversitesi, İstanbul
- Dizer, U. ve Demirpek, U. (2009). Blood supply in pandemics, *İnfeksiyon Dergisi (Turkish Journal of Infection)*, 23(1), 29-34.
- Doğan, M. M., & Düzel, B. (2020). Covid-19 Özelinde Korku-Kaygı Düzeyleri. *Electronic Turkish Studies*, 15(4).
- Doğan, M. M., & Düzel, B. (2020). Covid-19 Özelinde Korku-Kaygı Düzeyleri. *Electronic Turkish Studies*, 15(4).
- Dökmen, Ü. (2004). *Küçük Şeyler*. İstanbul; Sistem Yayıncılık.
- Erkutlu, H. V., & Elden, B. (2017). Psikolojik sözleşme ihlali ve işten ayrılma niyeti ilişkisinde birey-örgüt uyumunun düzenleyici rolü (Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi).
- Furedi, F., ve Yıldırım, B. (2001). *Korku kültürü: Risk almamanın riskleri*. Ayrıntı Yayınları.
- Greenberg, E. S., Patricia, G., ve Moore, L. (1995). *Work teams and organizational commitment working paper*.

- Gümüştekin G. E. ve Öztemiz B. (2005). Örgütlerde stresin verimlilik ve performansla etkileşimi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(1), 271-288.
- Köksoy, O., & Daşbaşı, (2005) B. Ağır Kuyruklu Dağılımlarda Monte Carlo Simülasyonu İle Konum Parametresinin Analizi. Journal of Arts and Sciences Sayı: 4
- Lin, C. Y. (2020). Social reaction toward the 2019 novel coronavirus (COVID-19). Social Health and Behavior, 3(1), 1–2. https://doi.org/10.4103/SHB.SHB_11_20
- Mimaroglu H (2008) Psikolojik sözleşmenin personelin tutum ve davranışlarına etkileri: Tıbbi satış temsilcileri üzerinde bir araştırma, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Adana.
- Özdemir, N. (2019). Sağlık sektöründe çalışan ebelerin işkolikliklerinin iş stresleri üzerine etkileri, International Journal of Arts Social Studies, 2(3), 60-69.
- Özdemir, H. Ö., İsmailçebi, Y. Z. (2020). Örgütsel Bağlılığın Örgütsel Özdeşleşmeye Etkisinde İşten Ayrılma Niyetinin Rolünün Yapısal Eşitlik Modeli ile Analizi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(1), 261-274.
- Öztürk, İ., Daşbaşı, B., & GİZEM, C. (2019). A Simple Mathematical Model Through Fractional-Order Differential Equation For Pathogenic Infection. Journal of Scientific Perspectives, 3(1), 29-40.
- Peterson, M. F., Smith, P. B, Akande, A. & Ayestaran, S. (1995). Role conflict, ambiguity, and overload: A 21- nation study. Academy of Management Journal, 38, 429-452.
- Sağlık Bakanlığı, (2020). COVID 19(SARS-Cov-2 Enfeksiyonu) Genel Bilgiler, Epidemioloji ve Tanı. T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, Bilimsel Danışma Kurulu Çalışması. https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/depo/rehberler/covid-19-rehberi/COVID-19_REHBERI_GENEL_BILGILER_EPIDEMIOLOJI_VE_TANI.pdf
- Schaubroeck, J. ve Merritt, D.E. (1997). Divergent effects of job control on coping with work stressors: The key role of self-efficacy. Academy of Management Journal, 40, 738-754.
- Sezer, Ö. G. D. S. (2011). Örgüt Depresyonu Ölçeği'nin Geliştirilmesi ve Psikometrik Niteliklerinin belirlenmesi. ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources, 13(1), 39-50.
- TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi). (2020). COVID 19 pandemi değerlendirme raporu. <http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/Covid-19%20Raporu-Final+.pdf>

Bölüm 84

TOPLUMSAL HAREKETLERE MÜDAHALEDE ÇAĞDAŞ YÖNETİM YAKLAŞIMLARININ ÖNEMİ

Sadegül DURGUN^{1}*

1 Sadegül Durgun, Arş. Gör., KSÜ, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü

* Çalışma 2016 yılında tamamlanan “Türkiye’de Toplumsal Hareketlere Karşı Kamu Yönetiminin Gösterdiği Olumsuz Refleksin Arka Planı” isimli yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

1.GİRİŞ

Toplumsal hareketler dünyanın pek çok ülkesinde meydana gelebilen olaylardır. Toplumsal hareket, belli bir dayanışma içerisinde olan bir grubun yürüttüğü, kolektif olan ve sistemin sınırlarını zorlayan bir eylem türüdür. Toplumsal hareketler genellikle birbirleriyle hâkimiyet ilişkisi içinde olan, çatışma düzeninde karşı karşıya gelen, aynı kültürel yönelime sahip olan ve bu kültürün ortaya çıkardığı aktivitelerin toplumsal kontrolü için mücadele eden aktörlerin hareketidir. Toplumsal hareketler yüzlerce belki binlerce yıldan beri var olan hareketlerdir. Ancak bu isimle anılmaları ya da bu şekilde adlandırılmaları 18. yüzyıl sonlarına doğru olmuştur.

Toplumsal hareketler çok çeşitli nedenlerle ortaya çıkabilmektedirler. Ekolojik, siyasal, ekonomik, toplumsal faktörler bunlardan birkaçını oluşturmaktadır. Toplumsal hareketler devletler ve toplumlar için önem arz eden bir konumdadırlar. Bu nedenle, toplumsal hareketlere doğru bir şekilde müdahale edilmesi, daha doğru bir ifadeyle ortaya çıkan hareketlerin doğru bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda çağdaş yönetim yaklaşımları önemlidir. Bu çalışmada toplumsal hareketlere müdahalede kriz yönetimi, çatışma yönetimi, stratejik yönetim, öfke yönetimi ve stres yönetimi konuları ele alınmaktadır.

2.GENEL OLARAK TOPLUMSAL HAREKETLER

Dünyanın pek çok yerinde yüzlerce belki binlerce yıldan beri çeşitli amaçlarla halk ayaklanmaları gerçekleşmiştir. Ancak 18. yüzyıla gelene kadar bu ayaklanmalar toplumsal hareket olma kabiliyetinden yoksun kalmışlardır. Çünkü bu ayaklanmalar çeşitli çıkar gruplarından oluşan geniş kapsamlı örgütler (Tilly, 2008:16) tarafından gerçekleştirilmemiştir. 18. yüzyıldan itibaren özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da insanlar yeni bir politik olgu olarak toplumsal hareketleri oluşturmaya başlamışlardır (Tilly, 2008:16).

Toplumsal hareket kavramı ilk olarak pek çok yerde görülen toplumsal protesto hareketlerini nitelendirmek için Saint Simon tarafından kullanılmıştır. Toplumsal hareket kavramı başlangıçta statükoya karşı çıkan yeni siyasal güçlerin bir özelliği olarak kullanılmıştır. Sonrasında bir anlam genişlemesine uğramış ve ana sistem dışında kalan grupları ve örgütleri de içine alacak şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Yanık ve Öztürk, 2014:47). Toplumsal hareket, otoritelere, iktidar sahiplerine veya kültürel inançlara ve pratiklere karşı kolektif, organize, sürdürülebilir ve kurumsal olmayan bir meydan okumadır (Goodwin ve Jasper, 2003:3). Toplumsal hareket, birbiriyle hâkimiyet ilişkileri ve çatışma düzleminde karşı karşıya gelen, aynı kültürel yönelime sahip ve bu kültürün ortaya çıkardığı aktivitelerin toplumsal kontrolü için mücadele eden aktörlerin hareketidir (Touraine, 1999: 43-44). Melucci’ye göre toplumsal hareket, “belli bir da-

yanışma içerisinde olan grubun yürüttüğü, sistemin sınırlarını zorlayan, kolektif bir eylem türüdür” (Balkaya, 2014:42). Giddens’a göre ise toplumsal hareket “yerleşik alanın dışındaki toplu eylemler yoluyla, ortak bir çıkarı korumak ya da ortak bir hedefe erişmeyi sağlayabilmek için girişilen toplu bir çaba”dır (Çopuroğlu ve Çetin, 2010:71). Daha önce ifade edildiği gibi toplumsal hareketlerin ilk nüveleri 18. yüzyıl sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. O zamana kadarki ayaklanmalar hem örgütlü olmamıştır hem de genel olarak aşağı tabakadaki insanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu yüzden ki bu ayaklanmalar yazılı tarihte pek yer almazlar. Yani yaşanan tarihle yazılan tarih birbirine uymamaktadır. Tarihi yazanlar seçkinlerdir. Fakat 18. yüzyıldan ve özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren toplumun aşağısındakilerin; köylülerin, işçilerin, zanaatkarların faaliyetleri, eylemleri, ayaklanmaları ve en önemlisi örgütlülük düzeyleri seçkinler arasında görmezden gelinemeyecek bir düzeye ulaşmıştır. Hızlı kentleşme, göç, kapitalist toplumsal ilişkiler, metalaşma süreci toplumda ciddi kargaşalara yol açmış ve bunun sonucunda da vergi ayaklanmaları, ekme ayaklanmaları, seçim ayaklanmaları baş göstermiştir. Kısaca ifade edilen bu süreç toplumsal hareketler üzerine ilk sistematik düşünceyi ya da yaklaşımı da ortaya çıkarmıştır (Çetinkaya, 2008:28). Bu yaklaşım günümüz literatüründe Kalabalıklar Yaklaşımı olarak ifade edilmiştir. Bu yaklaşımın en önemli temsilcisi Gustave Le Bon’dur.

Kalabalıklar Yaklaşımı büyük oranda 19. yüzyılda ortaya çıkan şehir isyanları ile varlık bulmuştur. Bu dönemdeki hareketler belli bir düzene sahip olmayan, irrasyonel eylemler olarak nitelendirilmişlerdir (Jasper, 2002:50,52). Yaklaşımın en önemli temsilcisi olan Le Bon’un toplumsal hareketleri oluşturan kitleler ile ilgili görüşleri oldukça negatiftir. Le Bon ve temsilcisi olduğu seçkinler ve yöneticilerin toplumsal hareketlere bakış açısı daha çok korku ve tikslenme içeriklidir. Onlara göre kalabalıklar yalnızca yıkıcı bir rol oynamaktadırlar. Kitle içindeki birey ile tek başına bir birey farklı özellikler arz etmektedir. Kim olurlarsa olsunlar kalabalık içine girmiş olan kişiler bu topluluğa kolektif bir ruh aşılanmaktadır. Oluşan bu kolektif bilinç kişilerin akli melekelerini ve karakterlerini silmektedir. Bilinçaltı hâkim duruma gelerek bilinç devre dışı kalmaktadır. Kişiler tek başına iken bazı davranışları sergilemekten uzak durup kendilerini frenlemektedirler. Ancak kalabalık içine girdiklerinde kendini frenleme gereği duymamaktadırlar. Kitle içerisinde insan içgüdüleriyle hareket eden bir canlıya dönüşmektedir. Tabiri caiz ise vahşileşmektedir. Kitleler, kalabalıklar normal insan zekâsından daha aşağı seviyededirler. Öyle ki kitle içerisinde bir bilim adamı ile bir ahmak aynı seviyededir. Kitle içerisindeki insanlar aşırı duyguların esiridirler (Çetinkaya, 2008:30). Kalabalıklar Yaklaşımının diğer bir önemli teorisyeni Herbert Blumer’e göre ise toplumsal hareketler bulaşıcı bir döngüsel tepkidir. Kalabalığı oluşturanlar ne

istedikleri konusunda kararsız ve endişelidirler. Bu nedenle de izlenecek tutarlı yollar yerine sadece etrafındaki insanların davranışlarını taklit etmektedirler (Jasper, 2002:52).

Her tez kendi antitezini oluşturduğu gibi, Le Bon'un Kalabalıklar Yaklaşımı da kendi karşıtını oluşturmakta geç kalmamıştır. Bu karşıt yaklaşım Rasyonalist Ekol olarak ifade edilmektedir. Yaklaşımın en önemli ismi Mancur Olson'dur. Rasyonalist ekol toplumsal hareketlere kör inançlar ya da sürü psikolojisi bakış açısıyla bakmamaktadır. Bu ekole göre toplumsal hareketler bireylerin rasyonel eylemlerinin tezahürüdür. Bu nedendir ki rasyonalist ekol, davranış kavramı yerine bir bilinçliliği ifade eden eylem kavramını kullanmaktadır. Olson'a göre bireyler gerçekleştirdikleri her eylemde kar-zarar hesabı yapmaktadırlar. Her eyleme kararını maksimuma çıkarmak için katılmaktadırlar. Zaten eylem sonucunda elde edecekleri fayda katlandıkları maliyetten fazla değilse eyleme katılma gereği görmemektedirler (Çetinkaya, 2008:32). Olson zengin ögeler taşıyıp aşağılayıcı olan kalabalık psikolojisi yerine, insanları övmeyen ancak onların rasyonel görünmesini sağlayan mikro-ekonomik, basit varsayımlar ortaya koymuştur (Jasper, 2002:56).

Toplumsal hareketlerle ilgili teoriler tabi ki yukarıda ifade edilenlerle sınırlı değildir. Kaynak Mobilizasyonu Teorisi ve Politik Olanaklar Kuramı toplumsal hareketleri açıklamak için ortaya çıkmış olan diğer teorilerdir. Kaynak Mobilizasyonu Teorisi John McCarthy ve Mayer Zald tarafından geliştirilmiştir. McCarthy ve Zald toplumsal hareketlerde örgütlere odaklanmışlardır. Onlara göre toplumsal hareketin merkezindeki olgu bunların kurmuş oldukları örgütlülüklerdir. Bir hareketin ortaya çıkması için başta parasal kaynaklar olmak üzere pek çok kaynağa ihtiyaç vardır. Bu kaynaklar temin edilip hareket doğrultusunda seferber edilmelidir. Zaten toplumda birtakım tepkiler her zaman mevcuttur. Önemli olan bunların bir hareket doğrultusunda seferber edilmesidir. Bu seferberliği sağlayan ise formel örgütlerdir. Bu nedendir ki toplumsal hareketler iktisadi teşekküller gibi hareket etmektedirler. Kaynak toplar, personel temin eder, fikirlerini potansiyel alıcılara aktarırlar. Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere Kaynak Mobilizasyonu Teorisi'nin de iktisadi bir yönü mevcuttur (Çetinkaya,2008:34). Yani toplumsal hareketlerin faaliyet gösterdiği toplum düzeni de, ekonomik bir düzen olarak ele alınmış, toplumsal hareket örgütleri de firmalar gibi toplumsal fayda üretmek için ortaya çıkan kurumlar olmuşlardır. Ayrıca bunlar tıpkı firmalar gibi arz-talep prensibiyle hareket etmişlerdir. Hem kişisel düzeyde yarar, kar-zarar düşünülmektedir hem de toplumsal düzeyde. İlk dönem toplumsal hareketler daha çok bireylerin kızgınlıklarının dışı vurumu şeklinde tezahür etmiştir. Yani odak nokta ya da çıkış noktası sisteme ya da topluma duyulan öfke ya da tepki olmuştur. Ancak kaynak mobilizasyonu teorisine göre esas belirleyici olan toplumsal

hareket örgütlerinin toplayabildikleri kaynaklardır (Uysal, 2009:219). Bu savunuları doğrultusunda yaklaşımın teorisyenleri; toplumsal huzursuzluk, eşitsizlik, mağduriyet gibi durumların toplumsal harekete nasıl etkileri olduğuyula ya da toplumsal hareketlerin nasıl bir toplumsal ortam içerisinde var olduklarıyla değil, nasıl örgütlendikleriyle ve ne tür stratejiler geliştirdikleriyle ilgilenirler (Özen, 2013:46).

Politik Olanaklar Teorisi, Kaynak Mobilizasyonu Teorisi’i ile kardeş teori olarak ele alınan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım “toplumsal hareketleri kurumsal siyasetin dışında yer alan çeşitli toplumsal grupların kolektif çıkarları doğrultusunda kurumsal siyaset üzerine baskı yaratmak üzere giriştikleri rasyonel çabalar olarak görür” (McAdam, 1982; Tilly, 1978 aktaran Özen, 2013:46). Yaklaşımın savunucuları daha ziyade toplumsal hareketlerin içinde varlık buldukları politik sistemi ele almışlardır ve onun protesto fiilleriyle olan ilişkisi üzerinde durmuşlardır (Çetinkaya, 2008:35). Kaynak Mobilizasyonu Teorisine benzer şekilde Politik Olanaklar Teorisi de toplumsal hareketlerin ortaya çıkışında toplumsal eşitsizlikleri, sorunları dikkate almamakta, toplumsal bağların ve yapıların toplumsal hareketler üzerinde ne gibi etkileri olduğuyula ilgilenmektedirler (Özen, 2013:47).

Yukarıda ifade edilen ve toplumsal hareketleri açıklayan, yorumlayan teoriler önemlidir. Ancak bunlardan daha fazla önem atfedilen bir yaklaşım daha mevcuttur. Bu yaklaşım Yeni Sosyal Hareketler Yaklaşımı’dır. İlk dönemdeki toplumsal hareketlerde ekonomik çıkarlar ön plana çıkmış durumdadır. Genellikle tek bir sosyal sınıftan oluşan üyeler siyasal gücü ele geçirmek amacıyla hareket etmektedirler. 1960’larda ortaya çıkan ve 1968 sonrası siyaset sahnesinde yükselişe geçen yeni toplumsal hareketler mücadeleyi geçmişten farklı bir biçimde yürütmeye başlamışlardır (Demiroğlu, 2014:136). Yani toplumsal hareketler kendilerini siyasal gücü kontrol etme çabasından soyutlamış, sivil hakların dönüşümüyle ilgilenmişlerdir (Çayır, 1999:16-17). Yeni Toplumsal Hareketler Ekolü insanların toplumsal harekete katılımında kolektif kimliğin önemine vurgu yapmaktadır. Yeni toplumsal hareketler zengin bir içeriğe, geniş bir talepler ve aktörler yelpazesine sahiptir. Dar iktisadi çıkarlar peşinde koşmak söz konusu değildir. Bu hareketler demokratiktir. Katılıma açıktır. Formel kurumsal yapı kanalları dışında çalışırlar. Hayat tarzı, etik ve kimlik duyarlılıkları üzerine vurgu yapmaktadırlar (Çetinkaya, 2008:44). Touraine’ne göre yeni toplumsal hareketler bürokratik boğuculuğu yıkma amacındadır (Tilly, 2008:116). Claus Offe’ye göre yeni toplumsal hareketler Batı’da refah toplumu anlayışının tehdidi ile ortaya çıkmıştır. Liberal refah devleti anlayışı büyüme, refah ve refahın topluma aktarımıyla ilgilidir. Bu dönemin hâkim aktörleri kurumsallaşmış baskı grupları ve siyasal partilerdir. Bu aktörler özel hayatın değerleri ile katılımı değersizleştiren bir düzeni vurgulamaktadır. Yeni sosyal hareketler ise refah devletinin bu anlayışını red-

detmektedir. Hayatın ekonomik yönünden ziyade ekonomik olmayan nitelikleri ile ilgilenmektedir (Çayır, 1999:17). Habermas ise yeni toplumsal hareketlerin yaşam dünyalarının kolonileştirilmesi eğilimine karşı olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bu hareketler hem sivil toplumu hem de kamusal alanı canlandıran ve genişleten hareketlerdir (Balkaya, 2014:44). Yeni toplumsal hareket kuramcılarının pek çoğuna göre eskinin işçi sınıfı hareketi ve bu hareketleri gerçekleştirenlerin talepleri 1960'lardan sonra geçersiz bir hal almaya başlamıştır. Çünkü bu hareketlerin tüm toplumu kapsama özelliği söz konusu değildir. Tüm kesimlerin taleplerini dile getirememektedir. Bunun yanında işçi sınıfının taleplerini dahi yerine getirmekten aciz duruma düşmüşlerdir. Bu nedenle de eski toplumsal hareketlerin yerini yeni toplumsal hareketler almıştır. Yeni toplumsal hareketler iktisadi çıkarların ötesine geçmiş, daha demokratik, katılımcı, eşitlikçi talepler içermektedir (Yanık ve Öztürk, 2014:52). Bireysel özgürlük, eşitlik, barış ve dayanışmacı toplumsal taleplerle ortaya çıkıp, örgütlenmektedirler (Coşkun, 2006a:150). Yeni toplumsal hareketler direniş hareketleridir ve amaç iktidarı ele geçirmek değil siyasal özneleri harekete geçirmektir. Bu hareketler toplumun yapısal farklılaşmasını ve özerkliğini savunmaktadır. Aynı zamanda stratejik olmayan hareket için alan açma çabasıdadırlar (Işık, 2013:21). Yeni toplumsal hareketler kentsel mekânda oluşmuş kent bilincini kent dışına taşımaktadır ve bu şekilde ülke genelinde destek bulmaktadır (Akkoyunlu,1999:123).

“Yeni toplumsal hareketler, genellikle bürokrasi, devletçilik, ortaklık ve canlılar dünyasının sömürgeleşmesine ya da sivil yaşam ve fiziksel varoluşun tüm görünümüne yapılan teknokratik müdahaleye karşı tepkileri yansıtmaktadır.” (Frankel,1991 aktaran Akkoyunlu, 1999:123). Bu hareketler bütün toplumu ilgilendiren sorunlar ortaya koyup, bu sorunlara çözüm bulmak için harekete geçmektedirler. Bu sorunlar çevre üzerine olabileceği gibi, insan hakları, barış gibi çeşitli konuları da kapsamaktadır (Coşkun, 2006b:73).

Toplumsal hareketler pek çok konuyu, talebi ve aktörü içerisinde barındırmaktadır. Ortaya çıktıkları toplumlarda bazen pek etkili olamazken, çoğu defa etkili olmayı başarmaktadır. Özellikle günümüz dünyasında gerçekleşen çeşitli toplumsal hareketler devletlerin yönetim şekillerini değiştirmeye varan etkili sonuçlar meydana getirmektedirler. Bu nedenle toplumsal hareketlerin iyi bir şekilde yönetilmesi önem arz etmektedir ve bu doğrultuda çağdaş yönetim yaklaşımları önemli bir konuma gelmektedir.

3.ÇAĞDAŞ YÖNETİM YAKLAŞIMLARI

Çağdaş yönetim yaklaşımları son yıllarda ortaya çıkan yaklaşımlardır. Ortaya çıkışlarında klasik, neo-klasik, modern gibi yönetim ve örgüt teorilerinin etkinlik ve verimlilik sağlama da yetersiz kalmaları etkili olmuştur.

Çağdaş yönetim yaklaşımlarının sayısı fazladır. Ancak hemen her çalışmada konunun özelliğine, içeriğine, kamu yönetimi ya da özel yönetimle ilgisine bakılarak farklı adlarla kullanılmaktadırlar. Bu çalışmada toplumsal hareketler bağlamında kriz yönetimi, stratejik yönetim, çatışma yönetimi, stres yönetimi ve öfke yönetimi ele alınmıştır.

3.1.Kriz Yönetimi

Kriz çok çeşitli şekillerde tanımlanabilen bir kavramdır. Krizin sözlük anlamına bakıldığında bir olayın geçtiği karışık durum ya da dönem ile içinden çıkılması zor durum, aniden ortaya çıkan ve kötüye giden gelişmeler şeklinde ifade edilmektedir. “Kriz, deprem, sel, yangın gibi doğal afetler ile tehlikeli durumlarda olduğu gibi, aşırı ekonomik, sosyal ve yönetsel bozukluk gibi bir ülkenin veya toplumun menfaatlerini veya stratejik hedeflerini olumsuz yönde etkileyecek, tehlikeye ve zarara sokacak nitelikte beklenmedik olayların ortaya çıkardığı durumdur.” (Aydın, 2015:202). Kriz, beklenilmeyen ve önceden tahmin edilemeyen, sezilemeyen, örgütün önleme mekanizmalarını yetersiz kılan, mevcut durumda bozulmalara yol açabilecek, çabuk kararlar alınması gereken bir gerilim durumudur (Özel, 2010:15). Kriz ayrıca, reform yapılmasını gerekli kılacak, kurum ya da örgütlerin rutin sistemini bozan acil bir durumu ifade etmektedir (Tuğcu, 2004:16). Diğer bir tanımda kriz şöyle ifade edilmiştir: Kriz, umulmadık bir anda ortaya çıkan, hızlı gelişen, hazırlıksız bir şekilde karşı karşıya kalınan, örgüt iyi değerlendirirse fırsata, iyi değerlendirmese çöküşe neden olan bir durumdur (Akdağ ve Arklan, 2013:38). Kriz, örgütü ve çalışanlarını zor duruma sokan, tam ve doğru bilginin toplanamaması, bu nedenle de sağlıklı bir iletişimin kurulamaması, bu iletişimsizlik nedeniyle ortaya çıkan haberleşme sorununun giderilememesi ve bunların sonucunda örgütsel ve yönetsel faaliyetlerin yeterince yerine getirilememesi durumudur (Aksu, 2009:2436). Kriz durumunda örgütü tehdit eden koşula müdahalede yetersizlik durumu söz konusudur (Tağraf ve Arslan, 2003:150). Krizler örgütlerin beklentileri ile çevresinde gerçekleşenler arasındaki uyumsuzlukları ifade etmektedir (Akdağ, 2005).

Kriz yönetimi ise “kriz durumunu ortaya çıkaran olayların önlenmesi için gereken önlemlerin alınması veya ortadan kaldırılması, her türlü önleme rağmen ortaya çıkması halinde olayın başlangıcından itibaren en uygun şekilde yönlendirilmesi, tekrarlanmaması ve gerekli önlemlerin alınması için başvuru olan etkili bir yönetim yaklaşımıdır.” (Aydın, 2015:204). Kriz yönetimi beklenmeyen sorunların ya da durumların ortaya çıkmasını önlemek, alınan tüm önlemlere rağmen istenmeyen durumların ortaya çıkması halinde gerekli olan tedbirleri almak ve uygulamaktır (Aykaç, 2001:126). Kriz yönetimi, muhtemel kriz durumlarına karşı, kriz ortaya çıkmadan kriz sinyallerinin alınması, bunların değerlendirilmesi, örgüt kriz durumuyla karşılaştığında bu durumdan en az kayıpla çıkabilmesi için gerekli tedbir-

lerin alınması ve uygulanması süreci olarak da tanımlanabilir. Kriz yönetimini şu şekilde tanımlamak da mümkündür: “Kriz yönetimi, çalışılan alana ve geleceğe yönelik tehlike etmenlerinin belirlenmesi, uygun tepki ve savaşım türlerinin saptanması, örgütün krizle başa çıkabilecek önlemleri uygulaması ve tepkileri değerlendirmesi sürecidir” (Demirtaş, 2000:363). Kriz yönetimi aynı zamanda krizi fırsata dönüştürme savaşımı olarak da ifade edilebilir. Çünkü krizler iyi yönetildiklerinde fırsata dönüşebilirler. Kriz yönetiminin temel amacı örgütleri kriz durumuna hazırlamaktır. Kriz yönetimi bir süreçtir ve bu süreç çeşitli aşamalardan oluşabilir. Can’a (2002:337-340’dan aktaran Sezgin, 2003:190) göre bu süreç beş temel aşamada ele alınabilir:

- Kriz sinyallerinin alınması,
- Krize hazırlık yapılması ve krizden korunma,
- Krizin kontrol altına alınması,
- Normal duruma geçilmesi
- Kriz sonucunda öğrenme ve değerlendirme yapılması.

Augustine’e (2000:17-39’dan aktaran Sezgin, 2003:191) göre ise bu süreç altı aşamadan oluşmaktadır:

➤ Krizden kaçınmak: Kriz yönetim sürecinin ilk aşamasıdır. Bu aşama bir krizi denetim altına almakta en uygun maliyetli ve en kolay yoldur. Ancak bu aşama genellikle atlanılmaktadır. Bunun nedeni pek çok yöneticinin krizi günlük yaşamın bir parçası olarak görmeleri ve bundan kaçılmayacağına inanmalarındır.

➤ Krizi yönetmeye hazırlanmak: Yöneticiler genellikle gelecekte olması muhtemel krizler için plan yapmamaktadırlar. Bunun yerine kriz durumu ortaya çıktığında yani tedbirlere rağmen kriz ortaya çıktıktan sonra planlar yapmaya, ortaya çıkan yeni durumla baş etmeye çalışmaktadırlar. Bu süreç istenmeyen durumlarla başa çıkmak için yapılan plan, program vb. işlem ve uygulamaları kapsamaktadır.

➤ Krizi saptamak: Bu aşama krizle yüzleşmek yani krizin varlığını kabul etme aşamasıdır. Yönetimler için belki de en zor olan aşamadır.

➤ Krizi dondurmak: Kriz yönetim sürecinin bu aşaması zor kararların bir an önce alınması gereken bir aşamadır. Bu aşamada örgüt ve yöneticilerin önceliklerinin belirlenmesi ve kriz durumunun yarattığı olumsuzlukların bir an önce durdurulması gerekmektedir. Bu aşamada karar vericilerde kararlılık esas olmalıdır. Gerekli olan bilgilere ulaşılmalı ve neyin bilinip neyin bilinmediği ortaya çıkarılmalıdır.

➤ Krizi çözmek: Kriz yönetiminin bu aşamasında da önemli olan hızlı hareket etmektir. Çünkü kriz durmamaktadır ve olanca hızıyla ilerlemektedir. Krizin hızına yetişilmesi gerekmektedir. Yavaşlanıldığı an krizin çözümünden de uzaklaşılacaktır.

➤ Krizden yarar sağlamak: Bu aşamaya gelene kadar örgütler krizin diğer aşamalarını başarıyla geçmişlerse ve kriz çözüme kavuşturulmuşsa krizden fırsatlar elde edilip yarar sağlanabilecektir.

Krizin etkili bir şekilde yönetilebilmesi için birtakım kriz yönetim tekniklerinin kullanılmasına ihtiyaç vardır. Bu teknikler şöyle sıralanabilir (Sezgin, 2003:193):

- Örgüt krize düşmeden önce bir kriz çağrı planı hazırlanmalıdır.
- Kriz çağrı planının ardından bir kriz acil eylem planı oluşturulmalıdır.
- Kriz yönetim merkezi kurulmalıdır.
- Kriz ekipleri kurulmalıdır.
- Kriz iletişim sistemi kurulmalıdır.
- Halkın güven ve desteği sağlanmalıdır.
- Otoriter bir yönetim biçimi uygulanmalıdır.
- Disiplin tedbirleri alınmalı ve bu tedbirler uygulanmalıdır.
- Başarılı personeller ödüllendirilmelidir.
- Kriz sonucunda vatandaşın ve personelin uğradığı zararlar giderilmelidir.
- Krizle demoralize olmuş olan vatandaş ve personele moral verilmelidir.
- Kriz ve kriz yönetimi değerlendirilmelidir.

Kriz yönetiminin birtakım özellikleri vardır. Bu özellikler aşağıdaki şekilde sıralanabilecektir (Akdağ, 2005):

- Kriz dönemlerinde yöneticilik vasıfları önem arz etmektedir. Krizin çözümünde yöneticinin algılama kapasitesi ve şekli önemlidir.
- Kriz yönetimi devamlılık arz eden bir durumdur. Krizlerle ilgili olarak hazırlanan plan ve programların düzenli olarak gözden geçirilmesi ve uygulanabilirliklerinin kontrol edilmesi gerekmektedir.
- Kriz yönetimi ortaya çıkan krizin şekline ya da türüne göre ayarlanmalıdır. Her krizin nevi şahsına münhasırdır. Bu nedenle her kriz yöne-

timi ortaya çıkan krizin özelliklerine göre olmalıdır. Çünkü bir krizi çözen işlemler başka bir krizi içinden çıkılamaz bir hale getirebilir.

➤ Kriz iyi bir şekilde yönetilirse başarılı sonuçlar elde edilecektir. Bu başarı bir ödül niteliğinde olmakla birlikte somut olarak da ödül olarak kişilere dönebilecektir. Kriz çözüldükten sonra moral ve motivasyon artacak, kriz yönetiminde rol oynayan başta yöneticiler olmak üzere herkes kariyerlerinde ilerleme kaydedebilecektir.

➤ Kriz yönetimi meşakkatli bir iştir. Bu nedenle hemen bitirilmesi beklenmemelidir. Yani krizin hemen çözülmesi, sonuçların elde edilmesi zaman almaktadır.

➤ Krizler çözülürken yaratıcı ve esnek düşünmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Objektif bir bakış açısı gerekmektedir. Kriz çözümlenirken ihtiyaç duyulan diğer bir unsur cesarettir. Bunlarla birlikte hızlı bir şekilde harekete geçebilmek, yeniliklere açık olmak, beklenmedik durumlara karşı hazırlıklı olmak da önem arz eden diğer konulardır.

➤ Kriz yönetiminde, iletişim, kontrol, maliyet, düzenleme vb. unsurlar yer almaktadır.

Kriz yönetimi zor ve zahmetli bir faaliyettir. Başarıya ulaşılması için uzun zaman gerekebilir. İşte zor olan ve uzun zaman alabilecek olan kriz yönetiminin etkili olabilmesi için birtakım ilkeler söz konusudur. Kriz yönetimindeki ilkeler aşağıdaki gibi sayılabilir (Akdağ,2005):

➤ Problem üzerinde odaklanmak için günlük işlerle ilgilenen bir ekibin oluşturulması: Kriz dönemlerinde bilgi aktarımı, kriz yönetiminin en önemli parçalarındandır. Bu nedenle kriz dönemlerinde bilgi akışını sağlayacak olan kriz ekibi bu işi merkezi bir hale getirmeli ve denetim altında tutmalıdır. Ayrıca kriz dönemlerinde krizden etkilenenlere ve medyaya bilgi aktarılması için de bir sözcü belirlenmelidir. Aksi takdirde her kafadan bir ses çıkacak ve bu da bilgi kirliliğine neden olacaktır.

➤ En kötü senaryolara karşı bir strateji belirlenmesi: Olabilecek ya da karşılaşılabilecek en kötü durumlar düşünülmeli ve ona göre bir strateji belirlenmelidir.

➤ Baskıları gözetmeksizin içeriğe odaklanma: Medya için sorunu uygun bir perspektife yerleştirmek gerekir.

➤ Potansiyel müttefiklerin bilinmesi ve onlarla görüşülmesi: Kriz esnasında işbirliği yapabilecek, yardım alınabilecek ulusal ve özel gruplar tanınmalıdır ve bir destek grubu oluşturulmalıdır.

➤ Kapsamlı bir kriz hareket planı oluşturulmalıdır: Hareket planı; kriz anında başvurulacak ilkeleri, olası krizlerin kapsamlı bir listesini, muhalif grupların gözetilmesi ile birlikte kilit roldeki dinleyici ve takdir

edicilerin bir listesini, kriz planı için gerekli olan kaynakların bir listesini, kriz takım üyelerinin isimlerinin, telefonlarının vb. yer aldığı bir listeyi içermelidir. Hazırlanan hareket planı ilgili kişilere dağıtılmalıdır. Bununla birlikte ekibe yeni katılacak olan kişilere de bu plan verilmelidir.

➤ Kriz takımının provası: Krizle ilgili olarak belli aralıklarla çalışmalar yapılmalıdır. Bu çalışmalarla krize ne kadar hazırlıklı olunduğu da ortaya çıkacaktır.

Toplumsal hareketlerin her biri nevi şahsına münhasır olmakla birlikte hepsi küçük ya da büyük bir kriz durumu olarak değerlendirilebilir. Krizler de hem özel sektörde hem de kamu sektöründe etkili olan ve faaliyetleri, hizmetleri kesintiye uğratabilen durumlardır. Böyle bir durumda etkili bir kriz yönetimi gereklidir ki kriz durumundan başarıyla çıkılabilsin. Aksi takdirde yönetimler açısından çeşitli sorunlar söz konusu olabilecektir.

3.2.Stratejik Yönetim

Strateji, köken olarak iki kaynağa dayanmaktadır. Bunlardan ilki Latince yol, çizgi, yatak anlamına gelen “stratum” kavramıdır. Diğeri ise eski Yunanlı General Strategos’a dayanmaktadır. Generalin sanatı ve bilgisini ifade etmek için kullanılmıştır (Eren, 2010:1). Türk Dil Kurumu’na göre strateji; “izlenim ve bir ulusun veya uluslar topluluğunun, barış ve savaşta benimsenen politikalara destek vermek amacıyla politik, ekonomik, psikolojik ve askerî güçleri bir arada kullanma bilimi ve sanatı, sevkülceş” olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr, 19.12.2020). Strateji bilimsel bir disiplin olarak gelişmesini askeri alanda taşıdığı öneme borçludur. Askeri anlamda strateji, bir savaşta sonuca gitmek için taraflardan birinin silahlı kuvvetlerini yerleştirme bilim ve sanatı ya da düşmanın ne yapabileceğini veya ne yapamayacağını belirleyerek, buna göre genel bir plan yapmak, kendi güçlerini yerleştirerek gerektiğinde harekete geçirmektir. Örgüt ile ilgili olarak ise strateji, örgüt ve çevresi arasındaki ilişkilerin analiz edilerek örgütün yönünün ve amaçlarının belirlenmesi, bunları gerçekleştirecek etkinliklerin saptanması ve örgütün yeniden düzenlenerek gerekli kaynakların tahsis edilmesidir (Ayдын, 2015:178-179).

Stratejik yönetim ise, özel sektör, kamu sektörü ve üçüncü sektörde faaliyet gösteren tüm organizasyonlarda geleceğe yönelik amaç ve hedeflerin belirlenmesine ve bu hedeflere ulaşılabilmesi için yapılması gerekli işlemlerin tespit edilmesine imkân sağlayan bir yönetim tekniğidir (Aktan, 2008:5). Stratejik yönetim, stratejilerin planlaması için gerekli olan araştırma, inceleme, değerlendirme ve seçim çabalarının planlaması, bu stratejilerin uygulanabilmesi için örgüt içi her türlü yapısal ve motivasyonel tedbirlerin alınarak uygulamaya konulması, stratejilerin uygulanmadan önce ve uygulandıktan sonra amaçlara uygunluğu açısından kontrol edilmesini kapsayan ve işletmenin üst düzey kadrolarının faaliyetlerini ilgilendiren

süreçlerin toplamıdır (Eren, 2010:27). Bu süreç kapsamında yapılacak bütün çalışmalar bir devamlılık mantığını gerektirmektedir. Bunun aksi yönde belirtilere ve işaretlere sahip stratejik yönetim süreci faaliyetlerinin arzu edilen sonuçlara ulaşması mümkün değildir (Serin ve Durgun, 2018). Stratejik yönetim, etkili stratejilerin geliştirilmesi, uygulanması ve sonuçların değerlendirilmesine yönelik olarak yapılan tüm faaliyetleri ifade etmektedir (Aydın, 2015:180). Stratejik yönetimle ilgili diğer bir tanım da şudur: Stratejik yönetim, bir örgütün amaçlarını belirlediği, bu amaçları belirlenen zaman içinde gerçekleştirmeye yönelik olarak dizayn edilen faaliyetlerini formüle ettiği, bu faaliyetleri uygulamaya koyduğu ve gelişmeler ile sonuçları değerlendirdiği süreçtir (Thompson,1990:xiv aktaran Aydın, 2015:180). Stratejik yönetim hem kendi durumunun hem de dış çevrenin analizine imkân tanımaktadır. Stratejik yönetim, bir organizasyonun ne yaptığını, varlık nedenini ve gelecekte ulaşmak istediği hedeflerini ortaya koyan bir yönetim tekniğidir (Bryson, 1988:5 aktaran Aktan, 2008:6). İfade edilen bu süreç rasyonel bir anlayışla uygulanmak istense de insan unsuru her zaman göz önünde tutulmalıdır. Sürecin her aşamasında gözlenebilecek bilişsel yanlışlıklar, kestirme yollar, duygusal durumlar ve kişilerarası, sosyal etkileşimler gibi insana özgü özellikler çoğu zaman amaçlanan sonuçlardan sapmalar meydana getirebilmektedir. Bu nedenle stratejik yönetim faaliyetlerinin tamamında psikolojik bakış açısına mutlak surette yer verilmelidir (Serin, Durgun ve Durgun, 2020). Stratejik yönetim analitik açıdan bakıldığında üç kısımda incelenebilmektedir. Bunlardan ilki, örgütün uzun dönemli başarısını belirleyecek karar ve planların yapılmasıdır. Diğer bir deyişle stratejik planlamaların oluşturulmasıdır (Eren, 2010:5). Stratejik plan, “bir yönetim planlaması modelidir. Yaygın olarak kullanılan bir karar verme aracıdır. Giderek artan hızlı değişme ve gelişmelere uyum sağlamak için, her türlü yatırım yapma ve geleceği tanımlamadır. Ulusal kaynakların yönetim ve denetimini gerçekleştirmek, üretim ve insan gücünün geliştirilmesi konusunda teknolojik yetersizliği önlemek amacıyla yönelik bir makro planlama aracıdır. Kurum ve şirket açısından bir mikro planlama modelidir. İşletme, kurum veya kuruluşun beş, on ya da daha fazla yılda nerede olmak istediğinin açıklıkla belirlenmesi sürecidir. Zira rekabete dayalı ve hızlı değişme ve gelişmelerin yaşandığı bir ortamda, stratejik planlama öncelikle yenilikleri, ilerlemeyi ve şirketin çevresi ile uyumunu sağlayarak meydana gelen değişiklikleri denetim altında tutmayı hedeflemektir. Ülkenin dış rekabet altında yaşadığı hızlı değişim ortamında ise, kamu kuruluşlarının ülke strateji hedefleri doğrultusunda işbölümü içindeki yer ve hedeflerini dikkate alan kurum stratejileri ve eşgüdümlü stratejik yönetim anlayışıyla çalışmaları gerektirir.” (Bircan, 2002:15). Stratejik planlama, bir örgüt içerisinde var olan tüm kademelerdeki çalışanların katılımını ve örgüt yöneticisinin de tam desteğini içeren sonuç almaya yönelik tüm çabaları ifade etmektedir (De-

mir ve Yılmaz, 2010:70). Stratejik planlama, gelecek yönelimlidir. Geleceğe yön verip onu etkileyebilir. Bugünden yola çıkarak gelecek hakkında yorum yapılmasını sağlayabilir. Gelecekte en iyi olmaya yönelik olan amaçların gerçekleştirilmesini sağlayabilir. Stratejik planlama bir süreçtir ve çeşitli aşamalardan oluşmaktadır. Bu aşamalar aşağıdaki şekilde ifade edilebilmektedir (Bircan, 2002:16):

- Plan için ön planlama yapmak,
- Stratejik planlama üst yönetimin işi olduğu için, üst yönetimce planlama sürecinin kavranması ve bu sürece kimlerin dâhil olacağı belirlenmesi,
- Kurum ve kuruluşun amacının netleştirilmesi,
- Mevcut durum ve geleceğe yönelik araştırmalar yapılması,
- İç ve dış çevre ile ilgili alanlarına dair bilgi toplanması,
- Örgütsel tepkilerin alınması,
- Hedeflerin ve başarı ölçütlerinin belirlenmesi,
- SWOT analizi yapılması. Yani örgütün zayıf-güçlü yönleri ile tehditler-fırsatların belirlenmesi,
- Gelecekle ilgili olarak tahminler yapılması,
- Yapılan tahminlerin gelecekte gerçekleşme olasılıklarının hesaplanması,
- Yapılan tahminler ya da belirlenen seçeneklerin uygulamaya konulması,
- Ortaya çıkabilecek olumsuzlukların giderilebilmesi için politikalar oluşturulması. Buradaki amaç olumsuzlukları en aza indirip olumlulukları azami seviyeye çıkarmaktır.
- Uzun dönemli strateji kararının verilmesi,
- Görev tanımlarının yapılması,
- İş planlarının yapılması,
- Zaman çizelgelerinin düzenlenmesi,
- Belirlenen görevlere kaynak ve personel tahsis edilmesi,
- Roller ve sorumluluklarının tanımlanması,
- Stratejilerin uygulanması ve uygulanan stratejilerin değerlendirilmesi.

Stratejik yönetimin ikinci kısmı, stratejinin yürürlüğe konulması için

gerekli olan organizasyonun, program, bütçe ve faaliyet süreçlerinin yapılması ve uygulanmasıdır. Sonuncusu ise başarı için amaçlar ve misyonlarda belirtilen sonuçlara ulaşıp ulaşılmadığının her aşamada kontrol edilmesi ve gerekirse düzenlemelerin yapılmasıdır (Eren, 2010:5).

Stratejik yönetim günümüzdeki anlamında kullanılmaya başlayıncaya kadar dört temel evreden geçmiştir. Bu evreler aşağıdaki şekilde açıklanabilecektir (Eren, 2010:5):

➤ Birinci evre: “Temel finansal pazarlama”: Bu evrede örgüt mevcut kaynaklarla ne kadar iş yapacağını ve bu işlerden ne kadar kar elde edeceğini hesaplamaktadır. Çevre ile olan ilişkiler henüz tam olarak anlaşılammıştır. Klasik yönetim yaklaşımı hakimdir.

➤ İkinci evre: “Tahmin temelli planlama”: Bu evrede geçmiş dönemdeki verilerden hareketle gelecek dönemlerin tahmin edilmesi sayısal yöntemler kullanılarak sağlanmaktadır. Geçmiş dönemdeki karlılık, satış, üretim, maliyet gibi bilgiler ışığında gelecekte ve uzun dönemde bunların ne olacağı tahmin edilmektedir.

➤ Üçüncü evre: “Dışa yönelimli stratejik planlama”: Tahmin temelli planlama geçmiş verilerden hareket edip gelecekle ilgili tahminler yaparken, çevresel faktörleri ve bunların etkilerini göz ardı etmektedir. Bu nedendir ki geleceğe yönelik tahminlerde ciddi yanlışlar ortaya çıkabilmektedir. Ancak dışa yönelimli stratejik planlamada uzun dönemli başarıyı etkileyen ekonomik, politik, sosyo-kültürel, yasal, teknolojik, doğal, ekolojik vb. genel çevre koşulları dikkate alınmaktadır.

➤ Dördüncü evre: “Stratejik yönetim”: Bu evre 1980’li yıllarda ortaya çıkmıştır. Stratejik yönetim, stratejik planlama, uygulama ve kontrol etme evrelerini de içine almaktadır.

Stratejik yönetimin çeşitli yararları söz konusudur. Bu yararlar şunlardır (Eren, 2010:7-8):

➤ Stratejik yönetim, yöneticiye uzun vadeli düşünme ve görme ufku kazandırmaktadır. Yani vizyon sahibi olunmasını sağlamaktadır.

➤ Stratejik açıdan önemli olan konu ve faktörlerin neler olduğunu anlama ve onlara odaklanmayı sağlamaktadır.

➤ Stratejik yönetim çevresel tasarımların sürekli olması gerektiğini ortaya koymaktadır.

➤ Stratejik yönetim, tüm yönetim kadrolarının birer stratejist olarak sürece katılma sorumluluğu hissetmelerini, takım ruhu ve anlayışı içinde hareket etmelerini ve ortak vizyon, misyon, amaçlar ve stratejiler doğrultusunda uygulamaların yürütülmesini ve topyekün firmanın geleceğine sahip çıkılmasını sağlamaktadır.

Stratejik yönetim de diğer çağdaş yönetim yaklaşımları gibi birtakım özelliklere haizdir. Bu özellikler aşağıdaki gibi sıralanabilirler (Aydın, 2015:181; Aktan, 2008:7):

- Stratejik yönetim, tepe yönetiminin bir işlevidir.
- Stratejik yönetim gelecek yönelimlidir ve ulaşmak istenilen amaçlarla ilgilidir.
- Stratejik yönetim örgütü bir sistem olarak görmektedir. Sistemler açık ve kapalı sistem şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Stratejik yönetim örgütü açık sistem olarak ele almaktadır.
- Stratejik yönetimde örgütün amaçları ile toplumun amaçları aynı doğrultudadır.
- Stratejik yönetim alt kademelerdeki yöneticilere rehberlik etmektedir.
- Stratejik yönetim kaynakların etkili bir şekilde dağıtımıyla ilgilenmektedir.
- Stratejik yönetimde karar vermede kullanılan bilgilerin kaynak ve verileri çok çeşitlidir.
- Stratejik yönetimin amacı örgütün gelecekteki performansının, verimliliğinin ve karlılığının yükseltilmesidir.
- Stratejik yönetim örgütün iç ve dış çevresinin analizine imkân tanımaktadır.

Stratejik yönetim geleceği kazanmanın yollarını bilimsel olarak analiz eden bir yönetim yaklaşımıdır. Bu açıdan yönetimler için önem arz etmektedir.

3.3. Çatışma Yönetimi

İnsanlar sürekli birbirleriyle iletişim ve etkileşim içinde olan canlılardır. İnsanların etkileşim ve iletişim halinde olduğu ortamlarda çatışma da kaçınılmaz olmaktadır. Bu çatışma hali insanlar tarafından oluşturulan örgütler için de kaçınılmazdır. Çatışma kavramı pek çok bilim dalının ilgi alanına giren bir kavramdır. Bu nedenledir ki tek bir tanımı söz konusu değildir. Çatışmayı pek çok şekilde tanımlamak mümkündür. Çatışma, çeşitli alternatifler arasından birini seçmek zorunda kalan kişi ya da gruplarda farklı kaynak veya nedenlerden doğan kararsızlık, uyuşmazlık, anlaşmazlık, birbirine ters düşme ya da zıtlıktır. Başka bir tanıma göre ise çatışma bir seçenek tercih edilirken çeşitli zorluklarla karşılaşılması ve bunun sonucunda standart karar alma mekanizmalarında bozulmanın meydana gelmesidir (Aydın, 2015:213). Çatışma, karşılıklı olumsuz ilişki ve karşı koyma anlamına da gelmektedir. Ayrıca çatışma örgüt içerisindeki kişi ya

da gruplar arasında özellikle az olan kaynakların paylaşılması, görev ve yetki dağılımı ve amaç, değer ve statü farklılıklarından kaynaklanan anlaşmazlık ya da uyuşmazlıktır (Karcıoğlu ve Alioğulları, 2012:216). Çatışma, kişilerin amaç ve isteklerinin başkaları tarafından boşa çıkarılması ya da bu amaç ve taleplere başkaları tarafından müdahale edilmesi ile başlayan bir süreçtir (Thomas, 1992:265 aktaran Kılıçaslan, 2014:265).

Çatışmaların olumsuz ve olumlu yönleri söz konusudur ve önemli olan olumsuz yönleri azaltıp olumlu yönlerini arttırabilmektir. Bunun sağlanmasındaki en önemli etken çatışmanın iyi bir şekilde yönetilebilmesidir. Çatışma yönetimi, çatışmalardan mümkün olduğunca korunabilmesi için gerekli planlamaların yapılması, eğer bir şekilde çatışma ortaya çıkmışsa bunun en yumuşak şekilde çözülebilmesi için gerekli organizasyonun yapılma sürecidir (Aydın, 2015:218). Çatışma yönetimi, herhangi bir işleve sahip olmayan çatışmaların en aza indirilmesi ya da mümkünse ortadan kaldırılması için makro ölçekte stratejiler geliştirilmesidir. Çatışmaya taraf olan kişilerin uzlaşmazlığın çözümü doğrultusunda karşılıklı olarak birtakım eylemler gerçekleştirmeleri de çatışma yönetimidir (Karcıoğlu ve Alioğulları, 2012:216). Çatışma yönetiminde çatışmaların varlığı kabul edilmektedir ve çatışmalar örgütün amaçlarını gerçekleştirmek için kullanılan birer araç olarak algılanmaktadır. Çatışma yönetiminde amaç çatışmayı tamamen ortadan kaldırmak değildir. Çatışan taraflarla ilgili daha fazla bilgi sahibi olmak, olumsuzlukları azaltıp, olumlu yönleri arttırmaktır. Başarılı bir çatışma yönetimi çalışanların ve örgüt ile ilgili kişilerin moral ve motivasyonlarını arttırmaktadır. Ancak bunun aksine çatışma yönetiminde başarı sağlanamazsa var olan çatışmalar derinleşebilir ve daha kötü bir hal alabilir (Aydın, 2015:218-219).

Örgütler içerisinde çatışma yönetiminde birtakım yol ve yöntemler kullanılmaktadır. Çatışmayla başa çıkabilmek için beş farklı yöntem kullanılabilmektedir. Bu yöntemler; problemin çözülmesi, uzlaşma sağlanması, zorlama, kaçınma ve uyma, kaynakları artırma, üstün amaçlar belirlemedir (Karcıoğlu ve Alioğulları, 2012:222-224; Akçakaya, 2003:17; Özdaşlı ve Alparslan, 2009:17):

➤ **Problem çözme:** Çatışan tarafların işbirliğini amaçlar. Bu yöntemde, iki tarafın da kabul edebileceği bir çözüm yolu bulunmaya çalışılır. Bu yöntemde problem açık ve net bir şekilde ortaya konulur. Problemin nedenleri araştırılır. Yapıcı bir çözüm yolu ortaya konulmaya çalışılır. Karşılıklı bir işbirliği söz konusu olduğu için taraflar kendi sığ bakış açılarından kurtulup sorunlara daha geniş bir bakış açısıyla bakma yetisi edinebilirler.

➤ **Uzlaşma:** Tarafların ortak bir karara varabilmesi için karşılıklı birtakım tavizler vermelerini ifade eden bir yöntemdir. Tarafların fedakârlık

yapmaları söz konusudur. Bu yöntemde açık ve net bir galip ya da mağlup yoktur.

➤ Zorlama: Bu yöntemde taraflardan birinin zorlayıcı davranışlar sergilemesi söz konusudur. Taraflardan biri çatışmayı kazanabilmek için karşı tarafın istek ve beklentilerini göz ardı etmektedir. Taraflar arasında bir ast-üst ilişkisi söz konusu ise üst olan kendi istek ve emirleri doğrultusunda astı zorlayabilir.

➤ Kaçınma: Çatışmadan kaçınmada müdahale etme söz konusu değildir. Burada geri çekilme ya da sorumluluğu başkasına yükleme anlayışı söz konusudur. Kaçınma davranışı gösteren taraf hem kendi istek ve taleplerini hem de karşı tarafın talep ve isteklerini tatmin etmede başarı sağlayamayacaktır. Çatışmada kaçınma davranışı çatışmayı ortadan kaldırmayacak aksine sorunu daha da derinleştirebilecektir.

➤ Uyuma: Bu yöntem yumuşatma ya da yatıştırma olarak da ifade bulmaktadır. Bu yöntemde çatışan tarafın memnun edilmesi için birtakım farklılıklar göz ardı edilmektedir. Ortak noktalar üzerine odaklanılmaktadır.

➤ Kaynakları artırma: Bu yöntemde uğruna çatışılan kaynakların artırılması söz konusudur. Kaynaklar arttırılır ve herkes tatmin olursa çatışma da sona ermiş olacaktır.

➤ Üstün amaçlar belirleme: Bu yöntemde çatışan tarafların amaçlarından daha üstün bir amaç belirlenir ve çatışan taraflar bu amaç etrafında birleştirilir.

Toplumsal hareketlerin varlığı çoğu defa bir çatışma durumu olarak görülmektedir. Etkili bir çatışma yönetimi ile çatışmanın olumsuz yönleri ortadan kaldırılıp olumlu yönleri ön plana çıkarılabilecektir.

3.4. Stres Yönetimi

Stres hayatın hemen hemen her alanında mevcut olan ve kaçınılması çok da mümkün olmayan bir olgudur. Kişilerin hem özel hayatlarında hem de iş hayatlarında karşı karşıya kaldıkları bir durumdur. Kişiler gibi örgütler de stresle karşı karşıya kalmaktadırlar. Stres nedir diye sorulduğunda pek çok tanımla karşılaşılmaktadır.

Latince kökenli olan stres kelimesi “Estrece” kelimesinden gelmektedir. Bu anlamda bakıldığında, “zorlanma, baskı, gerilme“ gibi anlamlara gelmektedir. Stres kelimesi 17. yüzyılda bela, elem gibi anlamlarda kullanılmıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda ise zor, kişilere, objelere yönelik baskı anlamında kullanılmıştır (Güçlü, 2001:92). Stres kelimesi sadece etki ifade etmemektedir aynı zamanda tepkiyi de ifade etmektedir. Stres Walter Cannon tarafından; “istenmeyen çevresel etkilerden dolayı bozulan fizyolojik

iç dengeyi yeniden kazanmak için gerekli olan fizyolojik uyarılardır.” şeklinde tanımlanmıştır. Stres konusunda en önemli isimlerden olan Hans Selye ise stresi şu şekilde tanımlamıştır: “Stres, vücut üzerindeki herhangi bir talebin zihinsel veya bedensel etkili spesifik olmayan sonucudur.” (Aydın, 2004:51). Stresi bu şekilde tanımlayan Selye, bu kavram yanında stresör kavramından da bahsetmektedir. Stresörler uyarıcılardır. Bu uyarıcılar bireyde tepki yaratmaktadır. Örgütün ya da kişinin dengesini bozabilen fizyolojik, psikolojik ya da sosyal yönlü olabilen unsurlardır. Stresörlerin neden olduğu tepki ise strestir. Stres kişiler üzerinde acıya neden olabileceği gibi birtakım rahatsızlıklara da neden olabilmektedir. Stres aslında bir gerilim durumudur. Stres hangi nedenle olursa olsun ya da nereden gelirse gelsin, çevresel bir isteğe karşı vücudun gösterdiği belirsiz tepkidir (Organ ve Hammer, 1982:371’den aktaran Aydın, 2004:52). Stres, kişilerin davranışlarını etkileyen, başka insanlarla olan iletişim ya da etkileşimi etkileyen ve kendiliğinden ya da durup dururken ortaya çıkmayan bir olgudur. Stresin ortaya çıkabilmesi için kişilerin çevresinde birtakım değişikliklerin meydana gelmesi ve bunun bireyi etkilemesi gerekmektedir (Özer, 2012:46). Robbins ise stresi şu şekilde tanımlamaktadır: “Stres, kişilerin karşı karşıya kaldıkları fırsat, sınırlama veya istemlerin belirsiz ve önemli olan dinamik koşullarının sonucudur.” (1996:611’den aktaran Aydın, 2004:52). Robbins’in yapmış olduğu bu tanım stresin sadece olumsuz durumlar sonucu ortaya çıkan bir şey olmadığını aynı zamanda olumlu durumların da strese neden olabileceğini ortaya koymaktadır.

Pek çok alanda etkisini gösteren ve hem örgütleri hem de kişileri etkileyen stres sadece olumsuz sonuçlara neden olmamaktadır. Stresin olumsuzluklarının yanında olumlu etkileri de söz konusu olmaktadır. Stres fiziksel ya da psikolojik birtakım sıkıntılara neden olabilir. Bunların da etkisiyle kişilerde başarısızlığa neden olabilmektedir. Bu olumsuzlukların yanında optimum seviyedeki stres kişileri motive ederek performanslarını arttırabilmektedir. Bunun için yapılması gereken etkili bir stres yönetimidir. Stres yönetimi, stres nedenlerinin ortadan kaldırılması ya da asgari düzeye indirilmesini, stresin olumsuz etkilerinin yok edilmesini, bireylerin strese karşı daha güçlü kılınması ve bireylerin dirençlerinin artırılmasını ifade etmektedir (Aydın, 2004:53). Stres yönetimi, stresle başa çıkabilmek, yaşam kalitesini arttırmak, stresin olumsuzluklarını ortadan kaldırmaya yönelik olarak durumlara verilen tepkilerin değiştirilmesidir. Yani aslında stres yönetimi stresin zararlı etkilerini ortadan kaldırabilmek için bir zihinsel değişiklik yapmaktır (Özer, 2012:47). Stres yönetiminde amaç stresi tamamen ortadan kaldırmak değildir. Stresi optimum seviyede tutarak etkinlik, verimlilik, motivasyonu artırılması amaçlanmaktadır. Stresin yönetilmesinde bireysel ve örgütsel yöntemler söz konusudur. Bireysel yöntemler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Aydın, 2004:58; Özer, 2012:51,52;

Gümüştekin ve Öztemiz, 2001:68):

- Bireylerin kendini tanınmasını ve anlamasını sağlamak
- Bireyin kendini eğitmesi ve geliştirmesi
- Bireyin düzenli ve dengeli bir şekilde beslenmesi
- Bireyin aralıksız bir şekilde çalışması yerine düzenli molalar vermesi yani dinlenmesi
- Motivasyonun artırılmasına yönelik faaliyetler yapılması
- Kişinin düzenli olarak sağlık kontrollerini yapması
- Bireyin spor yapması, solunum egzersizleri yapması
- Kişinin kendine hobiler edinmesi
- Kişinin meditasyon yapması, gevşemesi
- Kişinin dua etmesi ve ibadet yapması

Bireysel stres yönetiminin yanı sıra örgütsel stres yönetimi için de çeşitli yöntemler mevcuttur. Bu yöntemlerden ilki zaman yönetimidir. Zaman yönetimi kişilerin zaman baskısı nedeniyle yaşadıkları stresi önlemeye yönelik olarak yapılabilecek faaliyetleri içermektedir. Yapılacak işlerin planlanması, işlerin önem sırasına konulması ve bu sıraya göre hareket edilmesi, hazırlanan plan dahilinde günlük programlar hazırlanması bu faaliyetlerden bazılarıdır. Sosyal destek örgütsel stresin azaltılmasında kullanılabilir bir yöntemdir. İş yerinde iyi ilişkiler kurulması, kurulan ilişkilerin iş yeri dışında da devam ettirilmesi, örgüt içinde psikolojik destek sağlanması sosyal destek yönteminde yapılabilecek faaliyetlerdir. Amaç belirleme programları diğer bir stres yönetimi tekniğidir. Bu teknikte örgütün istekleri belirlenir ve bu isteklerin bireyler üzerindeki etkileri olumlu hale getirilmeye çalışılır. Örgütün amaçları açık bir şekilde ortaya konulur ve amaçlara ulaşma derecesi personellere bildirilir. Bu şekilde personel motive olur. Faaliyetlerde herhangi bir belirsizlik kalmaz, bu da çalışanlar üzerindeki baskıyı ve dolayısıyla stresi de ortadan kaldırır. İş zenginleştirilmesi; bireylere daha fazla sorumluluk yükleyen, bireyin işini daha anlamlı kılan ve böylece kişileri motive eden ve daha kaliteli işler ortaya çıkmasını sağlayan bir stres azaltma yöntemidir. Katılımlı yönetim diğer bir stres azaltma yöntemidir. Katılımlı yönetimle çalışanların çeşitli karar alma süreçlerine dahil olması söz konusudur. Özellikle kendilerini ilgilendiren konularda çalışanların yönetime katılması stresi önlemede etkili bir yöntemdir. Kişiler bu şekilde daha fazla sorumluluk aldıklarını, yönetimce dikkate alındıklarını fark edip daha az stresle çalışmaktadırlar. Örgüt içindeki rollerin açık bir şekilde belirlenmesi, herkesin sorumluluk alanının açık bir şekilde ortaya konması, üst-üst sorumluluk ilişkilerinin

belirlenmesi stresi azaltan diğer bir yöntemdir. Kariyer yönetimi diğer önemli bir stres yönetim tekniğidir. Çalışanların gelişme, ilerleme ya da yükselmeye ilişkin amaçlarına istedikleri seviyede ulaşamamaları ya da gelecekteki pozisyon ya da durumlarının ne olacağına ilişkin bir belirsizliğin olması stres kaynağıdır. Kariyer planlaması ve yönetimi ile hem çalışanlar amaçlarına istedikleri düzeyde ulaşabilecek hem geleceğe yönelik belirsizlikler ortadan kalkacaktır. Bu durum da stresi ortadan kaldıracaktır. Örgüt içerisinde fiziksel koşulların uygun olmaması diğer bir stres kaynağıdır. Fiziksel koşulların iyileştirilmesi-uygun ısı derecesi, yeterli aydınlatma, ergonomi gibi- stresi azaltan önemli bir uygulamadır. Son olarak ücret yönetimi çok önemli bir stres yönetim tekniğidir. Çalışanlara adil bir ücret ödenmesi gerekmektedir. Kişiler yaşamlarını bu ücretle sürdürüyor olabilirler ya da yaşam koşullarını bu ücretle iyileştiriyor olabilirler. Kişilerin ücret konusunda tatminsizlik yaşaması onları strese sokan bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle örgüt içerisinde etkili bir ücret yönetiminin uygulanması gerekmektedir. Bunlara ek olarak örgüt içerisinde olumlu bir örgüt kültürü oluşturulması ve ılımlı bir iklimin hakim olması da örgütsel stresi azaltan bir etki yaratacaktır. İş yerindeki ya da örgütlerdeki neşeli ortamlar kişileri stresten uzaklaştıracak ve çalışanların motive olmuş bir şekilde çalışmaya devam etmelerini sağlayacaktır (Aydın, 2004:70; Özer, 2012:57; Güçlü, 2001:103-104; Gümüştakin ve Öztemiz, 2001:66-67).

Stres yönetimi aslında bir bakıma yaşam tarzı yönetimidir. Stresi yönetmeye karar veren kişi fiziksel, duygusal ya da ruhsal yaşam kalitesini de yükseltmeye karar vermiş demektir. Stresi yönetebilmek için Braham DKBY modelini ortaya koymuştur. DKBY, değiştir, kabul et, boş ver, yaşam tarzını yönet ifadelerinin kısaltmasıdır. Modelin ilk adımı olan değiştir aşamasında şayet mümkünse içinde bulunulan olumsuz durumu değiştirme söz konusudur. Bu olumsuz durum değiştiğinde, stres nedeni de ortadan kalkmış olacaktır. İkinci adım kabul etmektir. Kabul et aşamasında kişilerin kontrolü dışında birtakım durumların söz konusu olabileceği öngörülmektedir. Bu durumlarla karşılaşıldığında öfkelenmeden durum kabul edilmeli ve olumlu bir yaklaşım sergilenmelidir. Diğer adım boş verdir. Boş ver, değiştirilemeyecek birtakım durumların kontrol edilmeye çalışılmaması durumunu içerir. Bu durum duygusal, ruhsal ve zihinsel açıdan faydalı bir durumdur. Son aşama yaşam tarzını yönetme aşamasıdır. Bu aşamada gelecekte oluşabilecek strese şimdiden engel olunması söz konusudur. Spor yaparak, egzersiz yaparak, diyet yaparak, duygusal destek alarak vb. gelecekte oluşabilecek stresin önüne geçilmektedir (Özer, 2012:47-48; Güçlü, 2001:107).

Stresle mücadele etmek ya da stresle başa çıkmaya çalışmanın birçok amacı vardır. Bu amaçlar temelde üçe ayrılarak ifade edilebilir. Bunlar kısa vadeli, orta vadeli ve uzun vadeli amaçlardır. Kısa vadeli amaçlar (Özer, 2012:51);

- Stresin nedenlerini, kaynaklarını, yapısını öğrenmek
- Stresle baş etmek için gerekli kural ve yöntemleri öğrenmektir.

Orta vadeli amaçlar;

➤ Stres olumlu ve olumsuz olarak ikiye ayrılabilir. Zarar verici yani olumsuz stresin nedenlerini belirlemek

- Stresin uyarıcı belirtilerini öngörmek
- Stresi engelleyici ya da optimum düzeyde tutucu bir yaşam tarzı belirlemek
- Olumlu stres kaynaklarını algılamak
- Stres tepkilerini hem fiziksel hem de bedensel olarak kontrol etmek

➤ Eğer ihtiyaç duyulursa stresi harekete geçirmektir.

Uzun vadeli amaçlar;

- Sağlıklı, huzurlu ve düzenli bir yaşam sürdürmek
- Yaşamdan her açıdan tat almak
- Etkili ve verimli olmak
- Yetenekleri geliştirme imkanı hazırlamaktır.

Örgüt içerisinde ya da dışında stresten herkes etkilenebilir. Ancak stresten etkilenen ve strese çözüm bulmak durumunda kalan bir kesim söz konusudur. Bunlar yöneticilerdir. Yönetici hem kendi stresleriyle baş etmek için bireysel stres yönetim tekniklerini kullanmalı hem de çalışanların ve genelde örgütün stres düzeyini optimuma çekmelidir. Bunun için birtakım görevleri yerine getirmekle yükümlüdür (Özer, 2012:62-63):

- Stres kaynaklarını belirlemelidir ve bunlarla mücadele etmelidir.
- Örgütü çalışmak için yeterince çekici bir hale getirmelidir.
- Rol çatışma ve belirsizlikleri ortadan kaldırılmalı, roller açık ve net bir şekilde ortaya konulmalıdır.
- Çalışanlara çok fazla ya da çok az iş yüklememelidir.
- Çalışanlara iş yüklenirken uygun yöntemler kullanılmalıdır.
- Örgüt içinde değişim, gelişim ve süreklilik arasında bir denge kurulmalıdır.
- Çalışanları desteklemeli ve sürekli teşvik etmelidir.
- Çalışanların gereksinimlerini karşılamalıdır.

- Örgüt içinde ekip çalışmalarını desteklemelidir.
- Çalışanların kendilerini gerçekleştirmelerine izin vermelidir.
- Katı bir yönetim anlayışı yerine daha esnek, daha tolere edici bir yönetim anlayışı benimsemelidir.
- Çalışanların stresle mücadele etmelerine yardımcı olacak stres yönetimi eğitimleri verilmelidir.

Stres yönetimi örgütlerde önem arz eden bir yönetim yaklaşımıdır. Herhangi bir çatışma, eylem ya da protesto durumu hem örgüt içindeki kişileri hem de örgüt dışındaki kişileri ciddi şekilde etkilemektedir. Buna engel olabilmek için etkili bir stres yönetimi uygulaması gerekmektedir.

3.5. Öfke Yönetimi

Öfke, kişilerin herhangi bir engellenme ile karşılaşmasının, herhangi bir saldırıya uğramasının, kırılmasının, incinmesinin, tehdit edilmesinin sonucu olarak ortaya çıkan bir duygudur (www.bilgi.edu.tr, 19.12.2020). Öfke, tatmin edilmemiş taleplere, istenmeyen sonuçlara ya da karşılanmayan beklentilere karşı ortaya çıkan bir duygudur (Karadal, 2009:4). Novaco öfkeyi dört bileşeni dikkate alarak tanımlamaktadır. Bu bileşenler fizyolojik, duygusal, davranışsal ve bilişsel bileşenlerdir. Duygusal bileşen, öfkeye neden olan durumlarla karşılaşıldığında verilen duygusal yanıtıdır. Davranışsal bileşen ise öfkeye neden olan durumlar karşısında ortaya çıkan mücadele ya da baş etme mekanizmasıdır. Bilişsel bileşen kişilerin dünyaya karşı olan düşmanca tavırları ya da olumsuz inançlarını ifade etmektedir (Karadal, 2009:7). Öfke herkeste, yaşadığı birtakım olumsuzluklar karşısında ortaya çıkan bir duygu, aynı zamanda herkesin gösterdiği ya da gösterebileceği doğal bir tepkidir. Öfke, çoğu defa düşmanlık, saldırganlık ya da hiddet gibi duygu ve tepkilerle ele alınmaktadır. Özellikle öfke ve saldırganlık sıklıkla bağlantılı olarak ele alınmaktadır. İkisi arasında bir ilişki vardır. Ancak ikisi aynı şey değildir. Öfke bir duygu iken saldırganlık bir davranıştır. Öfke aslında bir problem değildir. Diğer duygular gibi doğaldır. Sağlıklı ve uygun bir şekilde ifade edildiğinde yapıcı olabilen bir duygudur. Ancak öfke daha ileri boyutlara gider ve saldırıya dönüşürse bir problem haline gelir.

Öfke birtakım durumlar sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki; saygısızlıktır. Kişilerin düşünce, duygu, inanç, gelenek, göreneklerine saygısızlık yapılması öfkenin doğmasına neden olmaktadır. İkinci bir etken tehdittir. Bireyler kendilerine, yakınlarına yönelik herhangi bir tehditle karşı karşıya kaldıklarında öfkelenirler. Başka kişilerin öfke ve saldırganlığı öfkeye neden olan diğer bir etkidir. Öfkeye neden olan bir diğer etken yaşamsal değişikliklerdir. Ölüm, ilişkilerin sona ermesi, evden ayrılmak, üniversite ortamına girmek gibi unsurlar kişilerin öfkelenmelerine

neden olan önemli yaşamsal değişikliklerdir. Bunlarla birlikte ihtiyaçların karşılanmaması, kıskançlık, haksızlığa uğrama, sosyo-ekonomik durumlar, mükemmeliyetçilik, başarısızlık, hatalı disiplin uygulamaları, engellenme, istenmeme, reddedilme, kışkırtma gibi nedenler de öfkeye neden olmaktadır (Karadal, 2009:10; Öz, 2008:12-13).

Öfkenin üç temel boyutundan söz edilebilir. Bunlar fizyolojik, bilişsel ve duygusal ve davranışsal ve tepki boyutlarıdır. Öfkenin fizyolojik boyutuna bakıldığında, öfkenin kaynağı olan durumun ortaya çıkmasıyla birlikte kişilerde ortaya çıkan değişiklikleri içermektedir. Vücut sistemlerinde meydana gelen değişiklikler öfkenin fizyolojik boyutu içerisinde yer almaktadır. Kalp atışları, hormonlar, sinir sistemi, kasların kasılması, nefes daralması gibi pek çok fiziksel durum öfke ile meydana gelen fizyolojik durumlardır. Bilişsel ve duygusal boyuta bakıldığında, öfkeye neden olan durumlara aşırı duyarlılık, haklılık-haksızlık, doğruluk-yanlışlık gibi durumların ön plana çıktığı görülmektedir. Duygusal ve bilişsel boyutta bireylerdeki üç temel düşünce yapısının varlığı ifade edilmektedir. Bu üç temel düşünce yapısı özellikle öfke düzeyi yüksek bireylerde söz konusu olmaktadır. Bu düşünce yapıları şunlardır:

- Hata yapmayla ilgili duyarlılık ve tahammül edememe,
- Kişilik değerlerinin korunmaya çalışılması. Burada daha çok kişinin başka insanlar gözündeki değeri söz konusu olmaktadır.
- Olaylara katı bir bakış açısı taşıyan olumsuz kişilik değerinden uzak durmak için öznel bir doğrunun savunulması gerektiği inancı.

Öfkenin davranış ve tepki boyutuna bakıldığında ise, öfke yaşayan kişinin bunu nasıl ifade ettiği ve öfkesiyle nasıl baş etmeye çalıştığı ile karşılaşılmaktadır. Kişilerin öfkelerini nasıl ifade ettikleri onların algılayış ve kavrayışlarıyla yakından ilgilidir (Öz, 2008:17-18; Karadal, 2009:17-18).

Her insan öfkelenebilir. Öfkelenen insanlar bu öfkelerini çeşitli şekillerde gösterebilirler. Öfkeyi ifade etme şekilleri temelde üçe ayrılabilir. Bunlar, öfkenin içe yönelmesi, öfkenin dışa yönelmesi ve öfkenin kontrol edilmesidir. Öfkenin içe yönelmesinde, daha ziyade pasif tepkiler söz konusudur. Somurtma, küsme gibi tepkiler öfkenin içe yönelmesinin ifadesidir. Bu durumda kişiler öfkelerini kabul etmekte zorlanmaktadırlar. Öfkenin dışa yönelmesinde daha aktif tepkiler söz konusudur. Öfkenin sözlü ifade edilişi öfkenin dışa yönelmesindeki en sık tepkidir. Öfke biraz da kontrolsüz bir şekilde dışa yansıtılmaktadır. Öfkenin kontrol edilmesi, en zor olan durumdur. Çünkü öfke kontrolü en zor olan duygulardan biridir. Duygunun ortaya çıkışı, şiddetinin artması ani ya da çok kısa sürede gerçekleşmektedir (www.bilgi.edu.tr, 19.12.2020).

Öfkenin birtakım özellikleri vardır. Bu özellikler aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Karadal, 2009:5):

- Öfke içsel bir duygudur. Planlanan bir eylem sonucunda ortaya çıkmaz.
- Herkes öfkelenebilir. Öfkeyi göstermek zor değildir. Öfkenin çok çeşitli ifade edilmiş şekilleri vardır.
- Öfke kişiyi daha kuvvetli kılabilir ancak daha incinebilir hale de getirebilir.
- Öfkelenildiğinde gösterilen tepkiler yaşam boyunca öğrenilmiş davranışlardır.
- Öfke, haksızlık, saygısızlık, engellenme gibi durumlarda aniden ortaya çıkan bir duygudur.
- Öfkenin bastırılması ya da hemen ortaya çıkar çıkmaz dışarı yansıtılması yanlıştır.
- Öfke evrensel bir duygudur.

Spielberger öfkeyi ikiye ayırarak ele almaktadır. Bunlar durumluk öfke ve sürekli öfkedir. Durumluk öfke öznel bir öfkedir. Zaman içerisinde değişiklik gösteren ve çevredeki uyarıcılara bağlı olan öfkedir. Bu nedenle de öznelidir. Durumluk öfke geçici bir durumdur. Öznel duyguları ve fizyolojik değişiklikleri içermektedir. Sürekli öfke ise daha kuvvetli bir öfke yaşantısıdır. Öfkeye yatkınlık söz konusudur. Sürekli öfke durumluk öfkenin ne sıklıkta yaşandığını göstermektedir (Karadal, 2009:8)

Öfke insanın yaşamında hem olumlu hem de olumsuz etkilere sahiptir. Öfke genellikle yıkıcı olabilmekte ya da saldırgan davranışlara yol açabilmektedir. Ancak bunlarla birlikte birtakım olumlu etkileri de söz konusu olmaktadır. Bu olumlu etkiler aşağıdaki gibi sıralanabilirler (Karadal, 2009:13-14; Öz, 2008:22):

- Öfke kişilere enerji veren bir duygudur.
- Öfke bireyi uyandıran ve canlandıran bir duygudur.
- Öfke insanların durumlarını değiştirmeleri için kişileri motive etmektedir.
- Öfke kişilerin sınırlarını ve arzularını gösteren bir haritadır. Bir iç sestir.
- Öfke devam eden bir davranışın uyarıcı etkisini azaltır. Bu nedenle de acıya engel olur.
- Diğer kişilere yönelik olumsuz duyguların açığa çıkmasını sağlar.

- Kaygıyı dış çatışmaya çevirerek, ego tehdidine karşı kendini savunur.
- Stresle başa çıkmada başlangıçta bir kıskırtıcı olarak işe yarar.

Öfkenin olumsuz etkilerine bakıldığında ise aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

➤ Öfke sağlıklı bir hal aldığı anda kişilerarası ilişkilere zarar vermektedir.

➤ Kişiler yıkıcı ve saldırgan davranabilirler.

➤ Öfke kişilerin aşırı tepkiler göstermesine neden olabilir.

➤ Öfkeliyken kişi kendi suç ve sorumluluklarını kabul etmeyip başkalarını suçlayabilir.

➤ Öfke ruh sağlığının yanı sıra fiziksel sağlığı da olumsuz yönde etkileyebilir.

➤ Öfke kişilerin sağlıklı bir şekilde düşünmesine engel olabilir.

Esas itibari ile öfke bir işaretçidir. Neyin işaretçisidir diye bakıldığında kişinin kendisinden ya da karşısındaki bireylerden kaynaklanan duygu ya da durumların işaretçisidir. Öfke söz konusu ise, kişinin beklentileri karşılanmıyor olabilir, kişi haksızlığa uğramış olabilir, kişinin hakkı yeniyor olabilir, kişiye kendini geliştirme, ispat etme şansı verilmiyor olabilir. İşte öfke tüm bu durumların işaretçisi olabilir.

Öfke, olumlu, olumsuz yönleri olan bir işaretçidir. O halde bu işaretçi iyi bir şekilde yönetilip olumlu yönleri ön plana çıkarılabilir. Öfke yönetiminde öfkenin optimum düzeyde tutulması için gerekli faaliyetlerin yapılması söz konusudur. Öfkenin tamamının ortadan kaldırılmaya çalışılması ya da ortaya çıkışına engel olunması, öfkeye neden olabilecek durumların varlıklarını devam ettireceği anlamına gelecektir. Bunun yerine öfkenin kaynağına inilerek sorunlar bulunabilir. Öfke optimum seviyeye indirilebilir. Toplumsal hareketlerde öfke önemli bir unsurdur. Bu nedenle öfkenin doğru şekilde yönetilmesi ve kontrol altında tutulması istenmeyen sonuçların ortaya çıkmasını önleyecektir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Toplumsal hareketler, yerleşik alanın dışındaki toplu eylemler yoluyla, ortak bir çıkarı korumak ya da ortak bir hedefe erişmeyi sağlayabilmek için girişilen toplu bir çabadır. Toplumsal hareketler pek çok ülkede meydana gelmiştir ve gelmeye devam etmektedir. Bu hareketler çeşitli aktörler tarafından, farklı taleplerle gerçekleştirilmekte ve çoğunlukla da muhatapları yönetimler olmaktadır. Buradaki yönetim daha ziyade kamu yönetimine işaret etmektedir. Kamu yönetimleri gerçekleşen bu eylemleri doğru bir şekilde yönetmelidir. Çünkü doğru bir şekilde yönetilmeyen toplumsal

hareketler istenmeyen sonuçların meydana gelmesine neden olabilmektedirler. Toplumsal hareketlerin iyi bir şekilde yönetilmesinde pek çok etken söz konusu olabilir. Bunlardan biri de çağdaş yönetim yaklaşımlarını dikkate alarak hareket etmektir.

Günümüzün kamu yönetimleri pek çok çeşitlilikte ve yoğunlukta toplumsal hareketlere maruz kalmakta, bu tür hareketlerle yüzleşmekte ve hareketlerin sonuçlarından etkilenmektedirler. Bu nedenle yerelden merkeze devletin her düzeyindeki stratejik yönetim sürecine toplumsal hareketler olgusunun dâhil edilmesi önem arz etmektedir. Geçmişten dersler çıkararak günümüzün verileriyle geleceği yönetme amacıyla oluşturulacak stratejik planların temel unsurlarından biri gerçekleşmesi muhtemel toplumsal hareketler olmalıdır. Bunun için geliştirilmiş stratejik yönetim araç ve teknikleri faydalı olabilecektir. SWOT analizi, senaryo analizi, Q-sort analizi, arama konferansı ve delphi tekniği gibi araçların kullanımı toplumsal hareketlerin olumsuz etkilerinin minimuma indirilmesine hatta fırsatlara çevrilmesine yardımcı olabilecektir. Bu kapsamda toplumsal hareketlerin psikolojisini anlamak da önemli çıkarımlar sağlayabilecektir. Kamu yönetimleri toplumsal hareketlere katılan birey ve grupların tutum ve davranışlarına dair önemli perspektif sunan davranışsal kamu yönetimi bulgularından (Aydın, Durgun ve Durgun, 2019) faydalanarak süreci daha etkili yönetebilecektir. Böylelikle vatandaşların ve sivil toplum kuruluşlarının toplumsal hareketler bağlamında nasıl davranacaklarına dair gerçek kavrayışlar elde edilebilecek ve stratejik planlama sürecine girdi olarak eklenebilecektir. Ek olarak doğası gereği kriz, çatışma, öfke ve stres unsurlarını bünyesinden barındıran toplumsal hareketlerin stratejik bir şekilde yönetimi sağlanabilecektir.

Toplumsal hareketler ister küçük ister büyük çapta olsun bir kriz durumuna işaret etmektedir. Bu nedenle etkili bir kriz yönetimine ihtiyaç vardır. Çünkü tüm yönetim biçimlerinde bir meşruiyet dayanağı vardır. Demokrasilerde bu meşruiyet halkın rızasını, onayını almakla sağlanmaktadır. Halkın yönetime güvenmesi ve yönetimi desteklemesi gerekmektedir. Bu nedendir ki kamu yönetimi yani doğal olarak kamu kurum ve kuruluşları için meşruiyet yaşamsal bir öneme sahiptir. Yaşanacak krizler kamu yönetiminin meşruiyetinin sorgulanmasına neden olabileceklerdir. Hem kamu kurum ve kuruluşlarının hem de bu kurum ve kuruluşların yöneticilerinin meşruluğu tartışılabilir. Bu nedenle umulmadık bir anda ortaya çıkabilecek ve umulmadık sorunlara neden olabilecek krizlere hazırlıklı olunması ve ortaya çıktıkları anda etkili bir kriz yönetimi ile bertaraf edilmeleri gerekmektedir. Kamu yönetimi tüm toplum için vardır. Kamu yararı için vardır. Ortaya çıkacak bir problem ya da yaşanacak bir kriz toplumun dikkatini kamu yönetimine yöneltmesine neden olacaktır. Vatandaşlar, medya, baskı grupları yaşanan krizi yakından takip edecektir. Eğer krizin çözümüne yönelik uygun hareketler sergilenirse vatandaşların zihinlerindeki kuşular (varsa) siline-

cek, bir rahatlama yaşanacaktır. Güven duyulmaya devam edilecektir. Ancak kriz çözümlenemezse telafisi zor durumlar söz konusu olabilecektir. Kamu yönetimi halk için vardır. Halka hizmet sunma gayesi söz konusudur. Halk için halkla birlikte hareket etme anlayışı vardır. Kâr amacı gütmekten ziyade kamu yararı amaçlanmaktadır. Hangi alanda faaliyet gösteriyor olursa olsun temel gaye kazanç sağlamak değil, vatandaşlara hizmet sunabilmektir. Böyle önemli bir toplumsal role sahip olan kamu yönetiminin ortaya çıkan krizlere titizlikle yaklaşması ve aynı titizlikle krizi yönetmesi gerekmektedir. Aksi takdirde diğer yapılarla aynılaşacak ve iç dinamikleriyle çelişecektir. Kamu yönetiminde faaliyet gösteren kurum ve kuruluşların uymaları gereken, su-iistimal ve keyfiliklerin önüne geçen kurallar başta anayasa olmak üzere kanun, tüzük, yönetmelik gibi hukuki metinlerde yer almaktadır. Kamu çalışanları bu hukuki metinlere göre hareket etmek durumundadırlar. Hareket serbestileri yine bu metinlerde açık bir şekilde belirtilmiştir. Herhangi bir olumsuzluk ya da kriz yaşanmaması ve yaşandığında da ciddi olumsuzluklara sebebiyet verilmemesi için bu kurallara uygun hareket edilmelidir. Kamu kurumları birer devlet kurumudur. Vatandaşların gözünde kamu kurum ve kuruluşları devleti temsil eder (Akdağ ve Arklan, 2013:41).

Toplumsal hareketler aslında bir tür çatışmayı ifade etmektedir. Talepleri karşılanmayan, eleştirilecek konuları olan gruplar çeşitli eylemler gerçekleştirmektedirler. Yaşanan çatışma durumunun uygun bir şekilde yani etkili bir çatışma yönetimi ile sonlandırılması gerekmektedir. Çatışmalar genellikle baskıyla sonlandırılmaya çalışılmaktadır. İşbirliği, uzlaşma yerine güç kullanma tercih edilmektedir. Bu durum bazen çatışmaların çözümünü sağlasa da çoğu kez çatışmaların daha da artması ve derinleşmesine yol açmaktadır. Ayrıca toplumsal hareketler, çok farklı fikirleri, düşünceleri, anlayışları, inanışları bir araya getirebilmektedir. Bu farklılıklarla yönetimler mümkünse bağdaşabilmeli ya da yönetim bu farklılıkları benimseyebilmelidir, en azından farklılıklar anlaşılabilir. Bu durum çatışma yönetimindeki en önemli zafiyetlerden birini oluşturmaktadır. Bu nedenle yapılması gereken mümkün mertebe baskıdan uzak bir şekilde, karşılıklı anlayışla çatışmayı çözmeye çalışmaktır.

Toplumsal hareketler içerisinde öfke ve stres barındırmaktadır. Uygun şekilde yönetilmedikleri takdirde barındırdığı öfke ve stres şiddete varana kadar farklı şekillerde ortaya çıkabilecektir. Bu nedenle öfke yönetimine ve stres yönetimine önem verilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda uyarıcıların dikkate alınması, stres kaynaklarının tam olarak belirlenmesi ve uygun şekilde müdahale edilmesi etkili bir stres yönetimi ortaya koyacaktır. Bununla birlikte öfkenin neyin işaretçisi olduğuna bakılması gerekmektedir. Çoğu defa bunun yerine öfke hemen ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Ancak bu durum öfkeyi ortadan kaldırmak yerine daha fazla perçinlemekte, hem öfkeyi hem de öfkeli kişi sayısını artırmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKÇAKAYA, M., (2003). “Çatışma Yönetimi ve Örgüt Verimliliğine Etkisi”. *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 7(2), ss. 2-27.
- AKDAĞ,M., (2005). “Halkla İlişkiler ve Kriz Yönetimi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, ss. 1-20.
- AKDAĞ,M., ARKLAN,Ü., (2013). “Kamu Yönetimde Kriz Yönetimi”, *International Journal of Social Science*, 6(4),ss.33-55.
- AKKOYUNLU,E.K., (1999). “Kentsel Hareketlerden Yeni Toplumsal Hareketlere: Castells’in Sorgulanması ve Türkiye Örnekleri”, *Amme İdaresi Dergisi*, 32(3), ss. 115-128.
- AKSU,A., (2009). “Kriz Yönetimi ve Vizyoner Liderlik”, *Journal of Yasar University*, 4(15), ss. 2435-2450.
- AKTAN, C. C., (2008). "Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama", *Çimento İşveren Dergisi* 22(4), ss.4-21.
- AYDIN, Ş., (2004). “Örgütsel Stres Yönetimi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(3), ss. 49-74.
- AYDIN,A.H., (2015). *Kamu Yönetimine Giriş*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, s.424.
- AYDIN, A. H., DURGUN, S., DURGUN, M., (2019). “Davranışsal Kamu Yönetimi: Yöntemsel ve Teorik Düzlemlerde Bir İnceleme”. *Journal of Academic Value Studies*, 5(4), ss. 528-542.
- AYKAÇ,B., (2001). “Kamu Yönetiminde Kriz ve Kriz Yönetimi”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, ss.123-132.
- BALKAYA,F., (2014). “Yeni Toplumsal Hareket Çeşidi Olarak Çevreci Hareketler”, *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 3(5), ss. 32-42.
- BİRCAN, İ., (2002). “Kamu Kesiminde Stratejik Yönetim ve Vizyon”. *Planlama Dergisi*, 42(1), ss. 11-19.
- COŞKUN, M.K., (2006a). “Toplumsal Hareketler ve Proleter Kamusal Alan”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 17(60-61), ss. 143-155.
- COŞKUN, M.K., (2006b). “Süreklilik ve Kopuş Teorileri Bağlamında Türkiye’de Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 61(1), ss.67-102.
- ÇAYIR, K., (1999). “Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler”, *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar*, Haz.: K. Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul,ss.13-34.
- ÇETİNKAYA,D., (2008). *Toplumsal Hareketler, Tarih,Teori ve Deneyim*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.575.

- ÇOPUROĞLU, Y.C. ve ÇETİN, N.Ç., (2010). “Yeni Sosyal Hareketler Paradigması Bağlamında Türkiye’deki Küreselleşme Karştı Grupların Birbirleriyle ve Dünyadaki Karşıtlarla Karşılaştırılması”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13(1), ss. 66-100.
- DEMİR C. ve YILMAZ M. K., (2010). “Stratejik Planlama Süreci ve Örgütler Açısından Önemi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25:1, ss.69-88.
- DEMİROĞLU, E.T., (2014). “Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, 2(1), ss.133-144.
- DEMİRTAŞ, H., (2000). “Kriz Yönetimi”, *Kuram ve Uygulama Eğitim Yönetimi Dergisi*, 6(3), ss.353-371.
- EREN, E., (2010). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, Beta Yayınları, İstanbul, 578s.
- GOODWIN, J. ve JASPER, J.M.(Ed.), (2003). *The Social Movements Reader Cases ve Concepts*, Blackwell Publishing, United Kingdom, 394s.
- GÜÇLÜ, N., (2001). “Stres Yönetimi”, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), ss. 91-109.
- GÜMÜŞTEKİN, G. E., ÖZTEMİZ, A. B., (2004). “Örgütsel Stres Yönetimi ve Uçucu Personel Üzerine Bir Uygulama”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23, ss.61-85.
- İŞİK, G., (2013). “Yeni Toplumsal Hareketler ve Sanal Gerçeklik Boyutunda Gezi Parkı Eylemleri”, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 8(1). ss.19-33.
- JASPER, J.M., (2002). *Ahlaki Protesto Sanatı Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık*, Çev.:S. Öner, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s.582.
- KARADAL, F., (2009). “Öfke Yönetimi ve Niğde Üniversitesinde Bir Araştırma”, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimlere Enstitüsü, Niğde.
- KARCIOĞLU, F., ALİOĞULLARI, Z. D., (2012). “Çatışmanın Nedenleri ve Çatışma Yönetim Tarzları İlişkisi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(3-4), ss.215-237.
- KILIÇASLAN, S., (2014). “Örgütsel Çatışma Yönetiminde Duygusal Zekanın Etkisini İncelemeye Yönelik Kuramsal Bir Yaklaşım”, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, BÜROKON Özel Sayı, ss.264-274.
- ÖZ, F. S., (2008). “Öfke Yönetimi Eğitiminin Ergenlerde Öfke İle Başa Çıkma ve İletişim Becerilerine Etkisi”, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- ÖZDAŞLI, K., ALPARSLAN, A. M., (2009). “Çatışma Yönetimi Stratejilerine İlişkin Tutumlar: Kamu, Özel Sektör ve Sivil Toplum Kuruluşları Yöneticileri Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma”, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi* 1(2), ss.15-24.

- ÖZEL,M., (2010). “Kamu Yönetiminde Kriz ve Türk Yerel Yönetimlerinde Yeniden Yapılanma”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), ss.12-29.
- ÖZEN, H., (2013). "Toplumsal Hareketlerin Siyasal Rolü: Rasyonalist Yaklaşımların Eleştirel Bir Değerlendirmesi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 68(3), ss. 37-61.
- ÖZER, M.A., (2012). “Çalışanlar İçin Verimlilik Anahtarı: Stres Yönetimi”, *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 24(1-2), ss. 45-66.
- SERİN, H., DURGUN, M., DURGUN, S. (2020). “Orman Ürünleri Sanayindeki Davranışsal Strateji Çalışmaları Üzerine Bir Derleme”. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 8(1), ss. 1002-1019.
- SERİN, H., DURGUN, M., (2018) “İşletmelerde Yenilikçi Yaklaşım Olarak Stratejik Yönetim Süreci,” *Ziraat, Orman ve Su Ürünleri Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar*, Ankara, Türkiye: Gece Kitaplığı, böl. 3, ss. 23-42.
- SEZGİN, F. (2003). “Kriz yönetimi”, *Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), ss.181-195.
- TAĞRAF,H., ARSLAN, N.T., (2003). “Kriz Oluşum Süreci ve Proaktif Yaklaşım”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), ss. 149-160.
- TILLY,C., (2008). *Toplumsal Hareketler 1768-2004*, Çev.:O. Düz, Babil Yayınları, İstanbul, 272s.
- TOURAINÉ,A., (1999). “ Toplumdan Toplumsal Harekete”, *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar*, Haz.: K. Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul,ss.35-51.
- TUĞCU,Ş.T., (2004). “Kriz Yönetiminde Liderlik Kavramının Önemi”, *Selçuk İletişim*, 3(2), ss.16-22.
- UYŞAL,A., (2009). "Toplumsal Hareketler İçin Kaynak Yaratma ve Kullanma Stratejileri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2),ss. 217-238.
- YANIK,C. ve ÖZTÜRK, M., (2014). “Toplumsal Hareketlerin Dönüşümü Üzerine Bir Değerlendirme”, *Mukaddime*, 5(1), ss. 45-63.
- http://www.bilgi.edu.tr/site_media/uploads/files/2013/12/02/ofke_2013.pdf, 19.12.2020.
- <http://www.tdk.gov.tr>, 19.12.2020.

Bölüm 85

1926-1929 YILLARINDA HAVACILIK

HABERLERİNİN BASINA YANSIMASI:

TÜRK HAVA MECMUASI

Yücel ÖZTÜRK¹

¹ Dr., Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu, yozturk1526@gmail.com, ORCID 0000-0001-7540-7030.

Giriş

20. Yüzyıl başları itibariyle yaşanan teknolojik gelişmeler havacılık alanına da sirayet etmiştir. Wright Kardeşler'in başarılarıyla (Kansu, Şen-söz ve Öztuna, 1971: 90-92) ivme kazanan alan, 1909 yılında ciddi gelişmeler kaydetmiştir. Özellikle hava araçlarının farklı alanlarda denenmesi birçok ilke imza atılmasına yol açmıştır. Paraşüt ile yapılan atlamalar, balon ve planörle yapılan seyahatler, tayyarelerin posta amaçlı kullanımı, hava araçları ile yapılan hız ve yükseklik yarışmaları gibi sportif eylemlerin havacıların arasında yaygınlaşması ilerleme noktasında önemli aşamalar olarak değerlendirilmiştir (Kansu vd., 1971: 99-104).

Dünyada havacılık bu şekliyle seyir izlerken Osmanlı Devleti de yaşadığı ekonomik sıkıntılara rağmen teknik gelişmeleri takip etmiştir. Hava kuvvetine duyulan ihtiyaçla birlikte havacılığın geliştirilmesi fikrini diğer ülkelerle eş zamanlı olarak benimsemiştir (Keyüks, 1951: 78; Yalçın, 2010: 193). Bu doğrultuda aynı yıllarda uçak ve balon gibi hava araçlarının ordu bünyesinde yer alması için büyük gayret gösterilmiştir (Kural, 1974: 1). Tayyare gibi hava araçlarıyla -diğer gelişmiş şehirlerdeki gibi- İstanbul'da tertip edilen gösterilere dair verilerin hassasiyetle kayıt edilmesi ve tespitlerin yorumlanması da Osmanlı Devleti'nin dünya ile tümleşik bir gelişim gösterme stratejisi ile doğrudan bağlantılı bir gösterge olmuştur (Kurt ve Korkmaz, 2018: 211-212). Çeşitli ülkelere görevlendirilen subaylar ve sivil heyetler vasıtasıyla havacılık gelişmelerinin takip edilmesi de bu noktada önem arz etmiştir (Kurter, 2009: 43). Düşmanın faaliyetlerinin bilinmesi adına gözetlenmesine duyulan ihtiyacın artması doğrultusunda hava kuvvetlerinin (Güvenbaş, 2019: 9) güçlendirilmesi amacıyla hava araçları temin etmeyi ve pilot yetiştirmeyi hedefleyen Tayyare Komisyonu'nun 1911 yılında oluşturulması (Uçarol, 1988: 23) izlenen politikanın en önemli adımlarından biri olarak hayata geçirilmiştir (Yalçın, 2015: 229).

İzlenen bu politikaların akabinde 1 Haziran 1911'de ise Osmanlı Devleti havacılık teşkilatını ordu sistemine dâhil ederek kuvvet oluşturma yolunda hızla yol alma sürecine girmiştir. Yeşilköy'de uçak fabrikası ve Tayyare Mektebi'nin kurulması ile dışa bağımlılığın azaltılması için gerekli önlemler alınmaya çalışılmıştır. Havacılık eğitiminin belli bir alt yapıya kavuşturulması, pilot yetiştirilmesi ve hava araçlarının temin edilmesi gibi konularda yapılan çalışmalar büyük bir titizlik içinde yürütülmeye başlanmıştır (Kurt, 2010: 50).

I. Dünya Savaşı öncesinde hava araçları, askerî operasyonlarda kullanılmaya başlanmış ve bu alanda ilk uygulama örnekleri Trablusgarp Savaşı'nda görülmüştür (Aydar, 1948: 11-13; Kansu vd., 1971: 122-123). Balkan Savaşları sonunda ise Osmanlı ordusunun diğer unsurlarında olduğu gibi hava okulunda eğitim-öğretim faaliyetleri de dâhil olmak üzere sahip olunan araçların da modernize edilme zorunluluğu belirlemiştir (Yıldız, 2013: 166).

Başlangıç adımları atılmış ancak gelişim safhasında olan Türk havacılığı, üst üste gelen savaşlar nedeniyle oluşum sürecini tamamlayamamıştır. Adı var olan ancak yeterli teknik, eleman ve uçağı olmayan Türk hava kuvveti, gelişim çabasında iken kendisini I. Dünya Savaşı içinde bulmuştur (Kressenstein, 2014: 41). Akabinde cereyan eden Türk Kurtuluş Savaşı'nda da varlığını sürdürmeye çalışan hava kuvveti, tüm olumsuzluklara karşın birçok zorlu görevi icra etmiş ancak arzulanan güce ve gelişime erişememiştir. Ancak bütün olumsuzluklara rağmen bağımsızlığını kazanarak hayat bulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetici kadroları başta olmak üzere halkının büyük kesiminde havacılığın önem farkındalığı oluşturulabilmiştir. Oluşan bu bilinç doğrultusunda istenen seviyede hava kuvvetine erişebilmek üzere teşkil edilen Türk Tayyare Cemiyeti de basın-yayın hayatında var olmak suretiyle bu amaca hizmet etmek istemiştir. Bu fikrin tesisi için Türk Tayyare Cemiyeti, ilk süreli yayını olan Tayyare'nin ardından Türk Hava Mecmuası'nın ilk sayısını 1 Haziran 1926'da yayınlarak basındaki varlığına devam etmiştir. On beş günde bir basılan derginin 55. sayısından itibaren Latin harfleri görülmeye başlanmış, 62. sayı itibariyle de tamamen Latin harflerine geçilmiştir. Toplam 72 sayı olarak yayımlanan derginin ilk 18 sayısının başyazılarında Haşim Nahit ile Süleyman Nazif'in imzaları yer almıştır. 19. Sayıdan itibaren de teknik konulara ağırlık verilmeye başlanmıştır. Askerî ve sivil havacılık teşkilatlarına ait faaliyetlerin, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin, yurt içinde ve yurt dışında meydana gelen havacılık olaylarının yansımaları da başyazıları şekillendirmiştir (Türk Hava Mecmuası, 1926/1; 1927/19; 1928/62, 1929/72).

Türk Hava Mecmuası'nın amacı, havacılığı Türk milletine sevdirmek, iktisadi, siyasi, askerî, sosyal faydalarını, Türk halkına benimsetmek, cemiyete yapılan yardımlara destek bulmaktır. Bu amaçla okurlar, yurt içindeki ve dışındaki havacılık haberlerinden bilgi sahibi kılınmak istenmiştir. Derginin içeriğinin önemli kısmını bu haberler oluşturmuştur. Derginin yayın döneminin özellikle havacılık adına gerçekleştirilen ilklerle ve rekorlarla dolu bir zamanı içermesinden dolayı bu türden haberlerin sayısı oldukça fazla yer tutmuştur. Dergi, döneminin zorluklarına rağmen dış basını takip ederek bu haberleri okurlarına aktarabilmeyi başarmıştır.

Dergideki yurt dışı haberleri, “*Cihan Tayyareciliği, Hava Haberleri, Küçük Haberler, Küçük Havadisler, Cihan Tayyare Faaliyeti, Birkaç Satırla Dünya Tayyarecilik Hareketleri, Dünya Tayyarecilik Hareketleri, Dünya Tayyarecilik Âleminde, Resimlerle Dünya Vukuatına Bir Nazar*” başlıkları altında sunulmuştur. Çalışmada ise yurt dışından basına yansıyan önemli hava olayları tematik olarak incelenmiş ve dönemin havacılık gelişmeleri basın ekseninde değerlendirilmiştir.

1. Türk Tayyare Cemiyeti

Millet Meclisi'ni 23 Nisan 1920'de açan ve 29 Ekim 1923'te Cumhuriyeti ilan eden genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti, varlığını tüm dünyaya ilan etmiştir. Ancak uzun süren savaşların ve Osmanlı Devleti'nden alınan mirasın olumsuz boyutları genç devletin bekasını risklere açık kılmıştır. Ekonominin çöküşü, sanayinin geri kalmışlığı ile birleştiğinde girişilen hamleler, arzulanmış sonuçları getirmemiş veya gecikmelerle hayat bulabilmiştir. Aynı manzara havacılık alanı ve hava kuvveti için de geçerlilik göstermiştir. Devletin kurucusu olan yönetici kadro, özellikle I. Dünya ve Kurtuluş Savaşı'nda devletlerin ayakta kalabilmelerinin yegâne şartlarından birisinin üstün hava kuvvetine sahip olabilmekle eş olduğunu acı tecrübelerle öğrenmiştir. Çünkü gelişmiş bir hava kuvveti savaşların sonucunu değiştirmekle kalmamış ülkelerin sosyo-eko-politik yönlerine de olumlu katkılar sağlamıştır. Bu doğrultuda genç Türk Devleti de varlığını sürdürürebilmek için havacılık alanını geliştirmek zorunda olduğunun bilincine ulaşmıştır (Pamuk, 2014: 96).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde teşkil edilmeye başlanmış olan hava gücü ile tanışıklığı olan Türkiye, emekleme aşamasındaki bu kuvveti İstiklal Harbi'nde neredeyse tamamen kaybetmiştir. Gelişmiş devletlerin üç dört asırlık uğraşla elde ettikleri ağır sanayideki seviyelerinin dönemsel olarak son aşaması olan uçak yapım teknolojisine kısa sürede erişilmesi ise bazı kesimlerce hayal olarak görülmüştür. Ancak zaman alsa da bu alana girilmesi ve başarılı olunması, istikbalin göklerde olduğu hakikati ile uygulamaya sokulmuştur. Genç Cumhuriyetin bu bilinç içerisinde olan yönetici kadroları, zaman kaybını önlemek ve dönemin devletlerine eş kılinabilir seviyede bir hava kuvveti oluşturabilmek amacıyla hızla harekete geçmiştir. Bu hedefin gerçekleşmesi amacıyla Cumhuriyetin ilanından 16 ay sonra 16 Şubat 1925'te, 1919 yılında Yüzbaşı Fazıl Bey, Üsteğmen Şakir Hazım, Pilot Fehim, Yemenli Mazlum Keyüsk ve Vecihi Hürkuş tarafından kurulmuş olan "*Türkiye Münakalatı Havaîye Cemiyeti*'ne (*Türkiye Hava Nakliye Cemiyeti*)", "*Türk Tayyare Cemiyeti*" ismi verilerek Cevat Abbas'ın başkanlığı ve yönetiminde çalışmalarına başlanmıştır (Özdemir, 1981: 22). Pilot Şakir Hazım, Pilot Vecihi Hürkuş ve Rasit Hasan İskender ise cemiyetin diğer kurucu üyeleri olmuşlardır (Kaymaklı, 1997: 165). Cemiyetin Kuruluş Nizamnamesi (Türk Tayyare Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, 1925) ise İstanbul'da kurulmuş olan Türkiye Münakalatı Havaîye Cemiyeti'nin tüzüğü esas alınarak teşkil edilmiştir. Tayyare Cemiyeti Nizamnamesi'ne kaynaklık eden ve faaliyetlerine temel olan bu öncül teşkil de zaten Millî Mücadele döneminde işgallere karşı direnmek, hava kuvveti oluşturmak, geliştirmek ve ülkeyi korumak amacıyla hayata geçirilmiş sivil bir oluşumdur (Hürkuş, 2000: 51).

Edindikleri tecrübe ve eğitim ile havacılık alanının dünyadaki gelişiminin farkındalığı içerisinde bulunan cemiyetin kurucu üyeleri, ülke yöneticileri ile işbirliği halinde hızla çalışmalara başlamışlardır. Çünkü havacılık teknoloji ve sanayisi, 20. yüzyılın ilk çeyreği itibariyle milletlerin hayatında göz ardı edilemeyecek bir konuma ulaşmıştır. Gelişmiş sanayi ve teknoloji ile büyük atılımlar yapan başta batılı ülkelerin ulaştıkları seviyenin en büyük göstergesi tüten bacalarıyla sayısız fabrikalar olmuştur. Bu doğrultuda genç devletin sanayi başta olmak üzere havacılık alanında da vakit kaybetmeksizin atılımlara geçmesi şart görülmüş ve amacın temini için de Tayyare Cemiyeti teşkil edilmiştir (Tayhani, 2001: 212).

Türk havacılığını ihya etmek maksadı ile kurulan Türk Tayyare Cemiyeti'nin amacı; havacılığın askerî, ekonomik ve sosyo-politik önemini ortaya koymak, havacılığın ana unsuru olan insan, malzeme ve maddi kaynağı sağlamak olarak tanımlanmıştır (Türk Tayyare Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, 1925: 11). Cemiyet, bu doğrultuda hedeflerini yakın ve uzak olmak üzere şu şekilde ifade etmiştir (Tayyare Cemiyeti Mecmuası, 1925/16-18: 3):

“I. Acil Yapılması Gerekenler (Öncelikli ve Şimdiden Yapılması Gereкли Hususlar)

1. En son modelde avcı tayyaresi, keşif tayyaresi, bombardıman tayyaresi, satın almak.

2. Tayyarelerin muhafazasına ve kullanılmasına mahsus tesisat; hangarlar, benzin depoları, tayyare/hava meydanları oluşturmak.

3. Tayyarelerin kullanması için gerekli teçhizat ve mühimmatın tedarik edilmesi,

4. Tayyare tamirhanelerinin tesis edilmesi,

5. Makinist yetiştirecek okulların kurulması, bu okulların yetiştireceği makinistler tayyarelerde iş görebilmekle beraber aynı zamanda traktör kullanmak, bir fabrikada makine idare etmek gibi işleri de yapabilirler ki böyle bir mektebin tesisi yalnız tayyarecilik noktasından değil, memleketin diğer sanayi kollarının geliştirilmesi için de son derece önemlidir.

II. İstikbalde Yapılması Zorunlu Olanlar:

Türk milletinin en öncelikli olarak yapması gereken bir tayyare fabrikası kurmaktır. Avcı, keşif, talim ve bombardıman tayyarelerinin bütün aksamını imal edecek ve istenilen nitelikte tayyareler meydana getirecek bir fabrika tesisi için sarf edilmesi lazım gelen paranın ehemmiyetini Türk milleti takdir edebilmektedir. Fabrika ile bir de pilot yetiştirebilecek okul tesis edilmesi kesin gerekliliktir. Türk vatanının her an ve her dakika tarruza uğrayacağını düşünerekten ordunun diğer aksam ve levazımı gibi hava kuvvetinin de mümkün olduğu süratle arttırılması cemiyetin en birinci emelidir.”

Tayyare Cemiyeti, kuruluş amaçları doğrultusunda belirlediği hedeflere ulaşabilme yolunda tanıtım, öğretim ve teşvik metotlarını araç edinmiş bu araçların işlevselliği açısından da her yer ve şartta çok farklı etkinlikler düzenleme fikrini benimsemiştir.

2. Türk Havacılığının Basına Yansımaları: Türk Hava Mecmuası

Tayyare Cemiyeti, havacılığın askerî, ekonomik, sosyal ve siyasal yönlerini topluma aktararak bilinçlenmeyi sağlamak böylece desteklerle gelirleri artırmak üzere çeşitli yayın organları ile yazılı ve görsel yayın faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu maksatla basın hayatında da yer edinmiştir. Basın-yayın organlarından ilki, *Tayyare* adlı dergi olmuştur. Derginin ilk sayısı 21 Mayıs 1431 (1925) tarihinde, cemiyetin kuruluşunu takip eden ilk aylarda hedef kitlesi ile buluşturulmuştur. Dergi on beş günde bir yayın hayatı bulmuştur. Derginin eşkâli olarak nitelenebilecek ve ilk kapak sayfasında bulunan bilgiler “*Tayyare*” yazısının altında ve şu şekildedir: “*On beş günde bir intişar eder Türk Tayyare Cemiyeti'nin Vasıta-i Neşr ve Efkârı Fenni ve Millî Mecmuadır.*” (EK 1).

Dergi, *Tayyare* ismi ile yirmi sayılıklı bir yayın hayatına sahip olmuştur. *Tayyare* dergisinin, 15 Nisan 1926 tarihli sayısının basılmasının ardından Tayyare Cemiyeti, süreli yayın faaliyetine bir buçuk ay süreyle ara vermiştir. Verilen aranın ardından cemiyet, basında süreli yayın organı ile bulunma ilkesi doğrultusunda yeni bir karar almıştır. İkinci süreli yayın organının ismini de *Türk Hava Mecmuası* olarak belirlemiştir. Böylece süreli yayın organı sıfatı ile *Türk Hava Mecmuası* ilk baskısını 1 Haziran 1926'da gerçekleştirmiştir (Türk Hava Mecmuası, 1926/1).

Tayyare Cemiyeti'nin kuruluş nizamnâmesi çerçevesinde *Tayyare* (1-20), *Türk Hava Mecmuası* (1-72) isimleri ile basılan genel kamuoyu tarafından ise Tayyare Cemiyeti Mecmuası olarak bilinen dergi, Tayyare Cemiyeti'nin amaçları doğrultusunda bir yayın politikası izlemiştir. Yayınlanan tüm yazı ve haberler de bu amaca hizmet edecek şekilde oluşturulmuştur.

Derginin yazar kadrosunda farklı meslek alanlarına mensup olmalarına rağmen belirlenen amaçlara katkı sağlayan kişilere yer verilmiştir. Derginin yazar kadrosu genel olarak “*Haşim Nahit (Erbil), Süleyman Nazif, Server Ziya (Gürevin), Halit Fahri, Ahmet Rasim, Faruk Nafiz, Halide Nusret, Aka Gündüz, Nurettin Nabi, Darülfünun Müderrislerinden İsmail Hakkı, Muzaffer Basri, Şakir Hazım, Selim Sırrı, Hikmet Şevki, Münir Hayri, Cemil Sena, Harun Er-Reşit, Mehmet Besim, Mecdi Sadrettin, Orhan Haydar, Nahid Sırrı, Falih Rifki, Osman Cemal, Mahmut Yesari, Server Rifat*” gibi isimlerden oluşmuştur (Akışlı, 2016: 21).

Türk Hava Mecmuası'nın yayın hayatına başlama sebebi ise şöyle belirtilmiştir: “*Türk Tayyare Cemiyeti de memleketimiz için tamamıyla*

meçhul bir mevzu olan havacılığı her Türk'e tanıtmak gayesiyle Türk Hava Mecmuası'nı neşretti." (Türk Hava Mecmuası, 1927/31: 7).

"*Türk Tayyare Cemiyeti'nin Hitabesi*" başlıklı yazıda Türkiye'de ilk defa basımı yapılacak havacılık alanına ait bir yayının şekil ve muhtevasının belirlenmesi noktasında birçok istişarenin yapılarak en verimli sonuca nasıl ulaşıldığı açıklanmıştır. Çünkü gelişen havacılık teknolojisi ile doğan bu alanın, sadece teknik ve bilimsel olarak anlatılmasıyla tanıtılamayacağı ve benimsetilemeyeceği düşünülmüştür. Bu düşüncenin oluşumunda ülkenin ilk adımlarını atması ile halkının havacılıkla yeni tanışıyor olması etkili olmuştur. Derginin içeriği de bu doğrultuda amaca en uygun hizmet edecek şekilde belirlenmiştir (Türk Hava Mecmuası, 1927/31: 7):

"Garb memleketlerindeki hava mecmualarının bir kısmı teknik, yani tamamıyla meslektaşlara mahsustur. Bir kısmı da tamamıyla halka hitap eder. Memleketimizde yalnız teknik bir mecmua çıkarmak ilk adım için pek doğru olamazdı. Çünkü halkın kalbinden doğan Türk Tayyare Cemiyeti vasi bir halk kitlesine de hitap etmek mecburiyetinde bulunuyordu. Bunun için Türk Hava Mecmuası muhtelif nüshalarında arz ile programlarında tafsil ettiği vechle cihan tayyarecilik harekâtını yakından takip eden ve halka tanıtmaya çalışan, bu sırada da memleketimizde pek lazım olan hava edebiyatını tesis gayesiyle edebiyata da yer vermek isteyen bir program takip etti. Bilhassa son altı ay zarfında halkımızdan gördüğümüz rağbet ve teveccüh o kadar yüksektir ki bugün gerek İstanbul ve gerek vilâyet refikamızın teveccühkâr ve lütufkâr makalelerinden, gençliğin gitkiçe artan mütehallik muavenetlerinden kuvvet alarak her nüshamızda yeni bir mevcudiyet göstermeye çalıştık. Fakat bugün yine mebededeyiz."

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi cemiyet, Türk halkının zihin dünyasına ulaşma boyutunda basın ve edebiyatı vazgeçilmez bir vasıta olarak görmüştür. Bu bağlamda derginin yazılarında edebî konulara ve devrin bilinen edebiyatçılarına da oldukça fazla yer ayrılmıştır.

Derginin bu yazısını da içeren 30. sayısına değin geçen süre, bir hazırlık ve başlangıç aşaması olarak görülmüştür. Yayının yeni usul, metot ve yazılarla da sürekli geliştirileceği üzerinde durulmuştur. Dergi, kendi döneminde çıkan gazete ve dergilerinden de büyük destek görmüştür (Türk Hava Mecmuası, 1927/16: 21).

Dergi, zamana yenilmemek ve okuyucu kitlesini artırmak amacıyla yazılarına sürekli şekilde yeni konular eklemiştir. Dergi 18. sayısından itibaren içeriğine spor sayfalarını katmış ve özellikle Selim Sırrı'nın yazılarına yer vermeye başlamıştır. Sonraki sayılarda moda, kadın, magazin ve mizah sayfaları da görülmüştür. Özellikle mizah alanında Aka Gündüz'ün yönettiği "*Şen Sayfalar*" köşesi, havacılık alanının halk arasında mizah yoluyla da kullanılmasına ve maddi desteklerin artmasına katkı

sağlamıştır (Türk Hava Mecmuası, 1927/18: 10-21).

Dergi süreli yayın hayatında 72 sayı ve 1 Haziran 1926 ile 15 Mayıs 1929 yılları arasında kalarak 3 yıllık bir yayın ömrüne sahip olmuştur (Türk Hava Mecmuası, 1926/1; 1929/72).

3. Türk Hava Mecmuasında Yer Alan Yurt Dışı Havacılık Faaliyetleri

Yurt dışı havacılık olayları dergide “*Cihan Tayyare Faaliyeti*” (Türk Hava Mecmuası, 1927/15: 21), “*1926’da Dünya Tayyarecilik Faaliyetinin Mühim Hatları*” (Türk Hava Mecmuası, 1927/15: 24), “*Birkaç Satırla Dünya Tayyareciliği*” (Türk Hava Mecmuası, 1928/45: 566; 1928/49: 662; 1928/50: 684-685; 1928/53: 741), “*Birkaç Satırla Dünya Tayyarecilik Hareketleri*” (Türk Hava Mecmuası, 1927/23: 17), “*Birkaç Satırla Dünya Tayyare Faaliyeti*” (Türk Hava Mecmuası, 1927/27: 82), “*Birkaç Satırla Dünya Tayyare Faaliyetleri*” (Türk Hava Mecmuası, 1927/25: 9), “*Birkaç Satır İçinde Mühim Tayyare Hareketleri*” (Türk Hava Mecmuası, 1927/36-37: 579), “*Dünya Tayyareciliği*” (Türk Hava Mecmuası, 1927/38-39: 424-426), “*Dünya Tayyarecilik Âleminden Resimlerle İntibalar*” (Türk Hava Mecmuası, 1927/26: 44), “*Resimlerle Dünya Vukuatına Bir Nazar*” (Türk Hava Mecmuası, 1927/15: 21), “*Küçük Haberler*” (Türk Hava Mecmuası, 1926/11: 20; 1927/15: 28), “*Küçük Havadisler*” (Türk Hava Mecmuası, 1926/10: 21-22; 1926/12: 23; 1926/13: 22) ve “*Hava Haberleri*” (Türk Hava Mecmuası, 1926/1: 16-17; 1926/4: 19-20; 1926/5: 15-18; 1926/6: 19; 1926/7: 20; 1926/8: 20-21; 1926/9: 18-23; 1926/10: 18-21; 1926/11: 17-19; 1926/12: 23; 1926/13: 19-21; 1928/44: 530-531, 536-537) ana başlıkları ile okuyucuya sunulmuştur.

Bazen haber başlıklarının alt kısmında alındığı kaynağın (dergi-gazete) ve tarihin belirtildiği bazen de sadece hangi dilden çevrildiği ifade edilmiştir. Bazı yazılarda da çeviri bir haber olup olmadığı açıkça yazılmamıştır. Yazıların alındığı kaynaklar ise ağırlıklı olarak “*Aerospor, Aentansijak, Le Jurnal de Hellen, Le Jel, La Aeronotik, Aerotik; Flight, Morning Post, Time, Corierre Della Sera, Aeroplan*” gibi Fransız, İngiliz, İtalyan ile Amerikan dergilerinden ve gazetelerinden oluşmuştur (Akışlı, 2016: 158).

Dergide yeni hava denemelerini ve başarılarını konu edinenler yanında havacılığın askerî ve iktisadi yönü üzerinde duran haberlere de yer verilmiştir. Bu başlıkların dışında da müstakil olarak verilen birçok dış haber konu edilmiştir. Bu doğrultuda çalışmada derginin içeriğinde yer alan dış haberler iki başlık altında toplanmıştır: 1. Yeni hava denemeleri ve başarılar, 2. Havacılıkla ilgili askerî ve iktisadi gelişmeler.

3.1. Yeni Hava Denemeleri ve Başarılar

Mecmuanın ilk yıllarında havacılığın ve ülkelerin ulaştığı seviyenin gözler önüne serilmesi amacıyla oldukça yoğun şekilde uçuş denemeleri haberlerine yer verilmiştir. Yayın amacı doğrultusunda yeni uçuş denemelerinden ve başarılarından bahseden havacılık faaliyetleri ile özellikle Atlas Okyanusu'nun tayyare ile geçilme çabaları dergide sıklıkla konu edilmiştir. Bununla birlikte uçuş denemeleri esnasında meydana gelen kayıp ve kaza haberleri de tüm detaylarıyla okuyucularla paylaşılmıştır. Verilen bu haberlerin ana amacını ise havacılık alanındaki gelişmelerin halka duyurulması, gelineen seviyenin gösterilmesi ve aynı noktaya ulaşılması için maddi desteğin artırılması teşkil etmiştir. Bu maksatla sayfalarında sürekli yer ayrılan ve “*Bahr-i Muhit*” olarak bahsedilen Atlas Okyanusu ile ilgili haberler şu başlıklar altında sunulmuştur: “*Az Masraflı Tayyareciliğe Doğru- Bahr-i Muhit-i Atlasî'yi Geçmek Teşebbüsü*” (Türk Hava Mecmuası, 1926/2: 21-23), “*Bahr-i Muhit-i Atlasî Hava Tariki*” (Türk Hava Mecmuası, 1926/12: 2), “*Bahr-i Muhit-i Atlasî Etrafında İtalyan Tayyareci Miralayı Doppinedo Büyük Bir Seyahate Teşebbüs Ediyor*” (Türk Hava Mecmuası, 1927/19: 8), “*Dopinedo'nun Muazzam Uçuşu Bahr-i Muhit-i Atlasî'nin (Atlas Okyanusu) İki Defa Geçilmesi 25 Bin Millik Bir Teşebbüs*” (Türk Hava Mecmuası, 1927/20: 6), “*Bahr-ı Muhit-i Atlasî'nin Tayyare ile Müruru Etrafında- Bir Matem Bir Zafer (Mesleki Sahifeler)*” (Türk Hava Mecmuası, 1927/125: 2), “*Nungesser ve Koli Tayyarecilik Tarihinin En Müstesna İki Şahsiyeti Bahr-i Muhit-i Atlasî (Atlas Okyanusu) Seyahati Uğruna Kurban Gitti*” (Türk Hava Mecmuası, 1927/25: 4-5), “*Paris'ten Newyork'a - Lindenberg'in Zaferi Bahr-i Muhit-i Atlasî (Atlas Okyanusu) Bir Hamlede Geçen Amerikalı Tayyarecinin İlk Gayesi Bahr-i Muhit Üzerinde Daimi Bir Seyrüsefer Hattı Tesis Etmektir*” (Türk Hava Mecmuası, 1927/26: 34-36), “*Bahr-i Muhit-i Atlasî'nin İkinci Kahramanı - Çemberlayn ve Levin*” (Türk Hava Mecmuası, 1927/27: 78-80) “*Bahr-i Muhit-i Atlasî'nin Üçüncü Hava Fatihisi Richard Bird Üç Motorlu Tayyaresiyle Newyork'tan Fransa'ya Geldi*” (Türk Hava Mecmuası, 1927/28: 100), “*Avrupa'dan Amerika'ya Tayyare ile Bahr-i Muhit-i Atlasî (Atlas Okyanusu) ve Bahr-ı Muhit-i Kebir'i Kat' İçin Azim-i Teşebbüsat*” (Türk Hava Mecmuası, 1927/30: 164), *Yine Adalar Meselesi: Bahr-i Muhit-i Atlasî (Atlas Okyanusu) Seyahatleri, Adalar Meselesini Her Gün Biraz Daha Sıkı Bir Dikkatle Takibe Mecbur Ediyor*” (Türk Hava Mecmuası, 1928/40: 433-436), “*Bremen Bahr-i Muhit-i Atlasî'yi (Atlas Okyanusu) Nasıl Geçti?*” (Türk Hava Mecmuası, 1928/47: 606-607), “*Bahr-i Muhit-i Atlasî (Atlas Okyanusu) Üzerinde: Havai Bir Ticaret Hattı Yakında Te'sis Edilecek Mi?*” (Türk Hava Mecmuası, 1928/56: 825-828), “*Bahr-i Muhit-i Atlasî Üzerinde*” (Türk Hava Mecmuası, 1927/15: 21), “*İhtiyat Mahrutatıyla Birlikte Bir Çok İş Adamını, Birçok Amerikan Güzeline, Çocuklarını, Hizmetçilerini ve Hepsini Bahr-i Muhit-i Atlasî'nin Geceleri İçinde 15000 Metre*

Yüksekten Sükût-u Kalple Rahat Rahat Uyurken Nakl Edebilecek Geniş, Emin Tayyareler Yapılabilecek Mi?” (Türk Hava Mecmuası, 1928/58: 865), *“Graf Zeppelinin Bahr-i Muhit-i Atlasî’yi (Atlas Okyanusu) Nasıl Geçti?”* (Türk Hava Mecmuası, 1928/59: 877), *“Bahr-i Muhit-i Atlasî’yi (Atlas Okyanusu) Küçük Bir Tayyare ile Geçmek Teşebbüsünde Bulunurken Kaybolan Tayyareci Mac Donald”* (Türk Hava Mecmuası, 1928/60: 895).

Tayyare ile okyanusların aşılma haberleri, derginin neredeyse tüm sayılarında ve en önemli başlıklar halinde seri yazı dizileri olarak hiç ak-satılmadan okuyucuya duyurulmaya çalışılmıştır. Bu haber metinlerinin okyanuslar üzerinde alınan mesafeler gibi uzun olması sebebiyle okuyucunun zihninde kolay anlaşılması için izlenen metotlar, yayınların oluşumunda yol gösterici olmuştur. Her deneme ve elde edilen başarı, ulaşan ülke için zafer olurken diğerleri için de yeni bir hedef meydana getirmiştir. Dergi ise bu haberleri ile halkın havacılığa olan ilgisini ve desteğini artırmaya gayret göstermiştir.

Uzun mesafeli ve havada kalış süresini uzatarak havacılık teknolojisinin gelişimine katkı sağlayan denemeler ile başarılı sonuçlar elde eden ilk pilotlardan Lindeberg de derginin ilgi odağı olmuştur. Bu yazılarla, ülkede havacılığın gelişimine destek arayışlarının yanında başarılı rol-model pilotlar üzerinden ihtiyaç duyulan insan kaynağının oluşumuna da katkı arayışı sergilenmiştir. Dergide yoğun biçimde ve sadece Lindeberg ile ilgili *“Lindeberg Kimdir ve Nasıl Yetiştii?”* (Türk Hava Mecmuası, 1928/41: 470-472), *“Brüksel’de Toplanan Beynelmîlel Hava Federasyonu 927 Senesine Mahsus Madalyayı Lindeberg’e Verdi”* (Türk Hava Mecmuası, 1928/52: 709), *“Madam Lindeberg”* (Türk Hava Mecmuası, 1929/64: 966-967), *“Madam Lindeberg Cemiyetimizin Misafiri”* (Türk Hava Mecmuası, 1929/64: 967-968), *“Madam Lindeberg Tayyare Cemiyeti’nin Ankara’da Kendisine Karşı Gösterdiği Hararetli Hüsnü Kabule Teşekkür Ediyor”* (Türk Hava Mecmuası, 1929/64: 984), *“Lindeberg’e Göre Geleceğin Tayyareleri Nasıl Olacak?”* (Türk Hava Mecmuası, 1929/66: 1002-1003), *Lindeberg’in Teşekkürü* (Türk Hava Mecmuası, 1929/72: 1089), *“Lindeberg’in Mektubu”* (Türk Hava Mecmuası, 1929/72: 1089) başlıkları altında bilgi ve haberlere yer verilmiştir.

Yapılan yayınlar çerçevesindeki bilgilendirme doğrultusunda Tayyare Cemiyeti Reisi ve Rize Milletvekili Fuad Bey, Lindeberg’e telgraf çekmiş ve başarılarını tebrik etmiştir. Gönderilen telgrafa cevap alındığı gibi yapılan haberler vasıtasıyla Lindeberg’e duyulan ilgi de son derece yoğun olmuştur. Lindeberg’in annesi Türkiye’ye ziyarette geldiğinde röportajlar yapılmış, Yakup Kadri ise *Lindeberg’in Anası* ismiyle kaleme aldığı yazısıyla dergiye katkı sunmuştur (Türk Hava Mecmuası, 1929/64: 968).

“Lindeberg’in Paraşütle Bir Sükûtu” başlığıyla yer verilen haberde, Lindeberg’in 1927 yılının on ve on birinci aylarına kadar 260 saat hava-

da kalmak suretiyle toplam 38.000 km kat ettiği bilgisi paylaşılırken, bir uçuşunu müteakip Amerikan Hava Kuvvetleri'ne verdiği resmi rapora yer verilmiştir. Bu raporda yer alan mesafe, hava durumu, hareket tarzı gibi tüm ayrıntılar, alanı tanıtılabilmek amacıyla aşağıdaki şekliyle okuyucusuyla buluşmuştur (Türk Hava Mecmuası, 1929/64: 968):

“Altı ile yedi yüz metre irtifadan dosdoğru ve şimal şarki istikametinde uçuyordum. Yarım saat böylece gittikten sonra alçaldım, 200 metreye indim. Sis tabakasının kesafeti arada bir azalıyor. Ben de takriben 250 metrelik bir mesafeden tek tük ve bir anda parlayıp sönen ziyalar görüyordum. Böylece bir ziya kümesinin üzerinden geçemedim ki az bulutlu bir sahil derununa vardım. Biraz irtifa aldıktan sonra yandan bir havai fişenk aydınlığından geçmek için dümen kırdım. Yere konmak üzere idim ki fişenk yavaş yavaş sükûtunda devam edeceği yerde bir taş gibi aşağıya yuvarlanıyordu. Sath-ı arzı ancak bir saniyelik bir müddet için görebildim, ortalığı tekrar zifiri bir karanlık kapladı. Tayyaremi azami müşkülâtlarla kullanıyordum. Kanatlardaki lambaların yardımıyla yeryüzünü tekrar araştırdımsa da bunların ziyası tersti. Kolaylaştıracağı yerde güçleştiriyordu, sis bu derece kesifti. Tayyareme muvâzenet verdikten sonra man-yeto irtibatını kestim. Sağ bacağımı buradan çıkarıyordum ki sağ kanat birdenbire kaydı. Sürati tedricen azalan makine havada helezoni kavisler çize çize düşüyordu. Bu suretle, atlarken paraşütümün tayyareye takılması muhakkaktı, kumandayı yeniden ele aldım tayyaremi tekrar muvâzenete getirdikten sonra süratimin 115 kilometreden az olduğunu ve 4300 metre irtifada bulunduğumu meşhurlardan okudum.”

Uzun mesafeli uçuş denemeleri olarak Atlas Okyanusu'nun yanında Büyük Okyanus'un tayyare ile aşılış gayretleri de dergide haber olarak sunulmuştur. 28. Sayıda *“Bahr-ı Muhit-i Kebir'de”* başlığı ile yer alan yazıda tayyare ile geçiş için çaba sarf eden Midland'ın seyahati konu edilmiştir (Türk Hava Mecmuası, 1927/28: 95). Tüm gayretler neticesinde Büyük Okyanus'un da başarıyla aşılması haberi de 52. sayıda yer verilen *“Bahr-i Muhit-i Kebir (Büyük Okyanus) de Baştan Başa Aşıldı”* başlığıyla okuyucuya sunulmuştur (Türk Hava Mecmuası, 1928/52: 708-709). Ayrıca dergide, Büyük Okyanus ile ilgili *Avrupa'dan Amerika'ya Tayyare ile Bahr-i Muhit-i Atlasî (Atlas Okyanusu) ve Bahr-ı Muhit Kebiri Kat İçin Azim-i Teşebbüsât* (Türk Hava Mecmuası, 1927/30: 164) ve *Bahr-i Muhit-i Kebir (Büyük Okyanus) Üzerindeki Sabih (Yüzen) Adanın Tahkiki Etrafında* (Türk Hava Mecmuası, 1928/50: 680) başlıklı haberler de konu edilmiştir.

Derginin hedefleri izleminde Atlas ve Büyük Okyanus ile ilgili içerikler dışındaki uçuş denemelerine ve rekorlarına ait haberlere de sıklıkla rastlanmıştır. *Londra'dan Avustralya'ya On Altı Günde Tayyareci Hinklerin Seyahati* başlıklı haber içeriğinde İngiliz Tayyareci Herbert John Lois Hinkler'in, spor bir tayyare ile Londra'dan Avustralya'ya 16 gün süren

uçuşla ulaştığı duyurulmuştur. Tüm detayları ile sunulan Hinkler'in kırıldığı rekorla ne kadar mesafe havada kaldığı ile aldığı mesafe bir harita eşliğinde sunulmuştur (Türk Hava Mecmuası, 1928/44: 530-531).

Havacılıktaki gelişimlere yol açan uçuş rekor denemeleri, derginin neredeyse her sayısında yer bulmuştur. Böylece tüm gelişmeler sıcaklığı sıcağına okuyucuya duyurulmuştur. Ayrıca bu denemeleri yapan pilotlar ile onlara sponsor olan kişi ve kurumlara verilen ödüller de haberler eşliğinde verilmiştir. Bu tarz yazılar, büyük bir heyecan içinde detaylı bir şekilde aktarılırken rekor kırmayı başaran pilotların nasıl ödüllendirildiği de tüm detayı ile aktarılmıştır. Böylece haberler ile ülke içi okuyuculara mesajlar verilirken Tayyare Cemiyeti'nin gelirlerinin artırılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda "*Bahri Muhit Mükâfatının ve İzan-ı Nişan*" başlıklı haber ile Atlas Okyanusu'nu birinci olarak geçen tayyareciye verilmek üzere 25.000 dolar ödül veren Mister Reymond Orteig'e Lejiven Dönor nişanının verildiği bilgisi haber olarak paylaşılmıştır (Türk Hava Mecmuası, 1927/36-37: 579).

Derginin haberlerinden hareketle girilen her rekor denemesinin başarılı olamadığı, tesadüflerle birlikte farklı sonuçlara ulaşıldığı da tespit edilmiştir. Meşhur İtalyan Tayyareci Dopinedo'nun, bir uçuş denemesinin anlatıldığı "*Dopinedo*" başlıklı haberde, pilotun Asur adaları istikametinde seyahat ederken çıkan fırtınadan güçlüklerle kurtularak seyahatini sürdürebilmek için yeni bir tayyare talep ettiği ve yaşadığı maceradan bahsedilmiştir. Diğer taraftan olumsuz başlayan veya seyreden bir uçuşun umulmadık biçimde rekorla sonuçlandığı durumlar da haber yapılmıştır (Türk Hava Mecmuası, 1927/26: 45). "*Avustralya'da*" başlığıyla sunulan bir haberde Hinkler'in Avustralya'ya (Londra-Avustralya) uçuşu esnasında bir arızaya maruz kaldığı, kısa sürede sorunu çözdüğü ve daha önce 36 günde Allan Kopham ile tamamladıkları mesafeyi 16 günde tamamladığı aktarılmıştır (Türk Hava Mecmuası, 1928/44: 530-531).

Başarılı ve rekorlarla sonuçlanan deneme haberlerinin yanında yaşanan olumsuz gelişmelere ve kazalara da sıklıkla değinilmiştir. "*Davis'in (Dewis) Tayyaresi*" başlıklı yazıda, Atlas Okyanusu'nu uçarak aşma girişimi öncesi hazırlıklar aşamasında kaza sonucu pilotun hayatını kaybettiği haberi paylaşılmıştır (Türk Hava Mecmuası, 1927/26: 44). Bazen de uçuşlar esnasında çeşitli sebeplerle kaybolan tayyarecilerin haberleri verilmiştir. "*Senroman'ın Tayyaresi*" başlıklı haber ile Güney Atlas Okyanusu'nda bulunan bir bölgeye uçan Senroman'dan haber alınamadığından ve kaza geçirmiş olma ihtimalinden bahsedilmiştir (Türk Hava Mecmuası, 1927/26: 44).

Derginin sayfalarında toplumda havacılık farkındalığı oluşturma amacı çerçevesinde haber ve yazılarında kadın tayyarecilere de sıkça yer verdiği görülmüştür. Kadın tayyarecilerin eğitimi de dâhil olmak üzere

her türlü uçuş faaliyetleri, girişimleri ve başarıları haberlere konu edilmiştir. “*Tayyareci Hanımlar*” başlığı ile sunulan bir haberde kadın pilotlar anlatılmış ve hangi ülkelerde yer aldıkları ise “...*bunlardan beşi Fransız, diğeri Çin, üçü Flemenk, ikisi İngiliz, ikisi İsveç, ikisi Japon, ikisi Alman, biri Romanyalı ve biri de Yunanlıdır...*”(Türk Hava Mecmuası, 1926/1: 17) cümleleriyle belirtilmiştir. “*Norveçli Bir Kızın Muvaffakiyeti*” başlığıyla mecmuada yer verilen haberde ise Norveç’in ilk kadın tayyarecisi Matmazel Datini Birjel’in tayyarecilik imtihanını başarıyla tamamladığı ve gelecek yıl memleketine dönerek İngiliz tayyareleri ile gösteri uçuşu yapacağı, okuyuculara duyurulmuştur (Türk Hava Mecmuası, 1927/36-37: 579). Misters Mod Bahrapner isimli Avustralyalı kadın tayyarecinin Sidney Limanı’nda geçirdiği kaza esnasında kaybolduğu ise büyük bir üzüntü ile “*Avustralyalı Bir Kadın Tayyarecinin Ölümü*” şeklindeki haberle paylaşılmıştır (Türk Hava Mecmuası, 1927/36-37: 579).

Dergide uçuş rekorları ve denemeleri yanında, oluşturulan hava hatları ve tayyarecilerin bu noktadaki fikirleri, yapılan ve yapılacak olan hava nakliye kongreleri, ülkelerin hava kuvvetlerine yaptıkları takviyeler ile tayyareler hakkında önemli teknolojik gelişmeler gibi konuların da yer aldığı görülmüştür. İspanya’da oluşturulan hava nakliye hatlarına ait bilgiler, “*Yeni Bir Hava Hattı*” (Türk Hava Mecmuası, 1927/26: 44) başlığı ile sunulurken “*Meşhur Bir Portekiz Tayyarecinin Fikri*” başlıklı yazıda Bahr-i Muhit-i Atlasî’yi arkadaşı ile geçen Portekizli bir tayyarecinin hava postası ve seferleri için ileri sürdüğü fikirlere yer verilmiştir (Türk Hava Mecmuası, 1929/36-37: 579).

Avrupa’da gelişmekte olan hava nakliyesinden bahseden bir yazıda, Londra-Paris hattı üzerinde durulmuştur. Fransa himayesi altında Yugoslavya’da beş hava hattı daha oluşturulacağından ve bunların istikametlerinden bahsedilmiştir. Özellikle Almanya’da hava nakliyatı faaliyetlerinin nasıl arttırıldığı ve ne yönde geliştirildiği hususları konu edilmiştir. Yazıda yeni bir yolcu tayyaresinin özellikleri de “*Tayyarede on bir yolcunun ikametine, telsiz telgrafları ve hamuleye mahsus ayrı üç kamera mevcuttur. İyi havalarda yolcuların temiz teneffüs edebilmeleri için tayyarede pilot mahallinin ön tarafına bir balkon yapılmıştır.*” (Türk Hava Mecmuası, 1926/1: 17) şeklinde ifade edilmiştir.

“*Atina’da Fransız Tayyarecileri*” başlıklı haberde ise Yunanistan’ın Fransız tayyarecilerin komutasında birkaç filo ile takviye edildiği duyurulurken (Türk Hava Mecmuası, 1927/36-37: 579), *İngiltere Müdafai Havaiyesi* (Türk Hava Mecmuası, 1926/5: 15-18) başlıklı haberin alt kısımlarındaki “*Kuvayı Havaiye Talim ve Terbiyede*” isimli yazıda hava kuvvetlerinin eğitim faaliyetlerine devam edildiği ve gece uçuş denemeleri yapıldığı anlatılmıştır (Türk Hava Mecmuası, 1926/5: 15)

Yazıların genelinde dünyadaki tayyarecilik faaliyetleri ile ilgili hiçbir haberin atlanmadan ve detaylı bir şekilde verildiği görülmüştür. Sadece resimlerin ya da birer cümlelik kısa haberlerin de derginin sayfalarında yer aldığı izlenmiştir. Hava nakliyatı sırasında lokomotif hatlarında olduğu gibi bilet kesileceği; kış mevsiminde de seferlerin aksatılmayacağı; Berlin-Pekin tayyare hattında çalışmalara devam edildiği, Berlin'den Pekin'e beş günde ulaşılacağı; Brezilya'da ağır yağ ile çalışan 8000 devirli motorun icat edildiği, ağustos ayı içerisinde Farman hava hattının 720 yolcu, 13.000 kilodan fazla ticari eşya taşıdığı; Amerika'nın havalara hâkim bir filo oluşturacağı, hava ile çalışan tayyare motorları üzerinde çalışıldığı; hava subayı Lore'tin malzeme yüklü bir tür paraşütleri tayyareden bırakma tecrübeleri gerçekleştirdiği, bunu da dağlarda kalan insanlara, rasathanelere malzeme ulaştırmak amacıyla yaptığı gibi haberlerin sunulduğu küçük hacimli yazılar da okuyucuyla buluşturulmuştur (Türk Hava Mecmuası, 1927/15: 28).

Dergide yukarıda bahsi geçen havacılıkla ilgili gelişmelerin anlatıldığı haberler dışında yurt dışı mizah haberlerinin de yer aldığı tespit edilmiştir. "*Harita'nın Gülünç Tarafları*" başlıklı bir haberde 13 rakamının uğursuzluğu ile ilgili batıl inancın Fransız tayyare kulübüne nasıl yansıdığı görülmüştür. Gemiciler arasındaki uğurlu günler meselesinin tayyarecilere de sirayet ettiği mizahi usulle ifade edilmiştir. Ayrıca yazıda tayyarelerin sırtlarına hiyeroglif tarzı ile gülünç resimlerin işlendiğinden bahsedilmiştir (Türk Hava Mecmuası, 1928/44: 530-531).

3.2. Havacılıkla İlgili Askerî ve İktisadi Gelişmeler

Dış haberler olarak yer almış olan yazılar, sadece uçuş denemelerini, mesafe rekorlarını ve başarıları içermemiştir. Basın hayatında yer alma amacı doğrultusunda havacılık askerî ve iktisadi içerikli haberlerine de yer verilmiştir. Askerî ve iktisadi içerikli haberler, genel itibariyle Türkiye ile diğer devletlerin sahip olduğu hava gücünün karşılaştırılarak desteklerin artırılması amacıyla okuyucuya sunulmuştur.

İktisadi haberlere konu edilen Yunanistan, Lehistan, İtalya, Almanya, Fransa ve Amerika gibi ülkelerde oluşan hava gücüne sahip olabilmek için tahsis edilen bütçeler sıklıkla ele alınmıştır. Böylece okuyucuların bilgi sahibi kılınarak havacılığa verilen önem ortaya konulurken Tayyare Cemiyeti'ne yapılacak desteklerin ve gelirlerin artırılması hedeflenmiştir. Bahse konu askerî ve iktisadi içerikli haberler, bazen yurt dışı metninden birebir çeviri şeklinde yurt dışı haberi olarak verildiği gibi bazen de yurt içi haberler başlığı altında sunulmuştur. Bu farklılığın sebebinin her konu edilen haberle derginin havacılık farkındalığı yaratma çabasından ve başka bir veriye ulaşamadığında da sayfaların boş bırakılmaması düşüncesinden kaynaklandığı değerlendirilmiştir. Bu durumda derginin çıkış ve edinilen haberlerin geçerlilik süresi, içerikteki haberlerin özümsemek

okuyucuya sunulması ve kamuoyunun hazırlık seviyesinin de göz önünde tutulduğu düşünülmüştür. Komşu ve dönemin gelişmiş devletlerinin hava gücü ve alandaki faaliyetlerinin sunulduğu bu haberlerle Türk halkı üzerinde etkili olunacağı ve bu şekilde havacılık sektörünün istenen seviyeye ulaştırılabileceği fikri çerçevesinde bir yayın politikası izlenmiştir. Bu doğrultuda yayımı yapılan haber metinlerine ek olarak havacılığı geliştirmek üzere girişilen yardım toplama ve yeni kaynaklar bulma çalışmalarının son derece titizlikle yerine getirilmesi gerektiği ile İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan gibi ülkelerin havacılık için ayırdıkları bütçenin Türkiye'ye nazaran çok daha yüksek olduğu sıklıkla vurgulanmıştır (Türk Hava Mecmuası, 1926/6: 24). Bu tarz ifadeler ve haberler ile karşılaştırma ortamı sağlanarak yapılacak yardımların artırılması yönünde rekabet ortamı oluşumuna da hizmet edilmiştir. Sıklıkla hava gücü ve imkânı olmayan milletlerin savaşlarda ve gelecekte yenilgiye mahkûm olacakları söylemleri bu haberler eşliğinde sunulmuştur. Bu ifadelerle oluşturulan subliminal mesajlar, askerî ve iktisadi haberlerin yan söylemlerini de kapsamıştır.

Çalışmada okuyucular aracılığıyla topluma verilmek istenen mesajlara derginin yazarları da katkı sağlamıştır. Süleyman Nazif, "*Hak Mudhikesi*" başlığı ile oluşturduğu bir yazısında tayyare ve havacılığın öneminden bahsetmiştir. Yunanistan'ın emelleri ile rekabet oluşturan ancak aynı hedefleri besleyen İtalya'nın Anadolu üzerindeki işgale dönük arzularına değinmiştir. İtalya'nın belirlediği politikaları uygulamaya geçirme noktasında en büyük dayanağının sahip bulunduğu hava kuvveti olduğunu belirtirmiştir: "*İtalya'nın en ziyade istinat ettiği hava donanmasıdır. Binlerce tayyare ile takviye edeceği harekât-ı askeriyesinden muvafık olacağına kanaat edeceği gün, derhal üzerimize atılacak.*" (Türk Hava Mecmuası, 1926/3: 5). İtalya'nın çıkarları doğrultusunda belirlediği saldırgan dış politikasına karşılık Türkiye'nin izlediği hareket tarzını ise şu cümlelerle dile getirir: "*Fakat Türk uyumuyor. Vesait-i taarruzuna aynı aletlerle müdafaa etmekte bir an tereddüt etmeyecek... Bizim program dâhilinde bir hava donanması teşkiline teşebbüsümüz bir sene ya oldu ya olmadı. Bugün elimizde bize ümit ve düşmana endişe veren bir filo var. Fabrika ve usta ile işçilerde bir taraftan tekâmül ediyor. İtalya, isterse vatanımıza bir kundak daha sokmaya çalışsın. Garbi Asya'nın şimali Afrika bulunmadığını görecektir.*" (Türk Hava Mecmuası, 1926/3: 5).

Dönem olarak İtalya'nın Türkiye'yi işgale hazırlandığı yönündeki haberlerin ulusal basında çok fazla yer edinmesi üzerine Süleyman Nazif'in dergide yer bulan "*İtalya ve Biz*" adlı yazısında ise tayyareler ve yerli tayyare imaline verilen önem dile getirilmiştir. Bu doğrultuda Nazif, endişeye kapılmadan havacılığın gelişimine gayret edilmesi ve alanın gerektirdiği silah, alet ve donanımla her türlü tehlikenin üzerinden gelinebileceğine vurgu yapmıştır. Aynı yazısında derginin ve Tayyare Cemiyeti'nin amacı

düzleminde hava kuvveti ve gereklerinin eksik bırakıldığı noktada sadece kara gücü ile istikbalin teminat altına alınamayacağına da göndermelerde bulunmuştur: “*Nefesimiz kadar silahımıza da itimad edelim. Biz toprağın üstünde ne merteye metin ve pür-azim olursak olalım, ufuklardan kanatlarını sallayarak geçecek bir tayyare donanması o azmi, o metaneti bu toprakla yeksan eder.*” (Türk Hava Mecmuası, 1926/6: 4). Nazif, İtalyan istilas v. haberlerin ulusal yazılı basının sayfalarını değil, imalathanelerin faaliyetlerini, üretimlerini arttırması gerektiğini ise şiddetle savunmuştur: “*Bu gibi havadis, matbuat sütunlarının değil, Eskişehir, Kayseri fabrikalarıyla diğer imalathanelerimizin faaliyetini arttırsın.*” (Türk Hava Mecmuası, 1926/6: 4).

Dergi, havacılık alanındaki tüm gelişmeleri özellikle devletler nezdinde verme ve kıyas yapabilme boyutuyla bir yayın politikası izlemiştir. “*Yunanistan’da (Tayyare İnşasına Mahsus Atina Civarında Bir Fabrika Açılmıştır - Atina Sefirimiz - İngiltere’de Kurten Siper-i Sükutu’nun Tecrübeleri*” (Türk Hava Mecmuası, 1926/7: 20), “*Lehistan Tayyareciliği*” (Türk Hava Mecmuası, 1926/5: 10-14), “*Almanya - Tayyarelerde Telsiz Telgraf Cihazı ve Telefon - İngiltere ve Hava Muharebesi*” (Türk Hava Mecmuası, 1926/15: 19), “*Müthiş Rakamlar Karşısında Almanya’nın 1927 Senesinde Tayyareciliğin Teşkilatına 45 Milyon Altın Tahsis Etmesi*” (Türk Hava Mecmuası, 1927/22: 1), “*İki Alman Tayyareci Amerika’ya Gidiyor (Mesafe Rekorunu Kırmak Tecrübesinde Muvaffak Olan iki Alman Tayyareci Ayrı Ayrı Tayyarelerle Almanya’dan Amerika’ya Hareket Edebilecek Mi?)*” (Türk Hava Mecmuası, 1927/30: 1499) başlıkları altında verilen haberlerle okuyucu üzerinden toplumsal farkındalık oluşturulmaya gayret edilmiştir. Bu doğrultuda dergi yayın ekibi, dünyanın her bölgesinden havacılığa dair tüm gelişmeleri takip etme ve güncelliği ile okuyucuya ulaştırma noktasında büyük çaba sarf etmiştir. Dönemin iletişim şartları düşünüldüğünde bu faaliyetin zorluğu açık bir şekilde görülebilmektedir. Mecmuada sürekli takibi gereken ve gelişim aşamasında olan askerî havacılık, genel şekli ile başyazılarda konu edilmiştir. İlk başyazı ise Şakir Hazım tarafından kaleme alınmıştır. Şakir Haşim’in iki dizi halindeki askerî havacılık yazı serisi, derginin 19. ve 20. sayılarında başyazı olarak yayınlanmıştır. Bu yazılarda havacılığın seviyesi, gelişmeleri ve hedefleri ele alınmış, okuyucuya sunulmuştur. Hazım, özellikle yaşanan son savaşlarda etkisi ve seyri değiştiren gücü fark edilen havacılık ve sanayisinin hızla geliştiği ile yeniliklerin alana sağladığı katkıları belirtmiştir (Türk Hava Mecmuası, 1927/15: 1). Alana kazandırılan yeniliklerden askerî olanları, özellikle seçip onlarla ilgili bilgileri sunmuştur. “*Bir ve İki Kişilik Tayyarelerle Âli Bombardıman Tayyarelerinin Kabiliyet-i Harbiyeleri Etrafında Tedkikat-ı Fenniye*” alt başlığıyla dergide yayınlanan yazılarında Hazım, tanıtım amacıyla askerî tayyare tiplerinden bahsetmiş ve üçe ayırmıştır: bir kişilik avcı, iki kişilik keşif, çok kişilik bombardıman. Yapmış olduğu bu tasni-

fin ardından “*Avcı Tayyarelerinin Ehemmiyeti*” başlığı altında sınıf olarak ayırdığı tayyare tiplerine ait incelemelerine yer vermiştir. Bu yazı serisi, 19. sayıda “*Avcı Tayyarelerinin Ehemmiyeti*” ile “*Bir ve İki Kişilik Avcı Tayyareleri*” başlıkları ile yer bulurken, 20. sayıda yayımlanan son kısmı ise “*Tayyarelerde Sürat Faikiyeti, Çok Kişilik Tayyarelerin Kabiliyeti, İki Kişilik Tayyarelerin Halefleri ve İlk Avcı Tayyareleri*” şeklinde okuyucuya ulaştırmıştır Şakir Hazım’ın kaleme aldığı yazılarda, askerî havacılığın temel ögesi olan bu tip tayyareleri tanıtır bilgi vermesi onların geleceğin savaşlarında kullanılacağına olan inancından türemiştir: “...görülüyor ki sanai-i havaiyenin nail olduğu terakki sayesinde büyük yenilikleri doğurmaya başlamıştır... Bu yenilikler ise bilhassa muhaberat-ı müstakbele için fazla şayan-ı nazar, azim bir kıymet ve hamiyeti haiz bulunmaktadır.” (Türk Hava Mecmuası, 1927/15: 1).

Derginin 32. sayısında askerî havacılık ile ilgili bir diğer başyazı ise imzasız-isimsiz yayımlanmıştır. Bu yazıda havadan gelecek tehlikelerin bertaraf edilebilmesi için mutlak surette hava üslerinin kurulması ve buraların zamanın teknik ve aletleri ile teçhiz edilmesi konu edilmiştir. Yazının girişinde askerî havacılığa eklenen yeniliklerle gelişen sektörün, savaşların sonucunu belirlenmesinin yanında şeklini de değiştirdiğinden bahsedilmiştir. Dönemi itibariyle değerlendirildiğinde bu tespit ve çıkarımın büyük bir öneme sahip olduğu düşünülmüştür. Yine aynı yazıda böylesine gelişen askerî havacılığa karşı savunma şekil ve yöntemlerinde de yeniliklere gidilmesi ile korunma yollarının geliştirilmesi için kapsamlı araştırmalara gidilmesi belirtilmiştir (Türk Hava Mecmuası, 1927/18: 253). Bu doğrultuda tesis edilen hava üslerinin savaş esnasında “*Mukabil tayyare taarruzları iki taraf hava kuvvetlerinin şiddetli harplerde tutuşmalarına vesile olurken üss-i havailerin de devamlı bombardımanlara maruz kalmaları tabii bulunacaktır.*” (Türk Hava Mecmuası, 1927/18: 253) şeklinde sürekli bir tehdit ve bombardıman altında bulunacağı ifade edilmiştir. Yazıda saldırı altında kalan hava üslerinin savunma tedbirleri ile ilgili geniş bilgilere yer verilmiştir. Bu doğrultuda savunmaya geçen hava üsünün korunması için mutlak surette ihtiyat kuvveti olarak yedek avcı tayyarelerinin bulundurulması gerektiği dile gelmiştir. Ancak bunun kesin sonuç alıcı bir önlem olmadığı da yazıya eklenmiştir. Bu yedek hava kuvveti yanında hava savunması için yerde konuşlu top ve makineli tüfek unsurlarının da bulundurulmasının zarureti üzerinde durulmuştur. Tüm bu tedbirlere rağmen büyük yatırımlar sonucunda kazandırılan hava üslerinin zarar görebileceği ile gelecek saldırılara karşın iki çözüm önerisi yapılmıştır: “*Binaenaleyh birçok paralar sarfedilerek vücuda getirilmiş üss-i havaileri münfreid bir meydandan ziyade (Yekdiğerini topçu ve makineli tüfenk ateşi, sanayi sis ile müdafa edebilir müteaddid meydanlardan vücuda getirmek) ve (üss-i havaiyede taht’el arz tamirhaneleri, bomba ve gazlara karşı tahaffuz mahalleri, depolar vücuda getirmek ve tayyare*

kuvvetini taht'el arz galerilerde muhafaza eylemek) lazımdır." (Türk Hava Mecmuası, 1927/18: 254). Yer verilen yazı da dönemin çok ilerisinde bir öngörü ile hava üslerinin yeraltına yapılıp hava taarruzlarına karşı korunması ortaya atılarak bu durum okuyucunun dikkatine sunulmuştur. Bu amaçla oluşturulacak yeraltı galerilerinin bir dağ veyahut tepeye konuşlandırılmasının, koruma sağlayarak saldırı veya savaş halinde savunma karargâhı olarak kullanılabilceği de aktarılmıştır.

Dergide askerî havacılık ile ilgili yer verilen başka bir yazıda ise insan kaynağının önemine vurguda bulunulmuştur. Oluşturulacak hava kuvvetinin en önemli unsuru ve sürekliliğinin teminatı olarak yetişmiş insan gücü üzerinde durulmuştur: "*Fenne, ilme, irfana istinad eden her meslek gibi tayyarecilik de tekâmülünü değil hatta mevcudiyetini mesleki kudret ve ihtisasa sahip eşhasa borçludur; tabir-i diğer ile tayyarecilik mevcudiyetini, tekâmülünü ancak kudret-i meslekiyesi olan eşhas ile temin eder.*" (Türk Hava Mecmuası, 1928/40: 504). Yazının devamında da hava kuvvetinin bir başka devletin gücü ile mücadele edebilmesinde ve üstün gelebilmesinde en önemli gücün insan olduğu vurgulanmıştır. Bu doğrultuda İngiltere'nin alanda öncü olduğu ve personel kaynağı tesis etmede büyük gelişmeler kaydettiği ile Fransa'nın her yıl düzenli olarak yüz elli makinist yetiştirdiği bilgisi verilmiştir. Bu verilerin ardından havacılık alanının gelişimi yönünde Türkiye'nin de personel önemini ve havacılık sektörünün gelişimi için her fedakârlığın gösterilmesinin farkında olduğuna değinilmiştir: "*İddia ediyoruz ki bu kaidenin isabet-i fevkaladesini gören memleketlerden birisini de Türkiye Cumhuriyeti teşkil eylemektedir.*" (Türk Hava Mecmuası, 1928/40: 504).

Sivil ve askerî havacılığın birbirinin katalizörü ve taşıyıcı sistemi olduğunun farkında olan dergi, başyazılarında sektörün iki hattına da yer vermeyi ihmal etmemiştir. 44. Sayıda sunulan bir başyazıda havacılığın bu iki alanı üzerinde durulmuştur. Sivil havacılık alanında da gelişen bir milletin önemi üzerinde durulan bu yazıda gelişmiş ve güçlü bir hava kuvvetinin yolunun buradan geçtiği ele alınmıştır. Tayyarenin ulaştığı teknoloji boyutuyla birçok vasıta ile rekabet halinde bulunduğu ve kısa bir sürede hepsini geçeceği konu edilmiştir. Tayyarelerin bugün itibarıyla birçok Avrupa ülkesinde özellikle nakliye amacı üzere diğer araçlardan ziyade kullanılmaya başlandığına vurgular yapılmıştır. Tayyarelerin kullanım amaçları şu cümlelerle ifade edilmiştir: "*Bugün Avrupa, tayyare nakliyat hatları haritasını, gözümüzün önüne alsak adeta bir örümcek ağı kadar sık ve çok olduğunu müşahede ederiz.*" (Türk Hava Mecmuası, 1928/41: 553).

Dergide yer verilen başka bir yazıda ise sivil havacılığın askerî tayyareciliği ne şekilde desteklediği, "*Askerî tayyarecilik kuvveti maddeten ve manen besleyen ona kuvvet ve resânet ver memleketin sivil tayyareci-*

lik teşkilatı, sivil tayyare müessesesidir.” (Türk Hava Mecmuası, 1928/41: 552) cümleleriyle anlatılmıştır. Bahse konu yazıda sivil havacılık öncülerinin arasında yer alan ülkeler olarak Almanya, Fransa ve İngiltere’den bahsedilmiştir. Ayrıca barış zamanlarında Belçika’nın askerî tayyarelerini posta ve nakliye faaliyetlerinde, daha büyük kapasiteli bombardıman tayyarelerini ise yolcu taşımada ikiz maksatlı kullandığı vurgulanmıştır (Türk Hava Mecmuası, 1928/41: 553). Bu tarz uygulamaların havacılığın iki kolunu da geliştirmesinin yanında ülke ekonomisine büyük katkı sağlayacağı konusu da yinelenmiştir. Bunun yanında özellikle Türkiye gibi ulaşım alt yapısı yetersiz ve her türlü nakliyeden yoksun devletlerin askerî tayyarelerden bu şekilde yararlanması önemi belirtilmiştir. Askerî havacılığın gelişiminin sivil alanın desteği ile olabileceği şu şekilde yansımıştır: “... *sanayi-i havaiye, memleket hava kuvvetlerinin millî menabî’i yani sarsılmaz bir mevcudiyete malikiyetini ifade ederken sivil tayyareciliğin de o memleket kuvva-i havaiye-i askerîyesinin temelsiz, esassız olmadığı arz ve irâe eder.*” (Türk Hava Mecmuası, 1928/41: 553).

Derginin 47. sayısında yer verilen bir başka başyazıda tayyarenin kullanım yaygınlığının her geçen gün arttığı ile sağlık ve ilim alanlarındaki kullanımlarına değinilmiştir. İlmi olarak gazete, kitap, dergi gibi kaynakların iletilmesinden ve taşınmasından, sağlık alanında ise hasta–doktor buluşmasının hızla sağlanabilmesi anlatılmıştır. Sivil tayyareciliğin bu kullanımları ile Türkiye de oluşturacağı olumlu ortam da konuya dâhil edilmiştir: “*Acaba memleketimizin hiç olmazsa böyle mahdut bir kısmında böyle bir teşkilat vücuda getirilmesi ve bu vesile ile hem sıhhat-ı umumiyenin hem de halka tayyarelerin ne kadar müfit bir vasıta olduğu gösterilerek tayyare cemiyetine daha büyük yardım temin edilmesi mümkün değil midir?*” (Türk Hava Mecmuası, 1928/43: 600).

Derginin 56. sayısında Ali Rıza imzasıyla bir başyazıya yer verilmiştir. Yazıda, hava posta teşkilatının işlev, hız ve faydalarını gören, öğrenen halkın mutlaka bu imkânlardan istifade etmek üzere bir gayrete girişeceği dillendirilmiştir (Türk Hava Mecmuası, 1928/56: 820). Yazar, hava posta teşkilatının ihdas edilmesiyle ülkenin her yerine postaların hızla ve kolaylıkla ulaşabileceğini belirtmiştir. Hatta yazar bu konuda Avrupalı devletleri değil İran’ı örnek vermiştir: “*Yanı başımızdaki İran’da (Tahrân ile İran Denizi) arasında hava postaları işliyormuş.*” (Türk Hava Mecmuası, 1928/56: 820). Ayrıca bu yazıda hava postacılığının toplumsal hayatın gelişimine, ekonomiye ve ülke savunmasına sağladığı katkılar ve önemi üzerinde durulmuştur.

Yer verilen başka bir başyazıda ise sivil havacılığın sosyal amaçlı kullanımına değinilmiş, Paris’te düzenlenen Vinsen Mitingi hakkında bilgi verilirken uçakların hava gösterilerine de değinilmiştir. Verilen bilgiler ışığında havacılık alanının birleştirici yönü ön plana çıkarılmıştır. Bu yazı

ile de derginin yayın amacına hizmet edilmiş ve havacılık her yönü ile halka tanıtılmaya ve benimsetilmeye çalışılmıştır (Türk Hava Mecmuası, 1927/19: 26).

Dergide yer alan ve askerî tayyareciliği konu edinen başyazıların genel ve ortak özelliği, hava kuvvetinin önemine değinmiş olmaları şeklinde belirmiştir. Atfedilen önem ise hava kuvvetinin güçlü olana zafer bahşettiği çerçevesinde biçimlenmiştir. Bu doğrultuda tayyarelerin gelecekte çok önemli bir yere sahip olacağı ile milletlerin geleceğinin bu kuvvet eşliğinde belireceği farkındalığının kazandırılmasına yönelik bir yayın politikası izlendiği görülmüştür. Bunun yanında başta gelişmiş havacılığa verilen önem ve gelenen seviye kıyaslamaları yapılarak, halkın ne yönde çaba göstermesi gerektiğine ışık tutulmaya çalışılmıştır. Derginin konu edindiği sivil havacılık yazıları ise genel olarak bu alanın tanıtımı ve hangi sektörlerde nasıl ve ne maksatla kullanıldıklarının içerikleriyle okuyucuya yansımıştır. Sivil havacılığın ülke ekonomisine sağlayacağı katkılardan sıklıkla bahsedilmiştir. Gelişim için oluşturulacak bir sivil tayyare teşkilinin fabrikalar kuracağı ve istihdam ile üretici konumu güçlendireceği hatırlatılarak ülkeye sağlayacakları üzerinde durulmuştur. Ayrıca sivil tayyareciliğin, askerî alanı besleyeceği ve geliştireceği üzerine yoğun vurgular yapılmıştır. Bu doğrultuda derginin, yazıları vasıtasıyla gelişmiş sivil havacılık teşkilatının güçlü bir hava kuvveti oluşturacağı fikrini yaygınlaştırma yolunda gayret sarf ettiği görülmüştür.

Sonuç

Türk Tayyare Cemiyeti'nin amaçları doğrultusunda bir yayın politikası izleyen *Türk Hava Mecmuası*; sosyal, siyasi ve ekonomik yönleri ağırlıklı olmak üzere havacılıkla ilgili yurt içi ve yurt dışı haberlerini okuyucusuyla paylaşmıştır. Çalışmada, yurt dışından basına yansıyan önemli hava olayları ile ilgili haberler, tematik olarak ilki yeni hava denemeleri ve başarılar, ikincisi havacılıkla ilgili askerî ve iktisadi gelişmeler olmak üzere incelenmiştir.

İlk sırada “Yeni Hava Denemeleri ve Başarılar” başlığı altında değerlendirilen haberler, derginin neredeyse her sayısında yer almıştır. Bu kapsamda özellikle Atlas Okyanusu ve Büyük Okyanus'un tayyare ile geçilme çabaları detaylandırılarak anlatılmıştır. Uçuş girişimlerinde bulunan pilotlara, onlara sponsor olan kişi ve kurumlara verilen ödüllere, başarılar ve rekorlarla sonuçlanan denemelere, bunların yanında yaşanan kaza gibi olumsuz gelişmelere de haberlerde yer verildiği görülmüştür. Dergide konu edilen rekor ve uçuş denemeleri ile sonuçları yanında oluşturulan hava hatları ve tayyarecilerin bu noktadaki fikirleri, yapılan ve yapılacak olan hava nakliye kongreleri, ülkelerin hava kuvvetlerine yaptıkları takviyeler, tayyarelerle ilgili önemli teknolojik gelişmeler de haber olarak sunulmuştur. Paylaşımların ana amacını ise gelişimlerin halka

duyurulması, ulaşılan seviyenin gösterilmesi ve gelişmiş devletlerle aynı noktaya gelinebilmesi için maddi desteğin artırılması teşkil etmiştir. Her deneme sonucunda elde edilen başarı, ulaşan ülkeler için zafer olurken diğerleri için de yeni hedefler oluşturmuştur. Dergi ise bu doğrultuda halkın havacılığa olan ilgi ve desteğini artırmaya yönelik bir yayın politikası izlemiştir. Toplumda havacılık farkındalığı oluşturma amacı çerçevesinde derginin, haber ve yazılarında kadın tayyarecilere de önem verdiği görülmüştür. Kadın tayyarecilerin eğitimleri de dâhil olmak üzere her türlü uçuş faaliyetleri, girişimleri ve başarıları haberlere konu edilmiştir.

“Askerî ve İktisadi Gelişmeler” başlığı altında ele alınan ikinci sıradaki haberler de dergide ciddi bir oranda yer kaplamıştır. Haberlerin ortak özelliğini ise hava kuvvetinin öneminin sürekli vurgulanması oluşturmuştur. Atfedilen önem ise hava kuvvetinin güçlü olana zafer bahşettiği çerçevesinde şekillenmiştir. Derginin, tayyarelerin gelecekte çok önemli bir yere sahip olacağı ile devletlerin sürekliliğinin bu kuvvet eşliğinde belirleneceği yönünde bir yayın seyri izlediği görülmüştür. Aynı zamanda başta havacılığa verilen önem ve geline seviye kıyaslamaları yapılarak halkın ne yönde çaba göstermesi gerektiğine ışık tutulmaya çalışılmıştır. Derginin konu edindiği sivil havacılık yazıları ise genel olarak bu alanın tanıtımı ve hangi sektörlerde nasıl ve ne maksatla kullanıldıklarını içeren yazılar olarak okuyucuya yansımıştır. Sivil havacılığın ülke ekonomisine sağlayacağı katkılardan sıklıkla bahsedilmiştir. Gelişim için oluşturulacak bir sivil tayyare teşkilinin yeni fabrikalar kuracağı ve istihdam ile üretici konumu güçlendireceği hatırlatılarak ülkeye sağlayacağı katkılara değinilmiştir. Ayrıca sivil tayyareciliğin, askerî alanı besleyeceği ve geliştireceği üzerinde durulmuştur. Bu noktada derginin, yazıları vasıtasıyla gelişmiş sivil havacılık teşkilatının güçlü bir hava kuvveti oluşturacağı fikrini geliştirme gayreti içinde olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada, derginin havacılık alanındaki tüm gelişmeleri özellikle devletler üzerinden verme ve kıyas yapabilme imkânı sunma izleğinde bir yayın politikası izlediği tespit edilmiştir. Yayın ekibinin dünyanın her bölgesinden havacılığa dair tüm gelişmeleri takip etme ve güncelliği ile okuyucuya ulaştırma noktasında büyük çaba sarf ettiği de çıkarılan sonuçlar arasında yer bulmuştur. Bu yönüyle dergi, okurları vasıtasıyla toplumun havacılık konusunda farkındalık kazanmasına ve dönemsel olarak Türk havacılığının gelişmesine basın-yayın etkinliği ile olumlu yönde katkı sağlamıştır.

Kaynaklar

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Akışlı, Tahir, *Türk Hava Mecmuası İndeks-Tahsil*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Aydın 2016.
- Aydar, Orhan, *Uçan Süvariler*, Ulus Basımevi Ankara 1948.
- Dünya Savaş Tarihi Osmanlı Askerî Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, TİMAŞ, Gültekin Yıldız (Ed.), İstanbul 2013, 166.
- Fethi Kural, *Kuruluş Yıllarında Türk Askerî Havacılığı (1909-1913)*, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 1974.
- Güvenbaş, Sehernaz, *Birinci Dünya Harbi Filistin Cephesi'nde ve İstiklâl Harbi Batı Cephesi'nde Hava Fotoğrafçılığı ve Keşfinin Etkinliği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019.
- Hürkuş, Vecihi, *Bir Tayyarecinin Anıları*, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 2000.
- Kansu, Yavuz, Şensöz, Sermet ve Öztuna, Yılmaz, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 2, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, Ankara 1971.
- Kaymaklı Hulusi, *Havacılık Tarihinde Türkler II*, Kültür Ofset Ltd. Şti., Ankara 1997.
- Kressenstein, Friedrich Freiherr Kress von, *Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk*, Tahir Balaban (Çev.), Yeditepe Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2014.
- Kurt, Deniz ve Korkmaz, Emin, “Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Türk Askerî Havacılığının Doğuşu (1911-1912)”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt 17, 2018, Sayı 2, s. 207-251.
- Kurt, Emin. “Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları (1909-1914)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, Sayı 365, 2010, s. 46-60.
- Kurter, Ajun, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi*, Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara 2009.
- Mazlum, Keyüsk, *Türk Havacılık Tarihi (1912-1914)*, Birinci Kitap, Uçuş Okulları Basımevi, Eskişehir 1951.
- Özdemir, Yaşar, *Atatürk ve Türk Havacılığı*, Hv.Bsm., Ankara 1981.
- Pamuk, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014.
- Tayhani, İhsan, *Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayii 1923-1950*, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara 2001.

Türk Tayyare Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, Ankara Matbaası, Ankara 1925.

Uçarol, Rifat, *Tarihi Gelişim İçinde Hava Harp Okulu (1951-1987)*, İstanbul: Hava Harp Okulu Komutanlığı, 1988.

Yalçın, Osman, “Türk Hava Kuvvetleri Tarihinde Hava Okulu ve Harp Okuluna Geçiş Süreci”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 9, Sayı 17, 2015, s. 229-260.

Yalçın, Osman, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Uçak Fabrikası Kurma Mücadelesinde İlk Girişim: Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ) ve Kayseri Uçak Fabrikası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 78, Sayı 26, 2010, s. 561-588.

Sürelî Yayınlar

Tayyare Cemiyeti Mecmuası, 10 Aralık 1925, Ankara, No:16-18

Türk Hava Mecmuası 1 Haziran 1927, Sayı 25.

Türk Hava Mecmuası 1 Kânunuevvel 1926, Sayı 13.

Türk Hava Mecmuası, 1 Ağustos 1926, Sayı 5.

Türk Hava Mecmuası, 1 Eylül 1926, Sayı 7.

Türk Hava Mecmuası, 1 Haziran 1926, Sayı 1.

Türk Hava Mecmuası, 1 Haziran 1927, Sayı 25.

Türk Hava Mecmuası, 1 Kânunuevvel 1926, Sayı 13.

Türk Hava Mecmuası, 1 Kânunusani 1927, Sayı 15.

Türk Hava Mecmuası, 1 Mart 1927, Sayı 19.

Türk Hava Mecmuası, 1 Mart 1928, Sayı 43.

Türk Hava Mecmuası, 1 Mayıs 1927, Sayı 23.

Türk Hava Mecmuası, 1 Temmuz 1926, Sayı 3.

Türk Hava Mecmuası, 1 Temmuz 1927, Sayı 27.

Türk Hava Mecmuası, 1 Teşrinievvel 1926, Sayı 9.

Türk Hava Mecmuası, 1 Teşrinisani 1926, Sayı 11.

Türk Hava Mecmuası, 15 Ağustos 1926, Sayı 6.

Türk Hava Mecmuası, 15 Ağustos 1927, Sayı 30.

Türk Hava Mecmuası, 15 Eylül 1926, Sayı 8.

Türk Hava Mecmuası, 15 Eylül 1928, Sayı 56.

Türk Hava Mecmuası, 15 Haziran 1927, Sayı 26.

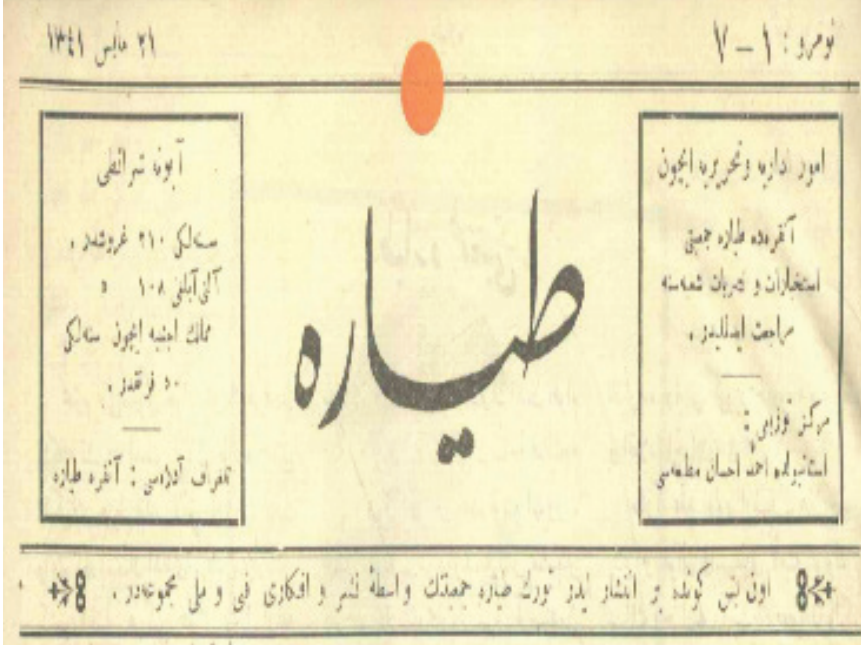
Türk Hava Mecmuası, 15 Haziran 1928, Sayı 50.

Türk Hava Mecmuası, 15 Kânunuevvel 1928, Sayı 62.

- Türk Hava Mecmuası*, 15 Kânunusani 1927, Sayı 16.
Türk Hava Mecmuası, 15 Kânunusani 1928, Sayı 40.
Türk Hava Mecmuası, 15 Kânunusani 1929, Sayı 64.
Türk Hava Mecmuası, 15 Mart 1927, Sayı 20.
Türk Hava Mecmuası, 15 Mart 1928, Sayı 44.
Türk Hava Mecmuası, 15 Mayıs 1929, Sayı 72.
Türk Hava Mecmuası, 15 Nisan 1927, Sayı 22.
Türk Hava Mecmuası, 15 Şubat 1927, Sayı 18.
Türk Hava Mecmuası, 15 Şubat 1929, Sayı 66.
Türk Hava Mecmuası, 15 Temmuz 1926, Sayı 4.
Türk Hava Mecmuası, 15 Temmuz 1927, Sayı 28.
Türk Hava Mecmuası, 15 Temmuz 1928, Sayı 52.
Türk Hava Mecmuası, 15 Teşrinievvel 1926, Sayı 10.
Türk Hava Mecmuası, 15 Teşrinievvel 1928, Sayı 58.
Türk Hava Mecmuası, 15 Teşrinisani 1926, Sayı 12.
Türk Hava Mecmuası, 15 Teşrinisani 1928, Sayı 60.
Türk Hava Mecmuası, 15-30 Teşrinisani, Sayı 36-37.
Türk Hava Mecmuası, 15-31 Kânunuevvel 1927, Sayı 38-39.
Türk Hava Mecmuası, 1 Ağustos 1926, Sayı 5.
Türk Hava Mecmuası, 30 Eylül 1928, Sayı 57.
Türk Hava Mecmuası, 30 Kânunusani 1929, Sayı 65.
Türk Hava Mecmuası, 30 Mayıs 1928, Sayı 49.
Türk Hava Mecmuası, 30 Nisan 1928, Sayı 47.
Türk Hava Mecmuası, 31 Kânunusani 1928, Sayı 41.
Türk Hava Mecmuası, 31 Mart 1928, Sayı 45.
Türk Hava Mecmuası, 31 Temmuz 1928, Sayı 53.
Türk Hava Mecmuası, 31 Teşrinievvel 1928, Sayı 59.
Türk Hava Mecmuası, 15 Mart 1928, Sayı 44.
Türk Hava Mecmuası, 15-30 Teşrinisani 1927, Sayı 36-37.

EKLER

EK 1: Tayyare Dergisi Kapak

Bölüm 86

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA BİR SOSYAL DEVLET POLİTİKASI: TOPRAK REFORMU¹

Bahattin DEMİRTAŞ²

1 Bu çalışma Bahattin Demirtaş tarafından yapılan, “Atatürk Dönemi Cumhuriyet Hükümetlerinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları (1923-1938)” isimli yayınlanmamış Yüksek Lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2 Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, bdemirtas2606@gmail.com

Giriş

Türkiye'nin ekonomik bakımdan büyük çoğunluğunun ziraatla meşgul olması, gelirinin önemli bir kısmının ziraat mahsullerinden elde edilmesi, sosyal ve politik hedef ve zaruretler, Türk inkılabının muasır ideolojiler arasındaki mevkiî toprak meselesinin Türkiye için önem taşımasına neden olmuştur (Barkan, 1980: 449-452). Gerek nüfus yoğunluğu, gerek milli gelirin dağılışı, gerekse, yol, su, eğitim, sağlık gibi kamu hizmetlerinin dağılışında sosyal adalet dengesinin ve toplumsal bütünleşmenin sağlanması amacıyla, yeni Türk Devletinin kurulmasıyla idari, iktisadi, siyasi ve içtimai alanda büyük değişiklikler yapılmıştır (Bilgiç, 2002). Toprak mülkiyeti dağılımındaki adaletsizliği düzeltmek yerine ise çok ilkel ve geri, yetersiz tarımsal işletme biçimini değiştirmek, tarımsal geliri artırmak gibi önlemlerle uğraşmıştır. Ekonomisi tarıma dayalı yeni Cumhuriyetin ekonomik bağımsızlığını ve kalkınmasını sağlamak için köklü bir değişiklik yerine, mevcudu geliştirmek yolunun seçildiği görülmüştür. Ayrıca Millî Mücadele'ye büyük katkıda bulunan ve savaşı destekleyen büyük toprak sahiplerine, özellikle Doğu ve Güneydoğudaki toprak ağalarına, katkılarına karşılık verilmiş bir taviz olarak, temel çözüme gidilmediği de düşünülebilir (Şahingöz, 1995: 419). 7 Şubat 1923'de Mustafa Kemal'in Balıkesir'de Paşa Camii minberinde halka yaptığı konuşma dikkat çekicidir. Bu konuşmada Mustafa Kemal şöyle demiştir: *“Bir kez halkımızı gözden geçirelim. Biliyorsunuz ki memleketimiz çiftçi memleketidir. O halde ulusumuzun büyük çoğunluğu çiftçi ve çobandır. Bu böyle olunca buna karşı büyük toprak ve çiftlik sahipleri akla gelebilir. Bizde kaç kişinin büyük toprağı vardır? Bu toprağın ölçüsü nedir? İncelenirse görülür ki, memleketimizin genişliğine göre hiç kimsenin büyük toprağı yoktur. Öyle ise bu toprak sahipleri de korunacak insanlardır.”* (Doğanay, 1977: 366-377).

Cumhuriyetin ilk yıllarında hükümet daha ziyade günün ihtiyaçlarını karşılamak için acele alınmış kararlarla harekete geçmiş ve dışarıdan gelen göçmenlere yer bulmak, siyasi maksatlarla yapılan nakil ve tehcirleri, göçebe iskânlarını imkân dâhiline sokmak için bazı kanun maddelerine dayanarak, önemi küçümsenemeyecek derecede çok toprak dağıtmıştır. Bu nevi kanunlar arasında ilk olarak 1925 senesinde çıkarılan bütçe kanununun 25. maddesinin hükümlerini görürüz. Gerçekten, bu maddenin A fıkrasına göre, toprağı muhtaç ziraat erbabına, elde mevcut milli arazi bedeli on senede taksitle alınmak ve her haneye verilecek arazi miktarı ellerindeki topraklarla birlikte azami iki yüz dönümü geçmemek üzere kıymet takdiri suretiyle dağıtılmış ve satılığa çıkarılmıştır. 1934 senesine kadar bu suretle madde halinde bütçe kanunlarına konmuş olan bu hüküm, o sene 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu'nun 56. maddesiyle daimileştirilmiştir (Barkan, 1980: 553-554).

TBMM’de aynı yıllarda arazi ve toprak meselesi ile ilgili görüşme teklif ve alınan kararlar ise şöyledir: İlk olarak Artvin Mebusu Halim Bey ve refikinin, Elviye-i Selase emlak ve arazisine dair kanun layihası 9 Nisan 1924 tarihinde görüşülmüştür (TBMM Zabıt Ceridesi, 1924: 454). Bölgedeki toprak sahiplerinin karmaşık bir yapı alması sebebiyle hükümet tarafından arazi davalarına bakılmaması yönündeki mahkemelere verilen emri üzerine çıkan anlaşmazlıklar için bu kanun kabul edilmiştir. Hükümet tarafından 13 Mart 1924 tarihinde çıkarılan bir başka kanunla Hükümet yedinde sahipsiz olarak mevcut bulunan emlakın, emvat ve emlaki düşman ve usat hükümet tarafından tahrip edilmiş olanlara nisbet dahilinde tevzii sağlanmıştır (Düstur, 1924: 327).

Durum böyleyken, Cumhuriyetin ilk yıllarında toprak mülkiyetine güvence verilmesi 1924 anayasası ve çeşitli yasalarla sağlanmıştı. Bu gelişmeler ancak mülk sahiplerini avantajlı kılmış az topraklılara arazi vermek zorlaşmıştır. 1934’te Kütahya mebusu Naşit Hakkı Bey (Türk Parlamento Tarihi, 1993: 510) bunu özetleyerek anlatmıştır: “1925 yılının Bütçe Kanunu ile halkı toprak sahibi etmek tedbirleri alındı. Milli araziden bedeli on yılda ödenmek üzere toprağı olmayanlara veya az olanlara 200 dönüm kadar toprak verilmeye başlandı. Sonra bu müddet 20 yıla çıkarıldı. Ve en nihayet bu borçlar bir kanunla silindi Fakat ancak 96 bin nüfusa 73.450 dönüm toprak verildi. Bugün topraksız veya toprağı kıt hayli çiftçi vardır. Bunlar kısmen kiracı, kısmen yarıcı, ikili birli, üçlü birli, mahsulere ortak başkalarının topraklarında çalışıyorlar.” (Kuruç, 1987: 158). 31 Mayıs 1926 tarihinde ise, “Ermeni Suikast Komiteleri” tarafından şehit edilen veya bu uğurda suveri muhtelifle ile duçarı gadr olan ricalin ailelerine verilecek emlak ve arazi hakkındaki kanunun oylaması kabul olunmuştur (TBMM, 1926: 697, 728). 1926 yılında kabul edilen İskân Kanunu ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinden nakledilenlerin arazileri ise hazineye intikal etmiştir. Bu arazinin bölgede topraksız çiftçi, aşiret efradı, göçebe ve muhacirlere karşı tevzii 1505 numaralı kanunla karar altına alınmıştır (Aras, 1956: 45).

Görülüyor ki büyük ve orta toprak sahiplerinin Milli Mücadeledeki hizmetleri göz önünde tutularak ilk başlarda bir toprak sınırlamasına gidilmemiştir. Sınırlama Anayasa’ya Edirne milletvekili İsmet Paşa’nın teklifiyle girmiştir. “Kamulaştırma ancak değer bedeli karşılığında olur” şeklindeki madde müzakere edilirken İsmet Paşa’nın takriri ile: “Ancak topraksız köylüyü topraklandırmak için yapılacak kamulaştırmalar bu hükmün dışındadır” hükmü eklenmiştir. Toprak reformu konusunda özellikle Atatürk döneminde ağır davranılmasının nedeni sadece büyük toprak sahiplerine sırt çevirmeme endişesi ile de açıklanamaz. Birçok köklü reformun yapıldığı bu ilk yıllarda Atatürk’ün bu konuyu gerçek manada gerekli görmemiş olduğu da düşünülebilir. Zira batıdaki toprak reformu çabaları mevcut düzene karşı çıkışın bir simgesi olup, Sovyetlerin toprak dağıtım

mından sonra ne hale geldiği de malumdur. Ancak şu da unutulmamalı ki bu dönemde kadastronun yapılamamış olması, devletin sahip olduğu toprağı tam olarak bilememesi de reformu engelliyordu.

Toprak dağıtımında kestirme ve kolay gibi görünen bir yol, 1927'nin Haziran ayında kabul edilmiş, bazı eşhasın şark menatıkından garp vilayetlerine nakillerine dair (bazı kişilerin doğu bölgelerinden batı illerine gönderilmelerine ilişkin) 1097 sayılı yasadan türetilmiştir. Bu yasanın 1.maddesi İdari, askeri ve içtimai esbaba binaen şark idarei örfiye mıntıklasıyla Bayazıt vilayetinden bin dört yüze kadar şahsın ve işbu eşhas aileleriyle seksen asi ailesinin ve menatıkı mezküredeki ağır ceza mahkumlarının garp vilayetlerine naklini öngörmektedir. Yasanın 8. ve 9.maddelerinde ise "sırasıyla nakledilen kimseler araziden ve araziye tabi olan müsakkafattan maada mutasarrıfı oldukları bilümüm emvali gayrimenkulelerini iki sene zarfında tasfiye etmek üzere tasarrufa devam ederler. Ancak, bu müddetin hitamına kadar tasfiye yapamadıkları surette Hükümetçe emvali mezkürelere bilmüzayede satılıp bedelleri kendilerine verilir ve nakledilenlerin terk ettikleri arazi ve araziye tabi olan müsakkafatları Hazineye intikal eder" denilmektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1927: 153-159).

Gazi Mustafa Kemal'in TBMM'nin 1 Kasım 1928 tarihli açış konuşmasında hükümetlerin özellikle doğu bölgelerindeki illerde toprağı olmayan çiftçilere yönelik çalışmalar yapması gerektiğini ortaya koymuştur. Atatürk bu konuşmasında, doğu illerinin bir kısmında kurulan genel müfettişliğin, yerinde ve yararlı olduğunu, Cumhuriyet kanunlarına güvenle sığınacak tek yer olduğunun anlaşılmasının bölgede huzur, gelişme için önemli bir başlangıç olduğunu söylemiş, yeni çalışma döneminde gerek bu bölgede gerekse ülkenin diğer bölgelerinde toprağı olmayan çiftçilere toprak sağlamak sorunu üzerinde önemle duracağına olan inancını açıklamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1928: 2). Ancak çıkarılan kanunlar yapılan teklif ve uygulamalar özellikle Cumhuriyetin bu ilk yıllarında etkili olamamıştır. Zira topraksız köylüye yahut muhacirlere devlet tarafından toprak verilen yerlerde köylü uzun seneler arazinin bataklığını kuruttuktan sonra ve bunun yanı sıra araziye imar ve ıslah ettikten sonra birgün işlediği arazinin bir sahibi ile karşılaşmakta ve toprak sahibi, toprağının kendisine ait olduğunu iddia ederek işlenmiş, ıslah edilmiş araziye köylüden alarak, köylüyü ortakçı olarak kullanmaktadır. Köylü senelerce emek sarf ederek işlediği toprağın, böyle bir kalemde elinden gittiğini görünce, tabi bir daha toprakla, mahsulle alakadar olmuyor, herhangi bir yeniliğe karşı pasif kalıyordu. Bundan sonra, bu akıbeti gören diğer köylüler de edindikleri toprakları ıslahtan çekiniyorlardı (Avcıoğlu, 1986: 231). Ayrıca batı illerine nakledilen ve toprakla topraksız çiftçilere ve muhacirlere dağıtılan aşiret mensupları tapu dairelerine başvurdukları gibi topraklarını geri almak için mahkemeye başvuruyor, bu da topraklandırma çalışmalarından yararlanan halkı zor duruma düşüyordu.

Toprak Kanunu

1097 sayılı yasanın 9. maddesine dayanarak, Doğu'da hazineye geçen toprakların bir bölümü köylülere, göçerlere ve bazı aşiretlere dağıtılmaya başlanmıştır. 1929 yılında ise, bu topraklara eski sahiplerince el konulmasını önlemek için “Şark menatıkı dahilinde muhtaç zürraa tevzi edilecek araziye dair (Doğu bölgelerinde topraksız çiftçiye dağıtılacak toprağa ilişkin) 1505 sayılı yasayı” hazırlamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1929: 257-258; Düstur, 1929: 1793). Yasanın 1.maddesi köylü, aşiret efradı, göçebe ve muhacirlere dağıtılmış olan toprağın artık kendilerine ait olduğunu saptamaktadır. 1505 sayılı yasanın ilginç olan yönü 4. maddesidir. Madde, “İş bu kanun Birinci Umumi Müfettişlik mıntıkası dahilinde” (yani, doğu ve Güneydoğu Anadolu'da) ve lüzumu İcra Vekilleri Heyetince tasdik edilen yerlerde tatbik olunur denilmektedir. Burada, toprak dağıtımının kapsamı birden genişlemekte ve hükümetin gerekli göreceği tüm bölgelerde uygulanabilecek bir nitelik kazanmaktadır. 1505 sayılı yasa, 1929'un Haziranından sonra hem Doğu'da, hem de Muğla ve Konya'da bazı büyük çiftliklerin kamulaştırılıp köylülere dağıtılmasıyla Orta Anadolu'da uygulanmıştır. Böylece 1505 sayılı yasa, ülke çapında topraksız ve az topraklı köylüye dağıtım yapma amacıyla bir fiili durum oluşturmuştur. Bu, siyasal kadroların içindeki büyük toprak sahiplerinin başlangıçta hayır diyemedikleri kestirme ve kolay bir yol olarak değerlendirilmiştir (Kuruç, 1993: 212). Bu konuda hakkında Başbakan İsmet İnönü: “İşledikleri arazi kendi malları olmayan vatandaşları toprak sahibi yapmak için bu sene bazı şark vilayetlerinde işe başladık. Bizim bu işte mesleğimiz topraksız köylüye kendi malı yapacağımız tarlasında çalışmak imkanını hazırlamaktır. Bunun haricinde büyük çiftlik işletmekte olan gayret ve servet sahiplerine dokunmak şöyle dursun, aksine bunların da iyi çalıştıklarını ve kazandıklarını görmekten memnun oluruz.” sözüyle topraksız köylüye toprak vermenin büyük çiftçinin mülkiyetini zedelemeyeceği düşüncesindedir (Doğanay, 1977: 367).

1929 yılındaki bu kanundan sonra Umumi Müfettişlik mıntıkasında yaptığı gezi sonucundaki tespitlerini birer rapor halinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na sunan Maslahatgüzar Edmons, bölgenin sosyal durumuyla ilgili şunları yazmıştır: “Urfâ, kuzeye ve beş mil güneye kadar olan kesimden Harran'ın ötelere uzanan etkili geniş toprakların bir pazarı durumunda. Aşarın kaldırılmasıyla ekim alanları genişlemiş köylülerin çoğu beyler gibi toprak sahibi. Büyük toprakların bölünmesini öngören yasadaki çok sayıda köylü yararlanmış.” (Koca, 1998: 355-356). Ancak rapordaki bilgilerle tüm bölgede o dönemde birden bire iyileşmenin görüldüğünü söyleyebilmek mümkün değildir.

1930'lara gelindiği zaman, toprakta ve köyde pek az değişiklik olmuştur. Toprak mülkiyetinde ciddi dengesizlikler vardır ve sürmektedir. Sosyal ve siyasal yönden olumsuz etkileri bir yana, topraktan yoksunluk, büyük

bir köyle kitesinin köylülükten çiftçiliğe geçememesine, üretici kimliği kazanamamasına, satın alma gücünden yoksun kalarak piyasa ilişkilerine girememesine ve değişememesine yol açmaktadır. Konu çözümsüz kaldıkça, zaman yönetimin aleyhine işlemektedir. Bütün bunlar, 1930’larda yönetimi toprak sorunu üzerinde daha çok düşünmeye yöneltir. 5 Temmuz 1930 tarihinde ise Bakanlar Kurulu muhtaç çiftçilere verilecek arazi ile ilgili şu kararı almıştır: “1341 senesi Muvazenei Umumiye Kanunu’nun 23. maddesi mucibince toprağa muhtaç çiftçilere verilecek arazi hakkında Maliye Vekâlet’ince tanzim olunup 2 Temmuz 1930 tarih ve 1093 numaralı tezkere ile teklif olunan talimatnamenin tatbiki; İcra Vekilleri Heyeti’nin 5 Temmuz 1930 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur.” (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1930). Her ne kadar yoksul çiftçiye toprak verme kararı rejimin güvencesi ve doğu ile sınırlı olsa da batıdaki toprak sahipleri durumdan memnun değildir. Zira hükümetin alacağı yeni kararlar ilk etapta onay görmeyecektir.

1933-1934 yıllarında Şükrü Kaya, Nüfus Umum Müdürü Galip Peker’e, toprakların tapusuz kısmını devlete mal eden bir tasarı hazırlatmıştır. Tasarı, çiftlik ağaları elindeki önemli miktardaki Hazine topraklarının Hazine’ye mal edilmesini ve muhtaç köylüye dağıtılmasını sağlayabilecekti. Fakat tasarı, hem Ziraat Vekâleti, hem de Devlet Şurası tarafından reddedilmiştir. İkinci tasarıyı CHP Grubu, Mardin Milletvekili Ali Rıza Erten’e hazırlatmış, fakat bu tasarı da grupta uyutulmuştur. Dr. Refik Saydam, Sağlık Bakanı iken, bir İskan kanunu tasarısı hazırlatmak istemiş, o da yarım kalmıştır (Avcıoğlu, 1986: 234).

Son olarak devlet şurası (Danıştay) 1505 numaralı kanunun 4. maddesinin sadece doğu bölgeleriyle sınırlı olacağı yolunda bir karar oluşturmuştur. Hükümet ise bu engeli aşmak için yeni bir yasa tasarısı hazırlamak istemez. Zira ekonomik buhran sonrası toprak mülkiyetindeki eşitsizliğin ekonomide talep eksikliğine yol açacağı düşünülmektedir. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya da bu çizgiyi benimsemiş ve sürekli olarak izlemiştir. TBMM’deki bir konuşmasında: “Şarkta geniş çiftlikler ve bu çiftliklerde serf gibi yaşayan topraksız, fakat toprağa bağlı bir çok insan vardı. Ancak, aynı vaziyette çiftliklere ve insanlara Anadolu’nun diğer bir çok yerinde de tesadüf olunmaktadır. Şarkta bu insanları bu bağdan kurtarıp toprağa sahip kılmak ne kadar lazımsa, garpta da aynı vasıftaki insanları aynı surette kurtarmak aynı derecede ve belki daha şiddetle lazım ve zaruridir” sözleriyle toprak mülkiyetindeki eşitsizlikleri gidermenin baş sözcüsü olmuştur (Kuruç, 1987: 168).

14 Haziran 1934 tarihindeki görüşmeler sonrası “Şark mıntıkları dâhilinde muhtaç zürraa tevzi edilecek araziye dair olan kanunun 4. maddesinin tefsiri hakkındaki tezkere” kabul edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1934: 137-140). Böylece 4. maddenin “ve lüzumu İcra Vekilleri Heyeti’nce

tasdik edilen yerlerde” fıkrasının lüzumu halinde İcra Vekilleri Heyeti’nce tasdik edilecek her yerde maksadına gelebileceği yönünde yorum alınır. Tezkere’nin görüşülmesi sırasında Manisa Milletvekili Refik Şevket Bey (Türk Parlamento Tarihi, 1993: 544): “...bendenizce dördüncü maddenin ihtiva ettiği birinci müfettişlik muntıkası ile İcra Vekiller Heyeti’nin münasip göreceği sair yerlerden murat, Birinci müfettişlik muntikasına dâhil olmayan şarktaki bazı vilayetlerin de kast olunduğu gayet sarihtir. İştitiğime göre Birinci umumi müfettişlik Urfa, Mardin, Elazığ, Diyarbakır, Muş, Van, Siirt vilayetlerini ihtiva etmektedir. Bu vilayetler haricinde şark muntikasında bulunan ayrıca vilayetler dahi vardır. Yani Birinci müfettişlik muntikasına dâhil olur. Benim maksadım Birinci müfettişlik muntikasına dâhil ve İcra Vekilleri karar ile verilecek sair vilayetlerde tabirinin manası, kanunun ihtiva ettiği unvan ve maksat itibar ile doğrudan doğruya şarktaki vilayetlere de şamildir. Aynı maksatla bazı vilayetlere dahi teşmil edilmesi lazım gelirse bunu, bütün Türkiye’ye şamil bir kanun haline getirmek icap edecektir. Onun için istimlak kanunundan ayrı hususi hükümleri bulunan bu kanunun böyle bir tefsirle bütün Türkiye’ye teşmiline hukuken ve teşmilin istilzam ettiği mahiyet noktai nazarından imkân yoktur. Binaenaleyh bendeniz, Dâhiliye encümeninin ve buna iştirak eden Maliye encümeninin noktai nazarının muhalifi olmak üzere kanunun ancak şark muntikasına münhasır kalması mütalaasını beyan eder ve bir takrir takdim ederim.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 1934: 139). sözleriyle maddeyi doğu ile sınırlamak istemiştir. Gaziantep Milletvekili Reşit Bey (Türk Parlamento Tarihi, 1993: 305) ise meseleye açıklık getirici şu sözlerle konuşmalara son vermiştir: “Efendim, 1097 numaralı kanunun dördüncü maddesindeki maksadı asli, o vakitler Hükümetin siyaseti icabı olarak, o civardaki bir kısım halkın garbe nakli içindir. Bu zaruret kalktıktan sonra o halk tekrar eski yerlerine iade edilmişlerdir. Maksadı aslide şark, garp meselesi yoktur. Cumhuriyetin ve teşkilatı esasîyenin esas temeli, her hangi bir müsavatsızlık ihdasına mani olmaktır. Hükümet nazarında şark nasılsa, garp da öyledir. Her iki kısım için ayrı ayrı kanunlar yapmış değildir. Zannediyorum, yukarıdaki ibareyi okumamışlar. Hükümet lüzum görürse naklettiği halkın orada kalan arazisininin 8-10 mislinden yukarı bedelini verir. Cumhuriyet idaresinin esas ve temeli budur. Tefsir doğrudur, aynen kabulünü rica ederim.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 1934: 140).

Görüşmelerden izlenebileceği gibi, ülkede yaygın bir toprak dağıtımının ortaya çıkma olasılığı karşısında büyük toprak sahipleri çok duyarlıdır. Yönetiminin görüşünü dile getiren Şükrü Kaya ise hem topraksız ve az topraklı köylüyü ön plana alan radikal bir tavır sergilemekte, hem de bunu çiftçilik yapan büyük toprak sahiplerinin çıkarlarıyla bağdaştıracak bir politika çizgisi arandığını göstermektedir.

Toprak reformu faaliyetleri içerisinde değerlendirilebilecek diğer bir gelişmesi 14 Haziran 1934 tarih ve 2502 sayılı “Kars vilayeti ile Bayazıt,

Erzurum ve Çoruh Vilayetlerinin Bazı Parçalarında Muhacir ve Sığıntıların Yerleştirilmesi ve Yerli Çiftçilerin Topraklandırılması Hakkındaki Kanun”dur. Bu yasa da Kars ili ile Iğdır ve Tuzluca, Erzurum ilinin Oltu ve Çoruh, Artvin ilinin Şavşat ve Borçka ilçelerinde ve Kemalpaşa nahiyesinde seçim haklarını başka ülke lehine kullanan kalıp da hazineye geçen toprak ve binaların, bunlara yerleştirilecek mülteci ve göçmenlere iskan yasa kuralları içinde parasız olarak verileceğiyle ilgili kurallar yer almaktadır. Bu yasa daha önce sözü geçen 474 sayılı yasanın bazı kurallarını yürürlükten kaldırmıştır (Çevik, 2002).

Dönemin sonuna doğru kabul edilen, 14 Haziran 1934 tarihli ve 2510 sayılı “İskân Kanunu”na dışarıdan gelecek göçmenlerle içerideki göçebelere toprağa bağlanarak müstahsil bir hale getirilmesi, iç kolonizasyon ve milli kültürün yayılması için bir taraftan diğer tarafa göç ettirilecek olanların topraklandırılması için, devlete ait bulunan veyahut kamulaştırma yoluyla elde edilecek olan toprakların dağıtılması hususlarına ait hükümler konulmuş bulunuyordu. Gerçekten bu kanunun 12’nci maddesinin B fıkrasında, öteden beri aynı mıntıkada bulunan aşiret fertleriyle bu mıntıkanın yerli halkından olan veya herhangi bir suretle yerleşmek üzere oraya gelmiş bulunan topraksız veya az topraklı çiftçilerin, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, hazineye ait topraklardan İskân kanununun hükümlerine göre toprak verilmek suretiyle toprağa bağlandırılacağı yazılıdır. Aynı kanunun 13’üncü maddesinin bir hükmüne göre (2-A) de, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla nakil ve iskân edilecekler arasında verimsiz veya azmaklık ve batıklık topraklardaki insanlar, topraksız veya az topraklı çiftçiler de vardır (Barkan, 1980: 454; TBMM Zabıt Ceridesi, 1934: 140).

1923 senesinden 1934 senesine kadar çeşitli kanunlarla Şark mültecileri, toprağa muhtaç yerli çiftçiler, muhacir ve mültecilere dağıtılan arazi dağılımını tetkik etmek tablodan mümkündür:

	Arazi (dönüm)	Bağ (dönüm)	Bahçe (dönüm)
a) Şark mültecileri	122.937	-	-
b) Mübadil (*)	4.482.567	98.606	160.300
c) Muhacir ve mülteci (**)	1.450.280	58.814	8.539
d) Toprağa muhtaç yerli çiftçiler	731.450	-	-
Yekün	6.787.234	157.420	168.659

(*) 99.709 hane ve 380.243 nüfus. (**) 58.027 hane ve 247.295 nüfus.

Tabloda görüldüğü gibi Şark mültecilerine ve toprağa muhtaç yerli çiftçilere sadece arazi verilmiştir. Bölgeye bu tür toprakla yürütülen politiklardan birisi de başbakana sunulmak üzere hazırlanan raporlardır. Bu raporlarda arazinin tahrir edilmediği ve verginin yeterince toplanmadığı

belirtilmektedir. Önlem olarak ise yazılmamış araziye, yeni açılmış yerleri, bağları meydana çıkarmak, sahipleri adına kaydetmek, vergiyi tahsil çözümleri bulmak önerilmiştir. Bu doğrultuda 27 Haziran 1931 tarihinde çıkarılan Arazi Vergisi (Düstur, 1931: 263) ülke genelinde ve doğu bölgelerinde toprak sorununa yardımcı bir gelişme olmuştur. 22 Aralık 1934 tarihli Tapu Kanunu da (TBMM Zabıt Ceridesi, 1934: 272) emlak ve arazi- nin devletin denetimi dışında mülkiyetine son vermeyi amaçlamıştır (Bar- kan, 1980: 455).

Özellikle arazi vergisinin tahsili için gerekli olan tapu kadastro ça- lışmaları savaş ve ayaklanmaların sonunda tapu kayıtlarının yanması veya kaybolmasıyla yeniden düzenlenmek istenmiştir. Bu amaçla Umumi Müfettiş İbrahim Tali Beyin tespit ettirdiği tapu ve arazi kayıt durumları vilayetlere göre şöyledir: Diyarbakır vilayetinin Kulp, Silvan, Ergani, Osmaniye kazaları. Urfa vilayetinin, Viranşehir, Suruç, Harran kazaları, 1336 (1920) Rus işgalinde Ermenilerle birlikte, Siirt vilayetinin Beşiri il- çesi, Şeyh Said Hadisesi'nde çaya atılarak, Pervari ilçesi Yakup Ağa Ha- disesi'nde tekrar yok edilmiştir. Hakkari vilayeti merkez ve ilçeleri; Muş vilayetinde merkez, Bitlis, Çapakçukur, Bulanık, Malazgirt, Varto, Mo- tki (Mutki) kazaları, Rus işgali ve isyanında. Van vilayetinin merkez ve ilçelerinin tamamı işgalinde ve Ermeniler tarafından, Bayazıt vilayetinin merkez, Eleşkirt, Tutak, Diyadin ve Karaköse'nin bilumum kayıtları Rus işgalinde ve Ermeniler tarafından Elazığ vilayetinin de Hozat, Mazgirt, Ovacık, Çemişgezek ve Pertek kazalarıyla Harput nahiyesindeki kayıtlar kısmen yanmış, dağıtılmış ve kaybedilmişlerdi (Koca, 1998: 340).¹

İskân-Toprak Kanunu

Türkiye'de çiftçiyi topraklandırma işlerinin daha şümüllü bir Toprak Kanunu'nun hükümlerine göre diğer meselelerle birlikte bir elden ve inkılapçı usullerle hal ve idare edilmesine olan ihtiyaç çok zaman evvel hissedilmiş bulunduğundan, 1935 yılından başlamak üzere, şümüllü ve te- ferruatlı büyük iskân toprak kanunları projeleri hazırlanmıştır. Bu büyük projelerden ilki, İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 12 Kasım 1935 tarihli İskân-Toprak Kanununa ait olanıdır. Bu proje hakkında muhtelif bakanlıkların fikri sorulmuş ve alınan raporlar, Meclisteki Parti Grubu Toprak Kanunu Komisyonu kararıyla hazırlanan "toprak kanununun ni- çinleri"yle birlikte bastırılarak (Meclis ve Hükümetin dar muhiti içinde) dağıtılmıştır. Bu proje, bilhassa büyük idare amirlerine hudutsuz salahi- yetler vererek işin zirai teknik ve ihtisası alakadar eden cihetlerini ihmal eder bir mahiyette gözükmesi ve kati hazırlıklara dayanmayan şiddetli bazı hükümleri ihtiva etmesi dolayısıyla, İçişleri Bakanlığı'nın elinden alınarak Ziraat Bakanlığı'na devredildi. Bu bakanlık, daha evvelki projeye yapı-

¹ Yeni tapu sicillerinin tutulacağı mahaller hakkındaki kararname de Bayazıt, Erzurum, Kars ili de vardı.

lan tenkitleri göz önünde tutarak, hazırladığı diğer büyük bir Zirai Islahat Kanunu Projesini mucip sebepleriyle birlikte 1937 yılında alakadarların tetkikine arz etmiş bulunuyordu (Barkan, 1980: 456).

Cumhuriyetin ana kadrosu, 1934/35'ten sonra köy ve tarım alanına da stratejik görüşle bakıyor, değişik ve kestirme bir yol arıyordu. Neyin nasıl yapılacağına bir çeşit siyasal kabul belgesi niteliği taşıyan 1935 CHP kurultayı ve programında artık köy ve toprak konusunda izlenecek yolun kararı alınmıştır. Atılacak adım, köye toprak dağıtarak girmektir. Bunun yasal çerçevesi hazırlanacaktır. 1935 CHP kurultayında, partinin Genel Sekreteri Recep Peker'in sözleri yeterince açıktır. Peker, partinin Türk köylüsünü topraklandırmak işine yeni programda yer verdiğini, bunun için hususi istimlak kanunları (özel kamulaştırma yasaları) yapılmasını göz önünde tuttuğunu, Teşkilatı Esasiye Kanunu (Anayasa) da icap ederse, diğer kanunlar gibi buna göre değişeceğini belirtmiştir. Demek ki öngörülen şey, topraksız ve az topraklı köylüye sadece hazine arazisinden yapılacak bir dağıtım değildir. Asıl iş, özel kamulaştırma yasaları düzenleyerek özel mülkteki büyük arazilerden dağıtım yapmaktır. Anayasa engelse, bu yönde gerekli değişiklik yapılacaktır. İşe, toprak dağıtımını Anayasa düzeyinde garantiye almakla başlanacaktır. Köy, tarım ve toprak davasında öteki adımlar bundan sonra ve bununla uyum içinde atılacaktır (Kuruç, 1987: 174).

Atatürk, 1936 yılında Meclis açış konuşmasında, Toprak Kanununun bir neticeye varmasını Kurultay'dan beklemekte her Türk çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olmasının lazım olduğunu altını çizmektedir. Başbakan İnönü'de 1936 yılı Aralık ayında, toprak reformu üzerinde önemle durmaktadır: *“Yurdumuzda topraksız çiftçinin sayısı, her tasavvurun üstündedir. En ziyade toprağı taksim edilmiş yerlerimizde bile, köylünün yarısına yakın bir miktarı topraksızdır. Başkalarına ait topraklar üstünde, çok fena şartlar içinde ve çok verimsiz olarak çalışmak mecburiyetindedir. Hiçbir vakit, hiçbir adamın malını cebren zapt etmek fikrinde değiliz. Fakat hiçbir surette köylüyü ilelebet topraksız kalmaya mahkûm eden dar bir çerçeve içinde bırakmaya razı olmayız. Toprağı köylüye dağıtmak meselesi, medeni memleketlerin birer birer içinden geçtiği ve rejim agrer namını alan zirai bir ilerleme safhası olmuştur. Memleketlerimizin da bu safhadan geçmesi, bir tekâmül eseri olacaktır.”* İnönü, daha sonraki yıllarda *“Bataklı toprak ağasının kökünü kazıyacağım”* diyecek kadar, ileri bir tutumu benimseyecektir (Avcıoğlu, 1986: 324).

Atatürk 1937 yılında yine meclisi açış konuşmasında toprak dağılımını tekrar gündeme getirerek şu konuşmayı yapmıştır: *“Bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olan ise bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın hiçbir sebep ve hiçbir suretle bölünemez bir mahiyette olması... büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri*

arazi genişliğini arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre sınırlamak lazımdır.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 1937: 3).

Atatürk’ün 1936 ve 1937 yıllarında Büyük Millet Meclisi’ndeki açış nutuklarındaki sözleri lüzumlu hazırlıkların tamamlanarak büyük bir ziraat hareketinin Türkiye’de başlamak üzere olduğunun bir alametiydi. Aynı şekilde Anayasa’da bir değişiklik yapılarak 74.maddedeki “Kamu faydasına gerekli olduğu usulüne göre anlaşılmadıkça ve özel kanunları gereğince, değer pahası peşin verilmedikçe, hiçbir kimsenin malı ve mülkü kamulaştırılmaz” hükmü, hazırlanmakta olan toprak kanununun istimlake ait esaslarının tatbikini mümkün kılacak şekilde tamamlandı ve bu maddeye, “Çiftçiyi toprak sahibi kılmak ve ormanları devletleştirmek için alınacak toprak ve ormanların kamulaştırma karşılığı ve bu karşılıkların ödeneşi özel kanunlarla gösterilir” fıkrası ilave edilmiştir (Barkan, 1980: 457).

1937’de, Cumhuriyet yönetimi toprak dağıtmaya kararlıdır. İşin ciddi oluşu, yalnızca bu yönde bir Anayasa değişikliği yapılmış olmasında değildir. Yönetimin niyeti, bir kerelik bir dağıtım yapıp bununla yetinmek gibi görünmüyor. Toprak dağıtımı sürekli olacaktır. Bunun böyle söylenmesi anlamlıdır. Hem de Atatürk’ün yakın çevresinde yeri olan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın ağzından: “*Bu memleketin agrerleri ıstırapı büyük ve millî ıstıraptır. Eğer bunu halletmeyeceksek, memleketimizde topraksız çiftçiyi Cumhuriyetin ve inkılabın büyük nimetlerinden mahrum bırakmış olacağız. Eğer millet kendi topraklarında ekmeğine hâkim olamazsa ve bunu temin edemezsek, yapılan şeylerin manası kalmaz. Vatandaşını aç ve topraksız bırakıp şu veya bu muhayyel idealler peşinde koşmak kendini aldatmak değil midir? Toprak, çiftçiye toprak. Bu bir defalık iş değildir. Topraksızlık hissedildikçe verilecektir.” (Kuruç, 1987: 176).*

Hükümetin ve Atatürk’ün çabalarına rağmen istenilen reform hemen elde edilememiştir. Zira 1937 tarihli Zirai Islahat Kanunu Projesi bir müddet sonra Ziraat Vekâleti tarafından tekrar ele alınarak yeni bir projeye dönüştürülmüş ancak o sıralarda yeni bir dünya savaşının kapıda olması zirai reform işlerinin bir süre daha bir kenara bırakılmasını zorunlu kılmıştır. Nihayet savaş sonrası 1945 tarih ve 4738 sayılı çiftçiyi Topraklandırma Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunun bu kadar gecikmesi hakkında çeşitli görüşler vardır. Ömer Lütfi Barkan sebebi ne hükümete ne de nüfuzlu bir takım toprak sahiplerine bağlar. Bu meselenin hakkında yapılan hazırlıkların olumlu olduğu görüşündedir. Yüksel Ülken gibi diğer görüş sahipleri ise bir toplumun yapısını bilmeden veya toplumun yapısının özelliklerini gözetmeden yapılan çözümlenme ve yorumlamaların eksik kalmasıyla yanlışlığa düşmeyi doğal saymaktadır (Ülken, 1980: 247-249; Toprak Reformu, 1960: 34-38).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde 1938 öncesi çıkan kanun-

ları ve 1945 yılındaki çiftçiyi topraklandırma kanunu uygulamak kolay olmamıştır. Bölgenin sosyo-kültürel yapısı en önemli engelleyici faktör olmuştur. Yapılan reformlar, büyük toprak sahiplerine dokunmaları, köylüye boş hazine topraklarını dağıtmaktan öteye gidememiştir. Bu döneme ait iskan ve arazi dağıtım işlemlerinden birini Üçüncü Umumi Müfettişlik bünyesinde Iğdır'da görüyoruz. Başbakanlığa yazılan yazıda: “*Tarihi doğu seyahatiniz esnasında, göçmenlerin iskanları ile topraksız ve muhtaç yurttaşlara arazi tevzi ve temlik hakkındaki, yüksek irşat ve emirlerinize tevfikeyen, Iğdır kazasında bu işlerin yapılmasını tetkik ve intaca muvakkaten memur edilen Mülkiye Müfettişi Sabit Şeren'den alınan telgraftan, merkez kasabasında 326 evde 1639 nüfusa 134 ev, 48 ev yeri, 10 dükkân, 8 dükkân yeri ile 13503 dekar arazi ve kazanın diğer köylerinde 623 evde 3473 nüfusa 573 ev, 58 ev yeri, 27 dükkân ile 33523 dekar toprak tevzi ve temlik edildiği ve tapular doldurularak verilmekte olduğu, memnuniyetle anlaşılmış ve bu hizmetinden dolayı Sabit Şeren'in takdire layık görülmüş olduğunu sonsuz saygılarımla arz ederim.*” (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1936) denmektedir.

Toprak reformunun başarılı olması sadece toprak dağıtımı ile mümkün görülmemektedir. Sulama, ucuz elektrik götürme, nakliyatı ucuzla sağlama, pazarlama imkanları, yeni teknolojik uygulamalar, kredi temini gibi şartları yerine getirmeden çiftçiyi toprakta bırakmak, başka bir sektöre geçmesini engellemek mümkün olmamıştır.

Bölgelere Ait Raporlarda Sosyal Meseleler ve Çözümleri

A. Meseleler

1. Aşiret ağaları bölgede hala her türlü mal ve nüfuzla maliktirler. Ağalar hükümet güçlü olduğu zaman riyakarane bir itaat gösterirler. Zayıf ve gaili anlarda ise para vs. yardımlarda bulunacak bir yapıdadır. Hemen bütün Doğu ve Güneydoğuda ahali, aralarındaki ihtilafı ağa ve seyitler aracılığıyla çözmektedirler. MAH'ın Van vilayeti ile ilgili raporunda şunlar yazılıdır: ... bölge halkı varını yoğunu ağalara, şeyhlere vermişlerdir. Devlete verdikleri vergi ağalara verdiklerinin yanında hiç mesabesindedir.”

2. Aşiret meselesi bölgenin tarihinde her zaman önemli sosyal ve iktisadi bir meseledir. Münferiden hakkını alamayanlar bir dayanak noktası aramakta ve bu suretle aşiret reisinin emri altında kalmaya razı olmaktadır. Aşiret mensuplarınca aşiret reisi hükümetten bile çok güçlü ve şeditir.

Onlar nazarında aşiret reisi her şeydir. Ahali hükümeti aşiret reisinden daha güçlü görmedikçe aşiret reisinin bütün emirlerine uyar. Hükümetin emirlerini ise pek dinlemezler. MAH'ın 119.4.1928 tarihli raporunda bu konuda şunlar yazılıdır: “Siirt'in Eruh kazası halkı tahakküm altında inledikleri halde bağlı oldukları Aşiret reislerinden başka güç tanımamışlardır. Aşiret reislerinin zulüm ve yolsuzlukları altında ezilmişlerdir. Ama ağanın

en ufak işaretiyle ölmeyi şeref bilmişlerdir. Aşarın kaldırılması köylerde iyi karşılanmamıştır. Ancak ağa ve beylerin çiftliklerinde köylülerden yine aşar nispetinde veya ondan biraz azda olsa aşar karşılığı vergi alınmaya devam edilmektedir.

3.Bölge halkının genel olarak sosyal seviyesi düşüktür. Elazığ Valiliğinin raporunda şunlar yazılıdır: "hükümet güç kazandığı anda aşiretler aralarındaki ihtilafa son vererek hükümete karşı bir mukafet ve birlik kurma itiyadındadırlar." MAH'ın 21 Mart 1928 tarihli raporunda da buna benzer şeyler yazılıdır: Bölgedeki Kürt ahalinin içtimai seviyesi oldukça düşüktür. Normal zamanlarda birbiriyle sürekli ihtilaf halindedirler, ancak hükümetin gailleli bir zamanında karışıklık ve isyan anlarında derhal bir grup halinde geçici olarak hükümete karşı birleşirler.

4.Halkın Cumhuriyet idaresine bakışı da oldukça farklıdır. Bu konuda halkı ikiye ayırabiliriz.

a. Şehir ve kasabalarda oturarak az çok hükümet işleriyle iştilgal eden halk-ki bunların hemen tamamı idareye karşıdır.

b. Bir kısmı da Cumhuriyetin ilanından bile haberi olmayan ve "Allah padişahın kılıcını keskin etsin!" diye dua eden insanlardır. Cumhuriyete bağlı ancak %5 civarında insan vardır (Pehlivanlı, 1995: 560-562).

B. Çözümler

1.Aşiret düzeni kaldırılmalıdır. Elazığ Valiliğinin raporunda bu konuda şunlar yazılıdır: "Bölge halkı ağa ve seyyitlerin tesirinden kurtarılabilirse Cumhuriyetin istifade edebileceği en önemli unsurdur. MAH'ın 5 Nisan 1928 tarihli Urfa vilayeti raporunda şunlar yazılıdır: "Her türlü iptidailikten kurtulmak için aşiret düzeninin yavaş yavaş kaldırılması gereklidir. Aşiret alayları teşkil etmek devletin menfaatlerine aşiretten aşiretçilikten imdat ve medet ummak demektir."

2.Devlet otoritesi güçlendirilmelidir. MAH'ın Van raporunda şunlar yazılıdır: "Hükümetin zayıf zamanlarında idareye karşı birleşme eğiliminde olan Kürt aşiretlerine karşı hükümet devamlı güçlü olmak mecburiyetindedir." Çankırı Millet Vekili Abdülhalik Bey'in raporunda ise şunlar yazılıdır: "Aşiret hayatını kaldırabilmek için öncelikle Hükümetin güçlendirilmesi gerekmektedir. Aşiret fertlerini hayat, mal ve haklarını tamamen hükümet vasıtasıyla muhafaza edilebileceğine inanmaları sağlanmalıdır." Halkın bu gerçekleri görebilmesi için az bir gayret yeterlidir. MAH'ın 19 Nisan 1928 tarihli Siirt raporunda şöyle denilmektedir: "Siirt merkezinde halk artık ağalığın kendilerine ne kadar muzır bir keyfiyet olduğunu yavaş yavaş anlamaya ve ayrılarak idrak etmeye başlamışlardır."

3.Bölgenin sosyo-ekonomik durumunu çok yakından ilgilendiren arazinin dağıtımı meselesi öncelikle idarenin halletmesi gereken bir mesele-

ledir. Bu her ne sebepten ise şimdiye kadar yapılmamıştır. Hemen bütün raporlarda bu noksanlık şu şekilde dile getirilmektedir: “Ekser yerlerde hükümet kayıtları yoktur, dolayısıyla arazinin hakiki mutasarrıfları belli değildir... bu bakımdan arazi meselesi mutlaka halledilmelidir... araziye hemen tahrir ettirmek, yazılmamış olan araziye yeni açılan yerleri, bağları meydana çıkarmak bu günkü sahipleri namına araziye kaydetmek vergiyi tahsil çarelerini bulmak lazımdır. Bu günkü günde arazi vergisi hemen hiç mesabesinde... arazisi dar ve nüfusu çok olan dağlık bölgelerdeki ihtilafın çoğu arazi tasarrufu yüzündedir.”

4. Bölgenin Türkiye açısından bir meselesi de yaşayan nüfusun ne kadar olduğunun sağlıklı bir nispetinin olmayışıdır. Bu idari açıdan, askerlik açısından, ekonomik vs. açılardan oldukça önemlidir. Gerek Abdülhalik Bey’in gerekse Elazığ Valiliğini raporlarında bu konuya dikkat çekilerek şöyle denilmektedir: “nüfus tahriratı yapılması şarttır... Ortada birçok genç gözüktüğü halde kimse askere gitmiyor... nüfus sayımı yapılmalıdır. Böylece askerlik mükellefiyeti oralara da teşmil edilecektir. Bu gün oralardan hemen pek az, oda kasabalar halkından asker alınabiliyor nüfusun büyük bir kısmı gizli olduğu gibi yazılanlardan da askerliğe icabet azdır. Memleket müfaadasına iştirak etmiyorlar.” (Pehlivanlı, 1995: 562-564).

Kaynakça

Arşivler

TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA), 5.7.1930, 030.18.01.02/12.46.12.

TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA), 9.3.1936, 30.10 / 70.463.10.

Resmi Yayınlar

Düstur, (1924), D. 2, c. 5.

Düstur, (1924), D. 2, c. 6.

Düstur, (1929), D. 2, c. 10.

Düstur, (1931), D. 2, c. 12.

Düstur, (1932), D. 2, c. 13.

TBMM Zabıt Ceridesi, (1928), D. 3, c. 5.

TBMM Zabıt Ceridesi, (1924), D. 2, c. 8.

TBMM Zabıt Ceridesi, (1926), D. 2, c. 25, i. 111.

TBMM Zabıt Ceridesi, (1927), D. 2, c. 33, i. 76.

TBMM Zabıt Ceridesi, (1929), D. 3, c. 12, i. 75.

TBMM Zabıt Ceridesi, (1934), D. 4, c. 23, i. 68.

TBMM Zabıt Ceridesi, (1934), D. 4, c. 23, i. 68.

TBMM Zabıt Ceridesi, (1934), D. 4, c. 23, i. 68.

TBMM Zabıt Ceridesi, (1934), D.4, c. 23, i. 68.

TBMM Zabıt Ceridesi, (1934), D. 4, c. 25, i. 20.

TBMM Zabıt Ceridesi, (1937), D.5, c. 20.

Türk Parlamento Tarihi, V. Dönem (1935-1939), (1993), c. 2, Ankara: TBMM Yayınları.

Telif Eserler

ARAS, A. (1956), *Güneydoğu Anadolu'da Arazi Mülkiyeti*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

AVCIOĞLU, D. (1986), *Türkiye'nin Düzeni*, İstanbul: Tekin Yayınları.

BARKAN, Ö. L. (1980), *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul: Gözlem Yayınları.

- BİLGİÇ, V. K. (2002), “Toplumsal Bütünleşme Stratejileri Bağlamında Doğu ve Güneydoğu Sorunu”, *Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu*, 17-19 Ekim 2001, Elazığ.
- ÇEVİK, Z. (2002), “Cumhuriyet Türkiye’inde Toprak Reformu ve Uygulamaları”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- DOĞANAY, Ü. (1977), “1923-1938 Döneminde Toprak Reformu Sorunu”, *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları (1923-1938) Semineri*, İstanbul.
- DÖNMEZER, S. (1989), *Türkiye’de Vatandaş Eşitliği*, Ankara: Forum Yayınları.
- KOCA, H. (1998), *Yakın Tarihimizden Günümüze Hükümetlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları*, Konya: Mikro Basım Yayın.
- KURUÇ, B. (1987), *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- KURUÇ, B. (1993), *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1933-1935)*, c. 2, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- PEHLİVANLI, H. (1996), “Cumhuriyet’in İlk Yıllarından Günümüze Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Meseleleri: Örnek Raporlar Işığında Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, İstanbul 1995, Ankara: ATESE Yayınları.
- ŞAHİNGÖZ, M. (1995), Millî Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Millî Birlik ve Beraberlik Mitingleri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 10, Ankara.
- TANYOL, C. (1981), *Atatürk ve Halkçılık*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Toprak Reformu*, Hazırlayan Ziraat Yüksek Mühendisliği Odası, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- ÜLKEN, Y. (1980), “Atatürk ve Ekonomide Devlet Müdahalesi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Temmuz 1980, c. 39, sayı: 1-4.
- YAHYAOĞLU, T. (1975), *Tarım Kentleri*, Konya: Çınar Yayınevi.

Bölüm 87

DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA GÖÇ, İSKÂN VE NÜFUS POLİTİKALARI (1923-1938)¹

Bahattin DEMİRTAŞ²

1 Bu çalışma Bahattin Demirtaş tarafından yapılan, “Atatürk Dönemi Cumhuriyet Hükümetlerinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları (1923-1938)” isimli yayınlanmamış Yüksek Lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2 Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, bdemirtas2606@gmail.com

Göç ve İskân Politikası

Osmanlı Devleti döneminde çeşitli sebeplerle ilk defa aşiretlerin iskânı ile ilgili uygulamaların yapıldığı görülmüştür. 1691-1696 yılları arasında oymakların hükümet tarafından iskân vesilesi ile 17. asırda Osmanlı iskânı siyaseti ortaya çıkmıştır. Bu siyaset, asrın başlarında mevcut değildi. Uzun harp yıllarının ve bunun sonunda meydana gelen iktisadi darlığın çeşitli halk kütleleri üzerine yaptığı baskı, içtimai dengesizliği doğurmuştur. Bu dengesizlik dolayısıyla topraklarını terk etmiş başıboş insanlarla, kanunen kendilerine ayrılmış olan yaylak ve kışlak bölgelerinin yetersizliği yüzünden bırakarak batıya göç eden oymaklar, Anadolu ve Kuzey Suriye’de binlerce yerin harap olmasında büyük rol oynamışlardır. Zirai ekonomi üzerine dayanan Osmanlı İmparatorluğunda, boş yerleri şenlendirmeye, ziraate açmaya, gayret için iskânı siyasetine önem verilmişti. Bu dönemde psikolojik, tabii, idari amillerin etkisiyle toprakları terk eden aşiretlere karşı hükümet, geçit yerlerini ve yolları engellerle kesmek, buldukları yerleri zaptı ve rabt altında bulunmak gibi olağanüstü ve sıkı tedbirler almıştı. 1866 yılında ise o zamana kadar hiçbir şekilde iskânlarına muvaffak olunamamış olan Güneydoğu Anadolu’daki aşiretlerin teskin ve iskânı işi ele alınmıştır. Bunun için oldukça geniş bir komisyon teşkil edilmiştir. Fırka-i İslahiye adındaki bu komisyonun başında Derviş Paşanın bulunduğu askeri bir birlik de bulunmaktaydı (Orhonlu, 1987: 88 vd).

1860 yılında muhacirlerin iskânı ile ilgili İskânı-ı Muhacirin Komisyonu kurulmuş, 1915 yılında ise bu komisyon yerini, İskânı-ı Muhacirin Nizamnamesi gereği Dâhiliye Nezareti, Muhacirin Müdiriyyetine bırakmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile Lozan’ın mübadele ile ilgili maddeleri gereği iskân meselesinin önemi artmış ve 8 Kasım 1923’de Mübadele, İmar ve İskân Kanunu ile birlikte vekâletin kuruluşu gerçekleştirilmiştir (Düstur, 1923: 165-167). Vekâletin kuruluşundan evvel 1 Kasım 1923’den itibaren TBMM’de başlayan müzakerelerde iskânı ve imar konusu ile ilgili görüşmeler olmuştur. Ancak Bakanlık 2 Aralık 1924’de kaldırılmıştır. Dersim mebusu Feridun Fikri Bey’in 23 Ekim 1924’deki teklifiyle ise bakanlığın vazifesinin Dâhiliye ve Nafia Vekâletlerine devri söz konusu olmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 1923: 32-33). Bir süre sonra vekâletin vazifesi, Nüfus Genel Müdürlüğü’ne devredilmiştir. Ancak Milli Mücadelenin sona ermesi ile birlikte bir taraftan mübadele ile gelenlerin iskânı ile uğraşılmış, diğer taraftan doğu bölgelerindeki isyanlar sebebiyle bölgede ıslahat programları dâhilinde göçürülmeler söz konusu olmuştur. Böyle bir tabloda önemli bir mesele olan iskân siyaseti bakanlık haricinde tutulmuştur. Yine de 5 Nisan 1925 tarihli, İskân Heyeti teftişiyesinin teşkilat ve salahiyeti hakkındaki talimatnamenin kabulüne dair kararname önemli bir gelişme olmuştur (Düstur, 1925: 195-203).

Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadeleden sonra doğu bölgelerin de zulümden dolayı kaçan halkın savaşların bitimiyle sorunları, zaten iç ve dış gelişmelerle uğraşan hükümetler tarafından sağlıklı bir şekilde çözülememiştir (Şahingöz, 1995: 418). Zira TBMM’de Şark Vilâyetlerinden göçenlerin iskâna tabi tutulup tutulmayacaklarına dair İmar ve İskân Vekâletine sorular sorulmuştur. Mübadele yolu ile Bulgaristan, Romanya, Yunanistan gibi ülkelerden gelen göçmenler Doğu ve Güneydoğu Anadolu vilâyetlerine de yerleştirilmiştir. Ağrı ilinde 777 aile 2.618 nüfusa sahip göçmenlere 39.270 dekar toprak ve 663 ev verirken Kars, Erzurum gibi illere de muhacirler yerleştirilmiştir. Doğuya yerleştirilen göçmenlere ait diğer bir konu ise onlara verilen yemeklik, tohumluk için tahsis kılınan paralardı. 4 Şubat 1924’de TBMM’de Maliye Vekilinin konuşmasından biz doğudaki hangi ile ne kadar tahsisat yapıldığını öğrendiğimiz gibi göçmenlerin sadece batı ve Orta Anadolu’ya iskânı ile de sınırlı olmadığını görebiliyoruz (TBMM Zabıt Ceridesi, 1924: 597-598). Ancak muhacir ve mültecilerin Anadolu’ya geldikten sonra yerleştirildikleri mahalleri başka bir boş yer bulmak veya evvelce gelmiş akraba ve hemşehrilerinin yanına gitmek için terk etmeleri sebebiyle bu muhacirlerin kesin olarak yerleştikleri doğu illerini de tespit etmek zordur. Hükümet verilen tapulu arazi ve evleri terk etmelerini ve mültecilerin buldukları yeri beş yıl terk edenlerine yönelik kanunla bu meseleyi çözmeye çalışmıştır.

Şeyh Sait isyanından sonra da bölgeye göçmenlerin yerleştirileceği yönündeki propagandalar huzursuzluğu artırmıştır. 1925-1926 yıllarında sıkıyönetim bölgesinden ve Bayazıt ilinden batıya göçürülenlerin yerine hükümet ilk etapta Kosova bölgesindeki Müslüman Arnavutların Türkiye’ye transfer edilmesini sağlamak için Sırp-Hırvat-Sloven hükümetleriyle temasa geçerek bu göçmenlerin Doğudan, Batı Anadolu’ya nakledilen ailelerin yerine yerleştirilmesini, şarktan göç ettirilerek yerlerinden uzaklaştırılan beylere, aşiret reislerine ait toprakların parsellenerek köylülere parasız dağıtılmasını kararlaştırmıştı. Bu tür politikalar ise olumsuz propagandalara sebebiyet vermiş aşiretlerden bazıları Kürt+Ermeni=Hoybun örgütlenmesine kalkışmıştı (Koca, 1998: 103-104).

Tablo 1: Türkiye gelen ve iskân olunan muhacirlerin vilayetler itibariyle miktarı

Vilayetler	1923		1924		1925		1926		1927	
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Bayazıt	-	-	328	281	1120	991	-	-	-	-
Bitlis	-	-	-	-	17	16	559	580	207	513
Diyarbakır	-	-	77	50	46	29	10	6	42	38
Elazığ	-	-	676	544	-	-	127	105	-	-
Erzincan	-	-	-	-	14	21	32	30	-	-
Erzurum	-	-	-	-	259	255	233	348	-	-
Hakkari	-	-	-	-	6	10	65	64	-	-

Kars	658	656	-	-	-	-	16	13	-	-
Malatya	-	-	-	-	-	-	42	34	-	-
Mardin	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Maraş	-	-	598	534	-	-	-	-	-	-
Siirt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Urfa	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Van	-	-	-	-	-	-	-	-	150	125
TOPLAM										

E: Erkek K: Kız

Kaynak: (DİE İstatistik Yıllığı, 1929: 64-65)

Şeyh Sait isyanına karşı yalnız askeri ve kaza-i önlemler almakla kalınmamış, bu bölgede yönetimin yeniden düzenlenmesi yoluna da gidilmiştir. Ayrıca, Osmanlı Devletinde tehlikeli sayılan azınlıklara yapılageldiği gibi, sorun çıkaracağı düşünülen birtakım kişiler ve topluluklar başka bölgelere zorla göçürülmüş ve daha sonra, bunların yerlerine Türk göçmenler yerleştirilmiştir. Henüz askeri harekât devam ederken, CHF Grubu, isyandan sonra Şark Vilâyetlerinde yapılacak ıslahat lâyihasının Meclis tatile girmeden önce sonuçlandırılmasına karar vermiştir. Bu amaçla çıkarılan, 20 Nisan 1925 tarih ve 134 sayılı Heyet-i Umumiye Kararı isyan sahası teşkilat-ı mülkiyesinde tadilat icrası için hükümete salahiyet ita etmektedir. Böylece sıkıyönetim ve askeri harekât devam ederken birçok aşiret reisi, şeyh ve ağa batı vilâyetlerine nakledilmişlerdir. Buna karşı çıkanlar ise çeteciliğe başlayarak sonraki isyanlarda rol oynamışlardır. Göçürülen ve tenkil kararı alınan bu aşiret mensuplarının bazılarının batı bölgelerinde de etkin oldukları, yerel yönetimi etkiledikleri veya bir kısmının tekrar göç edildikleri yerlerden kaçarak eski topraklarına döndükleri görülmüştür (Tuncay; 1989: 173-174).

İskân siyaseti dâhilinde 30 Mayıs 1926 tarihinde TBMM İskân Kanunu'nu kabul ederek önemli bir icraatı gerçekleştirmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1926: 649; Düstur, 1926: 1441-1443). Şarktan Garba nakil amacıyla çıkarılan, "Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun" ile Bayazıt ilinden 1500'e yakın kişi, şahıs ile firarda veya mahkum 80 asinin ailesinin batı illerine nakilleri için hükümete yetki veriliyor, taşıma işlemlerinin 1927 Ağustos sonuna kadar tamamlanacağı, ancak ekini olanların Kasım sonuna kadar izin alabilecekleri belirtiliyordu (TBMM Zabıt Ceridesi, 1927: 153-159; Düstur, 1927: 847-849). Batı illerinde hükümetin gösterdiği yere yerleşme zorunluluğu vardı. İskân yerini değiştirmemek ve geldikleri yöreye gitmemek koşuluyla seyahat özgürlüğü verilmişti. Göçe tabi kişilerin taşınmaz malları hazine malı sayılacak ve bedelleri yörelere kurulacak özel komisyonlarca belirlenecekti. Bedele itiraz edenler adli yola başvuracaklardı. Bütün bu işlemlerin belli sürede tamamlanması öngörülmüştü. Ancak bu kanun kısa sürede yumuşatılıp belli hükümleri yürürlükten kaldırılmıştır.

Doğu ve Güneydoğu'daki isyanlar sonrası TBMM tarafından 18 Haziran 1927 tarihinde çıkarılan 1097 sayılı “Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun” kısa süre tatbik edildikten sonra 6 Aralık 1927 tarihinde yeniden Mecliste görüşülmüştür. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey’in izahat ve beyanatından sonra 1097 sayılı kanun hükmünün ref’ine karar verilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1927: 83-86). Şükrü Kaya, Türkiye Cumhuriyeti’nin devralmış olduğu asayişsiz ortam, Şeyh Sait isyanı, isyanın bastırılışı ve alınan tedbirler hakkında bilgi verdikten sonra konuşmasına şöyle devam etmiştir: “Çünkü o zaman ittihazi zaruri ve lüzumlu olan bu tedbirden bu gün beklenen fayda hâsıl olmuştur. Bütün bu tedbirler orada tesis edeceğimiz normal ve sivil idarenin başlangıcıdır. Zaten malumu alileridir ki devlet tesis ve teşkilinden de beklenen ilk gaye memlekette tabii idareyi tesis etmektir ve vatandaşlarının hakkını menfaatini muhafaza ve emni huzur ve asayiş pürüzsüz surette temin etmektir. Bu gaye ancak muntazam bir kuvvet sayesinde elde edilebilir. Kanunun hâkim kılmak için icabında cebir ve şiddet istimal etmek ve kanunu hakimi kıldıktan sonra tekrar hali tabiiyi iade etmek ancak medeni ve kuvvetli devletlerin şiarıdır. Lüzumsuz cebir ve şiddet istimali veyahut lüzumsuz cebir ve şiddetin idamesi kahr ve tazyik politikası alameti zafıdır ve idari kabiliyetsizliktir. Ve bunun neticesi de anarşidir, inhilaldir. Türkiye toprakları yakın tarihinde buna çık hazin misaller vermiştir. Dün şarkta ve bazı vilayetlerde asileri ve şakileri kahr ve tedmir eden kuvvetlerimiz bu gün orada birer amili emnü asayiş ve sükündür. Efendiler, reyî alinize arz olunan bu kanun bütün diğer tedbirlerimiz gibi kuvvetin aleni bir ifadesidir. Türk devletinin kuvveti her neye mal olursa olsun şarktaki vilayetlerimizde de kanunu hâkim kılacaktır! Ve kuvvetimiz kanunu hakim kılmaya kafidir. Hükmümüz şarkta herkesi ve her ferdi kanuna itaat ettirmek için mücehhez olduğu bütün salâhiyetleri azami randuman verecek tarzda istimal etmektedir.” (Aydın Tarihi, 1927: 2860-2862).

TBMM’de üçüncü dönem hükümetleri de bir önceki dönemde çıkarılan 30 Mayıs 1926 tarihinde kabul edilen İskân Kanununu 1934 yılına kadar tatbik etmiştir. Kanuna ait 11. maddenin tefsiri isteğine 1 Aralık 1928 tarihinde red cevabı gelmiştir. 2 Haziran 1927 tarihinde Şark bölgesinde yoksul çiftçilere arazi veren kanunla bir taraftan doğu vilayetlerine gelen muhacirlerin iskânına çalışılırken, diğer taraftan toprağa ihtiyacı olan köylüye de toprak dağıtılarak onların üretici durumuna gelmeleri amaçlanmıştır. 885 nolu İskân Kanunu TBMM’de birçok defa milletvekilleri tarafından eleştirilmiş, eksik yönleri vurgulanmıştır. 1931 senesi bütçesi hakkındaki kanun layihası görüşmelerinde Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey de Mütfevviz iskân, adi iskân konusunda kanundan kaynaklanan şu soruna değinmiştir: “Mütfevviz iskânı, adi iskânı meselesine gelince: Bu hususta bir misal arz edeceğim: İki muhacir gelmiştir, birisi memleketinde çiftlik sahibidir, elindeki vesai ki tasarrufiyesi kafî derecede değerlidir, diğeri de

iskânı adi suret ile gelmiş, onun hizmetkarı imiş, bu adam da memleketimizde iskânı edilmiş, çiftlik sahibi olmuştur. Elimizde bir talimatname vardı, iskânı adi suret ile iskânı edilen muhacir, tasfiye kanunu mucibince çok kudsi bir şeref olarak iskânı edilmiştir. Ona bu arazi hiçbir para mukabilinde verilmemiştir. Fakat yanı başında diğer çiftlik sahibi mahsup edeyim diye uğraşmış, mesela bin lira kıymetindeki malının 800 lirasını mahsup ettirmiş, 200 lirası da borcum demiştir. İskânı adi ile iskânı edilenler arazi sahibi olduğu halde, tefviz suretiyle iskânı edilenler bu suretle borçlu kalıyor ve müddet de bittiği için hakkı kalmamış deniliyor. Öyle çiftlik sahibi adamlar bilirim ki; iskânı adi ile iskânı edilenlere muhtaç olmuşlardı. Onun eline bakmaktadırlar. Kanun bir memurun yanlış ve beceriksiz hareketleri yüzünden böyle haksızlıklara mani olmalı ve bunların temadisine imkân bırakmamalıdır.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 1931: 124).

İskân Kanununda görülen eksiklik üzerine Dâhiliye Vekâletince 1/335 nolu İskân Kanunu Layihası Tasarısı hazırlanmıştır. 2 Mayıs 1932 tarihli tasarı “Cihan tarihinde büyük muhaceret sellerini ve akıntılarını yapan ırkların başında Türkler ve Turani kavimler olduğu malumdur” cümlesi ile başlamış ve Osmanlı tarihinin Orhan Gazi, Fatih Sultan Mehmet, Hilafetin Osmanlılara İntikali ve Tanzimat Devri konularına kısaca yer vermiştir. Kanun tasarısı Kırım savaşı sonrası gelişmeleri ve iskânı ile ilgili olarak şöyle devam etmiştir: “Osmanlı hükümetinin muhacirin meselesi ile resmi surette iştigali Kırım Muharebesi'nin ferdasına tesadüf eder. O tarihten Meşrutiyet'e kadar kâh müstakil, kâh muhtelif makamlara (Şehremaneti, Zaptiye Nezareti, Dâhiliye Nezareti) merbut olarak teşkil kılınan muhacirin komisyonları ve idareleri umumiyetle harp gailelerini takip eden zamanlarda İstanbul'a ve vilayetleri akin eden muhacir ve mülteci kafilelerinin sek, iase, ibadeleri ile meşgul oldu. Bunların Türk harsına ve milliyetine temessülü hiçbir zaman nazara alınmadı. Aşiretleri kendi hallerine bırakmak, hatta reis ve ağalarının aşiret üzerindeki nüfuzlarını takviye etmek ve onları ağalar ve beyler vasıtası ile hükümete bağlamak gerek birbirleri ile ve gerek meskûn halk ile aralarındaki ihtilaf ve münaferetleri beslemek ve idame etmek idare-i mutlakanın başlıca siyaseti idi. Eski ve yeni Osmanlı idaresinin bütün kanunları, fermanları ve fetvaları aşireti, ağalığı, beyliği. Tıpkı asrımızda bir komün idaresi muhtarlığı ve belediye reisiği şeklinde görmüş ve tanımıştır. Meşrutiyetin ilanından ve Balkan harbinden sonra Dâhiliye Nezaretine merbut muhacirini idarisinin faaliyeti arttı. Balkan harbinde ve Umumi harpte istilaya uğrayan memleketler halkından ve iltica edenlerin barındırılması için günü gününe acil tedbirler almak mecburiyeti Devletçi esaslı bir iskânı siyaseti takibine imkân bırakmadı.” (Kuruç, 1993: 526).

Tasarı, Cumhuriyet yönetiminin iskân (nüfus yerleştirme) politikasını yeni bir devlet kurmanın önemli parçası saydığını ve nüfusun yerleştirilmesinde denetleme konusuna ağırlık verdiğini yansıtmaktadır. Denet-

leyebilmek istikrarlı bir düzende yapılabilir. Eğer topraksız köylü kitlesi istikrarı önleyecek ölçüde büyük ise, toprak dağıtma konusunun gündeme gelmesi gerekir. 1930'ların manzarası budur (Kuruç, 1993: 206).

14 Haziran 1934 tarih ve 2502 sayılı “Kars vilayeti ile Bayazıt, Erzurum ve Çoruh Vilayetlerinin Bazı Parçalarında Muhacir ve Sığıntıların Yerleştirilmesi ve Yerli Çiftçilerin Topraklandırılması Hakkında Kanun” un kabul edilmesi ile mevcut hükümet iskân konusunda önemli bir adım atmıştır (Düstur, 1934: 437-438). Aynı gün kabul edilen 2510 sayılı İskân Kanunu ise memleketteki büyük bir davanın hallini temin etmiş olarak görülmüştür (TBMM Zabıt Ceridesi, 1934: 140; Düstur, 1934: 460 vd.). Zira 1926 yılındaki 885 nolu kanundaki eksiklikler giderilmiş nüfus, seyyar aşiretler ve toprakla ilgili sorunlara çareler aranmıştır. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya bu kanunun müzakeresi dolayısıyla söylediği nutukta Anadolu'nun çeşitli yerlerine ve Şarka yerleştirilen muhacirlerden de söz etmiştir (Ayn Tarihi, 1934: 76-81).

2510 nolu İskân Kanunu'nun 2. maddesi ile Türkiye üç tür mıntıkaya ayrılmıştır. Bunlar:

1 numaralı mıntıklar: Türk kültürlü nüfusun tekâsüfü istenilen yerlerdir.

2 numaralı mıntıklar: Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir.

3 numaralı mıntıklar: Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle boşaltılması istenilen ve iskânı ve ikamet yasak edilen yerlerdir (Düstur, 1934: 460). İskân Kanununun diğer önemli maddeleri şunlardır:

Madde 10. A. Kanun aşirete hükmi şahsiyet tanımaz. Bu hususta her hangi bir hüküm, vesika ve ilama müstenit de olsa tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların her hangi bir vesikaya veya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilat ve taazzufları kaldırılmıştır.

B: Bu kanunun neşrinden önce her hangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle Reis, Bey, Ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış, kayıtlı, kayıtsız, bütün gayrimenkuller Devlete geçer. Bu kanun hükümlerine ve Devletçe tutulan usullere göre bu gayrimenkuller muhacirlere, mültecilere, göçebelere, nakil olunanlara, topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere dağıtılıp tapuya bağlanır. Bu gayrimenkullerin aidiyeti tapu sicillerindeki kayıtlara göre tesbit olunur. Tapu sicillerinde aidiyete dair bir kayıt yoksa veyahut kayıtlar yalnız şahıslar namına olup da halk arasında bunların aşirete ait olduğu şayi bulunuyor ve aşiret fertleri de bu gayrimenkullerden başkasına sahip bulunmuyorlarsa

aidiyet, tahkikat üzerine o yerin heyeti kararıyla hallolunur; idare heyetlerinin valilerce tasdik edilen bu kararı katidir.

C: Bu kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahzur bulunanları, aileleriyle birlikte, münasip yerlere naklettirip yerleştirmeye İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, Dâhiliye Vekili salâhiyetlidir.

Ç: Türk tebaasından olup ta Türk kültürüne bağlı bulunmayan aşiretler fertlerinin dağınık olarak 2 numaralı mıntıkalara, Türk tabiiyetli ve Türk kültürlü göçebe göçebe aşiretler fertlerini sıhhat ve yaşama şartları elverişli yerlere nakledip yerleştirmeye, Türk tebaası olmayan ve Türk kültürüne bağlı bulunmayan göçebe aşiretler fertlerini icaba göre Türkiye dışarisına çıkarmağa Dâhiliye Vekâleti salâhiyetlidir (Düstur, 1934: 461-462).

Madde 11. A: Ana dili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselelerin bir köyü, bir mahalleyi bir işi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri yasaktır.

B: Türk kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçe'den başka dil konuşanlar hakkında harsi, askeri, siyasi, içtimai ve inzibati sebeplerle, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, Dâhiliye Vekili lüzumlu görülen tedbirleri almağa mecburdur. Toptan olmamak şartıyla başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan iskat etmek de bu tedbirler içindedir (Düstur, 1934: 462).

Madde 12. 1 numaralı mıntıkalara:

A: Yeniden hiçbir aşiretin veya göçebenin sokulmasına, Türk kültürüne bağlı olmayan hiçbir ferdin yeniden yerleşmesine ve bu mıntıkların eski yerlilerinden olsa bile Türk kültürüne bağlı olmayan hiçbir kimsenin avdet etmesine izin verilemez.

B: Bu mıntıklarda soyca Türk olup dilini unutmuş veya ihmal etmiş bulunan köyler ve aşiretler efradı, ahalisi Türk kültürüne bağlı köyler ile nahiye kaza ve vilayet merkezleri civarına yerleştirilirler.

C: Bu mıntıklarda, 1914'ten önce yerleşip ana dili Türkçe olan ve umumi veya milli savaşa mıntika dışarisındaki vilayetlere gelmiş ve bu kanunun meriyetine kadar hiçbir iskânı yardımı görmemiş bulunanların eski yurtlarına gelmeleri ve yerleşmeleri temin olunur.

Ç: Dışarıdan gelecek Türk kültürlü muhacirler, iklim ve yaşayış şartlarına uygunluğu göz önünde tutularak, bu mıntıklara alınıp yerleştirilirler.

D: 3 numaralı mıntıklar halkından veya 1 numaralı mıntıklar dışısında yerleşmiş olanlardan Türk kültürlü vatandaşlar, aileleriyle birlikte, ik-

lim ve yaşayış şartlarına uygun olmak üzere, 1 numaralı mıntıklara alınıp iskânı edilirler.

E: 1 numaralı mıntıklar haricindeki vilayetler ahalisinden bu mıntıklara aileleriyle birlikte gelip yerleşmek isteyen Türk ırk ve kültürlü asker ve mülkiye mütekahteri, yine bu vilayetler halkından ve Türk ırkından olduğu halde bu mıntıklarda askerlik etmiş olup terhislerinde ailelerini getirerek ve bekar olanlar da evlenerek, yerleşmek isteyenler, 17. maddeye göre, iskânı edilirler (Düstur, 1934: 463).

Madde 13. 2 numaralı mıntıkada:

1. Aşağıda yazılanlar Dâhiliye Vekilliğinin münasip göreceği yerlerde iskânı edilirler:

A: Dışarıdan gelen muhacirler ve mülteciler;

B: Bu mıntıkadaki aşiretler;

C: 1 ve 3 numaralı mıntıklardan naklolunanlar;

Ç: 1 ve 3 numaralı mıntıklar halkından olup bu mıntıklarda askerliğini bitirmiş olanlardan evlenerek kalmak isteyenler;

D: 1 numaralı mıntıklarda Türk ırkından olmayanlardan bu mıntıkaya gelip yerleşmek isteyenler.

2. Aşağıda yazılanlar, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla nakil ve iskânı edilebilirler:

A: Topraksız veya az topraklı çiftçiler;

B: Heyelan ve seylap gibi felakete uğrayan kimseler;

C: Verimsiz veya azmaklık ve bataklık veya tehlikeli veya askerlikçe yasak topraklardaki insanlar;

Ç: Harsi, siyasi, idari, içtimai, askeri, iktisadi sebeplerle nakline lüzum görülenler.

3. Türk ırkından olmayanların serpiştirme suretiyle köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil edemeyecek kasaba ve şehirlere iskânları mecburidir.

Madde 14. Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle Hükümetçe iskânı ve ikamet yasak edilip boşaltılması istenilen üç numaralı mıntıklar halkı, iklime, yaşayış şartlarına ve kanunda yazılı kayıtlara göre 1 veya 2 numaralı mıntıklara nakil ve iskânı edilirler.

3 numaralı mıntıklara, İcra Vekilleri Heyeti kararı olmadıkça, hiç kimsenin yeniden iskânı ve ikametine izin verilemez (Düstur, 1934: 463-464).

Madde 26. 3 numaralı mıntıklardan mecburi nakledilenler menkul mallarını birlikte götürebilirler. Bunların bıraktıkları gayrimenkullerin mülkiyeti tam olarak Devlete geçer. Tasarruf vesikasına bağlı olanların sahiplerine 1914 veya daha önceki yıllar vergi, yoksa tapu değerlerinin dört katı üzerinden, tapu ve vergi değerleri olmayanların emsalinin vergi veya tapu değerlerine bakarak o yerin idare heyetince takdir edilecek değer üzerinden birer istihkak mazbatasası verilir.

Madde 27. Bu kanun hükümlerine göre Hükümetçe naklettirilenler veya istekleriyle göç edenler bir yıl içinde eski yerlerindeki menkul ve gayrimenkul mallarını tasfiye etmeğe mecburdurlar. Bu müddet içinde tasfiye etmeyenlerin menkul ve gayrimenkul malları Devletçe tasfiye olunur. Bunlardan isteyenler 26. maddeye göre gayrimenkullerine karşılık Hükümetten istihkak mazbatasası alabilirler. Bu taktirde bu gayrimenkullerin mülkiyeti tam olarak Devlete geçer (Düstur, 1934: 466).

1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı İskân Kanunu ile affedilen ağa, bey ve şeyhler, yerlerine bıraktıkları çocukları, akrabaları, nazırları eliyle topraklarını korumuş ve dönüşlerinde pek az kayıplarla eski topraklarını elde etmişler, hatta andığımız yasanın tapuya bağlanmamış toprakların iadesi kaydından yararlanarak kayıplarının bir kısmını da yerleştirilmişlerin sefaleti pahasına geri almışlardır. Büyük toprak sahiplerinin iade edilmesi ve yeniden eski düzenin devamının sağlanmasına karşılık hem göçmenler, hem de isyana katılan küçük çiftçilerle, sürgüne gidenlerin arazilerini işleyen çiftçiler toprakları terke ve ezilmeye bırakılmış oluyordu. Bu olay dönenlerin bir kat daha güçlenmesi sonucunu doğurmuştur (Arslan, 1992: 52-53).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki iskânlar, ağırlıklı olarak asayiş sorunları sonucu olmuştur. 3 Mayıs 1930 tarihli Koçuşağı Aşiretinden 20 hanenin iskânı, 4 Ekim 1931 tarihli Erciş bölgesindeki isyanlar ile ilgili görülen 230 kişinin iskânı, 20 Eylül 1934 tarihli Hoybun Cemiyeti'nin temsilcisi Midyatlı Şerif Mahruz'un ailesi ile birlikte Tekirdağ iline yerleştirilmesi, 20 Eylül 1934 tarihli kaçakçılık yaparak asayiş ihlal eden Cizreli Ahmet Ağayısan adındaki şahsın ailesi ile birlikte Tekirdağ'a nakli kararları güvenlik maksatlı olmuştur (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1930-1934). İskâna tabi tutulan bu kişiler karara karşı firar ettikleri gibi gittikleri batı vilayetlerinden bir süre sonra geri de gelmek istemişlerdir. Dilekçe ile yaptıkları dönüş istekleri incelenen bu kişilerin çoğu yeni yerlerinde bırakılmışlardı. İran'dan iltica eden 405 aileden oluşan Halikanlı Aşiretinin iskânında olduğu gibi ülke sınırları dışından gelen aşiretlere de bölgede yerleşme izni verilmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1931). Yaşanabilecek doğal tehlike ve afet sonrası iskânlarda hükümetler tarafından gerçekleştirildiği gibi toprak ihtiyacı olan köylüye yeni yerleşim yerlerine taşınma imkânı da verilmiştir.

Doğu vilayetlerimize 1921 yılından itibaren çeşitli sebeplerle gelen muhacirlerin 1 Haziran 1933'ten 1 Haziran 1934'e kadar yerleştikleri yerler arasında Elazığ ve Diyarbakır da vardır. 12 Kasım 1934 tarihinde Manisa Mebusu Refik Şevket Bey'in memleketimiz dışından gelip de topraklarımızımıza yerleştirilen millettaşlarımız hakkında Hükümetçe ne gibi tedbirler alındığına vesaireye dair Dâhiliye Vekâletinden şifahi sualine Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey'in cevabında memleketin muhtelif yerlerine tevzi edilen muhacirlerden 15'inin Diyarbakır'a (3 evde) 24'ünün Elazığ'a (8 evde) yerleştirildiğini öğreniyoruz (Ayın Tarihi, 1934: 29-31).¹ 1 Haziran 1934-1 Ekim 1934 tarihleri arasında ise Diyarbakır, 279 (56 evde), Elazığ'a 1255 (174 evde) muhacir iskânı edilmiştir.

Beşinci dönem politikalarında iskân meselesi artık çok güncel değildir. İskân Kanunu'nun çıkmasından sonra gerekli düzenlemeler yapılmış ve bu kanun çerçevesinde arazi dağıtımı da gerçekleştirilmiştir.

Nüfus Politikası

Devletin nüfus alanında milli menfaatlerin korunması için aldığı tedbirlerin, yaptığı hareketlerin hepsine birden nüfus siyaseti denilmektedir. Bu politikada önemli olan, hangi tedbirlerin uygulandığı, bu politikaya taraftar olanların inançlarındaki içtenlik ölçüsü, nihayet politika uygulanırken kullanılan yöntemlerin toplumsal değerlere ters düşmemesi de önemlidir. Bir politikanın doğru veya haklı olması, onun başarısını sağlama bakımından yeterli değildir. Tersine bu haklı ve doğru politikanın en uygun yöntemlerle topluma açıklanması ve toplumun çeşitli tabakaları tarafından tepkiyle karşılanmaması veya benimsenmesi gereklidir (Güriz, 1995: 9 vd.).

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren çıkarılan bazı kanunlar nüfus politikasını doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiştir. 22 Mart 1926 tarih ve 789 sayılı Maarif Teşkilatına Dair Kanununun 5. maddesi 29 Mayıs 1926 tarihli ve 861 sayılı "Müddeti zarfında nüfus kütüğüne yazdırılmayan doğum, ölüm, evlenme veya boşanma vakalarıyla mektum kimselerin cezadan afları hakkında kanun" nüfusla ilgili olan kanunlara örnek gösterilebilir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1926: 581). Yine 4 Ekim 1926 tarihli 743 sayılı Türk Medeni Kanunu özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgesini de doğrudan ilgilendiren hükümleriyle önem arz etmektedir. Buradaki evlenme yaşı ve aile hayatı ile ilgili hükümler sosyal yapının modern bir hal almadığı yöre için çekinceli görülmüş bazen bu sebeple merkezi otoritenin yaptırım ve uygulamalarına karşı gelinmiştir.

II. Dönem hükümetleri nüfus ile ilgili konuları özellikle sağlık alanındaki gelişmelerle işlemişlerdir. İsmet Paşa hükümet programında 1927 yılında yapılan nüfus sayımı ile bütün nüfusun ilk defa tespit edilebilmesinin

¹ Muhacir işlerinin dönem basınındaki haberleri için ayrıca bkz., (Ayın Tarihi: 1934: 64-66).

önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu dönemde Cumhuriyet Halk Fırkasının nüfus tahriri işleri hakkındaki konferansı da nüfus işlerinin Osmanlıdan Cumhuriyete gelişimini konu almıştır. Konferansa: “*Memleketimizin pek çok muhtaç olduğu nüfusun tahriri, hali medeni sicillatının ve nüfus defterlerinin te’sisi nüfus siyasetinin başlıca istinat ettiği mühim esaslardan biri ve belki de birincisidir*” sözü ile başlanmaktadır ve sayıma kadar nüfus sicillatının tesisinin önemi vurgulanmaktadır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1930).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde arazi ve nüfus tahririnin yapılması özellikle bölgede çıkan ayaklanmalardan sonra yapılacak bir ıslahat programı olarak görülmüştür. Böylece iskân ve toprak reformlarında daha sağlıklı bir sonuç elde edilirken, nüfus kayıtlarının organize edilmesi, seçim ve rey verme için gerekli altyapının hazırlanması ile halkın Türk vatandaşı oldukları daha fazla hatırlatılmak istenmiştir. Yine nüfus siyaseti ile kaçak, sahipsiz, kayıp vatandaşlar tespit edilebilecek ve dağılık ve az nüfuslu gruplara kamu hizmetinin götürülmesi daha kolay olabilecektir. Bölgede en önemli sosyal meselelerden birisi ise göçtür. Nüfusu etkisi altında tutmaya devam eden göç olaylarında kan davaları, terör olayları, güvenlik gerekçesiyle yerleşme boşalmaları, baraj vs. tesis yapımı için arazi kamulaştırılmaları ve diğer bazı sosyal ve ekonomik etkenlerden söz edilebilir (Özgür, 1998: 35).

Vilâyetlerin nüfus sayılarına göre merkez, ilçe, köy nüfusları için ayrıca bu dönem için bakılabilecek diğer kaynaklar ise 1967, 1973 il yıllıkları ve DPT tarafından yayınlanan Rakamlarla Kalkınan Türkiye (1923-1968) kitabıdır (DİE İstatistik Yıllığı, 1929: 10-17).² 1927 nüfus sayımı için 2.6.1926 yılında karar alınmış olup 1935 yılında yapılacak sayıma kadar bu tahrirle nüfus siyasetini düzeltmeye yönelik ayrıntılı bilgiler elde edilmiştir. Bu bilgiler elde edilmeden önce Musul meselesi sırasında Kürt nüfusunun önemi ile ilgili açıklayıcı bilgiler yapılmıştır. Musul müzakerelerine iştirak eden üç kişiden ikisi Fevzi ve Faik beylerin Kürt oldukları belirtilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1926: 53). Yine dâhili meseleler içinde mübadele ve iskân dönemin başında geniş yer bulmuştur (Aydın Tarihi, 1923: 12-13).

Özellikle 1930 yılından sonra nüfusu artırma yolunda bilinçli bir politika izlenmiştir. Bu konuda yayınlanan çeşitli yazılar da dikkat çekmiştir. Nüfus meselesi ile ilgili yabancı yayınlar çevrildiği gibi bu konuyla ilgili, İstatistik Umum Müdürlüğü, İsmail Hüsrev Şevket Süreyya Aydemir, Zeki Nasır, Yunus Nadi, Şevket Aziz Kansu, Falih Rıfki Atay’ın çeşitli yayınları olmuştur. Bu yayınlarda ülkenin nüfus artış hızı ve bu konuyla ilgili çözümler ele alınmıştır. Bugünün aksine Avrupa devletlerinde olduğu gibi

2 1967, 1973 İl Yıllıklarından bölge için Urfa, Kars, Malatya, Siirt, Tunceli Vilayetlerinin 1973 İl Yılları nüfus bölümleri ile de önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca bkz., (DİE Rakamlarla Kalkınan Türkiye (1923-1968), 1969: 99-105).

nüfus artırıcı tedbirlerin alınması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ancak doğurganlık oranının artmasına rağmen doğanları yaşatacak uygarlık seviyesine ise Türkiye'nin henüz erişemediği dile getirilmiştir (Güriz, 1995: 44-62).

Bu dönemde nüfus politikaları ile doğrudan ilgili veya bu politikaya ait hükümler de getiren çeşitli kanunlar çıkmıştır. 24 Mayıs 1930 tarihli ve 1624 sayılı Dâhiliye Vekâleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında Kanunun nüfus işlerini elverişli biçimde düzenlemek bakımından İçişlerine bağlı 3 şubeden oluşan bir Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü kurduğu göze çarpmaktadır. Söz konusu kanunla hem muhacirlerle, hem vatandaşlık sorunları ile hem de nüfus muameleleri ile ilgili şubelerin vazifeleri şöyle gösterilmiştir:

Madde 8. Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü 3 şubeden mürekkeptir.

A. Birinci Şube; göçebe ve aşiretlere ve hariçten getirilecek muhacirlere ait iskânî mıntıklarının tayini, bunların nakli, sevki ve müstahsil hale getirilmelerinin temini için lazım gelen muamele ve muhaberelele topraksız köylülere toprak tevzii ve istatistik işleri ile iştilal etmek üzere 2 büroya mukasemdir (ayrılmıştır). Birinci Şube Müdürlüğü Umum Müdür Muavini tarafından idare olunur.

B. İkinci şube; vatandaşlık kanununun tatbikatına ve vatandaşlığa müteallik işlerle iştilal etmek üzere iki bürodan mürekkeptir.

C. Üçüncü şube; nüfus muamele ve muhaberelelerini, tescil ve istatistik işlerini ifa etmek üzere iki bürodan mürekkeptir.

Mubadil olarak Türkiye'ye gelenlerin yerleştirilmeleriyle ilgili olarak çıkarılan 19 Mart 1931 tarihli ve 1771 sayılı "Mübadele ve Tefviz İşlerinin Kat'i Tasfiyesi Hakkında Kanun", arazi dağıtımında aile fertlerine nüfus sayısı göz önünde tutularak toprak verileceğini belirtmektedir. Bu şekilde fazla nüfuslu ailelerin daha fazla arazi almaları ilkesi kabul edilmiş bulunmaktadır. Söz konusu kanun temelde sosyal ve ekonomik nedenlere dayanmakla birlikte dolaylı biçimde olsa bile nüfusu artırma politikasını desteklediği ifade edilebilir (Güriz, 1995: 157).

Buna karşılık 30 Ekim 1931 tarihli ve 1890 sayılı "İktisadi Buhran Vergisi Kanunu" gibi, 26 Mayıs 1932 tarihli ve 1980 sayılı "Muvazene Vergisi Kanunu" da çok çocuklu ailelere vergi muafiyetleri tanımamıştır. Oysa bu kanunların çıktığı dönemde geçerli olan nüfus politikasının gereği olarak çok çocuklu ailelere vergilerde kolaylık sağlanabilirdi.

Cumhuriyetin 10. yıldönümü münasebetiyle neşredilmiş olan 2330 sayılı Af Kanunu'nun 1. ve 16. maddeleri mucibince cezaya tabi olan nüfus vak'a ve hareketlerine ait cezalar affolunmuş ve tescile müteallik harç ve resimler kaldırılmış olup bu gibi vak'aların cezasız olarak tescilleri ya-

pılmış olduğu gibi evlilik akdine müstenit olmadan karı koca halindeki yaşayışların da kanunu medeniden evvel olduğuna göre aleliltak, kanunu medeniden sonra olduğuna göre de çocuk doğmuş bulunmak ve erkek bekâr olmak kayıt ve şartları altında karı koca sıfatıyla nüfus kütüklerine tescilleri icra kılınmıştır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1933).

1923 yılında Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra Türkiye Devletinin izlediği nüfus artırma politikasında dışarıdan Türkiye'ye göçleri teşvik amacının da göz önünde tutulduğu belirtilebilir. Devlet Türkiye'ye göçleri teşvik amacıyla yurtdışından gelecek göçmenlere önemli gümrük muafiyetleri tanımıştır. 2396 sayılı ve 22 Mart 1934 tarihli Muhacir ve Mültecilerin Gümrük Muafiyeti Hakkında Kanun bu kanunumuzun doğrulamaktadır. 14 Haziran 1934 tarihli ve 2510 sayılı İskân Kanunu'nda nüfusu artırma politikasını Cumhuriyet yönetiminin benimsediğini kanıtlayan temel belgelerden birisi olarak nitelendirilebilir. Bu kanun hükümlerinin incelenmesi nüfus politikası konusunda değerlendirme yapmaya elverecek özellikleri taşımaktadır (Güriz, 1995: 161-162). Bu kanununun 1-7. maddeleri özellikle incelenmelidir. İskân Kanunu'nun TBMM'de kabul edildiği gün Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın nüfus politikası ile ilgili sözleri de kısaca şöyledir: *“Bunu bilmek lazımdır ki, bir memleketin uğrayabileceği felaketlerin en büyüğü nüfus kıtlığıdır. Memleketimiz veludiyet itibariyle milletlerin başında gelen bir ırkın elindedir. Büyük afetlerden, büyük muharebelerden azade kalacak bir Türk nesli çok zaman geçmeyecek bu memleketi dolduracak ve taşıracaktır. Bunu biz hayatımızda görmeğe namzet bahtiyarlarız. Nüfusumuzun taşkın olduğu ve bugün Avrupa'nın kesif denilen yerlerindeki kadar kesif olan topraklarımız vardı. Bu topraklardaki halk, bugün için vatanın hadisat dolayısıyla boşalmış olan kısımlarını doldurmaktadır ve dolduracaklardır. Şimdiye kadar kanunlarımız, hariçten gelen Türk muhacirlerine yardım ederdi. Bu kanun nüfus kesafeti aşkın ve taşkın olan vilayetlerden nüfusu daha az olan vilayetlere gidecek olanlara yardım edecektir. Çünkü bir memleketin asıl ve asli nüfus sermayesi kendi nüfusudur, hariçten gelenler değildir. Bugün 18 milyon olan nüfusumuz, behemehâl 25 sene sonra 35-40 milyon olmağa namzettir. Bu itibarla dâhildeki yerli vatandaşların kesafetine nazaran daha az nüfuslu yerlere sevk etmek ve kendilerine suhulet göstermek çok faydalı bir tedbirdir.”* (TBMM Zabıt Ceridesi, 1934: 140-141).

Bundan sonra usulüne tevfikan akdedilmiş evlenmelerle doğum, ölüm ve boşanmalardan kanuni müddetleri içinde nüfus kütüklerine yazdıramayan vak'aların cezasız ve pulsuz olarak kütüklere geçirilmeleri için 15.7.1934 tarihli ve 2576 sayılı gizli nüfusların yazımı hakkındaki kanun neşrolünmüş ve kanunun hükümlerinden istifade için tayin edilen müddet 23 Aralık 1934 tarihli ve 2649 sayılı kanunla 1 Haziran 1935 tarihine kadar uzatılmıştır (Düstur, 1934: 320). Bu kanunlardan istifade edilerek (2.729.980) gizli doğum, (1.597.018) gizli ölüm, (852.676) gizli evlenme vakası nüfus kütüklerimize yazılmıştır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1934).

Görüldüğü gibi bu dönemde hükümetlerin yasal desteğiyle özellikle yoğun nüfuslu Doğu ve Güneydoğu Anadolu vilayetlerine etki edecek kanunlar çıkarılmıştır. Ancak bazen bu kanunlar bölgenin sosyal yapısına etki edeceği düşüncesiyle aşiretler ve büyük aileler üzerinde olumsuz tesir yapmıştır. Bölgede henüz nüfus tahririnin yapılamaması ve iskânı politikası çerçevesinde bölgeden gelen ve giden nüfusun kesin olarak hesaplanamaması da karşılaşılan güçlüklerden bazılarıdır. Milli nüfus siyasetinin 1928 yılından itibaren çıkarılan yayınlarla daha çok ele alındığını görebiliriz (Aydın Tarihi, 1934: 487-488).

8 Mayıs 1935 tarihinde çıkarılan 1935 “Umumi Nüfus Sayımı Talimatnamesi” nüfus sayımının toplumun sosyal ve ekonomik gelişimi bakımından alınması gerekli tedbirleri göstererek önemli bir olay olduğunu açık seçik belirtmektedir. Buna göre doğu vilayetlerinin 1935 sayımı sonrası nüfus bilgileri bu bölgedeki sosyal gelişmeler hakkında bilgi vermektedir. 1927-1935 sayımı arasında vilayetlerde nüfus ile ilgili ilk dikkat çekici nokta il merkezleri nüfusunun iki sayım sırasında arttığı, kazalarda ise azaldığıdır. Tüm vilayetlerde nüfus miktarı artmakla birlikte, kazalardaki bu azalış il içi veya il dışına yönelik güçlerin arttığını gösterir. Zira 1927 sonrası asayiş olaylarının doğu bölgelerinde yoğunlaştığı ve iskân ile ilgili çıkan kanunlar dikkate alınırca nüfusun belli yörelerde azalma sebebi anlaşılabilir. Ayrıca 1927-1935 sayımları sonuçlarına göre vilayetler ve bölgeler bazında yıllık nüfus artış hızı da sosyal açıdan bilgi vericidir (DİE İstatistik Yıllığı, 1935-1936; DİE İstatistik Göstergeler 1923-1998, 2001).

Nüfus yazımı ile ilgili yöresel bir düzenleme bu dönemde Tunceli’de olmuştur. Tunceli vilayeti halkından olup da Nüfus ve Askerlik Kanunlarına göre kendilerine verilmesi lazım gelen bu cezaların affına ve nüfus yazımı ile askerlik işlerine dair kanunun maddelerine göre:

“Madde 1. Bu kanunun tatbik olunduğu müddetçe yukarı fıkrada yazılı nüfusa ait işlerden dolayı takip dahi yapılmaz.

Bu vilayet ahalisinden nakli hane ve tebdili mekân vukuatını yaptırmamış olanlardan kanuna göre alınması lazım gelen cezalar da affedilmiştir.

Madde 2. (2576) sayılı kanunun pulsuz ve cezasız tescile dair hükümleri Tunceli Vilayeti halkı hakkında iki yıl müddetle tatbik olunur.

Madde 3. Tunceli vilayeti halkından 1316’dan 1331 yılına kadar (1331 dâhil) doğumlulardan iki yıl içinde kendilerini nüfus kütüklerine kaydettirip askerlik şubesine başvuranların askerlik muamelelerinden dolayı görecekleri cezalar affolunur ve yalnız muvazzaf hizmetleri yaptırılır.

Büyük yaşta bulunanlar yaşlıları arasında ihtiyata geçirilir.” (Düster, 1936: 146, 148).

Kaynakça

Arşivler

- TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA), 20.9.1934, 030.18.1.2/48.64.13.
- TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA), 4.10.1931, 030.18.1.2/23.69.7.
- TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA), 490.01./227.898.3.
- TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA), 10.9.1931, 030.10.0./116.808.17.
- TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA), 490.01./227.898.3.
- TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA), 490.01.01/227.818.3.
- TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA), 3.5.1930, 30.10/81.530.18.

Resmi Yayınlar

- Aydın Tarihi*, (1923), sayı: 1.
- Aydın Tarihi*, (1934), sayı: 12.
- Aydın Tarihi*, (1934), sayı: 12.
- Aydın Tarihi*, (1934), sayı: 3.
- Aydın Tarihi*, (1927), sayı: 45.
- Aydın Tarihi*, (1934), sayı: 7.
- Aydın Tarihi*, (1934), sayı: 7.
- DİE İstatistik Yıllığı*, (1929), c. 2, Ankara: DİE Yayınları.
- DİE İstatistik Göstergeler*, (2001), 1923-1998, Ankara: DİE Yayınları.
- DİE İstatistik Yıllığı*, (1929), c. 2, Ankara: DİE Yayınları.
- DİE İstatistik Yıllığı*, (1935-1936), c. 8, Ankara: DİE Yayınları.
- DİE Rakamlarla Kalkınan Türkiye (1923-1968)*, (1969), Ankara: DİE Yayınları.
- Düster*, (1923), D. 2, c. 5.
- Düster*, (1924), D. 2, c. 6.
- Düster*, (1925), D. 2, c. 6.
- Düster*, (1934), D. 2, c. 16.
- Düster*, (1936), D. 2, c.17.

- Düstur*, (1926), D. 2, c. 7.
Düstur, (1927), D. 2, c. 8.
Düstur, (1934), D. 2, c. 15.
Düstur, (1934), D. 2, c. 15.
Düstur, (1934), D. 2, c. 15.
TBMM Zabıt Ceridesi, (1923), D. 2, c. 9, i. 47.
TBMM Zabıt Ceridesi, (1924), D. 2, c. 5, i. 95.
TBMM Zabıt Ceridesi, (1926), D. 2, c. 25, i. 109.
TBMM Zabıt Ceridesi, (1926), D. 2, c. 25, i. 110.
TBMM Zabıt Ceridesi, (1926), D. 2, c. 26, i. 113.
TBMM Zabıt Ceridesi, (1927), D. 2, c. 33, i. 76.
TBMM Zabıt Ceridesi, (1927), D. 3, c. 1, i. 14.
TBMM Zabıt Ceridesi, (1931), D. 4, c. 3, i. 28.
TBMM Zabıt Ceridesi, (1934), D. 4, c. 23, i. 68.
TBMM Zabıt Ceridesi, (1934), D. 4, c. 23, i. 68.

Telif Eserler

- ARSLAN, R. (1992), *Diyarbakır'da Toprakta Mülkiyet Rejimleri ve Toplumsal Değişme*, Ankara: San Matbaası.
- GÜRİZ, A. (1975), *Türkiye'de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni*, Ankara: Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları.
- KOCA, H. (1998), *Yakın Tarihimizden Günümüze Hükümetlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları*, Konya: Mikro Basım Yayın.
- KURUÇ, B. (1993), *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1933-1935)*, Cilt: 2, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- ORHONLU, C. (1987), *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- ÖZGÜR, M. (1998), *Türkiye Nüfus Coğrafyası*, Ankara: GMC Yayınları.
- ŞAHİNGÖZ, M. (1995), Millî Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Millî Birlik ve Beraberlik Mitingleri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 10, Ankara.
- TUNCAY, M. (1989), *Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bölüm 88

JOSEPH STALİN DÖNEMİNDE KOMÜNİZM İDEOLOJİSİ ALTINDA KADINLARIN ÇALIŞMA HAYATINDAKİ TEMSİLİ

Mehmet Ali GAZİ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, maligazi@gmail.com

Sovyetler Birliği genel sekreteri Joseph Stalin, 1928 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı (первая пятилетка) ilan ederek, ülke genelinde ekonomik atılımların gerçekleşmesini hedeflemiştir (Hunter, 1973: 237). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan sonra 1933 yılında ikinci plan uygulamaya konulmuştur (Harrison ve Davies, 1997: 369). Plan, Stalin'in “*Tek ülkede sosyalizm*”¹ kuramı çerçevesinde ekonomik kalkınmayı amaçlamıştır. Stalin gerçekleştirilecek planlar ile Sovyetler Birliği'ni, ekonomik olarak Avrupa devletleri ile rekabet edebilecek noktaya taşımayı, aynı zamanda ülkenin refah düzeyini arttırmayı amaçlamıştır. Plan kapsamında çok sayıda sanayi tesisi açılmış, sanayide de ağır sanayi üretimine öncelik verilmiştir. Diğer yandan *kolhoz*²lar oluşturularak, tarımda makineleşmeye ağırlık verilmiş, bu yolla ülkede tarımsal üretimin kademeli olarak arttırılması amaçlanmıştır. Sovyetler Birliği, kalkınma planı çerçevesinde devasa bir iş gücü ihtiyacı duymuş, bu aşamada erkekler gibi kadınların da iş kollarında yoğun şekilde istihdam edilmesine çalışmıştır.

Sovyet yönetimi, kadınları çalışma hayatına çekebilmek için Komünizm ideolojinin “iş” ve “emek” temel söylemlerini sıklıkla ön plana çıkarmış, sosyalizmin tüm ülkeyi kuşatabilmesi için erkeklerin olduğu kadar kadınların da çalışma hayatında üstlerine düşen görevleri yerine getirmesi istemiştir. Sovyet medyası bu dönemde sürekli olarak sosyalist bir toplumun meydana getirilmesi için kadınların da çalışma hayatında yerini alması gerektiğine vurgu yapmıştır. Medyada sosyalizm ve kadın emeği iç içe geçen kavramlar halini almıştır. Bu aşamada sosyalist söylemler üzerinden inşa edilen yeni Sovyet kültüründe kadınların çalışma hayatına entegre edebilmesi için çalışılmıştır.

Beş Yıllık Kalkınma Planı, Sovyetler Birliği'nde ekonominin yanında sosyal ilişkilerin doğasının da hızlı bir şekilde dönüşümüne yol açmıştır. Bu dönemde özellikle sanayi ve tarımda çalışan kadın sayısının ciddi oranda artmasıyla, kadınların toplumsal ve ekonomik rollerinde önemli değişimler meydana gelmiştir. Kadınların iyi bir eş ve iyi bir anne olan temel rolleri, iyi bir işçi ve iyi bir çiftçi şeklinde şekillenmeye başlamıştır.

Çalışma kapsamında Stalin döneminde kadınların çalışma hayatına çekilmesi sürecinde medyanın ne gibi bir rol oynadığı, dönemin en etkili kitle iletişim araçlarından biri olan posterler üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece Sovyetler Birliği'nde Sovyet yönetiminin kadınların çalışma hayatında aktif rol almalarını sağlamak için hangi sosyalist söylemlerden, ne şekilde yararlandıklarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

1 Tek ülkede sosyalizm kuramı, 1924 yılında Josef Stalin tarafından ortaya atılan, Sovyetler Birliği'nin dünyadan yalıtılmış bir şekilde kendisini güçlendirmesini amaçlayan bir düşüncedir.
2 Kolhoz (колхоз), Rusçada kolektif tarımcılık (коллективное хозяйство) kelimelerinin kısaltılmasından meydana gelmiştir. Sovyetler Birliği'nde tarım sektöründe örgütlenen birimleri ifade etmektedir.

Sovyetler Birliği'nde Gerçekleşen Feminist Reformlar ve Çalışma Hayatında Sovyet Kadınları

30 Aralık 1922 tarihinde Sovyetler Birliği'nin ilanından sonra ülkede kadınların da erkekler ile eşit haklara sahip olduğu kanunlar çerçevesinde kabul edilmiştir. Böylece kadınlar, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanda erkekler ile aynı haklar elde etmiş (Schwartz, 1979: 67), toplumsal hayatta daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nde pek çok farklı iş kolunda kadınlar görev almaya başlamış, özellikle sanayi ve tarımsal istihdamda kadınlar Sovyetler Birliği'nin önemli bir işgücü haline gelmiştir.

Sovyetler Birliği'nin kurucusu Vlademir Lenin, 1917 yılında meydana gelen Ekim Devrimi'nden sonra kadınların Komünizm ideolojisi altında toplum içerisinde daha fazla ön plana çıkmasını amaçlamıştır. Bu amaçla devrimden sonra *Zhenotdel* (Женотдел) adlı kadınlara yönelik birim meydana getirilerek, kadınların toplum içerisindeki statülerinin geliştirilmesine çalışılmıştır (Riasanovsky ve Steinberg, 2011: 625). Lenin, kadınların toplum içerisindeki rollerinin yalnızca ev işleri yapmak ve çocuklara bakmak olmadığını ileri sürmüş ve kadınların çalışma hayatında daha aktif rol almaları için çalışmıştır. Bu süreçte ev işlerinin kadınları bir nevi köleliğe sürüklediği, kadınların emeklerinin ev işlerinde verimsiz bir şekilde harcandığı iddia edilerek, kadın işgücünün ülkenin ekonomik kalkınması için harcanması gerektiği savunulmuştur. Bu düşünceler zaman içerisinde Sovyet medyasında ön plana çıkarılmış ve kadınların emeklerinin önemli bir bölümünü ev işlerinden ziyade fabrika ve tarlalarda harcamalarına yönelik algı oluşturulmaya çalışılmıştır. Böylece Sovyet medyası zamanını yalnızca ev işlerinde ve mutfakta geçiren kadınları ağır şekilde eleştirmeye başlamış, fabrika ve tarlalarda çalışan kadınları ise Sovyet toplumunda ideal vatandaşlar olarak sunmuştur.

Sovyetler Birliği, kadınlara yönelik gerçekleştirdiği pek çok reformda olduğu gibi kadınların çalışma hayatına katılmalarında da toplumsal ve kültürel bir takım problemler ile karşılaşmıştır. Bu süreçte ülkedeki kimi gruplar kadınların çalışma hayatında olmasına destek vermemiş, destek vermemelerinin nedeni olarak da kimi zaman kültürel kimi zaman da dinsel söylemleri neden olarak ortaya koymuştur. Toplumda kadınların çalışma hayatında olmasına karşı oluşan direnç, Sovyetler Birliği'nin reformlarının uygulanmasında ciddi bir engel olarak belirlemiştir. Bu süreçte Sovyet yönetimi, kültürel ve dinsel söylemlere karşılık sosyalist söylemler üzerinden kadınların çalışma hayatında olmasını teşvik etmeye çalışmış, kadınların emeğinin çalışma hayatına aktarılmasını özgürlüğün bir gerekliliği olarak kitlelere sunmuştur. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde kadın iş gücüne duyulan ihtiyacın artması (Ilic, 1994: 1409), sosyalist söylemler bağlamında kadınların çalışma hayatına çekilmesinin de önemini arttırmıştır.

Sovyetler Birliği'nde kadınların ekonomik hayata katılmaları ile erkeklerin kadınlar üzerinde baskı ve otorite kurmasının önüne geçilmesi, bu yolla kadın ve erkek eşitliğinin tam anlamıyla sağlanması amaçlanmıştır. Sovyetler Birliği'nde kadınların çalışma hayatına katılmasına yönelik medya üzerinden gerçekleştirilen çabanın sonucunda, ülkede istihdamdaki kadın sayısı hızla artmıştır. Kadınların çalışma hayatındaki rolleri değişime uğramış (Buckley, 1981: 79) ve istihdamda kadın emeği önem kazanmıştır. Kadınların çalışma hayatında uzun soluklu kalabilmeleri için de erkek ve kadınlar arasında eşit ücret standardı oluşturulmuş, ayrıca kadınlara sekiz haftalık ücretli doğum izni verilmiştir.

Sovyet yönetimi, kadınların kendilerini devrime adamalarını ve kendilerinden istenen görev ve sorumlulukları yerine getirmelerini amaçlamıştır. Buna karşın kadınların aile bağlarını da mümkün olduğunca korumaları sağlanmıştır. Bu amaçla ailenin korunmasının sağlanması amacıyla kürtaj yasaklanmış ve gayri meşru çocukların doğmasının önüne geçilmeye çalışılmış, annelik kadınların temel sorumluluklarından biri olduğu Sovyet medyasında yansıtılmıştır. Bu dönemde yasalar mümkün olduğunca aile yapılanmasında erkek ve kadının eşitliği üzerinde temellenmeye (Kaminsky, 2011: 63), medya da bu eşitliğin tesisine katkı sağlamaya çalışmıştır.

Sovyet kadınların okuryazarlığı teşvik edilmiş, mesleki eğitimler alarak kişisel becerilerini geliştirmeleri sağlanmıştır. Kadınların kişisel gelişimlerini sağlamanın yanında istihdam alanları da oluşturulmuştur. Sovyetler Birliği'nde kadınların yalnızca erkeklerin yapabileceği düşünülen işlerde de çalışmasının önü açılmıştır. Sovyet medyasında kadınların erkekler gibi eşit eğitim haklarına sahip olduğu vurgulanmış ve kadınların cahilliği yenerek sürekli kendilerini geliştirmeleri teşvik edilmiştir. Bu dönemde medyada Sovyet kadınları, Lenin ve Stalin'in görselleri ve kızıl bayraklar ile iç içe sunulmuş, kadınların eşit haklara sahip olmasında sosyalizmin katkısı sıklıkla vurgulanmıştır.

Stalin Döneminde Komünizm İdeolojisi Altında Kadınların Çalışma Hayatındaki Rolü

21 Ocak 1924 tarihinde Lenin'in ölümü üzerine 1922 yılında Komünist Partisi genel sekreteri olan Stalin, Sovyetler Birliği'nin lideri haline gelmiştir. Stalin ülke genelinde hakimiyetini kurduktan sonra ülkenin sanayi ve tarım alanında dünyanın en güçlü ülkelerinden biri haline gelmesi için çalışmaya başlamıştır. Stalin tarafından yürürlüğe konulan ilk beş yıllık kalkınma planı, ülkenin ekonomik yönden atılım yapmasında önemli rol oynamıştır. 1930'lu yıllarda Sovyetler Birliği hızlı bir sanayileşme sürecine girmiştir (Millar, 1974: 750). Stalin bu aşamada ihtiyaç duyulan istihdama kadınların da etkin bir şekilde katılmasını planlamıştır.

Stalin, kadınların istihdamda yer alabilmesi için Komünizm ideolojisinde yer alan söylemlerden yararlanma yoluna gitmiştir. Bu süreçte sosyalist söylemler, kadınları çalışmaya teşvik etmek için propaganda amaçlı kullanılmıştır. Stalin, Lenin gibi kadınların çalışma hayatında aktif rol almalarını desteklemiş, kadınların çalışmasının sosyalizmin bir gereği olduğuna kitleleri inandırmayı hedeflemiştir. Sovyet halkında kadınların çalışma hayatında olmasına yönelik algılar, sosyalist değerler ön plana çıkarılarak yıkılmaya çalışılmıştır. Bu süreç kadınların toplumdaki geleneksel rolünün yıkılmasına yol açmış ve yeni bir kadın imajı Sovyet toplumuna hakim olmuştur. Geleneksel rollerde yaşanan değişim (Davies, 2001: 90), toplumda yeni algıları da oluşturmuştur.

Sosyalist öğretilerin, kadın ve erkeklere eşit haklar verdiği vurgulanarak, kadınların da erkeklerin işlerini yapabileceklerine yönelik algı meydana getirilmiştir. Sovyet yönetimi, kadınların çalışma hayatına çekilmesinde sürecinde toplumsal, kültürel ve dinsel pek çok engelle karşılaşmıştır. Bu aşamada Stalin'in medya yoluyla çizdiği ideal sosyalist kadın portresinde, fabrikalarda, tarlalarda çalışan kadın görsellerine sıklıkla yer verilmiş, hatta sosyalizmin tam anlamıyla ülkede hakim olabilmesi için kadınların ekonomik seferberliğe doğrudan katkı sağlaması istenmiştir. Diğer bir deyişle ülkede sosyalizmin inşasında kadınların doğrudan görev alması bir gereklilik olarak kitlelere sunulmuştur. Stalin'in "Tek ülkede sosyalizm" fikri etkili bir slogan olmuş (Berend, 2011: 194) ve ekonomik atılımların temelinde yer almıştır.

Sovyet yönetiminin medya üzerinden idealize ettiği kadın profili, geçmiş dönemlerdeki ev işlerinde çalışan, kendisini ailesine şartlayan kadın profilinden farklı hale gelmiştir. Bu dönemde medyada kadınlar, işçi tutumları içerisinde sanayide ağır işlerde çalışırken kitlelere sunulmuştur. Benzer şekilde Sovyet kadınları, tarımsal istihdamda da tarlalarda çalışırken, traktörün başında medyada yansıtılmıştır. Sovyet yönetimi, sadece söylemlerin dışında da kadınları sanayide aktif olarak istihdam etmek için kadın teknisyenleri ve kalifiye işçileri eğitmek için eylem programları meydana getirmiş ve çalışan kadınları kendi iç yükümlülüklerinden kurtarmak için çocuk bakımı tesislerini oluşturmuştur (Schrand, 2002: 194).

Stalin döneminde kadınların toplumsal rollerinde yaşadıkları en radikal değişim İkinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelmiştir. Almanya'nın 22 Haziran 1941 tarihinde savaş ilan etmeksizin Sovyetler Birliği'ne saldırması ve Alman ordularının savaşın ilk dönemlerinde elde ettiği başarılar (Hart, 2015: 196), Stalin'in Sovyet halkını topyekûn savaşa yöneltmesine yol açmıştır. Sovyet yönetimi, savaşa Büyük Vatanseverlik Savaşı (Великая Отечественная война) adını vermiş (Tumarkin, 2003: 595) ve Sovyet halkının tamamının tüm imkanları ile katılmasını istemiştir.

Bu süreçte Sovyet kadınlarının da Sovyet erkekleri gibi savaşta aktif rol almaları amaçlanmıştır.

Sovyet erkeklerin cephelere gönderilmesi, sanayi ve tarım alanında işgücünün önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. Üretimde erkeklerden boşalan yerlere ise Sovyet kadınları istihdam edilmiştir. Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'na dahil olduğu dört yıllık süreçte (1941–1945), 800.000'den fazla Sovyet kadın cephede gönüllü olmuştur (Krylova, 2004: 626). Sovyet kadınlarının önemli bir bölümü endüstri, ulaşım, tarım ve diğer sivil hizmetlerde çalışmaya başlamıştır. Diğer yandan kadınlar, devlet çiftliklerinde görev almaya başlamış, savaşın ilerleyen dönemlerinde Sovyetler Birliği'nin tarımsal işgücünün büyük bölümü kadınlardan meydana gelmiştir.

Almanya ve müttefiklerinin Moskova banliyölerine kadar gelmesi üzerine ülkede kadınlara düşen sorumluluklar iyice artmıştır. Kadınlar sağlık hizmetlerinde cephelelerdeki askerlere yardıma gönderilmiş ve zor koşullar altında hizmetlerini sürdürmüştür. Özellikle kadın keskin nişancılar savaşta ön plana çıkarılmış ve önemli başarılar elde etmiştir. Bunun yanında pek çok Sovyet kadını ordunun farklı birimlerinde de görev almıştır. Savaş ilerledikçe kadınların asker olarak görev almasına alışmış, beraberinde de Sovyet ordusunda görev olan asker sayısı da periyodik olarak artmıştır. Özetle Sovyet kadınları Kızıl Ordu ile tüm savaş aşamalarında yer almış, ordu içerisinde yemekhane ve çamaşırhane gibi yerlerde görev alarak daha geleneksel kadın rollerini doldurmanın yanı sıra savaş alanında sağlık görevlileri olarak da hizmet etmiştir. Sovyet kadınları keskin nişancı olarak, makineli tüfeklerin başında, tank komutanı, bombardıman uçağı ve savaş pilotu, paraşütçüler olarak da savaşmıştır (Erickson, 1993: 50). Kadınların savaşta aldığı tüm bu görevler Sovyet kadınların rollerindeki radikal değişimlerin somut birer kanıtı olmuştur.

Savaş döneminde sivil halkın da Alman askerlerine karşı savaşması teşvik edilmiştir. Partizan olarak adlandırılan silahlı sivil kuvvetler, Alman ordusu için ciddi bir problem olarak ön plana çıkmıştır. Partizanların önemli bir kısmını oluşturan kadınlar, doğrudan Alman askerleri ile mücadele içerisine girmiştir. Özellikle partizanlar askeri lojistiğin önlenmesinde, sabotaj düzenlenmesinde ve Alman askerlerinin zaman kaybetmesinde önemli rol oynamıştır. Savaş çabalarına katkı sağlayan kadınlar (Neary, 1999: 399), Almanlara karşı propaganda amaçlı broşürler dağıtmış ve sivil halkın Alman askerleri ile işbirliğine girmesini engellemeye çalışmıştır.

1945 yılında İkinci Dünya Savaşı, Sovyetler Birliği ve müttefiklerinin zaferi ile sonuçlanmıştır. Savaşın sona ermesiyle, savaşın en büyük kahramanı olarak Stalin'i ön plana çıkarmış, Stalin'i Sovyet toplumunun kurtarıcısı, Faşizm ideolojisine karşı da Komünizm ideolojisinin en büyük savunucusu olarak kitlelere sunmuştur. Stalin'in savaş sırasında

Moskova'yı terk etmemesi ve kahramanlıkları ders kitaplarına bile konu olmuştur (Kelly, 2005: 203). Bu süreç Stalin'in liderlik kültürünün güçlenmesine ve toplum genelinde söylemlerinin daha etkili olmasına yol açmıştır. Stalin'in liderlik kültürü, kadınların çalışma hayatında olmasını teşvik eden propaganda çalışmalarında ön plana çıkarılmıştır.

Joseph Stalin Döneminde Komünizm İdeolojisi Altında Kadınların Sosyal Hayattaki Temsilini Konu Alan Afişlerin Analizi

Sovyetler Birliği'nde kadınların temsili ile ilgili literatür tarandığında, Sovyetler Birliği'nde kadınların farklı konu ve içerikte yaşamlarını ele alan akademik çalışmaların olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmalar içerisinde; Schuster (1971), ideoloji boyutunda kadınların rolünü; Mandel (1971), çalışma alanı ve mesleklerini; Tay (1972), statüsünü; Sacks (1977), çalışan Sovyet kadınların günlük yaşamını; Lapidus (1978), eşitlik, kalkınma ve sosyal değişim bağlamında kadınları; Schwartz (1979), Sosyalizm'de Sovyet kadınlarının rol tanımlarını; Ofer ve Vinokur (1983), evli kadınların işgücüne katılımını; Ofer ve Vinokur (1985), iş ve aile rollerini; Bazylar (1987), haklarını; Bridger ve Bridger (1987), kırsal kalkınmada kadın rollerini; Goldman (1989), aile ve yeni devrimci düzen bağlamında kadınları ele almıştır.

Bazı akademik çalışmalar ise belirli başlıklar özelinde Sovyetler Birliği'nde kadınların sunumu incelemiştir. Bu çalışmalarda da; Erickson (1993), Strebe (2007), Cardona ve Markwick (2009), Krylova (2011), Markwick vd. (2012) savaşa; Goldberg (1972), ekonomide; Motroshilova (1983), Elwood (1992), toplumsal hayatta; Celmina (1985), hapishanelerde; Gruzdeva ve Chertikhina (1986), iş ve günlük yaşamda; Salaff ve Merkle (1970), Goldman (1993), devrimde; Bucher (2000), savaş sonrası yıllarda Sovyet kadınları üzerine incelemede bulunmuştur.

Sovyetler Birliği'nde kadınların temsili üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda, Stalin dönemi özelinde Komünizm ideolojisinde kadınların çalışma hayatındaki sunumlarının dönemin en etkili kitle iletişim araçlarından biri olan posterler üzerinden inceleyen herhangi bir akademik çalışmaya rastlanmamıştır. Bu amaçla çalışma kapsamında Sovyetler Birliği döneminde çalışma, sanayi, eğitim gibi konuları yansıtan toplam 132 postere ulaşılmıştır. Ardından posterler, Stalin dönemi, Komünizm ideolojisi, kadınların çalışma hayatındaki sunumları şeklinde oluşturulan başlıklar altında incelenmiş ve posterler içerisinden konuya uygun olarak 6 poster çalışmanın örnekleme olarak belirlenmiştir.

Çalışma kapsamında belirlenen posterler üzerinden;

- Komünizm ideolojisi altında kadınlar çalışma hayatında ne şekilde sunulmuştur?

- Komünizm ideolojisi ile birlikte kadınların toplumsal hayatta rolleri ne açıdan değişime uğramıştır?

- Stalin dönemin başlayan beş yıllık kalkınma planlarında kadınlara ne gibi roller verilmiştir?

şeklindeki sorunların yanıtlanmasına çalışılmıştır.

Çalışma nitel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan göstergebilimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Belirlenen posterler, ABD’li dilbilimci Charles Sanders Peirce’in göstergebilim kavramları (görüntüsel gösterge, belirtisel gösterge, simge)³ ışığında analiz edilmiştir.

Çalışmada elde edilen bulgular;

- Sovyetler Birliği’nde kadınların çalışma hayatındaki rolünü ifade etmesi,

- Komünizm ideolojisinin kadınlara yönelik bakışını yansıtması,

- Stalin döneminde başlayan beş yıllık kalkınma planlarında kadınların ne şekilde çalışma hayatına çekildiğini açıklaması,

- Komünizm ideolojisinde kadınların toplumsal yaşamdaki değişimlerini ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır.

1926 Tarihli Poster

1926 tarihli poster, A. I. Strakhov-Braslavsky tarafından hazırlanmıştır. Poster görüntüsel gösterge açısından incelendiğinde, posterde elinde kızıl bayrak tutmakta olan bir kadın işçinin olduğu görülmektedir. Kadın işçinin hemen arkasında ise bacaları tütmeekte olan fabrika görselleri bulunmaktadır. Posterin fonunda ise güneşe yer verilmektedir. Posterin altında ise “*Özgürleştirilmiş kadın - Sosyalizm’i kur!*” yazısı bulunmaktadır.

3 *Görüntüsel gösterge*; kavramın gösterge üzerinden doğrudan yansıtılmasını ifade etmektedir. Bu aşamada gösterge, kavramları ilk anlamlarında, değişmeden yansıtmaktadır.

Belirtisel gösterge; göstergeler üzerinden kavramların birbiriyle ilişkilendirilmesini açıklamaktadır. Diğer bir ifadeyle, bir kavram kitlelere başka bir kavramın nedeni olarak sunulmaktadır.

Simge; birbirleri arasında herhangi bir benzerlik olmayan iki kavramdan birinin diğeri yerine kullanılmasını ifade etmektedir. Bu aşamada simgenin anlamlandırılması, toplum tarafından meydana getirilen uzlaş sonucunu mümkün olmaktadır (Fiske, 2017, 133).

Resim 1. 1926 Tarihli Poster

(Kaynak: SP, 2020)

Belirtisel gösterge açısından analiz edildiğinde, posterde Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin inşasında kadın emeğinin öncü rol oynadığı üzerinde durulmaktadır. Posterde yer alan kadın görseli, Sovyetler Birliği'nde çalışma hayatında olan tüm kadınları simgelemektedir. Posterde kadının elinde yer alan kızıl bayrak, Komünizm ideolojisinin simgelerken, posterin hemen arkasında yer alan fabrika görseli de Sovyetler Birliği'ndeki sanayileşmenin bir metonimi olarak sunulmaktadır. Posterdeki “özgürleştirilmiş kadın” şeklindeki yazılı kod, 1917 Ekim Devrimi'nden sonra kadınların elde ettiği haklara, “sosyalizmi kur” şeklindeki yazılı kod ise Sovyet kadınlarının çalışma hayatında yer almaları gerektiğine vurgu yapmaktadır. Sovyet yönetimi poster üzerinden Sovyet kadınlarının ağır sanayide çalışmayı sosyalizmin bir sorumluluğu olarak görmelerini istemektedir. Bu şekilde kadınların eşitlik ve sosyal düzeni sağlamak adına çalışma hayatına katkı sağlayacağı planlanmaktadır.

1930 Tarihli Birinci Poster

1930 tarihli poster, Vera Sergeevna Korableva tarafından hazırlanmıştır. Poster görüntüsel gösterge boyutunda ele alındığında posterde bir erkek ve bir kadın çiftçinin görseline yer verildiği görülmektedir. Posterde her ikisinin de gülmekte olduğu yansıtılmaktadır. Posterde erkek tarım aracının direksiyonun başında, kadın ise erkeğin hemen yanında yer almaktadır. Kadının elini yanağına koyarak bağırduğu görülmektedir. Posterde de “Yoldaş kolhoz'umuza gel!” yazılı kodu bulunmaktadır.

Resim 2. 1930 Tarihli Birinci Poster

(Kaynak: SP, 2020)

Poster belirtisel gösterge boyutunda incelendiğinde, posterde çalışma hayatında emeğini sunan kadın rolü, sosyalizmde idealize edilen kadın rolü olarak kitlelere aktarılmaya çalışılmaktadır. Posterde erkek ve kadın görsellerinin bir arada kullanılması ve birlikte çalıştıklarının aktarılması ile kadınların da erkeklerin işlerini yapabileceğine yönelik algı oluşturulması istenmektedir. “Yoldaş” sözü posterde doğrudan sosyalizmin bir simgesi olarak yer almaktadır. Posterde Sovyetler Birliği’nde en sık kullanılan sosyalist söylemlerden bir olan “yoldaş” sözü ile ülkede bulunan ve sosyalizmi destekleyen tüm kadınların çalışma hayatına çağırılması amaçlanmaktadır. Özellikle posterde “bizim kolhoz’umuz” denerek, kolhozların devlete ait yerler olduğu ve kolhoz’larda çalışmanın devletin kalkınmasına katkı sağlayacağı mesajı verilmektedir. Posterde yer alan kadının gülümsemesi, Sovyet kadınların sosyalizm altında çalışmaktan memnun olduğu algısını oluşturmaktadır. Posterde, Sovyet kadınların çalışma isteğinin artırılması amaçlanmakta, Sovyetler Birliği’nin ekonomik kalkınmasında kadın emeğine de ihtiyaç duyulduğu kitlelere aktarılmaya çalışılmaktadır.

1930 Tarihli İkinci Poster

1930 tarihli ikinci poster, N. F. Korotkova ve M. Voron tarafından hazırlanmıştır. Poster görüntüsel gösterge açısından incelendiğinde, posterde çarşaf içerisinde olan kadınların çarşaflarını üzerlerinden çıkardıkları ve bir kadının onları elleriyle yönlendirdiği görülmektedir.

Posterin sağ bölümünde, sırasıyla fabrikada çalışan kadın ve tarlada çalışan kadınların görsellerine yer verilmektedir. Posterin üstünde ve altında parçalı olarak “*Doğunun çalışanları, sosyalizmin kurucularının saflarına katılın*” yazıları bulunmaktadır. Posterin merkezinde ise “*Kendinizi özgür bırakın. Üretime gidin. Kolektif çiftliğe katılın*” yazısı yer almaktadır.

Resim 3. 1930 Tarihli İkinci Poster

(Kaynak: Tehne, 2020)

Belirtisel gösterge açısından analiz edildiğinde, posterde kadınların toplumsal rollerinde radikal değişimlerin yapılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu amaçla kadınların peçelerini ve çarşaflarını çıkarması ile sosyalist bir topluma geçiş simgelenmektedir. Posterde yer alan fabrika ve tarla görselleri de Sovyetler Birliği’nde sanayi ve tarımsal üretimin birer metonimi olarak kullanılmaktadır. Peçelerini ve çarşaflarını çıkaran kadınların fabrika ve tarlalara yöneltilmesi ile kadınların çalışma hayatında aktif rol almasının amaçlandığı ortaya çıkmaktadır. Bu aşamada poster üzerinden kadınların çalışma hayatında olmasının önüne geçen algıların yıkılmasına çalışılmaktadır. Posterde yer alan “*sosyalizmin kurucularının saflarına katılın*” sözü ile kadınların çalışma hayatında olmasının, sosyalizmin bir gerekliliği olduğuna vurgu yapılmaktadır. Benzer şekilde “*Kendinizi özgür bırakın. Üretime gidin*” sözleri ile de kadınların çalışma hayatında olmasının özgürlüğün bir gerekliliği olduğuna yönelik algı oluşturulmaktadır. Sovyet yönetimi poster üzerinden kadın emeği

ve sosyalizmi iç içe sunmakta, bu yolla kadınların sosyalist öğretiler doğrultusunda çalışma hayatında aktif rol oynamalarını amaçlamaktadır.

1931 Tarihli Poster

1931 tarihli poster, E. S. Zernova tarafından hazırlanmıştır. Poster görüntüsel gösterge boyutunda ele alındığında üzerinde işçi tulumu bulunan ve elinde İngiliz anahtarı olan bir kadının sağ elini havaya kaldırarak yürüdüğü görülmektedir. Kadın görselinin hemen arkasında da çocukları eğitmekte olan, çocukları yıkayan, yemek servisi yapan ve çamaşır yıkayan kadın görsellerine yer verilmektedir. Posterin sağ üst bölümünde ise “*Anaokulları, bakımevleri, kantinler ve çamaşırhanelerden oluşan bir ağın yaygınlaşması, kadınların sosyalist yapıya katılımını sağlayacaktır!*” yazısı yer almaktadır.

Resim 4. 1931 Tarihli Poster

(Kaynak: Tehne, 2020)

Poster belirtisel gösterge boyutunda incelendiğinde, posterde kadınların sosyalist bir düzen içerisinde yaşayabilmeleri için çalışma hayatına katılarak emeklerini sunmaları gerektiği aktarılmaktadır. Posterdeki “*kadınların sosyalist yapıya katılımını sağlayacaktır*” sözü ile kadınların sosyalist dünyanın bir parçası olabilmesi için çalışma hayatında olması gerektiği aktarılmaktadır. Posterde üzerinde tutum bulunan ve elinde İngiliz anahtarı olan kadın görseli Sovyetler Birliği’ndeki çalışan tüm kadınları simgelemektedir. Kadın görselinin arkasında bulunan çocukları eğitmekte olan, çocukları yıkayan, yemek servisi yapan ve çamaşır yıkayan kadın görselleri de Sovyet kadınlarının çalıştıkları iş kollarının birer metonimi

olarak sunulmaktadır. Posterde sosyalizmin kadınların çalışmasını istediği vurgusu yapılarak, kadınların çalışma hayatına katılmalarının sağlanması amaçlanmaktadır.

1932 Tarihli Birinci Poster

1932 tarihli birinci poster, Deykin Boris Nikolayevich tarafından hazırlanmıştır. Poster görünel gösterge açısından incelendiğinde, posterde elinde kırmızı bayrak bulunan kadın, mutfak eşyalarının altında kalan bir kadının elinden tuttuğu görülmektedir. Kırmızı bayrak tutan kadının hemen arkasında da kırmızı bayraklar tutan başka kişilerin olduğu görülmektedir. Posterin fonunda da fabrika görsellerine yer verilmektedir. Posterin merkezinde “8 Mart - çalışan kadınların mutfak köleliğine karşı ayaklanması” yazısı yer almaktadır. Posterin sağ altında ise “Günlük yaşamın baskı ve eğitimsizliğini kaldır!” yazısı bulunmaktadır.

Resim 4. 1932 Tarihli Birinci Poster

(Kaynak: SP, 2020)

Belirtisel gösterge açısından analiz edildiğinde, posterde kadınların toplum içerisindeki rollerinin köklü şekilde değiştirilmesine çalışıldığı görülmektedir. Poster üzerinden Sovyet toplumunda ev işleri ile uğraşan, mutfakta yemek hazırlayan kadın profilinden, fabrikada çalışan ve üretime katkı sağlayan kadın profilinin inşa edilmeye çalışıldığı ortaya çıkmaktadır. Mutfak araçlarının altında bulunan kadın sosyalizm öncesi, elinde kırmızı bayrak olan kadın görseli ise sosyalizm sonrası kadın profilini simgelemektedir. Posterin arkasındaki fabrika görselleri de Sovyetler Birliği’nde sanayileşmenin metonimi olarak kullanılmaktadır. Elinde kırmızı bayrak tutan kadının mutfak araçları altındaki kadının elinden tutması ile

sosyalizmin kadınların toplumsal rollerinde değişme yol açtığı mesajını vermektedir. Bu değişimde kadınların zamanlarının önemli bir bölümünü mutfak işleri ile harcamalarından ziyade çalışma hayatına atılarak fabrikada çalışmaları istenmektedir. Diğer yandan posterde 8 Mart Dünya Kadınlar Günü sosyalist bir çerçeveye taşınmakta, sosyalist bir düzen içerisinde kadınların kendilerini özgür hissetmelerinin mutfak işleri yaparak değil, fabrikada çalışarak mümkün olabileceği aktarılmaktadır. Bu şekilde Sovyet yönetimi, çalışma hayatı ile özgürlük kavramını iç içe geçirerek Sovyet kadınlarını istihdama katmayı amaçlamaktadır.

1932 Tarihli İkinci Poster

1932 tarihli ikinci poster, N. S. Pinus tarafından hazırlanmıştır. Poster görüntüsel gösterge boyutunda ele alındığında posterin iki boyutlu olduğu görülmektedir. Posterin birinci boyutunu oluşturan sol yüzünde işçi tutulumu içerisinde bir kadın görseline yer verilmekte, kadın görselinin arkasında da fabrika görselleri bulunmaktadır. Posterin ikinci boyutunu oluşturan sağ yüzünde de yine işçi tulumu içerisinde farklı bir kadın görseline yer verilmekte, kadın görselinin arkasında da tarla görselleri sunulmaktadır. Posterin merkezinde de “İşçiler, kolektif çiftçiler, sınıfsız, sosyalist bir toplumun inşası için ikinci beş yıllık plan için savaşçıların ön saflarında yer alıyorlar” yazısı yer almaktadır.

Resim 6. 1932 Tarihli İkinci Poster

(Kaynak: Tehne, 2020)

Poster belirtisel gösterge boyutunda incelendiğinde, posterde sosyalist bir toplumun inşasının sağlanabilmesi için Sovyet kadınlarının da Sovyet erkekler gibi üretimde aktif rol almaları gerektiği mesajı verilmektedir. Posterde yer alan kadın görselleri, Sovyetler Birliği'nde tarım ve sanayi üretimde aktif rol alan Sovyet kadınlarını simgelemektedir. Posterin arkasında yer alan fabrika ve tarla görselleri de sırasıyla Sovyetler Birliği'nde

sanayi ve tarımsal üretiminin birer metonimi olarak kullanılmaktadır. Posterde kadınların gülümserken gösterilmesi, sosyalist yönetiminde kadınların çalışmaktan mutlu olduğu mesajını kitlelere vermektedir. Posterde yer alan “*sınıfsız, sosyalist bir toplumun inşası için*” sözü ile sosyalizmin inşası ve özgürlüğün elde edilmesinin temelinde kadınların çalışma hayatında yer alması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Böylece Sovyet yönetimi, sosyalist bir yapıyı tesis etmek söylemi ile kadınların çalışma hayatında yer almasını sağlamayı amaçlamaktadır.

Sonuç

Çalışma kapsamında incelenen posterlerde, Sovyet yönetiminin sosyalist söylemler kullanarak kadınların çalışma hayatında yer almasını sağlamaya çalıştığı ortaya çıkmıştır. Bu aşamada posterde yer alan sosyalist söylemlerde toplumda kadınların çalışmasına yönelik tabuların yıkılması amaçlanmış, sosyalist söylemler bir nevi kadınların çalışma hayatında yer almasının meşrulaştırılmasında kullanılmıştır. Posterlerde Komünizm ideolojisi altında yaşayan Sovyet kadınlarının özgürlüklerini elde edebilmek ve sosyalist devlet düzeninin tesis edilmesinin sağlanabilmesi için kadınların çalışma hayatında olmaları gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu açıdan Komünizm ideolojisi altında çalışma hayatında bulunan kadınların özgürlüklerini elde ettikleri, başkalarının baskı ve zorlamalarına maruz kalmadıkları, refah ve mutlu bir yaşam sürdükleri aktarılmıştır. Bu aşamada posterlerde, kadınların çalışma hayatında bulunması, sosyalist düzen ile gelen özgürlüğün bir parçası olarak sunulmuştur.

Posterlerde Komünizm ideolojisi altında kadınların toplumsal rollerinde radikal değişimlerin olduğuna vurgu yapılmış ve yine posterler üzerinden gerçekleşen değişimlerin kitlelere benimsetilmesine çalışılmıştır. Bu süreçte posterlerde ideal sosyalist Sovyet kadını, zamanını mutfak işleri ile değil çalışma hayatında fabrika ve tarımsal üretime katkı sağlayan kadın olarak sunulmuştur. Posterlerde yer alan görsel ve yazılı kodlarda kadınların tıpkı erkekler gibi istihdam sürecinde her türlü işte çalışabileceği aktarılmıştır. Bu amaçla erkeklerin model olarak sunulduğu işlerde kadın görselleri ön plana çıkarılmıştır. Çarşaf içerisinde veya mutfağa bağlı kadın görsellerinin yerine işçi tulumları içerisinde kadın görsellerine yer verilmiştir. Kadınların zamanlarını evlerinde değil çalışma hayatında harcamaları gerektiğine vurgu yapılmıştır. Stalin döneminde uygulamaya konulan beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde de Sovyet kadın profilinin, çocuklarına bakan anne veya ev işlerini yapan eş profilinden, çalışma hayatında aktif rol alan ve Sovyetler Birliği'nin ekonomik yönden kalkınmasında öncü olan kadın profiline dönüştürüldüğü görülmüştür.

Çalışmada incelenen posterler genel olarak ele alındığında Sovyet yönetiminin posterler üzerinden kadınların toplumsal rollerinin değişiminde etkili olabildikleri söz edilebilmektedir. Özellikle posterlerde

sosyalizm üzerinden kadın emeğinin çalışma hayatına aktarılmasına yönelik söylemlerin bir sonucu olarak zaman içerisinde kadınların farklı iş kollarında istihdam edildiği ve istihdam edilen kadın sayısının kademeli olarak arttığı söylenebilmektedir. Özetle Stalin döneminde ülke genelinde oluşan iş gücü ihtiyacının karşılanabilmesi için sosyalist söylemlerden yararlanılarak yeni bir kadın profilinin idealize edildiği ve oluşturulan bu kadın profilinin de medya yoluyla kitlelere benimsetildiği, bu süreçte de posterlerden etkin bir şekilde yararlandığı ortaya çıkmaktadır.

Stalin döneminde Komünizm ideolojisi altında kadınların çalışma hayatındaki sunumları çalışma kapsamında belirlenen posterler üzerinden incelenmiştir. Yalnızca posterler üzerinden yürütülmesi ve elde edilen bulgular kapsamında genellemelerde bulunulması çalışmanın temel sınırlılığını oluşturmaktadır. Bu açıdan gelecek çalışmaların Stalin döneminde Komünizm ideolojisi altında kadınların çalışma hayatındaki sunumlarını gazete, dergi, radyo vb. farklı kitle iletişim araçları üzerinden, mevcut çalışmanın bulguları ile karşılaştırmalı olarak incelemesi alana katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Bazyler, M. J. (1987). The Rights of Women in the Soviet Union. *Whittier Law Review*, 9(3), 423-430.
- Berend, T. I. (2011). 20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi, Çev. Serpil Çağlayan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Bridger, S., & Bridger, S. (1987). Women in the Soviet Countryside: Women's Roles in Rural Development in the Soviet Union (Vol. 56). The United Kingdom: Cambridge University Press.
- Bucher, G. (2000). Struggling to Survive: Soviet Women in the Postwar Years. *Journal of Women's History*, 12(1), 137-159.
- Buckley, M. (1981). Women in the Soviet Union. *Feminist Review*, 8(1), 79-106.
- Cardona, E. C., & Markwick, R. D. (2009). "Our Brigade will not be sent to the Front": Soviet Women under Arms in the Great Fatherland War, 1941-45. *The Russian Review*, 68(2), 240-262.
- Celmina, H. (1985). Women in Soviet Prisons. The United States: Paragon House Publishers.
- Davies, S. (2001). 'A Mother's Cares': Women Workers and Popular Opinion in Stalin's Russia, 1934-41. In *Women in the Stalin Era* (pp. 89-109), Edited by Melanie Ilić, London: Palgrave Macmillan.
- Elwood, R. C. (1992). Women and Society in Russia and the Soviet Union. The United Kingdom: Cambridge University Press.
- Erickson, J. (1993). Soviet Women at War. In *World War 2 and the Soviet People*, Edited by John Garrard and Carol Garrard (pp. 50-76), London: Palgrave Macmillan.
- Fiske, J. (2017). İletişim Çalışmalarına Giriş. Çev: Süleyman İrvan. 5. Basım. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Goldberg, M. P. (1972). Women in the Soviet Economy. *Review of Radical Political Economics*, 4(3), 60-74.
- Goldman, W. Z. (1989). Women, the Family, and the New Revolutionary Order in the Soviet Union. *Promissory Notes: Women in the Transition to Socialism*, 59-81.
- Goldman, W. Z. (1993). Women, the State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life, 1917-1936 (Vol. 90). The United Kingdom: Cambridge University Press.
- Gruzdeva, E. V., & Chertikhina, E. S. (1986). Soviet Women: Problems of Work and Daily Life. *Soviet Sociology*, 24(1-3), 150-169.

- Harrison, M., & Davies, R. W. (1997). The Soviet Military-Economic Effort during the Second Five-Year Plan (1933–1937). *Europe-Asia Studies*, 49(3), 369-406.
- Hart, B. L. (2015). İkinci Dünya Savaşı Tarihi. Çev: Kerim Bağrıaçık. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Hunter, H. (1973). The Overambitious First Soviet Five-Year Plan. *Slavic Review*, 32(2), 237-257.
- Ilic, M. (1994). Soviet Women Workers and Menstruation: A Research Note on Labour Protection in the 1920s and 1930s. *Europe-Asia Studies*, 46(8), 1409-1415.
- Kaminsky, L. (2011). Utopian Visions of Family Life in the Stalin-Era Soviet Union. *Central European History*, 44(1), 63-91.
- Kelly, Catriona (2005). Riding the Magic Carpet: Children and Leader Cult in the Stalin Era. *The Slavic and East European Journal*. 49(2), 199-224.
- Krylova, A. (2004). Stalinist Identity from the Viewpoint of Gender: Rearing a Generation of Professionally Violent Women-Fighters in 1930s Stalinist Russia. *Gender & History*, 16(3), 626-653.
- Krylova, A. (2011). *Soviet Women in Combat*. The United Kingdom: Cambridge University Press.
- Lapidus, G. W. (1978). *Women in Soviet Society: Equality, Development, and Social Change*. Univ of California Press.
- Mandel, W. M. (1971). Soviet Women in the Work Force and Professions. *American Behavioral Scientist*, 15(2), 255-280.
- Markwick, R., Cardona, E. C., & Cardona, E. C. (2012). *Soviet Women on the Frontline in the Second World War*. Germany: Springer.
- Millar, J. R. (1974). Mass Collectivization and the Contribution of Soviet Agriculture to the First Five-Year Plan: A Review Article. *Slavic Review*, 33(4), 750-766.
- Motroshilova, N. V. (1983). Soviet Women in the Life of Society: Achievements and Problems. *International Social Science Journal*, 35(4), 733-46.
- Neary, R. B. (1999). Mothering Socialist Society: The Wife-Activists' Movement and the Soviet Culture of Daily Life, 1934-41. *The Russian Review*, 58(3), 396-412.
- Ofer, G., & Vinokur, A. (1983). The Labor-Force Participation of Married Women in the Soviet Union: A Household Cross-Section Analysis. *Journal of Comparative Economics*, 7(2), 158-176.
- Ofer, G., & Vinokur, A. (1985). Work and Family Roles of Soviet Women: Historical Trends and Cross-Section Analysis. *Journal of Labor Economics*, 3(1, Part 2), 328-354.

- Riasanovsky, V. Nicholas, & Steinberg, D. Mark (2011). *Rusya Tarihi*. Çev. Figen Dereli. İstanbul: İnkılap Yayınları,
- Sacks, M. P. (1977). Unchanging Times: a Comparison of the Everyday Life of Soviet Working Men and Women between 1923 and 1966. *Journal of Marriage and the Family*, 793-805.
- Salaff, J. W., & Merkle, J. (1970). Women in Revolution: The Lessons of the Soviet Union and China. *Berkeley Journal of Sociology*, 166-191.
- Schrand, T. G. (2002). Socialism in One Gender: Masculine Values in the Stalin Revolution. In *Russian Masculinities in History and Culture* (Eds.) Clements, B., Friedman, R., Healey, D. (pp. 194-209). London: Palgrave Macmillan.
- Schuster, A. (1971). Women's Role in the Soviet Union: Ideology and Reality. *Russian Review*, 260-267.
- Schwartz, J. S. (1979). Women under Socialism: Role Definitions of Soviet Women. *Social Forces*, 58(1), 67-88.
- SP (2020). Sovyetler Birliği'nde Çalışma Hayatında Kadınları Konu Alan Posterler, [https:// www. sovietposters. com/ showposters. php? cat= 12](https://www.sovietposters.com/showposters.php?cat=12), (Erişim Tarihi: 03.02.2020).
- Strebe, A. G. (2007). *Flying for Her Country: the American and Soviet Women Military Pilots of World War II*. The United States: Greenwood Publishing Group.
- Tay, A. E. S. (1972). The Status of Women in the Soviet Union. *The American Journal of Comparative Law*, 662-692.
- Tehne (2020). Sovyetler Birliği'nde Çalışma Hayatında Kadınları Konu Alan Posterler, [http:// tehne. com/ event/ arhivsyachina /obraz- zhenshchiny -v- sovetskih- plakatah- 1920- 40- h- godov](http://tehne.com/event/arhivsyachina/obraz-zhenshchiny-v-sovetskih-plakatah-1920-40-h-godov), (Erişim Tarihi: 03.02.2020).
- Tumarkin, N. (2003). The Great Patriotic War as Myth and Memory. *European Review*, 11(4), 595-611.

Bölüm 89

ÖRGÜTDE NEGATİF KARMA: ÖĞRENCİ ALGILARI ÜZERİNDEN ÖRGÜTSEL MUHALEFET VE SİNİZM İLİŞKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ¹²

Nesrin ŞALVARCI TÜRELİ
Umut Can ÖZTÜRK

1 Doç. Dr. Nesrin ŞALVARCI TÜRELİ, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, nesrintureli@isparta.edu.tr

2 Dr. Öğretim Üyesi Umut Can ÖZTÜRK, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, umutcn.ozturk@gmail.com, ORCID:0000-0002-3122-6366

*Bu çalışma 1. Uluslararası Örgütlerin Yönetimi Kongresinde aynı isimle sözlü olarak sunulup özet metin olarak yayınlanan çalışmanın gelen öneri ve geridönüşler sonucunda genişletilmiş halidir.

1. GİRİŞ

Geleneksel yaklaşımlarda, çıkış noktası ve türü ne olursa olsun tüm çatışmalardan kaçınılır ve örgütün genel verimliliği üzerinde negatif bir etkisi olduğu inancı vardır. Yine sözü geçen yaklaşımlar çatışma ile rasyonel olmamayı ve yıkıcılığı aynı çerçevede değerlendirirler (Altan, 2010). Tarihsel olarak değerlendirildiğinde ise, çok başarılı ve etkili liderlerin, yöneticilerin ve kralların aslında modern yönetim yaklaşımlarını uygulayan strateji geliştiricileri ve daha rasyonel kararlar alabildikleri görülmektedir (Akdemir vd., 2009). Örgütler içinde kaynaklar kısıtlıdır, bu ister istemez anlaşmazlık boyutlarını doğuracaktır. Bu bağlamda örgüt içinden çıkan farklı sesler eğer doğru yönlendirilirse ve anlaşılırsa örgütsel ilerleme için oldukça yararlı birer enstrümana dönüşeceklerdir. Bu enstrümanlardan örgütsel muhalefet, “örgütsel yöntem ve örgütün genel politikalar hakkında farklı düşünceleri, aykırı görüşleri ve zıt fikirler dile getirme ve örgütte yeni bakış açılarının ortaya çıkmasına yönelik girişimler (Kassing, 1998)” olarak tanımlanmaktadır. Örgütsel muhalefet doğru yönetilmediği ve örgütsel hastalıklara neden olduğu taktirde dönüşüm içine girerek olumsuz-intikamcı yönünü gösterebilir. İşte bu örgütsel hastalıklardan biri de işgörenlerin örgütün kararlarına inanmamaları, niyetlerine güvenmemeleri ve yöneticilerinin gerçek karakterlerini yansıtmadıklarına inanmaları (Helvacı ve Çetin, 2012;1477) gibi olumsuz duygular, inanışlar ve bunlarla bağlantılı eylemler, tecrübeleri neticesinde işgöreninin örgüte ilişkin genel veya özel eleştirel bir eğilimdir (Özgener vd, 2008). Sinizm, bir tek bireyin içerisinde bulunduğu örgüte karşı gösterdiği olumsuz tavır olarak açıklanırken, benzer tavır ve davranışların örgüt içindeki diğer işgörenlerde de görülmesiyle birlikte sinizm örgütsel bir kavram boyuta ulaşmış olur (Yavuz ve Bedük, 2016).

Bu çalışmanın amacı yukarıda sözü geçen örgütsel muhalefet ve örgütsel sinizm kavramlarının arasındaki ilişkiyi saptayabilmektir. Araştırmanın evrenimi Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesindeki topluluklarına üye olan öğrenciler oluşturmaktadır. Topluluklar üniversite içinde kurum ile organik bağı olan dahili ağ tipi örgütlere örnektir. Bu noktada öğrenciler, kurum için tüketici çerçevesinden iç paydaş hatta örgütsel düzen içinde gönüllü örgüt üyeleridir. Örneklemenin tercih edilmesindeki amaç arada iş akdi olmadan sadece örgütsel ilişki kapsamında istatistiki sonuçların literatürdeki diğer çalışmalara göre farklılığını gözlemleyebilmektir. Resmiyette toplamda 47 topluluk bulunmakta bunlardan 2018-2019 yılında 21 tanesi faal durumdadır. Evrenin büyüklüğü net olarak bilinmemekle beraber 650 kişi olduğu alınan bilgiler ışığında öngörülmektedir. Buna bağlı olarak %5 hata payı ve % 90 güven aralığında 192 kişiye ulaşılmak hedeflenmiştir. Katılımda gönüllülük esas alınmış olup 205 kişiye ulaşılmıştır, veri işleme açısından kullanıma uygun olmayan anketler elimine edildikten sonra, geriye kalan 192 katılımcıya ait olan veriler üzerinde araştırma yapılmıştır.

Araştırmanın amacına yönelik veri toplama aracı olarak Kassing (1997,1998)'in çalışmasından Özdemir (2013)'ün geliştirdiği üç alt boyuttan oluşan “Örgütsel Muhalefet Ölçeği-ÖMÖ” ve yine üç alt boyutlu Brandes, Dharwadkar ve Dean (1999) çalışmasından Kalağan (2009) tarafından Türkçeye uyarlanan “Örgütsel Sinizm Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçekler ve demografik sorulardan oluşan anket alandan uzmanlara okutularak gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra katılımcılara ulaştırılmıştır. Ölçeğinin geçerliliğini ve güvenilirliğini tespit etmeye yönelik öncelikle Keşfedici Faktör Analizi (KFA) daha sonra da Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) yapılmış. Devamında sözü geçen davranışsal kavramların ilişkilerine ve ilişkilerinin yönünü tespit edebilmek amacıyla gerekli analizleri yapılmıştır. Bununla beraber frekans, yüzde, aritmetik ortalama, standart sapma ve korelasyon gibi betimsel istatistiksel analizler yer verilmiştir.

2. SİNİZM İLE ÖRGÜTSEL MUHALEFET KAVRAMLARI VE ARALARINDAKİ İLİŞKİ

Çalışmanın bu bölümünde temel boyutlarda sinizm ve örgütsel muhalefet kavramları teorik çerçevede ele alınmış devamında iki davranışsal tutum/süreç arasındaki ilişki öncelikli teorik olarak değerlendirilmiş sonrasında ise yerli ve yabancı literatür yapılan çalışmaların değerlendirmelerine yer verilmiştir.

2.1. Sinizm Kavramı ve Teorik Altyapısı

Araştırmacılar ve profesyoneller üzerine güncel çalışmalar yapmaya devam eden sinizm, işgören/örgüt üyelerinin yönetimin dürüstlük, adalet ve şeffaflıktan yoksun olduğuna inanmalarından kaynaklı eski bir fenomendir (Durrah vd, 2019). Sinizme ait düşünsel altyapı incelendiğinde kökenlerinin M.Ö. V. yüzyıl Antik Yunan’a kadar dayanan bir hayat felsefesi ve düşünce yaklaşımı “*insanın erdem ve mutluluğa, hiçbir değere bağlı olmadan bütün gereksinmelerden sıyrılarak kendi kendine erişebileceğini savunan Antisthenes’in öğretisi*” olarak ortaya çıktığı savunulmaktadır (TDK, 2020). Bu düşünce akımını takip edenler kendilerini Sinik olarak isimlendirmektedir. Düşünce yapısı olarak sinikler, kurumlar ve toplumsal standartları genellikle reddetmiş, hatta hükümet ve din gibi saygın kurumları da doğal olmayan ve küçümsenmeyen değer ilan etmiş, bu düşüncelerini hem fikirselleştirmiş hem de eylemleriyle dile getirmiş, hiciv yoluyla toplumdaki ayrıcalıklı ve güçlü kişileri hedef haline getirmişlerdir. Bu bağlamda sinik akımına dahil olan düşünürler, insan doğasının kötü olduğunu ve bağımsız, kendi kendine yeterli sıradan bir yaşam için mümkün olduğunca topluluklardan kaçınılması gerektiğine inanmışlardır (Şamdan, 2019:17).

Günümüz koşullarında sinizm tekrardan örgütsel boyutta değerlendirilmeye başlanmıştır. Felsefi boyutta Antik Yunan sinizmine dayanan örgütsel sinizm kavramı, teorik boyutta ilk defa Amerikalı akademisyenler

Kanter ve Mirvis (1989) tarafından ortaya konulmuş ve örgütsel davranış alanında 20. yüzyılın sonlarından itibaren de üzerine yoğunlaşıl原因 konulardan biri haline gelmiştir (Kalağan ve Güzeller, 2010). Bu kavramın popülerleşmesinde günümüz koşullarında oluşan yeni işgören-işveren ilişkisi üzerine yapılan araştırmalarda işgörenlerin oldukça önemli bir bölümünün örgütleri hakkında oldukça alaycı olduğunu bulgusuna ulaşılmış (Reichers vd.,1997) yattığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu da sinizm felsefesindeki hicivsel ve eleştirel yaklaşım mantığı ile uyumaktadır. İlk bakışta modern bakış açısında işgörenin kaprisli, seçici, eleştirel yapısından kaynaklanan bir durum gibi görünse de altında güvensizlik, inatçılık, karamsarlık, şüphecilik (Erdost vd., 2007) gibi negatif örgütsel durumların yattığı söylenebilir. Başka bir ifadeyle örgütsel sinizm, işgörenlerin örgütlerine güvenmediklerinde ve kuruluşa güvenilemeyeceklerini düşündüklerinde ortaya çıkmaktadır. Örgütsel sinizmin birçok tanımında hayal kırıklığı ve öfke gibi duygularla ilişkilendirilmektedir (Ajzen, 2001).

Bateman ve arkadaşları (1992) basit ve dar kapsamda örgütsel sinizmi “ otoriteye ve örgütlere karşı olumsuz ve güvensiz bir tutum” olarak tanımlamışlardır. Negatif bir davranış kalıbı olarak tanımlamayı yapsalar da kavramın sınırları açısından tam olarak kapsayıcı ve açıklayıcı olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Klasik ve çok kullanılan tanımlardan bir diğeri de Dean ve arkadaşları(1998)’na ait olan “örgütün bütünlükten yoksun olduğu inancıyla örgüte karşı olumsuz duygular ve küçük düşürücü ya da eleştirel davranışları kapsayan bir tutumdur” tanımıdır. Tamamlayıcı ve farklı bir bakış açısıyla kavramsal açıdan örgütsel sinizm James(2005:7’den akt. Kahveci ve Demirtaş, 2015)’e göre “bireyin olumsuz inançları, duyguları ve davranışlarıyla şekillenen işveren örgütüne ilişkin tutumlarla ilişkili olup; çevresel etkenlerle değişikliğe açık olan sosyal ve kişisel deneyimlerin geçmişine bir cevap”tır. Bu tanıma göre sinizm daha önce söz edildiği üzere sadece işgörenin kişisel yapısından kaynaklı bir tepki değil işveren-işgören arasındaki karşılıklı etkileşimden doğan bir tutumlar bütünüdür.

Örgütsel sinizme dair literatürde yerel ve yabancı araştırmacıların yukarıda paylaşılanlardan başka onlarca tanımı bulunmaktadır. Fakat her negatif tutum ve davranışı sinizm kapsamında ele almak ve değerlendirmek yanlış bir tutum olabilir. Bu nedenle sinizm konusunda ön plana çıkan araştırmalardan olan Dean ve arkadaşları(1998)’nın çalışmasında bir tutumun sinizm olarak kabul edilebilmesi için üç bileşenden söz edilmiştir. Bunlar (Dean vd., 1998);

- 1.Dürüstlükten ve güvenilirlikten yoksun örgüt inancı,
- 2.Örgüte karşı geliştirilen olumsuz tepki/etki,
- 3.Örgüte karşı, kritik ve küçültücü davranışlara yönelmedir.

Örgütsel sinizmi, tek bir davranış boyutu ve tutuma indirgemek çok doğru olmayacaktır. Başka bir ifadeyle sinizmin de etki tepki çerçevesinde işgören tutum ve davranışları açısından farklı alt başlıkları ve boyutları bulunmaktadır. Dean ve arkadaşları(1998) bu boyutları aşağıdaki gibi tanımlamışlardır;

Tablo 1: Sinizm Boyutları

BOYUT	AÇIKLAMA	İÇERİK
Bilişsel	<i>Örgüte karşı duyulan olumsuz duyguları içeren inanç</i> (Antinöz vd., 2011)	Bilişsel boyutta, dürüstlük eksikliğinin olduğuna dair bir inanç vardır. İşgörenler örgüte duyacakları güvenden dolayı sorun yaşayacağına inanırlar. Samimiyet, erdem, dürüstlük gibi değerler kişisel faydalar için feda edilir olarak görünür. Örgütlerdeki uygulamaların örgütsel ilkelere sahip olmadığına ve örgütler tarafından hazırlanan resmi ifadelerin çalışanlar tarafından ciddiye alınmadığına inanmaktadır (Eraslan vd., 2018).
Duyuşsal	<i>Örgütte meydana gelen olumsuz durumlar karşısında ortaya çıkan duygusal tepkiler</i> (Antinöz vd., 2011)	Örgütsel sinizmin duygusal boyutu sorun, utanç, öfke ve saygısızlık gibi güçlü duygusal tepkilerden oluşur (Abraham, 2000). Bu noktada artık tepkiler fikrinsel boyuttan duygusal tepki verme boyutuna taşınmaktadır. Başka bir ifadeyle duygusal boyutta, sinik tutumları olan insanlar sadece olumsuz inançlara sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda örgüte de olumsuz duyguları yansıtırılar (Dean vd., 1998).
Davranışsal	<i>Örgüte karşı olumsuz tavır ve davranışlarda bulunma</i> (Antinöz vd., 2011)	Davranış boyutuna göre, örgüt içindeki sinik bireyler, örgüt içindeki gelişmeler hakkında kötümser tahminlerde bulunma eğiliminde olabilirler. Negatifirler ve genellikle küçük düşürücü davranışlarda bulunabilirler (Dean vd., 1998). Bu davranışlar işgörenlerin birbirleri ile imalı bir şekilde bakmaları, dalga geçer ifadeler içeren jestleri ve/ya küçümseyici gülüşleri gibi sözlü olmayan davranışlar ile gösterilebilecekleri (Brandes, 1997:34-35) gibi örgütlerin amaçları ile alay etmeleri ve mizahi bir şekilde yeniden yazmaları ve alaycı yorumlarda bulunmaları (Dean vd., 1998:346) olarak örneklendirilebilir.

2.2. Örgütsel Muhalefet Kavramı ve Teorik Altyapısı

Muhalefet sözcüğü dilimize Arapçadan geçen bir kelimedir ki köken olarak “ihtilaf” sözcüğü ile eş anlamlı olarak “kişilerin ayrı bir yol tutması ve görüş ayrılığı” anlamlarını taşımaktadır (Ardoğan, 2004:172). Benzer şekilde İngilizce literatürdeki karşılığı incelendiğinde ise Latince “fark-

lı duygu, his” anlamına gelen dissentire sözcüğünden türetilen “dissent” sözcüğü çıkmaktadır (Eryeşil, 2018: 43). Muhalefet sözcüğünün doğasında anlaşılacağı üzere karşıtlık fikri yatmaktadır. Bu bağlamda da genellikle muhalefet kavramı, köken olarak siyaset bilimine özgü bir terim olarak anılmakla birlikte, yönetim bilimi ve örgütsel davranış gibi pek çok farklı disiplinin ilgi alanına “örgütsel muhalefet” olarak girmeye başlamıştır (Eryeşil, 2018: 45). Geleneksel örgüt tanımlarında örgüt içindeki üyeler belirli bir amaç ve ortak bir hedef doğrultusunda davranış sergilemektedirler. Bu doğrultuda her örgütün farklı amaçları olabileceği gibi, her örgütte birbirinden farklı özellikler de taşıyabilmektedir (Demir ve Öztürk, 2011). Fakat bazen kısıtlı ve paylaşılan kaynaklar çerçevesinde ya da daha farklı nedenlerle işgören ile örgütün temel statükosu arasında farklılıklar oluşabilir. İşgörenler “örgütlerinden kendilerini ayrı hissettiklerinde” (Kassing, 1997: 312), ayrı hissetme durumuna katlanabilir veya bu konuda tepki geliştirerek ses çıkartabilirler. Düşüncelerine dile getirmeleri durumunda, statükoyu korumaya, durumu değiştirmeye veya duygularını ifade etme gibi seçeneklere yönelirler. Muhalefet, örgütler için potansiyel olarak yararlı olabilir ve akademisyenler, “yönetim en iyi bilir” geleneksel görüşüne meydan okuyarak çalışan muhalefetinin değerini kabul ederler (Kassing, 2011). Doğru yönetilmediğinde ise işgörenler tarafından geliştirilen bu tepkinin negatif sonuçlar doğurabileceği gerçeğini de unutmamak gerekir.

Kavramsal açıdan Garner (2012:226) dar anlamda örgütsel muhalefeti “mevcut örgüt politikası ve/ya uygulamalarını sorgulayan çalışan geri bildirimi” olarak tanımlamıştır. Daha geniş anlamda Burns ve Wagner (2013) örgütsel muhalefeti “Sadece bir fikir ayrılığı olmaktan ziyade işgörenin örgütsel ve yönetsel kararlarla ilgili kendi memnuniyetsizliği ve hayal kırıklığından kaynaklı geri dönüşlerini içeren bir iletişim biçimi” olarak tanımlamıştır. Örgüt içerisindeki çıkan her farklı ses ya da düşünceye tam anlamıyla örgütsel muhalefet olarak tanımlamak yanlıştır. Kassing (1997) çalışmasında hem yapılan çeşitli tanımlardan örgütsel muhalefetin kavramsal çerçevesini oluşturmaya çalışmış hem de temel unsurlarını aşağıdaki gibi sıralamıştır;

- Muhalefet, mevcut koşullardan duyulan memnuniyetsizlikten kaynaklanmaktadır.
- Muhalefet, örgütsel statükodan farklı bir konumun savunulmasını gerektirir.
- Muhalefet, açık protesto ve itiraz etmeyi gerektirir.
- Muhalefet doğası gereği çekişmeye dönüşür.
- Muhalefet, ağırlıklı olarak ilke meselelerini içerir.

Örgütsel muhalefet kavramı Kassing (1998) tarafından üç alt boyutta ve ya başka bir ifadeyle tür olarak ele alınmıştır. Çalışmasında bu alt boyutları “açık muhalefet”, “örtük/gizli muhalefet” ve “dolaylı muhalefet” olarak adlandırılmıştır. Başka bir sınıflandırmaya göre de örgütsel muhalefeti dört başlıkta incelemek mümkündür. Bunlardan ilki haber uçurma, ikincisi dikey muhalefet, üçüncüsü yatay muhalefet ve sonuncusu ise, yer değiştirmiş muhalefettir (Özdemir, 2010). Bu boyutların etkileşimi ve benzerlikler aşağıdaki tabloda paylaşılmıştır.

Tablo 2: Örgütsel Muhalefetin Boyutları

		MUHALEFETİN YÖNÜ AÇISINDAN	
		DIKEY	YER DEĞİŞTİRMİŞ
MUHALEFETİN YAPISI AÇISINDAN	ORTUK/GİZLİ	<p><i>Açık muhalefet, işgörenin düzeltilmesini istediği negatif durumlar ile ilgili karşıt düşüncelerini, bu sorunları ortadan kaldırmaya yönelik aktif eylemlerde bulunabilecek, müdür, amir gibi yönetim kademesinde bulunan kişilere anlaşılır, açık ve yapıcı bir dil ile ifade etmesi şeklinde tanımlanabilir (Kavak ve Kaygın, 2018)</i></p>	<p><i>Dikey muhalefet algılanan sorunun örgütün karar mekanizmasında görev alan örgüt üyelerine açık, net ve direkt olarak iletilmesi şeklindedir. Örgüt menfaatlerinin daha ön planda tutulması, sorunların yapıcı ve ortak örgütsel yararları gözeten şekilde çözümünü hedefleyen yapısı nedeniyle tercih edilir. Aynı zamanda dikey muhalefet işgörenlerin örgütün ortak amaçlarına bağlılıklarına işaret etmesi açısından yöneticilerde oluşturduğu olumlu izlenim açısından da tercih edilmektedir.(Özüren ve Paksoy, 2019)</i></p>
	DOLAYLI/DIŞSAL	<p>Örgüt içinde kimseye karşıt fikirde olduğu meseleyi anlatmadan ya da itiraz etmeden karşıt görüşte olmayı ve muhalefeti whistblowerin(Haber uçuran) kullandığı basın ya da politik kaynakların dışında eş, aile üyeleri, iş dışı arkadaşlar, yabancılar gibi harici kişilere ifade etmeyi içermektedir (Ötken ve Cencki, 2013).</p>	<p>Yer değiştirmiş muhalefet yöntemi algılanan sorun ve sonucunda oluşan memnuniyetsizliğin aile üyeleri, iş harici arkadaşlara ve sosyal çevrelere aktarılması şeklindedir. Yer değiştirmiş muhalefet, işgörenlere sorunları ve fikir ayrılıklarını riske girmeden ifade etme şansı tanımaktadır (Özüren ve Paksoy, 2019).</p> <p>Örgüt içinde hukuka aykırı ve etik bulunmayan durumları örgüt içi/dışı başka kişi ve/ya kurumlara zararının dokunmaması için bilgi sahibi olan tarafın (çalışanlar veya paydaşlar) durumlara müdahale etme güç ve yetkisine sahip iç ve dış otoritelere bildirilmesidir (Aktan, 2006:1).</p>
	ORTUK/GİZLİ	<p>Gizli (örtük) muhalefet, işgörenlerin düşüncelerini ifade etme arzusunda olup yeterli imkanın bulunmadığını hissettiklerinde ortaya çıkmaktadır. Bunun neticesinde işgörenler bireysel olarak engellenmiş hissederek oluşan muhalefetlerini örgüt içerisindeki konunun muhatabı olmayan kişilere ve/ya kendi gibi engellenmiş hisseden işgörenlere daha agresif ifade etmektedir (Yıldız, 2014).</p>	X
	X		<p>Yatay muhalefet, işgörenlerin düşüncelerini paylaşarak rahatlamalarını, birbirleriyle ortaklıklar kurmalarını ve manevi destek edinmelerini sağlayabilmektedir (Garner, 2006). Daha açık bir çerçevede muhalefete konu olan fikirlerini işyerindeki yönetim dışındaki kişilerle paylaşma üzerine kurulmuş bir muhalefet davranışdır.</p>
			YATAY

2.3. Sinizm ve Örgütsel Muhalefet Arasındaki İlişkiye Genel Bakış

Örgütsel muhalefet konusu yerli literatürde oldukça yeni sayılabilecek bir konu olup yapılmış çalışma miktarı sınırlı sayıdadır. Yerel literatürde, Beldek (2015)'in “örgütsel özdeşleşme, örgütsel sinizm ve örgütsel muhalefet ilişkisi: görgül bir araştırma” isimli çalışması ve Yıldız(2013)'ün “örgütsel bağlılık ile örgütsel sinizm ve örgütsel muhalefet arasındaki ilişki” isimli çalışmalarına rastlanmıştır. İki çalışmada iki davranış tutumu benzer özellikler gösterdiği üzerinde durulmuş ve farklı bir değişkenle ilişkilerine ayrı ayrı bakılmıştır. Yıldız(2013) çalışmasında genel değerlendirme yaparken, “örgütsel sinizm ve örgütsel muhalefet algıları arasında anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu ve örgütsel bağlılık üzerinde örgütsel sinizmin ve örgütsel muhalefetin etkili olduğu sonucuna varılmıştır” ifadesini kullanmıştır. Beldek (2015) ise bu kavramlar arasındaki ilişkiye değinmemiştir. Yabancı literatürde de Mantere ve Martinuo (2001) sinizm ve muhalefet kavramlarına nitel boyutta incelemişler, kavramların çeşitli boyutlarında yapılan içerik analizleri neticesinde ortak anahtar kelimelere ulaştıklarını ifade etmişlerdir. Başka bir ifadeyle iki kavramın belli noktalarda iç içe olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

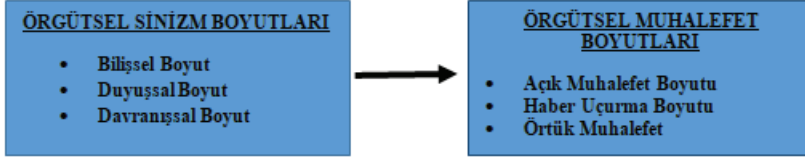
Sinizm de muhalefet de belli noktalarda işgörenlerin örgüt ve örgüt yönetimine karşı geliştirdikleri davranışsal tepkilerdir. Neden sonuç ilişkisi içerisinde birbirlerini tetikledikleri ve ilişki olarak da etkileşim halinde olabileceklerini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Her iki kavramında öncül olarak beslendikleri nedenler başka bir ifadeyle başlangıç noktaları benzerlik göstermektedir. Aralarındaki tutumsal farkın temel nedeni temel bağlamda ortaya çıkardıkları sonuçlar üzerinden belirginleşmektedir. Geniş çerçeveden bakıldığında muhalefet çözüm arayışı çabasına daha yakınken, sinizm zarar verme tutumuna yakın taraftadır Algısal olarak sinizmin muhalefet davranışlarından sonra gelişeceğini düşünmek doğru olabilir.

3. YÖNTEM

Bu araştırmanın çıkış noktasındaki temel soru, “Öğrenci topluluklarında üye öğrencilerin örgütsel sinizm düzeyleri ile örgütsel muhalefet tutumları arasında bir ilişki var mıdır?” şeklinde ifade edilmiştir. Bu amaçla önce katılımcıların örgütsel sinizm düzeyleri ve örgütsel muhalefet tutumları tespit edilmiş ardından bu iki olgu arasında herhangi bir ilişki olup olmadığı sorgulanıp ilişkinin yönünü belirlenmek üzere analizler yapılmıştır. Yapılan analizlerin sonucunda katılımcılardan elde edilen verilerin; güvenilirlik analizleri, tanımlayıcı istatistikler, bağımsız örneklem t testleri, varyans analizleri ve değişkenler arasında neden-sonuç ilişkilerini incelemek amacıyla pearson korelasyon analizleri yapılmıştır.

3.1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Bu çalışmanın amacı, Şekil 1’deki araştırma modelinde gösterildiği ve yukarıda da söz edildiği gibi örgütsel sinizm düzeyleri ve örgütsel muhalefet tutumları arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Modelin şematik içeriği temel bağlamda aşağıdaki gibidir;

Şekil 1: Araştırmanın Basitleştirilmiş Modeli

H1: Örgütsel sinizm düzeyi ve örgütsel muhalefet tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Örgütsel sinizm düzeyi katılımcıların cinsiyetine göre farklılık gösterir.

H3: Örgütsel sinizm düzeyi katılımcıların eğitim düzeyine göre farklılık gösterir.

H4: Örgütsel sinizm düzeyi katılımcıların yaşına göre farklılık gösterir.

H5: Örgütsel sinizm düzeyi katılımcıların GNO'suna göre farklılık gösterir.

H6: Örgütsel muhalefet tutumları katılımcıların cinsiyetine göre farklılık gösterir.

H7: Örgütsel muhalefet tutumları katılımcıların eğitim düzeyi göre farklılık gösterir

H8: Örgütsel muhalefet tutumları katılımcıların yaşına göre farklılık gösterir

H9: Örgütsel muhalefet tutumları katılımcıların GNO'suna göre farklılık gösterir.

3.2. Araştırma Verilerinin Toplanması

Araştırmanın amacına yönelik veri toplama aracı olarak Kassing (1997,1998)'in çalışmasından Özdemir (2013)'ün geliştirdiği “Açık”, “Örtük” ve “Haber uçurma” olmak üzere üç alt boyuttan oluşan “Örgütsel Muhalefet Ölçeği-ÖMÖ” ve yine “Bilişsel”, “Duygusal” ve “Davranışsal” olmak üzere üç alt boyutlu Brandes, Dharwadkar ve Dean (1999) çalışma-

sından Kalağan (2009) tarafından Türkçe'ye uyarlanan “Örgütsel Sinizm Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçekler ve demografik sorulardan oluşan anket, alandan uzmanlara okutularak gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra katılımcılara ulaştırılmıştır. Anket formu üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda örgütsel sinizm düzeyine yönelik sorular, ikinci kısımda örgütsel muhalefet tutumuna ait sorular, üçüncü kısımda ise demografik bilgilere yönelik sorular bulunmaktadır.

Araştırmanın evrenimi Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi'ndeki topluluklarına üye olan öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklemin tercih edilmesindeki amaç, arada iş akdi olmadan sadece örgütsel ilişki kapsamında istatistiki sonuçların literatürde çalışmalara göre farklılığını gözlemleyebilmektir. Üniversiteye kayıtlı toplam 47 topluluk bulunmaktadır. 2018-2019 döneminde öğrenci işleri daire başkanlığından elde edilen verilere dayanarak 21 tanesinin faal olduğu tespit edilmiştir. Evrenin büyüklüğü hakkında resmi kayıtlar bulunmamakla beraber Sağlık, Kültür ve Spor Daire Başkanlığı'ndan edinilen bilgilere dayanarak 650 kişi olduğu öngörülmüştür. Buna bağlı olarak %5 hata payı ve % 90 güven aralığında 192 kişiye ulaşılmak hedeflenmiştir. Basit tesadüfi örneklem yöntemi ile katılımda gönüllülük esasına bağlı kalınarak yüz yüze etkileşim metoduyla 205 kişiye ulaşılmıştır. Veri işleme açısından kullanıma uygun olmayan anketler elimine edildikten sonra, geriye kalan 192 katılımcıya ait olan veriler üzerinde analiz yapılmıştır.

4. ANALİZ VE BULGULAR

Bu bölümde öncelikle ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmış, demografik özellikler betimsel boyutta değerlendirilmiş, verilerin dağılımları ilişkin değerlendirme istatistiki boyutta yorumlanmış ve devamında belirlenen hipotezler doğrultusunda gerekli analizler yapılmıştır.

4.1. Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Çalışmada kullanılan ölçekler ile analiz sağlıklı analizler yapabilmek için öncelikle ölçeklerin güvenilirlikleri sınınmalıdır. Bu amaçla ölçeklere ilişkin Cronbach's Alpha istatistikleri hesaplanmıştır.

Tablo 3: Ölçek ve Alt Boyutlara İlişkin Güvenirlik Analizi Sonuçları

Ölçek ve Alt Boyutlar	Cronbach's Alpha
Sinizm Ölçeği	0,781
<i>Bilişsel Boyut</i>	0,786
<i>Duyuşsal Boyut</i>	0,820
<i>Davranışsal Boyut</i>	0,606
Örgütsel Muhalefet Ölçeği	0,774
<i>Açık Muhalefet Boyutu</i>	0,757
<i>Haber Uçurma Boyutu</i>	0,824
<i>Örtük Muhalefet</i>	0,633

Tüm ölçekler içinde sadece Davranışsal Boyut ve Örtük Muhalefet alt boyutlarına ilişkin Cronbach's Alpha katsayısı 0,7'nin altında kalarak "kabul edilebilir" ya da "orta güvenilirlikte" şeklinde belirlenmiştir. Diğer tüm değerler "iyi" ya da "yüksek güvenilirlikte" olarak anılan düzeydedir (Kılıç, 2016: 48).

Tablo 4. Araştırmaya Katılanların Demografik Özelliklerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken		Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	100	52,1
	Erkek	92	47,9
Yaş	18	7	3,6
	19	65	33,9
	20	59	30,7
	21	27	14,1
	22	5	2,6
	23	11	5,7
	24	13	6,8
Eğitim Düzeyleri	Lisans	62	32,3
	Önlisans	130	67,7
Not Ortalaması	0-1	12	6,3
	1-2	94	49
	2-3	74	38,5
	3-4	12	6,3

Katılımcıların, %52,1 ve %47,9 oranlarıyla cinsiyet bağlamında homojen dağıldığı, yaş dağılımları boyutunda 19 ve 20 yaş aralığının örneklemde %64,6'sını oluşturduğu, eğitim düzeylerine bakıldığında önlisans (%67,7) düzeyindeki katılımcıların lisans (%32,3) düzeyindekilere göre yaklaşık 2 katı olduğu ve son olarak GNO boyutunda not ortalaması 1-2 arasında olan katılımcıların %49, 2-3 aralığında %38,5 ile bu arada yoğunlaştığı tespit edilmiştir.

Tablo 5: Sinizm Ölçeğinde Yer Alan Sorulara İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	Ort	ss
Sinizm Ölçeği	2,849	0,6424
Bilişsel Boyut	2,8292	0,8651
<i>...Söylenenler ile yapılanların farklı olduğuna inanıyorum</i>	2,8958	1,19317
<i>...Politikaları, amaçları ve uygulamaları arasında çok az ortak bir yön vardır:</i>	2,6875	1,00065
<i>...Gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda kuşku duyuyorum</i>	2,7865	1,32287
<i>...Üyelerden bir şey yapması beklenir, ancak başka bir davranış ödüllendirilir:</i>	2,8958	1,12542
<i>Yapılacağı söylenen şeyler ile gerçekleşenler arasında çok az benzerlik görüyorum.</i>	2,8802	1,22847
Duyuşsal Boyut	2,7865	1,03
<i>Kulübü düşündükçe sinirlenirim.</i>	2,8125	1,3638
<i>Kulübü düşündükçe hiddetlenirim</i>	2,7865	1,2538

<i>Kulübü Düşündükçe İçimi bir endişe duygusu kaplar.</i>	2,7500	1,2280
<i>Kulübü Düşündükçe gerilim yaşıyorum</i>	2,7969	1,2638
Davranışsal Boyut	2,9362	0,8283
<i>İşlerin nasıl yürütüldüğü hakkında konuşurum.</i>	3,0625	1,1873
<i>...Uygulamaları ve politikaları eleştiririm.</i>	2,9688	1,2233
<i>...Kişilerle anlamlı bir şekilde bakışırız</i>	2,9271	1,2427
<i>...Kulüpte olup bitenler konusunda yakınıyorum</i>	2,7865	1,2412

**İfadeler kısaltılmıştır*

Örgütsel Sinizm Ölçeğinde yer alan ifadelerle ilişkin ortalama ve “Standart Sapma” değerleri Tablo 5’de Örgütsel Muhalefet Ölçeğine dair olanlar ise Tablo 6’da verilmiştir. İfadelerin ortalamaları üzerinden yorumlama yapmak her ne kadar istatistiki anlamda tam olarak anlamlı olmasa da genel çerçeveyi anlamak ve yorumlamak adına faydalı olacaktır.

Bilişsel boyutta “...Söylenenler ile yapılanların farklı olduğuna inanıyorum” ile “Üyelerden bir şey yapması beklenir, ancak başka bir davranış ödüllendirilir” ifadelerinin 2,8958 aynı ortalamaya ve en yüksek değere sahip ifadeler olduğu, boyutun genel ortalamasının da 2,8292 tespit edilmiştir.

Duyuşsal boyutta, “Kulübü Düşündükçe sinirlenirim.” ifadesi 2,8125 ortalama ile en yüksek değere ve 2,75 ortalama ile “Kulübü Düşündükçe İçimi bir endişe duygusu kaplar” ifadesi en düşük değere sahip olduğu, boyutun genel ortalamasının da 2,7865 olduğu tespit edilmiştir. Boyutların genel ortalaması bağlamında duyuşsal boyut diğer boyutlar arasında en düşük ortalamaya sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda katılımcıların örgüt kapsamında bulduklarında gerginlik ve endişe düzeylerinin nispeten diğer boyutlara göre düşük olduğunu ve o ortamda bulunmaktan huzurlu olduklarını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Davranışsal boyutta, “İşlerin nasıl yürütüldüğü hakkında konuşurum” ifadesi 3,0625 ortalama ile en yüksek ortalamaya, “Kulüpte olup bitenler konusunda yakınıyorum” ifadesi ise 2,7865 ortalama ile en düşük ortalamaya sahiptir. Genel boyut ortalamasına bakıldığında 2,9362 ortalama ile en yüksek değer davranışsal boyuta aittir. Bu bağlamda ifadelerin olumsuz olmasından yola çıkarak yine duyuşsal boyutta olduğu gibi katılımcıların ortalama değerinin altında olduğu için örgütlerini eleştirme, dalga geçme ve küçümseme davranışlarına yönelmediği ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Tablo 6: Örgütsel Muhalefet Ölçeğinde Yer Alan Sorulara İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	Ort	ss
Örgütsel Muhalefet Ölçeği	2,7325	0,6284
Açık Muhalefet Boyutu	3,073	0,8866
...İtiraz ederim	3,3333	1,1772
..Durumu düzeltmesini talep ederim	3,0781	1,1752
...Uyarırım	3,0313	1,1708
...Tartışır, onu ikna etmeye çalışırım	2,85	1,141
Haber Uçurma Boyutu	2,563	0,9274
...Üniversite dışı yöneticiler, siyasi parti ya da diğer sivil toplum kuruluşlarına iletirim	2,3906	1,261
...Üst makamlara gider durumu onlara anlatırım	2,8802	1,2284
...Yetkili makamlara şikâyet ederim	2,641	1,2283
...Dava açarım	2,5104	1,1667
...Konu hakkında basın kuruluşlarına bilgi veririm	2,391	1,1661
Örtük Muhalefet	2,669	0,7985
...Bulunmam gerekli zorunlu durumlar dışında kulüpte zaman geçirmem	2,6979	1,251
...Kulüp arkadaşlarımla desteğini kazanmaya çalışırım	2,8073	1,1974
...Bu konuları kulüp dışındaki arkadaşlarıma anlatırım	2,7917	1,2357
...Benden istediği işleri yapmayı reddederim	2,6354	1,8169
...Gönüllü olarak yer aldığım okul içi etkinliklerden el çekerim	2,8281	2,3282
...Bulunduğu ortamları terk ederim	2,7448	1,2913
Etkinliklere....bulunması halinde bulunmam	2,5990	1,3226
...Küserim	2,2448	1,2480

*İfadeler kısaltılmıştır

Açık muhalefet boyutunda, “... itiraz ederim” ifadesi 3,3333 ortalama ile en yüksek değere, “Tartışır, onu ikna etmeye çalışırım” ifadesi ise 2,85 ortalama ile en düşük değere sahip olduğu tespit edilmiştir. Açık muhalefet boyutunun genel ortalama bağlamında en yüksek ortalama sahip olduğu görülmektedir. Katılımcılar tartışmaktan kaçınırken örgütü adına ılımlı taleplerde bulunduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Haber uçurma boyutu, “Üst makamlara gider durumu onlara anlatırım” ifadesi 2,8802 ortalama ile en yüksek, “... konu hakkında basın kuruluşlarına bilgi veririm” ifadesi 2,391 ortalama ile en düşük değere sahip olduğu görülmektedir. Genel boyut ortalaması dikkate alındığında haber uçurma boyutu 2,563 ortalama değeri ile en düşük orana sahiptir. Katılımcılar herhangi bir sıkıntı ya da yanlışlık gördüklerinde konuyu örgüt içinde çözmeye yönelmekte ve dışarıya konuyu mümkün olduğunca yansıtmama ya dikkat ettiklerini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Örtük muhalefet boyutu, “Gönüllü olarak yer aldığım okul içi etkin-

liklerden el çekerim” ifadesi 2,8281 ortalama ile en yüksek, “...Küserim” ifadesi ise 2,2448 ortalama ile en düşük değere sahip olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılar üstü kapalı ve imalı yaklaşımlardansa açık olarak kendilerini ifade etme yoluna gittiklerini ve genel olarak küsmeye ve duygusal boyutta tepkisel olma tutumlarından kaçındıklarını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Hipotezlerin sınanmasına geçmeden önce, uygulanacak analizlerin belirlenebilmesi amacıyla ölçek skorlarına ilişkin normallik sınaması yapılacaktır. Zira seriler normal dağılıma sahipse parametrik testler, normal dağılıma sahip değilse parametrik olmayan testlerin uygulanması gerekecektir.

Tablo 7: Normallik Sınaması

Ölçek	Ort.	ss.	Skewness*	Kurtosis
Sinizm Ölçeği	2,8490	0,64235	0,249 (0,175)	-0,218 (0,349)
Bilişsel Boyut	2,8292	0,86514	0,067 (0,175)	-0,391 (0,349)
Duyuşsal Boyut	2,7865	1,02997	0,257 (0,175)	-0,389 (0,349)
Dararışsal Boyut	2,9362	0,82827	0,039 (0,175)	-0,427 (0,349)
Örgütsel Muhalefet Ölçeği	2,7325	0,62843	-0,027 (0,175)	0,434 (0,349)
Açık Muhalefet Boyutu	3,0729	0,88650	-0,282 (0,175)	-0,021 (0,349)
Haber Uçurma Boyutu	2,5625	0,92745	0,311 (0,175)	-0,345 (0,349)
Örtük Muhalefet	2,6686	0,79848	0,178 (0,175)	-0,213 (0,349)

* Parantez içindeki değerler Skewness ve Kurtosis istatistiklerine ilişkin standart sapmaları ifade etmektedir.

Çarpıklık ve basıklık istatistikleri -1 ile +1 arasında olduğu için tüm skorların normal dağılım gösterdiği kabul edilmektedir. Dolayısıyla skorlara ilişkin testler parametrik testlerden seçilecektir.

Tablo 8: Cinsiyete Göre Ölçeklerin Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	n	\bar{x}	ss	t	Sig.
Sinizm	Kadın	100	2,7500	0,62295	-2,249	0,026**
	Erkek	92	2,9565	0,64915		
Bilişsel	Kadın	100	2,7520	0,79905	-1,291	0,198
	Erkek	92	2,9130	0,92881		
Duyuşsal	Kadın	100	2,6225	1,12170	-2,348*	0,020**
	Erkek	92	2,9647	0,89226		

Davranışsal	Cinsiyet	Kadın	100	2,8750	0,91736	-1,079*	0,282
		Erkek	92	3,0027	0,71818		
Muhalefet	Cinsiyet	Kadın	100	2,6406	0,66261	-2,133	0,034**
		Erkek	92	2,8325	0,57608		
Açık	Cinsiyet	Kadın	100	3,0250	0,86566	-0,780	0,436
		Erkek	92	3,1250	0,91049		
Haber	Cinsiyet	Kadın	100	2,5040	0,96504	-0,911	0,364
		Erkek	92	2,6261	0,88564		
Örtük	Cinsiyet	Kadın	100	2,5338	0,76311	-2,473	0,014**
		Erkek	92	2,8152	0,81421		

* Varyansların eşit olmadığı durumda kullanılması gereken “t” değerleri esas alınmıştır.

** %5 anlamlılık düzeyinde cinsiyete göre farklılaşan ölçekleri ifade eder.

Bağımsız Örneklem T Testi sonuçlarına göre Sinizm düzeyleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir: Erkeklerin Sinizm skorları kadınlarınkine göre daha yüksektir. Sinizm ölçeğinin alt boyutlarına ilişkin sonuçlar incelendiğinde bu farklılığın Duyuşsal alt boyuttaki farklılaşmadan kaynaklandığı görülebilir. Zira Bilişsel ve Davranışsal alt boyutları cinsiyete göre farklılaşmazken, sadece Duyuşsal alt boyutu cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Muhalefet ölçeği de cinsiyete göre farklılaşmaktadır ve erkeklerin muhalefet skorları kadınlarınkinden yüksektir. Muhalefet ölçeğinin alt boyutları incelendiğinde ise bu farklılaşmanın Örtük Muhalefet alt boyuttan kaynaklandığı görülmektedir. Zira Açık Muhalefet ve Haber Uçurma alt boyutları cinsiyete göre farklılaşmamaktadır.

Tablo 9: Bölüme Göre Ölçeklerin Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	n	\bar{x}	ss	t	Sig.	
Sinizm	Eğitim Düzeyi	Lisans	62	2,8921	0,61087	0,641	0,522
		Önlisans	130	2,8284	0,65814		
Bilişsel	Eğitim Düzeyi	Lisans	62	3,0742	0,77013	2,757	0,006*
		Önlisans	130	2,7123	0,88607		
Duyuşsal	Eğitim Düzeyi	Lisans	62	2,6573	1,03349	-1,202	0,231
		Önlisans	130	2,8481	1,02654		
Davranışsal	Eğitim Düzeyi	Lisans	62	2,8992	0,75131	-0,427	0,670
		Önlisans	130	2,9538	0,86479		
Muhalefet	Eğitim Düzeyi	Lisans	62	2,6214	0,64602	-1,700	0,091
		Önlisans	130	2,7855	0,61533		

Açık	Eğitim Düzeyi	Lisans	62	2,9435	0,91484	-1,400	0,163
		Önlisans	130	3,1346	0,86946		
Haber	Eğitim Düzeyi	Lisans	62	2,4677	0,99305	-0,978	0,330
		Önlisans	130	2,6077	0,89491		
Örtük	Eğitim Düzeyi	Lisans	62	2,5565	0,81974	-1,347	0,180
		Önlisans	130	2,7221	0,78569		

%5 anlamlılık düzeyinde okunan bölüme göre farklılaşan ölçekleri ifade eder.

Katılımcılardan alınan veriler doğrultusunda katılımcıların eğitim düzeyleri ile sinizm düzeyleri ve örgütsel muhalefet tutumları arasındaki ilişki incelendiğinde sadece Sinizm ölçeğinde yer alan “Bilişsel” alt boyutu eğitim düzeyine göre farklılaşmaktadır. Bu bağlamda Lisans öğrencilerinde, önlisans öğrencilerine göre Bilişsel boyutun skoru daha yüksektir.

Tablo 10: Not Ortalamasına Göre Ölçeklerin Farklılaşıp Farklılaşmadığına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	n	\bar{x}	ss	Levene				
					F	P	F	Sig.	
Sinizm	Not Ortalaması	0-1	12	3,0577	0,91024	1,685	0,172	1,611	0,188
		1-2	94	2,9182	0,65191				
		2-3	74	2,7547	0,60041				
		3-4	12	2,6795	0,41338				
Bilişsel	Not Ortalaması	0-1	12	2,8833	0,80208	0,601	0,615	0,827	0,481
		1-2	94	2,8596	0,84029				
		2-3	74	2,8432	0,91218				
		3-4	12	2,4500	0,83176				
Duyuşsal	Not Ortalaması	0-1	12	3,0208	1,17482	0,813	0,488	3,371	0,020**
		1-2	94	2,9920	0,93646				
		2-3	74	2,5236	1,09651				
		3-4	12	2,5625	0,84022				
Davranışsal	Not Ortalaması	0-1	12	3,3125	0,96604	0,370	0,775	1,104	0,349
		1-2	94	2,9176	0,82988				
		2-3	74	2,8750	0,78867				
		3-4	12	3,0833	0,90663				
Muhalefet	Not Ortalaması	0-1	12	2,7206	0,60413	4,238	0,006*	3,525	0,318
		1-2	94	2,8048	0,51889				
		2-3	74	2,6041	0,71987				
		3-4	12	2,9706	0,74807				
Açık	Not Ortalaması	0-1	12	2,9792	0,67805	0,716	0,544	0,916	0,434
		1-2	94	3,0213	0,91556				
		2-3	74	3,0912	0,87446				
		3-4	12	3,4583	0,90975				
Haber	Not Ortalaması	0-1	12	2,4500	0,78682	0,187	0,905	2,437	0,066
		1-2	94	2,5894	0,89508				
		2-3	74	2,4432	0,95388				
		3-4	12	3,2000	0,97234				
Örtük	Not Ortalaması	0-1	12	2,7604	0,75087	1,746	0,159	3,166	0,026**
		1-2	94	2,8311	0,75373				
		2-3	74	2,4611	0,85281				
		3-4	12	2,5833	0,58711				

* İlgili gruplardaki ölçekler varyansların homojenliği özelliğini taşımadığı için ANOVA analizi non-parametrik testlerden olan Kruskal Wal-

lis H testi ile gerçekleştirilmiştir.

** %5 anlamlılık düzeyinde not ortalamasına göre farklılaşan ölçekleri ifade eder.

Not ortalamasına göre Sinizm ölçeğinin Duyuşsal alt boyutu ve Muhalefet ölçeğinin Örtük Muhalefet alt boyutu farklılaşmaktadır. Uygulanan Bonferroni Post-Hoc Testine göre bu farklılaşmanın kaynağı ise her iki ölçekte de not ortalaması 1-2 arasında olanlar ile 2-3 arasında olanlardır. Not ortalaması 1-2 arasında olanların skorları (Duyuşsal: 2,992, Örtük: 2,8311) 2-3 arasında olanların skorlarına (Duyuşsal: 2,5236, Örtük: 2,4611) göre daha yüksektir.

Tablo 11: Yaş ile Ölçekler Arasındaki İlişkinin Sınanmasına Yönelik Spearman Korelasyon Testi

	Sinizm	Bilişsel	Duyuşsal	Davranışsal	Muhalefet	Açık	Haber	Örtük
Yaş	0,044	0,052	0,061	0,023	-0,106	-0,153*	-0,112	-0,050

* %5 anlamlılık düzeyinde ilişkinin varlığını ifade eder.

Yaş değişkeni normal dağılıma sahip olmadığı için (\bar{x} : 20,3542, ss: 1,69372, Kurtosis: 0,656, Skewness: 1,208) Yaş ile ölçekler arasındaki ilişkiler Spearman Korelasyon Testi ile incelenmiştir. Yaş ile sadece “Açık Muhalefet” alt boyutu anlamlı ve negatif bir ilişkiye sahip görünmektedir. Yani yaş yükseldikçe “Açık Muhalefet” alt boyutunun aldığı skorlar düşmektedir. Ancak -0,153’lük korelasyon katsayısı literatürde kabul gören seviyede ilişkiyi yansıtmamaktadır. İki değişken arasında ilişki olduğunun iddia edilebilmesi için bu katsayının en az 0,3 olması beklenmektedir

Tablo 12: Ölçekler ve Alt Boyutlara İlişkin Pearson Korelasyon Testi Sonuçları

	Sinizm	Bilişsel	Duyuşsal	Davranışsal	Muhalefet	Açık	Haber U.	Örtük
Sinizm		0,649*	0,792*	0,688*	0,350*	0,241*	0,260*	0,263*
Bilişsel			0,195*	0,088	-0,015	-0,015	0,032	-0,040
Duyuşsal				0,497*	0,399*	0,223*	0,260*	0,355*
Davranışsal					0,405*	0,350*	0,289*	0,274*
Muhalefet						0,594*	0,778*	0,778*
Açık							0,444*	0,115
Haber U.								0,328*
Örtük								

* %5 anlamlılık düzeyinde ilişkili değişkenleri işaret eder.

Bütün ölçekler normal dağılıma sahip olduğu için Pearson Korelasyon Testi ile ölçekler ve alt boyutları arasındaki ilişki düzeyleri incelenmiştir. Aralarındaki korelasyon katsayısı 0,3 ve üzeri olan değişkenler arasındaki

ilişkiler yorumlanabilir. Örneğin Sinizm ölçeği ile alt boyutları arasındaki ilişkilere bakıldığında, Sinizm ölçeği en yüksek oranda (%79,2) Duyuşsal alt boyutuyla ilişki içerisindedir. Bilişsel ve Davranışsal alt boyutlarıyla ise sırasıyla %64,9 ve %68,8 oranında birlikte hareket etmektedir. Bunun yanı sıra Sinizm ile Muhalefet ölçekleri arasındaki ilişki, zayıf da olsa, %35 düzeyinde ve pozitif yönlüdür.

Araştırma bölümünde gerçekleştirilen analizler sonucunda hipotezlerin ret ve kabul durumlarına göre yorumlama aşağıdaki tabloda basitleştirilerek yorumlanmıştır;

Tablo 13: Hipotezlerin Değerlendirilmesi

Hipotez	Kabul/Red	Yorum
H1: Örgütsel sinizm düzeyi ve örgütsel muhalefet tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Kabul	
H2: Örgütsel sinizm düzeyi katılımcıların cinsiyetine göre farklılık gösterir.	Kabul	Sinizm ile cinsiyet faktörü arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bunun nedeni duygusal alt boyutunun genel üzerindeki etkisinden kaynaklandığı ifade edilebilir. Erkek katılımcıların değerleri kadın katılımcılara göre daha yüksek olduğu görülmektedir.
H3: Örgütsel sinizm düzeyi katılımcıların eğitim düzeyine göre farklılık gösterir.	Kabul	Sinizm ile Eğitim Düzeyi arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bunun nedeni Bilişsel alt boyutunun genel üzerindeki etkisinden kaynaklandığı ifade edilebilir. Lisans eğitiminde olan katılımcıların değerleri önlisans eğitiminde olan katılımcılara göre daha yüksek olduğu görülmektedir.
H4: Örgütsel sinizm düzeyi katılımcıların yaşına göre farklılık gösterir.	Red	Sinizm ile yaş faktörü arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.
H5: Örgütsel sinizm düzeyi katılımcıların GNO'suna göre farklılık gösterir.	Kabul	Sinizm ile GNO faktörü arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bunun nedeni duygusal alt boyutunun genel üzerindeki etkisinden kaynaklandığı ifade edilebilir. Not ortalaması azaldıkça ölçek değerlerinin yükseldiği ifade edilebilir..

H6: Örgütsel muhalefet tutumları katılımcıların cinsiyetine göre farklılık gösterir.	Kabul	Örgütsel Muhalefet ile cinsiyet faktörü arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bunun nedeni örtük muhalefet alt boyutunun genel üzerindeki etkisinden kaynaklandığı ifade edilebilir. Erkek katılımcıların değerleri kadın katılımcılara göre daha yüksek olduğu görülmektedir.
H7: Örgütsel muhalefet tutumları katılımcıların eğitim düzeyi göre farklılık gösterir	Red	Örgütsel Muhalefet ile eğitim düzeyleri arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.
H8: Örgütsel muhalefet tutumları katılımcıların yaşına göre farklılık gösterir	Red	Örgütsel Muhalefet yaş faktörü arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki bulunmamıştır fakat tamamlayıcı istatistiki analizler bağlamında yaş arttıkça açık muhalefet alt boyutu skorlarında artış görülmektedir.
H9: Örgütsel muhalefet tutumları katılımcıların GNO'suna göre farklılık gösterir.	Kabul	Örgütsel Muhalefet ile GNO faktörü arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bunun nedeni örtük muhalefet alt boyutunun genel üzerindeki etkisinden kaynaklandığı ifade edilebilir. Not ortalaması azaldıkça ölçek değerlerinin yükseldiği ifade edilebilir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışmanın amacı örgütsel muhalefet ve örgütsel sinizm kavramlarının arasındaki ilişkiyi saptayabilmektir. Bu amaçla arada iş akdi olmadan sadece örgütsel ilişki kapsamında Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesindeki öğrenci topluluklarına üye olan öğrencilere anket çalışması uygulanmış ve ihtiyaç duyulan veriler toplanmıştır. Bu bağlamda çalışmalar genellikle işgörenler üzerinden yürütülmekte ve sonuçlar karşılıklı ekonomik bağ ile değerlendirilmektedir. Bu çalışmada ise örgüt ile paydaş arasındaki bağ duygusal çerçevelendirilmiştir. Yerli literatür genel boyutta incelendiğinde bu çalışmaya konu olan örneklem ve ölçekler boyutunda benzer bir çalışmayla karşılaşılmamıştır.

Örgütsel sinizmin de örgütsel muhalefetin de başlangıç noktası, örgütsel düzeyde oluşan problem ve negatif içerikli duygu ve etkileşimlerdir. Çalışmanın sonucunda, iki tutum arasında düşük bağlamda da olsa pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Başka bir deyişle, üyelerin örgütlerine karşı alaycı bir tutum geliştirme niyetleri olduğunda benzer

olarak muhalefet tutumlarında da artış gözlenebileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Duygusal bağ ile kurulmuş örgüt yapıları olan öğrenci topluluklarında görev alan ya da üye olan gençler örgüte dair hissettikleri paylaşmaktan çok çekinmemekle beraber ortaya koyacakları tepkileri örgüt içinde tutma eğilimi göstermekte böylece konun örgüt dışına çıkmasını istememektedirler. Tamamlayıcı olarak gizli ya da kapalı tepki geliştirmek yerine açık ve yapıcı olma düşüncesinde olduklarını ifade edilebilir.

Çalışmanın kısıtları arasında yer alan örneklemin dar olması, çalışmanın sonuçlarının genellenmesi üzerinde negatif bir etki yaratmaktadır. Bundan sonraki çalışmalarda örneklemin genişletilmesi mevcut sonuçların karşılaştırılması ve sosyo-kültürel boyutta farklı bakış açılarının geliştirilmesi yerli literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abraham, R.(2000), Organizational Cynicism: Bases and Consequences. *Generic, Social, and General, Psychology Monographs*, 126(3): 269- 292.
- Ajzen, I. (2001), Nature and operation of attitudes, *Annual Review of Psychology*, 52:27-58. doi:10.1146/annurev.psych.52.1.27
- Akdemir, A. ; Kasimoğlu, M. ve Ekmekçi, A. (2009), Managerial and Leadership Perceptions of CEOs in Leading Turkish Companies, *International Journal of Business and Management*, 4(5); 158-165.
- Aktan, C. C. (2006), Organizasyonlarda Yanlış Uygulamalara Karşı Bir Sivil Erdem, Ahlaki Tepki Ve Vicdani Red Davranışı: Whistleblowing, *Mercek Dergisi*, 1(13), 1-13.
- Altan, Y. (2010), Örgütsel Çatışma ve Etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27: 159-168.
- Ardoğan, R. (2004), Teorik Temeller ve Tarihsel Gerilimler Arasında İslam Kültüründe Siyasal Muhalefet. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2), 171-189.
- Bateman, T. S.; Sakano, T. ve Fujita, M. (1992), Roger, Me, and My Attitude: Film Propaganda and Cynicism Toward Corporate Leadership, *The Journal of Applied Psychology*, 77(5): 768-771.
- Beldek, E. G. (2015), Örgütsel Özdeşleşme Örgütsel Sinizm Ve Örgütsel Muhalefet İlişkisi: Görgül Bir Araştırma, *Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.*
- Brandes, P. (1997), Organizational Cynicism: Its Nature, Antecedents, and Consequences, *Cincinnati Üniversitesi, Doktora Tezi, A.B.D.*
- Brandes, P.; Dharwadkar, R. ve Dean Jr., J.W. (1999), Does Organizational Cynicism Matter? Employee and Supervisor Perspectives on Work Outcomes, *The 36th Annual Meeting of the Eastern Academy of Management, A.B.D.*
- Burns, T. ve Wagner, C. (2013), Organizational Dissent, *Principal Leadership*. 14(4), 23-29.
- Dean Jr, J.W; Brandes, P. ve Dharwadkar, R. (1998), Organizational Cynicism. *The Academy of Management Review*, 2(23): 341-352.
- Demir, C. ve Öztürk, U.C (2011), Örgüt Kültürünün Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi Ve Bir Uygulama, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1):17-41.
- Durrah, O.; Chaudhary, M. ve Gharib, M. (2019), Organizational Cynicism and Its Impact on Organizational Pride in Industrial Organizations, *International journal of environmental research and public health*, 16(7), doi: 10.3390/ijerph16071203.

- Eraslan, S. ; Kaya, Ç. ve Altındağ, E. (2018), Effect Of Organizational Cynicism And Job Satisfaction On Organizational Commitment: An Empirical Study On Banking Sector, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(Geybulla Ramazanoğlu Özel Sayısı): 905-922.
- Erdost, H. E.; Karacaoğlu, K. ve Reyhanoğlu, M. (2007), Örgütsel Sinizm Kavramı İle İlgili Ölçeklerin Türkiye'deki Bir Firmada Test Edilmesi, 15. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Eryeşil, K. (2018), Algılanan Örgütsel Adaletin Örgütsel Muhalefet Üzerindeki Etkisinde Çalışan Sesliliğinin Rolü: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İşletme Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya.
- Garner, J. T. (2006), When Things Go Wrong At Work: Expressions Of Organizational Dissent As Interpersonal Influence. Texas Christian Üniversitesi, Doktora Tezi, Texas.
- Garner, J. T. (2012), Making Waves At Work: Perceived Effectiveness And Appropriateness Of Organizational Dissent Messages. Management Communication Quarterly, 26(2), 224-240.
- Helvacı, M.A. ve Çetin, A. (2012), İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Düzeylerinin Belirlenmesi (Uşak İli Örneği). Turkish Studies, 7(3): 1475-1497.
- Kahveci G. ve Demirtaş, Z. (2015), İlkokul, Ortaokul Ve Lise Öğretmenlerinin Örgütsel Sinizm Algılarının İncelenmesi, Esosder, 14(52): 69-85.
- Kalağan G ve Güzeller C.O. (2010), Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Düzeylerinin İncelenmesi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 27:83-97.
- Kalağan, G. (2009), Araştırma Görevlilerinin Örgütsel Destek Algıları ile Örgütsel Sinizm Tutumları Arasındaki İlişki, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- Kanter, D.L. ve Mirvis, P.H. (1989), The Cynical Americans: Living and Working in An Age of Discontent and Disillusion. San Francisco, CA, Jossey-Bass Publishers, A. B. D.
- Kassing, J. W. (1997), Articulating, Antagonizing, And Displacing: A Model Of Employee Dissent, Communication Studies, 48(4):311-332. doi:10.1080/10510979709368510
- Kassing, J. W. (1998), Development and Validation of the Organizational Dissent Scale, Management Communication Quarterly, 12(2); 183-229.
- Kassing, J. W. (2011), Dissent In Organizations, Polity Press, Cambridge, İngiltere.

- Kavak, O. ve Kaygın, E. (2018), Örgütsel Adalet Algısının Örgütsel Muhalefet Davranışı Üzerindeki Etkisi, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 04 (01): 33-51.
- Kılıç, Semih, (2016). “Cronbach’ın Alfa Güvenirlik Katsayısı”, *Journal of Mood Disorders*, 6(1), 47-48.
- Mantere S. ve Martinsuo, M. (2001), Adopting and Questioning Strategy: Exploring The Roles of Cynicism And Dissent, European Group for Organisation Studies Colloquium (EGOS), 5-7 Temmuz, Lyon, Fransa. 1-25.
- Ötken, A.B. ve. Cenkeci, T. (2013), Beş Faktör Kişilik Özellikleri ve Örgütsel Muhalefet İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, *Öneri Dergisi*, 10 (39): 41-51.
- Özdemir, M. (2010), Ankara İli Kamu Genel Liselerinde Görev Yapan Yönetici Ve Öğretmenlerin Örgütsel Muhalefete İlişkin Görüşleri, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Özdemir, M. (2013), Genel Liselerde Görev Yapan Öğretmenlerin Örgütsel Muhalefete İlişkin Görüşleri (Ankara İli Örneği), *Eğitim ve Bilim*, 38(168): 113-128.
- Özgener, Ş.; Öğüt, A. ve Kaplan M. (2008), İşgören-İşveren İlişkilerinde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Sinizm, Örgütsel Davranışta Seçme Konular, Organizasyonların Karanlık Yönleri ve Verimlilik Azaltıcı Davranışlar, ed. M. Özdevecioğlu ve H. Karadal, İlke Yayınevi, Ankara, ss. 53-72.
- Özüren, Ü. ve Paksoy, M. (2019), İşgörenlerin Nepotizm Algılarının Örgütsel Muhalefet Tutumları Üzerindeki Etkisi: İstanbul’da Çorap Sanayi Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma, *Selçuk Üniversitesi S.B.E. Dergisi*, (41): 210-219.
- Reichers, A.E.; Wanous, J.P. ve Austin, J.T. (1997), Understanding And Managing Cynicism About Organizational Change, *Academy of Management Executive*, 11(1): 48–59.
- Şamdan, T. (2019), İlkokul Ve Ortaokul Öğretmenlerinin Algılarına Göre Örgütsel Adalet Ve Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, İstanbul Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- TDK(2020), Sinizm Tanımı, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 05.02.2020.
- Yavuz, A. ve Bedük, A. (2016), Örgütsel Sinizm Ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Bir Kamu Bankasının Konya Şubelerinde Örnek Bir Uygulama, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35:301-313.
- Yıldız, K. (2013), Örgütsel Bağlılık İle Örgütsel Sinizm Ve Örgütsel Muhalefet Arasındaki İlişki, *Turkish Studies*, 8(6): 853-879.
- Yıldız, K. (2014), Örgütsel Muhalefet, *Akademik Bakış Dergisi*, 43.Sayı, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/382832>, Erişim Tarihi. 03.02.2020.

Bölüm 90

GÜNÜMÜZDE İŞLETMELER İÇİN GİRİŞİMCİLİĞİN ÖNEMİ

Sertaç ARI¹

¹ Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi, Karapınar Aydoğanlar Meslek Yüksekokulu, Konya, Türkiye, sertacari@selcuk.edu.tr

GİRİŞ

Girişimcilik, globalleşen dünyada birbiri ile rekabet içinde olan işletmeler için oldukça önem arz eden bir kavramdır. Girişimcilerin birbirleriyle olan rekabet ve faaliyetleri ne kadar artarsa diğer şirketlerle olan rekabet ve saygın konuma yükselme imkanları o kadar artar. Bu nedenle özellikle gelişmekte olan ekonomilerde girişimci sayısını artırmak önemlidir.

Girişimcilik sadece ekonomik anlamda değil aynı zamanda toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak ürünler sundukları, problemlere karşı çeşitli çözümler önerileri getirdikleri için toplumun refah düzeyine de önemli bir katkıda bulunurlar. Bu doğrultuda girişimcilik için bir yenilik, sosyalleşmek için bir araç, yeri geldiğinde ise insanların gelişimine katkı sağlayan bir olgu olarak bakmak hiçte yanlış olmayacaktır.

Tüm bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda özellikle günümüz dünyasında toplumların ekonomik, teknolojik ve sosyal anlamda kalkınmalarına katkı sağlayan girişimcilik, günümüzün en önemli kavramlarından birisi haline gelmiştir.

1. GİRİŞİM, GİRİŞİMCİ VE GİRİŞİMCİLİK KAVRAMLARI

Girişimcilik ile ilgili geçmişten bugüne sayısız ve farklı biçimlerde tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlamalar yapılmış olmasına rağmen, konunun tanımı hakkında tam bir uzlaşmaya varılmamıştır(Cunningham ve Lischeron, 1991).

Geçmişte kullanılan “teşebbüs” kavramı yerine bugün “girişim” ve “girişimcilik” kavramları kullanılmaktadır(Aytaç ve İlhan, 2007).

Girişim, Girişimci ve Girişimcilik ilişkisi Şekil 1’de anlatılmıştır. Şekilde görüldüğü gibi girişim ortaya çıkan yapıyı, girişimci kişiyi ve girişimi oluşturanı, girişimcilik ise aksiyon sürecini ve kar amaçlı yeni bir girişim oluşturma temsil eder(Murthy, 2009).

Şekil 1 : Girişim, Girişimci ve Girişimcilik İlişkisi

1.1. Girişim Kavramı

Girişim, bir işletme ile ilgili hedefler koyabilme, işletmeyi yönetme becerilerine sahip olabilme, belli bir sermayeye sahip olma ve bu sermaye-

yi iş kurma amacıyla çaba harcayarak oluşturma biçimi olarak ifade edilebilir(Doğan, 2010).

Girişim kavramı, belli bir unvanı, sermayesi, organizasyonu ve yeri olan ekonomik bir birim olarak da tanımlanabilmektedir(Parılı ve Aydın-tan, 2008).

Günlük veya iktisadi yaşantıda, ticari çalışmalarını ortaya koymak amacıyla oluşturulan ekonomik amaçlı birimler olan girişim kavramının(Tutar ve Küçük, 2003), bir takım özellikleri bulunmaktadır.

Bu özellikleri şu şekilde sıralamak mümkündür(Bozkurt, 2011; Tutar ve Küçük, 2003);

- Yapılan faaliyet ve çabalar sonucu kazanç ve fayda sağlamak vardır.
- Bir faaliyetin girişim olabilmesi için mal ve hizmet üretimi sonucunda üretimi yapılan nesnelere satış yapılarak kazanç elde edilmesi.
- Girişimcilik çalışmaları sonucunda ortaya çıkan girişimin tüzel bir kişiliği vardır. Girişim sahiplerinden bağımsız olan bu kişilik altında hukuki olarak çalışmalar sürdürülür, haklar ve yükümlülükler yasal olarak belirlenir.
- Girişimin finansal kaynakları vardır. Yani girişim kavramı fon sağlayarak bu yapı içinde varlıkları ve kaynakları bulunan ekonomik bir birim olmayı teşkil eder.
- Girişim içinde insanı bulandıran bir yapıya sahiptir. Bu yapı içerisinde en önemli unsur insandır.
- Öz ve yabancı kaynaklara sahip olabilmek.

1.2. Girişimci Kavramı

Girişimci, sürekli yeni kombinasyonları tanımlayıp, uygulayan (Schumpeter, 1947), üretilen ürünün satışını gerçekleştirecek olan gerekli zaman ve çabayı sağlayan, sosyal, psikolojik ve finansal risklerle birlikte para kazanarak kişisel tatmin sağlayan kişi olarak tanımlanabilir(Büyük, 2014; Hisrich, Peters, ve Shepherd, 2014). Girişimci kavramı genelde yeni bir işe başlamış işletme kurucusuna ya da daha önceden hiç yapılmamış bir işe başlayan kişiler için kullanılmaktadır(Gartner, 1985).

Girişimci insanlar taşıdıkları özelliklerden dolayı diğer insanlardan farklı düşünürler(Hisrich, Peters, ve Shepherd, 2014). Girişimciler farklı çözüm önerilerinde bulunabilirler. Girişimciler her fırsatı iş olanaklarına çevirebilme gücüne sahiptirler.

Potansiyeli olan girişimci adaylarını yönlendiren etmenleri üç başlık altında toplayabiliriz(Tekin, 2004):

1. Kazanç elde etme isteği
2. Kendi işini kurarak bağımsız olma isteği
3. Kişisel tatmini sağlama isteği

Genel olarak baktığımız da girişimcilerde olması gereken bir takım özellikler vardır. Bu özellikler ilerleyen konularda detaylı bir şekilde işlenecektir. Fakat bu konu içerisinde girişimcilerde olması gereken özellikleri kısaca yazacak olursak(Thornberry, 2001);

- Yalnız karar verebilme,
- Mevcut koşullar altında, eldeki kaynaklardan yararlanabilme ve değerler yaratabilme,
- Risklerin ve başarısızlıkların gerçekleşme ihtimallerini baştan kabullenmek.

1.3. Girişimcilik Kavramı

Girişimcilik kavramı ilk olarak 1755 yılında Fransız Cantillon tarafından “entrepreneur” sözcüğü ile kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonraları farklı bilimlerden farklı şekillerde tanımlanan girişimcilik kavramı, ekonomistler için kaynakları ve iş gücünü kullanarak değişimle birlikte yenilikçi yeni bir düzen yaratmak şeklinde tanımlanmaktadır(Hisrich ve Peters, 2002).

Girişimcilik, endüstri çağından bilgi çağına geçilmesiyle birlikte hızla ivme kazanan bir alandır. Girişimcilik, bilginin çoğalmasında için harcanan bir çalışma ürünüdür. Ayrıca hayalini gerçeğe dönüştürmek ve fark yaratma isteği olan kişilerin dikkatini çeken, her geçen gün bir trend haline gelen önemli konulardan biridir(Ries, 2014).

Girişimcilik ekonomi, psikoloji ve işletme kavramlarıyla iç içe olan çok boyutlu bir kavramdır. Girişimcilik kavramı büyük, küçük, modern ya da geleneksel fark etmeksizin her işletme için geçerli bir kavram olmakla birlikte yazında farklı şekillerde yorumları bulunmaktadır. Hisrich ve Peters girişimcilik ile alakalı yapılan farklı tanımlamaların hepsinde üç ana özelliğin bulunduğunu açıklamıştır. Bunlar; inisiyatif alma, kaynak ve koşulları en iyi şekilde değerlendirerek sonuca gitmek, son olarak da risk ve başarısızlık ihtimallerini göz önünde bulundurmak olarak ifade etmiştir(-Hisrich ve Peters, 2002).

Girişimcilik üretim ve ekonominin temel taşıdır. Üretim faaliyetlerini, yenilikçiliği ve rekabeti bir araya getirerek üretim ya da hizmet sürecini başlatır. Bu açıdan bakıldığında girişimci karışıklığı fırsata dönüştürür(-Kuratko ve Hodgetts, 1998).

Bozkurt ise, girişimciliğin öneminin yaptığı tanım ile şu şekilde özetlemiştir. Girişimcilik, kullanılmayan kaynakların tekrar ekonomiye kazandırılması, iş olanakları yaratmak, ekonomik kalkınmayı sağlamak, demokratik faaliyetleri artırmak gibi bir çok amaca hizmet eden bir kavramdır şeklinde açıklamıştır(Bozkurt; 2011). Kısacası girişimcilik, halkın toplam refahını yükselterek mutluluğunu artırmaktadır(Schumpeter, 1978).

2.GİRİŞİMCİLİK EĞİLİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Her insanın bilgisi ve becerisi kişiden kişiye göre değişmektedir. Girişimcilikte de kişilerin öncelikli olarak bir eğilimde bulunmaları gerekmektedir(Koe vd., 2012). Girişimci adayların kendilerini girişimsel davranışlara yönlterek bilgi, beceri, nitelik ve isteğe sahip olmaları gerekmektedir(Özdemir, 2015).

Girişimcilik eğilimini etkileyen faktörler arasında özerklik, yenilikçilik, risk alma, rekabet, proaktiflik gibi bir çok faktör bulunmaktadır(Börü, 2006). Fakat bu konu başlığı altında girişimcilik eğilimini etkileyen faktörleri kişilik özellikleri, aile faktörü ve sosyal çevre faktörleri başlığı olmak üzere üç genel başlık altında değerlendireceğiz.

2.1. Kişilik Özellikleri

Kişiliğin, girişimcilerin ya da bireylerin iş hayatındaki etkileri incelendiğinde, kişilik özelliklerinin girişimcilikte çok önemli olduğu anlaşılmaktadır(Demirel vd., 2004). Bu özellikler arasında girişimci kişiliğin oluşumunda psikolojik, nörolojik, sosyolojik özellikler de yer almaktadır(-Kılıç vd., 2012). Girişimci kişiler genel olarak incelendiğinde belirli bir vizyona sahip oldukları, çabuk ve hızlı kararlar alabildikleri ve başarıma arzularının yüksek olduğu kolaylıkla görülebilmektedir (Bozkurt, 2006). Tüm bunlar girişimcilerin kişilik özelliklerinden kaynaklanan durumlardır.

2.2.Aile Faktörü

Bireylerin sosyal hayatta bile sosyalleşme sürecinin temeli aile ile başlamaktadır. Girişimcilikte de aile faktörünü ele aldığımızda ailenin girişimcilik üzerinde etkilerinin olduğunu çok rahat bir şekilde görebilmekteyiz. Ailenin, bireylerin girişimci özellik taşımasında önemli etkilileri vardır.

Çocukluk tecrübeleri de bireylerin kariyer gelişiminde oldukça önemlidir. Ailenin çocukların kariyer seçiminde etkili olduğu alanlardan birisi, ailenin sosyal yapı içerisindeki konumudur. Ayrıca ailenin değer yönelimi, çocuğu yetiştirme tarzı, çocukların sayısı, aile büyüklerinin otoriterleşme durumları çocuğun kariyer planlama ve sosyalleşme süreçlerini doğrudan etkilemektedir. dolayısıyla girişimcilikte aile ortamı girişimcilik eğilimini ile doğrudan ilişkilidir(Şahin, 2006).

Ailede girişimci bireylerin olması bireye doğrudan etki etmektedir(-Bozkurt, 2011). Yani aile içerisinde girişimci bireylerin varlığı, diğer bireylerin de girişimci bir niyet içerisinde olmaları etkilemektedir(Naktiyok vd., 2009).

2.3.Sosyal Çevre Faktörleri

İnsanların içinde yaşadıkları toplum, çevre koşulları, devlet politikaları gibi çevresel faktörler kişilik gelişimde oldukça önemlidir. Be çerçeveden bakacak olursak yaşanan ülkedeki yasal, politik, ekonomik ve sosyo-kültürel çevre faktörlerinin girişimcilik üzerinde oldukça önemli bir payının olduğunu söyleyebiliriz. Bu tür faktörlerin elverişli hale getirilmesi, yasal düzenlemeler, devlet teşvikleri ve finansal düzenlemeler gibi durumların iyileştirilmesi girişimcilik faaliyetlerinin artmasına katkı sağlayacaktır.

Herhangi bir işletmelerin kurulup başarı elde etmesini destekleyen bir kültür ile destek vermeyen bir kültür içerisindeki işletmeler arasında gelişme açısından farklılıkların olması doğal bir durumdur. Toplumsal destek alan işletmelerin gelişmeleri de diğerlerine göre bir hayli hızlı olmaktadır. Tam tersine başarıya önem vermeyen, elde edilen başarıları maddi ve manevi bir itibarsızlık olarak nitelendiren toplumlarda da girişimcilik eğiliminin oldukça az olduğunu söyleyebiliriz(Çarıkçı vd., 2010).

3.GİRİŞİMCİ ÖZELLİKLERİ

3.1.Kendine Güven(Özgüven)

Kişinin kendine olan güveni, yetenekleri, duygusal özellikleri, fikirleri bir bütün halinde kendine olan güvenin temelini oluşturmaktadır(Demir, 2002). Özgüven sahibi kişiler kişisel yargı ve yeteneklerine sahip olduklarından dolayı belirsiz durumlarda karar alma özelliğine sahiptirler. Kısacası kişinin mevcut yeteneklerinin farkına varması ve bunları en iyi şekilde kullanması özgüven halini ifade etmektedir(Liñán vd. 2006).

Sadece girişimcilikte değil kişiyi herhangi bir girişime başlarken öncelikli olarak kendisine inanması ve başarılı olacağı noktada kendisine güvenmesi gerekmektedir. Yani girişimcilerin yapacakları işlerde başarılı olmalarının ön koşulu, o işi başarabilmek için gerekli olan kişisel donanımın kendisinde var olduğuna öncelikli olarak kendisinin inanmasıdır(Bozkurt, Erdurur 2003).

3.2.Hayalcilik

Başarılı olmak, iyi hayaller kurup bunları gerçekleştirme olanağının yüksekliğine bağlıdır. Kişilerin hayalleri zamanla fikre dönüşür. Sonrasında ise hayal ile başlayan bir sürecin somut bir işe dönüşmesi imkansız değildir.

3.3.Liderlik

Liderlik özelliklerine sahip olan bireyler, etkileyici, olaylara doğru perspektifte bakmayı bilen, yorumlayan dürüst özelliklere sahip kişilerdir(Çevik, 2006). Şayet girişimcilerde liderlik vasfının olması durumunda ise işletme içerisindeki tüm çalışanların sanki bir girişimciymişçesine çalışmasına yani bir girişimciye dönüştürüp, girişimciliği bir işletme kültürü haline getirebilir.

Dünyanın önde gelen girişimcilerinden birisi olan Bill Gates bir liderin taşınması gerektiği özellikleri şu şekilde ifade etmiştir (Reca, 2006):

- Çalışanlarını önemsemek
- İleri görüşlü olmak
- Programlı ve verimli çalışmak
- İşi bilen kişilerle çalışmak
- Belirli bir alanda başarı odaklı olmak
- Kaliteden ödün vermemek
- İşi zamanında bitirmek ve teslim etmek
- Açık olmak fakat saf olmamak
- Zeki olmak fakat kurnaz olmamak
- Pazarı takip ederek pazara yön vermek
- Çalışanlarıyla ılımlı ilişkilerde bulunmak
- Statü ayrımı yapmaksızın sosyalleşmeyi önemsemek

3.4.Yenilikçi olma

Yenilikçilik, yeni üretim yöntemleri oluşturma, nitelik yaratma, yeni bir yapı ve organizasyon oluşturma olarak ifade edilebilir(Ghazali, vd., 2012). Girişimci birey yaratıcı ve yenilikçi düşünme özelliklerine sahiptirler. Girişimciler bu özelliklerini kullanarak yeni fikirler ortaya atarak farklı iş imkanları oluşturan ve mevcut kaynaklarını analiz ederek yeni işler elde edebilen bireylerdir(Öztürk, 2016).

3.5.Planlama

Girişimciler gelecekle ilgili belirsizlikleri azaltabilmek için planlar yapması ve gerektiğinde uygulamaya koyması gerekir. Planlama riski azaltacağı gibi plansız bir işe kalkışmak ise riski artıracaktır. Dolayısıyla risklerden habildiğince kaçabilmek için uzun dönemli stratejiler oluşturup, bu stratejiler doğrultusunda planların yapılması gerekmektedir. Genel olarak planlama ile ilgili olarak, amaçlara ulaşabilmek için gidilebilecek en ideal yolu bilinçli olarak seçme ve geliştirme süreci olarak ifade edilebilir(Efil, 2013).

3.6. Belirsizliğe Karşı Tolerans

Frank Knight'a göre girişimci, her türlü belirsizliğe rağmen başarılı olabilen ve topluma katkıda bulunabilen kişidir. Şayet girişimci belirsizliğin olduğu ortamlar da toleranslı davranarak doğru kararlar alırsa başarıya daha kolay ulaşabilecektir(Güney, 2008).

Knight'a göre, girişimciler şu özelliklere sahip olmalıdır(Güney, 2008):

- Bilgi ve değerlendirme
- İhtiyat
- Üstün yönetsel yetenek
- Güven

3.7.Strese Karşı Dayanıklılık

İnsan fizyolojik bir varlıktır. Bundan dolayı da işletmede gerçekleşen olaylar girişimcide strese neden olabilir. Stres ise bireyin olaylar karşısında düşünsel sınırların tehdit edilmesi ve zorlanmasıyla ortaya çıkan durumdur(Güney, 2004). Girişimcinin olumsuz olaylar karşısında strese girmeden sakin bir şekilde karar vermesi daha olumsuz sonuçların ortaya çıkmasının önüne geçecektir. Şayet strese karşı dayanıklı olmayan bir girişimci en ufak olumsuzluk karşısında stres yaparak daha büyük olumsuzlukların ortaya çıkmasına ortam hazırlayabilir.

3.8.Bağlılık ve Azim

Girişimcilerin bağlılıkları, azimleri ve kararlılıkları işletmelerinin devamlılığının sağlanabilmesi için gerekli ön koşullardandır ve bir biri ile doğru orantılıdır. Girişimcilerin karşılaşacakları problemler ile pes etmeden kararlılıkla problemlerin üzerine gitmeleri başarılı olmalarında önemli etkenlerdendir. Bundan dolayı da girişimcilerde olması gereken temel kişilik özellikleri arasında azim ve bağlılıkta yer almaktadır(Erçelik, 2019).

3.9.Risk Alma Eğilimi

Risk alma, bireylerin risk alma eğilimi yada riskten kaçma durumu olarak ifade edilmektedir(Benzing, vd., 2009). Risk alma eğilimi, girişimcilerin kararlarını hayata geçirmede önemli bir adımdır. Bunun nedeni ise risk faktörünün kişisel, ekonomik ve kariyer risklerini de barındırmasıdır. Yapılacak işlerde riski barındıracak bir hata yapmak, girişimciyi ve işletmeyi saymış olduğumuz bu faktörlerle karşı karşıya bırakarak ciddi zararların ortaya çıkmasına neden olabilir(Gürol, 2006). Bundan dolayı risk almak, girişimciler açısından oldukça önemli bir adımdır. Risk alma özelliği de girişimcileri diğer insanlarda ayırmaktadır(Luca, 2017).

Girişimciler ileriye yönelik alacakları kararlar ile ilgili plan yaparken risk faktörünü de göz önünde bulundurmalarıdır. Girişimci risk almaktan kaçmamalı, alternatif planlarını uygulamaya koymalıdır. Burada risk faktörü göz önünde bulundururken kast edilen, riskin olduğu yerde yatırımın yapılmaması şeklinde algılanmaması gerekmektedir. Çünkü risk ile kazanç doğru orantılıdır. Riskin yüksek olduğu yerde kazançta çoktur. Kısacası kazancımız düzeyinde risk almamız gereklidir.

3.10. Bağımsız Olma (Özerklik)

İnsanları girişimci olmaya iten nedenlerden bir tanesi de kendi işinin patronu olma isteğidir. Yani insanlar başkalarına bağlı olmadan, bağımsız olma isteklerinden dolayı girişimci olmak istemektedirler. Bağımsızlık, özgür hareket edebilme, karar alma, kendini ifade etme, kendi çizdiği sınırlar içinde hareket edebilme olarak tanımlanabilir. Girişimciler, bağımsız davranarak fark yaratır(Tiryaki vd., 2012). Girişimcilerin en temel amaçları arasında, ekonomik bağımsızlık ve kendi işini kurmak gelmektedir. Kendi başına kararlar alabilmek girişimciyi motive eden en önemli unsurlar arasındadır(Akpınar,2011).

3.11. Fırsatları Yakalama

Fırsatları görüp, diğer insanlardan daha önce harekete geçmek girişimciyi diğer bireylerden ayıran en önemli özelliklerden bir tanesidir. Yani potansiyel fırsatları önce görüp değerlendirmesidir. Fakat buradan girişimcinin hayal kurup, kurduğu hayale göre tavır alan kişi şeklinde algılamak gerekir. Girişimci mantığa uygun hesaplar ve planlar yapar ve bunu uygulamaya döker(Döm, 2012).

3.12. Hırslılık ve Kararlılık

Sadece girişimcilikte değil yaptığımız tüm işlerde cesur adımlar atabilmek ve kararlılık çizgisini korumak başarılı olmanın önemli taşlarından biridir. Bu noktada da kurduğu sisteme bağlı, iyi analizler yapabilen hırslı ve tutkulu girişimcilerin diğerlerine göre daha başarılı olduklarını söyleyebiliriz. Bundan dolayı da girişimciler yaptıkları işlerde başarılı olabilmeleri için verdikleri mücadeleyi kararlı bir şekilde devam ettirmeli ve hırslı olmalıdır.

3.13. Başarı Odaklı olmak

Girişimcinin ortalama zorlukta bir iş seçmesi ve bu işin sonunda elde edeceği sonuçların sorumluluğunu alarak geri bildirim alma isteği başarı odaklı olmasının bir göstergesidir. Tabi burada girişimcinin başarılı olmasındaki odak nokta ise girişimcinin işine karşı ilgisinin olmasıdır(Rauch ve Frese: 2007).

Girişimcilerin en önemli özelliklerinden birisi olan başarıma arzusu girişimciyi diğerlerinden farklı kılmaktadır. Girişimci kişilerin motivas-

yonlarının önemli bir parçası yaptığı işlerde başarılı olmalarından gelmektedir(Kerr vd., 2018; Lumpkin ve Erdoğan, 1999).

4.GİRİŞİMCİLİĞİN ÇEŞİTLERİ

4.1. Fırsat Girişimciliği

Fırsatçı girişimci, geleceğe yönelik öngöründe bulanabilen, para kazandırabilecek alanları keşfedebilen ve bu alanlara yatırım yapan kişidir(-Küçük, 2005). Bu kişiler mevcut pazarı sürekli takip ederek oluşabilecek fırsatları sürekli olarak kollar. Örneğin bir kriz anında veya piyasanın büyümesi sırasında talebi karşılayacak malın ya da hizmetin karşılanamayacak durumda olmasını bir fırsat olarak görebilmektedir. Bu ve buna benzer durumlarda fırsatçı girişimci bir takım öngörü ve analizlerde bulunarak en mantıklı yatırımı yapma kararı alır(Saylan, 2011).

4.2. Yaratıcı Girişimcilik

Yaratıcı girişimcilik; yeni bir fikir, buluş ya da mevcut bulunan mal veya hizmetin kalite, fiyat, dizayn gibi birçok yönden iyileştirilerek pazara sunulmasını sağlayan kişidir(Küçük, 2005). Aslına bakılacak olursa bu girişimcilik türü bir fırsatçılıktır. Ama fırsat girişimciliği ile farklı bir yönü bulunmaktadır. Fırsat girişimciliğinde var olan buluş ya da hizmet üzerinden bir yatırım yapılırken, yaratıcı girişimcilikte daha çok mevcutta olmayan ürün ya da hizmetler üzerine yapılan bir yatırım söz konusudur.

4.3. İç Girişimcilik

Girişimcilik kavramında olduğu gibi iç girişimcilik kavramına yönelik de farklı şekillerde tanımlamalar bulunmaktadır. Ağca ve Yörük (2006) bu kavrama ile ilgili kapsamlı bir tanımlama yapmışlardır. Bu araştırmacılara göre iç girişimcilik; “organizasyon içerisindeki bireylerin, kontrol ettikleri var olan kaynaklardan bağımsız olarak fırsatları kovaladıkları bir süreç” olarak, “fırsatları elde etmek için yeni işler yapmak ve eski alışkanlıklardan vazgeçmek” olarak, “var olan bir organizasyon içerisindeki girişimcilik ruhu” olarak ve “faaliyet halindeki, var olan bir organizasyon tarafından yeni organizasyonlar yaratma veya bu organizasyon içinde yenilenmenin ve yeniliğin teşvik edilmesi” olarak ele alınmıştır.

Günümüzde küreselleşme, rekabetin artması, işletme yönetimlerinin yetersiz kalması, işletmelerdeki becerikli çalışanların rahatlıkla yeni yatırımcı bulma imkanlarının artmış olması ile eski işletmelerinden ayrılarak kendi işletmelerini kurmaları gibi bir çok faktörden dolayı iç girişimcilik kavramı daha da önemli hale gelmiştir. Kısacası yeni teknolojik gelişmelerin kullanılması, rekabetin artması, yatırımcı bulma imkanını kolaylaştırması nedeniyle şirketler yetenekli çalışanlarını ellerinde tutmak, giderleri azaltmak, karı artırmak amacıyla iç girişimciliğe yönelmişlerdir(Müftüoğlu, vd., 2005).

4.4. Dış (Genel) girişimcilik

Herhangi bir işletme faaliyetine geçmeden önce yapılacak olan hazırlık aşaması oldukça önemlidir. Öyle ki girişimciliğin, dikkatli ve özenli bir hazırlık aşamasından geçmesi gereken bir süreç olduğunu unutmamak gerekir. Bir girişimciliğin kurulması ile ilgili tüm bu süreçleri kapsayan girişimcilik dış girişimciliğin kapsamına girmektedir. Her girişimcilikte olduğu gibi dış girişimcilikte de girişimci faaliyete geçmeden önce bütün riskleri göz önüne alarak ortaya çıkması muhtemel zararlara karşı önlem alması gerekmektedir(Ürper, 2015).

4.5. Kurumsal Girişimcilik

Girişimciliği bir başka çeşidi ise kurumsal girişimciliğdir. Kurumsal girişimcilik ile ilgili birçok tanım bulunmakla birlikte en çok kullanılan tanımlardan birisi şu şekildedir; “performans ve büyüme amacıyla çevredeki fırsatları değerlendirerek risk alma, inovasyon, proaktivite ve agresif rekabetçiliğe yönelik işletme düzeyindeki eğilim ve davranışların bütünüdür” şeklindeki tanımdır(Bulut vd., 2008).

Bir başka tanımda ise Tunç (2007) kurumsal girişimciliği, “büyük işletmelerin yeni girişimler kurulmasını ve/veya var olan küçük işletmeleri destekleyerek yeni girişimlerin oluşturulması; ayrıca, büyük ve küçük girişimciler arasında işbirliği ve iletişimin güçlendirilmesi yoluyla ortaya çıkan girişimcilik.” şeklinde tanımlamıştır. Yapılan tanımlardan da görüldüğü gibi kurumsal girişimcilik, büyük işletmelerin küçük işletmeler kurarak ya da mevcut olan küçük işletmeleri destekleyerek küçük işletmeler ile işbirliği kurmalarıdır.

4.6. Stratejik Girişimcilik

Stratejik girişimcilik, yöneticilik ile girişimciliğin kesişim noktası olarak ifade edilebilir. Girişimcilerin stratejik bakış açısı ile gerçekleştirmiş/gerçekleştirecek oldukları girişim faaliyetleridir(Güven, 2015). Bulduğumuz çevre şartları gereği riskleri azaltabilmek için stratejik düşünme zorunludur. Risklerin ve belirsizlerin fazla olduğu bu tür ortamlarda ise mevcut durumu fırsata dönüştürebilmek için stratejik düşünme gereklidir.

4.7. Takipçi Girişimcilik

Takipçi girişimcilik adından da anlaşılacağı üzere bir çeşit takipçiliktir. Buna bir nevi taklitçilik demek de yanlış olmayacaktır. Bu tür girişimcilikte girişimci yenilikçi ve yaratıcı olarak adlandırılan girişimcilerin, ortay çıkarmış oldukları ürün ya da hizmeti takip ederek o ürün ya da hizmetin bir muadilini başka bir bölgeye getiren girişimcilerdir. Bu girişimciler dünya genelindeki gelişmeleri takip ederek girişimcilerin yapmış oldukları faaliyetleri taklit ederek girişim faaliyetlerine bulunurlar(Erçelik, 2019).

4.8. Sosyal Girişimcilik

Sosyal girişimcilik ile ilgili olarak Denizalp(2007), sosyal sorunların farkında olarak bunlara alternatif çözüm yolları üreten kimselerdir şeklinde bir tanımda bulunmuştur. Toplum içerisinde ortaya çıkan sorunlara odaklanarak mevcut sorunun ortadan kaldırılması için çalışmalar yapar.

Bir başka tanımda ise 1980 yılında Bill Drayton isimli bir Amerikalı, toplumların uzun yıllar alışagelmiş davranışlarını değiştirerek yeni dönüşümlere fırsat veren faaliyetlerini “sosyal girişimcilik” olarak tanımlamıştır. Bununla birlikte Hindistan'da 60'dan fazla ülkede sosyal girişimcilere maddi ve manevi olarak destek veren Ashoka Ağı'nı kurmuştur. Bu ağ ile çevre, sağlık, eğitim gibi sosyal konularla toplumsal gelişmeye katkı sağlamak için girişimcilere destek vermektedir(www.ashoka.org).

Sosyal girişimcilik kavramı her geçen gün daha da önem kazanmaya başlamıştır. Hatta günümüzde birçok üniversitenin müfredatında sosyal girişimcilik alanında dersler yer almaktadır. Bu üniversitelerden bazıları aşağıdakiler gibidir(Denizalp, 2007):

Amerika Birleşik Devletleri

- Stanford Graduate School of Business
- Harvard Business School
- Fuqua School of Management, Duke University
- University of Chicago
- Amos Tuck School of Business, Dartmouth University
- University of California, Berkeley
- Wharton School of Business, University of Pennsylvania

Kanada

- Alberta School of Business, Canadian Centre For Social Entrepreneurship

İngiltere

- Oxford University
- London School of Economics

Polonya

- University of Warsaw / Polonya

Filipinler

- Asian Institute of Management

5.GİRİŞİMCİLİKTE BAŞARI VE BAŞARISIZLIK FAKTÖR- LERİ

5.1. Girişimcilikte Başarı Faktörleri

İşletmelerin devamlıkları, karlılıkları kısacası başarılı olmalarındaki en önemli faktör girişimcidir. Girişimcinin de başarılı olması yukarıda bahsetmiş olduğumuz özelliklere sahip olması ile daha da mümkün olabilmektedir(Karagöz, 2009).

Genel olarak girişimcilikte başarı faktörlerini şu şekilde sıralaya biliriz.

- **Yönetim yeteneği ve tecrübe;** Girişimcinin yönetim yeteneği ve tecrübesi işletmenin büyümesinde büyük rol oynamaktadır. Girişimci işletmenin kaynaklarını kontrollü, koordineli ve planlı bir şekilde yönetmelidir(Bedük, 2010).

- **İş imkanlarının belirlenmesi;** Girişimci yapacağı pazar araştırması ile pazardaki ihtiyaçları, ihtiyaçlar ile ilgili yapılan yatırımları ve ortaya konan ürünün bu ihtiyaçları karşılayıp karşılayamadığının analizinin göz önünde bulundurulmalıdır. Pazardaki ihtiyacı hızlı bir şekilde görüp, hızlı ve planlı bir şekilde o ihtiyaca cevap vererek başarı sağlayabilir(Küçük, 2005).

- **Girişimde bulunmak için uygun zamanın belirlenmesi;** Girişimde bulunmak için uygun zamanın belirlenmesi en önemli faktörlerdendir. Girişimciler için girişim yapma zamanı, kriz ortamlarında fark edilmeyen fırsatların belirlenerek, işletmelerin zorunlu olarak piyasadan çekilmeleri en uygun zaman olarak görülmektedir(Küçük, 2005).

5.2.Girişimcilikte Başarısızlık Faktörleri

Her girişim faaliyetinin başarılı sonuçlar elde edeceği şeklinde bir durum söz konusu değildir. Bazı girişimler daha yatırımın başlangıcında başarısızlığa uğrarken, bazıları ise uzun yıllar sonra başarısızlığa uğrayabilmektedirler. Girişimcilikte başarısız olma faktörlerinden maddeler halinde bahsedecek olursak;

- **Kuruluş yerinin iyi seçilmemesi;** Kuruluş yerinin iyi seçilmiş olması gereklidir. Aksi durumlarda kuruluş yerinin doğru seçilmemesi durumunda sağlıklı bir girişim gerçekleşemez(Alpugan vd., 1997).

- **Rekabet faktörlerinin dikkate alınmaması;** Rekabet faktörlerinin dikkate alınmaması, piyasa araştırması yapmaması, rakiplerine göre üstün ve zayıf yönlerinin belirlenmemesi de girişimcilikte başarısızlığı tetikleyen faktörlerdendir(Küçük, 2005).

- **Sermaye yetersizliği;** Girişimcilerin yeterli sermaye olmadan girişime kalkışmaları hüsrarla sonuçlanabilmektedir. Çünkü sermaye yeter-

sizliği ile kurulan işletmeler ya eksik kapasite ile işletilmektedir ya da hiç işletilememektir. Yatırımın tamamlanmadan girişimcinin sermayesinin tükenmesi, girişimciyi yüksek faizlerle borçlandırabilmektedir. Bu durumda işletmeyi uzun dönemli sıkıntılarla yüz yüze getirebilir(Bozkurt, 2011).

- **Hazırlık yapmadan işe başlamak:** Girişimcilerin hazırlık yapmadan işe başlamak işletmenin olumsuz etkilenmesine sebep olmaktadır. Şayet girişimci faaliyete kalkışmadan önce gerekli hazırlıkları yapmadıysa şuan ki küçük sorunlar ileride altından kalkamayacağı kadar büyük sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilir. O yüzden durumların analizi yapılmalı, planlı hareket edilmeli, hedef koyulmalı ve bu hedefler için gerekli sermayenin oluşturulması gereklidir.

GÜNÜMÜZDE İŞLETMELER İÇİN GİRİŞİMCİLİĞİN ÖNE- Mİ

Dünya genelinde kültürel ve ekonomik gelişmenin baş rol oyuncuları, bu değişim ve gelişmeleri yakından takip ederek, yenilik yapan girişimcilerdir. Girişimciler için ürün, hizmet ve bilgi akışında artık sınırların herhangi bir önemi kalmamıştır (Gürdoğan, 2008). Dünya üzerindeki hiç bir ekonomik yapıda girişimcilerin ülkelerine sağlamış oldukları katkıları ikame edecek hiç bir alternatif bulunmamaktadır (Tiryaki vd., 2012). Bu yüzden yeni girişimlerin yada yatırımların yapılması yeni iş fırsatlarının ortaya çıkmasına, yeni endüstrilerin oluşmasına, ekonomik büyümenin hızla artmasına imkan verdiğiinden dolayı girişimciliğin ülkelerin ekonomik büyümelerinin önemli bir bileşeni olduğunu söyleyebiliriz(Tekin, 2005).

Belki de hemen hemen her girişimcilik ile ilgili yapılmış olan çalışmalarda küreselleşmeden, rekabetten ve ülkelerin gelişmişlik seviyelerinden bahsedildiğini görmekteyiz. Çünkü bu olgular her geçen gün kendisini daha da hissettirmektedir. Günümüzde de girişimcilik, ülkelerin ekonomik durumlarına şekil veren çok önemli bir güçtür. Girişimcilik ile birlikte ülkeler ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel açıdan bağımsızlıklarını koruyarak refah seviyelerini yükseltmektedirler. Yani ülkenin ve bölgenin girişim gücü o ülkenin ve bölgenin ekonomik gücünün göstergesidir demek yanlış olmayacaktır. Bu gücü elinde bulundurmak isteyen toplumlarda ise girişimci ruha sahip bireylerin varlığı ne kadar fazla ise o ülke diğer ülkelere göre daha güçlü konumda olacaktır. Buda genç girişimciler üzerinde girişimcilik ile ilgili bir farkındalık yaratarak ve bu gençlerin bilgi güçlerinin artırılması ile artış gösterecektir. Girişimcilerin farkındalık ve bilgi düzeyleri ne kadar çok artar ise girişimciliğe olan eğilimleri de artış gösterecektir. Burada girişimciliği destekleyen kurum ve kuruluşlara da önemli görevler düşmektedir. Girişimcilik alanında yapılacak eğitim ve destekler ile girişimcilik eğiliminin artırılması, dolayısıyla gençlerde girişimcilik kültürünün oluşturulması sağlanacak, böylece işletmelerin ve ülkelerin ekonomik kalkınmaları daha hızlı olacaktır.

Özetle işletmeler buldukları bölgenin ekonomik olarak gelişmesinde büyük rol oynamaktadır. Çünkü işletmeler buldukları ekonomide toplumun ihtiyaçlarını karşılayarak, mal ya da hizmet üretiminde bulunurlar. Bunu yaparken de ekonomi içerisindeki aktörlerle yani kamu kurum ve kuruluşları ile sürekli olarak bir ilişki içerisinde. İşletmelerin uzunun ömürlü olmaları ve ekonomiye olan katlarının devamı için ise girişimci bir ruha sahip olması gerekmektedir. Girişimci ruha sahip olan işletmeler piyasadaki risk ve belirsizlikleri iyice analiz ettikten sonra kar elde etmek, büyümek ve devamlılığını sağlamak amacıyla, yaratıcı ve yenilikçi kararlar almaktadır. Aksi durumda işletmeler tıpkı geleneksel aile şirketlerinin bir çoğunda olduğu gibi bulunduğu sektörde rekabet edemeyecek ve dağılma sürecine girecektir. Bundan dolayı günümüz işletmeleri için girişimcilik kavramı çok önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ağca, V. ve Yörük, D. (2006). Bağımsız Girişimcilik ve İç Girişimcilik Arasındaki Farklar: Kavramsal Bir Çerçeve. Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi. 8(2): 155-173.
- Akpınar, S. (2011). Girişimciliğin Temel Bilgileri, Kocaeli, Umuttepe Yayınları.
- Aytaç, Ö. İlhan, S. (2007). Girişimcilik ve Girişimci Kültür; Sosyolojik Bir Perspektif. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 101-120.
- Bedük, A. (2010). Karşılaştırmalı İşletme-Yönetim Terimleri Sözlüğü (2.baskı). Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Benzing, C. Chu, H.M. ve Kara, O. (2009). Entrepreneurs In Turkey: A Factor Analysis of Motivations, Success Factors and Problems. Journal of Small Business Management. 47(1): 58-91.
- Bozkurt, Ö. Ç. (2011). Dünyada ve Türkiye’de Girişimcilik Eğitimi: Başarılı Girişimciler Ve Öğretim Üyelerinden Öneriler. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bozkurt, Ö. ve Erdurur, K. (2013). Girişimci Kişilik Özelliklerinin Girişimcilik Eğilimindeki etkisi: Potansiyel Girişimciler Üzerinde Bir Araştırma. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, Cilt 8, Sayı 2, s.55-57.
- Börü, D. (2006). Girişimcilik Eğilimi-Marmara Üniversitesi İşletme Bilimi Üzerine Bir Araştırma, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınevi.
- Bulut, Ç. Fiş, A. M. Aktan, B. Yılmaz, S. (2008). Kurumsal Girişimcilik: Kavramsal Yapı Üzerine Bir Tartışma. Journal Of Yaşar University , 3 (10), 1389-1416.
- Büyük, Ö. (2014). Girişimcilik Üzerine Notlar. İstanbul: Paradigma Akademi.
- Cunningham, J. Lischeron, J. (1991). Defining entrepreneurship. Journal of Small Business Management, 45-61.
- Çevik, E. (2006). Girişimcilerin, Girişimcilik Tipleri ile Çalışma Amaçları Arasındaki İlişki. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demir, E. (2002). Kişilik Özelliklerinin Girişimciliğe Etkisi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
- Demirel, E. T. Tikici, M. (2004). Kültürün Girişimciliğe Etkileri, Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi, 2(3), 49-58.
- Denizalp, H. (2007). Toplumsal Dönüşüm İçin Sosyal Girişimcilik Rehberi. Odak Ofset Matbaacılık, Ankara.
- Doğan, S. (2010). Avrupa Birliği’ nin Girişimcilik Politikası-Kobi Yaklaşımı ve Türkiye, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

- Döm, S. (2012). Girişimcilik ve Küçük İşletme Yöneticiliği, Ankara, Detay Yayıncılık.
- Efil, İ. (2013). İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon. Dora Yayıncılık. Bursa
- Erçelik, M.A. (2019). Kosgeb Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi'nin Girişimcilik Üzerindeki Rolü, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Gartner, W. (1985). Framework for Describing the Phenomena of New Venture Creation. *Academy of Management Review*, 696-706.
- Ghazali, Z. İbrahim, N.A. ve Zainol, F.A. (2012). Factors Affecting Entrepreneurial Intention Among Unisza Students. *Asian Social Science*. 9(1): 85-93.
- Güney, S. (2004). Açıklamalı Yönetim-Organizasyon ve Örgütsel Davranış Terimleri Sözlüğü. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Güney, S. (2008). Girişimcilik-Temel Kavramlar ve Bazı Güncel Konular, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Güven, B. (2015). Stratejik Girişimcilik: Çiğköfte Sektörü Üzerine Ampirik Çalışma. İstanbul: Siyah İnci Akademi.
- Hisrich, R. Peters, M. Shepherd, D. (2014). *Entrepreneurship*. McGraw-Hill Education.
- Hisrich, R.D. ve Peters, M.P. Shepherd, D.A. (2002). *Entrepreneurship*, Fifth Edition. McGraw Hill/Irwin, New York.
- Kerr, S. P. Kerr , W. R. Xu, T. (2018). Personality Traits of Entrepreneurs: A Review of Recent Literature. *Foundations and Trends in Entrepreneurship*, 279-356.
- Kılıç, R. Keklik, B. ve Çalış, N. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimleri Üzerine bir Araştırma: Bandırma İİBF İşletme Bölümü Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(2), 423-435.
- Koe, W.L. Sa'ari, J.R. Majid, I.A. ve Ismail, K. (2012). Determinants of entrepreneurial intention of millennial generation, *Procedia- Social and Behavioral*
- Kuratko, D. F. ve Hodgetts, R. M. (1998). *Entrepreneurship: a contemporary approach*, fourth edition, Philadelphia: The Dryden Press.
- Küçük, O. (2005). Girişimcilik ve küçük işletme yönetimi, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Liñán, F. Chen , Y.W. (2006). Testing The Entrepreneurial Intention Model On A Two-Country Sample.
- Luca, M. R. (2017). Entrepreneurial Personality and Entrepreneurial Behaviour. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov Series VII: Social Sciences*, 19-28.

- Lumpkin, G. T. Erdoğan, B. (1999). If not entrepreneurship, can psychological characteristics predict entrepreneurial orientation? a pilot study. USA Small Business Enterprise (USASBE) Conference, (ss.3-5), San Francisco.
- Murthy, C. S. (2009). Small Scale Industries and Entrepreneurial Development. Mumbai: Himalaya Publishing House.
- Müftüoğlu, T. Ürper, Y. Başar, M. ve Tosunoğlu, T. (2005). Girişimcilik. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1567, 2. Baskı.
- Özdemir, L. (2015). Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerinin Sosyo- Demografik Özellikler Açısından Değerlendirilmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(1), 41-65.
- Parlıt, N. Aydın, B. (2008). İşletmecilikle İlgili Genel Bilgiler. Editör: Üner, Mithat, Genel İşletmecilik. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Rauch, A. Frese, M. (2007). Let's Put The Person Back Into Entrepreneurship Research: A Meta-Analysis On The Relationship Between Business Owners' Personality Traits, Business Creation, And Success. European Journal of Work and Organizational Psychology, 16/4, 353-385.
- Reca, Ö. F. (2006). Bill gates'in liderlik sırları. İstanbul: Akis Kitap.
- Ries, E. (2014). Yalın Yeni Girişim. Çev. Ece Elgin. İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Saylan, U. (2011). Girişimcilik Kültürü: Balıkesir'de Turizm Sektörüne Yönelik Bir Araştırma. Balıkesir Üniversitesi SBE Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- Schumpeter, J. (1947). Economic Theory and Entrepreneurial History. Journal of Economic History , 63-84.
- Schumpeter, J. (1978). Capitalism, Socialism And Democracy. Oxford University Press, New York.
- Şahin, E. (2006). Kadın Girişimcilik ve Konya İlinde Kadın Girişimcilik Profili Üzerine Bir Uygulama, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tezli Yüksek Lisans.
- Tekin, M. (2004). Girişimcilik ve Küçük İşletme Yöneticiliği, Ankara: Beta.
- Tekin, M. (2005). Hayallerin Gerçeğe Dönüşümü: Girişimcilik, Günay Ofset, 4. Baskı, s. 9.
- Thornberry, N. (2001). Corporate Entrepreneurship: Antidote or Oxymoron. European Management Journal. 19(5): 526-533.
- Tiryaki, A. Taşkın, E. Uzkurt, C., İpçioğlu, İ., Büber, H. (2012). Girişimcilik ve Kobiler, Zafer Erdoğan (Ed.) Bursa, Ekin Yayınevi.
- Tunç, B. (2007). İşletmelerde Yaratıcılık, Yenilikçilik, Girişimcilik Yönetimi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı.

Tutar H. ve Küçük O. (2003). Girişimcilik ve Küçük İşletme Yönetimi, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Ürper, Y. (2015). Girişimcilik Kavramı, Çeşitleri ve Girişimcilikte Etik, İçinde Ürper, Y. (Ed). Girişimcilik ve İş Kurma, 3.b., Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, pp. 2-21.

www.ashoka.org Erişim Tarihi:09.11.2020

Bölüm 91

PERAKENDE SEKTÖRÜNDE TÜKETİCİLERİN ÖZEL MARKALAR HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ¹

Selim BEKÇİOĞLU²
Ahu YAZICI AYYILDIZ³

¹ Bu çalışma “Perakendecilikte Özel Marka Kullanımı ve Uygulamaları” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Prof.Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF (Emekli Öğretim Üyesi)

³ Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Turizm Fakültesi

Giriş

Türkiye’de perakendecilik alanında ciddi değişimler yaşanmaktadır. Sektörün giderek büyümesi ve küreselleşme etkisiyle işletmeler kendilerini hem ulusal, hem de uluslar arası rekabetin ortasında bulmuşlardır. Türkiye’de yaşanan ekonomik krizler perakende sektörünü derinden etkilemiştir. Sektörde ciddi bir talep daralması gözlenmiştir. Yeni mağazalar açarak büyümeyi sağlayan perakendeciler kriz döneminde müşterilerini ellerinde tutmaya çalışmışlardır. Tüm bu şartlar altında varlıklarını sürdürmeye çalışan perakendeciler kendilerini farklılaştırabilmek, rekabet avantajları oluşturmak ve böylece tüketicilerde tercih sebepleri yaratabilmek için birçok alanda yeni stratejiler geliştirmeye yönelmek zorunluluğunu hissettirmişlerdir. Perakendecilerin, geleneksel yapıdan farklı bir konuma geçmelerinde etkili olan en önemli yenilik ise, kendi markalarını geliştirme çalışmaları olarak gözlemlenmektedir.

Özel Marka Kavramı ve Tanımı

İlk başlarda ulusal markaların birer ve taklidi ve daha uygun fiyatlı olarak görülen özel markalar, dağıtım kanallarındaki rekabette perakendecilerin ön plana çıkması ve bunların yüksek cirolara çıkmasıyla güçlenmiş ve ulusal markalara ciddi bir rakip haline gelmişlerdir. Özel markalı ürünler, üretici firmaların isminden farklı olmaktadır. Özel markalı ürünler toptancı yada perakendeci markası ile satılmaktadır. Perakendecilerin bir kısmı özel markalı ürünlere kendi mağaza isimlerini verirken, bazılarıda farklı isimler kullanmaktadırlar. Özel markaların farklı şekillerde tanımları yapılmaktadır; örneğin Kotler ve Armstrong’a (2004) göre özel marka “bir mal veya hizmetin bir bayi tarafından oluşturulan ve sahip olunan markasıdır” (Özdemir ve Gökdemir, 2016: 2). Amerikan Pazarlama Derneği’nin tanımına göre özel marka; bir perakendecinin ürün ve hizmetlerini rakiplerinden farklılaştırmaya yarayan marka olarak tanımlanmaktadır. Özel markaların artan pazar payları, gitgide güçlenmektedir. Özel markalar ekonomik durgunluk ve kriz anlarında tüketicilerin satın alma alışkanlıklarını da etkileyebilmektedir (Taşkın vd., 2016: 523).

Özel markaların bazı önemli karakteristiklerini kısaca özetlersek aşağıdaki şekilde ifade edilebilir (Hoch, 1996: 90):

- i. Özel marka, mağaza için sadece ticarî bir markadır.
- ii. Perakendecinin bir ürünü olarak özel markalarda, tüm pazarlama ve envanter yatırımları perakendeci tarafından yapılmaktadır.
- iii. Perakendeciler, özel markalı ürünlerine iyi bir dağıtımı ve mağaza raf alanını garanti ederler.
- iv. Tüketicilerin, özel markadaki düşük kalite algılaması, ulusal markalı ürünler için yüksek kalite şeklindedir. Özel markalı ürünlerin gelişim sürecinde bu eğilim düşmektedir.

Özel markalar, ulusal markalara kıyasla daha düşük fiyatlıdır ve bu yüzden bütçeye uygun markalar olarak bilinirler. Diğer taraftan, ulusal markaların üreticileri çoğu zaman hedefine ulaşamaz. Ulusal marka üreticileri güçlü markalar yaratmak için tutundurma faaliyetlerine ve televizyon reklâmlarına çok fazla para harcarlar ve bu tanıtım faaliyetleri sonucu ürün fiyatları yükselir. Perakendeciler, üreticilerin ulusal markalarına daha fazla tutundurma harcama yapmaları için baskı oluştururlar. Böylece, perakendeciler, mağazalarına gelen tüketicilere özel markalarının tanıtılmasında daha az harcama yaparlar ve özel marka liderliklerini çok kolay yürütürler (Ar, 2004: 41).

Türkiye’de ilk özel marka uygulamaları Migros Türk’ün kurulmasıyla başlamıştır. İlk uygulanan ürünler zeytinyağı, sabun, krem, bulaşık deterjanı çeşitleri olmuştur. Migros’a zeytinyağı üreten Ece firması Migros’un en büyük ürün vereni haline gelmiştir. 1985’lere kadar özel marka uygulaması yalnız Migros zincir mağazalar ile sınırlı kalmıştır. 1985 sonrası serbest ekonomik koşulların oluşması, reklâm harcamalarının artması, sanayileşme sonucu özel markaların daha uygun koşullarda üretirme olanakları ortaya çıkmıştır (Pala ve Saygı, 2004: 49). Özel markaların gelişimi dört aşamalı bir süreci izlemektedir. Bunlar sırasıyla isimsiz ürünler, müşteri markalı ürünler, market markalı ürünler ve premium markalı ürünlerdir (Albayrak ve Dölekoğlu, 2006: 208).

İsimsiz Ürünler: Herhangi bir isim, ya da markası olmayan ve genellikle mağazalarda alt raflarda bulunan, düşük fiyatlı ve düşük teknoloji ile üretilmiş temel gıda maddeleridir. Bu ürünler ulusal ancak, uzmanlaşmamış imalatçılar tarafından üretilmektedir. Örneğin, pasta, baklava, börek, simit ve ekme bu gruba dahildir.

Müşteri Markalı Ürünler: Fiyat avantajı olan, ulusal marka ile isimsiz ürünler arasında yer alan ve market markasını taşıyan ürünlerdir. İsimsiz ürünlere göre daha ileri teknoloji kullanılarak üretilirler, bu markalar orta düzeyde kalitededirler. Örneğin, kuru yemiş ve bakliyatlar bu gruba dahildir.

Market markalı ürünler: Ulusal markalara yakın fiyat avantajı ilk iki aşamaya göre daha düşük olan markalardır. Diğer aşamalardaki ürünler gibi genellikle alt raflarda bulunmazlar. Kalite standartları daha yüksek ve ileri teknoloji ile üretilen ürünlerdir. Bu ürünler alanında uzmanlaşmış üreticiler tarafından üretilirler. Özel markalar müşteri sadakatini arttırmak için bu ürün grubuna ait ürünler üzerinden promosyon çalışması yaparlar. Çünkü amaç bu ürünler sayesinde iyi bir imaj yaratmak ve bu imajı diğer aşamalarda da kullanmaktır. Örneğin, kişisel bakım ürünleri, gıda ürünleri, temizlik ürünleri bu gruba dahil edilir.

Premium markalı ürünler: Bu ürünler gerek teknoloji gerekse de kalite olarak en yüksek ürünlerdir. Global markalarla rekabet edebilecek düzeyde olup, oluşumu tamamlamış markalarla eşdeğerde ürünlerdir. Genellikle raflarda en göze çarpan yerde dururlar. Premium markalı ürünler, perakendeciler tarafından önceden stratejik olarak belirlenen yüksek kalitede ürünlerdir. Bu ürünler mağazaların özel bir yerinde hazırlanan özel satış noktalarında yer almaktadırlar. Diğer bir ifadeyle, bu markalar büyük perakendecilerin yüksek kalite düzeyine sahip, genellikle firma adından bağımsız bir adla pazara sunmuş oldukları markalardır.

Yukarıda açıklanan sınıflandırmaların dışında marketin market adından başka bir isim kullanarak kendi markasını yarattığı markete ait markalar bulunmaktadır. Bu ürünler, aynen diğer markalarda olduğu gibi tüm tutundurma faaliyetleri uygulanarak piyasada tutundurulmaya çalışılır. Örneğin, Migros marka lavabo açıcı ürünü, adından da anlaşılacağı gibi Migros'a bir üründür fakat Viva marka peçeteler de Migros'a aittir. Migros kendi ürünlerinin bazılarını kendi ismini koyarken, bazı ürünlerine farklı isim koymayı tercih etmiştir.

Özel markalar, mağazaya veya zincire özel olmakla birlikte ancak etkin şekilde pazarlama yapılırsa mağaza sadakati ve mağaza içi tüketici trafiği yaratabilir. Kuşkusuz, perakendeciler düşük fiyatlarını vurgulayarak tüketicileri mağazaya çekmeye çalışacaktır. Fakat, diğer rakiplerde bunu uygulayabilirler. Dolayısıyla, özel markaların “en ucuz” şeklindeki reklamı her zaman rekabetsel avantaj sağlamayacaktır. Perakendecilerin, özel markalara yönelik güçlü bir imaj oluşturmaları, ulusal markalara karşı tat testleri ve tutundurma çabalarıyla desteklenmesiyle sağlanabilir. Bütün bu uygulamalar, perakendeciler için rakiplerine karşı uzun dönemde güçlü bir silah oluşturmakta ve rekabetsel avantaj sağlamaktadır (Dick vd., 1995:24). Tüketiciler alışılmış market ismine sahip ucuz bir özel marka garantisini, bilinmeyen bir ulusal markanın riskli olabilme ihtimaline karşı tercih etme eğilimindedirler (Baltas, 1997:315).

Özel markaların tehditleriyle baş edebilmek ve pazar paylarını koruyabilmek adına birtakım ulusal markalar fiyatlarını düşürme, ya da promosyon stratejilerini değiştirme yoluna gitmişlerdir. Fiyat düşürme yoluna gidilirse maliyet ile satış fiyatı arasındaki fark azalacağından dolayı kuruluşların mali performansları düşecektir. Buna göre kuruluşlar, özel markalarla baş edebilmek için ulusal markalar fiyat mı kırmalıdır, ya da tüketicilerin ulusal markalara daha fazla para vermesini sağlayabilmek için değer arttırıcı fiyat dışı stratejiler mi geliştirmelidir ikilemini çözüme ulaştırmalıdır (Sethuraman ve Cole, 1999: 341). Özel markaların en büyük yararı düşük fiyatlı olmalarıdır. Büyük perakendecilerin gücünü belirleyen etmenler kâr miktarları ve ürün özellikleridir. Ucuz reklam, promosyon ücretleri ve kalite farklılıkları düşük fiyatlı ürünlerin oluşturulmasına

katkıda bulunurlar. Özel markalar, özel reklamlar yerine anonim firmaları ve perakendecilerin ortak yarar sağladığı genel reklâmları kullanırlar. Böylelikle, büyük kazançlar elde edebilirler. Düşük fiyatlı ürünler tüketiciler için alternatif oluştururlar. Tüketiciler, ucuz, garantili ve bilindik isimli perakendeci markalı ürünleri, riskli ve tanınmamış ürünlerden daha güvenilir bulunurlar. Özel markaların kapsamı oldukça geniştir. Özel markalar, yüksek kalite ve çeşitliliğe sahiptirler (Baltas, 1997: 315). Özel markalar perakendecilere sadık müşteri potansiyeli sağlamaktadır. Özel markalar, kalitesinden ödün vermediği sürece ulusal markalara sıkı bir rakip olabilir. Perakendecilerin ürün çekiciliğine, paketine, marka imajına, işyeri imajına ve diğer fiziksel etmenlere önem vererek müşterileri cezp etmeleri gerekmektedir (Dick ve Richardson, 1995: 16).

TÜKETİCİLERİN ÖZEL MARKALARA YÖNELİK TUTUMLARI

Markaya karşı olan tutum tüketicilerin o markayı sürekli olumlu, ya da olumsuz değerlendirmeleri için öğrenilmiş eğilimlerdir. Bu açıdan bakıldığında özel markalar için oluşan genel tutum bireysel olarak özel marka değerlendirmeleri için önemli bir belirleyicidir. Schneider (2005)'ın yaptığı çalışmanın sonucuna göre, hem Almanya'da hem de Türkiye'de perakendecinin kendi markasına karşı geliştirilecek tutumlar, bu özel markaların tüketici zihnindeki genel imajından kuvvetli şekilde etkilenmektedir (Schneider, 2005:169). Tüketici satın alma davranışını etkileyen bir diğer faktör de, perakendecinin imajıdır. Jacoby ve Marzursky (1984) yaptıkları çalışmada, marka ve perakendeci imajı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yapılan çalışmaya göre kötü bir imajı olan perakendeciler daha yüksek imaja sahip özel markalı ürünler üreterek mağaza imajlarını olumluya çevirebilirler. Bunun tersine olumlu bir imaja sahip bir perakendeci düşük kaliteli özel markalı ürünler üreterek mağazalarının kurumsal imajına zarar verebilirler (Arslan, 2015: 129).

Guerrero ve arkadaşları (2000) tüketicilerin özel markalara yönelik tutumlarını araştırmışlardır. Çalışma sonuçları, özel markaların güvenilir olduğunu fakat kalite imajı açısından ulusal markaların daha yüksek kaliteli görüldüğünü ve özellikle bu iki markanın fiyatları aynı olduğunda tüketiciler tarafından ulusal markaların tercih edildiğini ortaya koyuyor. Ayrıca, aynı araştırmada özel markaların kalitesinin mağaza imajıyla birlikte düşünüldüğü ve olumlu mağaza imajının özel markaların kalite imajını artırdığı belirtiliyor (Guerrero vd., 2000: 387). Oğuz ve Tüzemen (2012) yapmış oldukları çalışmada tüketicilerin özel markalı ürünlerden beklentilerinin, ürünlerin daha kaliteli, daha çeşitli olması, ambalajlarının daha görsel görsel olması ve fiyatlarının daha uygun olması olduğunu belirtmişlerdir. Oğuz ve Tüzemen (2012) yaptıkları çalışma sonucunda tüketicilerin özel markalı ürünleri tercih etmelerinde fiyat önemli bir etken olduğunu, ancak

özel markalarda kalite algısının da önem taşıdığını tespit etmişler ve bu nedenle tüketicilerin mağaza imajına dikkat ettiklerini ortaya koymuşlardır (Oğuz ve Tüzemen, 2012: 941)

ARAŞTIRMANIN AMACI

Günümüzde daha seçici ve bilgili olan tüketici topluluğu ve rekabet koşulları perakendecileri yeni teknolojiler ve pazarlama yöntemleri kullanarak alternatif farklılaşma ve rekabet avantajı yakalama arayışlarına yöneltmiştir. Tüketiciler, perakendecilik faaliyetleri üzerinde önemli etkiye sahiptir ve bu gelişmelere yön vermektedir. Özel markalı ürünler bir yandan tüketiciler için alternatif oluştururken, diğer yandan da perakendecinin faydasını arttırmaktadır. Özel marka konusu, gerek uluslararası gerekse ulusal pazarlama literatüründe son yıllarda önem verilen bir konudur. Perakendecilikte giderek artan rekabet ve değişen tüketici istekleri, özel markalara karşı tüketicilerin bakış açılarının detaylı bir şekilde incelenmesini gerekli kılmaktadır. Yapılan çeşitli çalışmalarda özel markaların birçok boyutu incelenmiştir. Özellikle özel markaların üretici markalara göre daha düşük fiyata sahip olması, farklı ekonomik özelliklere sahip tüketicilerin ilgisini çekmektedir (Armağan, 2010).

Bu araştırma tüketicilerin özel markalı ürünler hakkındaki düşüncelerini anlamaya yardımcı olacaktır. Ayrıca, tüketiciler aynı kalitede daha pahalı olan ulusal markalar yerine ucuz olan özel markaları tercih ederek avantaj sağlayacaklardır. Tüketicilerin özel markalı ürünlere olan bakış açısının olumlu yönde değişmesine de katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, tüketicilerin özel markalar hakkındaki düşüncelerini ortaya koymaktır. Bu temel amaç doğrultusunda çalışmanın alt amacı ise tüketicilerin demografik özelliklerine göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında farklılık olup olmadığını ortaya koymaktır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ

Tüketicilerin demografik özelliklerine göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında farklılık olup olmadığını test etmek için kurulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_1 = Tüketicilerin yaşına göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında fark yoktur.

H_2 = Tüketicilerin cinsiyetine göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında fark yoktur.

H_3 = Tüketicilerin medeni durumuna göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında fark yoktur.

H_4 = Tüketicilerin öğrenim durumlarına göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında fark yoktur.

H_5 = Tüketicilerin gelir düzeylerine göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında fark yoktur.

H_6 = Tüketicilerin markete gidiş sıklığına göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında fark yoktur.

H_7 = Tüketicilerin tercih ettikleri süpermarkete göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında fark yoktur.

H_8 = Tüketicilerin özel markası tercih edilen süpermarkete göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında fark yoktur.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu çalışmada tarama yaklaşımı kullanılmıştır. Bu çalışmada değişkenler tek tek ele alınıp betimlendiği gibi farklı değişkenlerin birlikte değişip değişmediğini anlayabilmek için birden fazla değişken arasındaki ilişkilerin çözümlenmesine olanak verdiği için tarama yaklaşımı hem tekil tarama yaklaşımı hem de ilişkisel tarama yaklaşımını içermektedir.

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket (yazılı soru sorma) kullanılmıştır. Araştırmanın evreni Aydın ili ve Nazilli ilçesinde bulunan Migros, Tansaş ve Kipa perakende işletmelerinin müşterilerinden oluşmaktadır. Araştırma evreninin Aydın ili ve Nazilli ilçesinde bulunan süpermarketlerden seçilmesinin temel gerekçeleri şunlardır: Geniş bir evrene ulaşmanın yüksek maliyetler doğurması, evrene ulaşmak için gerekli zamanın sınırlı olması, seçilen süpermarketlerin ürün çeşitliliği ve özel marka bulundurma durumları. Konunun hedeflenen amaca ulaşabilmesi için yeterli sayıda tüketiciye soru sorulmuş ve bazı mağaza yöneticileri ile konu hakkında görüşülmüştür. Örneklem içerisinde yer alacak katılımcılar kolayda örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Örneklem büyüklüğü, %95 güven aralığında (z), %5 hata payı (e) ve 0,50 popülasyon oranına (p) göre hesaplanmış ve örneklem sayısı (n) 384 kişi olarak hesaplanmıştır. Ancak, cevap vermeyenlerin olma olasılığı gözönüne alınarak, örnek büyüklüğü 400 kişi olarak kabul edilmiş ve toplam 400 kişiye anket uygulanmıştır.

Tüketicilerin Demografik Özellikleri İle İlgili Bulgu ve Değerlendirmeler

Araştırmaya katılan kişilerin demografik özelliklerini ortaya çıkaran, yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, mesleki durumu, medeni durumu, hane halkı büyüklüğü ve gelir durumuna ilişkin özellikler ayrıntılı olarak tablo 1'de gösterilmiştir.

Demografik Değişkenler	Frekans f	Yüzde %	Demografik Değişkenler	Frekans f	Yüzde %
Cinsiyet			Öğrenim Durumu		
Kadın	162	40,5	İlkokul	58	14,5

Erkek	238	59,5	Ortaokul	57	14,3
Yaş			Lise	113	28,3
18-24	100	25,0	Lisans	162	40,5
25-34	112	28,0	Lisansüstü	10	2,5
35-44	82	20,5	Gelir Durumu		
45-54	69	17,3	500 TL ve daha az	44	11,0
55-64	26	6,5	501-1000 TL	132	33,0
65 ve üzeri	11	2,8	1001-1500 TL	88	22,0
Medeni Hal			1501-2000 TL	56	14,0
Evli	218	54,5	2001-2500 TL	41	10,3
Bekar	164	41,0	2501-3000 TL	10	2,5
Diğer	18	4,5	3000 TL ve üzeri	29	7,3

Tablo 1: Ankete Katılan Tüketicilerin Demografik Özellikleri

Araştırma kapsamındaki katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımı incelendiğinde, örneklemin çoğunluğunun (%59.5) erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Kadınların örneklemin içerisindeki payı %40.5'dir. Ankete katılanların yaşlarına göre dağılımı tablo 1'de verilmiştir. Buna göre ankete katılanlardan en kalabalık grubu %28 oranla 25-34 yaş arasındaki katılımcılar oluşturmaktadır. %20.5 oranla ankete katılanların yaş grubu 35-44 arasındadır. Ankete katılanların %25'nin yaş ortalaması ise, 18-24 arasındadır. 45-54 yaş grubu arasında olan tüketicilerin yüzdesi ise, 17.25'dir. 65 yaş üstü ankete katılan tüketici oranı %2.75'dir. Araştırma kapsamındaki katılımcıların medeni durumlarına göre dağılımı incelendiğinde, örneklemin yarısından fazlasının %54.5 evlilerden oluştuğu görülmektedir. Bekarların oranı %41'dir. Dul ve boşanmış kişilerin araştırma içerisindeki payı %4.5'dir. Araştırma kapsamındaki katılımcıların öğrenim durumlarına göre dağılımı incelendiğinde, katılımcıların %40.5'nin lisans mezunu olduğu görülmektedir. %28.5'i lise mezunu, %14.25'i ortaokul mezunudur. Lisansüstü mezunların oranı %2.5'dir. Araştırma kapsamındaki katılımcıların gelir düzeylerine göre dağılımı incelendiğinde, katılımcıların %33'nün 501 TL-1000 TL arasında, %22'sinin 1501 TL-2000 arasında gelire sahip olduğu görülmektedir. Bunu %14 ile 1501-2000 TL arasında gelire sahip olanlar ile %11 ile 500 TL izlemektedir. 2001-2500 TL arasında gelire sahip olan katılımcıların oranı ise, %10.25'dir. 3000 TL ve üstü gelire sahip olan araştırmacıların oranı %7.25'dir.

Tüketicilerin Alışveriş Alışkanlıkları ile İlgili Bulgu ve Değerlendirmeler

Araştırmaya katılan tüketicilerin alışveriş alışkanlıklarına yönelik olarak hangi marketlerden ne sıklıkta alışveriş yaptıkları, markete gidiş sıklıkları, satın aldıkları özel markalı ürünlerden memnuniyetleri, özel mar-

kasını tercih ettikleri süpermarketlerin hangileri olduğu hakkında bilgiler tablo 2’de vermiştir.

Alışveriş Alışkanlıkları	Frekans f	Yüzde %	Alışveriş Alışkanlıkları	Frekans f	Yüzde %	Alışveriş Alışkanlıkları	Frekans f	Yüzde %
Markete Gidiş Sıklığı			Özel Markası Tercih Edilen Süpermarketler			Tercih Edilen Süpermarketler		
Haftada bir	124	31,0	Migros	143	35,8	Migros	145	36,3
Haftada iki ve daha fazla	209	52,3	Tansaş	153	38,3	Tansaş	156	39,0
Ayda bir	44	11,0	Kipa	86	21,5	Kipa	83	20,8
Ayda iki	18	4,5	Diğer	18	4,5	Diğer	16	4,0
İki ayda bir veya daha az	5	1,3						

Tablo 2: Ankete Katılan Tüketicilerin Alışveriş Alışkanlıkları

Tüketicilerin %52.3’ü haftada iki ve daha fazla sıklıkta markete alışverişe gitmektedir. %31’i ise, haftada bir defa alışveriş için markete gitmektedir. Ayda bir markete giden markete gidenlerin oranı %11 iken, ayda iki defa gidenlerin oranı %4.5’dir. Tüketicilerin en çok tercih ettikleri süpermarketlerin başında %39 oranla Tansaş gelirken, %36 oranla ikinci sırada Migros gelmektedir. Kipa’yı tercih edenlerin oranı %20.8’dir. Özel markası tercih edilen süpermarketlerin başında %38,3’le Tansaş gelmektedir. İkinci sırada ise, Migros gelmektedir.

Tüketicilerin Özel Markalı Ürünler Hakkındaki Düşünceleri İle İlgili Bulgular ve Değerlendirmeler

Anket çalışmasının üçüncü bölümü tüketicilerin özel markalar hakkındaki düşüncelerini belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Çalışmaya katılanların bu sorulara verdikleri cevapların ortalamaları ve standart sapmaları tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3’de yer alan sorular katılımcılara 5’li Likert Ölçeği şeklinde sorulmuştur. Buna göre 1= kesinlikle katılmıyorum, 2= katılmıyorum, 3= kararsızım, 4= katılıyorum ve 5= tamamen katılıyorum şeklindedir.

	1	2	3	4	5	\bar{X}	SS
Özel markalar ulusal markalara göre daha ucuzdur.	17	45	22	182	134	3.93	1.105
Özel markalar sıklıkla özel indirimlere girmektedir.	5	49	67	177	102	3.81	.995
Özel marka satın alırken ulusal markalarla genellikle fiyat karşılaştırması yapmam.	55	115	24	138	68	3.12	1.361
Özel markalar ulusal markalarla aynı kaliteye sahiptir.	52	148	66	92	42	2.81	1.228

Bugüne kadar kullandığım özel markalardan memnun kaldım.	19	45	86	181	69	3.59	1.049
Alışverişe gittiğimde yalnızca özel markaları ararım.	63	184	43	76	34	2.59	1.205
Özel markalar ulusal markalara karşı iyi bir alternatiftir.	25	40	48	216	71	3.67	1.074
Satınalma kararı verirken özel markaları sıklıkla dikkate alırım.	16	91	80	139	74	3.41	1.145
Özel markalar ihtiyaç duyduğunuzda rahatlıkla bulunabilir.	25	85	86	142	62	3.33	1.155
Alışverişlerimde özel marka ürün çeşidi bol olan marketleri tercih ederim.	19	72	71	137	101	3.57	1.182
Özel markalar tanınmış üretici firmalar tarafından üretilmektedir	15	60	160	106	59	3.34	1.022
Özel markalı ürünlerin içeriği güvenilirdir.	17	58	128	128	69	3.44	1.067

Çizelge 3.14 : Tüketicilerin Özel Markalı Ürünler Hakkındaki Düşünceleri

Tüketicilerin özel markalar hakkındaki düşüncelerine bakıldığında, genel olarak tüketiciler özel markaları ulusal markalara göre daha ucuz bulmaktadırlar (3.93). Özel markalı ürünlere yönelik oluşan bu tüketici imajı, özel markaların pazarlanmasını genel olarak “ucuz ürün” çerçevesinde bırakıldığını gösterebilir. Ayrıca, tüketicilerin özel markaların sıklıkla özel indirimlere girdiğini düşünüyor olmaları, yine tüketici gözünde fiyat faktörünün önemini vurgulamaktadır. Alışverişlerinde özel marka tercih eden tüketiciler sıklıkla özel indirimlere girdiğini düşündükleri özel markalara yönelerek fiyat avantajı sağladıklarını hissedebilirler. Artık daha seçici ve bilgili olan tüketici ve yoğun rekabet koşulları perakendecileri farklılaşabilmek, rekabet avantajı yakalamak için alternatif stratejiler geliştirmeye itmiştir. Farklılaşma şekillerinden biri olan, ulusal markalı ürünlere göre çeşitli açılardan avantajlara sahip olan özel markaların tüketici gözünde ulusal markalara karşı iyi bir alternatif olması kaçınılmazdır. Bugüne kadar kullandığı özel markalardan memnun kalan tüketiciler (3.59), özel markaların sadece tasarruf yapmaları dışında, tatmin duygularının da artmasına neden olmaktadır. Özel markaların tüketici beklentilerini karşıladığı ve ulusal markalara karşı rekabet ortamında iyi bir alternatif olduğu söylenebilir.

Demografik Özelliklerin Tüketicilerin Özel Markalar Hakkındaki Düşüncelerine Göre Farklılık Yaratıp Yaratmadığı İle İlgili Bulgu Ve Değerlendirmeler

Tüketicilerin yaşları, medeni durumu, meslekleri, öğrenim durumu, aylık net gelirleri, hane halkı sayısı, markete gidiş sıklığı, tercih ettikleri süper market ve özel markası tercih edilen süper markete göre tüketicilerin özel markalar hakkındaki düşüncelerine göre farklılık yaratıp yaratmadığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Tüketicilerin demografik özelliklerine göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında farklılık durumu tablo 4’de verilmiştir. Buna göre demografik faktörlerden yaş, gelir düzeyi, markete gidiş sıklığına göre tüketicilerin özel marka tercihlerinde etkili olan faktörlere bakış açılarında fark yoktur. (H_0) hipotezi kabul edilir. Fark olsa bile bu tesadüflerden kaynaklanmaktadır.

Tüketicilerin medeni durumu, öğrenim durumu, tercih ettikleri süper market ve özel markası tercih edilen süper markete göre tüketicilerin özel markalı ürünler hakkındaki düşünceleri arasında farklılık olup olmadığının belirlenmesi için ileri sürülen hipotezlerin sınanması yapılmıştır.

Tüketicilerin medeni durumuna göre özel markalar hakkındaki düşüncelere bakış açılarında bir farklılık olup olmadığını test etmek için kurulan hipotez aşağıdaki gibidir.

H_0 : Tüketicilerin medeni durumuna göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında fark yoktur.

H_1 : Tüketicilerin medeni durumuna özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında fark vardır.

Tüketicilerin medeni durumuna göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında bir farklılık olup olmadığını belirlemek üzere yapılan Kruskal Wallis testi sonuçları tablo 4’de verilmiştir. Farklı medeni duruma sahip tüketicilerin özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında, özel markaların ulusal markalara göre daha ucuz olması, özel markaların sıklıkla özel indirimlere girmesi, özel markaları satın alırken ulusal markalarla genellikle fiyat karşılaştırması yapılmaması, özel markaların ulusal markalara karşı iyi bir alternatif olması, satınalma kararı verirken özel markaların sıklıkla dikkate alınması, özel markaların ihtiyaç duyulduğunda rahatlıkla bulunması, alışverişlerde özel marka ürün çeşidi bol olan marketlerin tercih edilmesi, özel markaların tanınmış üretici firmalar tarafından üretilmesi, özel markalı ürünlerin içeriği güvenilir olması arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür (p olasılık değeri α olasılık değerinden büyüktür). Buna göre, tüketicilerin medeni durumuna göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında fark yoktur. (H_0) hipotezi kabul edilir.

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Yaş	X ²	2,850	1,971	7,916	10,402	3,907	,949	9,177	8,523	1,581	4,176	4,517	2,456
	SD	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
	Önem düzeyi	,723	,853	,161	,065	,563	,967	,102	,130	,903	,524	,478	,783
Medeni durum	X ²	3,755	,343	1,474	12,237	7,249	9,018	1,331	1,614	1,683	,053	,376	3,811
	SD	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
	Önem düzeyi	,153	,842	,478	,002	,027	,011	,514	,446	,431	,974	,829	,149
Öğrenim durumu	X ²	,155	1,539	2,540	5,594	3,780	14,718	1,525	7,726	,441	7,682	1,800	5,728
	SD	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
	Önem düzeyi	,997	,820	,637	,232	,437	,005	,822	,102	,979	,104	,772	,220
Aylık net gelir	X ²	3,000	1,090	8,157	5,874	9,217	9,807	3,341	5,164	6,227	9,260	11,267	1,803
	SD	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
	Önem düzeyi	,809	,982	,227	,437	,162	,133	,765	,523	,398	,159	,080	,937
Markete gidiş sıklığı	X ²	2,759	6,833	4,316	4,030	5,455	8,699	1,430	2,918	2,497	8,734	4,642	3,095
	SD	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
	Önem düzeyi	,599	,145	,365	,402	,244	,069	,839	,572	,645	,068	,326	,542
Tercih edilen süper market	X ²	1,594	4,846	1,875	10,464	1,267	2,320	,463	2,659	6,353	,629	,805	2,178
	SD	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
	Önem düzeyi	,661	,183	,599	,015	,737	,509	,927	,447	,096	,890	,848	,536
Özel markası tercih edilen süper market	X ²	3,001	8,072	1,465	7,091	1,283	1,954	,034	,434	3,353	1,187	1,474	1,275
	SD	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
	Önem düzeyi	,391	,045	,690	,069	,733	,582	,998	,933	,340	,756	,688	,735

1: Özel markalar ulusal markalara göre daha ucuzdur, 2: Özel markalar sıklıkla özel indirimlere girmektedir, 3: Özel markaları satın alırken ulusal markalarla genellikle fiyat karşılaştırması yapmam, 4: Özel markalar ulusal markalarla aynı kaliteye sahiptir, 5: Bugüne kadar kullandığım özel markalardan memnun kaldım, 6: Alışverişe gittiğimde yalnızca özel markaları ararım, 7: Özel markalar ulusal markalara karşı iyi bir alternatiftir, 8: Satınalma kararı verirken özel markaları sıklıkla dikkate alırım, 9: Özel markalar ihtiyaç duyduğunuzda rahatlıkla bulunabilir, 10: Alışverişlerimde özel markası ürün çeşidi bol olan marketleri tercih ederim, 11: Özel markalar tanınmış üretici firmalar tarafından üretilmektedir, 12: Özel markalı ürünlerin içeriği güvenilirdir

Tablo 4 : Tüketicilerin Demografik Özelliklerine Göre Tüketicilerin Özel Markalar Hakkındaki Düşünceleri Arasında Farklılık Durum

Buna karşılık farklı medeni durumda olan tüketicilerin özel markalı ürünlerin ulusal markalarla aynı kaliteye sahip olması, bugüne kadar kullanılan özel markalardan memnun kalması, alışverişe gidildiğinde yalnızca özel markaları araması düşünceleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (p olasılık değeri α olasılık değerinden küçüktür). Buna göre, tüketicilerin medeni durumuna göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında fark vardır (H_1) hipotezi kabul edilir.

Tablo 5 : Medeni Durum İle Özel Markaların Ulusal Markalarla Aynı Kaliteye Sahip Olması Arasında Bonferroni Düzeltmeli Mann-Whitney U Testi

	Medeni Durum	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Mann-Whitney U	
					Z	P
Özel markalı ürünler ulusal markalarla aynı kaliteye sahiptir	Evli	218	207,97	45338,00	-3,497	,000
	Bekar	164	169,60	27815,00		
	Toplam	382				
Özel markalı ürünler ulusal markalarla aynı kaliteye sahiptir	Evli	218	118,60	25855,00	-,082	,935
	Diğer	18	117,28	2111,00		
	Toplam	236				
Özel markalı ürünler ulusal markalarla aynı kaliteye sahiptir	Bekar	164	90,04	14766,00	-1,177	,239
	Diğer	18	104,83	1887,00		
	Toplam	182				

Kruskal Wallis testi sonucu tüketicilerin özel markalı ürünlerin ulusal markalı ürünlerle aynı kaliteye sahip olması düşüncesi arasında farklılıklar olduğu tespit edilmesine karşın bu farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirleyebilmek için Bonferroni düzeltmeli Mann Whitney U testi yapılmıştır. Yapılan Bonferroni düzeltmesinde p değeri 0,05/grup sayısı (3) olarak hesaplanmış ve 0,0166 olarak bulunmuştur. Bonferroni düzeltmeli Mann Whitney U testi sonucunda elde edilen p değerleri 0,0166'a göre karşılaştırılarak farkın hangi gruplar arasında olduğu belirlenmiştir. Özel markalı ürünlerin ulusal markalarla aynı kaliteye sahip olması ile medeni durum arasında yapılan Bonferroni düzeltmeli Mann Whitney U testi sonucunda evli ve bekar tüketiciler arasında anlamlı bir farkın olduğu tespit edilmiştir. Evli ve bekar tüketiciler arasında özel markalı ürünlerin ulusal markalarla aynı kaliteye sahip olması sıra ortalaması durumu incelendiğinde evli tüketicilerin bekar tüketicilere göre (207,97) göre daha fazla özel markalı ürünlerin ulusal markalarla aynı kaliteye sahip olduğunu düşündüğü görülmektedir. Evli tüketicilerin bekar tüketicilere göre ev geçindirmek için daha plânlı, daha bilinçli alışveriş yapmaları, özel markalı ürünlerin kalitesi konusunda daha fazla bilgiye sahip olmalarını sağlıyor olabilir.

Tablo 6: Medeni Durum İle Bugüne Kadar Kullanılan Özel Markalardan Memnun Kalınması Arasında Bonferroni Düzeltmeli Mann-Whitney U Testi

	Medeni Durum	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Mann-Whitney U	
					Z	P
Bugüne kadar kullandığım özel markalardan memnun kaldım	Evli	218	193,84	42258,00	-,507	,612
	Bekar	164	188,38	30895,00		
	Toplam	382				
Bugüne kadar kullandığım özel markalardan memnun kaldım	Evli	218	121,73	26537,00	-2,673	,008
	Diğer	18	79,39	1429,00		
	Toplam	236				
Bugüne kadar kullandığım özel markalardan memnun kaldım	Bekar	164	94,50	15498,50	-2,463	,014
	Diğer	18	64,14	1154,50		
	Toplam	182				

Kruskal Wallis testi sonucu tüketicilerin bugüne kadar kullandıkları özel markalardan memnun kalması düşüncesi arasında farklılıklar olduğu tespit edilmesine karşın bu farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirleyebilmek için Bonferroni düzeltmeli Mann Whitney U testi yapılmıştır. Yapılan Bonferroni düzeltmesinde p değeri 0,05/grup sayısı (3) olarak hesaplanmış ve 0,0166 olarak bulunmuştur. Bonferroni düzeltmeli Mann Whitney U testi sonucunda elde edilen p değerleri 0,0166'a göre karşılaştırılarak farkın hangi gruplar arasında olduğu belirlenmiştir. Bugüne kadar kullandığı özel markalardan memnun kalanlar ile medeni durum arasında yapılan Bonferroni düzeltmeli Mann Whitney U testi sonucunda evli ve diğer medeni durumdaki tüketiciler arasında ve bekâr ve diğer medeni durumdaki tüketiciler arasında anlamlı bir farkın olduğu tespit edilmiştir. Evli ve diğer medeni durumdaki tüketiciler arasında bugüne kadar kullandığı özel markalardan memnun kalanların sıra ortalaması durumu incelendiğinde evli tüketicilerin diğer medeni durumdaki tüketicilere (121,73) göre daha fazla bugüne kadar kullandığı özel markalardan memnun kaldığı görülmektedir. Ayrıca, bekâr ve diğer medeni durumdaki tüketiciler arasında bugüne kadar kullandığı özel markalardan memnun kalanların sıra ortalaması durumu incelendiğinde bekar tüketicilerin diğer medeni durumdaki tüketicilere (94,50) göre daha fazla bugüne kadar kullandığı özel markalardan memnun kaldığı görülmektedir. Evli tüketicilerin bugüne kadar kullandığı özel markalardan memnun kalması, sıklıkla özel marka kullanarak özel markalar hakkında bilgi sahibi olduklarını, diğer medeni durumdaki (dul, boşanmış) tüketicilere göre daha fazla özel marka satınalma eyleminde bulduklarını gösteriyor olabilir.

Tablo 7: Medeni Durum İle AlışveriŖe Gidildiğinde Yalnızca Özel Markaların Aranması Arasında Bonferroni Düzeltmeli Mann-Whitney U Testi

	Medeni Durum	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Mann-Whitney U	
					Z	P
AlışveriŖe gittiğimde yalnızca özel markaları ararım	Evli	218	199,27	43441,50	-1,687	,092
	Bekar	164	181,17	29711,50		
	Toplam	382				
AlışveriŖe gittiğimde yalnızca özel markaları ararım	Evli	218	115,93	25273,50	-2,118	,034
	Diğer	18	149,58	2692,50		
	Toplam	236				
AlışveriŖe gittiğimde yalnızca özel markaları ararım	Bekar	164	88,05	14441,00	-2,829	,005
	Diğer	18	122,89	2212,00		
	Toplam	182				

Kruskal Wallis testi sonucu alışveriŖe gittiğinde yalnızca özel markaları arayan tüketiciler arasında farklılıklar olduğu tespit edilmesine karşın bu farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirleyebilmek için Bonferroni düzeltmeli Mann Whitney U testi yapılmıştır. Yapılan Bonferroni düzeltmesinde p değeri 0,05/grup sayısı (3) olarak hesaplanmış ve 0,0166 olarak bulunmuştur. Bonferroni düzeltmeli Mann Whitney U testi sonucunda elde edilen p değerleri 0,0166'a göre karşılaştırılarak farkın hangi gruplar arasında olduğu belirlenmiştir. AlışveriŖe gittiğinde yalnızca özel markaları arayanlar ile medeni durum arasında yapılan Bonferroni düzeltmeli Mann Whitney U testi sonucunda bekâr ve diğer medeni durumdaki tüketiciler arasında alışveriŖe gittiğinde yalnızca özel markaları arayanların sıra ortalaması durumu incelendiğinde diğer medeni durumdaki tüketicilerin bekâr tüketicilere (122,89) göre alışveriŖe gittiklerinde yalnızca özel markaları aradıkları görölmektedir. Bekâr tüketicilerin özel markalı ürünlere diğer medeni durumdaki tüketiciler kadar bağlılıklarının olmaması, onların farklı marka tercihleri olduklarını gösteriyor olabilir.

Tüketicilerin öğrenim durumlarına göre özel markalar hakkındaki düşüncelere bakış açılarında bir farklılık olup olmadığını test etmek için kurulan hipotez aŖađdaki gibidir.

H₀: Tüketicilerin öğrenim durumlarına göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında fark yoktur.

H₁: Tüketicilerin öğrenim durumlarına göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında fark vardır.

Tüketicilerin öğrenim durumlarına göre özel markalar hakkındaki dü-

şünceleri arasında bir farklılık olup olmadığını belirlemek üzere yapılan Kruskal Wallis testi sonuçları tablo 8’de verilmiştir. Farklı öğrenim durumlarına sahip tüketicilerin özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında, özel markaların ulusal markalara göre daha ucuz olması, özel markaların sıklıkla özel indirimlere girmesi, özel markaları satın alırken ulusal markalarla genellikle fiyat karşılaştırması yapılmaması, özel markalı ürünlerin ulusal markalarla aynı kaliteye sahip olması, bugüne kadar kullanılan özel markalardan memnun kalması, özel markaların ihtiyaç duyulduğunda rahatlıkla bulunması, özel markaların ulusal markalara karşı iyi bir alternatif olması, satınalma kararı verirken özel markaların sıklıkla dikkate alınması, alışverişlerde özel marka ürün çeşidi bol olan marketlerin tercih edilmesi, özel markaların tanınmış üretici firmalar tarafından üretilmesi, özel markalı ürünlerin içeriği güvenilir olması arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür (p olasılık değeri α olasılık değerinden büyüktür). Buna göre, tüketicilerin öğrenim durumlarına göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında fark yoktur. (H_0) hipotezi kabul edilir. Buna karşılık farklı öğrenim durumunda olan tüketicilerin alışverişe gidildiğinde yalnızca özel markaları araması düşünceleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (p olasılık değeri α olasılık değerinden küçüktür). Buna göre, tüketicilerin öğrenim durumuna göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında fark vardır (H_1) hipotezi kabul edilir.

Kruskal Wallis testi sonucu tüketicilerin alışverişe gittiğinde yalnızca özel markaları araması arasında farklılıklar olduğu tespit edilmesine karşın bu farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirleyebilmek için Bonferroni düzeltmeli Mann Whitney U testi yapılmıştır. Yapılan Bonferroni düzeltmesinde p değeri 0,05/grup sayısı (10) olarak hesaplanmış ve 0,005 olarak bulunmuştur. Bonferroni düzeltmeli Mann Whitney U testi sonucunda elde edilen p değerleri 0,005’e göre karşılaştırılarak farkın hangi gruplar arasında olduğu belirlenmiştir. Tüketicilerin alışverişe gittiğinde yalnızca özel markaları araması ile eğitim durumu arasında yapılan Bonferroni düzeltmeli Mann Whitney U testi sonucunda ilköğretim ve lise mezunu tüketiciler arasında anlamlı bir farkın olduğu tespit edilmiştir. İlköğretim ve lise mezunu tüketiciler arasında alışverişe gittiğinde yalnızca özel markaları araması sıra ortalaması durumu incelendiğinde ilköğretim mezunlarının lise mezunlarına (98,70) göre daha fazla alışverişe gittiğinde yalnızca özel markaları aradıkları görülmektedir.

Tablo 8 : Öğrenim Durumu İle AlışveriŖe Gittiğimde Yalnızca Özel Markaların Aranması Arasında Bonferroni Düzeltmeli Mann-Whitney U Testi

	Öğrenim Durumu	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Mann-Whitney U	
					Z	P
AlışveriŖe gittiğimde yalnızca özel markalarını ararım	İlköğretim	58	64,17	3722,00	-2,112	,035
	Ortaokul	57	51,72	2948,00		
	Toplam	115				
AlışveriŖe gittiğimde yalnızca özel markaları ararım	İlköğretim	58	98,70	5724,50	-2,522	,012
	Lise	113	79,48	8981,50		
	Toplam	171				
AlışveriŖe gittiğimde yalnızca özel markaları ararım	İlköğretim	58	135,16	7839,00	-3,675	,000
	Lisans	162	101,67	16471,00		
	Toplam	220				
AlışveriŖe gittiğimde yalnızca özel markaları ararım	İlköğretim	58	36,76	2132,00	-2,382	,017
	Lisansüstü	10	21,40	214,00		
	Toplam	68				
AlışveriŖe gittiğimde yalnızca özel markaları ararım	Ortaokul	57	85,11	4851,50	-,077	,939
	Lise	113	85,69	9683,50		
	Toplam	170				
AlışveriŖe gittiğimde yalnızca özel markaları ararım	Ortaokul	57	114,99	6554,50	-,742	,458
	Lisans	162	108,24	17535,50		
	Toplam	219				
AlışveriŖe gittiğimde yalnızca market markalarını ararım	Ortaokul	57	35,18	2005,50	-1,255	,210
	Lisansüstü	10	27,25	272,50		
	Toplam	67				
AlışveriŖe gittiğimde yalnızca özel markaları ararım	Lise	113	143,67	16234,50	-1,051	,293
	Lisans	162	134,05	21715,50		
	Toplam	275				
AlışveriŖe gittiğimde yalnızca özel markaları ararım	Lise	113	63,20	7141,50	-1,314	,189
	Lisansüstü	10	48,45	484,50		
	Toplam	123				
AlışveriŖe gittiğimde yalnızca özel markaları ararım	Lisans	162	87,43	14163,50	-1,057	,290
	Lisansüstü	10	71,45	714,50		
	Toplam	172				

Ayrıca, ilköğretim ve lisans mezunları arasında alışverişe gittiğinde yalnızca özel markaları araması sıra ortalaması durumu incelendiğinde ilköğretim mezunlarının lisans mezunlarına (135,16) göre daha fazla alışverişe gittiğinde yalnızca özel markaları aradıkları görülmektedir. İlköğretim mezunlarının alışverişe gittiğinde yalnızca özel markaları araması, özel markalara olan bağlılıklarını gösterirken, fiyat faktörünün de etkisiyle özel markaların genellikle tüketici gözünde “ucuz ürün” olarak algılanmasıyla eğitim seviyesi düştükçe özel markalara bağlılığın arttığını gösteriyor olabilir.

Tüketicilerin tercih ettikleri süpermarkete göre özel markalar hakkındaki düşüncelere bakış açılarında bir farklılık olup olmadığını test etmek için kurulan hipotez aşağıdaki gibidir.

H₀: Tüketicilerin tercih ettikleri süpermarkete göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında fark yoktur.

H₁: Tüketicilerin tercih ettikleri süpermarkete göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında fark vardır.

Tüketicilerin tercih ettikleri süpermarkete göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında bir farklılık olup olmadığını belirlemek üzere yapılan Kruskal Wallis testi sonuçları çizelge tablo 9’da verilmiştir. Farklı süpermarket tercihlerine sahip tüketicilerin özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında, özel markaların ulusal markalara göre daha ucuz olması, özel markaların sıklıkla özel indirimlere girmesi, özel markaları satın alırken ulusal markalarla genellikle fiyat karşılaştırması yapılmaması, özel markaların ihtiyaç duyulduğunda rahatlıkla bulunması, bugüne kadar kullanılan özel markalardan memnun kalması, alışverişe gidildiğinde yalnızca özel markaları araması, özel markaların ulusal markalara karşı iyi bir alternatif olması, satınalma kararı verirken özel markaların sıklıkla dikkate alınması, alışverişlerde özel marka ürün çeşidi bol olan marketlerin tercih edilmesi, özel markaların tanınmış üretici firmalar tarafından üretilmesi, özel markalı ürünlerin içeriği güvenilir olması düşünceleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür (p olasılık değeri α olasılık değerinden büyüktür). Buna göre, tüketicilerin tercih ettikleri süpermarkete göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında fark yoktur. (H₀) hipotezi kabul edilir. Buna karşılık farklı süpermarket tercihleri olan tüketicilerin, özel markalı ürünlerin ulusal markalarla aynı kaliteye sahip olması düşünceleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (p olasılık değeri α olasılık değerinden küçüktür). Buna göre, tüketicilerin tercih ettikleri süpermarkete göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında fark vardır (H₁) hipotezi kabul edilir.

Tablo 9 : Tercih Edilen Süpermarket İle Özel Markaların Ulusal Markalarla Aynı Kaliteye Sahip Olması Arasında Bonferroni Düzeltmeli Mann-Whitney U Test

	Tercih edilen süper market	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Mann-Whitney U	
					Z	P
Özel markalar ulusal markalarla aynı kaliteye sahiptir	Migros	145	145,62	21115,00	-1,071	,284
	Tansaş	156	156,00	24336,00		
	Toplam	301				
Özel markalar ulusal markalarla aynı kaliteye sahiptir	Migros	145	120,38	17455,50	-1,850	,064
	Kipa	83	104,22	8650,50		
	Toplam	228				
Özel markalar ulusal markalarla aynı kaliteye sahiptir	Migros	145	82,97	12031,00	-1,674	,094
	Diğer	16	63,13	1010,00		
	Toplam	161				
Özel markalar ulusal markalarla aynı kaliteye sahiptir	Tansaş	156	128,61	20063,50	-2,742	,006
	Kipa	83	103,81	8616,50		
	Toplam	239				
Özel markalar ulusal markalarla aynı kaliteye sahiptir	Tansaş	156	88,95	13876,50	-2,092	,036
	Diğer	16	62,59	1001,50		
	Toplam	172				
Özel markalar ulusal markalarla aynı kaliteye sahiptir	Kipa	83	50,92	4226,50	-,765	,444
	Diğer	16	45,22	723,50		
	Toplam	99				

Kruskal Wallis testi sonucu özel markalı ürünlerin ulusal markalarla aynı kaliteye sahip olması arasında farklılıklar olduğu tespit edilmesine karşın bu farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirleyebilmek için Bonferroni düzeltmeli Mann Whitney U testi yapılmıştır. Yapılan Bonferroni düzeltmesinde p değeri 0,05/grup sayısı (6) olarak hesaplanmış ve 0,0083 olarak bulunmuştur. Bonferroni düzeltmeli Mann Whitney U testi sonucunda elde edilen p değerleri 0,0083'e göre karşılaştırılarak farkın hangi gruplar arasında olduğu belirlenmiştir. Özel markalı ürünlerin ulusal markalarla aynı kaliteye sahip olması ile tercih edilen süpermarket arasında yapılan Bonferroni düzeltmeli Mann Whitney U testi sonucunda Tansaş ve Kipa tercih eden tüketiciler arasında anlamlı bir farkın olduğu tespit edilmiştir. Tansaş ve Kipa tercih eden tüketiciler arasında özel

markalı ürünlerin ulusal markalarla aynı kaliteye sahip olması sıra ortalaması durumu incelendiğinde Tansaş tercih edenlerin Kipa tercih edenlere (128,61) göre daha fazla özel markalı ürünlerin ulusal markalarla aynı kaliteye sahip olduğunu düşündükleri görülmektedir. Tansaş ve Kipa müşterileri arasında özel markalı ürünlerin ulusal markalarla aynı kaliteye sahip olduğunu düşünen Tansaş müşterilerinin özel markalı ürünleri sıklıkla tercih ederek, ulusal markalarla kıyaslama yapacak bilgiye sahip olduklarını düşünebiliriz.

Tüketicilerin özel markası tercih edilen süpermarkete göre özel markalar hakkındaki düşüncelere bakış açılarında bir farklılık olup olmadığını test etmek için kurulan hipotez aşağıdaki gibidir.

H₀: Tüketicilerin özel markası tercih edilen süpermarkete göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında fark yoktur.

H₁: Tüketicilerin özel markası tercih edilen süpermarkete göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında fark vardır.

Tüketicilerin özel markası tercih edilen süpermarkete göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında bir farklılık olup olmadığını belirlemek üzere yapılan Kruskal Wallis testi sonuçları tablo 10'da verilmiştir. Özel markası tercih edilen farklı süpermarket tercihlerine göre tüketicilerin özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında, özel markaların ulusal markalara göre daha ucuz olması, özel markaların ihtiyaç duyulduğunda rahatlıkla bulunması, özel markaları satın alırken ulusal markalarla genellikle fiyat karşılaştırması yapılmaması, özel markalı ürünlerin ulusal markalarla aynı kaliteye sahip olması, bugüne kadar kullanılan özel markalardan memnun kalması, alışverişe gidildiğinde yalnızca özel markaları araması, özel markaların ulusal markalara karşı iyi bir alternatif olması, satınalma kararı verirken özel markaların sıklıkla dikkate alınması, alışverişlerde özel marka ürün çeşidi bol olan marketlerin tercih edilmesi, özel markaların tanınmış üretici firmalar tarafından üretilmesi, özel markalı ürünlerin içeriği güvenilir olması düşünceleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür (p olasılık değeri α olasılık değerinden büyüktür). Buna göre, tüketicilerin özel markası tercih edilen süpermarkete göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında fark yoktur. (H₀) hipotezi kabul edilir. Buna karşılık farklı süpermarket tercihlerine göre tüketicilerin özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında özel markaların sıklıkla özel indirimlere girmesi açısından anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (p olasılık değeri α olasılık değerinden küçüktür). Buna göre, tüketicilerin özel markası tercih edilen süpermarkete göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında fark vardır (H₁) hipotezi kabul edilir.

Kruskal Wallis testi sonucu özel markaların sıklıkla özel indirimlere girmesi ile özel markası tercih edilen süpermarket arasında farklılıklar

olduđu tespit edilmesine karřın bu farklılıđın hangi gruplardan kaynaklandıđını belirleyebilmek için Bonferroni dűzeltmeli Mann Whitney U testi yapılmıřtır. Yapılan Bonferroni dűzeltmesinde p deđeri 0,05/grup sayısı (6) olarak hesaplanmış ve 0,0083 olarak bulunmuřtur. Bonferroni dűzeltmeli Mann Whitney U testi sonucunda elde edilen p deđerleri 0,0083'e gűre karřılařtırılarak farkın hangi gruplar arasında olduđu belirlenmiřtir. Özel markaların sıklıkla özel indirimlere girmesi ile özel markası tercih edilen sűpermarket arasında yapılan Bonferroni dűzeltmeli Mann Whitney U testi sonucunda Tansař ve Kipa tercih eden tűketiciler arasında anlamlı bir farkın olduđu tespit edilmiřtir.

Tablo10 : Özel Markası Tercih Edilen Sűpermarket İle zel Markaların Sıklıkla zel İndirimlere Girmesi Arasında Bonferroni Dűzeltmeli Mann-Whitney U Testi

	zel markası tercih edilen sűpermarket	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Mann-Whitney U	
					Z	P
Özel markalar sıklıkla özel indirimlere girmektedir	Migros	143	142,96	20443,00	-1,148	,251
	Tansaş	153	153,68	23513,00		
	Toplam	296				
Özel markalar sıklıkla özel indirimlere girmektedir	Migros	143	120,58	17243,00	-1,740	,082
	Kipa	86	105,72	9092,00		
	Toplam	229				
Özel markalar sıklıkla özel indirimlere girmektedir	Migros	143	80,22	11471,00	-,634	,526
	Diğer	18	87,22	1570,00		
	Toplam	161				
Özel markalar sıklıkla özel indirimlere girmektedir	Tansaş	153	128,92	19724,00	-2,829	,005
	Kipa	86	104,14	8956,00		
	Toplam	239				
Özel markalar sıklıkla özel indirimlere girmektedir	Tansaş	153	85,74	13118,00	-,214	,830
	Diğer	18	88,22	1588,00		
	Toplam	171				
Özel markalar sıklıkla özel indirimlere girmektedir	Kipa	86	50,83	4371,00	-1,296	,195
	Diğer	18	60,50	1089,00		
	Toplam	104				

Tansař ve Kipa zel markalı őrűnleri tercih eden tűketiciler arasında özel markaların sıklıkla özel indirimlere girmesi sıra ortalaması durumu incelendiđinde Tansař tercih edenlerin Kipa tercih edenlere (128,92) gűre daha fazla özel markaların sıklıkla özel indirimlere girdiđini dűřűndűkleri gűrűlmektedir. Tűketicilerin Tansař'ın özel markalarını yođun olarak tercih etmeleri, sűrekli őrűn indirimlerini takip etmeleri, Tansař tercih edenlerin Kipa tercih edenlere gűre daha fazla özel markaların sıklıkla özel indirimlere girdiđini dűřűndűklerini gűsteriyor olabilir.

Tablo 11: Tüketicilerin Cinsiyetine Göre Tüketicilerin Özel Markalar Hakkındaki Düşünceleri Arasında Farklılık Durumu

	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Mann-Whitney U Z	P
Özel markalar ulusal markalara göre daha ucuzdur	Kadın	162	214,24	34706,50	-2.106	.035
	Erkek	238	191,15	45493,50		
	Toplam	400				
Özel markalar sıklıkla özel indirimde girmektedir	Kadın	162	197,14	31937,00	-.508	.611
	Erkek	238	202,79	48263,00		
	Toplam	400				
Özel markaları satın alırken ulusal markalarla genellikle fiyat karşılaştırması yapmam	Kadın	162	200,37	32459,50	-.020	.984
	Erkek	238	200,59	47740,50		
	Toplam	400				
Özel markalar ulusal markalarla aynı kaliteye sahiptir	Kadın	162	204,30	33096,00	-.562	.574
	Erkek	238	197,92	47104,00		
	Toplam	400				
Bugüne kadar kullandığım özel markalardan memnun kaldım	Kadın	162	202,85	32862,50	-.356	.722
	Erkek	238	198,90	47337,50		
	Toplam	400				
Alışverişe gittiğimde yalnızca özel markaları ararım	Kadın	162	204,63	33150,50	-.625	.532
	Erkek	238	197,69	47049,50		
	Toplam	400				
Özel markalar ulusal markalara karşı iyi bir alternatiftir	Kadın	162	208,86	33835,00	-1.306	.191
	Erkek	238	194,81	46365,00		
	Toplam	400				
Satınalma kararı verirken özel markaları sıklıkla dikkate alırım	Kadın	162	200,13	32420,50	-.055	.956
	Erkek	238	200,75	47779,50		
	Toplam	400				
Özel markalar ihtiyaç duyduğunuzda rahatlıkla bulunabilir	Kadın	162	205,66	33317,00	-.763	.445
	Erkek	238	196,99	46883,00		
	Toplam	400				
Alışverişlerimde özel marka ürün çeşidi bol olan marketleri tercih ederim	Kadın	162	194,22	31464,00	-.928	.353
	Erkek	238	204,77	48736,00		
	Toplam	400				
Özel markalar tanınmış üretici firmalar tarafından üretilmektedir	Kadın	162	199,94	32389,50	-.084	.933
	Erkek	238	200,88	47810,50		
	Toplam	400				
Özel markalı ürünlerin içeriği güveniliridir	Kadın	162	192,85	31242,00	-1.134	.257
	Erkek	238	205,71	48958,00		
	Toplam	400				

Gerçekleştirilen Mann Whitney U testi sonucunda tüketicilerin cinsiyetine göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında sadece “Özel markalar ulusal markalara göre daha ucuzdur” düşüncesinde farklılık çıkmıştır. Tablo incelendiğinde kadın katılımcıların ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde hızla artan rekabet, sürekli değişen teknolojik gelişmeler ve tüketici talepleri işletmeleri müşteri odaklı stratejiler geliştirmeye zorlamaktadır. Tüm sektörlerde olduğu gibi perakendecilik sektörü de bu gelişmelere ayak uydurmaktadır. Bu doğrultuda, ülkemizde özellikle son yıllarda perakendecilerin özel markalı ürünler geliştirme çabası içerisinde oldukları gözlenmektedir. Perakendecilerin kendilerine ait olan ve sadece kendi mağazalarında satışa sundukları markalı ürünleri, literatürde özel markalı ürünler olarak adlandırılmaktadır. Perakendeciler, rakiplerine göre farklılaşmak, ulusal markalı ürünler karşısında rekabet gücünü arttırmak, tüketicilerle ilişkileri geliştirmek, tüketici bağlılığını sağlamak, mağaza imajını güçlendirmek gibi nedenlerle özel markalı ürünler geliştirmeye yönelmektedirler.

Özel markalı ürünler dünyada ilk olarak düşük fiyatlı düşük kaliteli ürünler olarak sunulsa da zamanla bu durum değişmiş ve ulusal markalı ürünlerle doğrudan rekabet edebilen, yüksek kaliteli ürünler haline gelmişlerdir. Bunun için en büyük etken hiç şüphesiz perakendecilerin rekabet gücünün artmasıdır. Öyle ki dünyada perakendecilerin hem mağaza sayıları ve sundukları özel markalı ürün sayısı artmakta hem de satış hacimleri gittikçe yükselmektedir. Diğer taraftan tüketicilerin değişen yaşam standartları ve bunun neticesinde değişen alışveriş alışkanlıkları da bu gelişimi destekler niteliktedir. Günümüzde tüketiciler kısıtlı zamanlarda istedikleri tüm ürünleri bir arada bulabilecekleri mağazalardan alışveriş yapmayı tercih etmektedirler. Bu açıdan tüketicilerin sahip oldukları alternatifleri artıran özel markalı ürünler, tüketicilerin bu ihtiyaçlarına da katkıda bulunarak perakendecilerin rekabet gücü kazanmalarını sağlamaktadır. Günümüzde tüketiciler günlük ihtiyaçları için bile marketleri tercih eder hale gelmiştir. Evlerin yakınlarında bulunan marketler tüketicilerin sıklıkla markete gitmelerini sağlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı tüketicilerin özel markalar hakkındaki düşüncelerini ortaya koymaktır. Bu temel amaç doğrultusunda çalışmanın alt amacı ise tüketicilerin demografik özelliklerine göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında farklılık olup olmadığını ortaya koymaktır.

Gerçekleştirilen araştırma sonucuna göre tüketicilerin özel markalı ürünler hakkındaki düşünceleri genel anlamda ortalamanın üzerinde bir değere sahiptir. tüketicilerin özel markalı ürünler hakkındaki düşüncelerinde en yüksek ortalamaya “özel markalar ulusal markalara göre daha ucuzdur” (3,93) ifadesi sahipken en düşük ortalamaya “Alışverişe gittiğimde yalnızca özel markaları ararım” (2,59) ifadesi sahiptir. bu durum tüketicilerin alışverişleri esnasında sadece özel markaları dikkate almamakla birlikte bu ürünlerin ucuzluğunun farkında olduklarını göstermektedir.

Gerçekleştirilen araştırma ile tüketicilerin farklı özelliklerine göre

özel markalı ürünler hakkındaki düşüncelerinin farklılaşıp farklılaşmadığı ortaya konmuştur. Tüketicilerin yaş, gelir düzeyi, markete gidiş sıklığına göre tüketicilerin özel markalı ürünler hakkındaki düşünceleri arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

Farklı medeni durumda olan tüketicilerin özel markalı ürünlerin ulusal markalarla aynı kaliteye sahip olması, bugüne kadar kullanılan özel markalardan memnun kalması, alışverişe gidildiğinde yalnızca özel markaları araması düşünceleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Evli ve bekar tüketiciler arasında özel markalı ürünlerin ulusal markalarla aynı kaliteye sahip olması sıra ortalaması durumu incelendiğinde evli tüketicilerin bekar tüketicilere göre daha fazla özel markalı ürünlerin ulusal markalarla aynı kaliteye sahip olduğunu düşündüğü görülmektedir. Evli ve diğer medeni durumdaki tüketiciler arasında bugüne kadar kullandığı özel markalardan memnun kalanların sıra ortalaması durumu incelendiğinde evli tüketicilerin diğer medeni durumdaki tüketicilere göre daha fazla bugüne kadar kullandığı özel markalardan memnun kaldığı görülmektedir. Bekâr ve diğer medeni durumdaki tüketiciler arasında alışverişe gittiğinde yalnızca özel markaları arayanların sıra ortalaması durumu incelendiğinde diğer medeni durumdaki tüketicilerin bekâr tüketicilere göre alışverişe gittiklerinde yalnızca özel markaları aradıkları görülmektedir.

Yapılan analizler sonucunda farklı öğrenim durumunda olan tüketicilerin alışverişe gidildiğinde yalnızca özel markaları araması düşünceleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. bu farklılık ilköğretim mezunları ile lise ve lisans mezunları arasından kaynaklanmaktadır. İlk öğretim mezunları diğer gruplara göre alışverişe gidildiğinde yalnızca özel markaları daha fazla aramaktadırlar.

Yapılan analizler sonucunda farklı süpermarket tercihleri olan tüketicilerin, özel markalı ürünlerin ulusal markalarla aynı kaliteye sahip olması düşünceleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Bu farklılık tansaş ve kipa arasından kaynaklanmaktadır. Tansaş tercih edenler özel markalı ürünlerin ulusal markalarla aynı kaliteye sahip olduğunu daha fazla düşünmektedirler.

Yapılan analizler sonucunda farklı özel markası tercih edilen süpermarkete göre tüketicilerin özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında özel markaların sıklıkla özel indirimlere girmesi açısından anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Bu farklılık tansaş ve kipa arasından kaynaklanmaktadır. Tansaş tercih edenler özel markaların sıklıkla özel indirimlere girdiğini daha fazla düşünmektedirler.

Yapılan analizler sonucunda tüketicilerin cinsiyetine göre özel markalar hakkındaki düşünceleri arasında sadece “Özel markalar ulusal markalara göre daha ucuzdur” düşüncesinde farklılık olduğu ve kadın katılımcıla-

rın ortalamalarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçlarından perakendeci işletmelere öneri olarak özel markalarda kalite ve kalite standardizasyonu sağlmanın önemi ortaya çıkmaktadır. Perakendecilerin, kendi markalarını fason olarak ürettirdiği üretici firmaların üretim standartlarını sürekli takip etmesi, kalite standartlarını iyileştirmesi ve kendi markasına araştırma geliştirme, reklâm ve tutundurma faaliyetleri için yatırım yapması hem özel markanın gücünü arttıracak hem de ulusal ve uluslar arası markalara karşı ön plâna çıkartıp tüketicilerin satın alma kararlarında tercih nedeni yaratacaktır. Ayrıca, perakendeci işletmelerin rakip ürünlerin fiyatlarını takip ederek, kendi maliyetlerini de göz önünde bulundurarak uygun fiyat politikası benimsemeleri gerekmektedir.

Özel markalı ürünlerin içeriği hakkında çok fazla bilgisi olmayan tüketiciler, tanınmış ulusal markalı ürünleri tercih etmektedirler. Perakendeci işletmeler, bunu önlemek için tutundurma çalışmalarına ağırlık vermemelidirler. Mağaza içi tat testleri, ücretsiz ürün dağıtımı, indirim kuponları, tüketici üründen memnun kalmadığında para iade garantisi, çekilişle hediye verme gibi çeşitli yöntemlerle ürün tanıtımı desteklenmeli, tüketicinin özel markalı ürünü denemesi ve satınalması sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Albayrak M. ve C. Dölekoğlu (2006) Gıda Perakendeciliğinde Market Markalı Ürün Stratejisi, Akdeniz İİBF Dergisi, Sayı:11, s. 204.
- Ar A. A.(2004) Marka ve Marka Stratejileri, 3. Basım, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Armağan Aksu E. (2010) Tüketicilerin Market Markalı Gıda Ürünlerine Bakış Açıları: Aydın İlinde Bir Uygulama, Türkiye IX. Tarım Ekonomisi Kongresi, Şanlıurfa
- Arslan B. (2015), Türkiye’de İkamet Eden Tüketicilerin Özel Markalı Ürünlere Yönelik Tutumlarına Etki Eden Faktörler, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 14 (55), 125-138
- Baltas, G. (1997) “Determinants of Store Brand Choice: A Behavioral Analysis”, Journal of Product & Brand Management, Vol. 6 No. 5, s. 315-324.
- Dick, A., Jain, A. and Richardson, P. (1995), “Correlates of Store Brand Proneness: Some Empirical Observations”, *Journal of Product & Brand Management*, Vol. 4 No. 4, pp. 15-22.
- Guerrero, L., Colomer, Y., GuaÁrdia, M.D., Xicola, J. & Clotet, R. (2000). Consumer attitude towards store brands. Food Quality and Preference, 11, 387-395
- Hoch Stephen J. (1996) How Should National Brnads Think About Private Labels, Sloan Managment Review, Vol 37, No: 2, s.89-101.
- Oğuz C. ve Tüzemen E. (2012), Tüketicilerin Market Markalı Gıda Ürünlerine Bakış Açıları (Konya İli Selçuklu İlçesi Örneği), 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 5-7 Eylül 2012, Konya, 936-941
- Özdemir Ş. ve Gökdemir N. (2016), Perakendeci Markalı Ürünlerin Pazarlamasında Ambalaj, Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi, 2(2), 1-22
- Pala M. ve Saygı B. (2004) Gıda Sanayinde Büyük Mağazaların Perakendeci Markalı Ürün Uygulamaları, İTO Yayınları, Yayın No:2004-73.
- Schneider G.K. (2005) Uluslar arası Pazarlarda Tüketicilerin Özel Marka Satın Alma Davranışları, Gıda Ürün Grubunda Türk ve Alman Tüketiciler Üzerinde Pilot Uygulama, TMMOB Makine Mühendisleri Odası Marka Yönetimi Sempozyumu, 14-15 Nisan, Gaziantep, s. 161-170.
- Sethuraman R. ve Cole C. (1999) “Factors Influencing The Price Premiums That Consumers Pay for National Brands over Store Brands”, Journal of Product & Brand Management, 8(4), 340-351.
- Taşkın Ç., Karadamar A. A., Öztürk O ve İkiz G. (2016), Perakende Marka Değerinin Öncülleri: IKEA Markası Üzerine Bir Araştırma, İşletme Araştırmaları Dergisi, 8(4), 522-544

Bölüm 92

İŞLETMELERDE KURUMSALLAŞMA VE MARKALAŞMA

Naim Çağlar DİRİ¹

1 Öğr. Gör. , Selçuk Üniversitesi, Karapınar Aydoğanlar Meslek Yüksekokulu, Konya,
Türkiye, caglardi@selcuk.edu.tr

GİRİŞ

Günümüz rekabet koşulları ve ekonomik krizler içerisinde işletmelerin ayakta kalabilmeleri ve devamlılıklarını sürdürebilmeleri her geçen gün daha da zorlaşmaktadır. Dolayısıyla bu şartlar altında işletmelerin rakip firmalardan bir adım önde olması, müşterilerin ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayabilecek kapasitede olmalı ve işletme içerisinde etkin bir yönetime sahip olması gerekmektedir. İşte tamda bu noktada kurumsallaşma ve markalaşma kavramları işletmeler için günden güne daha da önemi artan bir kavram olmaya başlamıştır. Varlığını sürdürmek, mevcut pazardaki payını artırmak ve değişen piyasa koşullarına uyum sağlayabilmek kurumsal bir işletme ve markalı ürün ve hizmetlerin varlığı ile mümkün olabilmektedir.

Pazar payını ve karlılığını artırmayı planlayan her işletme için kurumsallaşma çok önemli bir kavramdır. Kurumsallaşma için işletmeleri şahısların değil, işletme içerisindeki herkesin kurallara ve bir takım prosedürlere göre yönetilmesini zorunlu kılan bir süreç olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle işletme içerisinde bir sistemin olması, bir takım kurallarla işletmelerin yönetilmesi daha güvenilir, daha kaliteli ve akıcı bir yönetim ve buna bağlı olarak da işletmenin genel performansının artması söz konusudur. Tabi bu süreçte kurumsallaşma ile işletmelerin şahıslara bağlı olmadan ayakta kalabilmesi ve uzun vadeli daha stratejik kararlar alabilmesi de mümkün olacaktır.

Mal ya da hizmet sunan işletmeler teknolojinin her geçen gün artması ile rekabet ortamında bir takım farklılıklar yaratmak zorunda kalmaktadırlar. Tüketicileri ve tüketicilerin satın alma ve bir ürüne ya da hizmete ilgi duyma sürecini en iyi şekilde analiz edip anlamak, pazarlama ve satış stratejileri açısından oldukça önemlidir. Bu süreçte tüketicilerin kararlarını etkileyen en önemli faktörlerden birisi de markalaşmadır. Markalaşma, tüketicilerin satın alma süreçlerini önemli derecede etkileyerek, ürün ve hizmetlerin birbirinden ayrılmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte markalaşmanın pazarlama ve reklam noktasında işletmelerin yapacakları faaliyetlerin odak noktasını oluşturduğu da bir gerçektir.

Gerek kurumsallaşma gerekse markalaşma işletmeler açısından son derece önemli kavramlardır. Kurumsallaşma ile işletmeler şahıslara bağlı olmadan devamlılıklarını sürdürmekle kalmayıp işletme içerisinde verimlilik ve karlılığı artırmaktadır. Markalaşma ile de ürün ve/veya hizmetlerin tüketiciler tarafında tercih sebebi olması, rakipler karşısında rekabet olanağı sağlaması ve karlılığın artırılması gibi bir çok faktör ortaya çıkmaktadır.

1. MARKALAŞMA

Günümüzde marka kavramı her geçen gün daha da önem kazanmaya başlamıştır. İnsanlar ürün ve hizmet satın alırken daha fazla bedel ödeyerek

ismi duyulmuş, kaliteli ürünleri tercih etmektedirler. İnsanları bu şekilde bir tercihte bulunmaya yönelten neden ise daha fazla fayda ve itibar sağlama düşüncesidir.

Bu kadar önemli olan marka kavramı dediğimiz olgunun tanımı ile literatürde oldukça geniş bir yer bulunmaktadır. Bunlardan bir kaç tanesini yazacak olursak;

Marka, aynı ya da farklı sektörlerdeki birbirinin aynı veya birbirinden farklı ürünleri birbirlerinden kolayca ayrılmasını sağlayan, elde edilen ürünün tasarımı ve tanıtım çalışmaları ile benzerlerinden ayrılma olanağı sağlayan, elde edilen ürün ile o ürünü piyasaya sunan kişileri ve kurumları tanımlayan, oldukça geniş kitlelere duyuran, tanıtan, adı geçen ürünün taklit edilmesini ulusal ve uluslararası hukuk alanında engelleyerek koruyan rakam, renk, isim, sözcük, logo ve şekil gibi unsurlara denir (Ak, 1998).

Marka, işletmelerin ürün ya da hizmetlerini rakip firmaların ürün ya da hizmetlerinden ayrılmasını sağlayan, renk, logo, sayılar, kişi adları ve sözcükler gibi unsurları içermektedir (Öztürk, 2010).

“Marka, gerek kalite, gerekse dürüst bir çalışma ve iş hacmi sembolü olarak hak sahibini tanıtan işaretlerdir. Marka, bir veya bir grup üretici ve /veya satıcının mal ve hizmetlerini belirlemeye, tanıtmaya ve rakiplerinkinden ayırıp farklılaştırmaya yarayan isim, terim, sözcük, simge(sembol), tasarım(dizayn), işaret, şekil, renk veya bunların bileşimleridir”(Kotler and Armstrong, 1989).

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere markalaşmak işletmelere birçok değer katmakta ve işletmelerin devamlılıklarını sağlamaktadırlar. Tabii markalaşmayı sadece tutundurma meselesi olarak ele almamak gerekiyor. Markalaşmayı doğru bir şekilde kullanmak işletmeye rekabet etme noktasında önemli bir faktör haline gelebilmektedir (Bellin, 2016).

Markalaşmak kısa sürede ortaya çıkan bir olgu değildir. Sıkı bir çalışma, yatırım ve uzun bir zaman çaba göstermenin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Literatür çalışmaları ve işletme örnekleri de markalaşmanın uzun vadeli emek ve özverili çalışmaların ortak bir ürünü sonucunda ortaya çıkan bir değer olduğunu göstermektedir(Melović ve diğ. 2016).

Kısacası marka tüketiciler açısından bakıldığında bir ürünü ya da hizmeti tanıyabilmenin en kolay yoludur. Tüketicilerde markalı ürün tercih sebebi, ürünün kullanım öncesi ve sonrasında kalite güvencesinin olması ve kullanım sırasında devam eden garantisidir. Marka ürün ya da hizmetlerle bütünleşerek tüketicilere çağrışımında bulunur. Yani bir markadan söz edebilmek için ürün ya da hizmetin tüketicinin kafasında ayrıcalıklı bir nitelikle nitelendirilmesi gerekmektedir (Darıca, 2006).

Chernatony ve Riley (1998), çoğunluğu 1980 ile 1990 yılların arasında yayımlanmış yüzün üzerinde makaleyi incelemiş ve marka ile ilgili olarak on iki boyut tanımlamışlardır. Tanımlanan marka boyutları şunlardır;

- ✓ *yasal araç,*
- ✓ *logo,*
- ✓ *işletme,*
- ✓ *kısa yol,*
- ✓ *risk azaltma,*
- ✓ *kimlik,*
- ✓ *imaj,*
- ✓ *değer sistemi,*
- ✓ *kişilik,*
- ✓ *ilişki,*
- ✓ *eklenen değer ve*
- ✓ *gelişen varlık* boyutları olarak ifade edilmiştir.

Genel olarak baktığımızda markanın fiziksel ve psikolojik olmak üzere iki boyutu vardır(Odabaşı ve Oyman, 2003);

1. Fiziksel boyutta; logo, ambalaj ve tasarımı, imajını oluşturan renk, şekil,

2. Psikolojik boyutunda; duygular, değerler ve inançlar gibi unsurlar akla gelmekte ve bu unsurlar ürünle ilişkilendirilmektedir.

1.1.Marka ile ilgili Unsurları

Markanın tanımı yapılırken bir çok unsurun ışığından faydalanılmaktadır. Dolayısıyla marka tanımıyla birlikte, markayı oluşturan unsurların da incelenmesi gerekmektedir. Marka unsurları bir bütünün parçalarıdır ve hepsi birer denge unsurudur.

1.1.1. Marka Çağrışımları

Tüketiciler ile marka arasında oluşan ilişkide marka çağrışımının önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü herhangi bir marka ile ilgili çağrışım müşterilerin, pazardaki ilgili markanın muadili olan çok sayıda marka arasında vereceği seçim kararını etkilemektedir (Özdiñç, 2008).

Tüketicilerin zihinlerinde markanın doğru bir şekilde yer edinmesi ve güncel olarak bu değerlerin zihinde kalıcı olması başarılı bir çağrışım yaratma ile sağlanabilir. Bunun içinde marka ile ilgili zihinde oluşmuş olan bilgilerin diğer unsurlar ile başarılı bir şekilde birleştirilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan incelendiğinde marka çağrışimleri, marka hakkında iyi veya kötü özet bir takım bilgilerin zihinde oluşması olarak ifade edilebilmektedir (Erdil ve Başarır, 2009).

Çağrışımalar tüketicilerde, ürünün fiziksel ve somut özellikleri ile birlikte markanın ortaya koymuş olduğu sunumlardan çıkmaktadır. Çağrışımalar doğrudan ya da dolaylı yollarla tüketicilere ürün ile ilgili nitelik ve yararlar konusunda algı oluşturmaktadır. Örneğin herhangi bir markanın reklamlarda sık sık görülmesi, tüketicilerde o ürünün güçlü bir marka olduğu algısını oluşturabilmektedir (Sevil, 2006).

1.1.2. Marka İmajı

Marka imajı, tüketicilerde bir markanın olumlu ve olumsuz yönleri, güçlü ve zayıf yönleri gibi oluşan algıların bir araya gelmesidir. Marka konusunda oluşan bu algılar tüketicilerde yaşanmış tecrübeler sonucu doğrudan veya dolaylı yollarla zamanla oluşmaktadır (Perry ve Wisnom III, 2003). Yani marka imajı ile ilgili olarak tüketicilerin zihinlerinde oluşan bütüncül yaklaşımlar şeklinde bir tanım yapmak yanlış olmayacaktır.

Marka imajı ile ilgili yukarıda yapılan tanımlar gibi birçok farklı tanımın bulunmaktadır. Bu tanımların ortak noktası, marka ile ilgili algı, yorum ve pazarlama aktiviteleri gibi değerlerin tüketicilerin kafalarında oluşmuş olmasıdır. Tüketiciler, zihinlerinde oluşan bu algı ile söz konusu marka hakkındaki çağrışımlara dayanarak marka imajına sahip olmaktadır. İşte bu sebepten markalarda oluşan algı kişilere göre farklılık gösterdiğinden dolayı marka imajı kişiden kişiye farklılık gösterebilmektedir (Hung, 2005).

1.1.3. Marka Kimliği

Marka kimliği, ürünün ya da hizmetin diğerlerinden ayrılması yani kişileştirilmesi anlamına gelmektedir. Markalar kendi kimliklerine sahip oldukları zaman anlam kazanmaktadır (Yeşiltaş, 2008).

Günümüzde herhangi bir markaya sahip olan üreticiler kendi kimliklerinden önce marka kimliklerini ön planda tutmaktadırlar. Dolayısıyla bir üretici sahip olduğu birden çok ürünün firmanın kimliği ile değil her ürünü ürünün kendi kimliği ile pazara tanıtmaktadır. Hatta aynı firma sahip olduğu iki markayı birbirine rakip olarak da piyasaya tanıtabilmektedir.

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz marka imajı ile marka kimliği arasında yakın bir ilişki olsa da bazen birbiri ile karıştırılabilmektedir. Fakat ikisinin

de farklı kavramlar olduğunu unutmamak gerekiyor. Marka imajı markayı müşterinin nasıl görmek istediği ile yani müşterinin o marka ile ilgili algısını ifade etmektedir. Marka kimliği ise firmayı ilgili ürüne ait markayı tüketicilerin gözünde nasıl göstermek istediği ile alakalıdır.

1.1.4. Marka Kişiliği

Marka kişiliği, markanın da insanlar gibi birtakım kişilik özelliklerinin olabileceği varsayımına dayanmaktadır. Marka kişiliği “ bir marka ile çağrıştılandırılmış insani özellikler “ olarak; çağdaş, entelektüel, tutucu, yaşlı gibi sıfatların markalara taşınmasını açıklar(Taşlı, 2010). Yani marka kişiliğini markanın insansı yüzü olarak ifade edebiliriz.

Tüketicilerin bir markayı tercih etmesi tüketicilerin markaya ait kişiliği de tercih ettiğini göstermektedir. Bu tercih aynı zamanda o ürüne ya da hizmete olan talebi de artırmaktadır. Bunun yanında marka kişiliğinin bir takım karakteristik özelliğinin olduğunu da unutmamak gerekiyor. Markanın güven verici olması, önemsenmesi, ilham ve heyecan verici olması o markanın marka kişiliğinin karakteristik özellikleri arasında olduğunu söyleyebiliriz(Taşlı, 2010).

1.1.5. Marka Farkındalığı

Bir markanın tanınırlığını sağlayabilmek o marka ile ilgili farkındalık yaratılarak mümkün olmaktadır. Bu nedenler bir markanın müşteriler tarafından fark edilebilmesi o markanın meydana gelmesinde en önemli unsurlardan birisidir. Kısacası farkındalık, markanın tüketicilerin zihinlerinde oluşturduğu etkiyi ifade eder(Aaker, 1996).

Bir başka tanımda ise marka farkındalığının, tüketicilerin bir marka hakkında sahip oldukları iyi ya da kötü tüm bilgilerin toplamından oluştuğudur(Valkenburg ve Buijen, 2005). Tüketiciler nezdinde farkındalığın yüksek olması tüketici kitlesinin satın alma davranışlarını etkilemektedir. Çünkü insanlar iki ürün ya da hizmet arasında tercih etmek zorunda kaldıklarında, tanıdıkları markayı tercih etmektedirler. İşte bu sebepten dolayı üreticiler tüketiciler üzerinde farkındalık oluşturabilmek için reklam, promosyon ve tanıtım gibi faaliyetler yapmak zorundadır(Temeloğlu, 2006).

1.1.6. Marka Değeri

Günümüzde marka değeri kavramı her geçen gün daha da önem kazanmaya başlamıştır. Çünkü işletmelerin marka değerlerine göre değer kazanmaları ve marka değeri yüksek olan işletmelerin daha çok tercih edilmesi dolayısıyla bu işletmelerin daha başarılı olmaktadırlar.

Marka değeri ile müşteri ve marka arasında ürünün değerlerine yönelik his ve algılar ortaya çıkmaktadır. Güçlü bir marka değerine sahip

olmak, müşterilerin tercih ve sadakatlerini yakalayabilme noktasında güçlü bir ayrıcalıktır(Kotler ve Armstrong, 2004). Bundan dolayı da üreticiler açısından marka değerinin rekabet avantajı sağlamada önemli bir etken olduğu, devamlılık noktasında olmazsa olmaz bir durum olduğu ve daha yüksek değerlere nasıl ulaşılabileceği gibi sorular önem kazanmıştır.

1.1.7. Marka Sadakati

Marka sadakati kavramı, tüketicilerin herhangi bir markaya olan inancının gücü olarak tanımlanmaktadır(Temeloğlu, 2006). Bu doğrultuda marka sadakatini, herhangi bir markaya karşı tüketicilerin olumlu bir tutuma sahip olması ve ilerleyen zamanlarda ilgili markayı düzenli olarak satın alma niyeti taşıması olarak tanımlayabiliriz(Avcılar, 2008).

Günümüzde işletmeler, gelip geçici müşterilerin değil uzun zamanlar sadık kalacak müşteri kitlesine sahip olmak için çaba göstermektedirler. Dolayısıyla günümüz işletmelerinin asıl amacı, gerek fiyat gerekse ürün çeşitliliği noktasında rekabetçi olan pazar koşullarında kendilerine sadık tüketici çevresi oluşturmaktır(Çedikçi, 2008). Yani sadık bir tüketici kitlesine sahip olan üreticiler, sahip oldukları bir marka ile büyüme potansiyeline sahip olmakla birlikte bunun devamlılığını sağladığı sürece ayakta kalabilme gücüne de sahip olacaktır.

2.KURUMSALLAŞMA

Kurumsallaşma kavramına yönelik akademik çalışmalarda bir çok tanım yapılmaktadır. Kurumsallaşma ile ilgili birkaç tanımdan bahsedecek olursak, “amaçlara uygun bir örgüt yapısı oluşturulup, iş ve görev tanımlarının yazılı olduğu, iç yönetmeliklerin hazırlanıp, yetki ve sorumlulukların dağıtıldığı profesyonel yönetimdir” (Karpuzoğlu, 2002).

Fındıkçı ise kurumsallaşmayı, her türlü kurum ve kuruluşta, aile yaşamında, toplumsal ilişkilerdeki her türlü süreçte bir takım iletişim ve etkileşim kurallarının olması şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca kurumsallaşmanın olmadığı bir ortamda kuralsızlaşmanın hakim olacağını ve zaman içerisinde kuralsızlığın bir kural haline geleceğini belirtmektedir(Fındıkçı, 2011).

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere işletmelerde kurumsallaşma ile bir takım kuralların hakim olacağını, şahıslardan ziyade kuralların öne planda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira işletmelerin kurallara göre değil de şahısların çıkarları doğrultusunda yönetilmesi bu çıkar guruplarının görevlerini kötüye kullanabilmelerine ortam hazırlayacaktır. Bu durum ise işletmeye yatırım yapacak olan kişileri negatif yönde etkileyecek ve işletmenin performansını olumsuz etkileyecektir.

2.1. Kurumsallaşmanın Öğeleri

2.1.1.Sadelik

İşletmelerin karmaşık bir yapıdan sıyrılarak etkinliklerini artırabilmeleri sade ve yalın bir organizasyonun varlığı ile mümkün olabilmektedir. Bu noktada işletmelerin sade bir organizasyon yapısı kurması kurumsallaşma göstergelerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır(Karpuzoğlu, 2004)

İşletmelerin organizasyon içerisinde sadece ihtiyacı olan şeyleri kullanarak karmaşıklığından sıyrılması ve gereksiz olan uygulamalardan kurtulması gerekmektedir. Böylelikle işletmeler gereksiz işlemlerden kurtularak masraflarını düşürecek ve daha az maliyetlerle daha yüksek kar elde edecektir. İşletmelerdeki sadelik aynı zamanda işletmeler için hızlı karar almaya olanak sağlamaktadır. Yapılan ve yapılacak olan işlerin ise açık bir şekilde tanımlanarak gereksiz faaliyetlerin ortadan kaldırılması işletmelere zaman kazandırmaktadır. Dolayısıyla işletme içerisinde verimliliğin artışında sadeliğin önemli bir etken olduğundan söz edilebilir(Dalay, 2002).

2.1.2.Özerklik

Kellime anlamı olarak özerklik, bir toplumun veya bir kişinin karar alırken hiç bir kimseye bağlı olmamasını ifade etmektedir. Özerkliği bireysel anlamda düşündüğümüzde, hiyerarşik bir yapının reddedilerek bireysel hareket etmek ve karar almak olarak ifade edilmektedir(Brock, 2003).

Örgütsel özerklik ise, karar alırken dışarıya bağımlı olmayan, kendine özgü birtakım kuralları olan işletmelerin kendi prosedürlerini oluşturması ve diğer işletmelere bağlı olmadan onlardan kendini onlardan ayırt etme durumudur. Özerklik ayrıca işletmelerin logo, marka, dizayn gibi işletmenin kendine özgü yönetim şeklini içeren bir kavramdır. Kısacası özerklik, işletmenin görsel ve görsel olmayan değerleri ile dış çevre tarafından nasıl algılandığını, nasıl bir imaj ile nasıl bir kurumsal kimliğe sahip olduğunu göstermektedir(Karpuzoğlu, 2001).

2.1.3.Esneklik

Esneklik kelimesi özellikle günümüzde kurumsal anlamda önemli bir kelimedir. Küreselleşme ile birlikte artan rekabet ortamında kaçamayan işletmeler devamlılıklarını sürdürebilmeleri için esnek davranmak zorundadırlar. İşletmeler içinde buldukları çevre ile sürekli etkileşim içerisinde bulunmaktadır. Tabi bu çevrenin sürekli değişim halinde olduğunu unutmamak gerekiyor. Bu durum ise işletmeler için bir belirsizlik ve bir tehdit oluşturmaktadır. Tüm bunları göz önüne alarak esnekliğin, işletmelerin içinde buldukları ekonomide meydana gelebilecek bir dalgalanmada değişikliklere anında tepki vermek ya da isabetli öngörülerde bulunma yeteneği olduğu söylenebilir(Eichhorst ve Tobsch, 2004).

İşletmelerin kar elde etmeleri ve büyümeleri ömür boyu varlıkları sürdürecekleri anlamına gelmiyor. Fakat işletmelerin esnek bir yapıda olması varlıklarını sürdürmesi noktasında etkili olan faktörlerden biridir (Aslanbay, 2008). Yani işletmelerin varlıklarını devam ettirebilmeleri içinde buldukları değişen çevre koşullarına ayak uydurmaları ile daha da mümkün hale gelebilmektedir.

İşletmelerin değişen çevre koşulları ile ilişkisi aşağıdaki şekillerde gerçekleşmektedir (Karpuzoğlu, 2000):

- ✓ Organizasyonun bilgi, enerji, materyal gibi girdilerini aldığı çevreler ile olan karşılıklı ilişkisi,
- ✓ Organizasyonun iç birimleri arasındaki içsel karşılıklı bağımlılık ilişkisi,
- ✓ Organizasyonun ürettiği mal ve hizmeti gönderdiği çevreler ile olan karşılıklı çıktı ilişkisi,
- ✓ Çevresel unsurlar arasındaki karşılıklı bağımlılık, şeklinde gerçekleşmektedir.

Görüldüğü gibi işletmeler yoğun bir şekilde dış çevre ile ilişki içerisinde. Dolayısıyla bu yoğun çevre şartlarında değişikliğin ne zaman, nasıl ve hangi çevre koşullarına meydana geleceğini kestirmek oldukça zordur. İşte bu zor şartlar altında değişen çevreye anında uyum sağlayan işletmeler kurumsallaşma düzeyi yüksek ve esnek organizasyon yapısına sahip işletmelerdir (Çiftçi, 2006).

2.1.4. Farklılaşma

Bir işletmenin örgütsel yapısı o işletmenin içinde bulunduğu iç ve dış çevre koşullarına bağlı olarak şekillenmektedir. Çok hareketli ve belirsizliğin fazla olduğu çevre koşullarında işletmelerin farklılaşmış olması kurumsallaşma düzeyinin yüksekliğini artırırken, tam tersine hareketin çok olmadığı ve belirsizliğin olmadığı çevre koşullarında işletme birimlerinin fazlaca farklılaşması gerekmemektedir (Karpuzoğlu, 2004).

Farklılaşma daha çok işletmelerin değişen çevre koşullarına uygun yapıya sahip olmasını ifade etmektedir. Yapılan araştırmalarda işletmelerin değişen çevre şartlarına uyum sağlayarak gerektiğinde de farklılaşmaya gitmeye çalıştığı görülmektedir. Bu farklılaşmada işletmenin dış çevredeki değişimin yanı sıra işletmenin büyümesinin de etkili olduğu görülmüştür (Çağlar, 2019).

2.2. Kurumsal Yönetim İlkeleri

İşletmelerde kurumsal yönetimin asıl amacı; öncelikli olarak işletmenin, hissedarların ve çıkar gruplarının karşılıklı haklarını ve sorumluluklarını belirlemek, sonrasında yatırımcılarda güven duygusunu

oluşturmaktır.

Bu amaçlar doğrultusunda kurumsal yönetimin ilkelerini adillik, şeffaflık, hesap verebilirlik ve sorumluluk ilkesi olarak ele almak mümkündür(Serinkaya, 2008).

2.2.1.Adillik

Adillik ilkesi şeffaflık ya da adil yönetim ilkesi şeklinde de adlandırılmaktadır. İşletmelerin yönetiminde ve denetiminde menfaatlerin en uygun noktada uyumlaştırılabilmesi için adaletlik ve şeffaflık temeline dayalı bir görüş benimsenmelidir. Bu ilke ile tüm hissedarların haklarının korunması ve tedarikçiler ile olan ilişkilerde devamlılık sağlanması öngörülmektedir(Altın, 2006).

İşletmelerde mevcut paydaşların farklı oranlarda katkıları vardır ve bu katkıları oranında da her paydaşın yaptığı katkısı oranında çıkarı söz konusudur. Bu doğrultuda işletme yönetimi de bu paydaşların çıkarılarını işletmeye yaptıkları katkıları oranında eşit bir şekilde karşılamakla yükümlüdür.

2.2.2.Şeffaflık

Kurumsal yönetimin bir diğer ilkesi olan şeffaflık ilkesi, işletmelerle ilgili bilgilerin doğru bir şekilde işletme kamuoyuna sunulmasını kapsamaktadır. Gerek işletme sahipleri için gerekse yatırımcılar için en önemli bilgileri işletmenin mali gösterge tablolarıdır. İşletmenin mevcut durumunu gösteren bu tabloların şeffaf bir şekilde paylaşılması işletmeye olan güveni artıran en önemli unsurlardan bir tanesidir (Dando ve Swift, 2003).

Günümüzde işletmeler ile ilgili sık sık karşılaştığımız olumsuz durumların nedenlerine bakıldığında, asıl sorunun işletmelerin şeffaflıktan uzak bir yönetim tarzının mevcut olması gelmektedir. Bu tür olumsuzlukların yaşanmaması için işletmeler, mali tablolarını kamuoyuna doğru, zamanında ve tutarlı bir şekilde paylaşmaları gerekmektedir(Yeniğün, 2008).

Şeffaflığın işletmelerde en iyi şekilde uygulanabilmesi güçlü ve doğru bir bilgi açıklaması ile mümkün olmaktadır. Böylelikle işletmenin bütün çıkar gruplarının işletmeye güveni artmakta ve işletme emin adımlarla devamlılığını sürdürebilmektedir. Şayet işletmeler bu şekilde bir yönetim tarzının dışına çıkılacak olursa yani şeffaf olmayan bir yönetim tarzı benimsenecek olursa (Enron olayında olduğu gibi) menfaat sahipleri çok büyük zarar görecektir ve işletme devamlılığını sürdüremeyecektir(İpçioğlu vd. 2008).

2.2.3.Hesap Verebilirlik

Hesap verilebilirlik ilkesini, işletmeler ve toplum arasında bir sözleşme olarak nitelendirilebilir. İşletmelerin söz konusu bu sözleşmeleri etik kurallar çerçevesinde uygulaması ile işletmeler toplumun bir parçası gibi kabul görmektedir(Warren, 2003; Greening ve Gray, 1994). Yani bu

ilke, işletme yönetimlerinin aldıkları bütün kararları ve yaptıkları bütün faaliyetleri bir gerekçeye dayandırabilmelerini, yaptıkları faaliyetlerin sonuçlarından da yönetimin sorumlu olmalarını gerekli kılmaktadır. Kısacası, bütün paydaşların işletme yönetiminin aldığı kararları ve yaptığı bütün faaliyetleri sorgulamasını sağlamaktadır(Kebeci, 2011).

Ayrıca işletmelerin kurumsallaşmasında da bu ilke önemli etken olarak görülmektedir. Şöyle ki, işletmelerin bilgi ve faaliyetlerini paydaşlarına açık tutması, saydam olması, işletmenin meşruluğunu kolaylaştırırken, işletmenin de kurumsallaşmasına katkı sağlamaktadır(Milne ve Patten, 2002; Zajac ve Westphal, 2004).

2.2.4.Sorumluluk

Sorumluluk ilkesi, işletme yönetiminin yaptığı ve yapacağı bütün faaliyetlerin mevzuatlara, işletme içi düzenlemelere ve buna benze uyulması zorunlu kurallara göre yapılacağını ve bu faaliyetlerin denetlenebilir nitelikte olacağını ifade etmektedir(Kebeci, 2011). Bu ilkenin içeriğinde, işletmenin yönetim kurulunun bütün görev ve sorumlulukları, faaliyetleri, mali haklarını kısacası yöneticilere ile alakalı bütün açıklamalar yer almaktadır(Abdioğlu, 2007).

3. İşletmelerde Kurumsallaşma ve Markalaşma

Günümüz işletmelerinin ileriye yönelik hedeflerini ulaşmalarının ön koşullarından bir tanesi devamlılığın sağlanabilmesidir. Modern toplumlarda bu durum örgütsel yapıların kurumsallaşması ile ortaya çıkmaktadır(Meyer ve Rowan, 1977). Yani kurumsal olan işletmelerin kurumsal olmayan işletmelere nazaran daha uzun ömürlü olduğunu, daha verimli olduğunu, karlılık düzeylerinin daha fazla olduğunu kısacası işletmelerin etkinliklerini artırdığını söyleyebiliriz.

Aynı şekilde işletmeler için saymış olduğumuz bütün bu durumların markalaşma ile de işletmeler de önem arz ettiği söylenebilir. Markayı sadece bir satış aracı olarak düşünmemek gerekiyor. Marka kavramı aynı zamanda işlemenin mevcut durumu hakkında bilgi veren bir olgudur. Yani markalaşma düzeyi yüksek işletmelerin , ürün ve hizmetlerine duyulan güven de daha yüksek olmaktadır. Kısacası markalaşma işletmelerin büyümesini kolaylaştıran hayati bir olgu iken oluşması da bir o kadar sancılıdır. Marka, yatırım, uzun bir çaba ve sıkı bir çabanın sonucunu da ortaya çıkarmaktadır. Bir gecede doğmasını beklememek gerekir(Melović ve diğ. 2016).

Peki işletmeler için;

- ✓ kurumsallaşma mı daha önemli? Markalaşma mı?
- ✓ kurumsallaşma mı önce olmalı? Yoksa markalaşma mı önce olmalı?

Teknolojik gelişmenin hızına yetişemediğimiz günümüzde, artan rekabet koşulları ve müşteri odaklı çalışmaların artması işletmeleri değişime zorlamaktadır. İşletmeler de kar elde edebilmek, devamlılıklarını sürdürebilmek, büyüyerek pazar payını artırmak için bu gelişmeler doğrultusunda değişime ayak uydurmak zorunda kalmaktadırlar. Bu değişimler, etkin bir organizasyon yapısı, profesyonel bir yönetim tarzı ve güçlü ürün ve hizmetlerin varlığı ile ortaya çıkmaktadır. Bunlar ise ancak işletmenin iyi bir şekilde kurumsallaşması ve markalaşma başarısı ile mümkün olabilecektir (Yarar, 2008).

Gerek kurumsallaşma, gerekse markalaşma kavramları işletmeler için hayati önem taşımaktadır. Modern yazın ve işletme örnekleri, markalaşmanın uzun vadeli bir süreç olduğunu, sabır ve süreklilik ile özverili bir çalışmanın sonucunda ortaya çıktığını göstermektedir (Melović ve diğ. 2016). Bu da ancak sürdürülebilir bir işletme yapısı yani kurumsallaşma ile mümkün olabilir. Bir markanın gücü tüketicilerin, bağlılığına, ne sıklıkla aldığına ya da kullandığına, tavsiye edip etmediğiyle ölçülür (Burmam ve Zeplin, 2005). Tabi burada markanın tercih edilmesinde markanın gücü kadar, işletmenin kurumsal tutumu da rol oynayabilir.

Yapılan çalışmalara bakıldığında kurumsallaşmanın markalaşma üzerinde olumlu etkilerinin olduğu görülmektedir. Kurumsallaşmayı bilimsel anlamda uygulayan işletmelerin ürün ya da hizmetlerinin marka olarak tüketicilerin zihinlerinde yer edinmesinde ve isimlerinin tanıtılmasında önemli bir rol üstlendiği söylenebilir. Kısacası işletmelerin markalaşmaları ile kurumsallaşmaları arasında bir ilişkinin olduğu görülmektedir (Durmaz, Açıkgöz, 2019; Yarar, 2008).

Bu iki kavram arasında ki ilişki giyim sektöründe yapılmış bir örnek ile daha somut hale getirecek olursak, şirketlerin markalaşma ve kurumsallaşma süreçlerinde değişik stratejilerin etken olduğu görülmektedir. Hazır giyim sektörü için tüm süreçlerin önce markalaşma ile başladığı, tam anlamıyla markalaşmadan önce kurumsallaşma sürecine girdiği ve sonrasında markalaşma ve kurumsallaşma kavramlarının birbirini tamamlar nitelikte devam ederek yürüdüğü görülmüştür. Hazır giyim sektöründe işletmeler sektöre ilk gireceklerinde ürünlerin tüketiciler tarafında talep edilip edilmeyeceğini bilmek istemektedirler. Çünkü hazır giyim sektöründe insanlar her ne kadar bir ihtiyaç doğrultusunda bu ürünlere talep gösterse de, özellikle moda kavramını etkin olduğu günümüzde markalı ürünler giyim sektöründe pastanın büyük payını almaktadırlar. Bu süreçte işletmeler önce ortaya çıkardıkları modanın tüketiciler tarafında kabul edilip edilmediğini görmek, sonrasında da bu doğrultuda ortaya çıkardıkları bazı marka unsurları ile markayı ortaya çıkarmaya isterler. Bunları yaparken de müşterilerin gözündeki marka imajını zedelememek, gelecek talepleri tam olarak karşılayabilmek ve ürün ya da hizmetleri

zamanında suna bilmek için kurumsallaşma yoluna gitmektedirler. Böylece ikinci aşamada markalaşma ve kurumsallaşma kavramları beraber yürüyen iki süreç olarak karşımıza çıkarken çıkmaktadır (Atılğan, 2011).

Özetleyecek olursak; her iki süreçte işletmelerin devamlılığı için büyük önem taşımaktadır. Kurumsallaşma ile işletmelerin uzun süre hayatta kalabilmeleri amaçlanırken, markalaşma ile ürün ve/veya hizmetin tüketiciler tarafında muadilleri karşısında tercih edilebilmesi amaçlanmaktadır. Görüldüğü gibi her iki kavramında ortak noktası, işletmelerin varlıklarını güçlü ve ayakları yere basar şekilde devam ettirebilecek şekilde destekliyor olmasıdır.

KAYNAKÇA

- Aaker, D. A. (1996). Building Strong Brands, Free Press.
- Abdioğlu, H. (2007). İşletmelerde Kurumsal Yönetim Anlayışı Kapsamında İç Denetim Rolü ve İMKB-100 Örneği, Marmara Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ak, M. (1998). Firma / Markalarda Kurumsal Kimlik ve İmaj. İstanbul: Reklam ve Halkla İlişkiler Sanat Dizisi.
- Altın, H.U. (2006). Sermaye Piyasalarında Kurumsal Yönetim Kavramı ve Türkiye Uygulaması, Yüksek Lisans Tezi, İşletme Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Aslanbay, T. (2008). Kurumsallaşmanın İşletmenin Sürekliliği Üzerine Etkisi Ve Bir Araştırma, Marmara Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Atılđan, A. (2011). Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma ve Markalaşma Türkiye’de İleri Gelen Aile Şirketlerinin Kurumsallaşma ve Markalaşma Örnekleri ile Türk Hazır Giyim Sektöründe Bir Uygulama, Doğuş Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Avcılar, M.Y. (2008). Tüketici Temelli Marka Değerinin Ölçümü, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17 (1), 11-30.
- Bellin, H. (2016). Branding and Marketing Channel Strategies: Some Effects on Channel Partners, Journal of Marketing Channels, 23, p. 255–257.
- Brock, D. M. (2003). Autonomy of Individuals and Organizations: Towards a Strategy Research Agend, International Journal of Business and Economics, 2 (1), 57-73.
- Burmann, C. and Zeplin, S. (2005). Building brand commitment: A behavioural approach to internal brand management, Brand Management VOL, 12, NO. 4, p. 279–300.
- Chernatony, L. Riley, F. D. (1998). Defining A “Brand”: Beyond The Literature With Experts’ Interpretations, urnal of Marketing Management, p. 417-443.
- Çağlar, G. M. (2019). Aile Şirketlerinin Kurumsallaşması Ve Kurumsallaşma Uygulamaları Üzerine Nitel Bir Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Çedikçi, T. (2008). Türkiye Ekonomisinde Markalaşmanın Yeri ve Önemi; Tekstil Sektöründe Bir Uygulama. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi.
- Çiftçi, M. (2006). Kobilerde Kurumsallaşma Sivas İli Mobilya Sektöründe Bir Araştırma, Cumhuriyet Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

- Dalay, M. (2002). *Modern Yönetim Yaklaşımları*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Dando, N., and Swift, T. (2003). *Transparency and Assurance: Minding the Credibility Gap*, *Journal of Business Ethics*, 44 (2/3), 195-200.
- Darıca, H. (2006). *Marka Yönetimi ve Marka Yerleştirme: Filmlerde Marka Yerleştirme*, İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Durmaz, Y. ve Açıkğöz, A. (2019). *Kurumsallaşmanın Markalaşma Üzerindeki Etkisi ve Diyarbakır Merkezinde Bir Alan Çalışması*, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* · Yıl: 9, Cilt: 9, Sayı: 17, 493-510.
- Eichhorst, W., and Tobsch, V. (2004). *Flexible Arbeitswelten: Eine Bestandsaufnahme*. *İZA Standpunkte* 72, 1-10.
- Erdil, T. S. ve Başarır, Ö. (2009). *Marka Çağrışımları ve Satı alma Davranışı Üzerine Olan Etkisinin Ölçümlenmesi*, *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi*, XXVII, Sayı 2, 217-231.
- Fındıkçı, İ. (2011). *Aile Şirketleri'nde Yönetim ve Kurumsallaşma*, İstanbul Alfa Yayınları.
- Greening, D. W., and Gray, B. (1994). *Testing a Model of Organizational Response to Social and Political Issues*, *Academy of Management, Academy of Management Journal*, Vol: 37, No: 3, pp.467-498.
- Hung, C. (2005) *The Effect of Brand Image on Public Relations Perceptions and Customer Loyalty*, *International Journal of Management*; (25, 2), 237-246.
- İpçioğlu, İ. Özyılmaz, A. Karataş, A. (2008). *Güncel Yönetim ve Organizasyon Yaklaşımları*, 8.Bölüm, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Karpuzoğlu E. (2000). *Büyüyen ve Gelişen Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma*, Hayat Yayınları, İstanbul.
- Karpuzoğlu, E. (2001). *Büyüyen ve Gelişen Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma*, Hayat Yayınevi, İstanbul.
- Karpuzoğlu, E., (2002). *Büyüyen ve Gelişen Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma*. 2. Baskı, Hayat Yayınları, İstanbul.
- Karpuzoğlu, E., (2004). *Aile Şirketlerinin Sürekliliğinde Kurumsallaşma*. Bildiri, 1. Aile İşletmeleri Kongresi, Kongre Kitabı, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayını, İstanbul, 17-18 Nisan 2004, s. 42-53.
- Kebeci, T. (2011). *Aile Şirketlerinde Yönetim Anlayışı ve Kurumsallaşma*, İkinci Adım Yayınları.
- Kotler, P. Gary A. (1989). *Principles of Marketing*, 4.ed. New York.
- Kotler, P. Gary A. (2004). *Principles of Marketing*. New Jersey: Pearson-Prentice Hall Education International.
- Melović, B. Ishkov A. Romanovich, M. (2016). *Branding Companies as a Factor of Competitiveness - Relevance for the Engineering Management*, *Procedia Engineering* 165, p. 1563 – 1567.

- Meyer, J. W. Rowan B. (1977). Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony, *American Journal of Sociology*, p. 340-363.
- Milne, M. J. Patten, D. M. Securing Organizational Legitimacy: An Experimental Decision Case Examining the Impact of Environmental Disclosures, *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, Vol: 15, No: 3, pp. 372-397.
- Odabaşı, Y. Oyman, M. Pazarlama İletişimi, *Mediacat* (2003), İstanbul.
- Özdiñ, İ. Y. (2008). Hizmet İşletmelerinin Olumsuz Durum Karşısındaki Tepkisinin Tüketicilerin Marka Çağrısındaki Etkisi, *Çukurova Üniversitesi Doktora Tezi*.
- Öztürk, N. (2010). Marka Yönetimi, *Kadir Has Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*.
- Perry A. Wisnom, III D. (2004). Markaların DNA'sı Essiz ve Dayanıklı Markalar Yaratmanın Kuralları, çev. Zeynep Yılmaz, İstanbul, *MediaCat Kitapları*.
- Serinkaya, İ. (2008). Kurumsal Yönetim Uygulamalarının Firma Değeri Üzerindeki Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz, *Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Niğde*.
- Sevil, B. (2006). Moda sektöründe küresel marka yaratılması: markalaşma çalışmaları üzerine bir uygulama. 9 Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İzmir*.
- Taşlı, C. (2010). Marka Kişiliği İle Marka İmajı Arasındaki İlişki ve Bir Uygulama, *Kocaeli Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*.
- Temeloğlu, E. (2006). Otel işletmelerinde markalaşmanın tüketici satınalma davranışı üzerindeki etkileri: İstanbul'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama. *Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi*.
- Valkenburg, P. M. Bujizen, M. (2005). *Applied Developmental Psychology*
- Warren R. C. The Evolution of Business Legitimacy, *European Business Review*, Vol: 15, No: 3, pp.153-163.
- Yarar, O. (2008). Kurumsallaşma ve markalaşma, İstanbul İlindeki özel hastaneler Üzerinde bir araştırma, *İstanbul Üniversitesi SBE Doktora Tezi, İstanbul*.
- Yenigün, T. (2008). Kurumsal Yönetim ve İşletme İçi Denetim, *Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir*.
- Yeşiltaş, E. (2008). Moda Sektöründe Marka Kimliği, Tüketici Algısı ve Mavi Jeans Örneği, *Anadolu Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*.
- Zajac, E. J. Westphal, J. D. (2004). The Social Construction of Market Value: Institutionalization and Learning Perspectives on Stock Market Reactions, *American Sociological Review*, Vol: 69, No: 3, 2004, pp.433-457.

Bölüm 93

ÇALIŞANLARIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİNE GÖRE TOPLUMSALLAŞMA SÜREÇLERİNİ YAŞAMA DURUMLARI¹

Bahattin RIZAOĞLU²

Tuğrul AYYILDIZ³

¹ Bu çalışma “TOPLUMSALLAŞMA SÜREÇLERİ AÇISINDAN ÖRGÜTSEL TURİSTİK TOPLUMSALLAŞMA: Kuşadası’ndaki Konaklama İşletmeleri Örneği” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Prof.Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Turizm Fakültesi (Emekli Öğretim Üyesi)

³ Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Turizm Fakültesi

1. Giriş

Toplumsallaşma süreçleri örgüt ile işgören arasında bir arayüz görevi görmektedir. Bir tarafta işletme uyguladığı örgütsel toplumsallaşma taktikleri ve örgütsel toplumsallaşma araçları ile örgüt kültürünü işgörene aktarmakta diğer tarafta işgörene uygulanan örgütsel toplumsallaşma taktikleri ve örgütsel toplumsallaşma araçları aracılığıyla kendi kişilik özelliklerine göre toplumsallaşma süreçlerinden bir ya da daha fazlasıyla örgüt kültürünü edinmektedirler. Örgütsel yönetim ve davranış alanında toplumsallaşma süreçleri çok önemli olmasına karşın en çok ihmal edilen konu olmuştur. Günümüze kadar işletmeler örgütsel davranış ve yönetim alanında daha çok örgütsel kültür, örgütsel bağlılık, örgütsel güdülenme, örgütsel etkinlik, iş doyumunu, örgütsel edim, örgütsel çatışma, örgütsel zorlanma (stres), işgören değerlendirilmesi, iş çözümlemesi gibi konularla ilgilenmişler toplumsallaşma süreçlerinin işgören yönünü ihmal etmişlerdir. Halbuki bu konuların temelini de toplumsallaşma süreçleri oluşturmaktadır. İşletmeler işgörene örgüt kültürünü toplumsallaşma süreçlerinden hangisi/hangileri ile edindikleri konusuyla hem genelde hemde özelde ilgilenmemişlerdir. Toplumsallaşma süreçlerinin ihmal edilmesi işletmeler için önemli bir sorunu oluşturmaktadır.

2. TOPLUMSALLAŞMA KAVRAMI

İnsanları diğer canlılardan ayıran bazı özellikler bulunmaktadır. Ancak insanların toplumsal bir varlık olması onları diğer canlılardan ayıran en temel özelliktir. (Akay, 2006). İnsan gereksinimlerini karşılanması için bir ilişki ve bir etkileşim içinde olan ve ortak bir kültürü paylaşan çok sayıda insanın oluşturduğu birliktelik toplumu oluşturur. Kişiler kümeleri; kümeler ise toplumu oluşturmaktadır (Fichter, 2004). İnsanlar yaşamlarını farklı kümeler içinde sürdürürler. Toplamların süreklilik gösteren en önemli süreçlerinden birisi kümeleşme sürecidir. Bilinçli ya da bilinçsiz bir dayanışma güdüsü kümeleşmenin ya da toplumsallaşmanın temelinde bulunmaktadır (Armağan ve Armağan, 1988). İnsanların davranışlarının büyük bir bölümü öğrenilmiş davranışlardan oluşmaktadır. İnsanlar belirli davranışları belirli bir öğrenme süreci içerisinde sergilerler. İnsanların bir toplum içerisinde bazı şeyleri öğrenmeleri toplumsallaşma süreci olarak tanımlanan bir oluşum içerisinde meydana gelir (Özkalp, 1993). Toplumsallaşmanın amaçlarından biri bireyleri toplum içerisinde kabul edilen rolere ve sorumluluklara hazırlamaktır. Toplumsallaşmanın bir başka amacı da toplumdaki kültüre dayalı olarak değer, inanış ve fikirlerin aktarılmasıdır. (Thomas and King, 2007).

İnsanla ilgilenen bilimlerin ortak konusunu toplumsallaşma meydana getirir. Bu nedenle her toplumsal bilimde toplumsallaşma konusunda bir tanım geliştirilmeye çalışıldığından dolayı toplumsallaşmanın tek bir tanı-

mının yapılması oldukça zordur. (Gökçe, 1996). Toplumsallaşmanın farklı boyutlarına dikkat çeken pek çok toplumsallaşma tanımından söz edilebilir. Örneğin; Stroebe (2001) inanış, tutum ve davranış kurallarını irdeleyerek toplumsallaşmayı, bir toplumun üyesi olarak bireyin inanış ve tutum sistemlerine ve davranış kurallarına sahip olma süreci olarak tanımlamıştır. Brewer (2001) ise rollerin öğrenilmesini inceleme konusu yaparak toplumsallaşmayı, bireyin aile ve toplumdaki rolleri öğrenme süreci olarak tanımlamıştır. Ozankaya (1977) yaptığı tanımda birlikteliği ve toplumsal üyeliği inceleme konusu yaparak toplumsallaşmayı, bireyin tek başına biyolojik bir varlık olmaktan çıkıp belli bir toplumla ve belli bir kümeyle bütünleşmesi süreci biçiminde tanımlamıştır. Silah'da (2005) yaptığı tanımda toplumsallaşmayı, bireyin toplumsal bir kümeye katılması şeklinde tanımlamıştır. Toplumsallaşmayı kavram olarak ilk kullanan bilimadamı Emile Durkheim'dır. Durkheim toplumsallaşmayı tanımlarken eğitim üzerinde durmuştur. Durkheim'a göre eğitim yetişkinlerin yetişmekte olan kuşakları toplumsallaştırmasıdır (Ulubey, 2008). Toplumsallaşma bireyin toplumsal gelişmesi ve öğrenme sürecini oluşturur. Toplumsallaşma bireyin bir başka kişi ile etkileşmesini ve bireyin toplumsal dünyayı tanımasını sağlar. Toplumsallaşma bireyin kim olduğu ve onun için neyin önemli olduğu hakkındaki fikirleri düzenler (Ruddell and shinew, 2006). Toplumsallaşma sayesinde birey topluma ait davranış kalıplarını öğrenir. Birey topluma ait davranışları öğrenirken bilinçli ya da bilinçsiz olabilir. Bireyin bilinçli ya da bilinçsiz öğrendiği bu davranışlar onun topluma uyumunu sağlar (Bates and Plog, 1990). Toplumsallaşmış bireyin davranışları toplumun yazılı olmayan kurallarını ve düzgülerini takip eder. Düzgüler, davranışların bir tür reçetesidir. Düzgüler bireylere karşılarına çıkan bir durum karşısında nasıl hareket edeceklerini gösterir. Bireyler, bu düzgülere uydukları sürece onların diğer insanlarla etkileşimleri daha rahat, davranışları da daha uygun olacaktır (Saks and Krupat, 1988).

3. TOPLUMSALLAŞMA SÜREÇLERİ

Alanyazında farklı adlarla yer alan toplumsallaşma süreçlerini belirleyici nitelikleri dikkate alınarak dört kümede toplamak mümkündür (Doğan, 1987).

1. Taklit (model alma, modelleme, örnek alma, rol oynama, özenme, öykünme)
2. Boyun eğme (İtaat)
3. Özdeşleşme
4. İçselleştirme (Benimseme, özümseme)

3.1. Taklit (Model Alma)

Taklit bir bireyin, başkalarının davranışlarını gözlem yaparak, kendi davranışlarını onlarınkine benzetmeye çalışmasıdır. İlk kuramcılar insanlarda başkalarını taklit etmek için doğal bir güdünün olduğuna inanmışlardır. Başka bireylerin davranışlarını taklit etmek kendi başına bir davranıştır. Taklit, kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasında ve mesleki beceriler gibi özel davranışların öğrenilmesinde büyük öneme sahiptir. Taklit toplumsallaşmanın temel süreçlerinden biridir (Doğan, 1987). Taklit, sosyal öğrenme kuramı içerisinde yer alan önemli bir öğrenme ilkesini oluşturur. Sosyal öğrenme kuramı ilk kez Albert Bandura (1977) tarafından ortaya atılmıştır. Bandura sosyal öğrenme kuramı ile “biz diğerlerini gözlemleyerek öğreniriz” temel önermesini ortaya koymuştur. Bandura'nın geliştirdiği sosyal öğrenme kuramına göre, insan başkalarının deneyimlerinden faydalanarak, onları model alıp, taklitlerini yaparak bir şeyler öğrenir. İnsanlar konuşmada, cinsiyet rollerinde, giyinmede, yemede-içme gibi birçok konuda başkalarını örnek alır ve onların davranışlarını taklit eder. İnsanların yaptıkları taklitlerde ödül, ceza, takdir ve yerme önemli rol oynar. İnsanlar ödül verilen veya takdir edilen davranışları taklit ederken ceza verilen ve yerilen davranışları taklit etmekten kaçınırlar. Bu tür öğrenmeye modelleme yoluyla öğrenme denir (Erjem ve Çağlayanderel, 2006). Taklit bilinçli olabileceği gibi bilinçsizce de yapılabilir (Dager, 1971).

Taklit ile model alma, modelleme, rol oynama, özenme ve öykünme eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Model alma yoluyla öğrenmede birey, bir başkasında bazı davranışları görür ve o davranışları kendisi de yapar (Tetik, 2006). Piaget'e göre (1951) oyun insan yaşamının vazgeçilmez bir parçasıdır. Oyun, öğrenmelerimizin birincil kaynağını oluşturur. Çocuklar, okul çağına gelinceye kadar annesi, babası gibi en yakındakileri veya kendi içinde yarattığı bir karakterin rolünü oynayarak etrafındaki dünyayı keşfeder ve bu dünya hakkında kendi bilgisini oluşturur. Bu oyun oynama güdüsü okula başlayınca veya erişkin olunca da devam eder. Rol oynama bu güdüyü olumlu yönde kullanmayı amaçlayan bir öğretim yöntemidir (Kavak ve Köseoğlu, 2007). İnsanoğlu var olduğundan beri özendiği, örnek aldığı bireylerin davranışlarını ve konuşmalarını taklit etme isteği duymaktadır (Şimşek ve Uğur, 2003).

Genel anlamda gerçekleştirilen taklit örgütler içinde gerçekleşmektedir. Mullholland vd (2001)'ne göre öğrenme, günümüzde, tüm örgütlerde meydana gelen, örgütsel yaşamın olmazsa olmazlarından biridir. Örgüt çalışanları, yaptıkları işlerin yanında örgütle ilgili hikâyeleri de paylaşarak, diğer işgörenlere tavsiyelerde bulunurlar. Böylelikle işgörenler örgüt ile ilgili bir takım bilgileri öğrenerek yeni iş araç ve gereçlerine adapte olurlar. Bazı işgörenler çalışma arkadaşlarının ya da üstlerinin davranışlarını taklit etme eğilimi içerisinde olurlar. Örgütsel öğrenme, sadece düşünerek

ya da kendi kendini analiz ederek gerçekleşmez. Bazen diğer işgörenlerin yaptıklarının taklit edilmesi de gerekir. (Avcı, 2005). Örgütlerde çalışanlar diğer işgörenlerin edimlerini gözlemlerler. Özellikle bu gözlemler kendileri gibi aynı işi yapanların edimleridir. Örgütlerde bireyler sürekli olarak diğer bireylerle ilişki içerisindeyler. Bu ilişkiler ve bu gözlemler işgörelere bazı fırsatları da beraberinde getirir. Gözlem yapan bu bireyler kendi amaçlarının da gelişmesini sağlarlar. Örgütteki işgörelenler kendi bilgilerinin yetersiz kaldığı durumlarda da taklit ettiklerine dönüş yaparak diğer işgörelenlerin yaptıklarını yaparak zor durumdan kurtulurlar (Weiss Suckow and Rakesraw, 1999). Bandura'ya göre birey gözlemlediklerini taklit ederek öğrenirler. Bireyler diğer bireyleri gözlemleyerek onların yaptıklarını taklit ederler ve bilişsel olarak bu taklitlerini işleyerek kullanırlar Bandura'nın taklitle dayanan sosyal öğrenme kuramı örgütsel toplumsallaşma çalışmalarında çok dikkate alınmaktadır. İşgörelenler üstlerinin özellikle liderlik davranışlarını taklit ederler. Ast ve üstlerin liderlik biçimleri arasında benzerlik bulunmasının temel nedeni taklittir (Adler, 1983).

3.2. Özdeşleşme

Bireyler, bazı durumlarda içinde buldukları toplumsal küme ya da toplumdaki herhangi bir birey ile arasında görünmez bağlar kurarlar ve kendilerini de onlardan biri ya da doğrudan doğruya bir benzeri hatta aynı gibi görür. Bu tüzel ya da özel bir kaynağa benzeme çabası özdeşleşmedir. Kişi kendisi ile özdeşleştirdiği kaynaktan gelen iletiyi çok daha kolay kabul eder (Usal ve Kuşluvan, 2000). Toplumsallaşmanın meydana gelmesinde küme içerisinde bireylerin yüz yüze etkileşimi önemlidir. Bu etkileşim sonucunda özdeşleşme meydana gelebilir. Özdeşleşme birinin diğerleri gibi davranmasıdır (Dager, 1971). Özdeşleşme davranışı ilk olarak Kelman tarafından ele alınarak incelenmiştir. Kelman'a göre insanlar bazen haricen bazen de içine girerek kümelere katılırlar. Böylece bireylerin tutumları değişebilir. Kelman'a göre insanın davranışlarının, tutumlarının ve duygularının değişmesi bireyin küme düzgüleri ile özdeşleşmesinden ileri gelebilir (Wren, 1999). Özdeşleşme bazı toplumsal uyma davranışının ortaya çıkışında etkili olabilmektedir. Özdeşleşmede birey bir kişinin veya kümenin fikrine, kişiye veya kümedekilere benzeyebilmek için uyum gösterir. Özdeşleşmede uyulan kişi ya da küme belli bir çekiciliğe sahiptir ve bir değeri bulunmaktadır. Bireyin gözünde bu değer devam ettiği müddetçe uyma davranışı da kendiliğinden devam eder. İnsanların davranışlar sergilemelerinde belirleyici bir etken olan boyun eğme ve özdeşleşmenin birbirine olan benzerliği hem boyun eğme de hem de özdeşleşmede davranışları asıl belirleyen kişinin dışındaki kaynaklardan yönlendirilmesi ve davranışların sürekliliğinin büyük ölçüde bu kaynakların gücüne bağlı olmasıdır. Özdeşleşmede esas olan bireyin değer verdiği kişilere benzeme ve onlar gibi olma çabasıdır (Türküm, 2007).

İnsanlar bazen başkalarına benzeyebilmek ya da bir kümenin belirlediği insan tipine uygun bir biçimde davranışlarda bulunmak için çaba gösterirler. Benzenilmek istenen kişinin etkileyici özellikleri ve toplumsal değeri özdeşleşme sonucu gerçekleşen uyma davranışını meydana getirir. Benzenilmek istenen kişinin bu konumu devam ettikçe uyma davranışı da devam eder. Aksi bir durumda uyma davranışı sona erer (Güney, 2000). Özdeşleşme aracılığı ile bir kimse diğer bir kimsenin inançlarını, değer yargılarını ve tutumlarını alır. Bir bireyin diğer bir bireyden olumlu yönleri alarak özdeşleşmesi bazen gerekli bir durumdur. Ancak olumsuz yönlerin alınarak özdeşleşme sağlanması kişinin kendisine ve çevresindekilere zarar verebilmesi gibi sakıncalı olabilir (Hicks, 1979).

Miller vd (2000)'e göre örgütsel özdeşleşme için farklı araştırmacılar tarafından pek çok tanım yapılmıştır. Bu nedenle örgütsel özdeşleşme kavramı üzerinde ortak bir görüş bulunmamaktadır. Bu konuda yapılan bir tanıma göre örgütsel özdeşleşme örgütle dayanışma duyguları içinde olmayı, örgüte hem tutumsal hem de davranışsal olarak destekte bulunmayı ve örgüt çalışanlarının paylaştığı bir takım ayırt edici özelliklerin algılanmasını kapsar. Asforth ve Mael (1989)'e göre bazı araştırmacılar örgütsel özdeşleşmeyi; örgütün sahip olduğu amaçlarıyla bireyin kişisel amaçlarının giderek daha fazla bütünleşmesi ve uyumlu bir hale gelme süreci olarak ifade etmişlerdir ve işgörenler örgütle özdeşleştiklerinde kendilerini örgütle kişileştirmektedirler. Dutton, v.d, (1994)'e göre örgüt üyeleri kendilerini farklı ve kalıcı niteliklerde bir örgütle ilişkilendirdiklerinde örgütsel özdeşleşme güçlenmektedir (İşcan, 2006). Toplum içinde meydana gelen özdeşleşme aynı zamanda örgüt içerisinde de meydana gelebilir. Örgüt ve işgören arasındaki meydana gelen ilişkiler işgörenin davranışlarını etkilemektedir. İşgörenler bir yere ait olma gereksinimlerini gidermek ve belirsizliği en aza indirmek için özdeşleşirler. Örgüt ise bir üye olarak işgöreninin özdeşleşmesini kuvvetlendirmek ister. Çünkü bu yolla örgüt işgörmelerin verimliliklerini olumlu yönde arttırmak ister. Örgütsel özdeşleşmenin ne şekilde gerçekleştiğinin bilinmesi örgüte getirdiği yararlar açısından önem taşımaktadır (Tüzün ve Çağlar, 2008).

3.3. Boyun Eğme (İtaat)

Boyun eğme, toplum önderlerine ya da herhangi bir kişiye, toplumu oluşturan temel ilkelere, egemen kültüre, toplumsal amaçlara, genel eğilimlere ya da kararlara vb., incelemeden, soruşturmadan, sorgulamadan, tartışmadan ve eleştirmeden kesinkes bir uyma davranışı göstermesidir. Uyma davranışı, gösteren kişinin uyulmanın üstünlüğünü, gücünü ve denetimini kabul etmesi anlamına gelir. Bu güç yazılı belgelere dayanabileceği gibi bu anlamda kabul edilen ortak değerlerden de meydana gelebilir. Bu güce karşı koyanlar toplum tarafından eleştirilebilir ya da toplumdan dışlanabilir. Toplum tarafından eleştirilmeyi ya da toplumdan dışlanmayı göze

alamayanlar boyun eğme eğilimine girerler (Usal ve Kuşluyan, 2002). Boyun eğme bir etkinin, bir ödülü elde etmek ya da cezadan kurtulmak için kabul edilmesidir. Ödül ve cezaların kullanılması bireyin yetiştirilmesinde çok yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Bireyin istenen davranışları ortaya koyması durumunda ödüllendirilmesi, bu davranışların bireyde yerleşmesine ve benzer durumlarda sergilenmesine neden olmaktadır. İstenmeyen davranışlar için ise cezaların uygulanması bireylerdeki istenmeyen davranışların sönmesine neden olmaktadır (Doğan, 1987). Bireyler ancak birinin yetkilerine doğrudan cevap vererek davranışlarını değiştirdiğinde boyun eğme davranışı meydana gelmektedir. Bir küme ya da toplum içindeki hiçbir birey kurallara ve yasalara uymadığında yaşamını uzun süre o küme ya da toplumda devam ettiremez. Genellikle boyun eğme kötü olarak düşünülse de ancak yıkıcı boyun eğme söz konusu olabilir. İnsanlar kurallara olumsuz yönde bir uyma sergilediklerinde yıkıcı boyun eğme oluşmaktadır (Bordens, 2000).

Genel olarak boyun eğme davranışı toplum içinde nasıl işliyorsa örgütler içerisinde de benzer özelliklerde işlemektedir. Boyun eğme, saygıyı içermektedir. Örgütsel boyun eğme, mantıklı kuralların, örgütsel yapının, iş tanımlarının, personel politikalarının ve yönetsel düzenlemelerin gerekliliğini içten gelen bir şekilde kabul etmeyi gösterir. Bu durum, kısaca örgütsel kültürü kabul etmektir. Boyun eğme, kurallara ve talimatlara saygıyla, görev tamamlamada dakiklikle ve örgütsel kaynakların koruyuculuğunun sorumluluğunu üstlenmekle ortaya çıkar (Acar, 2006). Yetki, karar verme ve diğer bireyleri harekete geçirmede emir verme hakkı ve verilen bu Emire itaat edilmesini isteme gücüdür (Akat vd. 1994). Yetki, belli bir örgütte işgörenlerin işle ilgili olmak üzere şartsız olarak üstlerinden aldıkları emirlere itaat etmeleridir (Gödek, 2006). Bir işletmede yönetici durumunda çalışanların kendilerine bağlı olarak çalışan işgörenleri çalıştırmak için yetkiye sahip olmaları bir zorunluluktur. Yöneticilere bağlı olara çalışan işgörenlerin verilen emirlere itaat etmeme gibi bir durumları yoktur. Aksi bir durumda cezalandırılabilirler (Doğan, 1995).

Örgütlerde astların üstlerinin isteklerine boyun eğmesi örgüt işlevlerinin yolunda gitmesi için kaçınılmaz bir durumdur. Boyun eğmenin olmadığı bir örgütte eşgüdüm ve denetim gibi işlevler de yerine getirilemeyebilir. Ancak her boyun eğmenin de bir sınırı vardır (Fitch ve Saunders, 1976). Örgüt çalışanları ancak kendileri açısından doğru buldukları isteklere boyun eğerler. Örneğin örgüt içerisinde örgütün çıkarları dışında emir verilen bir işgören bu emre boyun eğmeyebilir. Waren (1968) yapmış olduğu çalışmada boyun eğmenin tutumsal ve davranışsal olmak üzere iki türünü inceleme konusu yapmıştır. Tutumsal boyun eğmede ast üstünün emir ve isteklerine uymayı istemektedir. Ancak davranışsal boyun eğmede ise ast üstün emir ve isteklerini zorunluluktan yerine getirmektedir (Rahim ve Afza, 2001).

3.4. İçselleştirme (Benimseme)

Bazı durumlarda birey kümenin düşünce ve davranışlarının doğru olduğuna inandığı için uyar. Bu tür uyma davranışına içselleştirme adı verilir (Kocacık, 1989). Birey içselleştirme ile birlikte kümenin gerçek bir üyesi olabilir. Çünkü birey küme değerlerini kendi iç değer yapısı ile bütünleştirir. Birey özdeşleşme sonucu öğrendiği bilgileri içselleştirebilmektedir (Meissner, 1998). Özdeşleşme yaşayan bir bireyin davranışındaki bir değişim gerçek bir tutum değişmesine neden olabilirde olmayabilirde. Özdeşleşme ile bireyde gerçek bir tutum değişmesine neden olsada bu durum bireyin özdeşleştiği bir başka birey ya da küme önemini devam ettirdiği sürece olur. Daha sonra birey eski tutumuna dönebilir. Oysa içselleştirme kesin bir gerçek bir tutum değişmesi vardır (Kağıtçıbaşı, 2006). Bireyin düzgü, değer, tutum, inanç ve davranış kalıplarını gelişen benlik ve duygusal yapısının süzgecinden geçirerek benimsemesi, özümsemesine içselleştirme denir (Akay, 2006). Öğrenme ve içselleştirme nedenselliği açısından aynı anlamdadır. Çünkü bireylerin içselleştirdiği şey bir öğrenmedir (Şahin, 2007). İçselleştirme bireyler için en iyi en erdemli bir uyma davranışdır. İçselleştirme bireye doğru bildiğini gerçekleştirme, özgerçekleştirme ve bireysel yargı gücünü kanıtlama fırsatı sunarak bireye yarar sağlamaktadır (Usal ve Kuşlvan, 2000).

Uyma davranışının temelinde inanma, doğru olarak kabul etme inancı yatmaktadır. İçselleştirme, bireyin içsel kaynaklarını faaliyete geçiren akıl yürütme becerilerini kullandıran ve bağımsızlığı gerektiren bir yapıya sahiptir. İçselleştirme süreci ile uyma davranışı gösteren kişinin, davranışlarını devam ettirmek için herhangi bir kişi ya da küme tarafından denetlenmeye, onaylanmaya veya cezalandırılmaya gereksinmesi bulunmaz (Türküm, 2007). Çünkü içselleştirme bilgisel bir etkiye sahiptir. İçselleştirmenin bilgisel bir etkiye dayanması nedeniyle bireyler başka bireyleri belirli bir amaca ulaşmak için yararlı bilgi kaynakları olarak kullanmaktadırlar. Oysa itaat, taklit ve özdeşleşme gibi kuralsal etkiye sahip süreçler amaç niteliği taşımaktadırlar (Doğan,1987).

Bireyin toplumsallaşmasında görülen içselleştirme, örgütlerde de aynı şekilde görülür. O'Reilly (1996)'e göre içselleştirme boyutunda işgören, örgütün değerlerini, düzgülerini kendi tutum, davranış ve kişisel değerleri ile uyumlu olarak görmektedir. Mathieu ve Zajac (1990) yapmış oldukları çalışma ile işgörenin örgütte çalışma süresinin artması ile işgörenin örgüt düzgülerini içselleştirmesi arasında olumlu bir ilişki olduğunu ve işgörenin örgüte olan psikolojik yakınlığının da arttığını ifade etmişlerdir (Güçlü, 2006). Örgütlerde yaşanan içselleştirme ile fazla çalışma saatlerinin, çalışarak geçirilen hafta sonlarının, çıkılmayan yıllık izinlerin, adil olmayan terfilerin veya sert eleştirilerin üstesinden gelinbilir. İçselleştirme, davranış rehberlik eden değerleri içeren bir etkileme sürecidir. Örgüt yönetimi-

nin iş ve çalışma ile ilgili tutumları, işgörenlerin açısından çok fazla önem taşımaktadır. İşgörenler kendi amaç ve değerleriyle örgütsel amaç ve değerler örtüştüğünde bu amaç ve değerleri daha fazla içselleştirirler (Bülbül, 2007). Örgüt kültürü içerisinde değerlerin önemli bir yeri bulunmaktadır. İçselleştirmenin başarılması zor ve zaman alıcı bir durumdur. İçselleştirme bir kez gerçekleştiğinde yeni etki kaynaklarının devreye sokulmasına gerek yoktur. Çünkü, içselleştirme olayında birey yeni bir fikri, değişimi, tutum veya davranışı kendisinin olarak kabul ederek sahiplenir. Bu nedenle içselleştirme sürecinde zorlama veya baskıya gerek yoktur (Balay, 2000).

Araştırmanın Önemi ve Amacı

Örgütsel bağlılık, iş doyumu, örgütsel edim, örgütsel güdülenme, örgütsel etkililik, örgütsel çatışma, örgütsel zorlanma ve örgütsel tükenmişlik gibi konular işletmeler için yaşamsal bir öneme sahiptir. Biliminsanları yıllarca bu yönetim konularında oldukça fazla çalışmalar yapmışlardır. Ancak, bir kısım biliminsanları işgörenlerin örgütsel bağlılık, iş doyumu, örgütsel edim, örgütsel güdülenme ve örgütsel etkililiklerindeki azalmaların ve örgütsel çatışma, örgütsel zorlanma (stres) ve örgütsel tükenmişliklerindeki artışların nedenlerini işgörenlerin demografik özellikleri, işgörenlerin aldıkları ödüller, durumsal faktörler, işgörelere verilen eğitimler, işletmelerin yönetim biçimleri, örgütlerin kültürleri ve kurumsallaşma gibi konularda aramışlardır. Son yıllarda ise bazı biliminsanları örgütsel bağlılık, iş doyumu, örgütsel edim, örgütsel güdülenme, örgütsel etkililik, örgütsel çatışma, örgütsel zorlanma (stres) ve örgütsel tükenmişlik gibi konuların nedenleri arasında işletme ve işgören amaçlarının uyumu, işgörenlerin bireyselleşmesi, katılımcı yönetim, kendi kendine denetim, güçlendirme gibi konuların olduğunu ileri sürmektedirler. Bu konuların bazıları üzerinde yapılmış çalışmalar da bulunmaktadır. Ancak bu nedenler arasında toplumsallaşma süreçlerinin yer almadığı görülmektedir. Toplumsallaşma süreçlerinin örgütsel bağlılık, iş doyumu, örgütsel edim, örgütsel güdülenme, örgütsel etkililik, örgütsel çatışma, örgütsel zorlanma ve örgütsel tükenmişlikle ilişkilendirilmesi bu süreçlerin yaşanması veya yaşatılması (örgütsel toplumsallaşma) yoluyla kurulmaktadır. Ancak, toplumsallaşma süreçlerinin örgütsel bağlılık, iş doyumu, örgütsel edim, örgütsel güdülenme, örgütsel etkililik, örgütsel çatışma, örgütsel zorlanma ve örgütsel tükenmişlikle ilişkilendirilmesi gerekli ancak yeterli değildir. Bu ilişkinin yeterli olması için ayrıca toplumsallaşma süreçlerinin özellikleri, toplumsallaşma süreçlerinin hangisinin/hangilerinin yaşandığı, yaşanan toplumsallaşma süreçlerinin yaşanma oranı (düzeyi), örgütsel toplumsallaşmanın biçimi, toplumsallaşma taktikleri ve toplumsallaşma araçlarının çok iyi bilinmesi ve kavranmasını da gerektirmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmanın temel amacı toplumsallaşma süreçlerinin düzeyinin ortaya konarak katılımcıların demografik özelliklerine göre yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında farklılıkları ortaya koymaktır.

Yöntem

Kuşadası'nda faaliyet gösteren konaklama işletmelerinde toplumsallaşma süreçlerinin hangisi/hangilerinin daha az/daha çok yaşandığını belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada tarama yaklaşımı kullanılmıştır. Bu çalışmada değişkenler tek tek ele alınıp betimlendiği gibi farklı değişkenlerin birlikte değişip değişmediğini anlayabilmek için birden fazla değişken arasındaki ilişkilerin çözümlenmesine de olanak verdiği için tarama yaklaşımı hem tekil tarama yaklaşımı hem de ilişkisel tarama yaklaşımını içermektedir. Araştırma da belli bir andaki durum saptamaları gerçekleştirildiği için tekil tarama yaklaşımı yöntemi olarak an'lık tarama yaklaşımı seçilmiştir. İlişkisel tarama yaklaşımında ise değişkenler arasında fark olup olmadığı belirlendiği için karşılaştırma (ilişki arayıcı) yolu ile elde edilen kullanılmıştır.

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak soru sormadan yararlanılmıştır. Soru sormaya dayalı olarak veri toplama yöntemi olarak anket (yazılı soru sorma) kullanılmıştır. Toplumsallaşma süreçleri ile ilgili ölçek maddelerinin belirlenmesi için öncelikle toplumsallaşma süreçlerini ele alan ve daha önceden bu amaçla geliştirilen ölçekler incelenmiştir. Ölçek geliştirilirken aşağıdaki ölçeklerden yararlanılmıştır.

- Roccas (2003) tarafından geliştirilen Ceylan ve Özbal (2008) tarafından kullanılan ölçek
- Mael (1988) tarafından geliştirilen Özdemir (2007) tarafından kullanılan ölçek
- Mael ve Ashforth (1992) tarafından geliştirilen Tüzün (2006) tarafından kullanılan ölçek
- Balay (2000) tarafından geliştirilen İrbani (2004) tarafından kullanılan ölçek
- Caldwell, Chatman ve O'Reilly (1990) tarafından kullanılan O'Reilly ve Chatman (1986) tarafından geliştirilen ölçek,
- Cheney (1983) tarafından geliştirilen Gautam, Dick ve Wagner (2004) tarafından kullanılan ölçek
- Smith vd. (1983) tarafından geliştirilen Dyne, Graham ve Dienesch (1994) tarafından kullanılan ölçek
- Mael ve Ashforth (1992) tarafından geliştirilen Dick vd. (2008) tarafından kullanılan ölçek.

Bu ölçeklerin yanında itaat, taklit, özdeşleşme ve içselleştirmenin özelliklerinden de yararlanılarak bir madde havuzu oluşturulmuştur. Toplumsallaşma süreçleri madde havuzunda toplam 78 ifade yer almaktadır.

Madde havuzunda yer alan ifadeler titizlikle incelenerek anlamca birbiri ile aynı olan ve yakın anlam içeren ifadeler çıkartılarak ifade sayısı 68'e indirilmiştir. Bu ifadeler sosyoloji ve turizm alanında uzman üç kişinin incelemesi ile gerekli düzeltmeler gerçekleştirildikten sonra ifadelerin sayısı 60'a indirilmiştir. Bu ifadelerin anlaşılabilirliğini kontrol üzere bir Türk Dili uzmanına verilmiş ve ifadeler bu kişi tarafından kontrol edildikten sonra gerekli düzenlemeler yapılarak ifadelere ön test için son şekli verilmiştir. Ön test için oluşturulan ifadeler 5'li Likert ölçeğine (Kesinlikle Katılmıyorum=1, Kısmen Katılmıyorum=2, Kararsızım=3, Kısmen Katılıyorum=4, Tamamen Katılıyorum=5) göre derecelendirilerek ölçek maddeleri haline getirilmiştir. Ölçek evren içerisinde rastgele seçilen 105 kişiye uygulanmıştır. Elde edilen veriler sonucu ölçeğin güvenilirlik ve yapısal geçerliliği SPSS 15.0 Sosyal Bilimler İçin İstatistik Paket Programı aracılığı ile test edilmiştir.

Araştırmanın evreni Kuşadası'nda faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmeleri olarak belirlenmiştir. Örneklem belirlenmesi aşamasında öncelikle Kuşadası'ndaki İlçe Turizm Danışma Müdürlüğü'ne başvurularak Kuşadası'ndaki 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmelerinin listesi istenmiştir. Bu liste alındıktan sonra Aydın İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün resmi web sitesinden (<http://www.aydinturizm.gov.tr/belge/1-57354/turizm-tesisleri.html>) Kuşadası'ndaki 4 ve 5 yıldızlı işletme ve yatırım belgeli konaklama işletmelerinin bir listesi çıkarılmıştır. Bu iki listede karşılaştırılarak Kuşadası'ndaki 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmelerinin tam listesi elde edilmiştir. Kuşadası'nda toplam 6 tane 5 yıldızlı 25 tane dört yıldızlı konaklama işletmesi bulunmaktadır. Bu işletmelerden 3 tanesi yüksek sezonda olmaları nedeniyle işlerinin yoğunluğunu sebep göstererek çalışmaya katılamayacaklarını belirtmişlerdir. Çalışmamıza toplam 28 tane işletme katılmıştır. Ancak, bu işletmelerin işgören sayıları belirsiz olduğu için gerek işletmelere telefon ederek gerekse bizzat işletmeye giderek Kuşadası'ndaki tüm 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmelerinde işgörenlerin sayısı 2940 olarak belirlenmiştir.

Araştırma evreninde yer alan konaklama işletmelerinde genel müdür, insan kaynakları müdürü ya da yetkili bir yöneticiden telefonla randevu alınarak ön görüşme yapılmış, böylece araştırmanın amacı anlatılarak yetkililerin anketi incelemeleri sağlanmıştır. Örneklem içerisinde yer alacak katılımcılar kolayda örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Anketler araştırmaya katılan işletmelerde görüşme yapılan yöneticilere işletmenin tabaka ağırlığına göre (fazlası) bırakılmış, yöneticilerden farklı departmanlara yaptırılması rica edilmiştir. Anket formlarının doldurma işlemi için ortalama bir hafta süre tanınmış, doldurma işleminin tamamlanıp tamamlanmadığı telefon açılarak ve bizzat gidilerek kontrol edilmiştir. Dağıtılan toplam 755 anketten 439 tanesi geri dönmüştür. Ancak yapılan incelemeler

sonucunda 14 anket formunun kullanılamaz olduğu görülmüştür. Toplam 425 anket üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir.

Örgütsel Toplumsallaşma Süreçleri Ölçeğinin Güvenilirlik ve Geçerliliği

Bir ölçek için yapılması gereken en önemli işlemlerden birisi ölçeğin güvenilirliğini belirlemektir. Güvenilirlik bir ölçekte yer alan ifadelerin birbirleri ile olan tutarlılığını ve ölçeğin ilgili sorunu ne derecede yansıttığını ifade eder. Bir ölçeğin güvenilirliğinin belirlenmesi için birçok yöntem bulunmaktadır. Ancak, bunların içerisinde en çok kullanılan Cronbach alfa katsayısıdır. Bu yöntem bir ölçekte yer alan n tane ifadenin (sorunun) homojen bir bütünü ifade edip etmediğini araştırır (Kayış, 2005). Bu çalışmada da örgütsel toplumsallaşma süreçleri ölçeğinin güvenilirliği Cronbach alfa katsayısı ile ölçülmüştür. 60 ifadenin yer aldığı ölçeğin genel olarak güvenilirliği .917 olarak bulunmuştur. Bu değer ölçeğin yüksek oranda güvenilir bir ölçek olduğunu göstermektedir (Özdamar, 1999).

Sosyal bilimlerde ölçek geliştirmede önemli konulardan biri de geçerliliklerdir. Geçerlilik, ölçeğin ölçülmek istenen özelliği tam olarak yansıtması ve aynı zamanda da elde edilen verilerin belirlenen amaca yönelik olarak yarar sağlamasıdır (Şencan, 2005). Çalışmada ölçeğin geçerliliği için yapı geçerliliğine bakılmıştır. Yapı geçerliliği ölçeğin ölçülmek istenen davranış bağlamında soyut bir kavramı doğru olarak ölçebilme derecesini gösterir. Sosyal bilimlerde ölçek geliştirme aşamasında ölçeğin yapı geçerliliğini incelemek amacıyla sıklıkla faktör analizi kullanılmaktadır (Büyüköztürk, 2003). Çalışmada örgütsel toplumsallaşma süreçleri ölçeğinin yapı geçerliliği için faktör analizi kullanılmıştır. Toplanan veriler üzerinde, temel bileşenler yöntemi ve varimax dönüştürmesine göre faktör analizi yapılarak işgörenlerin örgütsel toplumsallaşma süreçlerine ait faktörler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Faktör analizi gerçekleştirilirken örneklem sayısının 100-200 arasında olması gerekliliği göz önünde bulundurulmuştur (www.istatistik.gen.tr). Örgütsel toplumsallaşma süreçleri ölçeği için yapı geçerliliğinde yapılan faktör analizinde öncelikle ortak faktör varyansının 0.50'nin altında olan ifadeler analizden çıkartılmıştır. Faktör analizinde dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli konu ise faktör değerlerinin 0.50 ve üzerinde olmasıdır (Kalaycı, 2005). Çalışmada yapılan faktör analizinde faktör değerleri 0.50'nin altında olan ifadeler çıkartılmıştır. Faktör analizleri sonucunda ortak faktör varyansı ve faktör değerleri 0.50'nin üzerinde 16 ifade kalmıştır. Geriye kalan 16 ifadenin faktör analizine uygunluğu için ölçeğin güvenilirliği, Cronbach alfa ile ölçülmüş ve bu değer 0,867 olarak bulunmuştur. Bu değer ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğunu göstermektedir (Nunnally 1978). Korelasyon matrisine bakıldığında faktörler altında toplanan değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının ,391 ile ,797 arasında değiştiği görülmektedir. Keyser-Me-

yer-Olkin testi sonucu örneklem yeterlilik değeri 0,823 olduğu için bu değer faktör analizi için uygun bir değer olarak görülmüştür (Hair vd 1995). Korelasyon matrisinin yeterliliği ve önem düzeyi için Bartlett'ın küresellik testi kullanılmıştır. Korelasyon matrisinin yeterliliği ve önem düzeyi 576,022 ve ,000 çıkmıştır ve faktör analizi yapmak için bu değer kabul edilebilir bir değer olarak alınmıştır.

Tablo 1: Örgütsel Toplumsallaşma Süreçleri Ölçeği Faktör Analizi Özet Sonuçları

Faktörler ve faktörlere ait değişkenler	Faktör Yükleri	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Cronbach Alpha
Faktör 1: Özdeşleşme		5.779	36.117	.880
Otelden gelen uyarıları dikkate alıyorum.	.799			
Otel dışındaki arkadaşlarıma otelden bahsederken bu otelde çalıştığımı söylemekten çok memnun oluyorum.	.796			
Otelden gelen talimatlara kolayca uyarım.	.761			
Otelden bana gelen bilgileri kolayca kabul ediyorum.	.735			
Yöneticilerimin düşünceleri benim için çok değerlidir.	.717			
Çalıştığım otel hakkında konuşurken çoğunlukla "otelde şöyle yapılır" yerine "biz şöyle yaparız" demeyi tercih ederim.	.705			
Faktör 2: Taklit		1.985	12.404	.730
Kendiliğimden yapamayacağım bir işi başkasının yaptığını gördüğümde onun aynısını yaparım.	.752			
Aynı işte çalışanların aldıkları ödüller beni de onlar gibi iş yapmaya yöneltiyor.	.717			
Otel içinde departman değiştirirsem yeni departmandaki kişilerin iş yapış biçimi bana örnek olur	.695			
Çalışma arkadaşlarımdan aldıkları cezalar beni onların yaptıkları hataları yapmamaya yöneltir.	.648			
Faktör 3: İçselleştirme		1.517	9.484	.706
Bu otelin değerleri ile benim değerlerimin örtüştüğünü düşünüyorum.	.773			
Çalıştığım otelde yaptığım iş ile ilgili tüm bilgilere kolayca ulaşabiliyorum	.755			
Bu otel sanki benim bir parçam gibidir.	.707			
Faktör 4: İtaat		1.212	7.574	.647
Alacağım bir cezanın hor görülmemeye neden olacağımı hissediyorum.	.816			
Yapacağım işler geciktiğinde üzerimde bir korku oluşuyor.	.720			
Bu otelde ceza almamak için oldukça çaba sarf ediyorum.	.622			

Tablo 1 örgütsel toplumsallaşma süreçleri ölçeği ile ilgili faktör analizi özet sonuçlarını vermektedir. Ortak faktör varyansının tamamı ,569 ve üzerinde, faktör yük değerlerinin tamamı ise 0,622 ve üzerindedir. Verilerin analizinde varimax rotasyonu kullanılmıştır. Faktör analizinde, öz değerleri 1'in üzerinde olan veriler değerlendirmeye alınmıştır. Faktör matrisine bakıldığında ifadelerin (değişkenlerin) 4 faktör altında toplandığı ve bu 4 faktörün toplam varyansın %66'sını açıklamakta olduğu görülmektedir. Bu değerlerin %50'nin üzerinde olması faktör sayısının 4 olarak alınmasını engellemektedir. Bu değerler 4 faktörün 16 ifade (değişken) tarafından açıklanan varyansı açıklayabilme kabiliyetinde olduğunu göstermektedir. Yapılan faktör analizi sonucunda 1. faktör altında özdeşleşme süreci ile ilgili 6 ifade; 2. faktör altında taklit ile ilgili 4 ifade; 3. faktör altında içselleştirme ile ilgili 3 ifade ve 4. faktörün altında ise itaat ile ilgili 3 ifade yer aldığı görülmektedir. Faktörlerin güvenilirlik katsayıları Cronbach alpha ile belirlenmiştir. Bu katsayılar özdeşleşme faktöründe .880; taklit faktöründe .730; içselleştirme faktöründe .706 ve itaat faktöründe .647 olarak tespit edilmiştir. Tüm bu değerler kabul edilebilir güvenilirlik sınırları içerisinde yer almaktadır.

Toplumsallaşma Süreçlerinin Yaşanma Durumu İle İlgili Bulgular ve Değerlendirmeler

Toplumsallaşma süreçleri ile ilgili bulguların değerlendirilmesi süreçler içerisinde yer alan ifadelerin ortalamaları alınarak yapılmıştır. Ancak, ortalamalar alınırken süreçler içerisinde yer alan ifadelerden bir tanesini bile boş bırakan katılımcıların diğer ifadelere verdikleri cevaplar ortalama içerisine dahil edilmemiştir. Çünkü toplumsallaşma süreçleri içerisinde yer alan ifadeler toplam olarak süreçleri ifade etmektedir. Örneğin itaat süreci 3 ifadeden oluşmaktadır. Bu ifadelerden herhangi birisine cevap vermeyen katılımcının diğer ifadelere verdiği cevaplar ortalamaya dahil edilmemiştir. Bu nedenle süreçlerde kayıp değerler meydana gelmiştir.

Kuşadası'ndaki 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmelerindeki işgörenlerin toplumsallaşma süreçleri toplam 16 ifade ile belirlenmeye çalışılmıştır. Ölçeğin ön testten sonra gerçekleştirilen güvenilirliği Cronbach alfa ile test edilmiş ölçeğin genel olarak güvenilirliği 0,91 olarak belirlenmiştir. Bu ölçeğin oldukça güvenilir bir ölçek olduğunu göstermektedir. Bunun dışında ölçekte yer alan her bir boyutun güvenilirliği de hesaplanmıştır. İtaat boyutunun güvenilirliği 0,62, taklit boyutunun güvenilirliği 0,75, özdeşleşme boyutunun güvenilirliği 0,89 ve içselleştirme boyutunun güvenilirliği 0,70 olarak tespit edilmiştir. Tüm boyutların güvenilirliği istenen güven aralığı içerisinde yer almaktadır.

Toplumsallaşma süreçleri ile ilgili olarak tablo 2 incelendiğinde çalışmaya katılanların toplumsallaşma süreçlerine verdikleri cevapların orta-

lamalarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte özdeşleşme süreci (4,15) 1. sırada yaşanmaktadır. Özdeşleşme sürecini sırayla içselleştirme süreci (3,82), taklit süreci (3,79) ve itaat süreci (3,58) takip etmektedir.

Tablo 2: Toplumsallaşma Süreçlerinin Yaşanma Düzeyi

	Toplumsallaşma Süreçlerinin Düzeyleri			
	1	2	3	4
	Özdeşleşme Süreci	İçselleştirme Süreci	Taklit Süreci	İtaat Süreci
N	416	415	409	411
Kayıp Değer	9	10	16	14
X	4,15	3,82	3,79	3,58
SS	,948	1,024	1,028	1,096
Genel Toplam Değer	1728	1586	1549	1471

Süreçlerin ortalamaları dikkate alındığında süreçlerin yaşanmaları birbirine çok yakındır. Bu durum farklı kişilik özelliklerine sahip işgörenlerden kaynaklanıyor olabilir. Farklı kişilik özelliklerine sahip işgörenler süreçleri daha fazla yaşıyor olabilir. Aynı şekilde işletmeler içinde farklı departmanların ve bu departmanların farklı yöneticilerinin olması da işgörenlerin farklı süreçleri yaşamalarına sebep olabilir. Çünkü farklı yöneticilerin altında çalışan işgörenlere karşı davranışları farklı olabilir.

İşletmenin Yıldız sayısına Göre İşgörenlerin Toplumsallaşma Süreçlerini Yaşamaları ile İlgili Bulgular ve Değerlendirmeler

İşletmelerin yıldız sayılarının işgörenlerin toplumsallaşma süreçlerini yaşamaları arasında fark yaratıp yaratmadığını belirlemek için kurulan hipotezler şöyledir;

H_0 : İşgörenlerin işletmelerinin yıldız sayıları ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında fark yoktur.

H_1 : İşgörenlerin işletmelerinin yıldız sayıları ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında fark vardır.

İşletme yıldız sayısına göre katılımcıların toplumsallaşma süreçlerini yaşamaları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek üzere yapılan Mann-Whitney U testi sonuçları tablo 3’de verilmiştir. Farklı yıldız sayılarındaki konaklama işletmelerindeki işgörenlerin taklit süreci ve özdeşleşme sürecini yaşamalarında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür (taklit ve özdeşleşmeye ait p olasılık değeri α olasılık değerinden büyüktür). Buna göre, işgörenlerin çalıştıkları işletmelerin yıldız sayıları ile ya-

şadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında fark yoktur (H_0) hipotezi kabul edilir. Buna karşılık farklı yıldız sayısına sahip konaklama işletmelerinde işgörenlerin itaat süreci ve içselleştirme sürecini yaşamalarında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (itaat ve içselleştirmeye ait p olasılık değeri α olasılık değerinden küçüktür). Buna göre, işgörenlerin çalıştıkları işletmelerin yıldız sayıları ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında fark vardır (H_1) hipotezi kabul edilir.

Ortalama sırası olarak verilen değerler ile konaklama işletmelerinde işgörenlerin toplumsallaşma süreçlerini yaşamalarının göreceli önemi vurgulanmaktadır. Bir başka deyişle ortalama sırasının almış olduğu değer büyüdükçe ilgili sürecin işgörenler üzerindeki etkisi de büyümektedir.

Tablo 3: İşletme Yıldız Sayılarına Göre Katılımcıların Toplumsallaşma Süreçlerini Yaşamalarındaki Farklılık Durumu

	İşletme Yıldız Sayısı	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Mann-Whitney U	
					Z	P
İtaat	4 yıldız	275	215,81	59347,50	-2,393	,017
	5 yıldız	136	186,17	25318,50		
	Toplam	411				
Taklit	4 yıldız	275	212,61	58467,50	-1,874	,061
	5 yıldız	134	189,38	25377,50		
	Toplam	409				
Özdeşleşme	4 yıldız	275	215,53	59270,00	-1,677	,094
	5 yıldız	141	194,79	27466,00		
	Toplam	416				
İçselleştirme	4 yıldız	275	217,79	59891,50	-2,348	,019
	5 yıldız	140	188,78	26428,50		
	Toplam	415				

Tablo 3'e göre işgörenlerin itaat ve içselleştirme süreçlerini yaşamalarındaki farklılık sıra ortalamasına göre 4 yıldızlı konaklama işletmelerinden kaynaklanmaktadır. 4 yıldızlı konaklama işletmelerinde hem yetkeci hemde birliktirli yönetim biçimini benimseyen yöneticiler olabilir. Bu durum işgörenlerin hem itaat hem de içselleştirmeyi fazla yaşamalarına sebep olabilir. Ayrıca, 4 yıldızlı konaklama işletmelerinde farklı kümelerin varlığında bu işletmelerdeki işgörenlerin itaat ve içselleştirmeyi daha fazla yaşamalarını sağlıyor olabilir. Bu farklı kümelerde farklı süreçlerin yaşanıyor olması itaat ve içselleştirmenin daha fazla yaşanmasını sağlamış olabilir.

İşgörenlerin Departmanlarına Göre İşgörenlerin Toplumsallaşma Süreçlerini Yaşamalarındaki Durum İle İlgili Bulgular ve Değerlendirmeler

İşgörenlerin departmanları ile toplumsallaşma süreçlerini yaşamaları arasında fark olup olmadığını belirlemek için kurulan hipotezler şöyledir;

H_0 : İşgörenlerin departmanları ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında fark yoktur.

H_1 : İşgörenlerin departmanları ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında fark vardır.

Tablo 4: Çalışılan Departmana Göre Katılımcıların Toplumsallaşma Süreçlerini Yaşamalarındaki Farklılık Durumu

	Katılımcının Departmanı	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Mann-Whitney U	
					Z	p
İtaat	Operasyonel Departmanlar	298	201,37	60007,00	-,329	,742
	Destek Departmanları	106	205,69	21803,00		
	Toplam	404				
Taklit	Operasyonel Departmanlar	297	200,82	59643,00	-,199	,842
	Destek Departmanları	105	203,43	21360,00		
	Toplam	402				
Özdeşleşme	Operasyonel Departmanlar	300	207,29	62185,50	-,653	,514
	Destek Departmanları	109	198,71	21659,50		
	Toplam	409				
İçselleştirme	Operasyonel Departmanlar	299	204,74	61218,50	-,070	,944
	Destek Departmanları	109	203,83	22217,50		
	Toplam	408				

Departmana göre katılımcıların toplumsallaşma süreçlerini yaşamaları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek üzere yapılan Mann-Whitney U testi sonuçları tablo 4’de verilmiştir. Farklı departmanlarda işgörenlerin itaat süreci, taklit süreci, özdeşleşme süreci ve içselleştirme sürecini yaşamalarında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür (itaat, taklit, özdeşleşme ve içselleştirmeye ait p olasılık değeri α olasılık değerinden büyüktür). Buna göre, işgörenlerin departmanları ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında fark yoktur (H_0) hipotezi kabul edilir. Konaklama İşletmelerinde departmanlar her ne kadar operasyonel departmanlar ve destek departmanları olarak ikiye ayrılrsa da işletmeler toplumsallaşma ile ilgili örgütsel toplumsallaşma araçlarını ve örgütsel toplumsallaşma taktiklerini tüm departmanlara aynı biçimde uygulayacaklarından işgörenlerin

toplumsallaşma süreçlerini yaşamalarının departmanlar arasında farklılık ortaya çıkarmamış olabilir.

İşletmedeki Mevkiye Göre İşgörenlerin Toplumsallaşma Süreçlerini Yaşamalarındaki Durum İle İlgili Bulgular ve Değerlendirmeler

Burada yönetici olarak bölüm şefleri ve bölüm müdürleri alınmıştır. Bunun sebebi yönetici olarak bölüm müdürü ve bölüm şefleride bir anlamda tepe yöneticisi tarafından yönetilendir. işgörenlerin mevkisi ile toplumsallaşma süreçlerini yaşamaları arasında fark olup olmadığını analiz etmek için kurulan hipotezler şöyledir;

H_0 : İşgörenlerin mevkisi ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında fark yoktur.

H_1 : İşgörenlerin mevkisi ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında fark vardır.

Mevkiye göre katılımcıların toplumsallaşma süreçlerini yaşamaları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek üzere yapılan Mann-Whitney U testi sonuçları tablo 5’de verilmiştir. Farklı mevkilere sahip işgörenlerin özdeşleşme süreci ve içselleştirme sürecini yaşamalarında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür (özdeşleşme ve içselleştirmeye ait p olasılık değeri α olasılık değerinden büyüktür). Buna göre, işgörenlerin mevkileri ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında fark yoktur (H_0) hipotezi kabul edilir. Buna karşılık farklı mevkiye sahip işgörenlerin itaat sürecini ve taklit sürecini yaşamalarında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (itaat ve taklitle ait p olasılık değeri α olasılık değerinden küçüktür). İtaat ve taklit sürecine göre ise işgörenlerin mevkileri ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında fark vardır (H_1) hipotezi kabul edilir.

Tablo 5: Mevkiye Göre Katılımcıların Toplumsallaşma Süreçlerini Yaşamalarındaki Farklılık Durumu

	Oteldeki Mevkii	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Mann-Whitney	
					U	p
İtaat	Yönetilen	334	208,55	69656,50	-2,081	,037
	Yönetici	71	176,88	12558,50		
	Toplam	405				
Taklit	Yönetilen	334	209,93	70116,50	-3,021	,003
	Yönetici	69	163,62	11289,50		
	Toplam	403				
Özdeşleşme	Yönetilen	338	203,42	68755,50	-,776	,438
	Yönetici	72	215,27	15499,50		
	Toplam	410				
İçselleştirme	Yönetilen	337	206,64	69639,00	-,613	,540
	Yönetici	72	197,31	14206,00		
	Toplam	409				

Ortalama sırasının almış olduğu değer büyüdükçe ilgili sürecin işgö-
renler üzerindeki etkisi de büyümektedir. Tablo 5'e göre işgörenlerin itaat
sürecini ve taklit sürecini yaşamalarındaki farklılık sıra ortalamasına göre
yönetilenlerden kaynaklanmaktadır. Bir işgören ile yönetici arasındaki en
büyük fark deneyimleridir. Bu nedenle yöneticiler mevkileri gereği ita-
at eden değil genelde itaat edilen durumundadır ya da örnek alan değil
örnek alınan kişidir. Yönetilenlerin üzerinde daha fazla bir baskı olması
da olağan bir durumdur. Bu nedenlerle yöneticiler itaat ve taklit sürecini
daha az yaşıyor olabilirler. Ayrıca, işletme içindeki deneyimli işgörenlerin
yönetilenler üzerinde büyük etkiye sahip olabilecekleri düşünüldüğünde
deneyimli işgörenlerin etkisi ile yönetilenler daha fazla itaat ve takliti ya-
şıyor olabilirler.

Yaş Gruplarına Göre İşgörenlerin Toplumsallaşma Süreçlerini Yaşamalarındaki Durum İle İlgili Bulgular ve Değerlendirmeler

İşgörenlerin buldukları yaş grupları ile toplumsallaşma süreçlerini yaşamaları arasında fark olup olmadığını analiz etmek için kurulan hipotezler şöyledir;

H_0 : İşgörenlerin buldukları yaş grupları ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında fark yoktur.

H_1 : İşgörenlerin buldukları yaş grupları ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında fark vardır.

Tablo 6: Yaş Gruplarına Göre Katılımcıların Toplumsallaşma Süreçlerini Yaşamalarındaki Farklılık Durumu

	Katılımcının Yaşı	N	Sıra Ortalaması	X ²	sd	p
İtaat	20 yaş ve altı	75	220,93	2,501	4	,644
	21-30	204	200,65			
	31-40	90	206,62			
	41-50	35	189,10			
	51 yaş ve üstü	4	179,75			
	Toplam	408				
Taklit	20 yaş ve altı	75	201,37	3,193	4	,526
	21-30	201	209,88			
	31-40	90	202,59			
	41-50	36	182,19			
	51 yaş ve üstü	4	135,25			
	Toplam	406				
Özdeşleşme	20 yaş ve altı	74	190,38	8,629	4	,071
	21-30	208	200,57			
	31-40	91	237,58			
	41-50	36	205,63			
	51 yaş ve üstü	4	165,38			
	Toplam	413				
İçselleştirme	20 yaş ve altı	74	192,84	8,660	4	,070
	21-30	205	199,45			
	31-40	93	235,05			
	41-50	36	209,03			
	51 yaş ve üstü	4	134,25			
	Toplam	412				

İşgörenlerin buldukları yaş gruplarına göre toplumsallaşma süreçlerini yaşamaları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek üzere yapılan Kruskal Wallis testi sonuçları tablo 6'da verilmiştir. Farklı yaş gruplarındaki işgörenlerin itaat süreci, taklit süreci, özdeşleşme süreci ve içselleştirme sürecini yaşamalarında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür (itaat, taklit, özdeşleşme ve içselleştirmeye ait p olasılık değeri α olasılık değerinden 0,05'den büyüktür). Buna göre, işgörenlerin buldukları yaş grupları ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında fark yoktur (H_0) hipotezi kabul edilir.

Eğitim Durumlarına Göre İşgörenlerin Toplumsallaşma Süreçlerini Yaşamalarındaki Durum İle İlgili Bulgu ve Değerlendirmeler

İşgörenlerin eğitim durumları ile toplumsallaşma süreçlerini yaşamaları arasında fark olup olmadığını analiz etmek için kurulan hipotezler şöyledir;

H_0 : İşgörenlerin eğitim durumları ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında fark yoktur.

H_1 : İşgörenlerin eğitim durumları ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında fark vardır.

Tablo 7: Eğitim Durumlarına Göre Katılımcıların Toplumsallaşma Süreçlerini Yaşamalarındaki Farklılık Durumu

	Katılımcının Eğitimi	N	Sıra Ortalaması	X ²	sd	p
İtaat	İlkokul	25	212,04	9,302	5	,098
	Ortaokul	51	216,94			
	İlköğretim	43	218,84			
	Lise	153	210,00			
	Üniversite	123	179,92			
	Yükseklisans/Doktora	7	138,14			
	Toplam	402				
Taklit	İlkokul	29	207,05	,993	5	,963
	Ortaokul	51	199,86			
	İlköğretim	42	201,52			
	Lise	153	206,44			
	Üniversite	120	193,15			
	Yükseklisans/Doktora	6	196,08			
	Toplam	401				
Özdeşleşme	İlkokul	29	230,53	2,340	5	,800
	Ortaokul	52	196,80			
	İlköğretim	42	211,00			
	Lise	153	201,78			
	Üniversite	124	202,81			
	Yükseklisans/Doktora	7	175,21			
	Toplam	407				
İçselleştirme	İlkokul	29	230,60	4,383	5	,496
	Ortaokul	52	206,80			
	İlköğretim	43	213,36			
	Lise	152	206,65			
	Üniversite	123	190,71			
	Yükseklisans/Doktora	7	162,50			
	Toplam	406				

İşgörenlerin eğitim durumlarına göre toplumsallaşma süreçlerini yaşamaları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek üzere yapılan Kruskal Wallis testi sonuçları tablo 7’de verilmiştir. Farklı eğitim düzeyine sahip işgörenlerin itaat süreci, taklit süreci, özdeşleşme süreci ve içselleştirme sürecini yaşamalarında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür (itaat, taklit, özdeşleşme ve içselleştirmeye ait p olasılık değeri α olasılık değerinden 0,05’den büyüktür). Buna göre, işgörenlerin eğitim durumları ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında fark yoktur (H_0) hipotezi kabul edilir.

Turizm Deneyimine Göre İşgörenlerin Toplumsallaşma Süreçlerini Yaşamalarındaki Durum İle İlgili Bulgular ve Değerlendirmeler

İşgörenlerin turizm deneyimleri ile toplumsallaşma süreçlerini yaşamaları arasında fark olup olmadığını analiz etmek için kurulan hipotezler şöyledir;

H_0 : İşgörenlerin turizm deneyimleri ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında fark yoktur.

H_1 : İşgörenlerin turizm deneyimleri ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında fark vardır.

Tablo 8: Turizm Deneyimine Göre Katılımcıların Toplumsallaşma Süreçlerini Yaşamalarındaki Farklılık Durumu

	Turizm Deneyimi	N	Sıra Ortalaması	X ²	sd	p
İtaat	1-5 yıl arası	218	204,85	2,986	4	,560
	6-10 yıl arası	94	205,04			
	11-15 yıl arası	51	200,06			
	16-20 yıl arası	24	200,48			
	21 yıl ve üzeri	16	153,78			
	Toplam	403				
Taklit	1-5 yıl arası	217	209,40	4,934	4	,294
	6-10 yıl arası	93	196,76			
	11-15 yıl arası	52	193,85			
	16-20 yıl arası	23	176,37			
	21 yıl ve üzeri	15	154,93			
	Toplam	400				
Özdeşleşme	1-5 yıl arası	219	199,83	6,093	4	,192
	6-10 yıl arası	95	192,08			
	11-15 yıl arası	52	238,44			
	16-20 yıl arası	25	216,52			
	21 yıl ve üzeri	16	200,31			
	Toplam	407				
İçselleştirme	1-5 yıl arası	221	199,85	2,376	4	,667
	6-10 yıl arası	93	200,66			
	11-15 yıl arası	52	216,96			
	16-20 yıl arası	25	230,80			
	21 yıl ve üzeri	16	196,69			
	Toplam	407				

İşgörenlerin turizm deneyimlerine göre toplumsallaşma süreçlerini yaşamaları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek üzere yapılan Kruskal Wallis testi sonuçları tablo 8’de verilmiştir. Farklı sürelerde turizm deneyimine sahip işgörenlerin itaat süreci, taklit süreci, özdeşleşme süreci ve içselleştirme sürecini yaşamalarında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür (itaat, taklit, özdeşleşme ve içselleştirmeye ait p olasılık değeri α olasılık değerinden 0,05’den büyüktür). Buna göre, işgörenlerin turizm deneyimleri ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında fark yoktur (H_0) hipotezi kabul edilir.

İşletme Deneyimine Göre İşgörenlerin Toplumsallaşma Süreçlerini Yaşamalarındaki Durum İle İlgili Bulgular ve Değerlendirmeler

İşgörenlerin işletmedeki deneyimleri ile toplumsallaşma süreçlerini yaşamaları arasında fark olup olmadığını analiz etmek için kurulan hipotezler şöyledir;

H_0 : İşgörenlerin işletmedeki deneyimleri ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında fark yoktur.

H_1 : İşgörenlerin işletmedeki deneyimleri ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında fark vardır.

Tablo 9: İşletme Deneyimine Göre Katılımcıların Toplumsallaşma Süreçlerini Yaşamalarındaki Farklılık Durumu

	İşletme Deneyimi	N	Sıra ortalaması	X ²	sd	p
İtaat	1-3 yıl arası	273	203,92	3,592	4	,464
	4-6 yıl arası	81	186,67			
	7-9 yıl arası	25	192,00			
	10-12 yıl arası	9	234,39			
	12 yıl ve üzeri	14	235,93			
	Toplam	402				
Taklit	1-3 yıl arası	270	206,04	6,761	4	,149
	4-6 yıl arası	84	190,38			
	7-9 yıl arası	25	159,94			
	10-12 yıl arası	8	161,75			
	12 yıl ve üzeri	12	240,46			
	Toplam	399				
Özdeşleşme	1-3 yıl arası	275	208,90	8,308	4	,081
	4-6 yıl arası	83	181,99			
	7-9 yıl arası	25	184,72			
	10-12 yıl arası	9	190,56			
	12 yıl ve üzeri	14	266,75			
	Toplam	406				
İçselleştirme	1-3 yıl arası	274	207,15	4,604	4	,330
	4-6 yıl arası	84	189,34			
	7-9 yıl arası	25	192,24			
	10-12 yıl arası	9	179,56			
	12 yıl ve üzeri	14	252,50			
	Toplam	406				

İşgörenlerin işletmedeki deneyimlerine göre toplumsallaşma süreçlerini yaşamaları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek üzere yapılan Kruskal Wallis testi sonuçları tablo 9'da verilmiştir. Farklı sürelerde çalıştıkları işletmelerde deneyime sahip işgörenlerin itaat süreci, taklit süreci, özdeşleşme süreci ve içselleştirme sürecini yaşamalarında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür (itaat, taklit, özdeşleşme ve içselleştirmeye ait p olasılık değeri α olasılık değerinden büyüktür). Buna göre, işgörenlerin işletme deneyimleri ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında fark yoktur (H_0) hipotezi kabul edilir.

Sonuç ve Öneriler

Çalışmanın önemli bulgularından biri özdeşleşmenin birinci sırada yaşanmış olmasıdır. Bu bulguyu sırasıyla içselleştirme, taklit ve itaat izlemektedir. İşgörenlerin özdeşleşmeyi yaşamaları işletmeler açısından olumlu ve olumsuz sonuçlara yol açabilir. Olumlu sonuçlardan biri işgörenlerin özdeşleştikleri birey ya da kümelerden gelen iletiyi daha kolay kabul edebilecekleridir. Dolayısıyla, örgüt içinde iletişim daha rahat olabilir ve işler aksamadan yapılabilir. İkinci bir sonuç özdeşleşme insanların ait olma gereksinimlerini karşılama gibi bir görev gördüğünden işgörenleri güdümlendirebilir. Güdülenen işgören örgüt amaçları doğrultusunda daha iyi çalışabilir. Böylece, işletmelerin etkililiği ve verimliliği artabilir. Ancak, özdeşleşmenin bu olumlu sonuçları olmasına karşın özdeşleşen işgören için önem verdiği birey ya da küme önemini yitirdiğinde işgörenin de özdeşleşmesi sona erecektir. Özdeşleşmede işgören önem verdiği kümenin doğru ya da yanlış yaptığını sorgulamadan, irdelemeden eleştirmeden sadece özdeşleştiği bir başka işgören ya da kümenin sevgisini kaybetmemek için kendisinden istenen davranışı gösterir. Bu durumda işgörenin özdeşleştiği birey ya da küme doğru işler yapar işgörende bunu edinirse olumlu sonuçlar ortaya çıkabilir. Ancak, işgörenin özdeşleştiği birey ya da küme yanlış işler yapıyor ve işgörende bu yanlışlıkları ediniyorsa bu durum işgörenin yanlış işler yapmasına neden olabilecektir. Bu durum işgörenin verimini dolayısıyla işletmenin verimini olumsuz etkileyecektir. Bu nedenle işletmeler işgörenler için daha rahat ortamlar hazırlayabilirler. Bunun için işletmeler katılımcı yönetim biçimini benimseyebilirler. İşgörenlerin gerekli olan bilgilere kolayca ulaşabilmelerine fırsat ve olanak sağlayabilirler. Eğer işgören için destekçi ve savaşımçı bir ortam sağlanırsa; işgörenin örgütsel değerlere yeni değerler katması isteniyorsa varolan kültürel değerleri eleştirme yeteneğini geliştirmesine izin verilmelidir. Bir örgüt bu eleştirme yeteneğine ve yeterliliğine yer vermiyorsa o örgütte gelişme, yenileşme ve amaçları etkili gerçekleştirme o denli kısıtlanır.

Çalışmada elde edilen ilginç bulgulardan biri de her ne kadar özdeşleşme birinci sırada görülse de süreçlerin ortalama itibariyle aynı düzeyde yaşanmış olmasıdır. Bu süreçler içinde daha iyi özelliklere sahip olanlar

vardır. O halde işletmeler için önemli olan bu süreçler içinde kendileri ve işgörenleri için en iyi olanın yaşatılmasıdır. Her insanın kendine özgü kişiliği vardır. İnsanların türdeş kişiliklerinin olması olanaksızdır. İşletmeler olanaksız olan bu türdeşleşmeyi yapamayacaklarından ödül, ceza, yükseltme ve edim değerlendirme yoluyla işgörenlerin toplumsallaşma süreçlerini yaşamalarını sağlarlar. Türdeş olmayan kişilik özelliklerine sahip işgörenlerin toplumsallaşma süreçlerini birbirine yakın bir düzeyde yaşamaları hoş karşılanabilir ancak yeterli ve gerekli değildir. İtaat işgörenlerin bir baskı ile belli işleri yapmalarını sağlayacaktır. Bu durum işletmelerde işlerin yapılmasını sağlayacak, işgörenlerde ise ceza almamalarından ya da ödül almalarından dolayı bir rahatlama sağlayacaktır. Ancak, baskı işgörenlerde kaygıya ve bunalıma neden olacağından belli bir süre sonra işgörenin veriminde düşüşler olabilecektir bu da işletmenin verimliliğine olumsuz yansıtılabilecektir. Taklitin yaşanması işgörenlerin hazır bir davranışın kolayca edinilip sergilenmesi nedeniyle rahatlamlarını sağlayabilir. Bu durum işletmelerde işlerin yapılmasını sağlar. Ancak taklit edilen ortadan kalktığında ya da olumsuz davranışların takliti yapıldığında bu durum işgörende bir verim düşüklüğüne neden olabilecektir. Bu da işletmenin verimliliğini olumsuz etkileyecektir. Özdeşleşmede işgören önem verdiği birey ya da kümenin sevgisini kaybetmemek onlara benzeyebilmek, onlar gibi olmak için işleri yapar. Bu durumda işgören bir doyum sağlayıp bunu yaptığı işe yansıtabilir. Ancak bu gerçek bir tutum değişmesine dönüşmediğinde ya da önem verilen şey önemini yitirdiğinde özdeşleşme sona erecektir. Dolayısıyla bu durum işgörenin iş yapmasını olumsuz etkileyebilecektir. Bu da işletmede işlerin yapılmasına o derece olumsuz yansıtılabilecektir. Oysa içselleştirmede işgören soruşturarak, sorgulayarak, tartışarak, eleştirerek ve irdeleyerek doğru bildiğini ve inandığını yapmaktadır. İçselleştirmede işgörenin kişisel yargı gücünü kanıtlama, doğruya anlama ve uygulama, kendini gerçekleştirme vardır. İçselleştirme işgörende gerçek bir tutum değişmesine neden olduğundan kalıcı bir etki bırakır. Bu da işgörenin daha verimli olmasını sağlayabilir. Bu nedenle işletmelerde içselleştirmenin yaşanması beklenir. Çünkü etkiler/sonuçları açısından hem işletmeler hem de işgörenler için en iyi olan içselleştirmenin yaşanmasıdır.

Denenceler farkların olup olmadığı açısından ele alınmıştır. İşletmelerin yıldız sayıları ile işgören yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun anlamı işletmelerin yıldız sayılarına göre toplumsallaşma süreçleri farklı düzeylerde yaşanmaktadır. Bu süreçlerden itaat ve içselleştirme farklı düzeylerde yaşanırken özdeşleşme ve taklit aynı düzeyde yaşanmaktadır. İşletmelerin yıldız sayılarına göre bakıldığında 4 yıldızlı konaklama işletmelerinde itaat ve içselleştirme 5 yıldızlı konaklama işletmelerine göre daha fazla yaşandığı görülmektedir. Bu durum 4 yıldızlı konaklama işletmelerinde hem yetkeci

yönetim biçimini hem de destekleyici yönetim biçimini benimseyen yöneticilerin bulunduğunu akla getirmektedir. Bu işletmelerde tek bir yönetim biçimi olmadığından hem içselleştirme hem de itaat 5 yıldızlı konaklama işletmelerinden fazla çıkmış olabilir. Bu işgörenlerin farklı zamanlarda farklı davranış biçimleri göstermelerine neden olacağından işletmelerin yönetim biçimlerini gözden geçirmeleri gerekir. 4 yıldızlı konaklama işletmelerinde farklı kümelerin bulunmasında işgörenlerin itaat ve içselleştirmeyi 5 yıldızlı konaklama işletmelerinden daha fazla yaşamalarına bir neden olabilir. Bu farklı kümeler işgörenleri etkileyerek farklı süreçleri daha yüksek yaşamalarını sağlıyor olabilirler. Bu nedenle işletmelerin içerdeki kümeleri dikkatle izlemeleri ve bu kümelerin içselleştirme yönünde etkili olmalarını sağlayabilirler.

İşgörenlerin mevkileri ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Bu süreçlerden itaat ve taklit farklı düzeylerde yaşanırken özdeşleşme ve içselleştirme farklı düzeylerde yaşanmamaktadır. Yönetilen olarak çalışanlar itaat sürecini ve taklit sürecini daha fazla yaşamaktadırlar. Bu durum yönetilenlerin üstünde daha fazla bir güç olduğunu göstermektedir. Bu nedenle işletmelerde daha fazla destekçi ve birlikçi yönetim biçimi uygulanabilir. Yönetilenlerin itaat ve takliti yaşamaları ortamsal özelliklerden de kaynaklanabileceği için işletmeler ortamsal özelliklere daha fazla dikkat etmeleri gerekir. Özellikle kümeler içinde deneyimli işgörenler örgütsel turistik toplumsallaşmada itaat ve taklitin yaşanması konusunda yönetilenleri bilinçli ya da bilinçsiz olarak etkiliyor olabilir. Bu etki daha da büyüyebilir. Bu nedenle kilit rol oynayabilen deneyimli işgörenler özdeşleşme ve içselleştirme yönünde diğer işgörenleri etkilemeleri için yönlendirilebilir.

İşgörenlerin çalıştıkları departman ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri; işgörenlerin yaş grupları ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri; işgörenlerin eğitim düzeyleri ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri; işgörenlerin sahip oldukları turizm deneyimi ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri; işgörenlerin buldukları işletmedeki çalışma yılları ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri; işgörenlerin buldukları işletmelerdeki uygulanan örgütsel toplumsallaşma araçları ile yaşadıkları toplumsallaşma süreçleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı ortaya çıkmıştır. Farklılık olsa bile bu fark tesadüflerden kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmanın aynı konuda başka araştırmalar için bir başlangıç olacağı ve bu araştırmaları hızlandıracağı beklenmektedir. Bu çalışmada toplumsallaşma süreçlerinden hangisi/hangilerinin daha az daha çok yaşandığı ortaya konmuştur. Yeni araştırmalarla örgütsel bağlılık, örgütsel güdülenme, örgütsel etkinlik, iş doyumu, örgütsel edim, örgütsel çatışma, örgütsel zorlanma (stres) gibi yönetim/davranış konuları ile bunların temeli olan toplumsallaşma süreçleri arasındaki ilişkiler ortaya konabilir.

Bu çalışma konaklama işletmelerinde gerçekleştirilmiştir. Bundan sonra yapılacak çalışmalar konaklama işletmelerinin dışında kalan seyahat işletmeleri, yiyecek-içecek işletmeleri gibi farklı turizm işletmelerinde de gerçekleştirilebilir. Bu çalışmada araştırma yaklaşımı olarak tarama yaklaşımı kullanılmıştır. Halbuki deneysel yöntemler kullanılarak örgütsel toplumsallaşmada neden-sonuç ilişkilerine yer verilebilir.

Kaynakça

- Acar A. Z.,(2006), “Örgütsel Yurttaşlık Davranışı: Kavramsal Gelişimi ile Kişisel ve Örgütsel Etkileri”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(1), 1-14
- Adler S. (1983), Subordinate Imitations of Supervisor Behavior: The Role of Supervisor Power and Subordinate Self-Esteem, *Social Behavior and Personality*, 11(2), 5-10
- Akat İlter, Budak Gönül ve Budak Gülay (1994), *İşletme Yönetimi*, Beta Basım Yayın Dağıtım, A.Ş., İstanbul
- Akay E., (2006), *Siyasal Toplumsallaşma, Siyasal Kültür ve Siyasal Katılım Arasındaki İlişkinin Kavramsal Analizi*, Yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya
- Armağan S. ve Armağan İ, (1988). *Toplumbilim*, Barış Yayınları, İzmir
- Avcı U. (2005) *İşletmelerde Örgütsel Öğrenme Örgütsel Performans İlişkisi: Konaklama İşletmelerinde Örgütsel Öğrenme-Örgütsel Performans İlişkisine Yönelik İnceleme*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Isparta
- Balay, R. (2000), *Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara
- Bates D. G. and Plog F, (1990). *Cultural Anthropology*, McGraw-Hill Pub. Company, USA
- Bordens K. S. (2000). *Social Psychology*, Lawrence Erlbaum Associates, Incorporated, USA
- Brewer L., (2001). Gender Socialization and the Cultural Construction of Elder Caregivers, *Journal of Aging Studies*, 15, 217-235
- Bülbül M. (2007) *Örgütsel Bağlılık Ve Kamu Kuruluşlarına Yönelik Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş
- Büyüköztürk Ş. (2003) *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum*, Pegem A Yayıncılık, Ankara
- Caldwell D. F. Chatman J. A. ve O'Reilly C. A. (1990) Building Organizational Commitment: A Multifirm Study, *Journal of Occupational Psychology*, 63, 245-261
- Ceylan A. ve Özbal S. (2008) *Özdeşleşme Yoluyla Sadakat Oluşturma Üzerine Üniversite Mezunları Arasında Yapılan Bir Çalışma*, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 9, Sayı 1, 81-110
- Dager E. Z. (1971). *Socialization Process, Product and Change*, Markham Publishing, USA

- Dick R. V. Knippenberg D. V. Kerschreiter R. Hertel G. Ve Wieske J. (2008) Interactive Effects of Work Group and Organizational İdentification on Job Satisfaction and Extra-Role Behavior, *Journal of Vocational Behavior* 72 (2008) 388–399
- Doğan M. (1995), *İşletme Ekonomisi ve Yönetimi*, Anadolu Matbaacılık, İzmir
- Doğan Z. (1987), *İnsan Davranışları İnsan İlişkileri*, Uğur Ofset Matbaacılık ve Ticaret, İzmir
- Dyne L. V. Graham J. W. ve Dienesch R. M. (1994) Organizational Citizenship Behavior: Construct Redefinition, Measurement, And Validation, *Academy of Management Journal*, Vol, 37. No. 4. 765-802.
- Erjem Y. ve Çağlayanderel M. (2006), Televizyon Ve Gençlik: Yerli Dizilerin Gençlerin Model Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt : 30 No:1 15-30
- Fichter J. H., (2004) *Sosyoloji Nedir*; (Çev. Nilgün ÇELEBİ), Anı Yayınları, Ankara,
- Fitch H. G. ve Saunders C. B. (1976) Blowing The Whistle: The Limits Of Organizational Obedience, *Business Society vol. 17 no. 1, 5-14*
- Gautam T. Dick R. V. ve Wagner U. (2004) Organizational Identification and Organizational Commitment: Distinct Aspects of Two Related Concepts, *Asian Journal of Social Psychology*, 7, 301–315
- Gödek S. (2006), *Bürokratik Örgütlerde Yetki Devri, Balıkesir İl ve İlçe Belediyeleri Uygulaması*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar
- Gökçe B., (1996) *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*; Savaş Yayınevi, Ankara:
- Güçlü H. (2006) *Turizm Sektöründe Durumsal Faktörlerin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi*, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir
- Güney S., (2000). *Davranış Bilimleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara
- Hair, J. F., Anderson, R. E., Tahtam, R. L. ve Black, W. C. (1995). Multivariate Data Analysis (4. Baskı). ABD: Prentice-Hall, Inc.*
- Hicks Herbert G. (1979), (Teknik Editör ve Çevirenler: Tekok O., Bintuğ A. ve Salim Ş.), *Örgütlerin Yönetimi: Sistemler ve Beşeri Kaynaklar Açısından*, Turhan Kitabevi, Ankara
- İrban H. (2004) *Jandarma Okullar Komutanlığı Öğretim Başkanlığı Personelinin İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılıkları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- İşcan Ö. F. (2006) Dönüştürücü/Etkileşimci Liderlik Algısı Ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisinde Bireysel Farklılıkların Rolü, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* 11, 160-177

- Kağıtçıbaşı Ç. (2006), *Yeni İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yayınevi, İstanbul
- Kalaycı Ş. (2005) “Faktör Analizi”, *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, edit.: Ş. Kalaycı, Asil Yayın Dağıtım, Ankara
- Kavak N. ve Köseoğlu F. (2007) Yapılandırıcı Öğrenme Yaklaşımına Dayalı Rol Oynama Öğretim Yönteminin Avantaj ve Dezavantajları, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 27, Sayı 2 309-325*
- Kayış, A. (2005) “Güvenirlilik Analizi (Reliability Analysis)”, *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, edit.: Ş. Kalaycı, Asil Yayın Dağıtım, Ankara
- Kocacık F. (1989) Davranış Üzerinde Sosyal Etkiler, *Davranış Bilimlerine Giriş*, Ed: E. Özkalp, Anadolu Üniversitesi Web Ofset, Eskişehir
- Meissner W. W. (1998). *To The Greater Glory: A Psychological Study of Ignatian Spirituality*, Marguette University Press, USA
- Nunnally, J.C. (1978). Psychometric Testing. New York: McGraw-Hill.*
- Ozankaya Ö. (1977) *Toplum Bilime Giriş*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 403, Ankara
- Özdamar K. (1999) *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi (Çok Değişkenli Analizler)* (2. baskı), Kaan Kitabevi Eskişehir
- Özdemir H. Ö. (2007) *Çalışanların Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algılamalarının Örgütsel Özdeşleşme, Örgütsel Bağlılık ve İş Tatminine Etkisi: Opet Çalışanlarına Yönelik Uygulama*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Özkalp E., (1993). *Sosyolojiye Giriş*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir
- Rahim M. A. ve Afza M. (2001) Leader Power, Commitment, Satisfaction, Compliance and Proşensity to Leave a Job Among U.S. Accountants, *The Journals of Social Psychology*, 133 (5), 611-625
- Ruddell J. L. and Shinenw K. J. (2006) The Socialization Process for Women with Physical Disabilities: The Impact of Agents and Agencies in the Introduction to an Elite Sport, *Journal of Leisure Research*, 38(3), 421-444
- Saks M. J. and Krupat E., (1988). *Social Psychology and its Applications*, Harper & Row Pub. NewYork
- Silah M. (2005), *Sosyal Psikoloji, Davranış Bilimi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara
- Stroebe W. (2001). *Introduction to Social Psycholgy* (Editör: Hewstone M.), Blackwell Pub. Australia
- Şahin S. (2007) *Bir Sosyalleşme Mekanizması Olarak Askerlik Kurumu*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale
- Şencan H. (2005) *Sosyal ve Davranışsal ölçümlerde Güvenirlilik ve Geçerlilik*, Seçkin yayıncılık, Ankara

- Şimşek S. Ve Uğur İ.(2003). Star Stratejisi Ve Uygulamaları , *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 349/358
- Tetik A. K. (2006) *İlköğretim Çağı Çocuğunun Ahlâk Gelişiminde Manevi Değerlerin Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Thomas A. J. and King C. T., (2007). Gendered Racial Socialization of African American Mothers and Daughters, *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, 15(2), 137-142
- Türküm S. A. (2007), *Çağdaş Toplumda Çevre Sorunları ve Çevre Bilinci*, Anadolu üniversitesi Yayınları, www.aof.edu.tr/kitap/IOLTP/1268/unite10.pdf
- Tüzün İ. K. (2006), *Örgütsel Güven, Örgütsel Kimlik Ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisi; Uygulamalı Bir Çalışma*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Tüzün İ. K. ve Çağlar İ. (2008) Örgütsel Özdeşleşme Kavramı ve İletişim Etkinliği İlişkisi, *Journal of Yaşar University*, No:9 Vol:3, **1011 – 1027**
- Ulubey Ö (2008), Toplumsal Dayanışmanın Sağlanmasında Eğitimin İşlevi: Emile Durkheim ve Ziya Gökal'ın Görüşlerinin Karşılaştırılmalı Olarak İncelenmesi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Muğla**
- Usal A. ve Kuşluvan Z. (2000). *Davranış Bilimleri Sosyal Psikoloji*, Fakülteler Kitabevi, Barış Yayınevi, İzmir
- Usal A. ve Kuşluvan Z. (2002). *Davranış Bilimleri Sosyal Psikoloji*, Meta Basım, İzmir
- Weiss H. M. Suckow K. and Rakesraw T. L. (1999) Influence of Modeling on Self-Set Goals: Direct and Mediated Effects, *Human Performance*, 12 (2), 89-114
- Wren K. (1999). *Social Influences*, Routledge, USA
- www.istatistik.gen.tr
- <http://www.aydinturizm.gov.tr/belge/1-57354/turizm-tesisleri.html>

Bölüm 94

BİR EDEBİYATÇI OLARAK İBN ARABŞÂH¹

Ahmet GEMİ²

¹ Bu çalışma, *Siyasetname: İbn Arabşâh'ın Fâkîhetu'l-Hulefâ Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme* (İlâhiyat Yay. Ankara 2019) adlı eserimizden derlenerek hazırlanmıştır.

² Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü.
e-mail: ahmetgemi04@gmail.com. ORCID: 0000-0003-4124-5525.

Giriş

Arap edebiyatı oldukça zengin bir edebiyat olup eski bir geçmişe sahiptir. Tarihin karanlık dönemlerinde mevcut olan edebî mahsullerden beslenerek gün geçtikçe gelişen bu edebiyat, İslâm'ın farklı coğrafyalara yayılmasıyla birlikte diğer milletlerin de kültürel varlıklarından beslenmiştir. Kur'an ve hadisin etkisiyle İslâm'ın erken döneminde parlayan Arap edebiyatı, Abbasiler döneminde başta Yunan olmak üzere diğer milletlerin kültürel eserlerinin Arapçaya tercümesiyle birlikte zirveye çıkmıştır. Bu edebiyatın gün geçtikçe gelişme kaydetmesinin birçok nedeni bulunmakla birlikte kendisine hizmet edenlerin çabaları ise yadsınamayacak bir gerçektir. Bu edebiyata hizmet eden âlimlerden biri de İbn Arabşâh'tır. İbn Arabşâh, 791/1389 yılında Şam'da doğmuş henüz 12-13 yaşlarında iken Timur'un Şam'ı yakıp yıkmasından sonra ailesiyle birlikte Semerkant'a sürülmüştür. Timur'un tarihçisi olarak kaynaklara geçen ve farklı alanlarda bir dizi eser kaleme alan İbn Arabşâh aynı zamanda bir siyaset bilimcidir de. Daha küçük yaşta iken gurbet çilesi ile yüzleşen bu zat, hayatının tamamını doğum yeri ve çocukluk dönemini geçirdiği yer olan Şam'dan uzakta yaşamak zorunda kalmıştır. İbn Arabşâh'ın hayatını dört döneme bölmek mümkündür. Bunlar, erken gençlik ve eğitim dönemi, Orta Asya'da bulunduğu dönem, Çelebi Mehmed'in himayesinde Anadolu'da bulunduğu dönem ve Memluk Sultanı Melik Çakmak'ın yönetimindeki Mısır dönemi.

İbn Arabşâh, gençlik yıllarında Semerkant'ta bulunmuştur. Timur'un teşviki ile ilim ve irfan merkezlerinden biri haline gelen bu şehir, dönemin siyasi havasının belki de istisnai bir olumlamasını yaşamaktaydı. Nitekim İslâm coğrafyasının farklı yerlerinden getirilen birçok âlim ve sanatkâr bu şehirde yaşamaktaydı. Dönemin önemli bir kültür merkezi olan bu belde aynı zamanda Arap, Fars, Türk gibi farklı milletler de bulunmaktaydı. Bununla birlikte ticaret, tarım ve hayvancılıkta önemli bir merkez olan Semerkant şehri, konumu itibari ile de dikkatleri üzerine çekmekteydi. Bu kentte askerî seferlerin olduğu dönemlerde halkın büyük bir bölümü kılıç kuşanarak savaşa katılırken geride kalanlar da ilgili oldukları işler ile uğraşmaktaydı. İlimle uğraşanlar ise şehirde bulunan farklı medreselerde ilim tahsil etmekteydiler. Böylesi zengin bir atmosferde kendisini ilim deryasının içerisinde bulan İbn Arabşâh, bu fırsatı kaçırmamış ve farklı hocalardan ders almıştır.

İbn Arabşâh'ın yaşadığı miladi IV. asırda İslâm dünyasında siyasi bir istikrar yoksa da asırlarca birikmiş zengin kültürel bir miras vardı. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu, Memluklu Devleti, Akkoyunlu Devleti, Timurlular, Osmanlılar, Anadolu beylikleri, Türkistan Hanlıkları, Rus Çarlığı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Doğu-Batı, Orta Asya, Balkanlar, İran ve Anadolu'da hüküm sürmekteydiler. Haçlılar, Moğollar ve Tatarların Orta Doğu'daki pervasız hareketleri neticesinde İslam coğ-

rafyasında onarılması güç yıkımlar meydana gelmiş, bu milletlerin İslam kültürüne olan düşmanlıkları onları kütüphaneleri yağmalamaya itmiş ve böylece İslam dünyasında kültürel bir gerileme yaşanmıştır.

İbn Arabşâh, Timur'un istila ettiği yerlerden Semerkant'a getirdiği ünlü âlimlerden de ders almıştır; bu âlimlerin bir kısmının ismi aşağıda zikredilecektir. 811/1408 yılına kadar Semerkant'ta bulunan İbn Arabşâh, daha iyi bir eğitim için Mâverâunnehir'e ve Doğu Türkistan'a, buradan da 814/1411 yılında Harezm'e gitmiştir. Daha sonra dönemin Altın Orda Hanlığının önemli ilim merkezlerinden olan Astarhan (Hacı Tarhan) ve Saray şehirlerine gitmiştir. Orta Asya içlerinde uzun süre kalan İbn Arabşâh, buralardaki sosyo-kültürel hayatı yakından tanımıştır.

Tefsir, kelam, tarih, edebiyat gibi farklı alanlarda eser kaleme alan İbn Arabşâh, asıl ününe tarih ve edebiyat ile kavuşmuştur. İlk Türkçe meal-tefsir kaleme alanlardan sayılan İbn Arabşâh Türkçe hikâyeler de kaleme almıştır. Bu eserlerinden edebi ve siyasi yönüyle dikkat çekenini hiç şüphesiz *Fâkihetu'l-Hulefâ ve Mufâkehetu'z-Zurefâ* adlı çalışmasıdır. İbn Arabşâh, bu eserini bazı hedefleri gözeterek kaleme almıştır. Eserinde siyaset ile ilgili görüşlerini muhataba aktarmak temel sebep olarak görülse de eserin giriş kısmı incelendiğinde başka hedeflerin de gözetildiği fark edilecektir. Eserinde intak sanatını kullanarak hayvan âlemini konuşurmuş ve böylece siyaset, nasihat ve ahlâkla ilgili düşüncelerini yaymak istemiştir. *Bin bir Gece Masalları* tarzında, daha biri bitmeden diğeri başlayan ve iç içe girmiş hikâyelerden oluşan bu eserde İbn Arabşâh, insanı güldüren, eğlendiren ve bununla birlikte düşündüren bir dizi hikâyeyi peş peşe sıralamıştır. İbn Arabşâh, *Fâkihetu'l-Hulefâ* adlı eserinin kaleme alınış sebebini şöyle dile getirmektedir: *Hikmetli şeyler, alışılanın aksine hayvanların dili ile anlatılırsa insanın dikkatini çeker; insan, tabiatı gereği buna meyillidir. Zira fitraten hayvanlar suç işleyen, yırtıcı ve düşüncesizdirler. Şayet insanlarda bulunan vefâ ve vefâsızlık gibi karakterler hayvanlara atfedilerek dile getirilirse insan dinlemek ister. Ayrıca bununla kalpler yatıştır, nefisler de ferahlık bulur.*¹ Ayrıca İbn Arabşâh'ın bu eseri incelendiğinde telif sebebini aşağıdaki hususlar olduğu anlaşılmaktadır: Allah'ın varlığını ve birliğini anlatmak; nasihat etmek ve güzel ahlâk ile ilgili görüşlerini aktarmak; siyaset ile ilgili düşüncelerini aktarmak; saha ile ilgili kabiliyetini göstermek; okuyucu ve dinleyiciyi eğlendirmek...

İbn Arabşâh aynı zamanda bir siyasetçidir; siyaset alanında hem teorik hem de pratik olarak karşımıza çıkmaktadır. O, *Fâkihetu'l-Hulefâ*'sında siyaset ilminin teorisini en iyi şekilde dile getirmiştir. Kaynaklarda siyasetnâme ve/veya nasihatnâme türü olarak anılan İbn Arabşâh'ın bu eseri, Hintliler, İranlılar ve Araplar arasında sözlü olarak bulunan ve daha

1 Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed İbn Arabşâh, *Fâkihetu'l-Hulefâ ve Mufâkehetu'z-Zurefâ*, thk. Eymen Abdülcâbir el-Buhayrî, Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, Kahire 2001, s. 29.

sonra ilk kez İbnu'l-Mukaffa'nın *Kelile ve Dimne* tercümesi ile birlikte Arap edebiyatındaki yerini alan fabl türünden beslenen bir eserdir. Bu eser, bir siyaset, ahlâk ve âdâb-ı muaşeret kitabı, hayvan hikâyeleri ile bezenmiş, hayvanların konuşturulduğu alegorik, mecazi ve metaforik türünden bir eser olup İbn Arabşâh'ın siyasi teoriğinin bir yansımasıdır. Onun siyasal pratiği ise, hiç şüphesiz farklı iklimlerde farklı devlet adamlarıyla olan yakın münasebetinden edindiği tecrübî kazanımlarıdır. İbn Arabşâh'ın uzun bir süre Orta Asya çöllerini baştanbaşa kat ederek Çin seddine kadar gitmesi, daha sonra Osmanlı sarayında I. Çelebi Mehmed'in kâtipliğini yapması ve en son olarak da Memluk Sultanı Melik Çakmak'ın himayesine girip yönetimle yakın münasebet kurması, onun siyaset pratiğini ortaya çıkmasına etki etmiştir.

İbn Arabşâh'ın diğer önemli eseri ise tarih alanında kaleme aldığı *'Acâibu'l-Makdûr fî Nevâibi't-Teymûr* adlı eseridir. Şimdiye kadar birçok baskısı yapılan bu eser dönemin sosyo-kültürel durumunu aktarması yönüyle çok önemlidir. İbn Arabşâh, tarihî olayları kaderin bir cilvesi ve birer ibret vesilesi olarak görmektedir. İbn Arabşâh, Timurluların yaptığı mezâlimden ders alınması için *'Acâibu'l-Makdûr* adlı eserini kaleme aldığını ifade etmiştir. Bu eserinde tarih ile edebiyatı iç içe dile getiren İbn Arabşâh, böylece tarihi sevdirmiş ve günümüz "tarihi roman" tarzında bir eser meydana getirebilmiştir. Bu eserinde şairlik yönünü her olayda konuşuran İbn Arabşâh, okuyucuyu Timur'un maceralarının peşinde sürüklerken edebî zevkten de mahrum bırakmamıştır.

İbn Arabşâh kaleme aldıklarıyla dönemin sosyal, siyasal, kültürel vb. özelliklerini de günümüze taşıyarak geçmiş ile gelecek arasında bir köprü kurmuş ve ayrıca devrin yöneticileri ile ilgili bilgileri günümüze aktarmıştır. Eserlerinde, Moğol yazısı, Timur'un yaşam tarzı, savaşları ve özel hayatını ince ayrıntısına kadar zikreden İbn Arabşâh, Timur'un satranç merakı ve bu oyunun taş sayısını değiştirerek daha da zorlaştırdığı, dönemin âlimleri ve Timur'un askerî teşkilata yaptığı katkıları hakkında bilgi vermektedir. Satrancın Hintlilerce icat edildiğini iddia eden İbn Arabşâh, bu oyun hakkında da geniş bilgi vermektedir. Satranç tahtasını dünyaya benzeten İbn Arabşâh, dünyanın farklı milletlerce yönetildiğini, her birinin kendisine has bir vatani, bu vatanda yaşayan her bir insanın farklı görevlerinin olduğunu dile getirmektedir.² Ayrıca eserlerinde Tatarlar ile ilgili bilgilere de yer veren İbn Arabşâh Tatarları, bozgunculukta fillere benzeterek bunların dilbilgisi kurallarından olan cer ve nasbın anlamlarını bilmeyecek kadar anlayışsız olduklarını ifade eder.³

Gerek siyasi gerekse de edebi kişiliği ile kültür ve edebiyat tarihimize damga vuran İbn Arabşâh, farklı kültürlerden beslenerek birçok alanda

2 İbn Arabşâh, *Fâkîhetu'l-Hulefâ*, s. 389.

3 İbn Arabşâh, *Fâkîhetu'l-Hulefâ*, s. 391.

eser kaleme almıştır. Özellikle edebiyat alanında kaleme aldığı eserleri, tarih boyunca araştırmacıların dikkatini çekmiştir. İbn Arabşah eserlerini, hem şiir hem de nesir olarak kaleme almış ve her iki alanda da büyük bir başarı sergilemiştir. İbn Arabşah, Orta Doğu, Orta Asya ve Anadolu'nun kültürel zenginliklerinden beslenmiş ve buralarda konuşulan dilleri öğrenme fırsatını elde etmiştir. Bu çalışmada, İbn Arabşah'ın edebiyat alanındaki çalışmalarına ışık tutulacaktır. Çalışma iki temel konu etrafında şekillenecektir. Birinci bölümde İbn Arabşah'ın hayatı ve çalışmaları; ikinci bölümde ise, müellifin nesir ve şiir mahareti üzerinde durulacak ve edebî çalışmalarından örnekler verilecektir.

İbn Arabşâh: Hayatı, Eserleri ve Edebi Yönü

Tam adı, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdillah b. İbrahim b. Arabşâh⁴ el-Ensârî ed-Dimaşkî el-Hanefî'dir. 791/1389 yılında Şam'da (Dimaşk) doğmuştur. Kaynaklarda mezhepçe Hanefî, nesep yönünden Ensârî ve lakap olarak da Âcemî şeklinde geçmektedir.⁵ Küçük Asya'daki ikametinden dolayı er-Rûmî olarak da anılmaktadır.⁶ Ancak, daha çok İbn Arabşâh künyesi ile meşhurdur.

4 “Arab” ve “Şâh” kelimelerinin terkiibinden oluşan bu künye, Araplarca kullanılmayan bir künyedir. Zira “şah” kelimesi Araplarca bilinmeyen bir kelime olup İran veya Orta Asya menşelidir. Cihânşâh ve Melikşâh gibi isimler, zikredilen muhitte kullanılmaktadır.

5 Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm*, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, (15. baskı), Beyrut 2002, I, 228; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli' bi Mehâsin-i Men Ba'de'l-Karni's-Sabi'*, Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, Kahire, I, 109; İbnu'l-İmâd, Şihâbuddîn Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed ed-Dimaşkî, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb*, thk. Abdulkadir Arnavut-Mahmut Arnavut, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1993, IX, 409; Ebu'l-Abbas Takiyuddîn Ahmed bi Ali el-Makrizî, *Dureru'l-'ukûdi'l-feride fi terâcimi'l-a'yâni'l-mufide*, thk. Muhammed Osman, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 2009, I, 207; Muhammed b. Abdîrahman b. Muhammed es-Sehâvî, *Kitâbu't-Teberi'l-Mesbûk fi Zeyli's-Sulûk*, thk. Lebîbe İbrahim Mustafa-Necvâ Mustafa Kamil, Matba'âtu Dâri'l-Kutubi'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kahire 2005, III, 54-57; İbn Tağriberdî, *el-Menhelu's-Sâfi*, II, 131; İbn Tağriberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhira*, Ta'lik: M. H. Şemsuddîn, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1992, XV, 233 vd.; Celaleddîn es-Suyûtî, *Nazmu'l-'Ukyân fi A'yâni'l-'yân*, el-Mektebetu'l-İlmîyye, Beyrut, s. 63; Kehhâle, 'Umer Rıza, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut tsz., II, 122; Corci Zeydan, *Târihu Âdabi'l-Lugati'l-Arabîyye*, Dâru'l-Hilâl, Kahire, III, 168-169; H. Hüsni, “İbn Arabşâh,” *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1935, cilt: 3, ss. 157-183; el-Muhamî Abbas el-Azâvî, *et-Ta'rif bi'l-Muerrihîn fi Ahdi'l-Mogol ve't-Turukmân*, Şirketu't-Ticâre ve't-Tibaa el-Mahdüde, 1957, ss. 229-231; Şevki Dayf, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, Dâru'l-Maarif, Kahire, VI, 345; İhsan bt. Sa'id Hulûsî, *A'lâmu'l-fikr fi Dimaşk*, Dâru Ya'rûb li'd-dirâsât ve'n-neşr ve't-tevzî, Dimaşk 1994, s. 67; Carl Brockelmann, GAL, Leipzig 1909, II, 36-37; Abdulkadir Yuvalı, “İbn Arabşâh, Şehâbeddîn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, XIX, 314; İbrahim Kafesoğlu, “İbn Arabşâh”, *İA.*, Etam A.Ş. Matbaa Tesisleri, Eskişehir 2001, V/II, 698; Ahmet Suphi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007, II, 61-62; İgnace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü Tarihi*, çev. Rahmi Er, Azmi Yüksel, Vadi Yayınları, Ankara 2012, s. 230; İbn Arabşâh, *Acâibu'l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2012, s. 19-22; Abdulaziz Asrî Benî Mûsâ, “Mevkifu Timurlenk Mine'l-'Ulemâ Min Hilâli Kitabi 'Acâibi'l-Makdûr fi Nevâib-i Teymûr li'bn-Arabşâh”, *Mutah li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, Silsilah Ulûmi'l-İnsaniyye ve'l-İctima'iyye*, yıl: 2017, cilt: 32, sayı: 1, ss. 33-72.

6 'Umer Ferrûh, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrut 1989, III, 854-858.

Timur (ö. 808/1405),⁷ 803/1400 yılında Şam'ı istila ettiğinde İbn Arabşâh, henüz 12-13 yaşlarındaydı. Bu savaştan sonra İbn Arabşâh ailesi ile birlikte Semerkant'a zorla götürülmüştür.⁸ Burada ünlü âlimlerden ders alan İbn Arabşâh, Arapça, Farsça, Moğolca ve daha sonra da Türkçeyi iyi derecede öğrenmiştir.⁹ İbn Arabşâh, tarih, edebiyat, siyaset, şiir, sarf-nahiv, lügat ve din alanlarında kendisini iyi bir şekilde yetiştirmiştir.¹⁰

Eserleri incelendiğinde İbn Arabşâh'ın iyi bir eğitimden geçtiği anlaşılmaktadır. İbn Arabşâh'ın ders aldığı bazı hocalar şunlardır: Zeyn b. 'Umer el-Lubbân el-Makarrî, Seyyid Muhammed Şerif Curcânî es-Semerkandî, 'Usâme b. Abdilmelik, Şeyhu'l-'Uryân el-Edhemî, Mevlâna Hacı, Seyyid Şerif'in İkidu, Şemsuddîn İbnu'l-Esir el-Cezerî, *Câmi' u'l-Fetâvâ* müellifi Mevlâna Hafızuddîn Muhammed b. Nâsiriddîn Muhammed el-Bezzâzî el-Kerderî, Ahmed Yebrûk, Mevlâna Şerâfuddîn, Mevlâna Mahmut, Hâce Abdulevvel, Hâce Adududdîn b. Abdilmelik, Hâce İsmâ-muddîn el-Vaiz, müfessir Muhammed Hâce Zâhir el-Buhârî, Şeyh Burhânuddîn el-Endigânî, Kadı Celâluddîn es-Seyrâmî, Mevlâna Nurullah, Ahmed b. Şemsi'l-Eimme es-Serâî el-Vâiz ve Ahmed el-Kasîr.¹¹

İbn Arabşâh, Osmanlı padişahı Sultan I. Mehmed Çelebi (ö. 824/1421) döneminde Harezmi'den ayrılarak Edirne'ye gelmiştir.¹² Bu dönemde Çelebi Sultan Mehmed, kardeşleriyle arasında çıkan saltanat kavgalarından başarıyla çıkarak Edirne'de Osmanlı tahtına oturmuştu.¹³ İbn Arabşâh Edirne'de sultanın sır kâtibi (kâtibu's-sır) olmuş, çocuklarına hocalık yapmış ve yaklaşık on yıl burada kalmıştır. Padişahın hususî divan kâtibi olması cihetiyle de devlet sırlarına vakıf olmuştur. Anadolu'da iken Mevlâna Şemsuddîn Fenârî ve Mevlâna Burhânuddîn Haydaru'l-Hâtî'den kelam ağırlıklı dersler alan İbn Arabşâh, Farsça ve Arapçadan birçok eser Türkçeye tercüme etmiş böylece ilmi kabiliyetini etrafındakilere göstermiştir.¹⁴

824/1421 yılında Çelebi Mehmed'in ölümü üzerine Edirne'den Halep'e oradan da Şam'a giden İbn Arabşâh, 825/1422-831/1428 yıllarında

7 Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. İbn Arabşâh, *Acâibu'l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2012; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014; İsmail Aka, "Timur", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, XLI, 173-177; Mustafa Kafalı, "Timur", *İA.*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Etam A.Ş. Matbaa Tesisleri, Eskişehir 2001, XII/I, 336-346.

8 Şevki Dayf'a göre İbn Arabşâh önce Anadolu'ya, buradan İran'a ve daha sonra da Semerkant'a göç etmiştir. Dayf, *a.g.e.*, VI, 345.

9 İbn Tağriberdî, *el-Menhelu's-sâfi*, II, 141.

10 Kafesoğlu, *a.g.m.*, V/II, 698; Yuvalı, *a.g.m.*, 314.

11 Şevkânî, *a.g.e.*, I, 110; Yusuf b. Tağriberdî el-Atabegî, *el-Menhelu's-Sâfi ve'l-Mustevfi Ba'de'l-Vâfi*, thk. Muhammed Muhammed Emin vd., el-Mektebu'l-Mensûbe el-Hamme li'l-Kuttâb, Kahire 1984, II, 140-143.; Hüsnü, *a.g.m.*, s. 160.

12 Bazı kaynaklar İbn Arabşâh'ın 814/1407 yılında Edirne'ye geldiğini iddia etmektedir. Bk. Nuhâ Hamîd, "İbn Arabşâh", *el-Mevsû'atu'l-Arabiyye*, Dimâşk 2005, XIII, 98.

13 Hüsnü, *a.g.m.*, s. 160-161.

14 İbn Tağriberdî, *el-Menhelu's-sâfi*, II, 142; Hüsnü, *a.g.m.*, s. 161.

Şam'da kalmış¹⁵ ve 832/1428 yılında Mekke'ye gitmiştir. Tekrar Hicâz'dan Şam'a dönerek burada bir süreliğine kalmıştır. İbn Arabşâh, 840/1437 yılında Kahire'ye¹⁶ gitmiştir.¹⁷ Burada dönemin Memluk sultanı olan Sultan Melik Çakmak tarafından iyi karşılanmış ve yönetimle yakın ilişki içerisine girmiştir. Bölgenin âlimleri ile ilmî teatilerde bulunan İbn Arabşâh, burada ünlü tarihçi İbn Tağriberdî (ö. 845/1441) ile yakın dostluk kurmuştur.¹⁸ İbn Arabşâh, 853/1449 yılında bir müddet Gazze'de bulunmuştur. Burada iken arkadaşı İbn Tağriberdî'ye hayat hikâyesini içeren bir risâle göndermiştir. İbn Tağriberdî, bu risâledeki bilgileri *el-Menhelu's-Sâfi ve'l-Mustevfi Ba'de'l-Vâfi* adlı eserine aktarmıştır. Bu eser vesilesiyle İbn Arabşâh ile ilgili birçok bilgi günümüze ulaşmıştır.¹⁹

İbn Arabşâh, Kahire'de bulunduğu sıralarda bazı siyasî çekişmelere malzeme yapılması neticesinde hapse atılmış birkaç gün hapis yattıktan sonra çıkarılmıştır. Ancak hapisten çıkarıldıktan birkaç gün sonra da 62 yaşında iken, 854/1450-1 yılı Receb ayının on beşinci Pazartesi günü Kahire'de Hangâh-ı Salâhiyye'de vefat etmiştir.²⁰ Sehâvî, İbn Arabşâh'ın vefatından kısa bir süre önce 854/1451 yılında Hama'da bir süreliğine kadılık görevinde bulunduğunu nakletmektedir.²¹ İbn Arabşâh'ın buradaki kadılığı dönemindeki bazı uygulamalarının siyasi anlaşmazlıklara konu yapılmış olabileceği kuvvetle muhtemeldir.

Bazı kaynaklar İbn Arabşâh'ı Timur'un tarihçisi olarak göstermektedir.²² Özellikle Batı kaynakları Timur ile İbn Arabşâh'ı birlikte zikretmektedirler. Ancak Timur öldüğünde İbn Arabşâh henüz 20 yaşlarında bir genç olup Timur ile yakın bir tanışıklığı olmamıştı. İbn Arabşâh'ın böyle tanıtılmasının başlıca sebebi, Timur ile ilgili olarak kaleme aldığı '*Acâibu'l-Makdûr fi Nevâibi't-Teymûr*' adlı eseridir. İbn Arabşâh, bu eserinde

15 Hüsni, *a.g.m.*, s. 161.

16 İbn Tağriberdî'ye göre İbn Arabşâh, buraya yerleşmeden önce birçok sefer Kahire'ye gitmiştir. İbn Tağriberdî, *el-Menhelu's-sâfi*, II, 131.

17 H. Hüsni, İbn Arabşâh'ın söz konusu olan beldelerden diğer beldelere olan transferlerini, kaynaklarda geçen aksine farklı tarihlerde kaydetmektedir. Hüsni, *a.g.m.*, s. 161.

18 İbn Arabşâh hakkındaki malumatların çoğunluğunu İbn Tağriberdî'den öğrenmekteyiz. Muhtemelen ikisinin Türkçe bilmesi, ayrıca yakınlaşmalarına sebep olmuş ve İbn Arabşâh da hayat hikâyesini İbn Tağriberdî'ye anlatmıştır.

19 İbn Tağriberdî, *el-Menhelu's-sâfi*, II, 131.

20 Sehâvî, *Kitâbu't-Teberî'l-Mesbûk*, III, 57; İbn Tağriberdî, *el-Menhelu's-sâfi*, II, 145; Azam Müzahîrî, İbn Arabşâh, *Târih-i Nîgerân*, yıl: Ağustos 1388, sayı: 135, ss. 75-77. H. Hüsni bahsi geçen makalede İbn Arabşâh'ın vefatını şöyle izah etmektedir: "İbni Arabşâh'ın Kırım'dan Edirne'ye gelirken Emir Çakmak'ın, müverrihi Şam'a davet ettiği halde icabet etmemesinden mütevellit iğbirârını H. 842, M. 1438 tarihinde Melikuzzahir unvanı ile Mısır sultanı oluncaya kadar muhafaza etmiş, aleyhindeki tezvirata derhal inanıp müverrihi hapse attırılmış. İbni Arabşâh hapisanede hastalanmış, on iki gün sonra tahlis edilmesine rağmen bu hastalıktan vefat etmiş olduğu kaydediliyorsa da; başka mehadza böyle bir malumata tesadüf edemedim." Hüsni, *a.g.m.*, s. 162, l. dipnot.

21 Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi' li-Ehli'l-Karni't-Tasi'*, Menşürâtu Dâr-i Mektebeti'l-Hayat, X, 307.

22 Furat, *a.g.e.*, II, 62.

Timur dönemini en ince ayrıntısına varıncaya kadar nakletmektedir. Aktardığı bilgilerin çoğunun rivayetlere dayanıyor olması bu eserini objektiflikten uzaklaştırmış ve tenkitlere sebep olmuştur.

İbn Arabşâh'ın özel hayatı ile ilgili herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak kaynaklar İbn Arabşâh'ın iki oğlundan bahsetmektedirler. Bunlardan, Tâcuddîn Abdulvahhâb b. Ahmed İbn Arabşâh ed-Dimaşkî, 813/1410 yılında Deşt-i Kıpçak'ta Hacı Tarhan'da dünyaya gelmiştir. Tâcuddîn Abdulvahhâb, Şam'a gelişinde babasına refakat etmiş ve 902/1496 yılında Kahire'de vefat etmiştir.²³ İbn Arabşâh'ın Hasan adındaki diğer oğlu ise, *Kitâbu İdâhi 'z-Zulm ve Beyâni 'l-'Udvân* adlı eserin müellifidir. O, bu eserinde Nablîs beyi İbrahim'in Şam'daki kumandanlığı sırasında yapmış olduğu mezâlimi dile getirmiştir.²⁴

İbn Arabşâh'ın, sergüzeşt-i hayatı ile ilgili bilgiler *'Ukûdu'n-Nasiha* adlı eserinden geçmektedir. Bununla birlikte İbn Arabşâh'ın hayatı ile ilgili birçok malûmatı İbn Tağriberdî'ye gönderdiği risâlede bulmak mümkündür. İbn Tağriberdî, bu bilgileri adı geçen *el-Menhelu's-Sâfi* adlı eserinde detaylı bir şekilde kaydetmiştir. *'Ukûdu'n-Nasiha* adlı eser ile, İbn Arabşâh'ın Gazze'de iken İbn Tağriberdî'ye gönderdiği risalenin aynı olup olmadığı hususunu tespit edemediğimizi dile getirmemiz lazımdır. Zira kaynaklarda *'Ukûdu'n-Nasiha* adlı eserin varlığı zikredildiği halde bu esere ulaşmak mümkün olmadı. Şairliği ile de dikkatleri üzerine çeken İbn Arabşâh, aşağıdaki şiirinde hayatını şöyle özetlemektedir:

*Ey Cillak²⁵ ehli! şunu iyi biliniz ki ben sizdenim,
Nesebim ise Sa'd ve Osman'ın soyundandır.*

*Doğum yerim Şam'dır ki orada,
Atalarım, ailem ve kardeşlerim yaşadılar.*

*Fakat Allah'ın hükmü üzerime câri oldu,
Vatandan uzaklaştırarak ücra yerlere gitmeye hükmetti.*

*Zamanın sahibi, mülkünde beni yuvarladı,
Birçok farklı biçim ve şekle büründürdü.*

*Körpe ömrümü faziletli şeyleri talep ederek harcadım,
Vatanımdan uzakta ve az bir yardımcı ile.*

23 Zirikî, *a.g.e.*, I, 228; Kehhâle, *a.g.e.*, VI, 219; H. Hüsnü vefat tarihini 841/1437 olarak kaydetmektedir. Hüsnü, *a.g.m.*, s. 162.

24 Hüsnü, *a.g.m.*, s. 162.

25 Dimaşk'ın isimlerindedir.

*Bazen devemin beni Çine,
Bazen de Rum ülkesine götürdüğünü görürsün.*

*Bazen beni servet sahibi görürsün,
Bazen de toprağı çiğner ve hüznümü saklarım.*

*Bütün bu hallerimde müteşebbis görürsün beni,
Ah u vâh etmeden meanînin peşinden koştuğumu.*

*Gayretim ve takatimce erkenden ilim tahsilidir hedefim,
Her vakitte fazilet ehline hizmettir meşrebim.²⁶*

İlmî ve Edebî Kişiliği

İbn Arabşâh, ilmi olarak iyi yetişmiş bir âlim olup bir dizi eser kaleme almış ve birçok öğrencinin yetişmesinde katkısı olmuştur. Küçük yaşlarında vatanını terk etmek zorunda kalan İbn Arabşâh, gittiği yerlerde rahat yüzü görmemiş gurbet ve göç, İbn Arabşâh'ın yaşam tarzı olmuştur. Gurbet hayatının İbn Arabşâh'ın psikolojisi üzerinde oluşturduğu menfi etki farklı alanlarda kaliteli eserlerin meydana gelmesine zemin hazırlamıştır. Hayatının her safhasında ilmi faaliyetlere yer veren İbn Arabşâh, gittiği her yerin ilmi atmosferine katılmış, buralarda bulunan yetkin âlimlerden ders almış ve ayrıca telif hizmeti ile uğraşmıştır. Vatanından uzakta geçen bir ömür ile farklı kültür ve hocalardan edinilen yeni bilgiler İbn Arabşâh'ın zihin dünyasını zenginleştirmiş ve kültürel birikimine katkı sağlamıştır. Gençlik yıllarında bulunduğu Semerkant, ilim ve kültür merkezi olduğundan İbn Arabşâh'ın zihin dünyasının şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Şam'dan Semerkant, Mâveraünnehir, Orta Asya, Edirne, Hicaz, Gazze ve Mısır'a uzanan 63 senelik ömründe İbn Arabşâh, Arap kültürünün yanı sıra Orta Asya Türk ve Moğol kültürü ile Anadolu kültürünü özümseme fırsatını elde etmiştir. Böylece o, birçok dil öğrenmiş; din, dil, tarih ve edebiyat alanında telif eserler kaleme almış Farsça, Arapça ve Türkçe tercümelemler yapmıştır. Zikredilen üç dilde eser kaleme aldığı için de kendisine “meliku'l-keâm fî lugâti's-selâse” unvanı yakıştırılmıştır.²⁷

İbn Arabşâh'ın kaleme aldığı eserler şunlardır: *'Acâibu'l-Makdûr fî Nevâibi't-Teymûr*: Kaynaklarda, *'Acâibu'l-Makdûr fî Mesâlibi't-Teymûr*

26 Takiyyuddîn b. Abdilkadir et-Temîmî el-Gazzeyyî el-Mısırî, *Tabakâtu's-Seniyye fî Terâcim-i Haneñfiyye*, thk. Abdulfettah Muhammed el-Hiluv, Dâru'r-Rufâi, Riyad, I, 139.

27 Sehâvî, *Dav'u'l-Lami'*, II, 253; Yuvalı, *a.g.m.*, XIX, 314.

ya da 'Acâibu'l-Makdûr fî Ahbâri't-Teymûr adıyla geçmektedir,²⁸ *Burhânu'l-Fârid bi-Kavli'l-Muariz*;²⁹ *Cilvetu'l-Emdâhi'l-Cemâliyye fî Hulle-teyi'l-'Arûzi'l-'Arabîyye*,³⁰ *Fâkîhetu'l-Hulefâ ve Mufâkehetu'z-Zurefâ*,³¹ *Gurretu's-Siyer fî Duveli't-Turk ve 't-Tatar*,³² *Hikâyât fî Etrâk*,³³ *Hitâbu'l-Ehâbi'n-Nâkib ve Cevâbu's-Şihâbi's-Sâkib*,³⁴ *İkdu'l-Ferîd fî 'İlmi't-Tevhîd*,³⁵ *Merzubânnâme*,³⁶ *Mir'âtu'l-Edeb fî İlmeyi'l-Me'ânî ve'l-Âdab (Beyân)*,³⁷ *Mukaddime fî'n-Nahv*,³⁸ *Ukûdu'n-Nasîha*,³⁹ *Ta'biru'l-Kâdirî*

28 Ziriklî, *a.g.e.*, I, 228; İbn Tağriberdî, *a.g.e.*, II, 139; İbn Tağriberdî, *Tabakâtu's-seniyye*, II, 55; Şevkânî, *a.g.e.*, I, 111; Şehâvî, *ed-Dav'u'l-Lami'*, II, 128; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, IX, 411; Kehhâle, *a.g.e.*, II, 122; Hüsni, *a.g.m.*, s. 157; Yuvalı, XIX, 314; Furat, II, 62; Şehâvî, *Kitâbu't-Teberi'l-Mesbûk*, III, 57; Goldziher, *a.g.e.*, s. 230; Abdurrahman Ferfûr, *Min Nevâdiri'l-Kutubi'l-Arabîyye Min Bidâyâ't-Tibaa*, Merkezu Cemmati'l-Mâcid li's-Sakâfe ve't-Turâs, Dubai 1995, s. 9.; Eserin Türkçe çevirisi ise Ahsen Batur tarafından *'Acâibu'l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)* ismi ile yapılmış ve 2012'de İstanbul'da Selenge Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Eserin ilk Türkçe çevirisi ise Nazmîzâde Huseyin Murtazâ b. Alî Bağdâdî (ö. 1134/1722) tarafından *Terceme-i 'Acâibi'l-Makdûr fî Nevâibi Timûr* adıyla yapılmış olup İngiltere Milli Kütüphânesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu ve Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonunda bulunmaktadır.

29 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetu'l-'ârifin, Esmâu'l-muellifin ve Âsârü'l-musannifin*, MEB Yayınları, İstanbul, 1. cilt, hzl. Muallim Kilisli Rifat Bilge-İbnülemin Mahmud Kemal İnal, 1951, 2. cilt, hzl. İbnülemin Mahmud Kemal İnal-Avni Aktuç, 1955, I, 130; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetu'l-'ârifin*, I, 327; Bağdatlı, *a.g.e.*, IV, 228-II, 228; Zirikli, IV, 149; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetu'l-'ârifin*, I, 70.

30 Bağdatlı, *a.g.e.*, I, 130; İbn Tağriberdî, *a.g.e.*, II, 134; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, IX, 410; Yuvalı, *a.g.m.*, XIX, 315.

31 Zeydân, *a.g.e.*, III, 169; Eser, Yusuf Dâvud tarafından tahkik edilerek birinci baskısı 1869'da, ikinci baskısı ise 1879'da Musul'da yapılmıştır.

32 Ziriklî, *a.g.e.*, I, 228; Kehhâle, *a.g.e.*, II, 122; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, IX, 413; İbn Tağriberdî, *el-Menhelu's-sâfî*, II, 140; Şehâvî, *Kitâbu't-Teberi'l-Mesbûk*, III, 57; Hüsni, *a.g.m.*, s. 157; Yuvalı, *a.g.m.*, XIX, 315; Seçkin Arapça şiirlerden oluşan bu eser, Türk ve Tatar devletlerinden bahsetmektedir.

33 Avusturya Milli Kütüphânesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, N.F. 465.

34 İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, IX, 412; İbn Tağriberdî, *a.g.e.*, II, 139; Şehâvî, *Kitâbu't-Teberi'l-Mesbûk*, III, 57; Mîsrî, *a.g.e.*, II, 56; Hüsni, *a.g.m.*, s. 158; Yuvalı, *a.g.m.*, XIX, 314.

35 Ziriklî, *a.g.e.*, I, 228; Şevkânî, *a.g.e.*, I, 111; Şehâvî, *Kitâbu't-Teberi'l-Mesbûk*, III, 57; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, IX, 411; İbn Tağriberdî, *el-Menhelu's-sâfî*, II, 136; Hüsni, *a.g.m.*, s. 157; Yuvalı, *a.g.m.*, XIX, 315.

36 Zeydan, *a.g.e.*, III, 169; Goldziher, *a.g.e.*, s. 230; Muhsin b. Âmir, *el-Hikâyetu'l-Meseliyye fî Merzubânnâme bi Tercumeti İbn Arabşâh*, Dâru't-Tunusîyye li'l-Kitâb, Tunus 2012; Muhsin b. Âmir, "el-Bu'du'l-Hicâcî fî Merzubânnâme li'bn-i Arabşâh/el-Bâbu's-Sâlis Nemûzecen", *Mecelletu Kulliyeti'l-Âdâb ve'l-Lugât*, Tunus, yıl: 2012, sayı: 10-11, ss. 285-314; Abdulmalik İdris Malik Müsa, "Hasâisu Uslûbi İbn Arabşâh Min Hilâli Kitâbeyhi 'Acâibi'l-Makdûr fî Nevâibi-t-Teymûr ve Fâkîheti'l-Hulefâ ve Mufâkehetu'z-Zurefâ," *Camiatu Umdurmân el-İslâmiyye*, (Basılmamış Doktora Tezi), Umdurmân-Sudan 2010, s. 92.

37 Bu eserin İbn Arabşâh'a ait olup olmadığı hususunda tartışmalar mevcuttur. Bk. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, hzl. Muhammed Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, II, 1646; Şevkânî, *a.g.e.*, I, 111; Kehhâle, *a.g.e.*, II, 122; Mîsrî, *a.g.e.*, II, 58; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, IX, 410; İbn Tağriberdî, *el-Menhelu's-sâfî*, II, 134; Hüsni, *a.g.m.*, s. 158; Yuvalı, *a.g.m.*, XIX, 315.

38 Kehhâle, *a.g.e.*, II, 122; Şehâvî, *Kitâbu't-Teberi'l-Mesbûk*, III, 57; İbn Tağriberdî, *a.g.e.*, II, 138; Mîsrî, *a.g.e.*, II, 58; Hüsni, *a.g.m.*, s. 157.

39 Şehâvî, *Kitâbu't-Teberi'l-Mesbûk*, III, 57; Şevkânî, *a.g.e.*, I, 111; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, IX, 412; İbn Tağriberdî, *el-Menhelu's-sâfî*, II, 139; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1174; Bağdatlı, *a.g.e.*, I, 70; Yuvalı, *a.g.m.*, XIX, 315.

Tercemesi,⁴⁰ *et-Te'lifü't-Tâhir fî Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*;⁴¹ *Tercume-i Cami'i'l-Hikâyat ve Levâmî'i'r-Rivâyat*;⁴² *Tercume-i Tefsir-i Ebi'l-Leys*;⁴³ *Tercumânu'l-Mutercem bi-Muntehi'l-Ereb fî Lugati't-Turk ve'l-'Acem ve'l-'Arab*.⁴⁴

İbn Arabşâh'ın dönemin âlimleri arasında hatırı sayılır bir yeri vardır. Özellikle *'Acâibu'l-Makdûr fî Ahbâri Teymûr ve Fâkîhetu'l-Hulefâ ve Mufâkehetu'z-Zurefâ* adlı eserlerinde onun ilmî birikimini görmek mümkündür. Tarih alanında yazdığı *'Acâibu'l-Makdûr* adlı eseri, dönemin özelliklerini tamamıyla yansıtan bir panoramadan ibarettir. Bu çalışmasında, Timur'un yaptığı mezâlîmi şiir ve nesir ile mezcederek dile getirmiştir. Edebî bir üslup ile kaleme aldığı bu eseri, söz konusu dönemi anlatan bir günlük gibidir. Zira müellif, Timur'un ordusunu yakından müşahede etmiş, onun dost ve düşmanlarını tanımıştır. İbn Arabşâh, Timur'un ele geçirdiği beldeleri de dolaşmış ve buralarda müşahede ettiklerini bu eserinde eksiksiz bir şekilde resmetmiştir.

İbn Arabşâh'ın ilmî ve edebî kişiliği çok yönlüdür. Bu hususta yakın dostu ünlü tarihçi İbn Tağriberdî şöyle demektedir: *"İbn Arabşâh, fıkıh, Arap dili, meânî, beyân, edebiyat ve tarih gibi birçok ilimde önder idi. Hoş-sohbet, edep, hilim ve tevazu sahibi idi. Şiir nazmetmede yüksek derecede olup tatlı bir üsluba sahipti."*⁴⁵

40 İbn Tağriberdî, *a.g.e.*, II, 143; Mısıri, *a.g.e.*, II, 58; Yuvalı, *a.g.m.*, XIX, 315;

41 Zirikli, *a.g.e.*, I, 228; Yuvalı, *a.g.m.*, XIX, 315;

42 Zirikli, *a.g.e.*, I, 228; Mısıri, *a.g.e.*, II, 56; Şevkânî, *a.g.e.*, I, 110; Sehâvî, *Kitâbu't-Teberi'l-Mesbûk*, III, 57; İbn Tağriberdî, *Ibn Tağriberdî, el-Menhelu's-sâfi*, II, 142; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, 540; Hüsnü, *a.g.m.*, s. 158; Yuvalı, *a.g.m.*, XIX, 315; http://www.wikiwand.com/en/Ahmad_ibn_Arabshah. (erişim tarihi: 21.04.2018); Dayf, *a.g.e.*, VI, 345; Yaklaşık 600 varak olan eserin yazma nüshaları için bk. Milli Kütüphane-Ankara, Nevşehir Damad İbrahim Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, arşiv no: 50 Damad 39; Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, arşiv no: 34 Nk 3274.

43 Mısıri, *a.g.e.*, II, 56; Şevkânî, *a.g.e.*, I, 111; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, X, 76; Sehâvî, *Kitâbu't-Teberi'l-Mesbûk*, III, 57; İbn Tağriberdî, *a.g.e.*, II, 142; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn* (İstanbul baskısı) I, 441, (Leipzig baskısı) II, 352, Nr. 3209; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-'ârifîn*, I, 130; Hüsnü, *a.g.m.*, s. 157; Muhammed Tahir, *Niyelu's-sâirin fî tabâkâtî'l-mufessirîn*, Mektebet'ul-Yemân, es-Savâbi-Pakistan 2000, s. 288; Muhammed Hamidullah, "Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Yazma Tercümelere", çev. S. Tuğ, *Türkiyat Mecmuası*, XIV, İstanbul 1965, s. 70-71; Yuvalı, *a.g.m.*, XIX, 315; İsmail Taş, "15. Yüzyıla Ait 'Enfesü'l-Cevâhir' Adlı Yazma Üzerine Dil İncelemesi," *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008, s. 82.; Bu tercümenin mensubiyeti henüz tam olarak netlik kazanmamıştır. Söz konusu eserin şu üç âlim tarafından Türkçeye çevrildiği kanaati ağır basmaktadır: a- İbn Arabşâh, b- Ahmed b. Abdillâh el-Karamânî el-Hanefî ed-Dâî (ö. 810 ya da 820/1407 ya da 1417), c- Musa b. Hacı Hüseyin el-İznîkî (ö. 833/1430). Semerkandî'nin bu eseri üzerine bir araştırma makalesi kaleme alan Abdülbaki Çetin, eser ilgili olarak geniş bir malumat vermektedir. Bk. Çetin, Abdülbaki, "Ebu'l-Leys Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 22, yıl: 2007, ss. 53-101.

44 Zirikli, *a.g.e.*, I, 228; Şevkânî, *a.g.e.*, I, 111; Sehâvî, *Kitâbu't-Teberi'l-Mesbûk*, III, 57; İbn Tağriberdî, *el-Menhelu's-sâfi*, II, 139; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, IX, 412; Hüsnü, *a.g.m.*, s. 157; Yuvalı, *a.g.m.*, XIX, 315;

45 İbn Tağriberdî, *el-Menhelu's-sâfi*, II, 131; es-Sehâvî, *Kitâbu't-Teberi'l-Mesbûk*, III, 55.

Her ne kadar tarihçi olarak şöhret bulmuşsa da İbn Arabşâh asıl şöhretini edebiyat alanında yazmış olduğu eserlere borçludur. Eserlerini nesir ve şiir karışımı, oldukça edebî bir tarzda kaleme alan İbn Arabşâh'ın müstakil şiir kitapları da mevcuttur. *Mir'âtu'l-edeb fi'l-meânî ve'l-âdab* adlı çalışması, belâgât alanında kaleme alınan manzum bir eserdir. Nahiv alanında manzum olarak kaleme aldığı *Mukaddime fi'n-nahv* adlı eseri şiirdeki maharetini gözler önüne sermektedir.

İbn Arabşâh, Moğolca, Farsça, Arapça ve Türkçe bilmektedir. Orta Asya'daki ikameti sırasında Türkçe'nin farklı diyalektlerine de aşina olduğu muhtemeldir. Farklı dillerde kaleme aldığı eserler ilmî derinliğini ve söz konusu dillerdeki kabiliyetini de gün yüzüne çıkarmaktadır. O dönemde, Semerkandî'nin tefsirini Türkçeye çevirmiş olması başlı başına bir başarı olarak kabul edilmektedir. Bu tercümesinde İbn Arabşâh, Türk dilindeki kabiliyetinin yanı sıra tefsirdeki maharetini de göstermiştir. Bahse konu olan tefsirin En'am suresinin giriş bölümü şöyledir:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ
يَعْدِلُونَ¹

İbn Abbâs -radiyallahu anhuma- buyurdu ki: Sûre-i En 'âm küllî Mekk'e'de indürülmüştür. İllâ altı ayet Medine'de indürülmüştür. Ancak evvel üç ayet biribiri mukabelesinde وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ tamam bu üç ayet Yahudilerin kelamın red etmekçündür. Ve dahi, لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ قل تعالوا ayeti varınca bu kezden edtuği küllî Mekkîdür cümlesi gece içinde bir defada indi. Yetmiş bin ferişte bilesinde âvaz getirüb tesbîh, tahemîd iderlerdi. Resul -sallallahu aleyhi ve sellem- anı işidüb tazim yönünden yüz yere koyub Hakk Subhânallahi Teâlâya secde kıldı ve çok hamd u senâ kıldı. Çok bu ta'zim ile bu sûre-i mübârek indürüldi...⁴⁶

Yukarıda da izah edildiği gibi İbn Arabşâh, farklı ilim dallarında söz söyleyecek kabiliyette bir âlimdir. Aynı zamanda şairlik yönü de bulunan İbn Arabşâh, nazmettiği şiirlerde bu alandaki maharetini göstermiş, eserlerinde şiir ve nesri harmanlamış, meseleleri izâh etmek için şiirden örnekler (şevâhid) getirmiş veya bu meseleleri şiirle sonlandırmıştır. Bu şiirlerin bir kısmı, sabık şairlere ait iken diğer kısmı da bizzat kendisine aittir. Şiirleri alelade olmayıp fâik bir mertebeyi haizdir. Özellikle meanî, beyân ve bedî alanında üstün bir yere sahip olan *Mir'âtu'l-edeb* adlı eseri, İbn Arabşâh'ın şairlik yönünü göstermesi açısından çok önemlidir. Bu eserinde İbn Arabşâh, söz konusu ilimleri didaktik olarak ve kafiyeli bir şekilde izâh etmiştir. Ayrıca İbn Arabşâh'ın gerek İbn Tağriberdî'ye gönderdiği mektubunda gerekse de diğer eserlerinde şiir örneklerini bulmak mümkündür. Onun

46 Metnin el yazması için bk. Ek: 1.

111 beyitlik ‘‘Zaman Döner Bir Dolaptır’’ adlı kasidesi başlı başına bir şaheser olup ‘*Acâibu ’l-Makdûr*’unda mündemiçtir.⁴⁷ Bu kasidesinde zamanın acımasızlığını dile getiren şair, eserlerinin muhtelif yerlerinde zaman ile ilgili olarak şiirler nazmetmiştir. Mesela, bir şiirinde şöyle demektedir:

*Zaman merdivenden başka bir şey değil,
Kişinin kendisi ile yükselip alçalabildiği.*

*Yazık ki içindeki her şey yok olur,
Onunla elde ettiğin şey onu yok eder.*

*En yükseğe çıkan kişi kırılan ve,
Şartlarını yerine getiren vefâlı kişidir.⁴⁸*

İbn Arabşâh’ın zahitlik hayatı da vardır; hayatının sonlarına doğru zahitçe bir yaşama meylettiğini söylemekte yarar vardır. Edirne bulunduğu yıllarda Burhânuddîn Haydar b. Muhammed el-Havâfi el-Herevî (ö. 830/1427) ile birlikte İbn Arabî’nin *Miftâhu ’l-’ulûm* adlı eserini mütalaa ederlerken züht hayatının başlamış olabileceği ihtimali yüksektir.⁴⁹ Bununla birlikte Orta Asya ve Uzak Doğu’da bulunduğu sıralarda mistik yaşam tarzına olan aşinalığı böyle bir yaşam tarzını tercih etmesinde etkisinin olabileceği muhtemeldir. İbn Arabşâh’ın zahitlik yönünü eserlerinde bulmak mümkündür. Nitekim bir şiirinde dünyanın fâniliğini şöyle dile getirmektedir:

*Dünyada istediğini yaşa ve elde et,
Şan ve şöhretten dilediğin şeyi.*

*Parçalarla birleşiktir yaşam gücü,
Ölümlüme düşümlüdür ömür ipliği.*

*Pamuktan gömlek süsü,
Şerbet, saf su ve geçimlik,*

47 Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed İbn Arabşâh, *Kitâbu ’Acâibi ’l-Makdûr fî Nevâibi ’l-Teymûr*, Matbaatu Vâdi’n-Nil, Kahire 1285h., s. 172-176.

48 İbn Arabşâh, *’Acâibu ’l-Makdûr*, s. 164; Şehâvî, *ed-Dav’u ’l-Lâmi*, I, 113; eş-Şevkânî, *a.g.e.*, I, 112.

49 Şehâvî, *et-Teberu ’l-mesbûk*, III, 55.

*Kişi dilediğine onunla erişir,
Çoktur bile ölümlü olana bunlar.⁵⁰*

İbn Arabşâh, hayatı boyunca cehaletle savaşmış ve bu konuda bir adım bile geri durmamıştır. O'nun ilim aşığı bir kişiliğe sahip olduğu hususunda eserlerinin her yerinde anekdotlar bulmak mümkündür. Nitekim bu konudaki görüşlerini yine kendisine ait aşağıdaki beyitlerde şöyle dile getirmektedir:

*Ölmeden önceki cehâlet, kişi için ölümdür,
Bu kişilerin bedenleri kendileri için kabirdir.*

*Şayet kişi kalbini ilimle diriltirse,
Kıyâmete kadar ona ölüm yoktur.⁵¹*

İbn Arabşâh'ın edebiyatçı yönü tarihçi yönünü geçmiştir. Tarih kitabında dahi tarihi olayları edebi bir dil ile anlatan İbn Arabşâh kurduğu cümleler ve olayları ifade etme tarzının farklılığıyla dikkatleri üzerine çekmektedir. İbn Arabşâh, özellikle *Fâkihetu 'l-hulefâ*'sında edebi kabiliyetini konuşturmuştur. Arap edebiyatı kaynaklarında nesir yazarlarından bahis açıldığında, bahse konu olan müelliflerden biri de hiç şüphe yok ki İbn Arabşâh'dır.⁵² Bu durum kendisinin nesir yazarlığı alanındaki başarısından ileri gelmektedir. İbn Arabşâh'ın bütün eserlerinde olduğu gibi *Fâkihetu 'l-Hulefâ* adlı eserinde de dil ve edebiyat açısından zengin bir dil ve güçlü bir üslup ile karşılaşmaktayız. Tarih alanında kaleme aldığı bir eser olduğu halde onun, *'Acâibu 'l-Makdûr* adlı eseri, edebî olarak incelendiğinde bir edebiyat kitabından geri kalacak durumda olmadığı müşahede edilecektir. Aynı şekilde diğer çalışmaları için de bunu söylemek mümkündür.

İbn Arabşâh, miladi 15. asrın edebî havzasından beslenmiştir. Bu asırda Arap edebiyatı zirve noktasına ulaşmış ve bu dönemde edebî türlerin nerede ise hepsinde eserler kaleme alınmıştır. Medeniyetin ilerlemesi, farklı milletlerin edebiyat mahsulleri ile tanışma Arap edebî zevkin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Böylece sanatlı nesrin bu dönem aydınlarınca tercih edilmesine kapı aralanmıştır. İbn Arabşâh da eserlerinde edebi sanatları kullanarak inşa alanındaki maharetini ortaya koymuş ve olayları söz sanatlarıyla kompozede ederek kültürel birikimini okuyucuya göstermiştir. İbn Arabşâh'ın eserlerinin bir kısmı orta derecede bir okuyucu tarafından

50 İbn Arabşâh, *'Acâibu 'l-Makdûr*, s. 77; İbn Arabşâh, *Fâkihetu 'l-Hulefâ*, s. 137; es-Sehâvî, *Kitâbu 'l-Teberî 'l-Mesbûk*, III, 57; Sehâvî, *ed-Dav 'u 'l-Lâmi*, I, 113; eş-Şevkânî, *a.g.e.*, I, 111-112.

51 İbn Arabşâh, *Fâkihetu 'l-Hulefâ*, s. 443.

52 Godziher, *a.g.e.*, s. 230.

anlaşılırken bazı eserlerinin havas tabakası için kaleme alındığı anlaşılmaktadır. İbn Arabşâh'ın *Fâkîhetu'l-Hulefâ* adlı eserinin daha çok aydın ve siyasi çevrelere yönelik kaleme alınmış bir eser olduğu anlaşılmaktadır. Müellif bu eserde sade nesirden ziyade sanatlı nesri tercih etmiş, eseri mecaz, kinaye ve cinas sanatlarıyla bezemiştir. Bu tarz, manzum söyleyişe yakın olup devrin ediplerince tercih edilmiştir. İbn Arabşâh bu eserini kafiye-
li düzyazı (seci') şeklinde kaleme almıştır. Nesir ve şiirin iç içe olduğu bu eserde insicamlı ve mizahi (fukâhiyye) bir üslup tercih eden müellif böylece *makâme* türüne benzer bir çalışma ortaya koymuştur. Kısa hikâyelerden oluşan bu tür, mensur ve manzum olarak kurgulanarak meydana getirilen edebî bir kompozisyonun ibarettir. Birbirine dayandırılarak oluşturulan bu edebî birliktelikte, fotoğrafın bir parçasını oluşturan her bir hikâyeye tek başına bir anlam ifade etse de bu parçaların bir araya gelmesiyle meydana gelen resme topluca bakmak, okuyucu ve dinleyiciyi daha anlamlı bir sonuca ulaştırmaktadır.

Farklı yöneticilerle olan irtibatı, farklı yönetim tarzlarını görmesi ve Müslüman yöneticilerin İslâm adına işlediği cürümler İbn Arabşâh'ı, kimseyi incitmeyen, derin anlamlar içeren, yönetim ile ilgili sorunlara da işaret eden ve edebî zevki barındıran bir eser kaleme almaya itmiştir. *Fâkîhetu'l-Hulefâ* adlı bu eser, hikmetli sözler ve mesellerle bezenerek toplumda bulunması muhtemel olan sorunları ve çözümlerini ihtiva etmektedir.⁵³ Bununla birlikte *Fâkîhetu'l-Hulefâ* bir ahlâk, âdâb-ı muaşeret ve siyaset kitabıdır.

Arap dilinin inceliklerine hâkim olan İbn Arabşâh, *Fâkîhetu'l-Hulefâ*'da kelime oyunlarını ustalikle yapmıştır. Böyle olduğu için eserindeki dil ve üslup zenginliği ilk etapta göze çarpmaktadır. Bu zengin üslubun temelinde hiç şüphesiz İbn Arabşâh'ın beslendiği kaynaklar yatmaktadır. Bu kaynakların başında Kur'ân-ı Kerîm gelmektedir. Konunun içeriğine göre ayet seçen İbn Arabşâh, bazen ilgili ayetin bütününü seçerken bazen de ayetin bir parçası ile yetinmektedir. Ayrıca eser, Arap dilinin sözlük hazinesi niteliğinde olup eş anlamlı, zıt anlamlı, arkaik, garip, Türkçe, Farsça ve Moğolca kelimeler barındırmaktadır. Ayrıca eserdeki hikâyeler birer hikmet ve nasihat membaidir. Hikâyeden hikâyeye geçiş yapan İbn Arabşâh, her hikâyeden sonra kıssadan hisse babında hikâyenin ana temasını belirtmektedir.

Fâkîhetu'l-Hulefâ'nın hikâyelerinde sembol, motif ve metaforların çokluğu dikkat çekmektedir. Cin, ifrit, dev, cüce ve hayvanların konuşturulduğu bu hikâyelerde, gerçek ile hayalin ve hurafelerin birbiri içerisinde-

53 Abdulmâlik İdris Mâlik Musa, *Hasâisu Uslûbi İbn Arabşâh min Hilâli Kitâbeyhi 'Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Teymûr ve Fâkîheti'l-Hulefâ ve Mufâkeheti'z-Zurefâ, Vizâretu't-Ta'limi'l-Âli, İdâretu'l-Bahsi'l-İlmî, Camiatu Umdurmân el-İslâmiyye, Kuliyetu'd-Dirâsâti'l-Ulyâ-Kuliyetu'l-Lugati'l-Arabiyye, Kısmu'd-Dirâsâti'l-Edebiyye ve'n-Nakdiyye, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 15.*

de olduğu bir durum bulunmaktadır. Bu hikâyeler bağdaşmaz durumların ve karşıt görüntülerin şaşırtıcı bir şekilde bir araya getirilerek okuyucu ve dinleyicinin hayal gücüne etki etmiştir. Akbaba, güvercin, hüthüt, horoz, aslan, ayı, fil vb. hayvanların yoğunlukta olduğu bu hikâyeler metaforik özellikler taşıyan birer ders ve ibret kaynağıdır.

İbn Arabşâh, *Fâkîhetu'l-Hulefâ* adlı eserinde tahkiye (narration) üslubunu işlerken *'Acâibu'l-Makdûr* adlı eserinde ise daha çok rivayete dayalı bilgilere yer vermektedir. Müellif, her iki eserinde çoğunlukla mübalağa sanatına başvurmuştur. Her iki durumda da müellif olayları; kendi başından geçmiş gibi, üçüncü şahısların başından geçmiş gibi veya başka bir kimseden işitmiş gibi nakletme yoluna gitmiştir. Çoğunlukla bu üç anlatım türüne müracaat eden müellif bazen aynı hikâyede veya olayda zikredilen üç tahkiye üslubuna müracaat etmektedir. Olayları çoğunlukla kuşbakışı izleyen müellif okuyucuyu olayların içine çekerek ânu yaşamasına zemin hazırlamaktadır.⁵⁴

Sonuç

Miladi XV. asrın önemli âlimlerinden biri de İbn Arabşâh'dır. Şam doğumlu olan İbn Arabşâh henüz çocuk yaşta iken Semerkant'a götürülmüş ve böylece hayat macerası başlamıştır. Hayatının gençlik dönemini Semerkant'ın entelektüel atmosferinde geçiren İbn Arabşâh, daha sonra Orta Asya bozkırlarındaki kentlere yolculuk yapmış ve buralarda ilmen kendisini yetiştirme yoluna gitmiştir. İbn Arabşâh, Çelebî Mehmed döneminde Edirne'ye gelerek saray kâtibi olmuş, yaklaşık on sene Edirne'de kalmış, Çelebî Mehmed'in vefatından sonra ise Kâhire'ye gitmiş ve burada vefat etmiştir.

İbn Arabşâh, ilim dünyasının tarihçi olarak tanınmaktadır. Ancak onun edebiyatçı yönü tarihçiliğinin pek fevkindedir. İbn Arabşâh bir dizi eser kaleme almıştır. Bu eserlerin çoğu günümüze ulaşmıştır. İbn Arabşâh'ın iki önemli eseri vardır: *Fâkîhetu'l-Hulefâ* ve *Mufâkehetu'z-Zurefâ* ve *'Acâibu'l-Makdûr fî Nevâibi't-Teymûr*. *Fâkîhetu'l-Hulefâ* adlı eseri *Ke-lile ve Dimne* tarzında bir kitaptır. *Acâibu'l-Makdûr* ise bir tarih kitabıdır.

54 Stefan Leder, "Spott im Ornat: Humor auf zweiter Stufe bei Ibn Arabschah (st. 1450)." *Humor in der arabischen Kultur/Humor in Arabic Culture*, Berlin 2009, pp. 263-275; Ahmed 'Alvânî, *es-Serdû fî Fâkîheti'l-Hulefâ ve Mufâkeheti'z-Zurefâ/Aliyatuh ve Delâlatuh*, el-Meclis'ul-'Alâ li's-Sakâfe, Kahire 2009; Recep Ramazan es-Seyyid Abdulvehhâb, "Fenn'ul-Kassi fî Muellifâti İbn Arabşâh," (Doktora Tezi), Câmîatu'l-Kâhira, Kulliyetu'l-'Ulûm, Kahire 2013; Abdullah el-Gazzâlî, "es-Sârid ve'l-Muhâtab fî Fâkîheti'l-Hulefâ ve Mufâkeheti'z-Zurefâ/Dirâse fî'l-Bâbi's-Sâbi", *Havliyyâtu'l-Adâb ve'l-Ulûmi'l-İctimâiyye*, Meclisu'n-Neşri'l-İlmî, Câmî'atu Kuveyt, Risâle: 173, Havliyye: 22, yıl: 2001; Sâbir Cuveylî, "Bunyetu's-Serd ve Mantıku'l-Hakıyî fî Fâkîheti'l-Hulefâ ve Mufâkeheti'z-Zurefâ," *Kitâbu Ebhâsi'l-Mu'temeri'l-İlmî el-'Aşir bi-Kulliyeti Dâri'l-Ulûm*, -et-Tefkîru'l-Menhecî fî'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Câmîatu'l-Feyyûm-, 2008; Muhammed Mehdi Kurrânî, "İbn Arabşâh ve Kitâbu Fâkîhetu'l-Hulefâ ve Mufâkehetu'z-Zurefâ mea Mukâraneti Beynehu ve Beyne Merzubân-nâme el-Fârisî," *Camiatu Amrikiyye, Kulliyetu 'Ulûm ve'l-Adâb*, Beyrut 1967.

Bununla birlikte İbn Arabşâh, miladi XV. yüzyılın velut âlimlerinden olup Türkçe hikâye ve Türkçe Kur'an-ı Kerim mealini kaleme almış bir şahsiyettir ve bu yönüyle de ilim ehlinin dikkatini çekmektedir.

Kaynakça

- Abdulvehhâb, Recep Ramazan es-Seyyid, “Fenn’ul-Kassi fi Muellefât İbn Arabşâh,” (Doktora Tezi), Câmiatu’l-Kâhira, Kulliyetu’l-‘Ulûm, Kahire 2013.
- Aka, İsmail, “Timur”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, XLI, 173-177.
- , İsmail, *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- ‘Alvânî, Ahmed, *es-Serdu fi Fâkîheti’l-Hulefâ ve Mufâkeheti’z-Zurefâ/Âliyatu ve Delâlatuh*, el-Meclis’ul-‘Alâ li’s-Sakâfe, Kahire 2009.
- Azâvî, el-Muhamî Abbas, *et-Ta’rif bi’l-Muerrihîn fi Ahdi’l-Moğol ve’t-Turukmân*, Şirketu’t-Ticâre ve’t-Tibaa el-Mahdûde, 1957.
- Bağdatlı, İsmail Paşa, *Hediyyetu’l-‘arifîn, Esmâu’l-mu’ellifîn ve Âsâru’l-musannifîn*, Meb. Yayınları, İstanbul, 1. cilt, hzl. Muallim Kilisli Rifat Bilge-İbnülemin Mahmud Kemal İnal, 1951, 2. cilt, hzl. İbnülemin Mahmud Kemal İnal-Avni Aktuç, 1955.
- Benî Mûsâ, Abdulaziz Asrî, “Mevkifu Timurlenk Mine’l-‘Ulemâ Min Hilâli Kitabi ‘Acâibi’l-Makdûr fi Nevâib-i Teymûr li’bn-Arabşâh”, *Mutah li’l-Buhûs ve’d-Dirâsât, Silsilah Ulûmi’l-İnsaniyye ve’l-İctimaiyye*, yıl: 2017, cilt: 32, sayı: 1, ss. 33-72.
- Brockellman, Carl, *GAL*, Leipzig 1909.
- Cuveylî, Sâbir, “Bunyetu’s-Serd ve Mantikü’l-Hakyi fi Fâkîheti’l-Hulefâ ve Mufâkeheti’z-Zurefâ,” *Kitâbu Ebhâsi’l-Mu’temer’l-İlmî el-‘Aşir bi-Kulliyeti Dâri’l-Ulûm*, -et-Tefkîru’l-Menhecî fi’l-Arabiyye ve’l-İslâmiyye Câmiatu’l-Feyyûm-Mısır 2008.
- Çetin, Abdülbaki, “Ebu’l-Leys Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 22, yıl: 2007, ss. 53-101.
- Dayf, Şevki, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, Dâru’l-Maarif, Kahire..
- Ferfûr, Abdurrahman, *Min Nevâdiri’l-Kutubi’l-Arabiyye Min Bidâyâ’t-Tibaa*, Merkezi Cemmatî’l-Macid li’s-Sakâfe ve’t-Turâs, Dubai 1995.
- Ferrûh, ‘Umer, *Târîhu’l-edebi’l-Arabî*, Dâru’l-ilm li’l-melâyîn, Beyrut 1989.
- Furat, Ahmet Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007.
- Gazzâlî, Abdullah, “es-Sârid ve’l-Muhâtab fi Fâkîheti’l-Hulefâ ve Mufâkeheti’z-Zurefâ/Dirâse fi’l-Bâbi’s-Sâbi’,” *Havliyyâtu’l-Âdâb ve’l-Ulûmi’l-İctimâiyye*, Meclisü’n-Neşri’l-İlmî, Câmiâtu Kuveyt, Risâle: 173, Havliyye: 22, yıl: 2001.
- Gemi, Ahmet, *Siyasetname: İbn Arabşâh’ın Fâkîhetu’l-Hulefâ Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme*, İlahiyat Yay. Ankara 2019.

Goldziher, İgnace, *Klasik Arap Literatürü Tarihi*, çev. Rahmi Er, Azmi Yüksel, Vadi Yayınları, Ankara 2012.

H. Hüsnü, “İbn Arabşâh,” *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1935, cilt: 3, ss. 157-183.

Hamîd, Nuhâ, “İbn Arabşâh”, *el-Mevsû‘atu’l-Arabiyye*, Dimaşk 2005, XIII, 98.

Hamidullah, Muhammed, “*Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Yazma Tercümelere*”, çev. S. Tuğ, *Türkiyat Mecmuası*, XIV, İstanbul 1965.

Hulûsî, İhsan bt. Sa‘id, *A‘lâmu’l-fıkr fî Dimaşk*, Dâru Ya‘rub li‘d-dirâsât ve’n-neşr ve’t-tevzî, Dimaşk 1994.

İbn Arabşâh, ‘*Acâibu’l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2012.

-----, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed, *Fâkîhetu’l-Hulefâ ve Mufâkehetu’z-Zurefâ*, thk. Eymen Abdulcâbir el-Buhayrî, Dâru’l-Âfâki’l-Arabiyye, Kahire 2001.

İbn Tağriberdî, el-Atabegî, *el-Menhelu’s-Sâfi ve’l-Mustevfi Ba‘de’l-Vâfi*, thk. Muhammed Muhammed Emin vd., el-Mektebu’l-Mansûbe el-Hamme li’l-Kuttâb, Kahire 1984.

-----, *en-Nucûmu’z-zâhire fî Mulûki Mısr ve’l-Kâhira*, Ta‘lik: M. H. Şemsuddîn, Dâru’l-kutubi’l-ilmîyye, Beyrut 1992.

İbnu’l-İmâd, Şihâbuddîn Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed ed-Dimaşkî, *Şezerâtu’z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, thk. Abdulkadir Arnavut-Mahmut Arnavut, Darü İbn Kesîr, Beyrut 1993.

Kafalı, Mustafa, “Timur”, *İA.*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Etam A.Ş. Matbaa Tesisleri, Eskişehir 2001, XII/I, ss. 336-346.

Kafesoğlu, İbrahim, “İbn Arabşâh”, *İA.*, Etam A.Ş. Matbaa Tesisleri, Eskişehir 2001, V/II, 698.

Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, hzl. Muhammed Abdulkadir Ata, Dâru’l-Kutubi’l-İlmîyye, Beyrut 2008.

-----, *Keşfu’z-Zunûn* (İstanbul baskısı) I, 441, (Leipzig baskısı) II, 352, Nr. 3209.

-----, *Keşfu’z-Zunûn*, Mektebetu’l-Mesnâ, Bağdat 1941.

Kehhâle, ‘Umer Rıza, *Mu‘cemu’l-Muellifîn*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut tsz.

Kur’ân-ı Kerîm. <http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/>

Kurrânî, Muhammed Mehdi, *İbn Arabşâh ve Kitâbuhu Fâkîhetu’l-Hulefâ ve Mufâkehetu’z-Zurefâ mea Mukâraneti Beynehu ve Beyne Merzubân-nâme el-Fârisî*, Camiatu Amrikiyye, Kuliyetu ‘Ulûm ve’l-Âdâb, Beyrut 1967.

Leder, Stefan, “Spott im Ornat: Humor auf zweiter Stufe bei Ibn Arabschah (st. 1450).” *Humor in der arabischen Kultur / Humor in Arabic Culture*, Berlin 2009, pp. 263–275.

- Makrizî, Ebu'l-Abbas Takiyuddîn Ahmed bi Ali, *Dureru'l-'ukûdi'l-ferîde fî terâcimi'l-a'yâni'l-Mufîde*, thk. Muhammed Osman, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 2009.
- Mısırî, Takiyuddîn b. Abdilkadir et-Temîmî el-Gazzeyyî, *Tabakâtu's-Seniyye fî Terâcim-i Hanefiyye*, thk. Abdulfettah Muhammed el-Hiluv, Dâru'r-Rufâî, Riyad.
- Muhsin b. Âmir, “el-Bu'du'l-Hicâcî fî Merzubânnâme li'bn-i Arabşâh/el-Bâbu's-Sâlis Nemûzecen”, *Mecelletu Kulliyeti'l-Âdâb ve'l-Lugât*, Tunus, yıl: 2012, sayı: 10-11, ss. 285-314.
- , *el-Hikâyetu'l-Meseliyye fî Merzubânnâme bi Tercumeti İbn Arabşâh*, Dâru't-Tunusiyye li'l-Kitâb, Tunus 2012.
- Mûsa, Abdulmalik İdris Malik, “Hasâisu Uslûbi İbn Arabşâh Min Hilâli Kitabeyhi Acâibi'l-Makdûr fî Nevâib-i Teymûr ve Fâkiheti'l-Hulefâ ve Mufâkehete'z-Zurefâ,” *Vizâretu't-Ta'limi'l-Âlî, İdâretu'l-Bahsi'l-İlmî, Camiatu Umdurmân el-İslâmiyye, Kulliyetu'd-Dirâsâti'l-'Ulyâ-Kulliyetu'l-Lugati'l-Arabiyye, Kısmu'd-Dirâsâti'l-Edebiyye ve'n-Nakdiyye, (Basılmamış Doktora Tezi), Umdurmân-Sudan 2010.*
- Müzâhirî, Âzam, “İbn Arabşâh”, *Târih-i Nigerân*, yıl: Ağustos 1388, sayı: 135, ss. 75-77.
- Nevşehir Damad İbrahim Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, arşiv no: 50 Damad 39.
- Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, arşiv no: 34 Nk 3274.
- Şehâvî, Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed, *ed-Dav'u'l-Lâmi' li-Ehli'l-Karni't-Tasi'*, Menşûrâtu Dari Mektebeti'l-Hayat.
- , Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed, *Kitâbu't-Teberi'l-Mesbûk fî Zeyli's-Sulûk*, thk. Lebîbe İbrahim Mustafa-Necvâ Mustafa Kamil, Matba'atu Dari'l-Kutubi'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kahire 2005.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-Tâlî' bi Mehâsin-i Men Ba'de'l-Karni's-Sabi'*, Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, Kahire.
- Tahir, Muhammed, *Niyelu's-sâirîn fî tabâkâti'l-mufessirîn*, Mektebet'ul-Yemân, es-Savâbî-Pakistan 2000.
- Taş, İsmail, “15. Yüzyıla Ait ‘Enfesü'l-Cevâhir’ Adlı Yazma Üzerine Dil İncelemesi”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008.*

(Footnotes)

1 En'âm, 1.

Bölüm 95

İŞÇİLERİN SENDİKAL ÖRGÜTLENME DENEYİMİ: DÜZCE'DEN BİR VAKA ANALİZİ¹

Çetin YILMAZ²

¹ Bu çalışma 19-21 Eylül 2019 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilen IX. Ulusal Sosyoloji Kongresi'nde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, çetin.yilmaz@düzce.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8784-1851

Giriş

1980'li yıllarla birlikte hızlanan küresel eğilimler sermayenin mekandan bağımsızlaşmasına imkan sunarken emeği yerel düzleme hapsedmiştir (Nichols ve Suğur, 2005). Mekânsal hareketlilik sermayenin örgütsüz emek gücünün bulunduğu ülkelere yönelmesini sağlamıştır. Böyle bir konjonktürde işçilerin en temel hak arama aracı olan sendikaların ekonomik, toplumsal ve siyasal hayat üzerindeki etkileri de gittikçe aşınmıştır. Küresel rekabette bir adım öne geçebilmek adına sermaye sahipleri güvencesiz ve esnek çalışma biçimlerini neoliberal politikalar aracılığıyla işçi sınıfına dayatmaktadır. Neoliberal politikaların 1980'li yıllardan bu yana dünya genelinde egemenliğini ilan etmesi güvencesizliği işçi sınıfı için bir norm haline getirmiştir.

Bu güvencesizlik işçilerin birlikte dayanışma geliştirmelerinin önünde yapısal engeller oluşturmaktadır. Fakat tüm bunlara rağmen işçiler örgütlenme girişimlerinde bulunmaktan vazgeçmemektedir. İşçilerin örgütlenme girişimlerine yönelik işverenlerde çok çeşitli yöntemlerle karşı stratejiler geliştirmektedirler. İşverenler tarafından geliştirilen sendikasızlaştırma stratejileri işçileri işten atmaktan, sendikaları kötülemeye, işçiler üzerinde psikolojik baskı kurmaya vb. kadar birçok farklı biçim alabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı Düzce'de metal işkolunda faaliyet gösteren bir fabrikada işçilerin sendikalaşma deneyimlerini ve işverenlerin işçilere karşı kullandığı sendikasızlaştırma stratejilerini incelemektir. Örgütsel deneyimi zayıf olan işçiler işverenin adaletsiz uygulamalarına karşın sendikalaşma girişiminde bulunmuşlar ve işverende karşı stratejilerle örgütlenmenin önüne geçmeye çalışmıştır. Çalışmada ilk olarak Türkiye'de örgütlü sendikal hareketin gelişimi tarihsel süreci içinde ele alınacaktır. Daha sonra işverenlerin sendikasızlaştırma stratejileri incelenecek ve son bölümde ise alan araştırmasının bulguları tartışılacaktır.

Türkiye'de Tarihsel Seyri İçinde Emek Hareketinin Gelişimi

Osmanlı İmparatorluğu'nda sendikal hareketin 1908 yılına kadar çok örgütlü olduğu söylenemez. İşçilerin ilk örgütlenmeleri sendikal bir yapılanmadan ziyade daha çok yardım sandıkları şeklinde olmuştur (Karakışla, 1995). Türkiye işçi sınıfı tarihi üzerine yapılan birçok araştırmada (Erişçi, 2003; Sülker, 2004) ilk işçi örgütlenmesi olarak *Amele Perver Cemiyeti* -asıl adı Amel Perver Cemiyeti- gösterilmesine karşın bu örgütlenme sendikal bir yapıdan ziyade bir yardımlaşma derneğidir. İlk işçi örgütlenmesi 1895 yılında İstanbul Tophane Fabrikasında illegal olarak kurulan ve dönemin iktidarı tarafından bir yıl sonra faaliyetlerine son verilen *Amele-i Osmanlı Cemiyeti*'dir (Koç, 2010: 67). Cumhuriyet öncesi dönemde emek hareketi açısından en dikkat çeken eylem 1863

yılında Zonguldak maden işçileri tarafında gerçekleştirilen grevdir. 1863-1908 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında %60'ı İstanbul'da olmak üzere 58 grev kaydedilmiştir. Bu grevlerin büyük çoğunluğu gayri-müslim işçiler tarafından organize edilmiş ve Müslüman işçilerin bu grevlere katılımı oldukça sınırlı kalmıştır. Sendikal hareketteki asıl sıçrama 1908 yılında gerçekleşmiştir. Temmuz 1908 ile Aralık 1908 arasında çoğunluğu İstanbul ve Selanik'te çoğu örgütsüz işçiler tarafından ücret artışları talebiyle gerçekleştirilen 138 grev kaydedilmiştir (Akkaya, 2002a; Güzel, 1996).

İttihat ve Terakki Hareketi, bu grev dalgasını engellemek ve işçilerin bağımsız sendikal kurmalarını önlemek için 1909 yılında *Tatil-i Eşgal Kanunu* çıkarmıştır. Bu kanun sadece grevleri engellemekle kalmamış, aynı zamanda kamuda sendikal örgütlenmeyi de yasaklamıştır. Fakat yine de işçiler Cemiyetler Kanunu'nu çerçevesinde esnaf tipi yapılarda örgütlenmeye devam etmişlerdir. Bu tür örgütlenmeler dönemin iktidarı İttihat ve Terakki Hareketi tarafından, işçilerin bağımsız sendikalarda örgütlenmelerini engelleyeceği düşüncesiyle desteklenmişlerdir (Ahmad, 1995).

Cumhuriyet kurulduktan sonra işçi hareketi açısından en önemli gelişme 1936 yılında çıkarılan *İş Kanunu* olmuştur. İş Kanunu, en az on işçi çalıştıran iş yerlerini kapsamaktadır. Kanun çerçevesinde sınıf temelli örgütlenmeler engellediği gibi işçilerin grev yapmasını da yasaklamıştır (Işık, 1995). Cumhuriyet Halk Partisi, korporatist bir bakış açısıyla sınıf temelli işçi örgütlenmelerini yasaklamış, bunun yerine meslek grupları çerçevesinde örgütlenmeleri destekleyerek işçi sınıfı hareketini kontrol altına almaya çalışmış ve bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur. Bundan dolayı, 1925-1946 döneminde işçilerin ve memurların sınıf temelli örgütler kurmaları ve bu çerçevede kolektif eylemler gerçekleştirmeleri sınırlı kalmıştır (Koç, 2010). Ancak, 5 Haziran 1946'da Cemiyetler Kanunu değiştirilerek, sınıf temeli üzerine kurulu cemiyet kurma yasağı kaldırılmıştır. Kanunda yapılan bu değişiklikle işçilerin sendika kurma hakkı da kanunen tanınmıştır. Emek tarihine *1946 Sendikaları/Sendikacılığı* olarak geçen bu dönemde bazı sosyalist partiler işçi sendikaları kurmayı başarmışlardır. Fakat bu dönem uzun sürmemiş 17 Aralık 1946'da sıkıyönetim ilan edilmiş ve birçok sendikacı tutuklanmıştır. Sıkıyönetimin ardından 20 Şubat 1947'de yürürlüğe giren *Sendikalar Kanunu*'nda grev ve toplu sözleşme hakkından söz edilmediği gibi sendikaların siyasetle uğraşması da yasaklanmıştır (Işıklı, 2005: 483). 1946 Sendikacılığı kendiliğinden bir işçi mücadelesinin ürünü olarak değil, sosyalist siyasal bir müdahalenin sonucunda oluşmuştur. Bu durum Britanya ve Kıta Avrupası'ndan farklı bir deneyim olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok Avrupa ülkesinde sosyalist hareketler ve partiler sınıf mücadelesinin bir ürünü olarak tarih sahnesinde yerlerini alırken, 1946

Türkiye’inde partiden sendikaya doğru işleyen bir süreç olmuştur (Çelik, 2010: 87).

Türkiye sendikacılık hareketi açısından en önemli gelişme 1952 yılında *Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu*’nun (TÜRK-İŞ) kurulmasıdır. TÜRK-İŞ, 1946-1952 döneminde kurulan birçok sendikanın birleşmesinin sonucunda kurulmuştur. TÜRK-İŞ, “partiler üstü” bir sendikacılık benimsemiş ve dönem iktidarlarıyla iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. 1961 Anayasası ile 1963 yılında kabul edilen 274 Sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu ile sendikal haklar yasal güvence altına alınmıştır. Bu güvence, sendikaların siyasi önemini ve etkinliği artırmış ve sendikacıların siyasallaşmasının önünü açmıştır (Çelik, 2010: 324). TÜRK-İŞ, askeri müdahalenin hemen sonrasında yeni yönetim ile yakın ilişkiler geliştirerek geleneksel “devlet sendikacılığı/ iktidar sendikacılığı” tarzını devam ettirmiş ve devletle korporatist ilişkiler kurmaya devam etmiştir. 1967 yılında TÜRK-İŞ’ten ayrılmak zorunda bırakılan sendikalar¹ tarafından ikinci bir konfederasyon olarak *Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu* (DİSK) kurulmuştur. DİSK’in kurucusu beş sendikadan dördünün genel başkanları (Maden-İş Genel Başkanı Kemal Türkler, Lastik-İş Genel Başkanı Rıza Kuas, Basın-İş Genel Başkanı İbrahim Güzelce ve Türkiye Gıda-İş Genel Başkanı Kemal Nebioğlu) 1961 yılında Türkiye İşçi Partisi’ni (TİP) kuran on iki sendikacı arasında yer alıyorlardı. DİSK kurucuları, TÜRK-İŞ’in 1962 yılından sonraki tutum ve davranışlarına yönelik sert eleştiriler getirmişlerdir. Bu eleştirilerde, TÜRK-İŞ’in bir işçi örgütü olmaktan çıktığı ve AİD’den doğrudan yardım aldığı için Amerikan politikalarına uyum sağladığı söylemleri ön plana çıkmaktadır (Koç, 2010: 213). DİSK tarafından 1977 yılında hazırlanan bir kitapta TÜRK-İŞ’in kuruluşunda Amerikan sendikacılığının ve Demokrat Parti iktidarının etkileri oldukça abartılmıştır.² TÜRK-İŞ’in kuruluşundaki ABD sendikacılığı etkisinin aşırı abartılması sendikal dinamiklerin rolünün silikleşmesine yol açmaktadır. TÜRK-İŞ’in kuruluşuna dair bu tarz değerlendirmeler 1970’li yıllardaki sendikal rekabetin bir sonucu olarak ortaya çıkan bir tür sol “resmi tarih”in ürünüdür (Çelik, 2010: 241).

DİSK’in sendikal anlayışı TÜRK-İŞ’in “partilerüstü” sendikacılık anlayışından farklı olarak “sınıf ve kitle” sendikacılığı felsefesine dayanıyordu. DİSK, sadece ekonomik mücadeleyi temel almanın ötesine

1 Bu sendikalar; Türkiye Maden-İş, Lastik-İş, Basın-İş, Türkiye Gıda-İş, ve Türk Maden-İş sendikalarıdır.

2 “Sınıf uzlaşmacısı TÜRK-İŞ kuruluyor. Yıl 1952. Amerikan emperyalist çevreleri ve onların ülkemizdeki işbirlikçileri (yani yerli sermaye çevreleri, DP iktidarı ve sarı sendikacılar) işçileri, merkezi bir sınıf uzlaşmacısı sendikal örgütün çatısı altında toplamayı tezgahladılar. (...) TÜRK-İŞ Konfederasyonu daha kurulurken, Amerikan emperyalizmi ve onunun yurt içindeki ve dışındaki çeşitli örgütleri, bu konfederasyonu kontrol altına almayı başardılar” (akt: Çelik: 2010: 241).

geçerek, siyasi mücadelenin ve örgütlenmenin işçiler için oldukça önemli olduğu tespitinden hareketle sendikal yapılanmasını geliştirmiştir. Bu anlayışın, işçilerin “kendisi için sınıf” olmaya yönelmelerinin önemli bir göstergesi olduğu ileri sürülebilir. Bu sendikal anlayış çerçevesinde örgütlenme stratejisine önem veren DİSK, özellikle Marmara Bölgesi’nde özel sektöre ait iş yerlerinde örgütlenmeyi başarmış, 1967 yılında yaklaşık 50 bin üyeye sahipken, üye sayısını sürekli artırarak 1980 yılında 500 bin üyeye ulaşmıştır (Akkaya, 2002b: 71).

1960-1980 dönemi, TÜRK-İŞ tarafından temsil edilen kamu sendikacılığı ve DİSK tarafından temsil edilen özel sektör sendikacılığı arasında önemli bir rekabete sahne olmuştur. 1980 öncesi iki konfederasyon toplam 1 milyon 200 bin sendikal işçinin $\frac{2}{3}$ ’ü örgütlemiştir. TÜRK-İŞ, daha çok kamu sektöründe, DİSK ise özel sektörde özellikle Koç Grubuna bağlı iş yerlerinde ve iç pazara üretim yapan lastik ve metal iş kollarında örgütlüdür (Akkaya, 2002b: 82). DİSK tarafından temsil edilen özel sektör sendikacılığı daha mücadeleci, çatışmacı ve siyasallaşmış bir sendikal anlayış geliştirirken, işverenin çoğunlukla devlet olduğu TÜRK-İŞ tarafından temsil edilen kamu sendikacılığında daha çok iktidarlarla uyumlu, çatışmadan ziyade uzlaşmaya dayalı bir sendikal anlayış hakimdir (Çelik, 2010: 336). TÜRK-İŞ’in dönem hükümetleriyle iyi ilişkiler temeline dayanan sendikal anlayışı her iki taraf arasındaki korporatist ilişkileri pekiştirmiştir (Akkaya, 2002b). 1980 öncesinde TÜRK-İŞ ve DİSK’in yanı sıra üçüncü bir konfederasyon olarak *Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu* (MİSK) ve 1976 yılında dördüncü işçi konfederasyonu olarak *Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu* (HAK-İŞ) kurulmuştur. MİSK daha çok milliyetçi bir siyasal anlayışı benimserken, HAK-İŞ daha muhafazakar bir siyasal yönelime sahiptir (Nichols ve Suğur, 2005).

Türkiye’de sendikacılık hareketinin genel özelliği az gelişmiş ülkelerde yaygın olarak hüküm süren ‘bağımlı sendikacılık’ modelinin bir versiyonu olmasıdır. Türkiye modelinde bu versiyonun öne çıkan özelliği ise ‘himayeci/paternalist’ bir karaktere sahip olmasıdır. Bu himayeci ilişki modeli devlet-sendika ilişkileriyle sınırlı kalmamış, sendika-üye ilişkilerine de sirayet etmiştir. Bu himayeci sendikacılık modeli aşırı merkezîyetçi, üye katılımına ve denetime kapalı anti-demokratik bir özelliğe sahiptir. Türkiye sendikal hareketinin bu himayeci karakteri çeşitli tarihsel süreçlerde farklılaşmakla birlikte Türkiye’de sendikal örgütlenmenin esas kalıbını oluşturmaktadır (Özuğurlu, 2006). Türkiye sendikal hareketi; egemen durumda olanların astlarıyla gözetici bir ilişki kurması, egemen durumda olanların astların ilişkilerine müdahale etmesi, güce ulaşma ve güç kullanımında eşitsizlikleri içeren özelliklere sahip ‘vesayetçi/paternalist’ bir geleneğe sahiptir (Çelik, 2010). Bu vesayetçi geleneğin oluşumunda 20 Şubat 1947’de yürürlüğe giren Sendikalar

Kanunu çok büyük bir paya sahiptir. Kanun, grev ve toplu sözleşme hakkından söz etmediği gibi sendikaların siyasetle uğraşmasını da yasaklamıştır (Işıklı, 2005: 485).

Türkiye emek hareketi 1980 darbesiyle birlikte büyük bir gerileme dönemine girmiştir. 1980 askeri darbesiyle birlikte Türkiye ithal ikameci bir kalkınma modelinden ihracata dayalı sermaye birikim modeline geçmiştir. Bu model çerçevesinde reel ücretlerin kısılarak üretim maliyetlerinin düşürülmesi sermayenin ana planını oluşturmuştur. Reel ücretlerin düşürülmesi ancak işçilerin örgütlü gücünün kırılmasıyla mümkün olacaktır. Fakat askeri darbeye karşı sendikalar ortak bir tavır geliştirememiştir. Hatta TÜRK-İŞ ve HAK-İŞ darbeyi desteklemiş, TÜRK-İŞ genel sekreteri Sadık Şide Sosyal Güvenlik Bakanı olmuştur (Koç, 2010: 285). Darbeyle birlikte kurulan otoriter rejim sendikal faaliyetleri engellemiştir. Fakat TÜRK-İŞ ve HAK-İŞ, MİSK ve DİSK ile kıyaslandığında faaliyetlerine çok daha kısa bir süre sonra başlamışlardır. MİSK, kapatılmasından dört yıl sonra DİSK ise ancak 1991 yılında faaliyete başlayabilmiştir. Bu dönem zarfında DİSK üyesi işçiler TÜRK-İŞ ve bağımsız sendikalara üye olmuşlardır (Akkaya, 2002b). Sendikal faaliyetlerin askıya alındığı bu dönemde her ne kadar genel sekreteri bakan olsa da TÜRK-İŞ'in de toplu sözleşme imzalama hakkı elinden alınmıştır. Bu konfederasyon, sendikal anlayışına uygun bir şekilde Ankara'nın yeni yöneticileri içinde lobcilik faaliyetleri yürütmüştür (Doğan, 2008: 322).

Tablo 1. Türkiye'de Sendikalaşma Oranları (2015-2020) (%)

Dönem	Sigortalı İşçi	Sendika Üyesi İşçi	Sendikalaşma Oranı (%)
2015 Temmuz	12.744.685	1.429.056	11.21
2016 Temmuz	13.038.351	1.499.870	11.50
2017 Temmuz	13.581.554	1.623.638	11.95
2018 Temmuz	14.121.664	1.802.155	12.76
2019 Temmuz	13.764.063	1.894.170	13.76
2020 Temmuz	14.251.655	1.946.165	13.65

Kaynak: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (AÇSHB, 2020) Sendikalaşma İstatistikleri

Türkiye'de sendikalı işçi sayısı yıllar içinde artış göstermekle birlikte sendikaların ülke gündemi belirleme gücü oldukça sınırlı kalmıştır. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (AÇSHB) (2020) verilerine göre, Türkiye'de 2020 yılı itibarıyla 14 milyon 251 bin 655

sigortalı işçinin %13,65'i, 1 milyon 1946 bin 165 sendikalıdır. 2015-2020 yılları arasında sigortalı işçi sayısı 12 milyon 744 bin 685'ten 14 milyon 251 bin 655 kişiye yükselerek %12'lik bir artış gösterirken, aynı dönem içinde sendikalı işçi sayısı 1 milyon 429 bin 056 kişiden 1 milyon 946 bin 165 kişiye yükselerek %36'lık bir artış göstermiştir (Tablo, 1). Fakat bu noktada şu da belirtilmelidir ki bu rakamlar fiili sendikalaşma oranını yansıtmamaktadır. Fiili sendikalaşma oranı³ Ocak 2020 itibariyle %12,1'dir. Bununla birlikte toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçilerin oranı⁴ ise sendikalı işçi sayısının çok gerisindedir. Özel sektörde çalışan işçilerin toplu iş sözleşmesinden yararlanma oranı %7,78'iken, bu oran kayıtsız işçilerin de dahil edilmesiyle birlikte %5,78'e gerilemektedir (DİSK-AR, 2020: 7). Her ne kadar fiili sendikalaşma oranı, resmi verilerle kıyaslandığında düşük olsa da özellikle 2013 yılından sonra Türkiye'de sendikalı işçi sayıları artmıştır. Bunun temelde iki önemli nedeni olduğu ileri sürülebilir. Birincisi, 6356 Sayılı yasayla e-devlet üzerinden sendika üyesi olmanın önünün açılarak noter şartının kaldırılması olabilir.⁵ İkinci ve belki de daha önemli bir faktör, 2014 yılında 6552 sayılı torba yasayla 2015 tarihinde yayınlanan taşeron şirketlerde toplu iş sözleşmesi yetkisi almayı kolaylaştıran yönetmelik değişikliğidir (Çelik, 2018: 47).

Sendikalı işçilerin konfederasyonlara dağılımları incelendiğinde; 2020 yılı itibariyle işçilerin 1 milyon 021 bin 95'inin TÜRK-İŞ'e, 687 bin 790'ının HAK-İŞ'e, 190 bin 659'unun DİSK'e ve 45 bin 764'ünün diğer konfederasyonlara üye oldukları görülmektedir. Yıllar içinde gerçekleşen sendikalaşma oranındaki artış konfederasyonlar arasında simetrik bir şekilde dağılmamıştır. Son beş yıl içinde (2015=100) TÜRK-İŞ'in üye sayısı %21, HAK-İŞ'in %77, DİSK'in %33 artmıştır (Tablo, 2). HAK-İŞ'e bağlı sendikalarındaki üye artışının büyük çoğunluğunun kamu kurumlarındaki taşeron işçilerin sendikalaşmasından kaynaklandığı ve genel işkolunda yoğunlaştığı görülmektedir. Bunun yanı sıra HAK-İŞ; büro, banka ve finans, güvenlik ve sağlık-sosyal hizmet gibi taşeron işçi yoğunluğunun fazla olduğu işkollarında daha hızlı üye sayısını artırmaktadır. HAK-İŞ'in özel sektörde değil de daha çok kamu ve kamuyla bağlantılı işyerlerinde üye sayılarının artması örgütlenme sırasında kamu yetkilileri ve siyasiler tarafından korunduğu iddialarının yaygınlaşmasına sebep olmuştur (Çelik, 2018: 50-52).

3 Kayıtsız işçilerde dahil edilerek DİSK-AR tarafından hesaplanan sendikalaşma oranıdır. Kamu görevlileri hariç tüm işçilerin sendikalaşma oranını gösterir.

4 Toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçilerin sigortalı işçilere oranı (DİSK-AR tarafından hesaplanmaktadır).

5 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nu çerçevesinde sendika üyeliği e-devlet kapısı üzerinden yapılabilmektedir. 1983 yılından 2012 yılına kadar geçerliliğini koruyan 2821 Sayılı Sendikalar Kanunu'na göre sendika üyeliği noter tasdiğiyle mümkün olabilmekteydi, bu da hem işçileri sendikaya üye olmaktan caydırabilmekte hem de işverenin sürece müdahale etmesine ve işçileri sendika üyeliğinden caydırabilmesine imkan vermektedir.

Tablo 2. *Konfederasyonların Üye Sayıları (Temmuz 2015-Temmuz 2020)*

DÖNEM	Türk-İş	Hak-İş	Disk	Diğer	Toplam
2015 Temmuz	842.322	388.078	143.251	55.405	1.429.056
2016 Temmuz	882.486	447.930	141.940	27.504	1.499.860
2017 Temmuz	907.328	544.566	145.988	25.756	1.623.626
2018 Temmuz	958.618	654.722	160.568	28.247	1.802.155
2019 Temmuz	1.012.277	674.404	178.691	28.798	1.894.170
2020 Temmuz	1.021.952	687.790	190.659	45.764	1.946.165

Kaynak: AÇSHB (2020) Sendikalaşma İstatistikleri

Metal sektörünü incelediğimizde; 1 milyon 608 bin 083 işçinin sigortalı olarak çalıştığı ve bu işçilerin 270 bin 754'ünün sendikası üyesi oldukları görülmektedir. Metal sektöründeki sendikalaşma oranı 2020 Temmuz ayı itibarıyla %16,83'tür ve bu oran Türkiye'deki genel işçi sendikalaşma oranından (%13,65) yüksektir. Bu sektörde en çok üye 197 bin 299 işçiyle TÜRK-İŞ'e bağlı Türk-Metal sendikasıdır. Türk-Metal'i sırasıyla; HAK-İŞ'e bağlı Çelik-İş sendikası 42 bin 940 üyeye ve DİSK'e bağlı Birleşik Metal İş sendikası 29 bin 849 üyeye takip etmektedir (Tablo, 3).

Türkiye sanayisinin öncü sektörlerinden olan ve istihdamın %11.20'sini sağlayan metal sektöründe, '*metal fırtına*' olarak adlandırılan, 2015 Mayıs ve Haziran aylarında önde gelen otomotiv şirketlerinde (Renault, Tofaş, Ford ve bir dizi fabrika) günlerce süren grev ve eylemler yaşandı.⁶ 2015 Nisan sonunda Türk-Metal sendikasına karşı protesto gösterileri, yürüyüşlerle başlayan eylemler, 15 Mayıs'tan sonra grev ve iş bırakmaya dönüştü. Bu süreçte işveren sendikası Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası (MESS) grevlerin yasa dışı olduğunu ilan etti ve Türk Metal Sendikası işçilere eylemlere son vermesini bildirdi.⁷ Fakat tüm bu girişimler eylemlerin sonlandırmayı bırakın, boyutunu daha da

6 İşçilerin mobilizasyonu sağlayan en önemli gelişme Bursa'da faaliyet gösteren Bosh fabrikasında Türk Metal ve MESS arasında Nisan 2015'de imzalanan toplu sözleşme olmuştur. Bu sözleşmede işçiler MESS ve Türk Metal arasında Aralık 2014 yılında imzalanan grup toplu sözleşmelerinden daha yüksek zam oranları elde etmişlerdir. Bosch'da imzalanan toplu sözleşmenin Nisan ayına sarkmasının en önemli nedeni Birleşik Metal-İş ve Türk Metal arasında, 2012 yılından bu yana sürmekte olan yetki davasının ancak sonuçlanmış olmasıdır. Hukuksal süreç Türk Metal'in lehine sonuçlanmış ve bunun üzerine Bosch'da toplu sözleşme imzalanmıştır. Bu toplu sözleşmede Bosch işçileri, grup sözleşmesinden daha yüksek kazanımlar elde etmişlerdir. Aynı grup sözleşmesinde fabrikalar arasında ücret farklarının oluşması grevlerin ana nedeni olmuştur (Taştan, 2015).

7 Türk Metal Sendikası, 'ücret sendikacılığı' ya da 'sarı sendikacılık' sınırlarının dahi ötesine geçerek yasada işverenin görevi olarak tanımlanan birçok işlevi yerine getirir bir pozisyona gelmiştir. Türk Metal, işçiler nezdindeki otoritesini işverenin 'insan kaynakları' yönetimi işlevini yerine getirerek tesis etmeye yönelmiştir (Özğürlü, 2016: 95).

genişletti ve Kocaeli, Eskişehir ve Ankara'daki fabrikalardaki işçilerde eylemlere katılmaya başladı. Eylemler mayıs ayının sonlarına doğru çeşitli kazanımlarla sona erdi. Eylemlere katılan işçiler, ücretlerin ve sosyal hakların iyileşitilmesinin yanı sıra, işçilerin sendika tercihlerine işverenin karışmaması ve eylemlere katılan işçilerin işten atılmaması gibi taleplerde bulundular.

Eylemler süresince ve eylemler sonrasında Türk Metal Sendikası'ndan 11 bine yakın işçi istifa etmiştir. Ocak 2015'te 177 bin olan Türk Metal'in üye sayısı, Temmuz 2015'te 166 bine gerilemiştir. Aynı dönem içinde Çelik-İş ve Birleşik Metal-İş sendikalarının üye sayılarıysa yükselmiştir (Tablo, 3). Fakat, 2015 Temmuz ayı ve sonrasında Hak-İş'e bağlı Çelik-İş'in üye sayıları sürekli yükselmiş olmasına karşın, DİSK'e bağlı Birleşik Metal-İş'de bu yükselme çok sınırlı kalmıştır. Metal işçilerinin ağırlıklı olarak milliyetçi/muhafazakar ideolojik eğilimleri, Türk Metal sendikasıdan istifa eden işçilerin sol eğilimli Birleşik Metal- İş sendikasına yönelmesinin sınırlı kalmasındaki en önemli nedendir (Koçak, 2015).

Tablo 3. Metal Sektöründe Sigortalı İşçi Sayıları Sendikalaşma Oranları (Ocak 2015-Temmuz 2020)

Dönem	Sigortalı İşçi	Sendika Üyesi İşçi	Sendika Adı				Sendikalaşma Oranı (%)
			Türk-Metal	Çelik-İş	Birleşik Metal-İş	Diğer	
2015 Ocak	1.445.331	231.543	177.125	28.823	25.595	1.665	16.02
2015 Temmuz	1.468.064	231.405	166.250	32.192	31.166	1.797	15.76
2016 Temmuz	1.480.048	256.320	188.103	35.734	30.630	1.853	17.31
2017 Temmuz	1.519.268	273.194	200.398	41.491	29.502	1.803	17.98
2018 Temmuz	1.582.714	287.428	209.429	45.121	31.058	1.820	18.16
2019 Temmuz	1.533.586	275.797	202.572	40.897	30.563	1.765	17.98
2020 Temmuz	1.608.083	270.754	197.299	41.940	29.849	1.666	16.83

Kaynak: AÇSHB (2020) Sendikalaşma İstatistikleri

Sendikal Örgütlenme Hakkı ve İşverenlerin Sendikasızlaştırma Taktikleri

Sendika hakkı “bireysel” ve “kolektif” sendika haklarını kapsamakta, bu nedenle “çift temel hak” niteliği taşımaktadır. Bireye özgü bir hak olan bireysel sendika hakkı “olumlu/pozitif” ve “olumsuz/negatif” olmak

üzere ikiye ayrılır. Olumlu sendika hakkı “işçi ve işverenlerin önceden izin almaksızın serbestçe sendika kurmalarını, diledikleri sendikaya üye olmalarını ve serbestçe sendikal faaliyetlere” katılmalarını ifade eder. Olumsuz sendika hakkı ise “işçi ve işverenlerin herhangi bir sendikaya üye olmamalarını ve üyesi oldukları sendikadan diledikleri zaman ayrılabilmelerini” ifade etmektedir. Kolektif sendika hakkı ise, “sendikaların varlıklarının, amaçlarının ve işlevlerinin güvence altına alınmasını” ifade etmektedir (Tokol, Güler ve Aca, 2013: 295). Fakat sendikal örgütlenme hakkı insan hakları ihlalleri olarak 21. Yüzyılda da devam etmektedir. Sendikal hak ihlalleri sadece gelişmemiş ülkelerde değil, aynı zamanda gelişmiş ülkelerde de yaşanmaktadır. Bu hak ihlalleri kimi zaman ülkelerin yasal düzenlemelerinden, kimi zaman da işverenlerin sendikalara yönelik düşmanca tutumlarından kaynaklanmaktadır (Köse, 2010).

Sendika hakkı doğrudan veya dolaylı olarak birçok ulusal ve uluslar arası belgeyle güvence altına alınmıştır. Örneğin, “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”nin 23. Maddesinde “herkesin çıkarını korumak için sendika kurma veya sendikaya üye olma hakkı vardır” denilerek, sendika hakkı bir insan hakkı olarak ele alınmıştır. 1966 yılında imzalanan “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslar arası Sözleşmesi”nin sekizinci maddesinde, herkesin kendi seçtiği bir sendikaya katılma hakkı olduğu belirtilmiştir. Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslar Arası Sözleşmesi (madde 22), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (madde 21), ILO’nun (Uluslararası Çalışma Örgütü) 87 Sayılı Sendika Özgürlüğü ve Örgütlenme Hakkının Korunması Sözleşmesi (madde 2) bireylerin sendikal örgütlenme haklarını korumaktadır. Bu uluslararası mevzuat ile birlikte 1982 Anayasası’nın 51. Maddesi “çalışanlar ve işverenler, üyelerinin çalışma ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için önceden izin almaksızın sendikalar ve üst kuruluşlar kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten serbestçe çekilme haklarına sahiptir. Hiç kimse bir sendikaya üye olmaya ya da üyelikten ayrılmaya zorlanamaz. Sendika kurma hakkı ancak, millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlâk ile başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebepleriyle ve kanunla sınırlanabilir” diyerek sendikal örgütlenme hakkını hukuksal güvenceye almıştır.

Fakat tüm bu hukuksal güvencelere rağmen işverenler kimi zaman hukuksal kimi zamanda hukuk dışı yollarla sendikaları işlevsiz hale getirmeye çalışmaktadırlar. Yıldırım ve Uçkan (2010) işverenlerin sendikasızlaştırma politikalarını Donald F. Roy ve Gregor Gall tarafından geliştirilen tipolojiler çerçevesinde yedi başlık altında incelemiştir (bkz. Tablo 4).

Tablo 4. İşverenlerin Sendikasızlaştırma Politikalarının Sınıflandırılması

İşverenlerin Sendikaları Dışlama Yaklaşımları	Sendika Karşısı Davranış ve Kontrol Türleri
Korku Yaklaşımı	<i>Sendikaları bastırma</i> : Mevcut ve olası sendikalaşmaya karşı açıkça korkutma ve gözdağı verme.
Yumuşak/Tatlı Yaklaşım	<i>Sendikaları ikame</i> : Sendikal gereksiz örgütler, daha iyi ücret ve çalışma koşulları, yönetimle uyumsuzlukları çözmek için kullanılan etkin iletişim kanalları.
Kötü/uğursuz yaklaşım	<i>Sendikalara ideolojik karşıtlık</i> : Sendikaların gizli komünist ve işletmenin performansını olumsuz yönde etkileyen örgütler olduğu yönündeki ideoloji.
Yok edici yaklaşım	<i>Sendikaları açıkça reddetme</i> : Sendikayı tanımayı reddetme, iyi niyetli pazarlıktan kaçınma.
Zorluk çıkarma yaklaşımı	<i>Sendikaları engelleme</i> : Sendikayı tanımının önüne yasal engeller çıkarma, süreci geciktirme.
Ehli/evcil yaklaşım	<i>Sarı/ılımlı sendikalcık</i> : İlimli sendikaları tanıma, yönetimin kontrolünde sendikalar kurma.
Zarar yaklaşımı	<i>Bypass etme</i> : İşçilerin kolektif sesi olan sendikaları marjinalize etme, sendikaların dahil olmadığı doğrudan ve özel iletişim kanalları kurma.

Kaynak: Dundon (akt. Yıldırım ve Uçkan, 2010: 169).

Korku yaklaşımı, işverenlerin sendikaları dışlamaya yönelik kullandığı en eski yaklaşımlardan biridir. Korku yaklaşımı işyerindeki tüm işçilere yönelik kullanılabilir olduğu gibi sadece bir kısım işçiye yönelik de olabilir. Bu yaklaşım çerçevesinde işverenler birçok farklı araç kullanmaktadırlar. Bu araçlar; işten çıkarma tehdidi, işyerini kapatma veya başka bir yere taşıma tehdidi, şirketin çalışanlarına karşı hoşgörüsünü yitireceği tehdidi, çalışanların bir başka yere transfer edileceği tehdidi, ücret artışlarının verilmeyeceği tehdidi, kara listeler oluşturma vb. şeklinde sıralanabilir. İşverenlerin korku yaklaşımını benimsediği işyerlerinde sendikalar enerjilerini baskı, tehdit ve gözdağı ile mücadele etmeye yönelttikleri için üyelerinin sorunlarıyla, örgütlenme toplantılarıyla yeterince ilgilenememekte bu da sendikaların daha fazla güç kaybetmesine sebep olmaktadır (Yıldırım ve Uçkan, 2010). Korku yaklaşımı çerçevesinde en çok kullanılan aracın işten çıkarma tehdidi olduğu söylenebilir. İşverenler 1980'li yıllar sonrasında bu tehdidi daha sık kullanmaya başlamışlardır, çünkü bu yıllardan sonra işsizlik geçici bir durum olmaktan çıkarak kalıcı bir soruna dönüşmüştür. Böyle bir konjonktürde çalışanlar için ücretlerin yüksekliğinden ziyade işin

sürekliliği yani istihdam garantisi daha öncelikli bir duruma yükselmiştir (Urhan, 2005). Kapitalist toplumlarda ücretli iş, emek geliri ile yaşamlarını sürdürenler için varlığını sürdürmenin tek güvencesi olduğundan, çalışanlar için iş kaybı yaşamsal bir tehdittir. Kapitalist sistem sadece rızayla varlığını devam ettiremediğinden dolayı, ücretlileri korku ve tehdit mekanizmasıyla kontrol etmeye çalışmakta, özellikle de işsizlik korkusunu sürekli gündemde tutmaktadır (Mütevellioğlu, 2013).

Yumuşak tatlı yaklaşımda işverenler, insan kaynakları yönetimi stratejileriyle sendikal örgütlenmenin arkasındaki en önemli nedenlerden olan iş tatminsizliği ve hoşnutsuzluğunun önüne geçmeye çalışmaktadırlar. Bu yaklaşım çerçevesinde işverenler kişisel kayırma, iltimaslar, iltimas vaatleri veya imalarıyla çalışanların bir kısmını yanına çekmeye çalışmaktadır (Yıldırım ve Uçkan, 2010). Böylelikle işverenler, işçiler arasında suni ayrımlar yaratarak işçilerin birlikte hareket etmesinin de önüne geçmiş olmaktadır (Bakır ve Akdoğan, 2009). Kötü uğursuz yaklaşımda işverenler, sendikaların ‘gizli komünist örgütler’ olarak değerlendirmekte ve ideolojik bazı eylemler ve propaganda araçları kullanarak işçilerin ve kamuoyunun gözünde sendikaları karalamaya çalışmaktadırlar (Yıldırım ve Uçkan, 2010).

Yok edici yaklaşım çerçevesinde işverenler, sendikayı tanımayı ve en iyi ihtimalle iyi niyetli bir toplu pazarlığı reddederler veya süreci zorlaştırırlar (Yıldırım ve Uçkan, 2010). Türkiye’de işverenler, her türlü zorluğa rağmen işçilerin çoğunluğunu sendikaya üye yapan ve yetki tespitine başvurusu sonucunda Bakanlık tarafından verilen “çoğunluk tespiti” kararına çeşitli gerekçelerle itiraz edebilmektedirler. İtiraz üzerine açılan davaların çok uzun sürelerde sonuçlanması işverene sendikal örgütlenmeyi etkisiz hale getirmek için zaman kazandırmaktadır. Bazı sendikalar, açılan davalar sonucunda ancak dört yıl sonra yetki alabilmekte, fakat bu süre içinde işyerinde sendikalı işçi kalmaması nedeniyle toplu iş sözleşmesi imzalama imkanı ortadan kalkmaktadır (Candoğan, 2015).

Zarar yaklaşımı çerçevesinde işverenler, genellikle sendikaların kampanyalarını engellemek ve zorlaştırmak için çeşitli taktikler uygulamaktadırlar. Bu yaklaşım çerçevesinde işverenlerin en çok kullandıkları taktikler arasında; işletmeyi birkaç farklı bölüme ayırma, bazı işleri taşeronla verme, potansiyel sendika üyeleriyle bireysel iş sözleşmeleri oluşturma yer almaktadır (Yıldırım ve Uçkan, 2010). Bunun yanı sıra, özellikle Amerika’da işverenlerin hukuk danışmanlığı şirketlerinden destek alarak, sendikal örgütlenmeyi engellemeye çalıştıkları sıklıkla görülmektedir. İşçilerle birebir görüşmeler gerçekleştirme, işçilere sendika karşıtı mektuplar, videolar gönderme, sorunların çözümünün sendikal örgütlenmeden ziyade işletme içinde mümkün olduğuna dair propaganda yapma gibi birçok taktik kullanan bu danışmanlık şirketlerinin sayıları

-Amerika'da 1940'li yıllardan beri faaliyet göstermekle birlikte- özellikle 1970'li ve 1980'li yıllarda büyük bir hızla artmıştır. 1980'li yılların başlarında Amerika'da bin beş yüz sendika karşıtı danışmanın faaliyet gösterdiği tahmin edilmektedir (Logan, 2002).

Ehli/evcil yaklaşımda, işverenler kendilerine yakın sendikaların işyerinde örgütlenmesinin önünü açmaktadırlar. Bu yaklaşımda işverenler tüm sendikalara karşı çıkmamakta, kendilere yakın buldukları sendikaların örgütlenmesini sağlayarak işçileri kontrol etme yolunu seçmektedirler (Yıldırım ve Uçkan, 2010). İşçilerin dilediği sendikayı seçme hakkı olmasına rağmen, işverenler kendilerine yakın sendikalara işçileri yönlendirmektedirler. Eğer işçiler işverenin yönlendirdiği sendikadan bir başka sendikaya üye olurlarsa, işverenler işçileri önce ikna etmeye çabalamakta, sonra yıldırma politikalarını kullanmakta ve en son olarak da işten çıkarma veya istifaya zorlanmaya çalışmaktadırlar (Tokol, Güler ve Aca, 2013). Zorluk çıkarma yaklaşımı çerçevesinde Türkiye'de işverenler sıklıkla toplu sözleşme sürecini uzatmak amacıyla sendikaların yetki belgesi almasını engellemek ya da geciktirmek için mahkemelere yetki itirazında bulunmaktadırlar. Eğer sendikanın örgütlenmesi engellenemediyse- işveren sendikayı tanımak zorunda kalmışsa- işverenler sendika dışı iletişim ve danışma kanalları kullanarak sendikaları bypass etmeye çalışmaktadırlar. İşverenler sendikaların yönetime katılımlarını sendikaların toplantı taleplerine ve mektuplarına cevap vermeyerek engellemeye çalışmaktadırlar (Yıldırım ve Uçkan, 2010).

İşverenler, sadece tek bir sendikasızlaştırma modeli kullanmamakta, çoğunlukla birçok farklı taktiği kullanarak işçilerin örgütlenmelerini engellemeye çalışmaktadırlar (Kelly, 1998; Moore, 2004). 2016 Küresel Haklar İndeksi, dünyanın tüm bölgelerinde işçi haklarında bir gerileme olduğunu gösteriyor. İndekse göre, 2016 yılında demokrasi ve ifade özgürlüğüne yönelik saldırılar %22 oranında artmıştır. Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu'nun (ITUC) Sendikal Hak İhlalleri Raporu, 82 ülkede işçilerin iş kanunu dışında bırakıldığını, ülkelerin üçte ikisinden fazlasında grev hakkı bulunmadığını ve ülkelerin çoğunda işçilerin toplu sözleşme hakkının var olmadığını ortaya koymuştur. Rapora göre, Türkiye ilk kez çalışanlar açısından en kötü ülkeler arasında yer almıştır. Türkiye'de sendikal faaliyetlere yönelik baskılar bir önceki yıllara karşılaştırıldığında oldukça artmıştır. En az 1390 Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK) üyesi 1390 kişi sendikal faaliyetten dolayı soruşturulmuş, 284 kişi sürgün edilmiş, 403 kişi emekli olmaya zorlanmış, 102 kişi gözaltına alınmış veya tutuklanmıştır (ITUC, 2016).

YÖNTEM

Verilerin toplanma sürecinde nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Araştırma kapsamında 2017 Ocak ve 2018 Mart aylarında on iki işçi ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş, Düzce İş Mahkemesi'nde görülen işten atılan işçilerin ve sendikanın yetki davalarına gözlemci olarak katılmış ve işçilerin kendi aralarındaki gerçekleştirdikleri toplantılarda gözlemler yapılmıştır. Araştırma kapsamında yarı yapılandırılmış bir görüşme formu kullanılmıştır. Görüşmeler katılımcıların izni alınarak kaydedilmiş ve araştırma bulgularının sunumunda katılımcıların mahremiyetlerini korumak için isimleri değiştirilmiştir. İşçilerle yapılan görüşmeler 30-50 dakika sürmüş ve görüşmeler genellikle kahvelerde, çay ocaklarında, pastanelerde ve işçilerin evlerinde gerçekleştirilmiştir. İşçilerin daveti üzerine dört defa kendi aralarında gerçekleştirdikleri toplantılara katılımcı olarak katıldım. Bu toplantıların ikisi Düzce merkezde bir pastanede, diğeri ikisi ise önder işçilerden olan Ali'nin evinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamından ilk olarak işçilerle derinlemesine görüşmeleri gerçekleştirdim daha sonra işçilerin toplantılarına katıldım. Araştırmaya katılan işçilere kartopu örneklem tekniğiyle ulaşılmıştır. Örgütlenmenin önder işçilerinden olan Ali'ye bir öğrencim aracılığıyla ulaştım. Diğer işçilerle olan görüşmeleri Ali aracılığıyla gerçekleştirdim. Bu görüşmelerden bazılarında -benimle görüşme konusunda tereddütleri olan işçilerle olan görüşmelere- Ali de katılmıştır. Zira işçiler sendika üyesi oldukları için işveren tarafından baskılara maruz kalırken bir alan araştırmasının yürütülmesinin en büyük zorluğu katılımcılarla kurulacak güven ilişkisidir. İşçilerle güven ilişkisinin kurulmasında Ali önemli bir faktör olmuştur. İşçilerle kurulan bu güven ilişkisi toplantılara beni davet etmeleri konusunda da oldukça faydalı olmuştur. Görüşmelerde temel olarak işçilerin demografik özelliklerine (yaş, eğitim durumu, işçilik deneyimi vb.), sendikaya üye olma süreçlerine, sendikalaşma sürecinde işverenin uyguladığı taktiklere ve sendikalaşma sürecinin işçilerde meydana getirdiği bilinç dönüşümüne odaklanılmıştır.

Araştırmaya katılan işçilerin sosyo-demografik özellikleri ve çalışma hayatına ilişkin bilgiler Tablo 5'te verilmiştir. Alan araştırmasının yapıldığı işyerinde yaklaşık yüz elli kişi çalışmaktadır. Araştırmaya katılan işçilerin yaşları 27-46 arasındadır. İşçilerden ikisi ortaokul, onu lise mezunudur. İşçiler 2-8 yıldır alan araştırmasının yapıldığı işyerinde çalışmaktadırlar. İşçilerden sadece bir kişinin daha önce çalıştığı bir işyerinde iki yıllık sendika üyeliği olmuştur. Fakat diğer işçilerin daha önce herhangi bir sendikal deneyimi olmamıştır.

Tablo 5. Katılımcıların Demografik Özellikleri ve Çalışma Hayatı Deneyimleri

İsim	Yaş	Eğitim	İş Yeri Tecrübesi	Sendika Tecrübesi
Ali	34	Lise	8 yıl	Yok
Mehmet	44	Lise	7 yıl	Yok
Mahmut	38	Lise	8 yıl	Yok
Arif	46	Ortaokul	4 yıl	Var
Muhammet	32	Lise	3 yıl	Yok
İlkan	32	Lise	5 yıl	Yok
Oğuz	27	Lise	2 yıl	Yok
Kadir	30	Lise	3 yıl	Yok
Cemal	43	Ortaokul	5 yıl	Yok
Adem	29	Lise	4 yıl	Yok
Murat	28	Lise	3 yıl	Yok
Serdar	30	Lise	3 yıl	Yok

Bulgular kısmına geçmeden önce kısaca alanın tanıtılması yerinde olacaktır. Düzce'nin sanayisi, 2004 yılında yayınlanan 5084 Sayılı 'Yatırımların ve İstihdamın Teşviki ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun' ve 19 Haziran 2012 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 3305 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yeni teşvik sisteminde 4. bölge avantajlarına kavuşmasıyla gelişme göstermiştir. Düzce'de tekstil, metal, gıda, petro-kimya, inşaat sektörleri ön plana çıkmaktadır. Düzce'de 62 bin 313 işçinin, 9 bin 022'si, yaklaşık %15'i metal sektöründe istihdam edilmektedir. İşçilerin, 7 bin 735'i, %12,41 sendika üyesidir. Düzce'de metal sektöründe resmi sendikalaşma oranı %19,71'dir. Düzce metal sektöründeki sendikalaşma oranının Türkiye metal sektöründen yüksek olduğu görülmektedir (AÇSHB, 2017).

BULGULAR

Sendikal Mobilizasyonun Başlaması: “Kaybedeceğimiz bir şey yok!”

Mobilizasyon teorisi, kolektif işçi örgütlenme ve eylemlerinin, işverenin uygulamalarına yönelik işçiler arasında 'adaletsizlik hissinin' (sense of grievance) gelişmesi ile gerçekleştiği ana varsamına dayanır. İşçiler, kendilerini işverenden ayıracak ortak bir kimlik algısı elde ederler; yaşanan adaletsizliğin sebebinin işverenin uygulamaları olduğunu fark ederler ve işçiler bu uygulamalara yönelik kolektif örgütlenmelerinin içine girmeye istekli olurlar (Kelly, 1998). Araştırmaya katılan işçileri de iş yerinde yaşanan kimi haksız uygulamalar (maaşların geç yatması, ikramiyelerin ve mesai ücretlerinin çok geç ödenmesi, zorla mesai, servislerin geç gelmesi, kötü çalışma koşulları vb.) sendikal örgütlenmeye

yönelten önemli faktörler olarak öne çıkmaktadır. Fakat özellikle 2016 yılının Ramazan Bayramı tatili öncesi maaşların yatırılmaması ve işverenin işçilere herhangi bir açıklama yapmadan fabrikadan ayrılması işçiler için bardağı taşıran son damla olmuştur. İşçiler Ramazan Bayramı tatilinin verdiği imkanla, işverenin gözetiminin olmamasını da kendi lehlerine çevirerek ve sendika üyeliğinin e-devlet üzerinden gerçekleştirilebilmesi sayesinde çok kısa bir sürede gereken yüzde elli çoğunluğa ulaşmışlar ve bunun üzerine Birleşik Metal-İş Sendikası Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na yetki talebinde bulunmuştur.

Uzun süredir iş yerinde özellikle maaşların geç yatırılmasına dair yaşanmakta olan huzursuzluklar, önder pozisyonundaki işçileri kimi çareler aramaya sevk etmiştir. İşçiler genellikle sorunlarını kendi aralarından seçtikleri işçi temsilcileri aracılığıyla işverene ileterek çözmeye çalışmışlardır. Fakat özellikle Ramazan Bayramı Tatiline çıkmadan önce yaşananlar işçileri daha farklı çözüm yolları aramaya itmiştir. Fakat yine sendikal örgütlenme işçilerin ilk aklına gelen yöntem olmamıştır. İşçiler sendikaya üye olma kararı vermeden önce daha başka alternatifler (toplu halde işi bırakmak, işvereni mahkemeye vermek vb.) üzerinde tartışmışlardır. Sendikal örgütlenmenin önder işçilerinden olan Ali (34 yaş) o günlerdeki tartışmaları ve çözüm arayışlarını şu şekilde açıklıyor:

“Aslında toplu halde işi bırakmayı düşündük biz ilk başta. Sonra biz niye istifa edelim dedik... Banka dekontlarını alalım, biz bunları mahkemeye verelim. Maaşımız geç yatırılıyor, bu yüzden de tek taraflı fesih hakkımız var diyelim. Mahkeme yoluyla tazminatımızı alalım. Bu görüşlerde vardı. Neyse Cuma günü geçti, işte para verilmedi. Cumartesi oldu, benim bir tanıdığım Erciyes'te (Düzce'de Birleşik Metal-İş sendikasının örgütlü olduğu bir iş yeri) çalışıyordu. Dedi abi ya! sendikaya geçin dedi. Biz zaten üç, beş arkadaş devamlı paslaşıyorduk. Dedik ne yapalım, gidelim bir konuşalım. Fikir danışalım. Ne olur ne biter. Neyse ertesi gün gittik konuştuk. Başkan (Birleşik Metal İş Düzce Temsilcisi) bizi işte ikna etti. Konuşmaları kendinden emin. Bize en son şey dedi: Kaybedeceğimiz ne var! Dedik harbiden kaybedeceğimiz bir şey yok. Asgari ücrete her yerde iş bulursun. Neyse tamam dedik. Başladık işte.” (Ali, 34 yaş).

Maaşların geç yatıyor olmasına rağmen üretimde herhangi bir düşüş, mesai saatlerinde herhangi bir azalma olmaması işçilerde haksızlığa uğradıkları algısının oluşmasında çok önemli bir rol oynamış, bu da sendikal mobilizasyonu artıran önemli bir faktör olmuştur:

“İşçi üretilen malı, satılan malı görüyor. Her gün kaç kamyon gittiğini görüyor. İşçi bu yüzden çok tepkili. O (işveren) da şimdi ne yapıyor. Buradan çıkan kolilerin üzerine market yazıyor. Bunlar İstanbul'da gidip yeniden kolileniyor ve yurt dışına gidiyor. Biz bunu İstanbul'daki işçilerden öğreniyoruz yani. Bu gizli kalmıyor.” (Mehmet, 44 yaş).

Örgütlenmenin lider işçileri bir araya gelerek Birleşik Metal-İş'e üye olmaya karar vermişler ve işçileri de bu konuda ikna etmişlerdir. Fakat, Ali'nin (34 yaş) anlatısında da görüleceği gibi işçilerin Birleşik Metal-İş'e üye olmalarının herhangi bir ideolojik yönelimi olmadığını belirtmek gerekiyor. İşçiler her ne kadar Birleşik Metal-İş Sendikası'nın "sarı sendika" olmadığını, "işçinin yanında" olduğunu "tuttuğunu kopardıklarını" (Mahmut, 38 yaş) bildiklerini ifade etseler de yönelimlerinin asıl nedeninin Düzce Bölge Temsilcisini tanıyan olmak olduğunu belirtiyorlar. Bu durum, bireylerin kolektif eyleme katılma kararlarının var olan sosyal ağlar, geçmiş deneyimler, arkadaşlık ilişkileri, grup bağlılığı gibi faktörlerin dolayısıyla gerçekleştiğini gösteriyor (Dixon, vd. 2004: 6). Örneğin, Arif (46 yaş), daha önce çalıştığı bir iş yerinden de başkanı tanıdığından ve güvenilir bir insan olduğunu bildiğinden dolayı üyeliği kabul ediyor:

"Telat var deyince, tamam dedim o zaman. Benim için fark etmiyor sendikanın adı, ama Telat varsa benim için daha da on numara dedim. Çünkü iş hayatı zamanından tanıyorum çocuğu." (Arif, 46 yaş).

Arkadaşlık, tanıdıklık çerçevesinde kurulan güven ilişkileri bölge temsilcisini tanımayla sınırlı kalmıyor, işçilerin sendikaya üye olmaya ikna edilmesi de daha çok arkadaşlık ilişkileri çerçevesinde kurulan güven ilişkisi üzerinden ilerliyor.

"Beş kişiyiz. Beşimizin samimi olduğu kim var. İşte ben bunları alıyorum, sen onları alıyorsun, öbürü onları alıyor. Öyle öyle genişlettik. Ben bunu üye yaptım, dedim ki sen kimle samimiysen çek. Öyle öyle. Mesela işte bir tane yaşlı abimiz var, ta köyüne kadar gittik konuştuk falan. Yiğilcalı bir ekipti işte onlar. Onlardan kimse üye olmuyordu. Mesela onun yanına gittim. Abi işte böyle böyle diye anlattım. On kişinin, sekizini üye yaptı." (Ali, 34 yaş).

Arkadaşlık çerçevesinde kurulan güven ilişkileri sendikal mobilizasyonu artırdığı gibi arkadaşlar tarafından dışlanma çekincesi de benzer bir etkiyi göstermektedir. Sosyal çevresinden sendikaya üye olmaması yönünde telkinlerde bulunan işçiler dahi zaman ilerledikçe, özellikle çalıştığı bölümde sendikalı işçi sayısı fazlaysa, sosyal dışlanmaya uğramamak için sendikaya üye olmaya karar verebilmektedirler.

"Başta sendikaya üye olmak istemeyenler vardı mesela çevremizde. Bir arkadaş vardı, işte başta üye olmadı. Niye üye olmuyorsun abisini dedim. Ya dedi ordan çıktıktan sonra iş bulamıyormuş sendikalı işçiler dedi. Dedim ki abisin dedim, Erciyes sendikalı, Standart sendikalı, benim bildiğim dedim. Kaç tane fabrika var sendikalı dedim. Burada var elli kişi dedim. Bugün bir Erciyes'ten gelip geçenleri hesaplasan bini geçer dedim. Bu adamlar şu anda Düzce'de ekmek yemiyor mu dedim? Valla ben istemiyorum dedi. Tamam o zaman sen bilirsin dedim. Ben zaten kimseye

gel demem. Şimdi biz komple girince sendikaya o çocuk kendini yalnız hissetti. Abisinin de sözünden çıkamadı. Kendi üzerinde baskı hissetti. Biz şimdi sendikadan muhabbet ediyoruz, bizim kenarımızda kalıyor. Artık öyle böyle en son demiş abisine, abi demiş ya sendikaya girecem ya işi bırakıcam demiş. Baktım beni aradı. Dedi Aydın abi sen işi hallediver (e-devlet üzerinden sendika üyeliğini kastediyor) dedi.” (Arif, 46 yaş).

İşveren tarafından haksızlığa uğradıkları düşünceleri işçilerin sendikal örgütlenmeye yönelten en önemli sebeptir. İşveren gözetiminin olmadığı Ramazan Bayramı tatilinde çok kısa bir sürede işçiler gerekli çoğunluğa ulaşmayı başarmışlar ve sendikada yetki talebinde bulunmuştur. Örgütlenmenin başlamasında önder işçiler özellikle arkadaşlık ilişki ağları üzerinden işçilere ulaşmayı başarmışlardır.

İşverenlerin Sendikasızlaştırma Taktikleri: “Arkadaşları işe alalım, sendikayı da buraya sokmayalım.”

İşçilerin örgütlenme çabalarına yönelik olarak işverenler birçok karşı sendikasızlaştırma taktiği kullanmaktadırlar. Bu çalışmada işverenin çoğunlukla üç sendikasızlaştırma stratejisine başvurduğu tespit edilmiştir: *korku yaklaşımı*, *kötü uğursuz yaklaşım* ve *zorluk çıkarma yaklaşımı*.

İşverenlerin korku yaklaşımı çerçevesinde en çok başvurduğu taktik işten çıkarma ve fabrikayı kapatma tehdididir. Buğra vd.’lerinin (2005) araştırması, Türkiye’de işçilerin sendikalara üye olmaktan çekinme nedenlerinin başında işverenlerin işten atma tehdidi olduğunu net bir şekilde ortaya koymuştur. Özügürlü’nün (2005) Denizli’de gerçekleştirdiği alan araştırması, sendikal örgütlenmenin başladığı birçok işletmede, işverenlerin çeşitli gerekçelerle işçileri işten attığını göstererek, işçilerin korkularında ne kadar haklı olduklarını kanıtlamıştır. Türkiye’de 2003-2005 yılları arasında TÜRK-İŞ’e bağlı bir sendikaya üye oldukları için 15 bin 531 işçi, 2003-2008 yılları arasında DİSK’e bağlı bir sendikaya üye olduğu için 30 bin işçi işten atılmışlardır (Bakır ve Akdoğan, 2009).

Sendikal mobilizasyonun başını çeken önder/aktivist işçilerin işten atılması örgütlenmeyi en olumsuz etkileyen karşı-mobilizasyon taktiği olarak öne çıkmaktadır. Önder işçiler, işçiler arasında grup bağlılığının gelişmesi, bununla birlikte bir işçi kimliğinin oluşması, kolektif eylemlerin örgütlenmesi ve bu kolektif eylemlerin haklılığının işverenlerin baskılarına rağmen savunulması konusunda çok önemli işlevler yerine getirmektedirler (Kelly, 1998: 49). Bunların yanı sıra önder işçiler, işyerinde sendikanın görünürlüğünü sağladıkları ve artırdıkları için kilit önemdedirler. Bu işçilerin varlığı, diğer işçilerin sendikaya güvenmelerini sağlayarak üye sayısını artırmaktadır (Moore, 2004: 25).

İşveren, işçilerin sendikaya üye olmaya başlamasının hemen akabinde, işçiler arasındaki bir muhbiri sayesinde, durumdan haberdar olmuş

ve işçileri telefonla arayarak kendisine karşı nasıl böyle bir girişimde bulduklarını, hemen sendikadan istifa etmelerini, aksi taktirde kendilerini işten atacağına dair tehditlerde bulunmuştur.

“O dokuz günlük şeyde (*Ramazan Bayramı tatilini kastediyor*) ama o sırada bize tehditler gelmeye başladı. Duydular. İçerdeki muhbir duymuş söylemiş hemen bizi aramaya başladılar.” (Muhammet, 32 yaş).

Nitekim Ramazan Bayramı dönüşünde işveren önder pozisyonundaki beş işçiyi işten atmıştır. Sendika üyesi işçiler arkadaşlarının işten atılması üzerine kitlesel bir tepki göstermişler ve arkadaşlarının işe geri alınması talebinde bulunmuşlardır.

“O gün biz ayaklandık. Sendikalıların hepsi çıktık. Çünkü artık biz kenetlendik. Çıkan arkadaşlarımızı ortaya aldık. Biz bunları çıkartmıyoruz. Biz buraya sendika istiyoruz. Tehdit ettik. Tehdit demiyim de biz bunları istiyoruz. Arkadaşları çıkartamazsınız. Çıkartamıcaksınız. Tamam dediler o arkadaşları işe alalım sendikayı buraya sokmayalım size haklarınızı da verelim. Bu sefer biz iyice kızdık. Ya oyun oynuyorlar bizle. Biz istemiyoruz. Biz çıkan işçileri ve sendikayı istiyoruz buraya dedik. Orda biraz şeylik oldu. Atışmalar falan oldu.” (Muhammet, 32 yaş).

Lider işçilerin işten atılması, kara listeler oluşturulacağına dair söylentiler, birçok işçinin sendikal örgütlenmenin ilk aşamasında sendikaya üye olmasını engellemiştir. Örgütlenmenin önder işçilerden Ali (34 yaş) birçok işçinin mobilizasyonun başladığı dönemde isimlerinin kara listede yer alacağı ve bir daha Düzce’de iş bulamayacaklarından korktuğu için sendikaya üye olmadıklarını belirtiyor:

“Bir kısmı bu şekilde etkilendi. Ben sendikadan atılırsam bir daha iş bulamam diye düşünenler oldu. Sicilim lekelenecek.” (Ali, 34 yaş).

İşçiler sendikaya üye olmaya karar verse dahi yakın çevresindekiler sendikaya üye olması ve işten atılması halinde bir daha iş bulamayacakları konusunda telkinlerde bulunmuşlardır.

“Çevredekiler diyorlardı işte, sendikadan bir şey çıkmaz. Bizim duyduklarımız var. Bir sene çalışmayan var. Mahkemelik süreç oluyormuş. İşveren atıyormuş, mesela. Çıktığı zaman işverenler işe almıyormuş. Araştırıyormuş. Öyle muhabbetler oldu.” (Oğuz, 27 yaş).

Yaşı ilerlemiş olduğu ve emekliliği yaklaşmış olan Mehmet (44 yaş) ise ailesinden daha büyük tepkiler aldığını şu şekilde anlatıyor;

“Ben sendikaya üye oldum dediğimde, abim neredeyse bana dalıyordu ya! O kadar kızdı. Dedi ki, senin yaşın belli bir oranda ilerledi, sen şimdi buradan çıkınca nerede iş bulacan. Senin ailene kim bakacak falan dedi. Ondan sonra bende ona şu kelimeye söyledim. Ben bu Kaynaşlı şehir mezarlığına gittim, hiç mezar taşında aç mezarı yazan yoktu, o yüzden

gittim oldum dedim. Annem olmasa evde neredeyse abimle birbirimize giriyorduk.” (Mehmet, 44 yaş).

Lider pozisyonundaki işçilerin atılması sonrasında işten atılmaları kesilmemiştir. İşveren sendika üyesi işçileri çeşitli bahanelerle, -sigara içmek, oturmak, görev yerini terk etmek vb.- işten çıkarmaya devam etmiştir. Bu taktik işçilerin örgütlenmesini engellemeye yönelik olduğu kadar sendikaların olası yetki alması durumunda toplu sözleşme masasında gücünü kırmaya yöneliktir. Fakat birlikte çalıştıkları iş arkadaşlarının sendikaya üye olduğu için işten atılmaları bazı işçilerin sendikaya üye olma kararı almalarını sağlayan bir etken de olmuştur. Sendikal mobilizasyonun ilk başladığı dönemde sendikaya üye olmaktan çekinen fakat bu çekincesinin nedeninin daha önce herhangi bir sendika deneyimi olmamasına bağlayan İlkan (32 yaş), arkadaşlarının işten atılması ve iş yerinde baskı ve tehditlerin artmasına bağlı olarak sendikaya üye olduğunu belirtiyor.

“Bir sendika muhabbeti ortaya geldi hocam. Ben bilmediğim için bu zamana kadar farklı yorum yaptım yani ne yalan söyleyeyim. Neyin ne olduğunu bilmiyorum yani. Sadece ne biliyorum sabah işe gitmeyi, akşam eve gelmeyi. İşte bundan dolayı ben başta sendikanın yanında olmadım. Ama neden olmadım! Bilmediğim için olmadım. Bir baktım benim en yakın arkadaşımı işten attılar sendika muhabbetine, ne tazminat verdi, ne de başka bir şey. İşsizlik maaşına bile engel oldular. Ben şöyle düşündüm, bir zamana kadar durdum düşündüm. Ben niye arkadaşlarımla yanında olmuyorum dedim. İşveren bugün var, yarın yok. Arkadaşlarımla yanında olmayım ki dedim, kolumdan tutsunlar dedim.” (İlkan, 32 yaş).

İlkan'ın anlatısında bu vakanın özetlendiğini söylemek mümkündür. İlk olarak bu örgütlenme girişimi işçilerin birçoğunun ilk sendikal deneyimidir. Dolayısıyla karşımızda örgütsel deneyim geçmişi çok sınırlı olan ve çoğunlukla kendi pratik sezgileriyle hareket eden bir işçi grubu vardır. Ayrıca, İlkan'ın anlatısında özellikle 1980'li yıllarla birlikte ekonomik, sosyal ve kültürel hayatın üzerinde hegemonya kuran neo-liberal politikalar çerçevesinde çalışma hayatının güvencesizleşmesinin izlerini görmekte mümkündür, zira ‘işveren bugün var yarın yoktur’. Güvencesizleşme/esnekleşme günümüz çalışma ilişkilerinde istisnai bir durum olmaktan çıkarak bir kurala dönüşmüş durumdadır. Günümüzde emek-sermaye arasındaki ilişkileri *Neoliberal Emek Rejimi* kavramıyla açıklayan Yücesan-Özdemir'e (2014: 38) göre yaşamakta olan süreç iktisadi, siyasi ve ideolojik olarak emek karşıtlığı üzerinden şekillenmektedir. Neoliberal emek rejimi işçiler için güvencesiz, geleceksiz ve esnek çalışma, yoğun işsizlik, sosyal güvencesizlik, gelir güvencesizliği ve sendikal güvencesizlik anlamına gelmektedir.

Bunların yanı sıra sınıfsal bilinç ve sınıfsal dayanışmanın oluşması açısından da bu anlatıdan kimi ipuçları çıkarmak mümkündür. İşverenin arkadaşlarına yönelik olumsuz tutumları, baskıları ve tehditleri İlkan'da arkadaşlarıyla birlikte hareket ederek, dayanışma geliştirerek işverene karşı güçlü durabileceğine dair bir farkındalık gelişmesine sebep olmuştur. Bu da toplumsal kimliklerin oluşumunun ilişkisel bir süreç olduğunu, bize diğerlerinin nasıl davrandığının kendilik bilincinin gelişmesinin ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir. Bu süreç, Jon Elster'in (1994: 346-347) bir sınıfın kendisi için varoluş kazanmadan önce diğerleri için bir varoluş ve önem kazanmasının ihtimal dahilinde olabileceğini ima eden, 'diğerleri için sınıf'⁸ (*class for others*) kavramsallaştırmasıyla açıklanabilir. Benim kendime dair farkındalığımı, diğerlerinin bana ilişkin farkındalığına dair bir farkındalıktan kaynaklanıyor olabilir. Kendinde-sınıfın (*class-in-itself*) üyeleri, diğer toplumsal aktörlerin kendilerine bir toplumsal sınıfın üyeleri gibi davranmalarını gözlemleyerek kendilerinin bilincine varabilirler. Sınıf bilinci, -İlkay'ın anlatısında da görüldüğü gibi- çoğu zaman dayanışma (*solidarity*) şeklinde kendini ortaya koymaktadır.

İşverenlerin sendikalaşmayı önlemek için kullandığı bir diğer korkutma taktiği de işyerini kapatma tehdididir. Böyle bir tehdit karşısında işçiler ya fabrikanın ya da sendikanın tarafını seçmeye zorlanmaktadır. Bu taktik aynı zamanda sendika aktivistleriyle işçileri karşı karşıya getirmek içinde kullanılmaktadır. İşçiler kimi durumlarda fabrikanın kapanacak olmasından ve işsiz kalacaklarından dolayı lider işçileri suçlayabilmektedir (Moore, 2004: 17). İşverenin kapatma tehditlerini işçiler şu şekilde dile getiriyor:

“Ben buraya sendika sokmam, sokarsanız 6 ay içinde kapatırım dedi.” (Muhammet, 32 yaş).

“Ondan sonra baktı olmuyor, toplantı yaptı işte, sendika gelirse ben bu fabrikayı kapatırım” (Ali, 34 yaş).

İşverenin fabrikayı kapatma tehdidi karşısında işçiler geri adım atmamışlar ve sendikaya üye olanlar istifa etmemişler.⁹ Bunun üzerine işveren işçilerin mobilizasyonunu engelleyebilmek adına daha önce başka bir fabrikada işçilerin sendika üyeliğini çok sert bir şekilde engellemeye çalışan bir kişiyi fabrika müdürü olarak işe almıştır. Bu kişinin işe girmesiyle birlikte psikolojik baskılar arttığı gibi işçilerin üye olduğu

8 Çeviri yazara aittir.

9 İşçilerin toplantılarındaki gözlemlerimden hareketle şunu söyleyebilirim ki işçilerin işveren baskısına rağmen istifa etmemelerinin en büyük nedeni sendikadan istifa ettikleri anda işten atılacaklarını düşünmeleridir. Ayrıca, sendika üyesi oldukları halde işten atılırlarsa mahkeme masraflarının sendika tarafından karşılanacak olması ve aynı zamanda davayı kazanmaları durumunda sendikal tazminat alacak olmaları da bu durumda etkindir. Fakat her iki durumda işçilerin sendikalarına güvendikleri belirtilebilir.

sendikaya yönelik kötü/uğursuz yaklaşım çerçevesinde ideolojik bir karalama kampanyası da başlatılmıştır.

“Bunlar bizi onları şey olarak görüyor sendikal haklarımızı şey olarak gösteriyorlar bize ne bileyim bir terör örgütü. Bana yüzüme karşı söyledi “siz neye üye olduğunuzun farkında mısınız” dedi? Bunu müdür söyledi.” (Muhammet, 32 yaş).

Özellikle, işten atılan önder işçilerin mahkemelerinin yaklaştığı dönemde tanık işçilere yönelik baskı ve tehditler hissedilir derecede artmıştır. Hatta işveren mahkeme tarafından tanık olarak çağırılan işçileri duruşmaya göndermemeye yönelik baskılar yapmıştır. Mahkeme günü işverenle tartışarak mahkeme salonuna gelen Muhammet (32 yaş) o gün yaşadıklarını şu şekilde anlatıyor:

“Sen nasıl mahkemeye gidersin dedi bana. Sen şimdi dedi fabrikadan yana mı çıkacaksın arkadaşlarından yana mı? Tabi ki arkadaşlarım dedim. Çünkü arkadaşlarım beni şahit yazmışlar. Ne söylendiyse o gün arkadaşlarımda patronlarda ne söylediyse hakime yansıtıcı dedim. Hayır öyle bir şey olamaz dedi. Ne yapmam gerekiyor dedim. Fabrikadan yana çıkmam gerek dedi.” (Muhammet, 32 yaş).

İşvereni işçilere yönelik psikolojik baskı ve tehditleri tutanak tutma, kameralarla gözetleme ve işçilere çeşitli konularda zorluklar çıkarmayla da devam etmiştir. İşçiler işyerindeki her türlü hareketlerinin gözetlendiğini, en ufak davranışlarına yönelik kendilerine tutanaklar imzalatıldığını, hastaneye gitmek için izin istediklerinde bunların yıllık izinlerinden düşüleceğine yönelik ifadelerle karşılaştıklarını belirtmişlerdir.

Sendikanın yetki başvurusu sonrası işverende zorluk çıkarma yaklaşımı çerçevesinde mahkemeye itirazda bulunmuştur. Tokol vd. (2013) tarafından Bursa’da gerçekleştirilen alan araştırmasında, tüm sendika yöneticileri, işverenlerin sendikaların yetki sürecine itiraz ettiklerini ve davaların uzun sürmesi sonucu işverenlerin çeşitli nedenlerle işçileri işten çıkardıklarını, dava sendika lehine sonuçlansa dahi işyerinde sendikal işçi kalmadığı için toplu sözleşme imkanının ortadan kalktığını belirtmişlerdir. İşveren sendikal mobilizasyonun önder işçilerini işten atmış, Birleşik Metal Sendikası’da işverene dava açmıştır. Bununla birlikte işverende sendikanın yetki talebine karşı dava açmıştır. İşten atılan beş işçinin ve sendikanın yetki davası aynı gün başlamıştır. Fabrikada işçiler mahkemeden gelecek haberleri büyük bir heyecanla beklerken, işçilerin davaları, işveren tarafının şahitlerinin mahkemeye katılmamasından dolayı bir sonraki duruşmaya ertelenmiştir. İşçiler sendikal yetkinin kesinlikle kazanılacağını düşünürken, bu davada bilirkişi incelemesi için bir sonraki duruşmaya ertelenmiştir. Bu süreç işçilerde büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Ayrıca mahkemeye şube temsilcisinin katılmaması

işçilerin sendikaya olan güvenlerini bir nebze de olsa sarsmıştır.

Mahkeme süreci uzadıkça işverenin psikolojik üstünlüğü ele geçirdiği söylenemese de en azından işçilerin sendikaya dair şüphelerinin arttığı, üye olmakla ne derece doğru davrandıklarına dair sorgulamaya başladıkları gözlenmiştir. İşçilerin psikolojisini Oğuz (27 yaş) şu şekilde anlatıyor;

“Şimdilik üyelikten istifa eden yok, ama herkesin de kafası karışık. Mesela arkadaşımızın bir tanesi var, Serkan. İşte Düzce Cam’da sendikaya üye olmuşlar. İşveren para vermiş, vazgeçmişler. Şuydu buydu. Bize verilse vazgeçer misiniz? gibi öyle şeyler konuşuyorlar mesela. Yoklama yapıyor bana.” (Oğuz, 27 yaş).

İşveren işçilerin sendikalaşma girişimini engelleyebilmek için birçok stratejiyi aynı anda kullanmış, kimi zaman işçileri tehdit etmiş, kimi zaman sendika aleyhine ideolojik konuşmalarla işçileri istifaya zorlamış, kimi zamanda işçilere zorluklar çıkararak onları yıldırmaya çalışmıştır. Fakat bu örgütlenme deneyimi işçilerde önemli bilinç dönüşümlerini de tetiklemiştir.

Örgütlenme Deneyiminin Bilişsel Değişime Etkileri: “Biz artık köle değiliz!”

Bireyler ve toplumsal gruplar, diğer toplumsal gruplarla girdikleri mücadeleler sürecinde kendilerini sınıfsal kolektiviteler olarak örgütlerler. Sınıfsal kolektivitelerin mücadele süreciyle oluştuklarını Marx (1992 [1845]: 91) *Alman İdeolojisi*’nde “tek tek bireyler başka bir sınıfa karşı ortak bir savaşım yürütmek zorunda oldukça bir sınıf meydana getirirler” diyerek vurgulamıştır. Thompson’da (1995: 136) sınıf mücadelesinin, sınıfsal bilince önceliğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Sınıflar, etrafına bakınan, düşman bir sınıf bulan ve mücadele etmeye başlayan ayrı oluşumlar olarak var olmazlar. Tam tersine, insanlar kendilerini belirlenmiş yapılar içinde bulurlar, sömürüyü deneyimler, antagonistik çıkarları fark ederler, bu konular etrafında mücadeleye girişirler ve bu mücadele sürecinde kendilerini sınıf olarak keşfederler, bu keşfi sınıf bilinci olarak öğrenirler. Sınıf ve sınıf bilinci, gerçek tarihsel süreçlerde, her zaman sondadır başta değil.”

İşçiler arasında ‘biz kimiz?’ sorusunun cevabı olarak ‘kolektif kimliğin’ oluşumu kolektif eylemler sürecinde gelişmekte (Kilgore, 1999) ve bu süreç adaletsiz uygulamalara yönelik mücadeleyle birlikte var olan toplumsal ilişkilere yönelik eleştirel bir bilincin gelişmesine de imkan sunmaktadır (Freire, 2003).

Bu eleştirel bilinci, sınıf bilincinin basit ama gelişime açık bir formu olarak görmek mümkündür. Sınıf bilinci işçilerin kendi sınıfsal

çıkarlarının farkına varma ve bu çıkarlar etrafında kolektif eylemlere katılma motivasyonu olarak tanımlanabilir (Ollmann, 1972). Bir süreç olarak gelişen sınıf bilinci; sınıf kimliğinin oluşumuyla başlar, bunu sınıf karşıtlığı bilinci takip eder ve son olarak alternatif bir toplumsal düzenin kurummasına yönelik mücadele etme gerekliliği fikriyle en gelişmiş formuna ulaşır. Bu süreç sınıflar arasındaki mücadelenin bir sonucu olarak gelişir (Rosenberg, 1953; Leggett, 1968; Milliband, 1971; Mann, 1973; Giddens, 1981).

. Alan araştırmasına katılan işçiler, mücadele sürecinde kapitalist üretim ilişkilerine özgü olan görece birbirinden özerk ‘ekonomik’ ve ‘siyasal alanların’ birbirine geçmişliğini fark ederek eleştirel bir tutum kazanmışlardır.

“Devlet içinde, devletinden maaş alıp, halkını saat memurları gördük... Yanında olması gerekirken insanları satanları gördük. Mesela asayiş şube müdürü. Her öğlen gelir fabrikada yemeğini yer. Ağır Ceza Hakimi, gelir her öğlen yemeğini yer. Gelsin yesin, tamam helali hoş olsun. Ama nedir, patronun o bir kap yemeğini yüzünden ona gebe kalıyor. Yani patron dese ki falanca işçi beni şikayet etti. Yarın öbür gün o hakimin karşısına gelebilir mi bu dava. Mesela patron o hakimi tanımıyorsa bile, içli dışlı olduğu polisi tanıyor, ondan sonra müfettişi tanıyorlar, bakanı tanıyorlar. Yani birilerini araya koyuyorlar. Yani çok karmaşık ilişkiler var. Yani öyle bir kirlenmiş yapı var ki devletin içerisinde, biz hak ararken öyle şeyler görmeye başladık ki, insanın midesi bulanıyor. Yapılanlara hayır diyorsun.” (Kadir, 30 yaş).

Her ne kadar bu örgütlenme girişimi başarıya ulaşamamış olsa da işçiler patronun kendilerini ilk defa muhatap aldığını ve kendilerinden özür dilediğini belirtiyorlar. Sendikal mücadele çoğu zaman ekonomik çıkarlar etrafında örülse de aynı zamanda işçilerin “haysiyet” ve “onur” mücadelesidir (Birelma, 2014). İşçilerle yapılan bir toplantıda dile getirilen şu ifadeler onur ve haysiyet mücadelesinin dışavurumu olarak yorumlanabilir:

“Arif: Gerçi ben bir şey istemiyorum. Bunu müdürü de dedim. Sen diyo ne istiyon, ne bekliyon sendikadan dedi bana.

Araştırmacı: Gerçekten ne bekliyorsunuz?

Arif: Müdürüm dedim. Ben alacağımı aldım zaten dedim sendikadan. Ben bu saatten sonra bir şey beklemiyorum sendikadan dedim.

Araştırmacı: Nasıl alacağımı aldım?

Arif: Ben onu müdüre demedim de işçilere dedim ben onu. Dedim ki bayramda, Ramazan’da bizi tanımayan patron, bayrama giderken hayırlı bayramlar demeyen patron, bayramdan sonra geldi bize dedim, simit gibi

kıvrıldı. Arkadaşlar özür dilerim. Maaşınızı vermediğim için özür dilerim.

Ali: Özür diletтик patrona.

Oğuz: Evet diledi. Ben sizi mağdur bıraktığım için özür dilerim. Aynı böyle. Çıkan arkadaşlarınızı geri alayım dedi.

Kadir: Yalvardı yalvardı”.

Süreçte kazanılan eleştirel bilinç işçilere bir özgüven kazandırmıştır. İşçiler artık birer “köle” değil, “birey” olduklarını, kendileri olmadan işverenin bir “hiç” olduğunu düşünmektedirler.

“Ben bunu önceden söyleyemedim. Çünkü biz artık bir köle değiliz yani. Bizde bir bireyiz. Çalışıyor olabiliriz, ama sonuçta o bize ücret veriyorsa biz de onun karşılığında hizmet veriyoruz. İş üretiyoruz. O bizim sırtımızdan dünyaları kazanıyor. Sonuçta biz bu ekonominin lokomotifiyiz. Biz bu ekonominin lokomotifiyiz. Onun ne bilgisayarının tuşları basar kendi kendine, ne o pres makinaları kendi kendine basar. Yani biz olmadan patron bir hiç.” (Mehmet, 44 yaş).

İşçilerin kolektif eylemlilikleri -hem fabrika içinde hem de fabrika dışında- 15 Temmuz 2016 yılındaki darbe girişiminden ötürü uygulanan olağanüstü halde dolayı sınırı kalmıştır. İşçiler, sendika hareketin önder işçileri atıldıktan sonra uzun bir süre kapı önü eylemleri yapmışlar fakat işverenin engellemeleriyle bu eylemlilik son bulmuştur. Bunun yanı sıra kendi aralarındaki toplantılarda arkadaşlarını işe geri aldırabilmek ve işverenin sendikayı tanıması konusunda baskı yapabilmek için öğle yemeklerini boykot etme kararı almışlardır. Fakat bu eyleme sendika üyesi işçilerin katılımı dahi sınırlı kalmıştır. Kolektif eylem deneyimi olmayan işçilerin bu tür eylemlere katılırken işverenden çekindikleri gözlenmiştir.

Sonuç ve değerlendirme kısmına geçmeden önce bulguların kısa bir değerlendirmesini yapmak yerinde olacaktır. İşverenin haksızlıkları karşındanbaşlayan sendikal mobilizasyonyine işverenin sendikasızlaştırma stratejileriyle engellenmiştir. İşveren işçileri korkutmaya yönelik örgütlenmeyi başlatan işçileri işten atmış, fabrikayı kapatmakla tehdit etmiş, işçilerin üye oldukları sendika hakkında kötölemelerde bulunmuş ve hatta sendikayı terör örgütüyle özdeşleştirmiş, işçilere psikolojik baskılarda bulunmuş ve sendikanın yetki almasına yönelik dava açmıştır. Fakat işçiler her türlü baskıya rağmen sendikalarından istifa etmemişlerdir. Bir kolektif eylem olarak sendikalaşma süreci işçilerde eleştirel bir bilincin gelişmesine imkan sunmuştur.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Dünyada ve Türkiye’de emek hareketinin gücü zayıflamaktadır. Türkiye’de her ne kadar sendikaların üye sayıları yükselse de fiili sendikalaşma oranının oldukça düşük olması sendikalarının sınıf temelli

sendikacılık anlayışı çerçevesinde mücadele etme kapasitesini oldukça düşürmektedir. Emek hareketinin gerilemesinde neoliberal politikaların sınıf yapısını parçalamasının etkisi olduğu kadar işverenlerin sendikalara karşı düşmanca tavırlarının da etkisi vardır. Bu çalışmada Düzce’de faaliyet gösteren görece küçük bir fabrikadaki işçilerin örgütlenme deneyimleri incelenmiştir.

Birçok örnekte olduğu gibi bu deneyimde göstermektedir ki işverenler ücretleriyle geçinen toplumsal kesimlerin en küçük hak taleplerine dahi müsamaha göstermemektedirler. Küresel rekabette varlığını devam ettirebilmek için işverenler reel ücretleri baskılamaya çalışmaktadırlar. İşverenlerin bu hamlelerine işçilerde sürekli olarak karşı hamleler geliştirmeye çalışmaktadırlar. Sınıfsal kimlikler etrafında şekillenen toplumsal mücadelelerin artık geçerliliğinin kalmadığı yönündeki teorik argümanları boşa düşürürcesine işçilerin mücadeleleri üretim sürecinin hala toplumsal ilişkilerin, sınıfsal kimliklerin ve bireylerin bilinçlerinin oluşmasında oldukça etkili olduğunu göstermektedir.

Bu örgütlenme girişimleri sonucunda işçiler çoğunlukla kaybeden taraf olmalarına karşın, mücadelenin kendisi işçilerde eleştirel bir bilincin gelişmesine katkı sunmaktadır. Bu eleştirel bilinci sınıfsal bir bilinç olarak yorumlamak abartı olsa da işçiler arasında sınıfsal bir dayanışmanın gelişmesine katkı sunduğu ileri sürülebilir. Nitekim bu alan araştırması da göstermektedir ki işçiler kapitalist üretim ilişkilerinde haklarının yenildiğini ve sömürdüklerini fark etme konusunda bir bilince ulaşmışlardır. Bunun yanı sıra bu kolektif eylem işçilerin kendilerine özgüvenlerinin gelmesini sağlamıştır. Kapitalist üretim ilişkileri içinde kaybettikleri özgüvenleri kolektif eylem aracılığıyla yeniden güçlenmiştir. Küresel dinamikler, sosyolojik gerçeklikler ve işverenlerin karşı stratejileri sınıf mücadelesini ve bu mücadelede sürecinde işçilerin kolektif dayanışma ağları geliştirmesini engelleyemeyecek gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

- AÇSHB (2017) İllere Göre İşkollarındaki Sendikalı İşçi Sayıları.
- AÇSHB (2020) İşkollarındaki Üye Sayıları ve Sendikaların Üye Sayılarına İlişkin İstatistikler.
- Ahmad, F. (1995) *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul: Sarmal.
- Akkaya, Y. (2002a) Türkiye'de İşçi Sınıf ve Sendikacılık 1, *Praksis*, 5, 131-176.
- Akkaya, Y. (2002b) Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık 2, *Praksis*, 6, 63-101.
- Bakır, O. ve Akdoğan, D. (2009) Türkiye'de Sendikalaşma ve Özel Sektörde Sendikal Örgütlenme, *Türk-İş Dergisi*, 383, 88-95.
- Birelma, A. (2014) *Ekmek ve Haysiyet Mücadelesi, Günümüz Türkiye'sinde Üç İşçi Hareketinin Etnografyası* İstanbul: İletişim.
- Buğra, A. (2005) Yoksulluk ve Sosyal Haklar, http://www.spf.boun.edu.tr/docs/STGP_Bugra.pdf
- Candoğan, G. (2015) Sendikasızlaştırma Aracı Olarak Yetki Tespitine İtiraz Süreci ile Sendikal Hakların Kullanılmasının Engellenmesi Suçunun Uygulanması, *İş ve Hayat*, 1, 181-192.
- Çelik, A. (2010) *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, İstanbul: İletişim.
- Çelik, A. (2018) Sembiyotik İlişkiler ve Otoriter Korporatizm Kısılcacında 2010'lu Yıllarda Türkiye'de Sendikalaşma, Toplu Pazarlık ve Grev Eğilimleri, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Özel Sayı, 39-69.
- Dixon, M. vd. (200) Unions, Solidarity and Striking, *Social Forces*, 83 (1), 3-33.
- DİSK-AR (2020) Covid-19 Salgını Günlerinde Türkiye'de Sendikalaşmanın Durumu Araştırması, DİSK-AR'dan COVID-19 salgını döneminde sendikalaşma araştırması – DİSK (disk.org.tr)
- Doğan, M. G. (2008) Türkiye'de Örgütlü Emek Hareketinin Tarihi Üzerine, Toplumsal Hareketler Tarih, Teori ve Deneyim, (Der.) Y. Doğan Çetin Kaya, İstanbul: İletişim, 285-335.
- Elster, J. (1994) *Making Sense of Marx*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Erişçi, L. (2003) *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak)*. İstanbul: Tüstav.
- Freire, P. (2003) *Ezilenlerin Pedagojisi*, İstanbul: Ayrıntı.
- Giddens, A. (1981) *The Class Structure of the Advanced Societies*, London: Hutchinson.
- Güzel (1996) *Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984*, İstanbul: Kaynak.
- ITUC (2016) İnsan Hakları ve Sendikal Haklar Raporu 2016, <http://disk.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/ITUC-RAPOR.pdf>

- Işık, Y. (1995) *Osmanlı'dan Günümüze İşçi Hareketinin Evrimi (1876-1994)*, Ankara: Öteki.
- Işıklı, A (2005) *Sendikacılık ve Siyaset*, Ankara:İmge.
- Karakışla, Y. S. (1995) The Emergence of the Ottoman Industrial Working Class, 1839- 1923, D. Quataert and E. J. Zürcher (Ed.) *Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic 1839-1950*. London: Taurid Academic Studies
- Kelly, J. (2004) *Rethinking Industrial Relations Mobilization, Collectivism and Long Waves*, London: Routledge.
- Kilgore, D. W. (1999) “Understanding Learning in Social Movements: A Theory of Collective Learning”, *International Journal of Lifelong Education*, 18 (3): 191-202.
- Koç, Y. (2010) *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi Osmanlı'dan 2010'a*. Ankara: Epos.
- Koçak H (2015) Metal İşçilerinin İsyanı Nelere İşaret Ediyor? <http://www.birikimdergisi.com/guncel/metal-iscilerinin-isyani-nelere-isaret-ediyor>
- Köse, S. (2010) ITUC Raporlarına Göre 2000’li Yıllarda Sendikal Hak İhlalleri (2000-2010), *II. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu*, 379-405.
- Leggett, J. (1968) *Class, Race and Labour: Working-Class Consciousness in Detroit*, New York: Oxford University Press.
- Logan, J. (2002) Consultants, Lawyers, and the ‘Union Free’ Movement in the USA Since the 1970s, *Industrial Relations Journal*, 33 (3), 197-214.
- Mann, M. (1973) *Consciousness and Action Among the Western Working Class*, London: The MacMillan.
- Marx, K. (1992 [1845]) *Alman İdeolojisi*, Ankara: Sol Yayınları.
- Miliband, R. (1971) “Barnave: a Case of Bourgeois Class Consciousness”, (Der.) Istvan, Meszaros, *Aspect of History and Class Consciousness*, London: Routledge & Kegan Paul, 22-48.
- Moore, S. (2004) Union Mobilization and Employer Counter-Mobilization in the Statutory Recognition Process, *Union Organization and Activity*, (Eds.) J. Kelly and P. Willman London: Routledge, 7-31.
- Mütevellioğlu, N. (2013) İşsizlik Korkusu, Sendikaların İşlevselliği ve Sendikal Örgütlenme Hakkı, *V. Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 179-193.
- Nichols, T. ve Suğur, N. (2005) *Global İşletme Yerel Emek Türkiye’de İşçiler ve Modern Fabrika*, İstanbul: İletişim.
- Ollman, B. (1972) “Towards Class Consciousness Next Time: Marx and the Working Class”, *Politics and Society*, 3: 1-24.
- Özuguurlu, M. (2005) *Anadolu’da Küresel Fabrikanın Doğuşu Yeni İşçilik Örüntülerinin Doğuşu*, Ankara: Halkevleri.

- Özüğurlu, M. (2006) Geleceği Olmayan Bir Gelenek Üzerine Notlar, *Türkiye’de Sendikal Kriz ve Sendikal Arayışlar*, (Der.) Fikret Sazak, Ankara: Epos, 281-296.
- Özüğurlu, M. (2016) Otomotiv Eylemlerinden Sendikalar İçin Notlar, *DİSK-AR*, 5, 92-97.
- Rosenberg, Morris (1953) “Perceptual Obstacles to Class Consciousness”, *Social Forces*, 32, 22-27.
- Sülker, K. (2004) *Türkiye Sendikacılık Tarihi*, İstanbul: Tüstav.
- Taştan, O. C. (2015) Türkiye’nin “Sıcak Bahar”ı ya da Metal Sektöründe 12 Eylül Gidici Mi?, *Ayrıntı Dergi*, 10, 7-10.
- Thompson, E. P. (1995). 18th Century English Society: Class Struggle Without Class?, Joyce, P. (Der.) *Class*, Oxford: Oxford University Press.
- Tokol, A., Güler, C. ve Aca, Z. (2013) Sendikal Hak İhlalleri: Bursa Örneği (2011-2012), *V. Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 295-317.
- Urhan, B. (2005) *Sendikal Örgütlenme Bunalımı ve Türkiye’deki Durum*, İstanbul: Petrol-İş Yayınları.
- Yıldırım, E.ve Uçkan, B. (2010) İşverenlerin Sendikasılaştırma Modelleri ve Türkiye Örneği, *Çalışma ve Toplum*, 2 (25), 163-184.
- Yücesan-Özdemir, G. (2014) *İnatçı Köstebek Çağrı merkezinde Gençlik, Sınıf ve Direniş*, Ankara: Yordam.

Bölüm 96

ÜÇ TARZ-I SİYASET ESERİ BAĞLAMINDA
AKÇURAOĞLU YUSUF BEY¹

Enver Emre ÖCAL

¹ Dr. Öğr. Üyesi Enver Emre Öcal, İstanbul Ayvansaray Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü.

1. GİRİŞ

Yusuf Akçura, herkesin kabul edeceği üzere yazı ve düşünceleriyle yaşadığı döneme damgasını vurmuş önemli bir fikir adamıdır. II. Meşrutiyet'ten dört yıl önce yazdığı, Üç Tarz-ı Siyaset makalesiyle fikir hayatına giriş yapan Akçura bu makalesinde, Osmanlı'yı içine düştüğü çöküş sürecinden kurtaracağı düşünülen üç tür siyaseti incelemiştir. Makaleye konu olan üç tarz-ı siyaset ise Osmanlılık, Türkçülük (Pan-Türkizm) ve İslamcılık'tır (Pan İslamizm). Bu üç siyaset, devrin aydınları tarafından, Osmanlı'nın XIX. yüzyıl sonrası içine düştüğü parçalanma sürecine çözüm olabilecekleri kaygısıyla hararetle şekilde tartışılmıştır. Söz konusu makale, bu tartışmalara yönelik bilimsel bir çözüm önerisi ya da başı sonu belirsiz olan tartışmaların daha bilimsel ve rasyonel bir zemine çekilmesine yönelik, nesnel bir yaklaşım olarak görülebilir.

Makalenin yazıldığı dönem ve içinde bulunulan tarihsel süreç birlikte düşünüldüğünde, devrin aydınları için çözüm odaklı pragmatik yollar aramaktan başka bir seçeneğin olmadığı görülür. Altı yüz yıl boyunca kıtalara hükmetmiş bir İmparatorluk, emperyalizmin bölme politikalarının aracı olarak kısıktırılan milliyetçilik akımlarıyla parçalanmanın eşğine gelmiştir. Osmanlı aydını için üretilecek her fikir, devleti içinde bulunduğu bu durumdan kurtarmaya yönelik olmak zorundadır. Bu nedenle, Osmanlı aydınının fikirsel uğraşısı ve teorik üretimi, özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllar boyunca İmparatorluğun içine düşmüş olduğu siyasi çıkmazdan ve konjonktürel açmazdan bağımsız olamamıştır. Üç Tarz-ı Siyaset makalesi de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Sonuç olarak, bu makale ve makaleye konu olan üç siyaset tarzı da İmparatorluğu içine düştüğü durumdan çıkarmaya yönelik bir arayışın, teorik plandaki yansımalarıdır. Devleti, içinde bulunduğu sorunlardan kurtarmaya yönelik siyasi bir çözüm arayışıdır.

Makalenin en belirgin özelliği ise devrin entelektüel eğilimlerinin dışında, nesnel ve bilimsel bir yöntem izlemesidir. Akçura, duygusal ve sübjektif yargılardan kaçınmış; üç siyasetten her birine eşit mesafede yaklaşarak değerlendirmeler yapmaya çalışmıştır. Her bir siyaseti, avantaj ve dezavantajlarıyla ortaya koymuş, içinde bulunulan devrin ve siyasi şartların gereğine uygun olup olmadıklarını derinlemesine irdelemiştir.

Bu çalışma, Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" isimli makalesinin incelenmesine yöneliktir. İlk bölümde makalenin yazarı olan Yusuf Akçura'nın hayatı ele alınacaktır. Daha sonraki bölümde ise Üç Tarz-ı siyaset makalesinin ele aldığı konular, üç ayrı alt-bölümde incelenmeye çalışılacaktır. Sonraki bölümlerde ise Ali Kemal'in söz konusu makaleye yönelik eleştiri yazısı ile Ahmet Ferit Tek'in bu yazıya cevap olarak yazdığı ve içinde Akçura'nın makalesine yönelik eleştirilerin de bulunduğu "Bir Mektup" adlı yazısı ele alınacaktır.

2. YUSUF AKÇURA’NIN HAYATI

Üç Tarz-ı Siyaset kitabının Türk Tarih Kurumu tarafından gerçekleştirilen 1976 tarihli baskısında yer alan önsözde tanınmış tarihçilerden Enver Ziya Karal, Yusuf Akçura’nın hayatıyla ilgili bilgilere de yer vermiştir. Bu çalışmadan ve farklı kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Akçura, 2 Aralık 1876 tarihinde, bugünkü Volga Federal Bölgesi sınırlarında bulunan Simbir¹ kentinde dünyaya gelmiş bir Tatar Türkü’dür. Babası Hasan Bey Akçura varlıklı bir fabrikatör, annesi Bibi Banu Hatun ise Kazan’ın tanınmış ailelerinden biri olan Hasanoğulları’ndandır. Yusuf Akçura’nın amcası İbrahim Akçura, Türk dili ve edebiyatı konularında geniş bilgi sahibi olan bir entelektüeldir. Eniştesi ise sonraları Türkçülük konusunda tanınmış bir ideolog ve Rusya Müslümanları arasında yayılacak olan Cedid Hareketi’nin öncülerinden biri olacak İsmail Gaspıralı Bey’dir (Akçura, 1976; Akçura, 2012: 13).

Görüldüğü üzere Akçura varlıklı ve entelektüel bir ailede dünyaya gelmiştir. Fakat babasının 1878 yılındaki ölümüyle, hayatı değişmeye başlamıştır. Annesi Banu Hatun, sahip oldukları çuha fabrikalarını işletemeyince, anne ve oğul İstanbul’a göç etmek zorunda kalmışlardır. İstanbul’a geldikleri 1883 yılında, Akçura henüz yedi yaşındaydı. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladı. Daha sonra ise Harp Okulu’na yazıldı. 1897 yılında kurmay sınıfına geçen Akçura, devrin siyasi ortamının da etkisiyle özgürlük üzerine yazılmış yasaklı eserleri ve yazıları okumaya başladı. Bu nedenle takibata uğrayan Akçura, kendisini korumak isterken tutuklanan arkadaşı Ahmet Ferit Tek’le birlikte Trablusgarp’a sürgüne gönderildi (Ünal, 2008: 21).

Trablusgarp’tan arkadaşı Ferit Tek’le birlikte Paris’e kaçan Akçura, burada Serbest Siyasal Bilgiler Okulu’na girdi. 1902 yılı itibarıyla söz konusu okuldan başarıyla mezun olan Akçura, Türkiye’ye girmesi yasak olduğu için doğduğu memleketine dönmek zorunda kaldı. Memleketinde bir süre amcasının yanında çalışmaya başladı. Amcası fabrikaları olan zengin bir adamdı ve Yusuf Akçura’yı halefi olarak yetiştirmeyi hedefliyordu. Fakat Yusuf Akçura, amcasının vadettiği hayatı istememişti. Onun tercihi idealleri doğrultusunda yaşamaktı (Akçura, 1976).

Akçura, kendi tercihleri doğrultusunda hareket ederek Kazan’a gitmiş ve Mahmudiye Medresesi’nde tarih ve coğrafya dersleri vermeye başlamıştır. Aynı esnada Kazan Muhbiri adlı bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Rusya’da devam eden faaliyetlerinin yanı sıra Abdülhamit yönetimine karşı faaliyet gösteren Genç Türkler hareketiyle de ilişki kurmuştur. Çalışma-

1 * Simbir’in Rusça’daki yazılışı Simbirsk’dir. Simbirsk 1924 yılında Ulyanovsk ismini almıştır. Bu ismi almasının sebebi, Sovyet Devrimi’nin önderi Lenin’in burada doğmuş olmasıdır. Ulyanovsk adı, Lenin’in aile ismi olan Ulyanov’dan gelmiştir. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Lenin ile Akçura hemşehridir.

ya konu olan “Üç Tarz-ı Siyaset” isimli yazısını da Mısır’da yayımlanan Türk adlı gazeteye, Kazan’da Züye Baş köyünde bulunduğu sırada göndermiştir (Akçura, 1976; Çalen, 2014: 4).

1908 Hareketi’nden sonra Yusuf Akçura, bir kez daha İstanbul’a gitmiş ve daha önce kovulmuş olduğu Harp Okulu’nda siyasal tarih öğretmeni yapmaya başlamıştır. Aynı tarihlerde, Türk illerini ve kavimlerini tanıtmak amacıyla kurulan Türk Derneği isimli cemiyetin ve Türk Yurdu isimli derginin kurucuları arasına da girmiştir (Akçura, 1976).

1911 yılında Akçura, Darülfünun’da Siyasal Tarih Profesörü ve Türk Yurdu Dergisi’nin birinci müdürü olmuştur. İlerleyen dönemde Mehmet Emin Yurdakul’un Erzurum Valiliği’ne atanması üzerine derginin imtiyazı da Akçura’ya geçmiştir (Sarınay, 2005: 125). 1912 yılında ise, sonraları Türkçülük akımının merkezi durumuna gelecek olan Türk Ocağı’nın kurucuları arasına girmiştir. 1916 yılı itibarıyla Münih’te gerçekleşen Esirler Konferansı’na katılmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], 1334). Birinci Dünya Savaşı esnasında bir ara, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Murahhaslığı da üstlenmiş olan Akçura, kendisine tevdi edilen Osmanlı esirlerine yardım ve iadelerine nezaret etme vazifesi dolayısıyla Rusya’ya dönmek zorunda kalmıştır (BOA, 1917a; BOA, 1917b). Daha sonra bir müddetliğine Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Kopenhag-Stockholm Murahhaslığı görevini de yapmış olan Akçura, Kurtuluş Savaşı’nın başlamasıyla birlikte Anadolu’ya geçmiş ve buradaki mücadelede, milletvekili ve Dışişleri Encümen Üyesi olarak doğrudan görev almıştır (BOA, 1919). Bu görevlerinin yanı sıra bilimsel çalışmalarına da aralıksız devam etmiştir. Bir müddet sonra Ankara Hukuk Okulu’na öğretim üyesi olarak atanan Akçura, 1932 yılında Atatürk’ün de onayıyla Birinci Türk Tarih Kongresi’ne başkanlık etmiş ve “Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair” isimli bir sunum yapmıştır (Akçura, 1932). Bunun yanı sıra aynı kongrede “Mehmet Ali Beyefendi ve Şerif Beyefendi’nin Mütaalalarına Cevap” konulu bir konuşma yapmış ve bir nutuk irad etmiştir (Akçura, 1976; Akçura, 1932).

Kısacası Akçura’nın hayatı, Türkçülük öğretisine ve iki ayrı kola doğru uzanmış olan Türk dünyasını, daha sıkı bağlarla birbirine kenetlemeye, birleştirmeye yönelik idealist bir hayattır. Onun ne düşünsel ne de eylemsel yaşantısı bu iki idealden ayrı olarak düşünülmemelidir. Ancak, Türkçülük ideolojisine yönelik çalışmalarına ve hayatını bu cihete vakfetmiş olmasına rağmen Akçura’nın entelektüel kişiliğini ve Türkçülük fikrine kattıklarını değersiz bulan düşünürler de mevcuttur. Yahya Kemal bunlara örnek gösterilebilir. Yahya Kemal’e göre Akçura uzun yıllar boyunca Türklüğün haricinde bir satır yazı yazmamış ve söylememiş olmasına rağmen, peşinden koştuğu, ihtisas edindiği Türklüğe dair yirmi beş kelime ile ifade edilebilecek bir fikri bulunmamaktadır (Y.Kemal, 2006: 100). Yahya Kemal devamla şu sözleri sarf etmiştir:

“...Yusuf Akçura'nın idealistliği de bu nevidendir. Yirmi beş seneden beri tek yazısıyla bir defa hafif bir hararet olsun neşretmemiş, fakat daha şaşılacak şey, belirmiş bir fikir olsun söylememiş olan bu zat, ocak, dernek, kongre içtimalarında, riyaset masasının başında, Türkçülüğün “aba-kenisa”ından bir havari gibi görünür; ilmi tasnif istilahlarıyla karışık, berbat bir şeyler söyler, köpürür, bu memleketin biz zavallı çocuklarına Bizans bakiyesi gibi sıfatlar vurur...” (Y. Kemal, 2006: 102)

Oysa, Peyami Safa'ya göre Yusuf Akçura, Türklük ve Türkçülük açısından azımsanamayacak önemi haiz, çok kıymetli bir kimseydi:

“...Akçoraoğlu Yusuf! Yalnız bu “Akçora” adının o zamanki Arab ve Acem isimleri arasındaki lafzi başkalığı, sanki şimaldeki Türk iklimlerinden yeni ve taze bir koku, bir ümid esintisi getiriyor, üç hece içinde bir ideal taşıyordu. İşte bu Akçora, bu Akçoraoğlu Yusuf, o zaman dilinin ve kaleminin ucunda bütün bir milletin topluluk şuurunu, kendini bulma ve yaşama hürsünü koyulaştırarak hem kürsüde, hem de mecmuasında sesini yükseltenlerden biri oldu.” (P. Safa, 1999: 13)

Tanınmış sosyalist düşünür ve edebiyat adamı Attila İlhan ise Yusuf Akçura'yı marksizmin diyalektik tahlil metodunu kullanan kıymetli bir Türkçü düşünür olarak kabul etmiştir. Ona göre Akçura, Atatürk'ün oluşturmak istediği Müdafaa-i Hukuk tablosunun Ziya Gökalp ile birlikte Türkçü kanadını oluşturan önemli bir isimdi ve İstiklal Harbi'ne fiilen katılarak desteğini pratikte de kanıtlamış bir dava adamıydı. Dahası, Kemalizm'in oluşturulmasına yönelik katkıları da inkar edilemeyecek düzeydeydi (İlhan, 2005: 16, 31; İlhan, 2000: 148). Kısacası, Yusuf Akçura, kimine göre Türkçülük ideolojisine elle tutulur, gözle görülür bir katkı sağlayamamış kıymeti kendinden menkul, alelade bir düşünür; kimine göre ise Türkçülük ideolojisinin kurucuları arasında yer alan hem teorik hem pratik çalışmaları ile öne çıkmış ciddi bir dava adamıdır. Üç Tarz-ı Siyaset isimli çalışma ise bu dava adamının tarihte görünür olmasını sağlayan ilk eseridir.

3. ÜÇ TARZ-I SİYASET

Üç Tarz-ı Siyaset adlı otuz iki sayfalık makale, Yusuf Akçura tarafından 1904 yılının Mart ayında Simbir'de yazılmış; yine aynı yılın Nisan-Mayıs aylarında Kahire'de yayımlanan ve başta Ali Kemal olmak üzere bir kaç liberal Türk aydını tarafından çıkarılan Türk adlı gazetede üç ayrı cüz halinde yayımlanmıştır (Georgeon, 1999: 37). Makale, II. Meşrutiyet Hareketi'nden dört sene önce yayımlanmış olmasına rağmen Enver Ziya Karal'ın belirttiğine göre İmparatorluğun dağılma süreci boyunca etkisini kaybetmemiş, aksine etkisini artırarak Osmanlı aydın çevrelerinde tartışılır olmaya devam etmiştir (Akçura, 1976).

Üç Tarz-ı Siyaset, o devir için geçerli olan ve Osmanlı aydınları tarafından sürekli olarak tartışılan üç siyaseti, yani Osmanlıcılık, İslamcılık

(Pan-İslamizm) ve Türkçülüğü (Pan-Türkizm) ele almakta, bu siyasetlerin hangisinin Osmanlı Devleti için faydalı ve uygulanabilir olduğunu incelemektedir. Makalenin yayımladığı tarihlerde, adı geçen bu üç siyaset, Osmanlı entelektüel çevrelerinde tartışmalara konu olmuş ve her bir siyaset tarzı, bu çevrelerde, kendisine fanatik taraftarlar bulmuştur. Akçura'nın yöntemi ise bu üç tarz siyasetten her birine, eşit mesafede, bilimsel ve objektif bir biçimde yaklaşmak olmuştur. Akçura, söz konusu üç siyaseti üç ayrı bölümde ele aldığı bu makalesinde, her birinin güçlü ve güçsüz taraflarını, uygulanabilirliği ölçüsünde ele almış ve reel-politik açısından tutarlılıklarını, bilimsel bir makalenin ihtiyaç duyacağı tarafsızlıkla, detaylı biçimde incelemiştir.

3. 1. Osmanlıcılık

Akçura'ya göre, Osmanlı milleti vücuda getirmek düşüncesi, yüksek bir hayali gayeye ulaşmak adına ortaya atılmamıştır. Bu fikrin ortaya atılmasındaki asıl amaç, eşit haklar tanıma yoluyla, müslim ya da gayrimüslim bütün imparatorluk tebaasını, Amerika Birleşik Devletleri örneğindeki gibi, vatandaşlık bilinci içinde eritmek ve dağılmaya yüz tutmuş toprakları bu şekilde elde tutmaktır. Akçura, Osmanlıcılık siyasetinin, Osmanlı İmparatorluğu gibi Türklerin hakim olduğu bir devletin bütünlüğünü koruması ve kuvvetini artırması açısından olumlu bir siyaset olduğunu düşünmekte fakat söz konusu siyaseti, bütün Türk dünyasını kapsamayan yerel bir siyaset olarak görmektedir (Akçura, 1976: 19; Ülken, 1992: 389).

Bununla birlikte Akçura, özellikle II. Mahmut dönemi ve sonrasına hakim olan Fransız etkisinin, Mekteb-i Sultani örneğindeki gibi, eğitim sistemi başta olmak üzere tüm sosyal hayatta ve siyasi reformlarda hissedildiğini, bu bağlamda Osmanlıcılık akımının da bu damardan beslendiğini öne sürmüştür. Akçura'ya göre Osmanlıcılık, dönemin hakim anlayışına uygun olarak, Fransızların, "vicdani isteğe dayanan" milliyetçilik anlayışından doğrudan etkilenmiş bir fikir akımıdır.

Akçura'ya göre Osmanlıcılık siyaseti, özellikle Napolyon'un Avrupa'daki başarılarıyla yükselişe geçen Fransız modeli milliyetçilik anlayışının etkisiyle birlikte Osmanlı fikir hayatına hakim olabilmıştır. Irka dayalı Alman tarzı milliyetçilik anlayışıysa, ki Akçura'ya göre bu anlayış çok daha rasyoneldir; bilhassa, 1870-71 seferleriyle Napolyon'u ve Fransa İmparatorluğu'nu başarısızlığa uğratmıştır. Fransız tipi milliyetçilik anlayışının bu mağlubiyeti ile birlikte Osmanlıcılık düşüncesi de biricik dayanağını yitirmiş ve dirilmemek üzere yok olmuştur (Akçura, 1976: 21).

Netice olarak denilebilir ki, Yusuf Akçura'ya göre Osmanlıcılık akımı, Fransız İhtilali'yle birlikte Avrupa'da hakim olmaya başlayan vatanseverliğe dayalı milliyetçilik anlayışının Osmanlı'daki tezahürüdür. Farklı milletleri içinde barındırmayı amaçlayan İmparatorluğun, kendini koru-

mak ve dağılmamak adına yurtdışından ithal ettiği bu fikir akımı, Akçura için tarihsel ve sosyal gerçeklerle uyuşmayan, başından itibaren sonuçsuz kalmaya mahkum bir ideolojik akımdır. Çünkü İmparatorluğun hakimiyeti altında bulunan hiçbir unsur, Osmanlılık akımının hedeflediği birlik düşüncesini sahiplenmemekte ve böylesi bir birliğe yanaşmamaktadır. Bunun yanı sıra İslam dini de, kendi kurallar bütünlüğü içinde, bu birliğe onay vermemekte, gayri-müslimler ile Müslümanların eşitliğini kabul etmemektedir. Aynı zamanda dönemin dünya politikasına yön veren emperyalist Avrupa devletleri ve Rusya dahil bütün Slav kökenli milletler de bu birliğe karşı durmaktadır (Akçura, 1976: 28-30).

Bütün bu gerekçelere dayanarak, Osmanlıcılığın, yukarıda da belirtildiği gibi, konjonktürel olarak uygulanabilir olmadığını ve tarihsel gerçeklerle uyuşmadığını savunan Akçura, bütün bu akli gerekçelere rağmen Osmanlılık siyasetini ısrarla izlemenin ise entelektüel bir algı yanılgısından başka bir şey olmadığını düşünmektedir. Akçura, söz konusu algı yanılgısına özellikle Genç Osmanlı düşünürlerinin maruz kaldığı ileri sürmekte ve bu cemiyetin aydınlarının kendi memleketlerine ait sorunları yurt içindeyken iyi kavrayamadıklarını savunmaktadır. Genç Osmanlıların ülke gerçeklerini ve sosyal şartların gereklerini ancak batıya gittiklerinde doğru bir şekilde algılayabildiklerini; din ve ırk gibi iki önemli olgunun, doğu milletleri için artan önemini ancak orada sezebildiklerini öne sürmekte ve bunun neticesinde ise yeni bir akım olan Pan-İslamizm, yani İslamcılık siyasetinin doğduğunu belirtmektedir (Akçura, 1976: 21).

3. 2. İslamcılık

Akçura'ya göre İslamcılık akımı, yukarıda da belirtildiği gibi, Osmanlılık idealinin gerçekleşmeyeceğini, böyle bir idealin özellikle gayri-müslim unsurlar tarafından benimsenmeyeceğini anlayan Genç Osmanlı aydınları tarafından, alternatif bir ideal olarak ortaya çıkartılmıştır. Akçura, faaliyet göstereceği etki alanı gözönüne alındığında, İslamcılık siyasetinin Osmanlılık idealine göre, evrensel bir boyut taşıdığını öne sürmüştür. Söz konusu siyasetin temel hedefi ise Akçura'ya göre, bütün Müslümanların, dönemin “millet” anlayışına paralel bir şekilde, “tek millet” olarak birleştirilmesidir.

Akçura'nın iddiasına göre, İslamcılık siyaseti, ilk olarak teorik planda ortaya çıkmış, pratik olarak uygulanmaya geçişi ise Osmanlılık idealinin savunucusu Mithat Paşa'nın siyaset alanından uzaklaştırılmasıyla gerçekleşmiştir. Bu siyasetin pratik alandaki en önemli takipçisi ise, Akçura'ya göre II. Abdülhamit olmuştur. Yusuf Akçura, II. Abdülhamit'in özellikle padişah ve sultan gibi lakaplar yerine halife sıfatını tercih etmesini, tedrisattaki dini maddelere ayrılan sürenin artırılması gibi uygulamalarla eğitimi dinselikleştirme faaliyetlerini, birçok bürokratik makama sarıklıların atamasını, Yıldız Sarayı'nı hoca ve imamlarla doldurmasını ve Müslüman

ahalisi çok olan Çin'e ve Afrika ülkelerine elçiler göndermesini, İslamcılık siyasetini takip ettiğinin sahih delilleri olarak görmekte ve Abdülhamit-i Sani'nin izlediği bu siyasetin O'nu, karşısında olduğu Genç Osmanlı aydınlarıyla aynı noktaya getirdiğini ileri sürmektedir (Akçura, 1976: 22).

Akçura, İslamcılık siyasetinin aslında Tanzimat'ın yıkmaya çalıştığı dine dayalı devlet (Etat theocratique) anlayışını geri getirmeye çalıştığını² ve son tahlilde, bu siyasetin Osmanlı'yı var eden çeşitli unsurlar arasında, müslim-gayrimüslim zıtlığına neden olacağını iddia etmektedir. Bu ikiliğin öteden beri mevcut olan ayrılıkları körükleyerek ayaklanmaları ve isyanları çoğaltacağını ileri sürmekte, ortaya çıkacak isyanların ise Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim unsurlardan oluşan bölgelerinin kaybına yol açacağını savunmaktadır. Bu durumun devletin güçsüzleşmesini de beraberinde getireceğini ve Türk tebaa arasında da benzer ayrılıklara neden olacağını; son tahlilde, soydan doğma kardeşliğin din ihtilafları nedeni ile bozulma tehlikesi ile karşı karşıya kalacağı tespitini yapmıştır (Akçura, 1976: 23, 31).

Akçura, bütün bu olumsuzlukların yanı sıra İslamcılık siyaseti sayesinde, Osmanlı idaresi altındaki bütün Müslümanların ve onun bir parçası olan Türklerin kuvvetli bağlarla birleşeceklerini, böylelikle farklı din ve ırktan oluşacak bir yapıyı hedefleyen Osmanlıcılık siyasetinin meydana getirebileceğinden çok daha güçlü ve homojen bir yapıyı oluşturulabileceğini savunmuştur. Akçura oluşan bu yapıyla Müslümanların Anglo-Sakson, Cermen, Slav, Latin ve sarı ırkın birleşmeleriyle ortaya çıkabilecek büyük kuvvetler arasında dikkate değer bir yer edineceğini ileri sürmüştür. Bununla birlikte Akçura'ya göre, irksal etkiler ve geçmişte yaşanmış bir takım olaylar neticesinde Müslümanlar arasında çeşitli ayrılıklar ve ihtilaflar ortaya çıkmış; söz konusu ihtilaflar ise İslam'ın öngördüğü siyasi ve fikri birliğin bozulmasına yol açmıştır. Akçura, bu bozulma neticesinde İslam ülkelerinin dörtte üçlük kısmının, Hıristiyan devletlerin egemenliği altına girmek durumunda kaldığını belirtmiştir (Akçura, 1976: 32).

Bu olumsuzluğa rağmen Akçura, İslamiyet'in o dönem için hala geçerli ve önemli bir kuvvet olduğunu ileri sürmüştür. Bunun nedeni ise İslam medeniyetinin sahip olduğu kültürel birliği devam ettiriyor olmasıdır. Çoğu Müslüman devlette, yeni çıkan kanunlar dahi şeriatla alakası olma-

2 * Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma adlı eserinde bu tezin savunulamayacağını ve Osmanlı'nın klasik dönemde dahi bir din devleti olmadığını iddia etmektedir. İmparatorluğun bu şekilde algılanmasına neden olarak da çağdaşlaşmaya karşı gelişen gelenekçi tepkilerin dinsel bir tepkiymiş gibi algılanmasına yolaçan, dinselleşmiş gelenekçiliği göstermektedir. Berkes'e göre Osmanlı'nın din devleti olduğunu gösterecek hiçbir delil bulunmamaktadır. Klasik dönemde dahi dini kurumlar, yönetime egemen olamamış, yönetimin siyaset gereği kullandığı yardımcı bir unsur olmuştur. Berkes, Osmanlı Devleti'nde din maslahatının değil, devlet maslahatının başta geldiğini söylemektedir. Bu bakımdan Berkes'e göre; ne Osmanlı Devleti'nin bir din devleti olduğu ne de Osmanlı Devleti'nde Batı'daki manasıyla bir din-devlet birliği ya da kilise baskısına benzer dinsel bir yönetimin olduğu söylenemez. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 3.baskı, İstanbul 2002, s.19-20, 25-26.

dığı halde İslam kaideleri gibi yansıtılmakta, Arapça yegane din dili olarak bütün Müslüman ülkelerde geçerliliğini korumakta ve bu lisan, dini okullarda öğretim dili olarak kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra Müslüman toplumlar için dini kimlikleri, milli kimliklerinden önce gelmektedir. Bütün bunların varlığı Akçura'ya göre İslam medeniyetinin gücünü kaybetmediğini ve İslamcılık siyasetinin uygulanabilir olduğunu kanıtlayan mühim işaretlerdi. Yusuf Akçura, aşılabilir dahili engellere sahip olan İslamcılık siyasetinin başlıca sorununun harici nedenlerden kaynaklanıyor olduğunu düşünüyordu. Ona göre bu nedenlerin en başında ise Hıristiyan devletlerin politikaları gelmekteydi. Akçura, önemli sayılabilecek nicelikte Müslüman tebaaya sahip olan Hıristiyan devletlerin, böylesi bir siyasete izin vermediğini düşünmekte; özellikle batılı devletlerin, tabiiyetlerinde bulunan Müslümanların, sınırları dışında bulunan siyasi merkezlere bağlanmasını kesinlikle kabul etmeyeceği fikrini savunmaktaydı. Netice olarak Akçura, geçmişten beri var olan Müslümanlar arası kültürel birliğin, İslamcılık siyasetini uygulanabilir kıldığını düşünmekte, fakat Hıristiyan devletlerin politik kaygılarından doğabilecek engellerin, söz konusu siyasetin başarıya ulaşmasına mani olabileceğini iddia etmekteydi (Akçura, 1976: 33).

3. 3. Türkçülük

Akçura'ya göre Türkçülük siyaseti, o döneme kadar, Osmanlı İmparatorluğu başta olmak üzere hiçbir Türk devletinde ortaya çıkmamış yeni bir akımdır. Akçura, amacı siyasi manada bir Türk milleti meydana getirmek olan bu akımın ilk savunucularının, siyasi alanda değil, bilimsel alanda çalışmalar yaptıklarını belirtmektedir. Söz konusu siyasetin ortaya çıkışındaki entelektüel gücü ise, Akçura'ya göre, özellikle Almanların tarih ve lisan alanlarındaki bilimsel araştırmalarına vakıf olan Şemseddin Sami, Mehmet Emin Yurdakul, Necip Asım, Veled Çelebi ve Hasan Tahsin gibi yeni nesil Türk aydınları oluşturmaktadır (Akçura, 1976: 23 vd.). Ancak, daha geriye gitmek icap edecek olursa Akçura'ya göre ilk şuurlu Türkçüler Ahmet Vefik Paşa, Mustafa Celaleddin ve Süleyman Paşa'dır (Akçura, 1998: 58).

Akçura için Türkçülük siyaseti de aynen İslamcılık siyasetinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin hudutlarıyla sınırlı kalmayacak kadar etki alanı geniş bir siyasettir. Fakat Akçura, Türkçülük siyasetinin yaygınlık gösterebileceği coğrafyadaki eğilimleri incelerken, Türklerin birleşmesine yönelik teorik altyapının oluşmadığını ve söz konusu siyasetin, başlangıç seviyesinde olması nedeniyle, bu bölgelerde henüz gerektiği ölçüde etkin olamadığını tespit etmiştir. Yusuf Akçura'ya göre, Rusya başta olmak üzere emperyalist devletlerin baskıları söz konusu olmasa Türkçülük siyasetinin en yoğun ve etkili olabileceği bölge Türkistan ile Yayık ve İdil havzalarıdır. Akçura, burada yaşayan Türkler arasında müphem de olsa Türkçülük siyasetine doğru bir yöneliş olduğunu iddia etmiştir. Özellikle-

le “İdil Edebiyatı”, sahip olduğu Türk niteliğiyle buna örnektir. Akçura, Kafkas Türklerinin de bu cereyandan etkilendiğini düşünmekte ve buradaki etkilerin, Azeri Türklerine kadar ulaştığını savunmaktaydı. Kuzey İran Türklerinin ise ne dereceye kadar bu siyasetten etkilendikleri hakkında herhangi bir fikre sahip olmadığını özellikle belirtmiştir. Netice olarak Akçura’ya göre Türkçülük siyaseti, yaygınlık gösterebileceği coğrafya için henüz yeni ve daha olgunlaşmamış bir akımdır Akçura, 1976: 24). Buna rağmen Akçura, Türkçülük siyasetinin uygulanabilir olduğunu ve etkinlik alanı içerisindeki toplumsal zeminin, az da olsa, oluşmaya başladığını öne sürmüştür. Bu siyasetin takibi ise Akçura’ya göre hem Osmanlı Devleti hem de bütün Türklük alemi için önemli kazanımlar sağlayacaktı. Bu faydalardan en önemlisi dilleri, ırkları, adetleri ve hatta çoğunluğunun dinleri dahi bir olan bütün Türklük aleminin tek vücut halinde birleşmesiydi. Bu sayede Akçura’ya göre, Türk milleti de diğer büyük milletler arasındaki yerini alabilecek ve olası bir siyasi bütünleşme sonunda meydana çıkabilecek sarılar ve beyazlar dünyası arasında, güçlü bir Türklük dünyası kurulmasını sağlayabilecekti. Bu dünyanın şekillenebilmesindeki en başat itici güç ise Türk toplumlarının en güçlü ve en uygarlaşmış olan Osmanlı Devleti’ydi. Yusuf Akçura, tasarladığı gibi bir Türklük dünyası oluşabilmesi için, Osmanlı Devleti’nin öncü ve lider rolü üstlenmesi gerektiğini düşünmekteydi. (Akçura, 1976: 33-34).

Akçura bu tarz siyasetin getirebileceği ikincil faydanın ise Osmanlı Devleti’nde yaşayan Türklerin, dini olmaktan daha çok ırki bağlarla ve daha sıkı biçimde birbirlerine kenetlenmesi olduğunu ileri sürmekte ve bunun yanı sıra, Türk olmadığı halde bir dereceye kadar Türkleşmiş Müslüman unsurlar ile Türklüğü henüz benimseyememiş unsurların dahi, bu şekilde Türk Birliği’ne kazandırılabilceğini savunmaktaydı. Takip edilecek bu siyasetin dezavantajları ise Akçura’ya göre dahili ve harici olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. En önemli dahili engel, Türkçülük siyasetinin birleştirici ögesi olan “millet bilincinin”, henüz İslamcılık siyasetinin itici unsuru olan “ümme bilinci” kadar gelişmiş olmamasıydı.. Bununla birlikte Akçura için bu olumsuzluktan kurtulmanın yegane yolu, Türklerin büyük bir çoğunluğunun Müslüman olduğunu da hesaba katarak, “din birliği” unsurunu Türkçülük siyasetinin birleştirici bir ögesi olarak kullanmaktı. Yalnız Akçura’ya göre, bu yapılırken İslam dininin de aynen Hıristiyanlıkta olduğu gibi, içinde farklı milletlerin doğmasını kabul edecek şekilde reforme edilmesi gerekmekteydi. Akçura’ya göre din olgusu, içinde bulunulan tarihsel süreç dolayısıyla siyasi önemini ve tek başına birleştirici olma gücünü kaybetmekte, daha çok bireysel vicdanın tasarrufuna bırakılmaktaydı. Bu nedenle Akçura, dinlerin ancak ırklarla birleşerek ve ırklara yardımcı ve hizmet edici olarak siyasi önemlerini ve eski güçlerini koruyabileceklerini iddia etmiştir. Son tahlilde, Akçura için Türkçülük siyaseti, ancak din faktörünün de yardımcı bir etken olarak kullanılmasıyla

istenilen etkinliği sağlayabilecekti. Türkçülük siyasetinin harici engeli ise Türk ırkının çoğunluğunu hükmü altında bulunduran Rusya'nın, menfaatleri gereği Türklerin birleşmesi taraftarı olmamasıydı. Akçura, Hıristiyan dünyasında bu devletten başka hiçbir devletin bu siyasete karşı çıkmayacağını düşünmekte ve hatta aksine, birçoğunun Rusya'nın gücünü zayıflatacak bir unsur olarak, bu siyasete destek olacağını düşünmekteydi (Akçura, 1976: 34-35).

Sonuç olarak Akçura, Türkçülük siyasetinin, tarihsel ve sosyal altyapısının da oluşmaya başlaması nedeniyle, uygulanabilir, rasyonel bir politika olduğunu iddia etmiştir. Bu siyasetin Türkler arasında yayılması ve siyasi bir güç olarak ortaya çıkması içinse İslam'ın birleştirici özelliğinin, "millet bilinci" yaratma sürecinde, yardımcı bir öge olarak kullanılması gerektiğini öne sürmüştür. Türkçülüğün en önemli zorluğu ise "milli bilincin" tam anlamıyla kitlelere hakim olmasını sağlayabilmek ve bunu din ögesini de işin içine katarak gerçekleştirebilmektir. Bu gerçekleştiğinde Türklük dünyası, Rusya'ya rağmen, diğer milletler arasındaki tarihsel yerini güçlü bir biçimde alacaktı. En azından Akçura, bunun böyle olacağını öngörmüştü.

4. ALİ KEMAL'İN ÜÇ TARZ-I SİYASET'E YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ

Bilindiği üzere Ali Kemal, Mondros Mütarekesi sonrasında ve Kurtuluş Savaşı esnasında İngiliz taraftarı bir politikayı savunmuş, Milli Mücadele karşıtı bir gazetecidir. Aynı zamanda, Kurtuluş Savaşı karşıtı yazıları dolayısıyla ve vatana ihanet ettiği düşüncesi ile halk tarafından linç edilerek öldürülmüştür (İslam Ansiklopedisi, 1989). Üç Tarz-ı Siyaset makalesinin yayımlandığı günlerde köşe yazarlığı yapmaya devam eden Ali Kemal, Yusuf Akçura tarafından gazetesine yöneltilen eleştirilere cevap niteliği taşıyan, 26 Mayıs 1904 tarihli bir yazı kaleme almıştır. Söz konusu yazısında Ali Kemal, ilk olarak, Akçura'nın tarihsel süreci kategorileştirmesini eleştirmiştir. Ali Kemal'e göre bu yöntem tarihi gerçeklere uymamaktadır. O'na göre ne Türk'ü İslam'dan, ne İslam'ı Türk'ten, Türk ve İslam'ı Osmanlılıktan ve Osmanlılığı Türk'ten ve İslam'dan ayırmak mümkün değildir. Bunun yanı sıra tarihte gerçekleşmiş olayları değerlendirirken, bunların Osmanlılık, Türkçülük ya da İslamcılık adına yapıldığını iddia etmek de doğru bir bakış açısı olarak kabul edilemez. Ali Kemal, tarih boyunca hiçbir padişah, sadrazam ya da başka bir devlet adamının, bu tarz siyasetler adına hareket etmediğini iddia etmekte, bu tür tezlerin dayanaksız olduğunu ve ancak bilimsel egzersiz çerçevesinde değerlendirilebileceğini düşünmektedir (Akçura, 1976: 37).

Ali Kemal, kimi devlet adamlarının yukarıda adı geçen siyasetlerden herhangi birine yönelik politikalar ürettiğini kabul etmekte, fakat bunun bilinçli bir tercih olmadığını, duygusal nedenlere dayandığını öne sürmektedir. Özellikle Tanzimat büyüklerinin, çeşitli unsurları, Osmanlılık

adı altında toplamak gibi bir amaçlarının olmadığını, o dönemki politikaların, sadece Avrupa'daki siyasi ilerlemeleri yakalayabilmek ve farklı unsurları Osmanlı tabiiyetinde tutabilmek adına, pragmatik bir bakış açısıyla üretildiğini savunmaktadır. Yoksa Ali Kemal'e göre, ne Ali ve Fuat Paşaların, ne II. Mahmut'un ne de Mithat Paşa'nın, özellikle Hıristiyan unsurları Osmanlı milliyeti birliğinde temsile kalkışmak gibi bir amaçları bulunmamaktaydı. Keza Ali Kemal'e göre adı geçenler, bu tür bir politikanın, Fransız Devrimi sonrası İmparatorluğun Hıristiyan unsurlarında oluşmaya başlayan "milli bilinç"le birlikte düşünüldüğünde, birleştirici olmaktan çok ayırıcı bir işlev göreceğini bilmekteydiler. O nedenle, söz konusu isimlerin böylesi bir politika izlediklerini iddia etmek, Ali Kemal'e göre kesin bir biçimde gerçeklere sırt dönmektir. Ali Kemal, Napolyon Fransası'nın Osmanlı milleti oluşturma fikrine destek verdiği iddiasını da mantıksal olarak tutarsız bulmaktadır. O'na göre Napolyon, Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan milliyetçilik akımının en şiddetli savunucularından biridir ve Osmanlı Devleti'ni farklı unsurlarıyla birarada yaşatmak yerine, en küçük etnik birimine kadar bölmeyi tercih eder. Bu nedenle, Fransa'nın Osmanlıcılık politikasını desteklemesi gibi bir durum kesinlikle söz konusu değildir (Akçura, 1976: 38).

Ali Kemal'e göre İslamcılık siyaseti ise hiçbir zaman teoriden pratiğe geçememiş irrasyonel bir politikadır ve konjonktürel açıdan uygulanabilirliği yoktur. Bu siyasetin hayata geçirilebilmesi için, Osmanlı Devleti'nin ve bütün İslam devletlerinin; İngiltere, Fransa ve Rusya gibi emperyal güçlere meydan okuması gerekmektedir ki, bütün Müslüman dünyanın emperyalist güçlere boyun eğdiği bir süreçte, böylesi bir başkaldırı ve meydan okuma sözü konusu dahi edilemez. Bunun yanı sıra Ali Kemal, hiçbir Osmanlı aydınının bu politikayı destekleyen teorik eserler vermediğini öne sürmekte; okullardaki dini eğitimi artırmak Şam'dan Mekke'ye uzanacak bir demiryolunun inşasına başlamak gibi pratik alanda ortaya konulan çalışmaların ise İslamcılık gibi geniş ve evrensel bir politika için iptidai kaldığını düşünmektedir. Bu nedenle, İslamcılıkla bu gibi yüzeysel icraatlar arasında doğrudan ilişki kurulmasını, akla ve bilime aykırı bulmaktadır. Bununla birlikte Ali Kemal; Pan-Slavizm ya da Pan-Germenizm gibi akımların ihtiva ettiği avantajların, Pan-İslamizm için geçerli olmadığını, özellikle İslam unsurlarının coğrafi uzaklıklarının, bu siyasetin gerçekleşmesinin önündeki en önemli engel olduğunu savunmaktadır (Akçura, 1976: 40).

Türkçülük siyaseti de Ali Kemal için uygulanabilirliği olmayan bir siyasettir. O'na göre bunun en önemli delili de Osmanlı'nın çoğunluğu Türk olan Kırım'ı dahi elinde tutamamasıdır. Bununla birlikte Ali Kemal; Leon Cahun, Necip Asım, Ahmet Vefik Paşa ve Şemseddin Sami gibi aydınların ürettiği eserleri, bu politikasının sebebi ya da sonucu olabilecek kadar kapsamlı ve yeterli de bulmamaktadır. Bu nedenle Ali Kemal'e göre

Türkçülük, kesinlikle rasyonel olmayan ve uygulanamaz bir siyasettir.

Bir aydın olarak Ali Kemal'in, Osmanlı Devleti için önerdiği çözüm ise "bireyci" denilebilecek bir modeldir. O'na göre, Türk milleti de en az diğer milletler kadar yetenekli ve potansiyel sahibidir. Tek yapılması gereken, bu potansiyeli ortaya çıkarabilecek kadar çalışmaktır. Çalışma eylemi ve bireysel başarılar, Ali Kemal'e göre bir ülkenin kurtuluşu için yeterlidir. Çünkü O'na göre, bir toplum ancak içinde yaşayanların bireysel başarılarıyla yükselebilir. Bunun içinse her Türk'ün, mesleğinde evrensel ölçekte başarılar kazanması gerekmektedir. Ancak o zaman Türklerin Avrupalı bir millet olduğu dünya kamuoyuna kabul ettirilebilir. Sonuçta Ali Kemal'in esas amacı da Türklerin Avrupalı bir millet olduğunu dünyaya kabul ettirebilmektir. Yoksa, Türklerin kimliklerini koruyarak ve kendi kültürlerine dayanarak da çağdaşlaşabilecekleri gibi bir ihtimali kabul etmemekte, çağdaşlaşmayı salt Avrupalı değerlerle özdeşleştirdiği için, böylesi bir seçenek düşüncesine dahi gelmemektedir.

Son olarak bu cevabi yazıda, Ali Kemal'in Batının adalet anlayışına ve Avrupalı değerleri sahiplenmiş, çalışkan bir milleti yoketmek gibi bir eyleme girişmeyeceğine fazlasıyla inandığı ve itimat ettiği görülmektedir. O'na göre Türk milleti çalışır ve mesleğinde başarıya ulaşırsa, Avrupa'nın da gözüne girer ve yokolmak gibi bir tehlikeden tamamen arınır. Tek yapılması gereken çok çalışarak, diğer Doğulu kavimlerden daha farklı olduğunu kanıtlamak ve Avrupalı olabilmektir. Ali Kemal'e göre Türkler için bundan daha iyi bir kurtuluş yolu bulunmamaktadır. Yoksa Osmanlıcılık, Pan-İslamizm ya da Pan-Türkizm gibi, Ali Kemal'e göre başı belirsiz, sonu belirsiz ideallerle uğraşmak reel-politiğin uzağına düşmekten başka birşey değildir (Akçura, 1976: 41,43).

5. AHMET FERİT TEK'İN ALİ KEMAL'E CEVABI

Daha sonraları Türk Ocağı'nın da kurucuları arasında yer alacak olan Ahmet Ferit Tek, aynı zamanda Yusuf Akçura'nın yakın arkadaşıdır. Ahmet Ferit, arkadaşının Türk Gazetesi'nde yayınlanan yazısına karşılık bir eleştiri yazısı kaleme almış; Ali Kemal'in, Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaseti'ni şiddetle eleştiren makalesinin yayımlanmasından sonra ise bu yazısını, Ali Kemal'in ileri sürdüğü tezlere cevap verecek şekilde genişletmiştir. Söz konusu yazı, 1904 yılının Haziran ayında yine Türk Gazetesi'nde yayımlanmıştır.

Ahmet Ferit'in, "Bir Mektup" başlığıyla çıkan bu yazısı, iki bölüme ayrılmaktadır. Bölümlerden ilki Ali Kemal'in yazısına bir cevap niteliği taşımaktadır. İkinci bölüm ise Üç Tarz-ı Siyaset'in incelenmesi ve eleştirisinden oluşmaktadır (Akçura, 1976: 10).

Ahmet Ferit, yazısının birinci bölümünde özellikle Ali Kemal'in, bahsi geçen üç siyasetten hiçbirinin uygulanabilir olmadığı ve o güne kadar

da uygulanmış olmadığı yollu eleştirisine karşı çıkmaktadır. Tek'e göre, bilhassa Osmanlılık siyaseti uygulamaya konulmuş bir siyasettir. Bunun en önemli delili ise Tanzimat Fermanı ve Mithat Paşa'nın Kanun-i Esasi'si'dir. Kanun-i Esasi'nin sekizinci maddesine göre; "*Osmanlı tebaası olan herkes, hangi din ve mezhepten olursa olsun, istisnasız Osmanlı tabir olunur*", bununla birlikte on sekizinci madde ise şöyledir: "*Osmanlı tebaasının devlet hizmetinde istihdam olunmak için, devletin resmi lisanı olan Türkçe'yi bilmeleri şarttır*". On altıncı madde ise; okulların devletin nezareti altında olduğuna ve Osmanlı tebaasının eğitiminin birlik ve düzen içerisinde olacağına dairdir. Ahmet Ferit'e göre, bu anayasa maddeleriyle aslında yapılmak istenen, Osmanlılık siyasetini bütün İmparatorluğa hakim kılmaktır. Çünkü Ahmet Ferit, medenileşmiş kavimlerdeki "temsil sistemi"nin artık dinsel olamayacağını, ahalisini "temsil"e uğraşan hükümetlerin, halklar arası ilişkileri çoğalttığı için, kültürel ve lisanen temsili benimsemek zorunda olduğunu ve söz konusu maddelerin de bu amaçla Kanun-i Esasi'de yer aldığı ileri sürmektedir. Özellikle sekizinci madde, Ahmet Ferit'e göre, Osmanlılık siyasetinin uygulandığının tek başına kanıtıdır.

Bununla birlikte Ahmet Ferit, II. Abdülhamit'in politikalarını İslamcılık siyaseti ekseninde değerlendirmekte; bu padişahın, Hilafet makamını öne çıkararak bütün İslam aleminin saygısını kazanmaya yönelik girişimlerini ve Hicaz'ın muhafazasını, Anadolu'nun muhafazasına tercih etmesini bu siyasetin yansımaları olarak görmektedir. Ahmet Ferit'e göre, Ali Kemal belki Türkçülük siyasetinin henüz uygulanmadığı yollu eleştirisinde haklıdır; fakat, İslamcılık ve özellikle Osmanlılık siyasetlerinin uygulanmadığına yönelik düşüncelerinde yanlıya düşmektedir. Ahmet Ferit, Tanzimat'ın ve I. Meşrutiyet'in ürünü olan Kanun-i Esasi'nin, Osmanlılık siyasetinin uygulanmasına yönelik girişimler olduğunu düşünmekte ve İslamcılık siyasetinin ise dış ve iç politika bakımından II. Abdülhamit devrinin yükselen değeri olduğunu savunmakta, söz konusu padişahın, özellikle dış politikaya yönelik bazı girişimlerinin, İslamcılık siyasetinin bir parçası olduğunu ileri sürmektedir (Akçura, 1976: 47).

Ali Kemal'in, Napolyon'un Türk milliyeti fikrine taraftar olmadığı yollu görüşü ise Ahmet Ferit'e göre gerçekçi değildir. Ahmet Ferit, Napolyon'un Rusya karşıtı siyaseti dolayısıyla her daim Türkiye'nin bütünlüğünü korumaya çalıştığını; fakat parçalanmanın önüne geçilemediğinden, bu parçaları Rusya'ya kaptırmamak için takviye etmek zorunda kaldığını ileri sürmektedir. Yoksa Fransa'nın, Ali Kemal'in iddia ettiği gibi, Osmanlı'nın bütünlüğüne yönelik bir tehdidi bulunmamaktadır. Ahmet Ferit Tek'in yazısının ikinci bölümünde ise Yusuf Akçura'nın makalesi ele alınmıştır. Buna göre Ahmet Ferit, Akçura'nın İslamcılık siyasetinin uygulanabilir olduğuyla ilgili görüşünü gerçekçi bulmamaktadır. O'na göre uygulanabilir ve reel-politiğe en uygun siyaset Osmanlılık siyasetidir.

Bunun nedeni ise zaten bu siyasetin hal-i hazırda takip ediliyor olması ve sınırları belirlenmiş bir Osmanlı yurdunun varlığını devam ettirmesidir. Bununla birlikte, çerçevesi Kanun-i Esasi'yla çizilmiş olan bir Osmanlı milleti de elan yaşamaktadır. Bütün bunların mevcudiyeti, Ahmet Ferit'e göre Osmanlılık siyasetinin, Türkçülük ve İslamcılık siyasetlerine tercih edilmesi için yeterlidir (Akçura, 1976: 51-54).

Ahmet Ferit, özellikle İslamcılık siyasetinin, Osmanlılık siyasetine yardımcı bir unsur olarak kullanılabileceğini, bunun konjonktural fırsatları yakalamaya yönelik opporunist bir politika olacağını düşünmektedir. O'na göre, son dönemde uyanmaya ve bir güç olarak kendisini hissettirmeye başlayan İslam dünyasının potansiyelinden, ancak bu şekilde faydalanılabılır. Yoksa tek başına İslamcılık siyaseti, Osmanlı'nın veya İslam dünyasının kurtuluşuna aracı olamaz. Bunun tek yolu; Osmanlılık siyasetinin, İslamcılık siyasetiyle takviye edilerek güçlendirilmesinden geçmektedir (Akçura, 1976: 54-55).

Son tahlilde, Ahmet Ferit'in Osmanlılık siyasetine yaklaşımının pragmatik bir yaklaşım olduğu, tereddüte düşmeksizin söylenebilir. Bunun en açık delili ise Ahmet Ferit'in şu sözleridir:

“Türkiye tekmil hudutlarını, tekmil tebaasını muhafaza edemeyecek, geri kalan tebaanın hepsini Türk yapamayacak, farz edelim. Ne zararı var? Ne olursa olsun, oldukça kuvvetli, el'an yaşayan bir millet var ya. İşte onun hayat ve faliyeti pahasına muhafaza ve müdafaa edeceği hudut Osmanlı ülkeleri,onun imkan dairesinde temsil edeceği ahali Osmanlı milletidir. Biz, tekmil elimizdekini müdafaha ve temsile, Osmanlı siyasetini takibe fikirlerimizi hasreyleriz. Muvaffak olduğumuz kadarı bize kalır, kalmıyanı gider, tabiyatın hükmü veya tabiyat kanununun zorlaması deriz, kaybetmekliğimiz muhakkak olan şeylerden başka hiçbir şey kaybetmeyiz, fakat kazanabilirsek ancak bu yolda, bu meslekte kazanırız.” (Akçura, 1976: 55).

6. SONUÇ

Yusuf Akçura, “Üç Tarz-ı Siyaset” makalesinde, Osmanlı aydın çevrelerinde tartışmalara konu olan Osmanlılık, Pan-İslamizm ve Pan-Türkizm siyasetlerinin bilimsel ve derinlikli bir incelemesini ortaya koymuştur. Üç Tarz-ı Siyaset'in en belirgin özelliği, bilimsel titizlikle ele alınmış olması ve makalenin bütününe hakim olan nesnellik olgusudur.

Akçura, bu makalede bahsi geçen her bir siyasetin konjonktürel tahlilini ayrı ayrı yapmış, her birinin uygulanabilirliklerini, devrin siyasi ve sosyal zeminini gözardı etmeksizin ortaya koymuştur. Bu tahlil neticesinde ise sadece Osmanlılık siyaseti hakkında net bir sonuca ulaşabilmiştir. O'na göre bu siyaset, ne sosyal şartlar ne de siyasi konjonktür dolayısıyla uygulanabilir değildir. Bu siyasetin uygulanmasına yönelik ısrarcı tu-

tumlar ise Akçura'ya göre, içinde yaşanan tarihsel sürecin ve toplumsal yapının tahlil edilememesinden kaynaklanmaktadır. Akçura, böylesi bir tahlilin doğru şekilde yapılması halinde, Osmanlılık siyasetinin tarihsel bir zorun neticesinde uygulanabilirliğini kaybettiğinin, hatta böylesi bir uygulanabilirliğin hiçbir zaman mevcut olmadığını açıkça görüleceğini iddia etmektedir.

Akçura, Pan-Türkizm ve Pan-İslamizm siyasetlerine yönelik tahlilini ise somut bir sonuca bağlayamamıştır. Yaklaşımları, daha çok Türkçülük siyasetine mütemayil görünse de netice olarak her iki siyasetin de güçlü ve güçsüz taraflarının eşit olduğunu düşünmekte, iç ve dış siyaset açısından getirebilecekleri fayda ve zararların birbirlerinden farklı olmadığını öngörmektedir. Bu nedenle Yusuf Akçura, makalenin sonunu bir cevap ile değil, soru ile noktalamak durumunda kalmıştır: “*Müslümanlık, Türklük siyasetlerinden hangisi Osmanlı Devleti için daha yararlı ve kabil-i tatbiktir ?...*” (Akçura, 1976).

Sonuç olarak Akçura'nın, yazdığı bu makaleyle devrine göre daha nesnel ve bilimsel bir yaklaşımı sergilediği söylenebilir. Tartışılan üç siyasetten biri olan Osmanlıcılığın, toplumsal ve siyasi olarak uygulanamaya-çağını kendi yöntemiyle kanıtlamış, Türkçülük ve İslamcılık siyasetlerini ise bütün olgularıyla açıkladıktan sonra ikisi arasındaki tercihi Osmanlı entelektüel çevrelerine bırakmıştır.

Üç Tarz-ı Siyaset'le Akçura'nın, Osmanlı'nın son dönem entelektüel hayatına damgasını vurduğu ve sonraları gelişecek olan Türkçülük siyasetine, güçlü ve güçsüz yönlerini sağlam bir yöntem dahilinde ortaya koymasıyla, öncülük ettiği hiçbir şüpheye yer vermeksizin iddia edilebilir. Tarihsel önemi yüksek olan bu makaleyle Akçura, hem kendi tanınırlığını artırmış hem de daha sonra yetişecek siyasi ve entelektüel kadrolara, özellikle Türkçülük konusunda nesnel ve bilimsel bir çalışma zemini hazırlamıştır.

Yusuf Akçura ile ilgili önemli bir makale kalme alan Ercüment Berk, Üç Tarz-ı Siyaset hakkında kısa fakat çok çarpıcı denilebilecek şöyle bir tespitte bulunmuştur:

“Akçura'nın bu makalesi ilk anlarda sınırlı bir çevrede yayılmış ve etki etmişti. Broşür şeklinde yayınlanmasından sonraki baskıları ise makalenin geniş bir çevreye yayılmasını sağlamıştı. 1907'de Kahire'de yapılan ilk baskısıyla Rusya Müslümanları tarafından ciddi şekilde benimsenmişti. Orenburg'da yayınlanan “Şura'eda bu makaleyi değerlendiren bir gazeteci, “Üç Tarz-ı Siyaset”in 80 cilt değerinde bir yapıt olduğunu söylemekteydi. Makalenin ikinci baskısı 1911'de Trablusgarp Savaşı döneminde, Balkan Savaşı'nın patlak vermesinden hemen önce İstanbul'da yapılmıştı. Türk milliyetçileri için temel bir siyasal metin haline dönüşmesi de bu dönemde olmuştu. “Üç Tarz-ı Siyaset” yayınlanana kadar daha önce Türk

milliyetçiliği siyaseti ve önemi hakkında görüşler bu kadar açıkça ve kesinlikte hiçbir yazıda belirtilmemişti. 1908’de İkinci Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte bu üç siyaset Osmanlı’nın içinde ve dışında işlenmeye başlamış, hatta batılı yazarlar tarafından “Üç Tarz-ı Siyaset”in yazarı Yusuf Akçura Türklük hareketinin önderi, kurucusu ve yayıcılarından olarak gösterilmekteydi. Charles Warren Hostler’e göre, bu makale 1848 Komünist Manifestonun Marksistler için oynadığı rolün benzerini Türkçüler için oynamıştı” (Berk, 2017: 494)

KAYNAKÇA

1. Akçura, Yusuf. *Üç Tarz-ı Siyaset*. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara 1976.
2. Akçura, Yusuf. *Hatıralarım*. 2. Baskı. Haz.: Mura, Erdoğan. Hece Yayınları. Ankara 2012.
3. Akçura, Yusuf. *Türkçülüğün Tarihi*. İstanbul 1998.
4. Berkes, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. 3.baskı. İstanbul 2002.
5. Biçer, Çağdaş. *Yusuf Akçura’nın Tarihçiliği ve Tarih Öğretimi Üzerine Görüşleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
6. Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. 3. baskı. İstanbul 1992.
7. Ünal, Yenal. “Ahmet Ferit Tek’in Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri”. *Tarih Okulu*. Sayı I. 19-47, Sonbahar 2008.
8. Georgeon, François. *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, 3.baskı, İstanbul 1999.
9. İlhan, Attila. *Sultan Galiyef ‘Avrasya’da Dolaşan Hayalet’*. Ankara 2000.
10. İlhan, Attila. *...bir millet uyanıyor!..*, 1. kitap. Ankara 2005.
11. Safa, Peyami. *Yazarlar Sanatçılar Meşhurlar*. 4. baskı. İstanbul 1999.
12. Sarıнай, Yusuf. *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*. 3. baskı. İstanbul 2005.
13. Kemal, Yahya. *Siyasi ve Edebi Portreler*. İstanbul 2006.
14. BOA, DH.EUM.SSM., 6-26-1. (16/08/1334).
15. BOA, HR. İD., 74-47. (13/08/1917a).
16. BOA, HR. SYS. 2294-12. (20/12/1917b)
17. BOA, HR. SYS. 2121-2. (29/05/1919).

İNTERNET KAYNAKLARI

18. Türkman, Sayim. *Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp*. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/26098>. (Erişim Tarihi: 20.12.2020)
19. Çalen, Mehmet Kaan. “Parçalanmış Adam: Yusuf Akçura”, Devlet ‘İki aylık Fikir ve Kültür Dergisi’. Mayıs-Haziran 2014. file:///Users/enverocal/Downloads/mkaancalen_yusufakcura.pdf. (Erişim Tarihi: 20.12.2020)
20. Akçura, Yusuf. Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair. <https://www.ttk.gov.tr/yayinlarimiz/i-turk-tarih-kongresi-02-11-temmuz-1932-ankara/>. (Erişim Tarihi: 20.12.2020)

21. Mustafa İsmet Uzun. “Ali Kemal”. İslam Ansiklopedisi. II. cilt. İstanbul 1989. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-kemal>. (Erişim Tarihi: 20.12.2020)
22. Berk, Ercüment. “Yusuf Akçura ve Fikirleri”. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. sayı: 59. Erzurum 2017. https://www.academia.edu/35803196/YUSUF_AK%C3%87URA_VE_F%C4%B0K%C4%B0RLER%C4%B0_YUSUF_AK%C3%87URA_AND_HIS_IDEAS. (Erişim Tarihi: 20.12.2020)

Bölüm 97

TÜRKÇEDEKİ KALIP SÖZLERDE TOPLUMSAL CİNSİYET VE BEDEN ALGISI

Betül B. OĞUZ¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, betul.oguz@cbu.edu.tr

Giriş

Herhangi bir dili konuşan insanlar, yalnızca o dili edinmek ve/veya öğrenmekle kalmaz, aynı zamanda bazı dilsel davranışları da edinir ve/veya öğrenirler. Her dilin kendisine ait bir ses bilgisi, şekil yapısı ve söz dizimi olduğu gibi tüm bunların kurulmasında belirleyici olan dünyayı algılama biçimleri vardır. Bu önermeyi tersten okumak da mümkündür. Milletlerin evreni algılama biçimleri dilleri ile görünür olmaktadır. Bu sebeple yaşayan herhangi bir dili ele alırken onu sadece grameri ve söz varlığı ile değil, jestleri, mimikleri ve tonlamaları ile değerlendirebilir Her insanın zihninde hem kendi hem de başka dillere ilişkin bir fikri vardır. Sübjektif olan bu görüşler ile kişi X dilini “beğenebilir”, “kulağına hoş gelebilir” veya “itici” bulabilir. Yukarıda söylenen ve bir dili ya da ifade biçimini ayıran karakteristik jest ya da mimikler gibi bazı dil birimleri de bulunmaktadır.

Genel olarak Türkçe akademik araştırmalarda “kalıp söz” olarak değerlendirilen bu dil birimleri, konuşuldukları dilde tıpkı jest ve mimikler gibi farkında olmadan, düşünülmeden, tasarlanmadan adeta “otomatik” olarak tercih edilen yapılardır. Bu “hazır” yapıların ortaya çıkması bazı şart ve durumlara bağlıdır. Deleuze, “Anlamın Mantiği” kitabında, dili olanaklı hâle getiren şeyin “olaylar” olduğunu söyler (Deleuze, 2015: 203). Deleuze her ne kadar bu cümleyi kalıp sözler için dile getirmemiş olsa da “olaylar”ın belirleyici olması kalıp sözler için bir kuraldır. Kalıp sözler bir “şey” karşısında söylenen söz yapılarıdır. Bu bir durum ve olay olabileceği gibi; selamlaşmada, vedalaşmada, teşekkür etmede, özür dilemede, başsağlığı dilemede, kutlamalarda da (doğum, nişan, düğün, bayramlar ve kişisel başarılar gibi nedenlerle)” (Toklu, 2003: 109) kullanılabilir.

Kalıp sözlerle ilgili yapılan ve bu çalışma kapsamında erişilmiş tüm akademik çalışmalarda kalıp sözlerin özellikleri sıralanırken, onların kültürel bir gösterge olduğuna, her dil için “önemli” olduğuna, ait oldukları dilin sosyal hayatına ilişkin birikimi aktardığına dikkat çekilmiştir (Aksan 1996, Bulut 2012, Yazıcı Ersoy 2011, Gökdayı 2008 v.d).

Tüm bu akademik çalışmalarda belirtilen kalıp sözlerin kültürel bir bellek olduğu algısı, onları birçok farklı başlıkta ele alma imkânı sunmaktadır. Bu başlıklardan biri bu çalışma kapsamında ele alınan cinsiyet ve beden algısıdır. Öncelikle sözlü dilde oluşan ve elbette sonrasında yazı dilinde de karşılık bulan kalıp sözlerde kalıplaşmış ve kalıplaşmış olacak öğeler toplumsal cinsiyet algısını da yansıtmaktadır. Türkçenin kalıplaşmış sözlerinde toplumun kadın ve erkek algısına dair fikirlerini bulmak mümkündür.

Türkçe gramatikal olarak cinsiyet belirten bir dil olmasa da sözcük düzeyinde cinsiyet işaretlemektedir. Bedeni ise cinsiyetten ayrı düşünmek mümkün değildir. Semantik olarak kalıp sözlerin iletme istedikleri kav-

ramlar belirli gruplarda toplanabilmektedir. “Bu gruplar şunlardır: Hayır-dua ve iyi dilek, beddua ve küfür, duygusal tepki, selamlaşma, ayrılık, batıl inanç, istek, konuşan veya dinleyeni yüceltme, istenileni kabul veya ret, eleştiri veya tehdit, genel bir davranış veya düşünce, töre ve gelenek, dini inanç, soru-cevap, özür dileme, ödüllendirme, teşekkür” (Gökdayı, 2008: 106). Tüm bu gruplandırmalar düşünüldüğünde başlıkların jest ve mimiklerini gözümüzün önüne getirmek mümkündür. Öyleyse, bu başlıkların toplamı olan kalıp sözlerin beden sözcüklerini içerdiği de düşünülmelidir. Kalıp sözlerde doğrudan bedeni, bedeninin bir uzvunu işaret eden kelimeleri görmek mümkündür.

Çalışmada hem cinsiyet hem de beden algısı ele alınmıştır. Beden ve cinsiyet birbirinden ayrı düşünülemediği için beden ifade eden sözcüklerin aynı zamanda cinsiyet belirtip belirtmediği de çalışmanın kapsam alanına dâhil edilmiştir.

Kalıp Sözler

Yukarıda her dilde belirli davranışların ve bu görsel davranışların dile yansımalarının olduğu ifade edilmişti. Türkiye’de birinin teklif ettiği bir yiyeceğe ya da içeceğe hayır demek için kafayı sağa ve sola doğru hafifçe çevirmek bir davranış kalıbıdır. Reddetmenin göstergesini bedensel olarak gösterirken yemeyeceğiniz veya içmeyeceğiniz bir şey için “elinize sağlık ama almayayım” diyebilirsiniz. Bir yerden ayrılırken el sallamanın yanı sıra “güle güle” veya “hoşça kal” demek kişinin konumunu da belirten bir ifadedir. Birinin ölümünde “başınız sağ olsun”, “Allah taksiratını affetsin”, bir bebeğin doğumunda ise “Allah analı babalı büyütsün” denilebilir. Tüm bu olaylar; bir yerden ayrılmak, bir ikramı reddetmek, bir bebeğin dünyaya gelmesi dünyanın her tarafında olur ve farklı kültürler bu durumlara başka başka bedensel ve dilsel ifadelerle karşılık verirler. Dilin konuşurlarının önceden düşünmeden anlık ve doğal olarak söyledikleri tüm bu ifadeler Türkçede kalıp sözler şeklinde adlandırılmaktadır. Böylesine yaygın olarak kullanılan ifadelerin akademik olarak pek çok farklı tanımları yapılmıştır. Hürriyet Gökdayı Gökdayı, Alison Wray tarafından önerilen ve literatürdeki diğer tanımların hepsini birden kapsayabilecek bir tanıma yer vermiştir. Alison Wray’ın söz konusu tanımında kalıp sözler; “önceden belirli bir biçime girip öylece hafızada saklanan, söyleneceği sırada yeniden üretilmeden veya dil bilgisel olarak ayrıştırılmadan olduğu gibi hatırlanarak kullanılan, ardışık veya aralı sözcüklerden oluşan dizi”ler (Gökdayı, 2008: 91) şeklinde nitelenmiştir.

Ayrıca yine Gökdayı’nın, kalıp sözleri diğer kalıplamış dil birimlerinden ayırdığı tablosu kalıp sözün sınırlarını çizmek ve işlevini göstermek bakımından önemlidir (Gökdayı, 2019: 28).

	Atasözleri	Deyimler	İkilemeler	Birleşikler	Kalıp Sözcükler
Yapı	Tam kalıplaşma, cümle halinde, değişken sözcük sayısı, deyimlere dönüşebilme	Tam veya yarı kalıplaşma, cümle veya öbek halinde, en az iki sözcük, ikileme ve birleşiklerden dönüşebilme	Tam veya yarı kalıplaşma, çok sözcüklü sözlükbirim halinde, en az iki sözcük	Yarı kalıplaşma, çok sözcüklü sözlükbirim halinde, en az iki sözcük	Tam veya yarı kalıplaşma, tek sözcük, öbek veya cümle halinde, en az bir sözcük, deyim, ikileme ve birleşiklerden dönüşebilme
Anlam	Gerçek veya değişmece anlam	Değişmece anlam	Gerçek veya değişmece anlam	Gerçek veya değişmece anlam	Gerçek veya değişmece anlam, ancak amaç anlamın aktarımı değil
İşlev	Genel kuralları; doğa olayları ve sosyal olayların nasıl gerçekleştiğini; bazı gerçekleri ve bilgece düşünceleri; töre, gelenek ve kimi inanışları bildirme	Az sayıda sözcükle kapsamlı anlam içeriğini ifade etme, iletişim sürecini ve iletilmek istenen anlamı ilgi çekici hale getirme	Anlatımı kuvvetlendirme ve anlam içeriğini etkili biçimde iletme	Tek sözcükle gösterilemeyen kavramları gösterme	İyi veya kötü dilek bildirme; iletişim sürecini düzenleme; duygusal tepkileri dile getirme; toplumun inançlarını ve kültürel ayrıntılarını gösterme; vb.
Bağlam	Dil dışı veya dil içi bağlam duyarlı	Dil dışı veya dil içi bağlam duyarlı	Dil dışı veya dil içi bağlam duyarlı	Dil dışı veya dil içi bağlam duyarlı	Bazıları kesinlikle dil dışı bağlama bağlı, bazıları da dil içi bağlam duyarlı, çoğunlukla bağlam tarafından sınırlandırılır ve yönlendirilir
Sıklık	Gerekli değil	Gerekli	Gerekli değil	Gerekli değil	Gerekli ve ayırt edici

Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere kalıp sözlerin iki temel ayağı bulunmaktadır. Bunlardan biri yapısal ve morfolojik olarak kalıp sözlerin nasıl ve hangi gramer şekilleri ile oluştuğudur. Bir diğeri ise kalıp sözlerin semantik olarak ve içerik açısından hangi söz varlığını ve hangi anlam kalıplarının taşıyıcısı olduğudur.

Kalıp sözlerdeki kalıplaşma ifadesi Güncel Türkçe Sözlükte de görülebileceği üzere hem “biçim verme”yi hem de “biçimi koruma”yı ifade

etmektedir. Bu tanım da kalıp sözlerin semantik ve morfolojik ayaklarına işaret etmektedir. Kalıp sözler *biçim verirken*; belirli sözlerin başka belirli sözlerle bir araya gelebilmesini sağlamaktadır. “hoşça kal” kalıplaşmış bir ifadedir ve bu birleşikte “biçim” değiştirilerek “güzelce kal” ya da “hoşça dur” denilemez. Kalıp sözler morfolojik olarak değiştirilemediği gibi semantik olarak da değiştirilemez. Türkçede hoş, iyi güzel gibi sözcüklerle aynı kavram alanında olmasına rağmen kalıp sözlerde bu sözcükleri bir diğeriyle değiştirmek mümkün değildir. Semantik ve morfolojik olarak yapılamayan bu değişimler kalıp kelimesinin tanımındaki biçimin verilmesi ve korunmasının ne kadar “sağlam” olduğunun da göstergesidir.

Dilin konuşurları fark etmeseler ve kurdukları her cümleyi kendi iradeleri ve iktidarları ile belirlediklerini sansalar da aslında “verili” bir alan içerisindedirler. Saussure bu durumu dil ve söz kavramları ile ifade eder. Dilin toplumsal ve bireysel tarafı arasındaki geçişi ve ilişkiyi anlatan dil ve söz ayrımında toplumsal normlar bireyin diline etki etmektedir. Kişi konuştuğu dildeki sentaksın sınırları içerisinde dolaşarak kendi coğrafyasına, kültürel, ekonomik, sosyal durumuna göre seçimler yapmaktadır. Bu paragrafın başında belirtilen irade verili olan söz varlığında kısıtlı olarak geçerlidir. Yine Saussure dilde konuşurun iradesini işaret eden bu durumu paradigma kavramı ile nitelemektedir. Örneğin Türkçede belirtili isim tamlamasının yapısı (sentagma) bellidir.

(İsim + ilgi) + (isim + iyelik)

Bu formüldeki sıralamayı değiştirmek mümkün değildir. Sıralanıştaki dizilimin değiştirilebilmesi mümkün olsa dahi ortaya çıkacak biçimi belirtili isim tamlaması olarak adlandırmak mümkün olmayacaktır. Ancak kişi bu formülle kurduğu tamlamanın öğeleri arasında seçim yapabilme “özgürlüğüne” sahiptir.

Bu sebeple aynı formülü kullanarak; “kitabın kapağı, masanın şekli, şişenin kapağı, çorbanın tuzu, çekmecenin gözü” gibi daha önce kurulmuş ya da kurulmamış yapıları oluşturmak mümkündür. Chomsky bu durumu sınırlı sayıda sözcükle sınırsız, sonsuz sayıda üretim yapılabilineceğini (Chomsky, 2011: 38) söyleyerek açıklamaktadır.

Kalıp sözlerin oluşmasında da benzer bir sentagmadan söz etmek mümkündür. Gökdayı kalıp sözlerdeki değişmez öğeleri “tam kalıplaşma” terimi ile ifade etmektedir. Tam kalıplaşma yapısında kurulmuş kalıp sözlerde, “birimin sözcüklerinde ve diziliminde hiçbir değişiklik” (Gökdayı, 2015: 29) yapılamamaktadır. Toprağı bol olsun, iyi akşamlar, güle güle gibi kalıp sözler bu açıdan tam kalıplaşmış sözlerdir.

Özellikle bir fiille sonlanan kalıp sözlerin bir kısmında ise fiilin çekimlenmesine bağlı olarak yapısal değişiklikler görülebilmektedir. Yapısal değişikliğin yapılabildiği bu tip kalıplaşmış sözler ise “çekirdek kalıplaş-

ma” (Gökdayı, 2015: 28) olarak ifade edilmiştir. Bu bağlamda “güle güle (git-)“ kalıp ifadesi çekirdek kalıplaşma örneklerinden biri olarak sayılabilir. Gidecek kişinin sayısına bağlı olarak; “güle güle gitsinler” veya “güle güle git” denilebilir. “ana avrat düz git-“ kalıp ifadesinde ise hem şahsı hem de zaman çekimini değiştirmek mümkündür.

Yukarıda konuşurun dilde sentagmayı değiştiremeye de paradigmada değişiklik yapabileceği ifade edilmişti. Kalıp sözlerde de bu tip yapısal değişimler yapılabilmektedir. Bu sebeple “iyi seneler” yerine “mutlu seneler” diyebilmek mümkündür. Ancak paradigmanın değiştirilebildiği kalıp sözlerde önemli ve anlam ayırt edici bir noktaya dikkat çekmek gerekmektedir. Kalıp sözlerde değiştirilecek olan sözcükler mutlaka aynı kavram alanından olmalıdır. Kavram alanı değişen sözcük kalıp sözün anlamını dolayısıyla kullanılacağı yeri de değiştirmede belirleyici bir etkidir. Örneğin bir yemek yenirken söylenen afiyet olsun kalıp sözüne eklemeler yapılabilir. Afiyet olsun yerine afiyet bal şeker olsun demek kalıp sözün anlamını değiştirmez. Ancak afiyet bal şeker olsun yerine zehir zıkkım olsun denildiğinde sözcüklerin kavram alanının değişmesi anlam ve değer ayırt edici bir durumu gözler önüne sermektedir.

Tüm bu değerlendirmeler dilin “rastgele” oluşmadığının göstergesidir. “Dilin kullanıcıları kelimeleri asla rastgele seçemezler” (Kilgarriff 2005: 263-264). Dil kullanılırken bir nesne değil bir özne durumdadır. Dilin konuşurları belli amaçla ve bir “şey” için konuşma ve söylem oluşturma eğilimindedir. Tam da bu sebeple yani dilin görece “kısıtlı” yapısı kalıp sözler için oldukça elverişlidir. Yeni bir yapı üretmek yerine var olan kalıp sözler konuşurlar için bir rahatlık alanı sağlamaktadır. Bu hazır yapılar bir amaç için kullanılırken doğal olarak kültürel kodların da taşıyıcısıdır.

Cinsiyet ve Beden

Kültürel kodların içerisinde ele alınabilecek başlıklardan biri ise cinsiyet algısıdır. Aslında kalıp sözlerdeki cinsiyet temsilini ele almak, kalıp sözleri var eden toplumların kendisine ilişkin bir yargıyı incelemektir. Nihayetinde kalıp sözleri oluşturan kolektif cinsiyetlerin toplamıdır. Bu sebeple toplumu oluşturan bireylerin cinsiyet ve beden temsilini kalıp sözlerde bulmak mümkündür.

Kalıp davranış ve sözlerin toplumlara göre değiştiği yukarıda belirtilmişti. Toplumlar göre oluşan farklılıklar, farklı toplumların cinsiyet algıları, cinsiyetlere atfettikleri roller ve *klişe* bakış açıları ile ilgilidir.

“Bireyin biyolojik cinsiyeti doğduğu anda bellidir. Ancak içine doğduğu toplum çocuğun cinsiyetine uygun kurallar, kalıplar ve davranış biçimleri koyması çocuğun biyolojik cinsiyetinin toplumsallaşmasını sağlar” (Connel, 1998: 225). Hatta bu noktada cinsiyetin toplumsal algısının bebek dünyaya gelmeden seçilen eşyaların biçim ve renklerinde dahi gö-

rülebildiğini söylemek mümkündür. Renklerin cinsiyetlerinden söz etmek mümkün olmasa da toplumların onlara attığı rollerle pembe kız, mavi ise erkek çocuğun rengini temsil etmektedir. Cinsiyetle ilgili “beklenti” sadece renklerle sınırlı değildir. Kız çocuklara bebek ve ev eşyaları, erkek çocuklara ise araba ve tamir eşyalarının alınması çocuktan beklenen davranış kalıplarının da göstergesidir.

“Toplumsal cinsiyet psikolojisinde en yaygın anlayış, birer grup olarak kadınların ve erkeklerin farklı kişilik özelliklerine sahip olduğunu varsayar” (Connel, 1998: 225). Bu sebeple kalıp sözlerin sentaktik yapısına benzer biçimde toplumlardaki cinsiyet rollerinin de kalıplaşmış olduğunu söylemek mümkündür. Biyolojik özellik üzerine inşa edilen toplumsal cinsiyet algıları bilim çevrelerinde “cinsiyet (sex) ve toplumsal cinsiyet (gender) terimleri ile isimlendirilir” (Vatandaş, 2011: 31).

“Kadın ve erkek cinsiyetlerinin toplumda nasıl algılandığı, toplumsal cinsiyet çalışmalarının ilk konu başlıklarından biridir Kavram ilk kez 1968 yılında Robert Stoller tarafından “Sex and Gender: The Development of Masculinity and Family” isimli eserde kullanılmıştır” (Çilingir Ük, 2019: 2).

Yukarıda da belirtildiği gibi insan dünyaya gelmeden başlayan cinsiyete yönelik rollerin beklentisi ailede başlamaktadır. Ebeveynler doğan çocuklarından biyolojik cinsiyetlerine bağlı olarak bazı davranış kalıpları ve cinsiyetlerine uyan seçimlerin beklentisi içerisindedirler. Bu beklenti ailenin yanında sokakla ve toplumun beklentileri ile örtüşür. Nihayetinde birey yetişirken tıpkı dili edindiği gibi toplumsal cinsiyetini de edinir. İnsanın kendi cinsiyetine yönelik kabulü ve algısı toplumsal cinsiyetin gereğidir. İnsan kendi cinsiyetine ait algılarının yanı sıra ve bu algıları edinirken bir yandan da karşı cinse ilişkin de yargıları biriktirmektedir. Örneğin Türkiye’de yapılan bir çalışmada erkekler; “el işi yapmak, cadde ve sokakta çocuğu kucakta taşımak, estetik yaptırmak, sakız çiğnemek” gibi davranış kalıplarını “kadınsı” bulmaktadırlar. Yine aynı çalışmada erkekler “silah kullanmak, sarhoş olmak, yalnız tatile çıkmak, argo konuşmak, evlilik teklif etmek gibi davranışları ise erkeksi bulmaktadır. Erkeklerle göre hem kadın hem de erkek için uygun bulunan davranışlar ise; “bisiklete binmek, pantolon giymek”tir (Vatandaş, 2011: 45).

Bu örnekle biyolojik cinsiyetin nasıl toplumsallaştığı açıkça görülebilmektedir. Davranış kalıpları daha önce de belirtildiği gibi dilden bağımsız değildir. Kalıp sözler kültür taşıyıcısı olarak toplumsal cinsiyet normlarının da doğal taşıyıcısıdır. Hem toplumsal cinsiyet davranış kalıplarını hem de kalıp sözleri oluşturan yapı aynıdır.

Cinsiyetin temsillerinden biri bedene ilişkin adlandırmalardır. Güle güle ve hoşça kal kalıp sözleri örneklerinde kullanılan kalıp söze göre ki-

şinin durduğu yerin belirlenebildiği söylenmişti. Bu durum bazı fiiller ve isimler için de geçerlidir. Türkçe cinsiyeti gramatikal düzeyde göstermese de cinsiyet bildiren sözcüklere sahiptir ve bu birtakım beden sözcüklerinde de cinsiyet ifadesini bulmak mümkündür.

Bedene ilişkin adlandırmalar her zaman cinsiyet bildirmezler. Kadın ve erkekte aynı olan organlar ve uzuvlar (örneğin baş, ayak, alın, diş, göz gibi) cinsiyet bildirmezler. Ancak yukarıda söz edilen toplumsal cinsiyet normlarının örtük olarak da olsa beden kelimelerine yansması mümkündür. Dolayısıyla kültürün taşıyıcısı kalıp sözlerde hem toplumsal cinsiyeti hem de bedeni görebilmek söz konusudur.

Kalıp Sözlerde Beden ve Cinsiyet

Kalıp sözlerde cinsiyet algısında ilk dikkat çeken bilgi erkek cinsiyetinin kadın cinsiyetinin temsiline göre sayısal olarak daha fazla yer bulmasıdır. Yapılan çalışmada cinsiyet bildiren kalıp sözlerin yarıdan fazlası erkeği işaret etmektedir. Erkek cinsiyetinin kalıp sözlerdeki temsilinde kullanılan kelimeler toplumsal olarak erkekten beklenen ve/veya ona yüklenen rollerin de göstergesidir.

Adam

Baba

Ulan

Erkek

Kral

Padişah

Koca

Şah

Kalıp sözlerdeki cinsiyet temsilinde erkek kavram alanına ilişkin sıklıkla kullanılan sözcükler alt alta sıralandığında dahi “güç, kuvvet, erk” kavramlarının insan zihninde oluşması kaçınılmazdır. Bir erkeğin toplumsal cinsiyet rollerinde üstlendiği tüm kelime anlamları toplu olarak burada da görülmektedir. Erkeğe ilişkin kalıp sözlerde adam ve baba gibi sözcüklerin yanında kral, padişah ve/veya şah olması tamamıyla “güç”lü olması ile ilgidir.

Adam sözcüğü Türkçe Sözlükte; “1. İnsan, 2. Erkek kişi, 3. Birinin yanında bulunan ve işini yapan kimse, 4. Birinin yararlandığı, kullandığı kimse, 5. Daima birinin yanında olan, onu destekleyen, isteklerini yerine getiren kimse, 6. Görevli kimse, 7. İyi huylu güvenilir kimse, 8. Bir alanı benimseyen kimse, 9. Eş, koca” anlamları ile tanımlanmaktadır. görüldüğü gibi bu tanımların içerisinde güç ya da erk içeren bir gönderme yoktur.

Tıpkı fiillerin kılınışındaki (adeta) karakterleri gibi kelimelerin de yüklen- diği fitratlar vardır. Gitmek bir tarafa ve gelmek bir taraftan olabilmektedir. Adam sözcüğü içinde de her ne kadar sözlüklerde yer almasa da güç anlamı bulunmaktadır. “Adam değilim, adam olmak” gibi kalıp sözler bu anlamın açık ifadesidir. Atasözlerinde ve deyimlerde de doğrudan adam kelimesini içeren ve aynı “güç, iktidar” kavramına gönderme yapan örnekleri bulmak mümkündür. “Adam olana bir söz yeter, adama benzemek, adam olana çok bile” (Özkan-Gündoğdu, 2011: 1143-1144) gibi ifadeler adam kavramının iktidar kavram alanının içine alınabileceğini gösteren örneklerdir.

Erkek kelimesi de adam kelimesi gibi iktidarın toplumsal cinsiyetteki yansımaları taşımaktadır. *Erkeksen yap* kalıp sözü sadece bir iddialaşmayı değil ister kadın ister erkek tarafından ve/veya ona karşı kullanılsın gücü de göstermektedir. Bu kalıp sözle iddialaşılan şey ne olursa olsun onu gerçekleştirme şartı erkek olmaya yani gücü ve iktidarı olmaya bağlanmıştır.

Hem adam hem de erkek sözcüğü içeren kalıp sözler ayrıca toplumsal cinsiyet rollerini de göstermektedirler. *Erkek adam ağlamaz, erkek sözü* gibi kalıp sözler toplumsal olarak erkeğin mukavemetini gösteren ifadelerdendir. *Adama bak* sözü ise erkek cinsiyetinden beklenen toplumsal rollerin karşılanmadığı durumlarda kullanılmaktadır. Aslında “adam” olmanın yapmaması gereken bir şeyi yaptığında bu kalıp sözden faydalanılmaktadır. Adam sözcüğünün tek başına kullanıldığı bir kalıp sözden de bahsetmek mümkündür. Kişi bir hareketi normalden daha iyi yaptığında ya da insanı şaşırtan iyi bir şey yapıldığında *adamsın* kalıp sözü kullanılmaktadır.

Kalıp sözlerde adam cinsiyet göstergesini içeren ve bu cinsiyetin olumsuz olarak kodlandığı tek örnek kullanılmaktadır: “Erkekliğin onda dokuzu kaçmaktır”. Yine olumsuz bir kuruluşta olan bir diğer kalıp söz ise, “bu millet adam olmaz”dır. Burada da “adam” olmakla kastedilen; doğru ve kabul edilebilir olmaktır.

Erkek cinsiyeti kavram alanında akrabalık bildiren baba sözcüğü güç ve iktidar bağlamında bir yerde geçmektedir. “Öp babanın elini” kalıp sözünde kastedilen akrabalık ilişkisi değildir. Söz konusu kalıp söz; “Bir durum karşısında çıkmaza düşen kişinin şimdi ne olacak anlamında söyleyebileceği söz” (Gökdayı, 2015: 258) anlamı ile verilmiştir. Burada toplumsal olarak *doğal* bir iktidar göstergesi olan baba karşısında kişinin kendi iktidarını kırmaya ihtimali ifade edilmiştir.

Kalıp sözlerde erkek cinsiyetinin değerini ölçme ile ilgili olarak ise “Kaç paralık adam!” ifadesi kullanılmıştır. Bu kalıp söz toplumsal olarak sadece erkeklere karşı söylenen bir ifade değildir. *Adam* sözcüğü Güncel Türkçe Sözlükte, *insan* anlamı ile de verilmiştir. Dolayısıyla *kaç paralık adam* ifadesi cinsiyet bildirmeden de kullanılabilir. Yukarıda da söz edildiği gibi erkek kavram alanı güç ve iktidar ile eş tutulsa da *kaç paralık*

adam kalıp sözü bir kadın söz konusu olduğunda da kullanılabilir. *Adamsın, adam sen de, adam değilim* kalıp sözleri toplumsal olarak erkek diline ait olsa ve hoş karşılanmasa da kadınların da kullanabildikleri kalıp sözlerdir.

Kalıp sözlerin kalıplaşmasında morfolojik ve semantik değişimlerin her zaman mümkün olmadığı yukarıda belirtilmişti. Aynı durum toplumsal roller için de geçerlidir. Toplumsal olarak erkekten beklenen bağımsızlık ve iktidarın kırılması toplumda onaylanmadığı için bu tip durumlar kalıp sözlerde de yergi ile karşılanmaktadır. *İç güveysinden hallice* kalıp sözü kötü ve olumsuz olan durumlarda kullanılmaktadır. Bu kalıp söze göre; içinde bulunulan olumsuz hal, *iç güveysi olmak* kadar kötü değildir.

Son örneğe karşı erkekliğin tek başına yetmediği durumları ifade eden bir kalıp söz de bulunmaktadır. *Her babayığidin harcı değil* kalıp sözü bu durum için örnektir. Güncel Türkçe sözlükte “babayığit” kelimesi; “1. Yürekli kimse, 2. Bir girişimde kendine güvenebilecek durumda olan kimse, 3. Güçlü kuvvetli (kimse)”eklinde tanımlanmıştır. Gökdâyı, kitabında söz konusu kalıp sözü; “Yapmak için cesur olmak gereken ve herkesin kolayca yapamadığı bir şeyi belirtmek için kullanılan söz” izah etmiştir. *Her babayığidin harcı değil* kalıp sözü hem *baba* hem de *yiğit* olursa dahi yapılamayacak oldukça zor durumları işaretlemektedir.

İncelenen kalıp sözlerde hem kadın hem de erkeği gösteren kalıp sözler aile olmakla ilgilidir. *Allah analı babalı büyü(t)sün, Allah'ın emri peygamberin kavliyle kızınızı oğlumuz istiyoruz ve sizi karı koca ilan ediyorum* sözleri bu tür kalıp sözlere örnektir. Görüldüğü gibi; kızın oğlana istenmesi, karı koca olmak ve dünyaya bir çocuk getirmek toplumun cinsiyetlere yetişkin olduklarında yüklediği rollerin sıralaması ve özeti gibidir. Toplumda norm olan “iste(n)mek”, bir statü olarak evlenmek ve tüm bunların sonucu olarak “aile” olabilmektir.

Kadın cinsiyetinin kullanıldığı kalıp sözlerin tamamında kadının bu toplumsal rolü görülmektedir.

Ana

Kız

Avrat

Bacı

Karı

Kadın

Yukarıda toplumsal cinsiyetin kalıp sözlerdeki erkek ifadesini içeren örneklerde verilen söz varlığı ile kadın kavram alanına ait söz varlığı karşılaştırılabilir. Böylesi bir karşılaştırmada kadının sadece toplumsal statü-

sünün değil toplumdaki yerinin sınırlarını da görmek mümkündür. Kadın cinsiyetinin kalıp sözlere yansımada kelimesi içerisinde en sık kullanılanı anadır. Hem kadın hem de erkek cinsiyet algısını içeren kalıp sözlerde olduğu gibi burada da kadının evlenmesi ve doğurması bir statü göstergesidir. Elbette burada analığın *kutsallığı* dile getirilebilir. Doğuran kadına atfedilen bu kutsallık, bir kişiye karşı kötü bir duygu beslendiğinde de en kutsal olan yerden vurmaya dönmektedir. Tam da bu sebeple Türkçenin hem argo ve küfür söz varlığında hem de kalıp sözlerinde bu tip durumlar için annelik kullanılmaktadır. *Ana avrat dümdüz gidiyor, anasını satayım, anam avradım olsun ki* gibi kalıp sözlerde hiç istenilmeyecek ve/veya hiç olmayacak kadar radikal bir söylem kullanılarak söz konusu *kutsallık* dile de yansımaktadır.

Kadının anne olmağına atfedilen bu kutsallığın yansıdığı başka kalıp sözler bulmak da mümkündür. Bunlardan biri *ananın ak sütü gibi helal olsun* kalıp sözüdür. Burada anneden emilen süt bir norm olarak gösterilerek onun üzerinden kadının doğurganlığı ve hakkı vurgulanmaktadır.

Kalıp sözlerde kadının konumu; belirli, sınırlı alan içerisinde kalmakta, kendisine biçilen toplumsal rolleri dahi karşı cins tarafından tanımlanmaktadır. Bu durum kadının küfür edilecek kadar *kutsal* olması ile çelişkili gibi görülebilir. Oysa kutsallık kelimesinin tanımı tam da bu konumu işaret etmektedir. Güncel Türkçe Sözlükte *kutsal* kelimesinin sıfat anlamı; “bozulmaması, dokunulmaması, karşı çıkılmaması gereken, üstüne titrenen” şeklindedir. Bu tanımdaki *bozmamak, dokunulmaz olmak* toplumsaldaki cinsiyet algısı ile örtüşmektedir. Yemin ederken dahi *dünya ahiret bacım olsun* kalıp sözü kullanılarak tıpkı *anam avradım olsun* yapısında olduğu gibi *dokunulmayacak* olan sınırlar net şekilde çizilmektedir.

Kalıp sözlerde sınırlı ve kutsal olan kadının her iki hâlini de içeren iki örnek bulunmaktadır. Bunlardan biri *anası kılıklı* diğeri ise *eli öpülecek kadındır*. *Anası kılıklı*da zaten toplumsal cinsiyet rolü başkası tarafından ve başka bir cinsiyet üzerinden tanımlanan kadın cinsiyeti, bir başka toplumsal role; yani *kız* olmağına norm olarak konulmuştur.

Yukarıda kadının doğurgan olmasının toplumsal açıdan önemli olduğu belirtilmişti. Kadından beklenen sadece doğurması değil aynı zamanda erkek bir çocuk dünyaya getirmesidir. Bu beklenti *kız doğdu* kalıp sözünde görülebilmektedir. *Kız doğdu* kalıp sözü; “Kalabalık ve neşeli bir sohbet ortamında herkesin birden sustuğu anda” (Gökdayı, 2015: 239) söylenmektedir. Bu tanımlamada hem *kalabalık* hem de neşe *kavramlarını* bölen sessizlik, erkek çocuk beklentisinin karşılanmadığı durumlara benzetilmiştir.

Aşağıdaki tabloda erkek ve kadın kavram alanında kullanılan kalıp sözlerin doğrudan cinsiyet bildiren sözcükleri verilmiştir. Bu tabloda da

açıka görülebildiği gibi kadının habitusu aile ve akraba bağlarının içerisinde sınırlandırılmıştır.

Erkek Kavram Alanı	Kadın Kavram Alanı
Adam	Kadın
Baba	Ana
Koca	Avrat
Erkek	Kız
Kral	Karı
Padişah	Bacı
Şah	

Kalıp sözlerdeki cinsiyet algısı böylesine kesin olarak çizilebilse de cinsiyet belirtmeyen ve/veya her iki cinsiyeti de kapsayan bekâr ve insan kelimesinin geçtiği bir kalıp söz de bulunmaktadır. *Allah'ı çok insanı az bir yer* ifadesi cinsiyet belirtmemektedir.

Damsız girilmez kalıp sözünde yer alan dam kelimesi Türkçe olmaması sebebiyle doğrudan cinsiyet belirtmemektedir. Gökdayı, *damsız girilmez* kalıp sözünü; “Bazı eğlence yerlerinde yanında kadın olmayan erkeklerin içeri giremeyeceğini belirtmek için yazılan veya söylenebilecek söz” (200) olarak tanımlamaktadır. Türkçeye Fransızcadan geçen dam sözcüğü, Fransızcada “Dansta kavalenin eşi” anlamına gelmektedir.

Son olarak kalıp sözlerde cinsiyet belirten özel isimlerden söz etmek gerekmektedir. Ele alınan kalıp sözlerde üç özel isim geçmektedir. Bu üç özel ismin üçü de erkek adıdır. Söz konusu kalıp sözler şunlardır:

Atma Recep din kardeşiyiz,

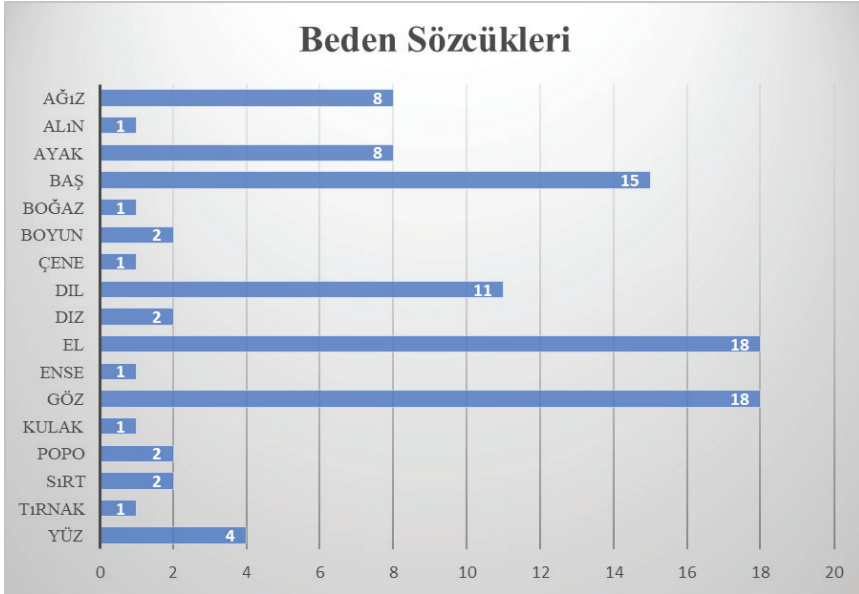
Allah Halil İbrahim bereketi versin,

Doğrucu Davut.

Kalıp sözlerde geçen beden sözcüklerinin sayısı cinsiyet adlarından fazladır. Bu beden sözcükleri ister gerçek ister metaforik anlamlarla kullanılsınlar biri dışında doğrudan cinsiyet belirtmemektedirler. Bir cinsiyete atfı yapılan tek kalıp söz ise, *sakalım yok ki sözüm dinlensindir*. Bu kalıp ifade; herhangi bir konu hakkındaki uyarı veya öğütleri dikkate almayan kişinin, bunların yerinde ve doğru olduğu anlaşıldığında söyleyebileceği ve toplumda sözü dinlenen kimselerin genellikle yaşlı ve sakallı olduğuna gönderme yapan bir söz” şeklinde açıklanmıştır. Her ne kadar organ bil-

dirmese de *sakalım yok ki sözüm dinlensin* kalıp yapısına alternatif olarak kullanılabilir bir diğer ifade ise başımızda sarık yok ki olabilir. Ancak görüldüğü gibi sarık ve/veya sakal da olsa her iki durumda da erkek cinsiyetine ait kelimeler kullanılmıştır. Bu da yukarıda toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin söylenen yargıları doğrular niteliktedir. Norm olan ve sözü kabul edilen cinsiyet erkektir.

Kalıp sözlerde geçen bedenin bir parçasını içeren kelimeler şöyle sıralanabilir: *Ayak, dil, el, ağız, göz, baş, tırnak, boğaz, boyun, çene, ense, popo, diz, sırt, yüz, kulak*. Aşağıdaki tabloda kalıp sözlerde beden kavram alanına ilişkin kullanılan sözcüklerin kullanım oranları gösterilmiştir:

Bu tabloya göre en sık kullanılan beden sözcükleri el ve gözdür.

Göz organının kalıp sözlerde kullanımında, söz konusu organın bir norm olduğu ve toplumsal olarak üzerine yemin edilecek kadar hayati olduğu görülmektedir. Gözden irak olan gönülden de irak olur kalıp sözünde gözün gördüğü alanın bir norm olarak kabul edildiği ve o daireden çıkıldığında zihinden de çıkılacağı işaret edilmektedir. Kalıp sözlerde gözümün nuru, gözün aydın gibi ifadeler gözde görme işlevi ışık olmadan gerçekleşmeyeceği için bu noktalara vurgu yapmaktadır.

Gözün toplumsal söz varlığına yansımada önemi aile ile bir tutulmuştur. Yeni doğmuş çocuklar için söylenen “Allah dört gözden ayırmasın” kalıp sözü hem annenin hem de babanın işaretleyicisidir.

Yeminler kutsal ve önemli şeyler üzerinden yapılabilmektedir. Göz de kalıp sözlerde yemin bağlamında kullanılmıştır.

İki gözüm kör olsun

İki gözüm önüme aksın

Gözüm kör olsun

Gibi kalıp sözlerde söylenen veya iddia edilen şeyin kanıtlanması için gözün konu edildiği görülmektedir. Bunun yanında göz üzerine yemin edilirken sadece olumsuz söylemler değil, *gözünü seveyim* gibi olumlu yapıların kullanılması da mümkündür. *Gözüm kör olsun* kalıp sözü aynı zamanda örneğin, 3. teklik kişi için söylendiğinde beddua için de kullanılmaktadır: *Gözü kör olsun*. Gözün beddualara konu edilmesinde ise,

Gözü kör olsun

Gözünü toprak doyursun

Gözüm görmesin seni

Gözüne dizine dursun

Örnekleri bulunmaktadır.

Tabloda da görüldüğü gibi el ve göz sözcüklerinin kullanım oranı eşittir. Bu eşitlik birlikte kullanıldıkları kalıp sözde de görülebilmektedir.

Büyüklerin ellerinden küçüklerin gözlerinden öperim.

Türk kültüründe saygı ve sevgi göstergesi olarak büyüklerin ellerinden küçüklerin ise gözlerinden öpülür. Sadece bu örnekte dahi "dilini kurduğu ilişkiler ağını yakından incelemekle, kendimizi oluşturan kültürel yapıyı da daha iyi anlamış oluruz" (Erkman-Akerson, 2007: 271).

Büyüklere saygı ifadesi olarak *ellerinden öpmekle* ilgili olarak *el öpenlerin çok olsun, eli öpülecek adam/kadın/insan, ellerinden öper* gibi kalıp sözler de bulunmaktadır. *Eli öpülecek insan* kalıp ifadesinde saygı yaşla ilgili olarak gösterilmemektedir. Bu kalıp sözde "yaptığı işlerle eli öpülerek kendisine saygı gösterilmesini hak eden kişi" işaretlenmektedir. Kalıp sözün örneğinde eli öpülesi olanın, kadın, erkek veya insan olabileceği görülmektedir. Bu kalıp söz her üç şekilde de kullanılmaktadır. Ancak kullanımlarına ve/veya görünürlüklerine bakıldığında ise,

Eli öpülecek adam (22300)

Eli öpülecek insan (4500)

Eli öpülecek kadın (313)

Eli öpülesi adam (8200)

Eli öpülesi insan (7300)

Eli öpülesi kadın (1700)

Sayıları ile karşılaşılmaktadır. Bu sayılar ile toplumsal cinsiyet rollerinin uzantısı okunabilmektedir. Özellikle *eli öpülecek adam* ve *insan* ile *eli öpülecek kadın* arasındaki sayısal fark oldukça dikkat çekicidir.

Kalıp sözlerde vücudun uzvu olarak el kelimesi birkaç örnek dışında olumlu yapılarda kullanılmıştır.

Allah sağ eli sol ele muhtaç etmesin

Elden geldiği kadar

Eline sağlık

Ellerin dert görmesin

Allah sağ eli sol ele muhtaç etmesin

Örneğinde el, gündelik hayatta gerekli tüm işlerde kullanılan bir organ olarak yapılan temennilerle korunmaktadır. Bu sebeple el, sağlıklı olması ve dert görmemesi gereken bir uzuv olarak karşımıza çıkmaktadır. Sevilmeyen insanlar için ise bu denli önemli bir uzvun korunmasına gerek yoktur. Bu sebeple; *eli kırılın*, *eline dizine dursun* ya da *elinin körü* gibi kalıp sözler kullanılmaktadır.

Kalıp sözlerde el ve gözün bir arada kullanımının yanında ayak da elle birlikte kullanılan bir beden parçasıdır. Yürüyememek de tıpkı elin olmaması gibi bedensel bir engeldir. Bu sebeple bir dua olarak *Allah elden ayaktan düşürmesin* kalıp sözü kullanılmaktadır. Burada *düş-* fiili gerçek anlamının dışında bir başkasına ihtiyaç duymak ve muhtaç olmak anlamındadır. Kalıp sözlerde geçen onlarca beden sözcüğü içerisinde muhtaçlık durumunu ifade eden tek kalıp elden ayaktan düş-tir. El ve ayak bu denli önemli oldukları için birisine yalvarırken de *elini ayağını öpeyim* kalıp sözü kullanılmaktadır. Bu ifade hem birisinden aman dilenmek hem de bir şeye ikna etmek anlamlarını barındırmaktadır. *Elini ayağını öpeyim* kalıp sözü Gökdayı'nın verilerine göre;

Elini ayağını öpeyim abi (5250)

Abi elini ayağını öpeyim (1990)

Şeklinde de söylenebilmektedir. Sayısal verilere bakıldığında burada da eli ayağı öpülecek cinsiyetin erkek olduğu görülmektedir. Buradaki abi ifadesi bir akrabalık bağına değil, merhamet istenen kişiye karşı saygıyı göstermektedir. Aynı bağlamda *el* kelimesi olmadan kişinin yalvardığı kişiye karşı ne kadar alçalabileceğini gösteren; *ayaklarının altını öpeyim* kalıp sözü de söz varlığımızda yer almaktadır.

Ayak sözcüğünün el kelimesiyle kullanımı dışında yer aldığı kalıp sözler sınırlıdır:

Ayağına bas.

Ayağında eskisin.

Bırak bu ayakları.

Tam üstüne bastın ayağını kaldır.

Buradaki ilk iki kalıp sözdeki ayak kelimesi sözlük anlamı ile bedeni karşılıkmaktadır. *Bırak bu ayakları* ise; “birisinin inandırıcı olmayan söz ve davranışları karşısında bunlardan vazgeçip gerçekçi olması dileğini belirtmek” için kullanılmaktadır. *Bırak bu ayakları* ya da argoda kullanılan *ayak yapma* gibi kalıp sözlerdeki ayak kavramının ise Türk halk müziği ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Türk halk müziğinde “ayak, ayak vermek, ayak açmak, ayak uydurmak; kafiye, kafiye vermek, söze başlamak, cevap” (Ekici, 2009: 25) vermek anlamında kullanılmaktadır. Bu kullanımın ise âşık edebiyatı ve âşıklık geleneği ile ilgili olabileceği düşünülmektedir.

Kalıp sözlerdeki *baş* kelimesi ise yüzdeki tüm organları barındıran bir uzuvdur. Bu sebeple gerçek anlamının yanında metaforlaşmış onlarca anlamı bulunmaktadır. Güncel Türkçe Sözlükte de *baş* kelimesinin 14 farklı anlamı bulunmaktadır. *Baş* vücudun en üstünde bulunması sebebiyle de kalıp sözlerde yönelim metaforlarının oluşmasını sağlamıştır. Bu kapsamdaki anlamlandırmalarda iktidar, yücelik ve güç göstergelerini görmek mümkündür.

Başımızın üstünde yeri var;

Allah sizi başımızdan eksik etmesin,

Başımınla beraber,

Allah düşmanımın başına vermesin,

Başınız sağ olsun

Gibi kalıp sözlerde *baş* kelimesinin iktidar kavram alanı görülebilir. *Allah sizi başımızdan eksik etmesin* kalıp sözünün işaret ettiği siz zamirinde ilk olarak aile reisi olarak baba görülmektedir. Bu sözün söylendiği kişiyi başın üstünde tutmak söyleyen kişiyi daha aşağıda konumlandırmaktadır. Dolayısıyla bu kalıp sözün doğasında iktidar olmak durumundadır.

Güç ve iktidar ögesi olarak *baş* tıpkı norm kabul edilen diğer kalıp ifadelerde olduğu gibi üzerine yemin edilen ve/veya sevilmeyen kişilerde olmaması gereken bir uzuvdur.

Başında paralansın.

Başını yesin.

Başımın gözünün sadakası olsun.

Gibi kalıp sözlerde bu temenniler görülebilir.

Kalıp sözlerde ağız ve dil sözcüklerinin kullanıldığı örnekler ise toplumun inançlarını ve korkularını göstermesi bakımından değerlendirilebilir.

Dilini ısır, poponu kaşı,

Tahtaya vur, dilini ısır, poponu kaşı kalıp sözleri; “birisinin büyük konuşmasını engellemek ve nazar değmesini önlemek için yapması gerekeni belirtirken” (Gökdayı, 2015: 204) kullanılmaktadır.

Ağzına sağlık,

Allah ağız tadıyla yedirsin,

Hay ağzını öpeyim,

Diline kurban olayım

Bu kalıp sözler dil ve ağız organlarına zarar gelmemesi için söylenmiş temennilerdir. Hem yemek yenilirken hem de konuşulurken kullanılan ağız ve dil bu örneklerde her iki işleviyle de yer bulmuştur. Ancak bir oranlama yapıldığında ağız ve dille ilgili olumsuz söylemlerin de az olmadığı görülmektedir:

Dili ensesinden çekilsin

Dili kurusun

Dilini eşek arısı soksun

Ağzına acı biber sürerim

Diline acı biber sürerim.

Aynı bağlam içerisinde bu kalıp sözlere *çenen tutulsun*'u eklemek de mümkündür. Kalıp sözler sadece toplumsal cinsiyet rollerini değil, olumsuz dileklerin söylenmemesi için ne yapılması gerektiğini de söylemektedir.

Ağzını hayra aç,

Ağzından yel alsın,

Yarım ağızla (söyleme),

Dili döndüğü kadar,

Dilinin ucuyla

Kalıp sözleri neyin söylenmesi ya da söylenmemesi ve neyin nasıl söylenmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Bedenle ilgili neredeyse her kalıp söz için hem olumlu hem de olumsuz söylemin üretildiği görülmektedir. Ancak bu durumunda en uç örneği yüz kelimesinin geçtiği kalıp sözlerde görülmektedir. Yüz kelimesi kalıp sözlerde hem şeytan hem de cennet kelimeleri ile birlikte kullanılmıştır:

Şeytan görsün yüzünü

Yüzünü gören cennetlik

Kalıp sözleri birisinin görülmesindeki duyguyu oldukça net bir biçimde ortaya koymaktadır.

Kalıp sözler içerisinde beden bildirmeyen ancak bedendeki bir uzva karşılık gelen ve/veya bir organın işleyişini belirttiği için doğrudan bir sözcükle olmasa da beden kavram alanına dâhil edilebilecek kullanımlar da söz konusudur. *Zihin, gönül, can* gibi sözcükler bir organ olmasalar da beden kavram alanına alınabilecek sözcüklerdir. Burada sayılan bu üç sözcükle oluşturulmuş çok sayıda kalıp söz bulunmaktadır:

Allah zihin açıklığı versin.

Aman canım

Can feda-can kurban-

Can cümleden aziz-

Canı cehenneme-

Canı çıksın-

Canı isterse-

Canımı sokakta bulmadım-

Canın sağ olsun

Gönlünden ne koparsa

Gönül ferman dinlemez

Bu kalıp sözlerin yanı sıra yukarıda da belirtildiği gibi organların işlevlerini ele alan kalıp sözlerin sayısı da oldukça fazladır. Örneğin *bak-* ve *gör-* için göz organına ihtiyaç vardır. Bu sebeple *baksana, bakarız, görürsün şimdi* gibi kalıp sözlerde isim olarak olmasa da işlevsel olarak göz organını görmek mümkündür.

Kalıp sözlerde anlam ve içerik bir kelime morfolojik olarak orada olmasa da üretilebilir. "Bir tümcenin dilbilgisi kurallarına uygun olması, onun sözcük olarak kabul edilebilir olmasını sağlamaz" (Kıran, 2002: 217) yargısı tam da leksikal olarak görülmemeyen ama derin yapıda var olan söylemleri kapsamaktadır.

Sonuç

Kalıp sözlerin; "öfke, şaşkınlık, kuşku gibi kişilerin ruhsal durumlarını belirtme ya da bildirişimde bulunulan kişileri sakinleştirme, uyarma, kınama ya da bazı batıl inançları yansıtma gibi çok çeşitli işlevleri" (Toklu, 2003: 109) olduğu bilinmektedir. Bu çalışma ile kalıp sözlerin burada sa-

yılan işlevlerinde toplumsal cinsiyet rolleri ve beden algısı ele alınmıştır. Ayrı başlıklarda ele alınan cinsiyet ve beden kavram alanlarının örtüşükleri ve ayrıldıkları noktalar ortaya konmaya çalışılmıştır. “Kadınlık ve erkeklik, doğuştan getirilen biyolojik özelliklerden çok, toplumsal birer kurgu” (Bora, 2016: 44) olarak değerlendirilebilir. Söz konusu kurgu ise bir süreci ifade etmektedir. Kalıp sözlerin dilin parçası olarak onunla örtüşen birçok noktası bulunmaktadır. Dilde değişebilen ve değişemeyen özellikler kalıp sözlerin yapı ve içeriklerinde de karşılık bulmaktadır.

Doğan Aksan Türkçenin Söz Varlığı isimli kitabında İlişki Sözleri (Kalıp Sözler) ve Kalıplaşmış Sözler olmak üzere iki farklı ayırım yapmaktadır (1996: 34-35). Aksan bu iki başlık arasındaki ayrımı, Kalıplaşmış Sözleri kimin söylediği belli olan kalıplaşmış öğeler olarak nitelendirmiştir. Biz bugün kullandığımız kalıp sözlerin bir ününün çok önceden söylediği ve artık anonimleşen bir cümle olup olmadığı bilgisine sahip değiliz. Ancak yukarıda söz edilen kalıp sözlerdeki “değişim” biçimleri günümüzde çok hızlı bir biçimde gerçekleşebilmekte ve ünlü ya da sıradan birisinin “bir olay dolayısıyla söyledikleri” (Aksan, 2015: 37) sözler de aynı hızla anonimleşebilmektedir. Böylelikle Aksan’ın söz ettiği kalıplaşmış Sözler de hızla kalıp söz haline gelmektedir. Şarkıcı Gülben Ergen’in 2012 yılında ismini bir skandala karışması üzerine gazetecilere söylediği “unutmayın ki bana hiçbir şey olmaz” sözü neredeyse 10 yıldır etkisini yitirmeden gündelik hayatta karşılık bulmaktadır. Sokakta bu cümleyi kalıp söz olarak kullanan kişilerin bu cümlenin söylendiği haberi izlemiş olmaları, sözün kime ait olduğunu bilmeleri ihtimaldir. Ancak bu sözü kullanan ve hikâyesini bilmeyen bireyler için söz konusu cümleyi kalıp söz kabul etmek yanlış olmayacaktır.

Bu örnek kalıp sözlerin değişebilirliğinin de bir örneğidir. Kalıp sözlerde ele alınan toplumsal cinsiyet ve beden algısı da değişebilen ve değişemeyen özellikleri ile incelenmiştir. Burada varılan sonuçların kalıp sözler ile ilgili olarak yapılmış başka akademik çalışmalarda sonuçlarla örtüştüğü de görülmüştür. Anadolu ağızlarındaki kalıp sözler ile ilgili yapılmış bir çalışmada; “kalıp sözler içerisinde yer alan bedduaları en fazla kadınlar kullanır. Bu da kadınlarımızın kendilerine yapılan kötülöklere bizzat cevap veremediklerini ve bu durumda Allah’tan yardım beklediklerini gösterir.” (Bulut, 2012: 1150) sonucuna ulaşılmıştır. Başta söylenen ve duygu aktarıcısı olarak kalıp sözlerin incelenmesi sonucu kalıp sözler ile ilgili tematik karşılaştırmalar da ortaya konabilecektir.

Gökdayı bir makalesinde kalıp sözlerin bir sözlüğünün yapılmasına duyulan ihtiyaçtan söz etmektedir (Gökdayı 2019). Bu çalışma ile içerik ve söylem biçimleri ile incelenecek kalıp sözlerin tematik dizinine olan ihtiyaç da ortaya çıkmıştır. Kalıp sözlerin anlamsal olarak etimolojilerini bilmek kullanıldıkları toplumun değişen, değişmekte olan toplumsal hafızasını da ortaya koyacaktır.

Kalıp sözlerin değişiminde elektronik ortam, sosyal medya erişilebilir haber ağları etkili olduğu gibi yabancı dillerin de etkisi söz konusudur. Hamza Zülfikar, “Türkçenin etkilendiği dillerden aldığı kalıp sözlerin az olmadığını” (Zülfikar, 2007: 346) belirtmektedir. Kendine iyi bak, yorum yok gibi örneklerin verildiği söz konusu yazıdan bu yana geçen 13 yılda bu etkinin katlanarak arttığını ifade etmek gerekmektedir.

Çalışma kapsamında verilen örneklerde de görüldüğü gibi “adam” kelimesinin geçtiği yerlerde bu kelimenin yerine “kadın” kelimesinin kullanıldığı örnekler az da olsa dile girmeye başlamıştır. Toplumsal cinsiyet rolleri bakımından kalıp sözlerde kadın ve erkek ayrımının çok keskin sınırlara sahip olduğunu söylemek mümkündür. Güç, iktidar, erk sembolü olan erkek ve erkek üzerinden onunla kurduğu ilişki ile tanımlanan bir kadın algısı; bacı, ana, avrat gib kelimelerde sembolleşmiştir.

Hem toplumsal cinsiyet hem de bedene yönelik algı ile ilgili olarak bu çalışma bir bakış açısı sağlayabilir. Ancak kalıp sözlerin söz varlığının değişebilmesi için öncelikle toplumdaki algının değişmesi gerekmektedir. David Crystal’ın da belirttiği gibi ”Diller her zaman, kullanıcılarının sosyal gelişimine ayak uydururlar” (Crystal, 2016: 13).

Kaynaklar

- AKSAN, D. (1996). *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- AKSAN, D. (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BORA, A. (2016). *Kadınların Sınıfı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BULUT, S. (2012). Anadolu Ağzlarında Kullanılan Kalıp Sözler ve Bu Kalıp Sözlerin Kullanım Özellikleri. *Turkish Studies*, 7 (4), s. 1117-1155.
- CHOMSKY, N. (2011). *Dil ve Zihin*, Ankara: Bilgesu Yayınları.
- CONNEL, R.W. (1998), *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, İstanbul: Ayrıntı.
- CRYSTAL, D. (2016). *Dilbilim Nedir?* Ankara: Pegem Akademi.
- ÇİLİNGİR ÜRK, Z. (2019). Toplumsal Cinsiyet Stereotiplerinin Kadınlar Günü Reklamları Üzerinden Değerlendirilmesi, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (24), s.1-16.
- DELEUZE, G. (2015). *Anlamanın Mantiği*. İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- EKİCİ, S. (2009). Türk Halk Müziğinin Melodik Yapısının Adlandırılması Konusunda Düşünceler (Ayak, Makam ve Dizi Kavramları). *Akademik İncelemeler Dergisi*, 1(4), s.21-33.
- ERKMAN-AKERSON, F. (2007). *Dile Genel Bir Bakış*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- GÖKDAYI, H. (2008). Türkçede Kalıp Sözler. *Bilig Dergisi*, 44, s. 89-110.
- GÖKDAYI, H. (2015). *Türkçede Kalıp Sözler*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- GÖKDAYI, H. (2019). Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler, Bu Sözleri İçeren Bir Sözlük İhtiyacı ve Hazırlama Yöntemi. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 19(7). s.18-35.
- KIRAN, Z. (2002). *Dilbilime Giriş (Dilbilgisinden Dilbilime)*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- KİLGARRİFF, A. 2005. "Language is never ever ever random". *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 1 (2), 263–276.
- ÖZKAN, B. GÜNDOĞDU, A.E. (2011) Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türkçede Atasözleri ve Deyimler. *Turkish Studies*, 6(3), s. 1133-1147.
- TOKLU, M.O. (2003). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- VATANDAŞ, C. (2011). Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı, *İstanbul Journal of Sicological Studies*, 0(35), s. 29-56.
- YAZICI ERSOY, H. (2011). Başkurt Türkçesinde Kalıp Sözler. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (30), s. 1-54
- ZÜLFİKAR, H. (2007). Dünden Bugüne Türkçe, *Türk Dili*, 668, s. 349-350.
- <https://sozluk.gov.tr/>
- <https://www.youtube.com/watch?v=QyH6b11-69Y>